

Emre Gör

Abdülhamid Döneminde İstihbarat

*Mutlakıyetten Meşrutiyete
İmparatorluğun Haber Alma Faaliyetleri
1876 – 1909*

KitapyAYINEvi

KİTAP YAYINEVİ – 353
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 107

ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İSTİHBARAT
MUTLAKİYETTEN MEŞRUTİYETE İMPARATORLUĞUN HABER ALMA FAALİYETLERİ 1876-1909 / EMRE GÖR

© 2019, EMRE GÖR
© 2019, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER
EMEÇE SAYGI, KORSANA HAYIR

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂÇİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
NİSAN 2019, İSTANBUL

978-605-105-190-1

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇİTHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 1107-34-009175
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

Abdülhamid Döneminde İstihbarat

Mutlakıyetten Meşrutiyete

İmparatorluğun Haber Alma Faaliyetleri
1876-1909

EMRE GÖR

Kitapyayinevi

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 7

KISALTMALAR 8

ÖNSÖZ 11

GİRİŞ 14

JURNALCİLİK Mİ ETKİN İSTİHBARAT AÇI MI? 25

ENFORMASYON, İSTİHBARAT VE OSMANLILAR 41

1. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İSTİHBARAT AÇI VE AKTÖRLERİ 54

HAFİYELER 63

MUHBİR VE KILAVUZLAR 94

YEREL YÖNETİCİLER 108

SEFİR (BÜYÜKELÇİ) VE ŞEHBENDERLER (KONSOLOSLAR) 127

YABANCI TEMSİLCİLİKLER, DEVLET ADAMLARI VE DİPLOMATLAR 155

AÇIK KAYNAKLAR 170

2. İSTİHBARAT AÇININ YAPISI VE İŞLERLİĞİ 184

A- İÇ İSTİHBARAT AÇI 184

II. ABDÜLHAMİD MUTLAKİYETİ VE İÇ İSTİHBARAT 184

DEVLET MERKEZİ 205

RUMELİ 236

ANADOLU 260

DİĞER VİLAYETLER 280

B- DIŞ İSTİHBARAT AÇI 297

DIŞ İSTİHBARAT UNSURLARI VE MERKEZİ DIŞ İSTİHBARAT 297

İSTİHBARAT AÇININ AVRUPA, AMERİKA VE ASYA AYAĞI 312

3- İSTİHBARAT AĞININ “YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ”	334
“Dönüşümü” Önceleyen Gelişmeler ve II. Meşrutîyetin İlanı	334
Hafiyeliçin Laçvı ya da “Yıldız Merkezîyet İdaresi”nin Sonu	340
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İstihbarat Şubesinin Kuruluşu	350

SONUÇ	353
KAYNAKÇA	356
EKLER	370
Dizin	381

TEŞEKKÜR

Bu çalışma hayli uzun ve yorucu bir süreç sonunda ortaya çıktı. Bu süreci en iyi bilen ve her aşamada desteğini gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Ramazan Acun'u en başta anmam gerekir. Çok değerli eleştiri ve katkılarıyla Prof. Dr. Ömer Turan ve Doç. Dr. Fatih Yeşil bu yorucu süreçte hiçbir zaman desteklerini esirgemediler. Çalışmanın her aşamasını yakından takip eden adı geçen hocalarıma ne kadar teşekkür etsem azdır. Böyle bir çalışmanın yapılmasını başından beri destekleyen ve değerli fikirleriyle çalışmamı şekillendirmeme yardımcı olan Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Prof. Dr. Mehmet Özden ve Doç. Dr. Selim Aslantaş'ı da unutmamam gerek. Ayrıca e-postalarımın cevap verip, bana çeşitli tavsiyelerde bulunma nezaketini gösteren Oxford Üniversitesinden Profesör Eugene Rogan'a, California (Riverside) Üniversitesinden Dr. Fariba Zarinebaf'a ve Lund Üniversitesinden Gustaf Fryksén'e teşekkürlerimi sunarım. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yaptığım araştırma ve taramalarda gerekli kolaylığı sağlayan Başbakanlık Arşivi çalışanlarına da teşekkürü bir borç bilirim. Tüm bilimsel araştırmalarda olduğu gibi, bu çalışmada da her tespit, bulgu ve hatadan yazar dışında hiçbir kişi ve kurum sorumlu değildir.

EMRE GÖR

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
A.}MKT.MHM.	Sadaret Mektubî-i Mühimme Kalemî
A.}DVN.	Sadaret Divan Kalemî Evrakı
A.}MKT.	Sadaret Mektubî Kalemî Evrakı
A.}MTZ.(o4)	Sadaret Eyâlât-ı Mümtâze Bulgaristan Evrakı
A.}MTZ.CL.	Sadaret Eyâlât-ı Mümtâze Cebel-i Lübnan Evrakı
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
BEO	Babîâli Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.DH.	Cevdet Dahiliye
C.ZB.	Cevdet Zabtiye
Çev.	Çeviren
CIA	Central Intelligence Agency
d.	doğum
Der.	Derleyen
DH.EUM.THR	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemî
DH.MKT.	Dahiliye Mektubî Kalemî
DH.MUİ.	Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umumiye İdaresi
DH.SYS.	Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
DH.ŞFR.	Dahiliye Şifre
DH.TMIK.	Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Evrakı
Edi.	Editör
FO	Foreign Office
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
HR.İD.	Hariciye Nezareti İdare
HR.SFR.	Hariciye Nezareti Sefaret

HR.SFR.03	Hariciye Nezareti Belgrad Sefareti
HR.SFR.04	Hariciye Nezareti Paris Sefareti
HR.SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
HR.TH.	Hariciye Nezareti Tahran Sefareti
İ.AS.	İrade Askeri
İ.DH.	İrade Dahiliye
İ.HR.	İrade Hariciye
İ.HUS.	İrade-i Hususiye
İ.ML.	İrade Maliye
İ.MTZ.	İrade Eyâlât-ı Mümtâze
İ.MTZ.(04)	İrade Eyâlât-ı Mümtâze Bulgaristan
İ.MTZ.(05)	İrade Eyâlât-ı Mümtâze Mısır
İ.ŞD.	İrade Şûrayıdevlet
İ.TAL.	İrade Taltifat
j.t.r.	jurnal tahkik raporu
M.	Miladi
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defterler
ML.MSF.d.	Maliye Mesârifât Defterleri
MV.	Meclis-i Vükela
Neş.	Neşreden
Nr.	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
ö.	ölüm
R.	Rumi
s.	sayfa
S.	Sayı
Sad.	Sadeleştiren
TFR.I.A.	Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı
TFR.I.AS.	Rumeli Müfettişliği Jandarma Müşiriyet Evrakı
TFR.I.MN.	Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı
TFR.I.SL.	Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı
TFR.I.ŞKT.	Rumeli Müfettişliği Arzuahaller
v.b.	ve benzeri

Y.A.HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES.	Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.E.E.	Yıldız Esas Evrakı
Y.EE.d.	Yıldız Esas Evrakı Defterleri
Y.EE.KP.	Yıldız Esas Evrakına Ek Kamil Paşa Evrakı
Y.MTV.	Yıldız Mütenevî Maruzat Evrakı
Y.PRK.A.	Yıldız Perakende Sadaret Maruzatı
Y.PRK.ASK.	Yıldız Perakende Askeri Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZJ.	Yıldız Perakende Arzuhaller ve Journaller Evrakı
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Perakende Mabeyn Başkitâbeti Evrakı
Y.PRK.DH.	Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.EŞA.	Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik, Ateşemiliterlik
Y.PRK.GZT.	Yıldız Perakende Evrakı Gazete
Y.PRK.HR.	Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.MK.	Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.PT.	Yıldız Perakende Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı
Y.PRK.ŞH.	Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı
Y.PRK.TKM.	Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı
Y.PRK.UM.	Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı
Y.PRK.Z.	Yıldız Perakende Zabtiye Evrakı
Y.RPK.ZB.	Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı
Yay.Haz.	Yayına Hazırlayan
Zb.	Zabtiye

Tarihi konu edinen ve özellikle de siyasi tarihi ele alan herhangi bir metinde “haber aldı,” “gelen haber üzerine,” “duyumunun alınmasıyla” gibi sözcük öbeklerine çok sık rastlanır. Genellikle bu tür sözcük öbeklerinin devamında haberi alan yetkili hemen harekete geçer ya da gerekli tedbirleri alır. Tarih metinlerinde klişeleşmiş olan bu tür sözcükler, insanoğlunun tarihin her döneminde istihbaratı etkin olarak kullandığını göstermektedir. Bunun için gizli teşkilatlar kurmaya, paralar harcamaya veya casuslar görevlendirmeye her zaman gerek görülmüştür. İnsanlar bazen gelip geçen bir yolcudan, bazen bir tüccardan, bazen de bir din adamından istihbarat edinerek haber alma ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Konuya bu açıdan bakıldığında, istihbaratın gerek geçmişte, gerekse günümüzde hayatın hemen her alanında etkin olduğu görülmektedir. Bir falcının gelecekte haber alma endişesi, bir çiftçinin ekim için en uygun hava koşulunu yakalamak gayesiyle gökyüzünü kollaması ya da aldatıldığını düşünen bir kadının kocasını takip etmesi, aslında bir tür istihbarat çalışması olarak nitelendirilebilir.

Terminolojik olarak haber alma, bilgi/veri toplama faaliyeti ya da alınan haberler gibi anlamlara gelen istihbarat, tarihin eski dönemlerinden itibaren insanlar için olduğu kadar devletler için de önem taşıyan bir uğraş alanı olmuştur. Rakip ve/veya düşman devletlerin siyasi, ekonomik ve sosyal durumları, güçlü ve zayıf yanları, ordularındaki asker sayısı, yönetim ve komuta kademesindeki kişilerin özellikleri, halk-yönetim ilişkileri, ülke içindeki muhalefet hareketleri, azınlıklar, çıkar grupları ve benzeri birçok konuda bilgi toplamak büyük önem taşımıştır. Tarih boyunca bu kadar büyük önem atfedilen istihbarat konusuna, büyük bir imparatorluk kurmuş olan Osmanlıların yabancı kalması elbette söz konusu olamazdı. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, Osmanlı tarihinin hemen her devresinde haber alma ihtiyacının var olduğu ve bu ihtiyacın çeşitli usullerle karşılandığı görülmektedir. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise, aslında imparatorluğun eskiden beri sahip olduğu istihbarat/denetim mekanizmaları, sürekli bir değişim içindeki iç ve dış konjonktürün de etki-

siyle, ön plana çıkmış ve bu mekanizmaların aktif olarak kullanılması ihtiyacı hasıl olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk olarak özellikle "devlet sohbeti"ni denetleme amacıyla ortaya çıkan modern denetim mekanizmaları, 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde yerini yeni ve eskiye göre daha geniş bir tabana yayılan gözetim pratiklerine bırakacaktır. II. Abdülhamid dönemi bu anlamda gözetim pratiklerinin imparatorluk sisteminin geneline yayılması ve çok büyük bir bölümünde etkin olması bakımından önceki dönemlerden ayrılır.

Şerif Mardin hâlâ aşılamamış olan *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* adlı eserinde "(...) o yılların [Abdülhamid döneminin] önemli entelektüel ve siyasi gelişmelerini yüzeyin üstüne çıkarmak bazen, Asur'un siyasi fikriyatını ortaya çıkarmaktan daha zor bir hale gelmiştir" demektedir. Gerçekten de tıpkı Jön Türk hareketini o dönem içinde anlamlandırmak ya da dönemin siyasi gelişmelerini anakronizme düşmeden değerlendirmek ne kadar zor ise, benzer bir zorluk dönemin istihbarat sistemi için de geçerlidir. Üstelik 19. yüzyılın tüm karmaşasını içinde barındıran bu dönemde, istihbaratın perde arkasında kalma özelliğinden doğan bulanıklık da işin içine girince, konu gerek doğru anlaşılması ve gerekse doğru anlatılması bakımından daha da zor hale gelmektedir. Diğer taraftan istihbarat ağı denen kavram oldukça geniş çaplı bir olgudur ve aslında dönemin hemen her telgraf yazışması bir anlamda bilgi paylaşımı niteliğini taşıdığı için istihbarat ağına dahil edilebilir. Bu bakımdan istihbarat tarihi söz konusu olduğunda araştırmacının önünde geniş bir arşiv malzemesi mevcuttur. Bu çalışmada da büyük ölçüde, Yıldız Sarayı, sadaret makamı, dahiliye nezareti, hariciye nezareti ve zaptiye nezareti ile vilayetler ve sefaretlerin telgraf yazışmalarına dayanan arşiv malzemelerinden istifade edilmiştir. Çalışma, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı istihbarat ağının gerek iç politikada "Yıldız Sarayı" özelinde devlet otoritesinin korunmasında, gerekse dış politikada imparatorluğun politikalarına yön vermede temel araçlardan biri olarak nasıl kullanıldığını, bu ağın yapısal ve işlevsel yönünü ön planda tutarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "kamu" ve "kamuoyu"nun yönetsel pratikler üzerinde kazandığı yeni anlamlar, yeni "gözetim pratikleri"ni

beraberinde getirmiştir. Bu çalışma aynı zamanda gözetim ve denetim pratikleri ekseninde, istihbarat ağına bir şekilde dahil olan aktörleri de incelemeye çalışmaktadır.

Çalışmanın başlarında, özellikle konuyla ilgili arşiv belgelerini inceledikçe pek de ilginç şeylerle karşılaşmayacağım inancındaydım. Fakat itiraf etmeliyim ki, örneğin Paris eski emniyet müdürü Marie-François Goron'un (1847-1933) II. Abdülhamid'e "Goron kulları" imzasıyla gönderdiği ve üç bin frank maaşla istihbarat hizmetinde bulunacağını beyan ettiği takdimnamesiyle ya da İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etme ihtimaline dair İtalya'daki Osmanlı diplomatlarının –1880'lerin ortalarında– Babıâli'ye verdiği bilgileri içeren istihbarat raporlarıyla karşılaştığımda oldukça heyecanlandım. Çünkü Goron'un, göreve kabul edildiği için teşekkürlerini belirten Fransızca takdimnamesi Osmanlı istihbarat sisteminin sanıldığı gibi dış dünyaya kapalı olmadığını ya da İtalya'daki Osmanlı diplomatlarının daha 1880'li yılların ortalarında İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik emelleriyle ilgili Osmanlı hükümetini uyaran telgrafları, Osmanlı diplomasi ve istihbarat kanallarının büyük güçlerin tasavvurlarından –tüm eksikliklere rağmen en azından– "habersiz" olmadıklarını göstermekteydi. Bu tür raporlar, dönemin istihbarat sistemiyle ilgili özellikle popüler kitaplarda yerleşmiş olan belirli kalıpların dışına çıkma fırsatı verdiğinden benim için oldukça değerliydi.

Bu çalışmanın, alanda yapılacak araştırmalara kapı aralaması ve konunun aydınlatılmasını sağlayacak yeni çalışmalara vesile olması en büyük temennimdir.

DR. EMRE GÖR
Ankara, 2018

Alaturka saat dört buçukta Sultan Hamid hususi dairesine gelerek pencereyi açıp görünmek zorunda kaldı. Halkın niçin geldiklerini sordurdu. Haykırışmalardan çıkan mana “Hainler sizi bize göstermiyorlar, sizi görmeye geldik”ten ibaretti. Arkasından sık sık “Padişahım çok yaşa!” naraları ortalığı titretiyordu. “Kahrolsun hafiyelik!” nidaları bu naralar arasında boğuluyordu. Şüphe yok ki yüzlerce hafiye bu kalabalığın içinde idi ve halkı “Padişahım çok yaşa!” bağırışmasına sık sık teşvikle kalbi sadakatlerini son gayretle sarf ediyorlardı.’

KAZIM KARABEKİR, 1933

25 Temmuz 1908 günü, bir gün önce ilan edilmiş olan meşrutiyet için kutlamalar devam ederken Yıldız Sarayı önünde yapılan nümayişlere katılan İttihat ve Terakki mensupları, halkın “kahrolsun hafiyelik, hafiye istemiyoruz” diye bağırmaclarını tüm güçleriyle sağlamaya çalışıyordu. Aynı günlerde ittihatçıların ileri gelenleri de meşrutiyetin korunmasıyla ilgili atılacak kısa vadeli adımları tartışırken, “Meşrutiyetin korunması için hafiyelik kalkmalıdır” kararına varmışlardı.² İttihat ve Terakki mensuplarının hafiyeleşiminin kaldırılmasına yönelik bu girişimleri boşuna değildi. Zira ittihatçılar imparatorluğun istihbarat gücü II. Abdülhamid yönetiminin elinde kaldıkça ne meşrutiyeti, ne de kendilerini güvende hissedebilirlerdi. Onlara göre II. Abdülhamid’in mutlakiyet gücü, en çok, dönemin istihbarat sistemine ve bu sistemin –kısmen– görünür yüzü olan hafiyelik örgütüne dayanmaktaydı; bu sebeple meşrutiyetin güvenliğinin sağlanması için “devr-i sâbık”ın en önemli mirası olan hafiyeleşimin kaldırılması gerekecekti.

Gerçekten de devrin insanının zihninde II. Abdülhamid mutlakiyeti ile istihbarat sistemi o denli özdeşleşmişti ki her iki unsur birbirinin tamamlayıcısı olarak görülmekteydi. Bununla birlikte bu özdeşlik, sonraki dönemleri, bilhassa da tarihyazımını etkileyecektir. Öyle ki II. Abdülhamid dönemi denince ilk akla gelen kelimeler arasında kuşkusuz, dönemin istih-

1 Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Faruk Özerengin (Haz.), Emre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2000, s. 335-336.

2 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, s. 335-336.

barat diline ait kavramlar olan hafiyelik ve jurnalcilik bulunacaktır. Bugün literatürde yer alan en ciddi akademik çalışmalardan³ istihbarat ve strateji kitaplarına,⁴ Osmanlıca kroniklerden⁵ anı/hatırat türündeki kitaplara⁶ kadar II. Abdülhamid dönemini konu alan ya da döneme atıfta bulunan hemen her eserde hafiyelik, jurnalcilik veya sansür adını taşıyan bir bölümün bulunması bu gerçeği yansıtmaktadır. Diğer taraftan sondan bakacak olursak, 1908 İhtilalinin ilk ve kısa vadeli amaçları arasında yer alan İttihat ve Terakki Cemiyetinin varlığının korunmasıyla Abdülhamid'in hafiyelik ağının etkisiz hale getirilmesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Feroz Ahmad'ın ifadesiyle "hafiyeleri sindirmeyi başaramamak, gizli örgütün [İttihat ve Terakkinin] yok olmasına göz yummak demekti."⁷ Peki, II. Meşrutiyet döneminde gazete haberlerinden, çıkarılan kanunlara kadar hemen her yerde adı geçen ve tartışılan Abdülhamid döneminin istihbarat/hafiyelik sistemi gündemi neden bu kadar meşgul etmişti? Bu soruyu cevaplandırmak için, herhalde başa dönmek gerekecektir.

II. Abdülhamid 1876'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi şartlar bakımından oldukça güç durumda bulunduğu bir döneminde yönetimi devralmıştır. Nitekim bu devrin ilk on yıllık kısmının (1876-1886) krono-

3 Örneğin bkz. François Georgeon, [Hafiyelik ve Sansür], *Sultan Abdülhamid*, Ali Berktaş (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 217; Yavuz Selim Karakışla, "Sultan İkinci Abdülhamid'in İstibdad Döneminde Hafiyelik ve Jurnalcilik," *Eski Zamanlar Eski İnsanlar, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Yazılar* (1876-1926), Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s. 33; Enver Ziya Karal, [Hafiyelik Teşkilatı], *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 265-268; Noémi Lévy, [Halkın Polis Algısı], *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, Serra Akyüz (Çev.), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 210-215; Carl Brockelmann, [Yıldız Sarayı'nda Dalbudak Salan Hafiyelik Örgütü], *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Neşet Çağatay (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2002, s. 314; İlber Ortaylı, [Geniş Ölçüde Hafiyeliğe Başvurdu], *Osmanlı'ya Bakmak (Osmanlı Çağdaşlaşması)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 123-126.

4 Örneğin bkz. Muhiittin Akkurt, [Yıldız Hafiyelik Teşkilatından Teşkilat-ı Mahsusaya], *İstihbarat ve Güç*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 192; Hasan Ateş, *Türk İstihbarat Sisteminin Sorunsalları*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 77.

5 Örneğin bkz. Osman Nuri, [Hafiyelik İstanbul'da Nasıl Başladı?], *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Hususîyesi*, Cilt II, Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, İstanbul, 1327 (1911), s. 538-554.

6 Örneğin bkz. Tahsin Paşa, [Hafiyelik Teşkilatı], *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 34; İsmail Müştak Mayakon, [Hafiyelik], *Yıldız'da Neler Gördüm?*, Ali Yılmaz (Haz.), Dün Bugün Yarn Yayınları, İstanbul, 2010, s. 167; Salih Münir Paşa, [Garip Bir Jurnal], *II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları*, Ali Birinci-Selma Günaydın (Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 394.

7 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Nuran Yavuz (Çev.), Kaynak Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2013, s. 16.

lojik çerçevesini çizmek isteyen tarihçiler genellikle, Tersane Konferansı, 93 Harbi, Berlin Kongresi/Anlaşması, Düyun-ı Umumiye İdaresinin kurulması, Tunus ve Mısır'ın işgali ile Doğu Rumeli'nin elden çıkması gibi belli başlı olaylara atıfta bulunurlar. Diğer taraftan dönemin kadroları, III. Selim'le başlayan ve II. Mahmud ile Tanzimat dönemlerinde devam ettirilen imparatorluğun standartlarının yükseltilmesi çabaları sayesinde, yönetim aygıtının geçirdiği esaslı değişimlere şahit olmuş kişilerden oluşmaktadır. Bir döneme damgasını vuran Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar gibi isimlerin artık olmadığı 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, uzun süredir devam eden ve bir dönem yapıldığı gibi sadece askeri alanda değil, devleti ilgilendiren işlerin her alanında girilen reform hareketleriyle, devlet de, toplum da veçhe değiştirmiştir. Özellikle bürokrasi cihazının giderek kurumsal kimliğe bürünmesi gibi devletin geçirdiği modern süreçlerin, modern devlete geçişte önemli etkileri olmuştur. Bu anlamda 19. yüzyıl sonlarında devletin geçirdiği önemli süreçlerden biri de, dış tehditlere ve iç hareketlere karşı haber alma sisteminin canlandırılması; aslında eskiden beri var olan bir sistemin, belirli temeller üzerinden belirli kadrolarca devreye sokulmasıdır. Yıldız mabeyni ile dahiliye, hariciye ve zaptiye nezaretleri ve vilayet-sefaret idareleri bu sistemi en çok kullanan devlet birimleri olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de Foucault'nun toplumsal kontrol ve yönetsellik kavramlarını yeniden anlamlandıran “yeni dönem-yeni sistem”e dönük tespitlerini doğrular nitelikte, Abdülhamid dönemi kadroları, imparatorluğun gerek iç ve gerekse dışişlerinde haber alma sistemine düzenli olarak dahil olmaktan çekinmeyeceklerdir. Üstelik yine Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu*'nda belirttiği gibi, bu sistem esas itibariyle, iktidarların sıklıkla devreye soktuğu “gözetim altında tutma,” “cezalandırma” ve “güvenlik önlemi”⁸ paradigmalarıyla sıkı sıkıya ilişkilidir. Mutlakiyet başta olmak üzere Abdülhamid yönetiminin sahip olduğu birtakım özellikler -örneğin Şerif Mardin'in Osmanlı İmparatorluğu için kullandığı bir tanım olarak “topluluğun her köşesine nüfuz edici”⁹ özelli-

8 Bkz. Michel Foucault, *Hapishane'nin Doğuşu*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2017, ss. 33-69.

9 Bkz. Şerif Mardin, “Sivil Toplum, Siyasal Kültür ve Sosyal Yapı,” *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

ği-, esasında 19. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ dünyanın en makbul siyasi organizasyonları sayılan diğer geleneksel imparatorluklarda da olduğu gibi, denetim, toplumsal kontrol ve haber alma sistemlerinin tümünü birden yönlendiren temel noktalaradır.

Abdülhamid saltanatının başlarında, Midhat Paşa ile II. Abdülhamid arasındaki ilişkilere yoğunlaşarak 1876-1878 yıllarındaki iktidar mücadelelerini ele alan Davison, Abdülhamid'in kişisel yönetim kararını 1878'de aldığını belirtir. Davison'a göre 1878'de Meclis-i Mebusanın kapatılmasıyla II. Abdülhamid, büyükbabası II. Mahmud'un otoriteyi temsil eden yolundan gitmeye karar vermiş ve yönetim üzerindeki ağırlığını bu tarihten itibaren artırmaya başlamıştır.¹⁰ Teorik olarak Davison'ın tespiti doğru olmakla birlikte, Abdülhamid saltanatının başlarında Osmanlı ülkesindeki iç dengeler ve dış baskı/tehditler birlikte değerlendirildiğinde, "güç mücadelesi"nin arka planında farklı etkenlerin var olduğu görülür. Bir kere, Abdülhamid döneminin başlarında Tanzimat reformlarının devam edip etmeyeceği belirgin değildir ve Midhat Paşa'nın düşmesinden sonra Osmanlı ülkesinde bu reformları devam ettirecek ya da reformların devamlılığını savunacak bir güç kalmamıştır. Zaman zaman Hayreddin ve Ârifi paşalar gibi devlet adamlarından Yıldız Sarayı'nın otoritesine ya da II. Abdülhamid'in yaptığı/yapmak istediği birtakım atamalara¹¹ cılız itirazlar yükselse de, Abdülhamid'in otoritesi günden güne imparatorluğa yerleşecektir. Diğer taraftan, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu ve dünya dengelerine has birtakım özelliklerin, Abdülhamid'in kurmak istediği otorite üzerinde doğrudan etkileri olmuştur. Dönemin devlet adamlarından Said Paşa'nın anılarında söz konusu duruma uygun birçok örnek görmek mümkündür. Mesela 1895'te Alman elçiliğinin istasyonier sayısını ikiye çıkarmak için baskı yapmasıyla ortaya çıkan "elçilik istasyonierleri" meselesi,¹² 19. yüzyılda imparatorluğun içinde bulunduğu durumu ve büyük

10 Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Gordian Press, New York, 1973, s. 403-404.

11 Nitekim Ahmed Ârifi Paşa'nın, II. Abdülhamid'in Mahmud Nedim Paşa ile ilgili atama teklifini kabul etmemesi nedeniyle sadarettin Ekim 1879 tarihinde azledildiği ileri sürülmektedir; bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi-Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*; Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VIII, Ankara, 1983, s. 289.

12 II. Abdülhamid döneminde İngiltere, Fransa ve Almanya gibi büyük devlet elçilikleri kapitülasyon-

güçlerin imparatorluk üzerindeki etkilerini oldukça net bir şekilde yansıtır. Said Paşa'nın anlattıklarına bakılırsa, büyük devletlerin donanma göndererek Osmanlı İmparatorluğu'nu aralarında taksim edecekleri ya da kendisini tahttan indirecekleri inancında olan II. Abdülhamid, söz konusu tehditlerden doğan kuşkuları tüm saltanatı boyunca yaşamıştır.¹³ 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda ve dünyanın çeşitli yerlerinde örnekleri görülen dış müdahale, tahttan indirme, suikast ya da ayaklanma gibi gelişmeler dikkate alınırsa, Yıldız Sarayı'nın otoritesinin zaman içinde güçlenmesi ve imparatorlukta merkeziyetçi yapının kuvvetlenmesinde bu tür tehditlerin de etkili olduğu söylenebilir. Bu anlamda, II. Abdülhamid'in kişisel yönetiminin zaman içinde güçlenmesi ve Yıldız Sarayı'nın otorite merkezi olarak ortaya çıkması sarayın Babıâli karşısındaki ağırlığını simgelediği kadar, istihbarat ve her türlü denetim mekanizmasının kontrolünü elinde tutan bir yönetim biçimini de sembolize eder. Bu noktada II. Abdülhamid'in otoriteyi temsilde seçtiği yöntemin, Tanzimat öncesindeki Osmanlı Sarayı'nın misyonu olduğu, yani Davison'ın tespitinin hatalı olmadığı savunulabilir.

Davison'ın, II. Abdülhamid'in otoriteyi temsili konusundaki tespitlerinin doğruluğu kadar, dönemin sansür ve jurnal başta olmak üzere denetim mekanizmalarını realistik çerçevede sunamayanlar da vardır. Dönemin tanıklarından İngiliz gazeteci/yazar Francis McCullagh bu konuda en dikkat çekici eser sahibidir. McCullagh'ın "Abdülhamid'in Düşüşü" adlı 1910 tarihli eseri, II. Meşrutiyet döneminin olumsuz devr-i sabık algısının izlerini fazlasıyla taşır. McCullagh'ın tezi tamamen II. Abdülhamid'in kuşkulu yapısı üzerine kuruludur ve yazar, padişahı "pek kurnaz ve becerikli" fakat "kuşkucu ve içe dönük" olarak niteler. McCullagh bu dönemde istihbarat sisteminin çıkış noktasını da Abdülhamid'in kuşkucu yapısına bağlar ve padişahın "hafiyelik örgütünün tüm iplerini elde tutma çabasıyla zamanından önce yaşlandığı"nı belirtir. Bununla beraber McCullagh jurnalcilik konusunda "sultanın kulları"nı da suçlar ve II. Abdülhamid'in

ların gereği olarak İstanbul'da istasyonier adı altında, yarı savaş gemisi niteliğinde birer vapur bulundurulardı ve 1895'te Alman elçiliğinin istasyonier sayısını ikiye çıkarmak için baskı yapması, Yıldız Sarayı'nı hayli endişelendirmişti; ayrıntı için bkz. Şemsettin Kutlu, *Sadrazam Said Paşa'nın Anıları*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 131-140.

¹³ Kutlu, *Sadrazam Said Paşa'nın Anıları*, s. 140-141.

yakın çevresinin “mutlak bir hükümdarın saplantısı”nı kötüye kullandıklarını ifade eder.¹⁴ Aslına bakılırsa II. Meşrutiyet dönemi devlet adamları ve kalem sahiplerinin büyük bir bölümü McCullagh’la benzer fikirlere sahiptirler. Örneğin “Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı”nın müellifi Osman Nuri, tıpkı McCullagh gibi istihbarat sistemini Abdülhamid’in şahsıyla bütünleştirir. Osman Nuri, “Hafiyeliğin İstanbul’da ne sûretle tevsî ettiği anlamak için evvelemirde mücid ve müessisini iyice tedkik etmek ve anlamak icâb eder” dedikten sonra, II. Abdülhamid için “Büyük birâderi Murad Efendi ile diğer birâderlerinin ahvâlini tecessüs ederek amcası Abdülaziz’e bildirir, mukâbilinde ihsânlar alırdı” diyerek, “Abdülhamid hafiyeliği”nin köklerini, sultanın şehzadeliliğine kadar götürür. Osman Nuri söz konusu eserinde istihbarat ağının merkezine de gönderme yaparak Yıldız Sarayı’nın misyonuna değinir: “Hey’et-i cevâsisin idâre-i merkeziyesi Yıldız idi; ahâliyi müşevveş bir ağ gibi sarmış olan bu câsûs şebekesi[nden] (...) Tahsin, İzzet, Râgıb, Şevket, Fâik, Kadri, Tâhir burada bir kolordu kumândanı idiler (...)”¹⁵ Bazıları daha da ağır ifadeler içermek üzere Abdülhamid dönemi hafiyelik ve istihbarat sistemi, konuya değinen hemen tüm II. Meşrutiyet kaynaklarında aşağı yukarı bu formatta yer almaktadır. Osman Nuri’nin ifadeleri, bu anlamda bir numune olması bakımından aktarılmaya değer görülmüştür. Öte yandan II. Meşrutiyet dönemindeki bu format, biraz da devrin istihbarat algısıyla ilgilidir. Nitekim Serasker Rıza Paşa’yla¹⁶ birlikte dönemin birçok devlet adamının anılarından da anlaşıldığı gibi, özellikle II. Meşrutiyete giden süreçte insanların “hürriyet istemi,” Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin “kontROLSÜZ jurnalcılığa” dönüşmesi başta olmak üzere birtakım devlet uygulamalarından duyulan hoşnutsuzluktan bağımsız değildir. Bu hoşnutsuzluk sadece istihbarat sisteminin zamanla kontrolden çıkmasıyla değil, yönetimin mali politikalarından (askerlerin maaşlarının zamanında ödenmemesi gibi), cezalandırma yöntemlerine (maaşlı zorunlu ikamet ya

14 Francis McCullagh, *Abdülhamid’in Düşüşü-Osmanlı’nın Son Günleri*, Nihal Önel (Çev.), Epsilon Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s. 31-33.

15 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi*, Cilt II, s. 538-540.

16 Örneğin bkz. Mahir Aydın, *Abdülhamid’in Seraskeri Rıza Paşa’nın Anıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 61.

da sürgün gibi) kadar devlet yönetiminde kullanılan uygulamalarla da ilgilidir. Bu bakımından II. Meşrutiyet döneminde, devr-i sabığın istihbarat sisteminden duyulan rahatsızlığın kalemlere yansımada, mutlakiyet uygulamalarının payının da olduğu yadsınmamalıdır.

Aslına bakılırsa mutlakiyet uygulamalarından rahatsızlık duyulması Osmanlı İmparatorluğu'na ya da 19. yüzyıla has bir durum değildir. Devletlerin denetim mekanizması ve bilhassa haber alma faaliyetleri söz konusu olduğunda, işin güvenlik boyutu kadar, silahlı gruplar ya da gizli polis ekseninde olumsuz algılanan yönleri de vurgulanır. Bu olumsuz algıyı uygarlık tarihinin başlangıcına kadar götüren Chris Harman, ilk sınıf bölünmelerinin ortaya çıkmasında bu algının payına gönderme yapar. Harman'a göre "ilk kez sınıf bölünmelerinin ortaya çıkması, ayrıcalıklı bir azınlığın diğerlerinin sırtından geçinmesi ve bu azınlık yönetiminin toplumun geri kalan kısmına kabul ettirilmesi için silahlı grupların, askerler ve gizli polislerin -bir başka deyişle devlet mekanizmasının- oluşturulması gibi olumsuz değişiklikleri de beraberinde getirmiştir."¹⁷ Harman'ın düşünceleri, güvenlik politikaları algısını devlet mekanizmaları ekseninde somut bir şekilde örneklendirdiği ve bunu uygarlığın başlangıcına dek götürdüğü için önemlidir.

19. yüzyıl dünyasında -telgraf gibi- haber alma/verme araç ve tekniklerinde insanoğlunun ulaştığı muazzam nokta, haber alma/verme tekniklerini profesyonelleştirmekle birlikte gizli servislerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. İleride ayrıntılarıyla değinileceği üzere, 19. yüzyılda dünyanın çeşitli yerlerinde, örneğin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Pinkerton Dedektiflik Ajansı benzeri özel kuruluşlar ortaya çıktığı gibi, devletler nezdinde haber alma organizasyonları belirli bir sistematığa oturtulmaya başlanmıştır. Bu tür organizasyonların 19. yüzyılda önem kazanması, biraz da anarşi, suikast, nasyonalizm gibi devletlerin genelini ilgilendiren ortak tehditlerin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Bu çerçevede gelişimi en net izlenebilen haber alma organizasyonu İngiltere'nin istihbarat servisi. "The British Secret Intelligence Service (SIS)" 1909'da kurulmuştur ve kurul-

17 Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi, Taş Devri'nden Yeni Binyıla*, Uygur Kocabaşoğlu (Çev.), Yordam Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2015, s. 35.

duğu tarih itibariyle Gerald Hughes'in ifadesiyle "dünyanın en köklü istihbarat toplama organizasyonudur."¹⁸ Aslına bakılırsa Geoffrey Hamm'ın da belirttiği gibi, İngiltere bürokrasisinde SIS'in kuruluşuna kadar sistematik ve profesyonel bir gizli servis bulunmuyordu.¹⁹ İngiltere Savaş Bakanlığı ya da dışişleri ofisi çoğu kere istihbarat faaliyetlerini organize etse de, bu konuda kurumsallaşmış bir yapıdan söz edemeyiz. Bununla birlikte, 19. yüzyıl sonlarında İngiltere'nin sahip olduğu istihbarat organizasyonunun, İngiltere için dünyanın hedef ya da sorunlu bölgelerinde kurulduğunu görmekteyiz. 19. yüzyılın son çeyreğinde İngiliz istihbarat organizasyonunun, İrlanda (The Special Irish Branch of the Metropolitan Police/1883), Merkezi Asya (Central Asia Intelligence Department/1886), Hindistan (Indian Intelligence Department/1891) ve Güney Afrika'da (South Africa Intelligence Service/1899)²⁰ kurulması, İngilizlerin hâkimiyet kurmak istediği ya da kurduğu bölgeler olarak dikkat çekmektedir. Bu bölgelerin dışında, örneğin Mısır veya Osmanlı Arabistan'ı gibi bölgelerde de İngilizlerin haber alma etkinliklerinin hayli üst düzeyde olduğunu biliyoruz. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri örneğini incelediğimizde, karşımıza 19. yüzyılın ilk istihbarat organizasyonlarının askeri niteliği çıkar: 1882'de, donanma istihbarat ofisi (ONI-Office of Naval Intelligence), yabancı savaş gemileri ve silahlar hakkında teknik veriler toplamak için kurulur; üç yıl sonra, savaş bakanlığı bünyesinde ordu istihbarat bölümü (MID-Military Intelligence Division) oluşturulur.²¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise 19. yüzyılda iç haber akışını yöneten ve yönlendiren bir kurum olarak dahiliye nezaretinin, ülkedeki polis kuvvetleri, jandarma kuvveti, askeri ve sivil tüm haber kaynaklarını kontrol eden bir yapıya sahip olduğu anlaşıyor. İmparatorluktaki bu yapı, tıpkı

18 Gerald Hughes, "The British Secret Intelligence Service, 1909-1949," *Intelligence and National Security*, 26:5, Routledge, Londra, 2011, s. 701.

19 Geoffrey Hamm, "British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy and Empire, 1898-1918," *University of Toronto Department of History*, Toronto, 2012, s. 309.

20 Nigel West, *Historical Dictionary of British Intelligence*, The Scarecrow Press, Oxford-Toronto, 2005, s. XV.

21 Amy b. Zegart, "Origins of the Central Intelligence Agency: 'Those Spooky Boys,'" *Intelligence and National Security Strategist: Enduring Issues and Challenges*, Rowman&Littlefield Publishers, New York-Oxford, 2006, s. 24.

Fransız İkinci Büro (Deuxième Bureau/Second Bureau) Başkanı Emile Vanson'ın Fransa'da 20. yüzyıl başlarında "askeri ve sivil haber kaynaklarını tek elde toplama"²² çabasıyla ulaşmak istediği yapının benzeri bir yapıydı. Bununla birlikte II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin, imparatorluğun yakın geçmişinde sahip olduğu istihbarat sistemiyle bir mukayesesi yapmak gerekirse, dönemin istihbarat sisteminin erken Tanzimat dönemindeki ya da 19. yüzyıl ortalarındaki jurnal sisteminden önemli farklarının olduğunu belirtmek gerekir. II. Abdülhamid döneminde bütün bir imparatorluk coğrafyasına yayılan istihbarat/jurnal faaliyeti, Tanzimat döneminin İstanbul merkezli jurnal faaliyetinden çok daha kapsayıcıydı. Öte yandan Abdülhamid dönemi istihbarat faaliyetlerinin önemli bir amacı, kamuoyunun nabzını tutmakla birlikte, siyasi muhalefeti tespit etmek ve muhalifleri cezalandırmaktı. Dolayısıyla dönemin hafiye raporlarına konu olan hedef kitlenin önemli bir bölümü, en azından potansiyel olarak tehdit unsuru oluşturan kişiler ya da siyasi muhalifler/suçlulardı. Oysa Cengiz Kırılı'nın da belirttiği gibi, 19. yüzyılın ortalarına ait haber raporlarında, bir-iki istisna dışında, kimsenin siyasi içerikli sohbetleri nedeniyle kovuşturmaya uğradığına ya da cezalandırıldığına dair işaret yoktur. 19. yüzyılın ortalarına ait haber raporları, bu anlamda "polis raporları" mahiyetinde değil de, daha çok kitleleri denetleyen kamuoyu araştırması niteliğindedir.²³ Bu yönüyle Abdülhamid dönemi iç istihbaratının önemli bir bölümünü oluşturan jurnal faaliyeti, 1840'lardan önceki istihbarat sistemine, yani "devlet sohbeti" yapıldığını tespit edip, gerektiğinde cezai yaptırım uygulayan haber sistemine daha çok benzemektedir.

Özellikle denetim ve jurnal faaliyetleri ekseninde tarihyazımında hayli yer işgal eden II. Abdülhamid dönemi istihbaratı, henüz akademik anlamda etraflica ele alınmış değildir. Esasında istihbarat tarihi akademik alanda Türkiye'de nispeten yeni bir daldır. Batıda, bağımsız ve kabul gören bir araştırma alanı olarak ortaya çıkması, gizli servislerin şekillenmeye başladığı İkinci Dünya Savaşı sonrasına ve özellikle de 1960'lı yıllara dayanır.

22 Jérôme Aan De Wiel, "French Military Intelligence and Ireland, 1900-1923," *Intelligence and National Security*, S. 26, No: 1, Routledge, Londra, Şubat 2011, s. 48.

23 Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu, Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 4-7.

Bilhassa Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de “Intelligence Studies”²⁴ temalı ve başlı başına bağımsız araştırma alanı olarak istihbarat tarihine yönelik yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında, Türkiye’de bu işin biraz geriden takip edildiği anlaşıyor.²⁵ Üstelik genel olarak Osmanlı istihbarat tarihi ve özelde Teşkilat-ı Mahsusa öncesi istihbarat sistemimizle ilgili belirli kalıpların²⁶ yerleşmiş olması, akademik anlamda yapılacak istihbarat tarihi çalışmalarına büyük ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Aslında bu ihtiyaç Türkiye’ye özgü değildir; nitekim Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada, Almanya ve İsrail üniversiteleri istihbarat araştırmaları konusunda kısmen ileri olsalar da, Martin Rudner’in belirttiği gibi istihbarat çalışmalarının akademik disiplin olarak tüm dünyada yavaş gelişim gösterdiğini kabul etmek gerekmektedir.²⁷

Osmanlı istihbarat tarihi ve özellikle de Teşkilat-ı Mahsusa konusunda Philip H. Stoddard’ın 1963 tarihli “The Ottoman Government and

24 Örneğin bkz. Loch K. Johnson, *Handbook of Intelligence Studies*, Routledge, New York, 2007; Gustavo Diaz Matey, “The Development of Intelligence Studies in Spain,” *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, 23:4, Routledge, Londra, 2010, s. 748-765; Len Scott, “Sources and Methods in the Study of Intelligence: A British View,” *Intelligence and National Security*, 22:2, Routledge, Londra, 2010, s. 185-198; Stafford T. Thomas, “Assessing Current Intelligence Studies,” *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, 2:2, Routledge, Londra, 1988, s. 217-244; Or Arthur Honig, “A New Direction for Theory-Building in Intelligence Studies,” *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, 20:4, Routledge, Londra, 2007, s. 699-716; Len Scott-Peter Jackson, “The Study of Intelligence in Theory and Practice,” *Intelligence and National Security*, 19:2, Routledge, Londra, 2010, s. 139-169; Martin Rudner, “Intelligence Studies in Higher Education: Capacity-Building the Meet Societal Demand,” *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, 22:1, Routledge, Londra, s. 110-130; Christopher R. Moran-Christopher J. Murphy, *Intelligence Studies in Britain and the U.S.*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013; Central Intelligence Agency, “Studies in Intelligence,” *Journal of the American Intelligence Professional*, Washington.

25 İstihbarat alanında sadece 1996/97 akademik yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde 25, İngiltere’de ise 15 tez yapılmıştır; Meredith Hindley, “First Annual List of Dissertations on Intelligence,” *Intelligence and National Security*, 13:4, Routledge, Londra, 1998, s. 208-230.

26 Örneğin bazı akademik çalışmalarda II. Abdülhamid dönemi Osmanlı gizli polis teşkilatının 1891’de İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning’in (1786-1880) teşviğiyle oluşturulduğu kaydedilmiştir. Halbuki Stratford Canning 1891’de İngiltere büyükelçisi olmadığı gibi, bu yıllarda hayatta da değildir. Derinlemesine araştırma yapıldığında, Türk istihbarat tarihine dair yerleşmiş kalıp bilgiler arasında buna benzer çok sayıda yanlış bilgiyle karşılaşmak mümkündür (Gizli polis teşkilatının Stratford Canning’in teşviğiyle oluşturulduğu hakkında bkz. Hikmet Zeki Kapçı, “Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü’nün İstihbarat Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme,” *The Journal of Academic Social Science Studies*, 3, 2015, s. 266).

27 Martin Rudner, “Intelligence Studies in Higher Education: Capacity-Building the Meet Societal Demand,” *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, 22:1, Routledge, Londra, s. 110.

the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa" adlı doktora tezi öncü bir çalışma olarak güncelliğini korumaktadır.²⁸ Stoddard bu çalışmasında Teşkilat-ı Mahsusanın kuruluş şartları, Türk istihbaratındaki yeri ve Birinci Dünya Savaşında üstlendiği misyonları ele alarak, son dönem Osmanlı/Türk istihbaratı konusunda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Yakın tarihte tamamlanan Polat Safi'nin Teşkilat-ı Mahsusa konulu doktora tezi ise, Stoddard'ın çalışmasını daha da ileri götürerek, Teşkilat-ı Mahsusanın operasyonel faaliyetleri ve idari yapısı üzerinden bu istihbarat organizasyonunun doğru anlaşılmasına büyük katkı yapmıştır.²⁹ Safi'nin tezini, konuyla ilgili önemli vesikalara yer vererek hazırlanan Ahmet Tetik'in "Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi" adlı çalışması izlemiştir.³⁰ Tetik bu çalışmasında, Teşkilat-ı Mahsusanın özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında dış istihbarat alanında Osmanlı yöneticilerince nasıl kullanıldığını anlatmaktadır. Geoffrey Hamm'ın Toronto Üniversitesinde hazırladığı "British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy and Empire, 1898-1918" adlı doktora tezi de, geç 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yıllarında bilhassa Arabistan, Yemen ve Kuveyt üzerinde İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat mücadelelerine yer veren bir çalışma olarak önemlidir.³¹ Tüm bu çalışmaların yanında, Ahmet Yüksel'in II. Mahmud dönemi istihbarat faaliyetlerini ele alan doktora çalışması da, Osmanlı istihbarat tarihinin anlaşılmasına katkı yapan akademik çalışmalar arasında gösterilebilir.³²

Görüldüğü gibi zaten oldukça sınırlı olan akademik literatür genellikle Teşkilat-ı Mahsusa üzerine yoğunlaşmaktadır ve Teşkilat-ı Mahsusa

28 Philip H. Stoddard, "The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa," *Princeton University Department of Oriental Studies*, Princeton, 1963; tercüme için bkz. Philip H. Stoddard, *Osmanlı Devleti ve Araplar, 1911-1918: Teşkilat-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma*, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.

29 Polat Safi, "The Ottoman Special Organization - Teşkilat-ı Mahsusa: An inquiry into its operational and administrative characteristics," Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

30 Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, C. I: 1914-1916, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

31 Geoffrey Hamm, "British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy and Empire, 1898-1918," *University of Toronto Department of History*, Toronto, 2012.

32 Ahmet Yüksel, *II. Mahmud Devri'nde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

öncesi Türk istihbaratı tarihi konusu hâlâ bakir bir alan olarak durmaktadır. Bu konuda elimizdeki en büyük koz, haber akışını izleyebilmemize imkân veren arşiv belgelerinin yanı sıra, özellikle son yıllarda Osmanlı tarihçiliğinde 19. yüzyılı temel alan denetim, kontrol ve zapt etme politikaları ile polis, jandarma, emniyet ve asayiş tarihi üzerine yapılan çalışmaların giderek artmasıdır. Bu tür çalışmalar, bilhassa dönemi betimleyen anı/hatırat türündeki eserler ve arşiv vesikalarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, söz konusu dönemin istihbarat sistemini daha anlamlı bir yere oturtabilmeye imkân tanımaktadır.

JURNALCİLİK Mİ, ETKİN İSTİHBARAT AÇI MI? ANAKRONİZME DÜŞEN TARİHYAZIMI

Osmanlı İmparatorluğu'nda tüm sınırlılıklarına rağmen II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) üst düzey bir istihbarat kültürünün geliştiğini kaydetmek gerekmektedir. Fakat bu kültürü ortaya çıkaran hafiyelik başta olmak üzere bazı unsurlar, Abdülhamid döneminin sona ermesinin ardından ve bilhassa II. Meşrutiyetin ilk yılları ile imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde dönemin en çok eleştirilen öğelerinden biri olmuştur.³³ Dönemin istihbarat sistemi, kimileri için devletin iç ve dış düşmanlarla çevrili olduğu bir dönemde otoriter bir iktidarın sembolüdür, kimileri için ise denetim ve ahlak boşluğundan kaynaklanan ispiyon ve gammazlık düzenidir. Bu yaklaşımlar, her ne kadar siyasi ve toplumsal yapının köklü değişimler geçirmesiyle ortaya çıkmış olsa da, bu durumun Türk istihbarat kültürünü olumsuz etkilediği de aşîkârdır. Bununla birlikte istihbarat tarihi çalışan tarihçinin işi hiç kolay değildir ve bu konuda hareket alanı oldukça sınırlıdır. Öyle ki tarih araştırmalarında hep gündemde olmasına ve merkezi bir yer işgal etmesine rağmen istihbarat araştırmaları çağdaş Türk tarihyazımında uzun süre bir nevi “kara delik” olarak kalmıştır. Az sonra da değinileceği üzere

33 Özellikle II. Meşrutiyetin ilanından sonra “devr-i sabık”ın hafiyelik sistemi hakkında gazete sayfalarında çıkmaya başlayan ve II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra çoğalan yazılar ve neşredilen risaleler, genellikle Abdülhamid yönetimine muhalif çevreler tarafından kaleme alınmıştır. Mesela bu dönemde yayınlanan Ahmed Raci’nin “Yıldız’da Yeni Casuslar Cemiyeti Yahut Yâverân Tensikâtı (1909),” Mahmud Necmeddin’in “Hafiyeler Konferansı (1911)” ve Yusuf Ziya’nın “Hafiye Melanetleri (1911)” adlı risaleleri, bu tür risalelere örnek olarak verilebilir.

bu durumun başta gelen sebeplerinden biri, bilgi eksikliği ya da kaynak kıtlığıyla bağlantılı olarak konuya yönelik bir “akademik ilgisizliğin” olmasıdır. Üstelik istihbarat vesikalarının gizli kalma gerekliliği³⁴ söz konusu kaynak kıtlığını artırmakta, istihbarat mensuplarının (Osmanlı dönemi de dahil) her türlü yayından özenle uzak durmaları ise işi bir kat daha zorlaştırmaktadır. Çok basit bir örnek vermek gerekirse, mesela bir istihbaratçı, meşhur Said ve Kâmil paşaların yaptıkları gibi eleştirilere yanıt vermek için bir hatırat kaleme alamaz.³⁵ Dünyada bazı örnekleri görülsede Türk istihbarat kültüründe -notları sonradan yayınlanan birkaç istihbarat subayının hatıraları hariç olmak üzere³⁶ - böyle bir usul yoktur. Bu zorluklara rağmen, II. Abdülhamid dönemi özelinde Osmanlı istihbaratı konusu akademik anlamda ilgi çekici bir konu olmaya adaydır. Altı yüzyıllık bir imparatorluğun çok güç bir durumda bulunduğu geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda, imparatorluğun iç ve dış politikalarını belirlemede oldukça stratejik bir konumda bulunan istihbarat unsuru, ilgi çekici olduğu kadar, bu yönüyle üzerinde oldukça derin bir şekilde düşünülmesi gerekli olan bir alandır.

Literatürde II. Abdülhamid dönemi Osmanlı istihbaratını ele alan bazı çalışmalar yer almaktadır ve bu çalışmalar arasında az sayıda nitelikli

34 Nitekim Mart 1913 tarihinde İttihat ve Terakki yönetimince alınan bir kararla “resmi haberleşmenin neşri memleket menfaatlerine mugayir olduğundan bu gibi istihbarat ve neşriyattan kaçınılması hususunda gerekli tedbirlerin alınması” öngörülebilecek ve istihbarat ve resmi yazışmalara dayanarak yayın yapılması yasaklanacaktır, bkz. BOA, A./MKT.MHM., 743/14, H. 21.04.1331 (M. 30.03.1913).

35 Said ve Kâmil Paşaların hatıraları için bkz. *Said Paşa'nın Hatıratı*, Sabah Matbaası, İstanbul, 1328 (1912); *Hatırat-ı Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa/Kâmil Paşa'nın Ayan Reisi Said Paşa'ya Cevapları*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1328 (1912).

36 Bazı istihbarat subaylarının özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerine ait notları sonradan yayınlanmıştır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda subay olan ve “Suriye ve Garbı Arabistan Umum Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye İkinci Şube Müdürlüğü” yapan Cevat Rifat Atilhan, bu görevdeyken bir süre ordunun cephedeki istihbarat işlerini de yürütmüştür. Atilhan'ın Filistin ricatini ve Suriye Cephesindeki savaşları anlatan ‘Suriye Hezimet-i Faciası ve Sebepleri’ adlı on dört bölümlük hatıralarına, Yahudilerin NİLİ (Netzach Israel Lo Ishakere) adıyla kurdukları istihbarat örgütünün Birinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetlerine de yer verilmektedir; bkz. Celil Bozkurt, *Yahudilik ve Masonluğa Karşı Cevat Rifat Atilhan*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2012. Bunun dışında Kazım Karabekir de 1923'te Erkân-ı Harbiye Mektebi tarafından Osmanlıca olarak yayınlanan bir eserinde, istihbarat faaliyetleriyle ilişkili bazı notlarını paylaşmıştır; Kazım Karabekir, *Gizli Harp İstihbarat*, Emrullah Tekin (Haz.), Berikan Yayınevi, Ankara, 2001. Ayrıca bkz. *İstiklal Savaşı İstihbarat Subaylarından Fahri Akçakoca Akça'nın Hatıraları*, Önder Göçgün (Haz.), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

makale de bulunmaktadır.³⁷ Fakat “Yıldız İstihbarat Teşkilatı,” “Hafiyeye Teşkilatı,” “Hafiyelik ve Sansür” gibi isimlerle neşredilen, çoğunlukla vesikalara dayanmayan, konuya tek bir cepheden bakan ve popülerite kaygısı güden çalışmalar ağırlıktadır ve bu çalışmalar dönemin istihbarat sisteminin doğru olarak anlaşılmasına katkı sağlamaktan uzaktır. Bu durumun başta gelen sebeplerinden biri konuya yönelik bir “akademik ilgisizliğin” olmasıdır. Bu da çoğunlukla konuya ilişkin bilgi eksikliği ya da kaynak kıtlığına bağlanır.³⁸ Mesela Bernard Lewis bu görüşü destekler nitelikte, Osmanlı casusluğunu “diplomatlara, tüccar ve hacılara ek olarak, Batı ile ilgili bir diğer bilgi kaynağı kategorisi” şeklinde tanımlar ve işin tabiatı gereği bu alanda fazla bir bilginin olmadığını belirtir.³⁹ François Georgeon da Lewis ile benzer bir görüşü paylaşarak “bir gizli servis söz konusu olduğunda beklenebileceği gibi, sistemin (hafiyelik sisteminin) işleyişinin bir bölümü belli ölçüde karanlıkta kalmıştır” demektedir.⁴⁰ Benzer şekilde, Suraiya Faroqhi de bir eserine “İstanbul arşivlerinde Hristiyan kâfirler ile Rafizî, mülhit ya da zındık Şiiilerin iç meselelerine ilişkin casusların raporları azdır ve bunlar fazla aydınlatıcı sayılmaz” şeklinde bir not düşmüştür.⁴¹ Bülent Gökay da “20. yüzyıl siyasi tarihini konu edinen en önemli akademik çalışmaların bile istihbarat çalışmalarına yer vermediğini, bunun istihbarat kayıtlarını araştırmamanın zorluğundan kaynaklanmış olabileceğini”

37 Örneğin bkz. Mehmet Ali Beyhan, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller,” *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 939-950; Hamit Pehlivanlı, “Osmanlılarda İstihbaratçılık,” *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara, 1999, s. 653-667; Erdal İlter, “Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar),” *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 2, Ankara, 2002, s. 233-253; Yavuz Selim Karakışla, “Sultan II. Abdülhamid’in İstibdat Dönemi’nde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcılık-I,” *Toplumsal Tarih*, C. XIX, No. 119, Kasım 2003, s. 12-21; Yavuz Selim Karakışla, “Sultan II. Abdülhamid’in İstibdat Dönemi’nde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcılık-II,” *Toplumsal Tarih*, C. XIX, No. 120, Aralık 2003, s. 24-29; Eray Göç, “Türk İstihbaratının Tarihsel Gelişimi,” Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3/2, Çankırı, 2013, s. 85-111.

38 Üstelik Christopher Storrs’un çalışmalarına bakılırsa istihbarat tarihi alanında “materyal eksikliği” problemi sadece Türk tarihçilerinin değil, Batı ülkelerinin istihbarat tarihi üzerine çalışan tarihçilerinin de temel problemlerindendir; bkz. Christopher Storrs, “Intelligence and the Formulation of Policy and Strategy in Early Modern Europe: The Spanish Monarchy in the Reign of Charles II (1665-1700),” *Intelligence and National Security*, 21:4, 2006, s. 494.

39 Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa’yı Keşfi*, İhsan Duru (Çev.), Ayısığrı Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 145.

40 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 219.

41 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Ayşe Berktaş (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 12.

ifade etmektedir.⁴² Bu tespitlerden de anlaşıldığı gibi araştırmacılar için istihbarat, özünde gizlilik olan, herkesin her istediğinde hakkında bilgi edinemeyeceği bir bilim olarak görülmektedir ve bu nedenle istihbarat tarihi oldukça zor bir çalışma sahasıdır. Ayrıca Osmanlı istihbaratını konu edinen çalışmaların yetersizliği ya da prototip bir çalışmanın olmayışı bu zorluğu artırmaktadır. Buna bir de istihbaratın muğlak ve perde arkasında kalma özelliğinden istifadeyle, söylence ve sansasyona dayalı, aşırı damgalama ya da savunma refleksi ekseninde hazırlanmış eserlerin bolluğu eklenince konu daha karmaşık bir hal almaktadır.

Her ne kadar tüm bunlara hak verilebilirse de son yıllarda Osmanlı istihbaratına yönelik yapılan çalışmalar gerçekten de araştırmacılar için cesaret verici niteliktedir. Üstelik istihbaratın çok geniş bir yelpazesinin olması ve resmi evraklar arasından istihbarat çalışmalarına ait yazışmaların çıkarılabilmesi araştırmacıların işini bir nebze olsun kolaylaştırmaktadır. Nitekim bir araştırmacının belirttiği gibi, “Osmanlı tarihinin, kroniklerin yanında resmi evraklarla birlikte takip edilebildiği yıllardan itibaren neredeyse hemen her sultan devri için ayrı bir çalışmayı sağlayacak kadar belge ve bilgi bolluğu ile karşılaşmanın mümkün olması”⁴³ Osmanlı istihbarat tarihinin aydınlatılmasını kolaylaştıracak en büyük avantajlardan biridir. Bununla birlikte Osmanlı tarihçiliğinde son yıllarda 19. yüzyılı temel alan polis ve jandarma teşkilatlarıyla, bunlara ilişkin güvenlik politikalarına gittikçe artan bir şekilde ilgi duyulması, aynı ilginin istihbarat tarihi çalışmalarına da yansımaya işaret etmektedir. Özellikle II. Abdülhamid dönemi kamu düzeni ve Osmanlı polis tarihi üzerine çalışan Noémi Lévy,⁴⁴ güvenlik poli-

42 Bülent Gökay, “British Intelligence in the Final Phase of the Ottoman Empire,” *The Skilliter Centre for Ottoman Studies*, Newnham College, Cambridge, 1995, s. 89.

43 Yüksel, II. Mahmud Devri’nde Osmanlı İstihbaratı, s. 14.

44 Örneğin bkz. Noémi Lévy, *Osmanlı İstanbul’unda Asayiş (1879-1909)*, Serra Akyüz (Çev.), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017; Noémi Lévy, “19. Yüzyılda Osmanlı’da Kamu Düzeni Konusunda Çalışmak: Bibliyografya Üzerine Bir Değerlendirme,” *Osmanlı’da Suç ve Ceza*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 55-67; Noémi Lévy, “Polislikle İlgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi İçin Fransız Modeli mi?,” *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Deniz Öztürk (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 146-170; Noémi Lévy, “Yakından Korunan Düzen: II. Abdülhamid Devrinden II. Meşrutiyet Dönemine Bekçi Örneği,” *Osmanlı’da Suç ve Ceza*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 135-145.

tikalarını inceleyen İlkay Yılmaz,⁴⁵ güvenlik politikaları kapsamında iktidar mücadelelerini anlamlandırmaya çalışan Nadir Özbek⁴⁶ ve nihayet güvenlik politikalarının perde arkasında kalmış ideolojik yönünü ortaya koyan Selim Deringil'in⁴⁷ çalışmaları, Osmanlı istihbarat tarihi araştırmaları için de ufuk açıcı niteliktedir. Bunların dışında François Georgeon'un artık bir klasik haline gelen Abdülhamid ve iktidarı konulu meşhur biyografisini⁴⁸ saymazsak, Ferdan Ergut'un polis tarihi üzerine yaptığı çalışmalar⁴⁹, Cengiz Kırılı'nın 19. yüzyılın ortalarına ait jurnallerin analizlerini içeren çalışması⁵⁰, Şerif Mardin'in zaman zaman Abdülhamid yönetimi ile jurnal sistemi arasındaki ilişkiye değinen ekol eseri⁵¹ ve Douglas L. Wheeler'ın 19. ve 20. yüzyıl istihbarat tarihini konu edinen makaleleri⁵² Abdülhamid iktidarının doğası ile dönemin istihbarat ağı kavramak için hayli aydınlatıcı nitelikte eserlerdir.

Yukarıda da belirtildiği gibi II. Abdülhamid döneminde Osmanlı istihbaratı konulu müstakil bir çalışma henüz yapılmamış olmakla birlikte,

45 Örneğin bkz. İlkay Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

46 Örneğin bkz. Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet (1876-1909)," *Türkçülük Araştırmaları Dergisi*, nr. 1, 2004, s. 59-95; Nadir Özbek, "Osmanlı Taşrasında Dene-tim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)," *Tarihsel Perspektiften Türkiye'de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet*, Evren Balta-İsmet Akça (Edi.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 47-78; Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

47 Örneğin bkz. Selim Deringil, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009; Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Gül Çağalı Güven (Çev.), Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

48 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 2012.

49 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyete Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004; Ferdan Ergut, "Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve," *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumar-kine (Derleyenler), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 38-63.

50 Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu, Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009; ayrıca bkz. Cengiz Kırılı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol," *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu (Edi.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 603-604.

51 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1983.

52 Douglas L. Wheeler, "A Guide to the History of Intelligence 1800-1918," *The Intelligence: Journal of U.S. Intelligence Studies*, S. 19, Virginia, 2012, s. 47-50; Douglas L. Wheeler, "Intelligence Between the World Wars, 1919-1939," *The Intelligence: Journal of U.S. Intelligence Studies*, S. 20, Virginia, 2013, s. 73-77; Douglas L. Wheeler, "In the Service of Order: The Portuguese Political Police and the British, German and Spanish Intelligence, 1932-1945," *Journal of Contemporary History*, S. 18, Londra, 1983, s. 1-25.

II. Abdülhamid dönemi konu alan -özellikle anı/hatırat türündeki- birçok eserde dönemin istihbarat ve hafiye/işkemal sistemine değinilmiştir. Fakat bu tür eserlerde paylaşılan bilgiler hep aynı formattadır ve açıkçası pek ufuk açıcı nitelikte de değildir. Örneğin, Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid'in en yakınındaki görevlilerden biri olan Başkâtip Tahsin Paşa hatıratında, hafiye tertibatının Said Paşa'nın eseri olduğunu, Said Paşa'nın, padişahın hoşuna gidecek şekilde ilk sadaretinde bir hafiye tertibatı talimatnamesi⁵³ kaleme alıp bunu Âmedi Kalemindeki bir görevliye yazdığını ve sultandan irade alarak tatbik ettirdiğini belirtmektedir.⁵⁴ Sarayın mabeyn kâtipliğinde bulunmuş olan İsmail Müştak Mayakon'un hatıratı da bu yönde bilgiler içermektedir. Bu yazarın hatıratının son elli sayfalık kısmı tamamen hafiye/işkemal, jurnalcılık ve benedgân konularına ayrılmıştır. Hatıratın en dikkat çekici tarafı aşırı bir damgalama niteliği taşımasıdır. İsmail Müştak Mayakon'a göre II. Abdülhamid'in hafiye/işkemal sistemini kurması "Arnavutluk dağlarından Erzurum hududuna, Karadeniz sahilinden Arabistan çöllerine kadar uzanan koskoca bir imparatorluğu sıkı bir gözetimle hükümetinin kontrolü içine alma" kaygısından kaynaklanmaktaydı ve hükümdar, hükümet ve idaredeki tüm emellerini bu vasıta ile gerçekleştirmektedir.⁵⁵ Uzun yıllar görevli bulunduğu saraya ait hatıralarını 1922'de yayınlayan Ali Said Bey⁵⁶ de hatıratında konuya değinen tanıklardandır. Ali Said Bey'e göre Osmanlı ülkesinde hafiye tertibatı 1885/1886 yıllarında meydana getirilmiştir ve tüfekçilerden oluşan ilk hafiye memurları Beyoğlu, Galata ve diğer kalabalık yerlerde nöbetle dolaşarak haber toplamaya çalışmışlardır.⁵⁷ İstanbul'da yaşadığı dönemde başta Müşir Fuad Paşa olmak üzere dört hafiye tarafından adım adım izlendiğini söyleyen Fransız Yazar Paul de Réglâ da, yabancı bir tanık olarak 1903'te yayınladığı *Au Pays de l'Espionnage*⁵⁸ adlı eserinde,

53 Said Paşa'nın mabeyn-i hümayun başkâtibi iken çeşitli Kanun-ı Esasi müsveddeleri kaleme aldığı biliniyorsa da, hafiye tertibatı talimatnamesine rastlanılmamıştır; Said Paşa'nın hazırladığı Kanun-ı Esasi tasarıları için bkz. Ahmed Mithad Efendi, Üss-i İnkılâp (II. Abdülhamid Han'ın Cülusundan Birinci Seneye Kadar), Tahir Galip Seratlı (Haz.), Selis Kitaplar, İstanbul, 2004, s. 276-291.

54 Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 34.

55 İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm?*, Ali Yılmaz (Haz.), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2010, s. 159.

56 Müstear isim olarak kullanılmıştır.

57 Ali Said, *Saray Hatıraları*, Ahmet Neziha Galitekin (Haz.), Nehir Yayınları, İstanbul, 1994, s. 100-101.

58 Eser "Hafiyeler Ülkesi Türkiye" adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

II. Abdülhamid'in saray görevlilerini ve gizli raporlar yazan kişileri cesa-
retlendirmek için hazine-i hassayı hesapsızca harcıyıp altınlar, rütbelere,
unvanlar, nişanlar dağıtmak suretiyle bir denetleme sistemi kurduğundan
uzun uzadıya bahsetmektedir.⁵⁹ Bir diğer yabancı tanık, İngiliz Gazeteci
Francis McCullagh, "Casusluk sisteminin Bizanslıların Osmanlılara dev-
rettiği birçok olumsuz mirastan biri olduğunu, Abdülhamid'in bu sistemi
geliştirdiğini ve sonunda birkaç milyonluk jurnal biriktiğini" ifade etmek-
tedir.⁶⁰ Amerikan Konsolos Yardımcısı Ernest Edmondson Ramsour⁶¹
ise doktora tezinde "Jurnalcılığın herkesi komşusu üzerinde casusluk
yapmaya sevk ettiği; jurnalcilerin de halkın kesesinden zenginleşmelerine
göz yumulduğu" ifadesine yer vermektedir.⁶² Sistemin mali yönüne dikkat
çeken bir başka yazar, Tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi de "Jurnalcilerin
(...) verdikleri jurnallerin ehemmiyet ve kıymetine göre büyük mükâfât-ı
nakdiye aldıkları görüldüğünden adetleri ve faaliyetleri fevkalâde artmıştır"
ifadesiyle Abdülhamid döneminde her dairede "tecessüs-i ahvâl için birkaç
jurnalci bulundurma"nın âdet haline geldiğini kaydetmiştir.⁶³

59 Paul de R  la, *Hafiyeler   lkesi Türkiye*, Teoman Tunçdoğan (  ev.), Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 108-110.

60 McCullagh, *Abdülhamid'in D      -Osmanlı'nın Son Günleri*, s. 32-33.

61 Yazar 1948-1950 yılları arasında İstanbul'da Amerikan konsolos yardımcısı olarak görev yapmış bir Birinci Dünya Savaşı gazisidir.

62 Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki (1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi)*, Hacasan Yüncü (  ev.), Etkin Kitaplar, İstanbul, 2013, s. 24. Tüm bu yabancı yazarların dışında, 1921'de Ankara'yı ziyaret eden ve bu ziyaretinde Mustafa Kemal Atatürk ile de görüşen Amerikalı kadın gazete-
cisi Clair Price, "II. Abdülhamid dönemi hafiyeliği" ile ilgili önemli bir iddiayı ortaya atmıştır. Price'a göre Mustafa Kemal İstanbul'da Harp Akademisinden mezun olduğu dönemde Abdülhamid'in hafiyesi olduğu belirtilen bir arkadaşı tarafından Yıldız Sarayı'na ihbar edilmiş ve Yıldız k    lerinden birinde sorgulandıktan sonra 1902'de   am'a sürgün edilmiştir. Price'ın tarihini hatalı olarak verdiği bu iddi-
ası, bazı akademik çalışmalarda da yer almaktadır (  rne  in bkz. Osman Bircan, *Belge ve Fotoğraflarla Atatürk'  n Hayatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 17). Osmanlı ar  şivinde bu iddiayı doğrulayacak herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Yalnız Yıldız evrakı arasında yer alan 1902 tarihli bir belgede, "Mustafa Kemal'in üzerinde bulunan evrak-ı muzırredan dolayı muhakeme edildiği" kaydı yer alır; fakat adı geçen Mustafa Kemal "Mekteb-i Hukuk talebesi"dir, bkz. BOA, Y.MTV., 234/42, H. 05.06.1320 (M. 09.09.1902); Price'ın eseri için bkz. Clair Price, *The Rebirth of Turkey*, Thomas Seltzer, New York, 1923; tercüme için bkz. Clair Price, *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu*, Bilal     ge  en (  ev.), İkarus Yayınları, İstanbul, 2008.

63 "Hal'ler keyfiyeti Bâb-ı   lice tertip olunmuş olduğundan v  kel   ve me'm  rin-i devlet     n-ı em-
niyet g  r  lemeyip her d  irede tecessüs-i ahvâl için birkaç jurnalci bulundurmak l  zmeden addolun-
du. Hatta Meclis-i Vükelâ'nın müzâkerât ve mukarrer  t usûl-i resmiiyyesi d  airesinde arz olunmadan
evvel s  ret-i hususiyede b  zı v  kel   c  nibinden yazılıyordu. Binâenaleyh v  kel   meyânında dahi bir iki
jurnalcinin bulunması âdet oldu (..)"; "Hafiyelik, vilayetlere dahi sirayet eyleyerek Memâlik-i Osmani-

1940'lı yıllardan itibaren II. Abdülhamid ve dönemi üzerine yeni çalışmalar yayınlanmaya başlanınca, dönemin hafiyelik sistemi tekrar değerlendirilmeye başlanmıştır. Örneğin 1943 tarihli bir eserde "ilk zabita-i hafiye teşkilatını Yıldız Sarayı'na sadık bendegân tarafından tavsiye edilmiş olan okuryazar jandarma efradından üç yüz kişinin oluşturduğu" kaydedilmektedir.⁶⁴ Abdülhamid döneminin tanıklarından Ahmet Semih Mümtaz ise 1946'da *Akşam Gazetesi*'nde yayınladığı ve "sultanın vehmi"nden bahsettiği bir tefrikasında "devlet ricalinden nazırlar arasında bile jurnalciler bulunduğunu, hatta vükela toplantılarında açıkça kâğıda ve kaleme sarılan paşaların görüldüğünü" yazmaktadır.⁶⁵ Yine 1940'lı yıllarda yayınlanan *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*'nde "hafiye teşkilatı"nın kurulma sebebi olarak "(...) genç muhalif ve münevverlerin Avrupa'ya kaçmaya başlaması" gösterilmektedir.⁶⁶ 1964'te yayınlanan bir başka çalışmada da "Sultan II. Abdülhamid'in hafiye teşkilatı fikrini kendisi de önemli bir jurnalciler olan Mavroyeni Paşa'dan aldığı ve tahta çıkışının ikinci ayında kendisine bağlı bir jurnallık şebekesi kurduğu" bilgisi paylaşılmaktadır.⁶⁷ Batıda, çocuklar için hazırlanan ve 2005 gibi yakın bir tarihte yayınlanan, fakat "tarihi olayların aşağı yukarı tümü şiddet içerdiği için dördüncü sınıftan daha küçük çocuklara verilmesinin uygun olmayacağı" belirtilen bir kitapta ise, "Abdülhamid'in, gücünü korumak için korku ve casusluğa bel bağlaması ülkelerinin modernleşmesini isteyen Türklerin gözünden düşmesine yol açtı; ayrıca birçok Türk, çok kan döktüğü için ona 'Kızıl Sultan' adını taktı" ifadesi, dönemin istihbarat sisteminin Batıda nasıl algılandığını orta-

ya'de hafiye bulunmadık bir yer kalmamıştır;" "Jurnalcilerin ettikleri hatır ve hayâle gelmez tezvirât ve iftirâlar kendilerince mücib-i ceza olmadığından ve verdikleri jurnallerin ehemmiyet ve kıymetine göre büyük mükâfât-ı nakdiye aldıkları görüldüğünden adetleri ve faaliyetleri fevkalâde artmıştır;" bkz. Abdurrahman Şeref Efendi, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi-II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal (Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 5-6.

64 Ziya Şakir, *İkinci Sultan Abdülhamid: Şahsiyeti ve Hususiyetleri*, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul, 1943, s. 121-122.

65 Ahmet Semih Mümtaz, *Sultan II. Abdülhamid ve Zamanı*, İsmail Dervişoğlu (Haz.), Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 2; tefrika için bkz. *Akşam*, 3 Ekim 1946.

66 A. Hamid Ongunsu, "Abdülhamid II.", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 1, İstanbul, 1940, s. 77; ayrıca bkz. Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur?," *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu, İç ve Dış Siyaset, Bildiriler*, Selanik, 2014, s. 20.

67 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1964, s. 477-478.

ya koyması bakımından şaşırtıcıdır.⁶⁸ Bunlardan başka, özellikle “Osmanlı İstihbaratı,” “İstihbarat Tarihi” ve “Teşkilat-ı Mahsusa” başlıklı yakın tarihli bazı çalışmalarda da dönemin istihbarat sistemine değinilmiştir. Bu çalışmalarda örneğin, “II. Abdülhamid döneminde Yıldız İstihbarat Örgütünün sadece İstanbul’da bulunan ajan sayısının dört bin civarında olduğu;”⁶⁹ bu dönemde casusluk sisteminin sultan adına çalışanlar ve çoğunlukla azınlıklar arasından yetiştirilen sultana karşı olan casuslar olarak iki kategoriye ayrıldığı;⁷⁰ söz konusu dönemde en basit memurdan sadrazama kadar herkese jurnalcı diye iftira atılıp, her yetkilinin saraya jurnal verdiği iddialarıyla bir kargaşa yaratılmaya çalışıldığı”⁷¹ gibi çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Görüldüğü gibi birbirinden çok farklı, dağınık ve kişisel yorumların katıldığı bu değerlendirmeler, dönemin istihbarat sistemini tam olarak ortaya koymaktan uzak bir görüntü vermektedir.

Araştırma konusu olarak bu konunun seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu gibi tarihin en büyük imparatorluklarından birinin sahip olduğu istihbarat organizasyonunun/sisteminin “basite indirgenmiş” olmasıdır. Şöyle ki, ilgili literatür gözden geçirildiğinde dönemin istihbarat sisteminin salt bir padişahın vehimli karakteri dolayısıyla ortaya çıktığı ya da bu sistemin padişahın tahtını korumak etrafında şekillendiği gibi bir izlenim oluşmaktadır. Örnek vermek gerekirse, II. Abdülhamid döneminde bazı önemli görevlerde bulunduktan sonra 1913’te Üsküdar Mutasarrıflığı görevine getirilen Süleyman Kani İrtem hafiyelelik sistemini ele alan bir eserinde, “Korkunun, Abdülhamid’in ruhi şahsiyetini tamamen temsil ve izah ettiğini, onun her vakit kendisini hayati tehlikeler ve suikastlar içinde sandığını, bu nedenle de casusluğu ve jurnalcılığı saltanat ve hükümetinin manivelası haline getirdiği”ni belirtmektedir.⁷² Bu tespitin ilk kısmı, yani II. Abdülhamid’in şiddetli bir korku haliyle yaşaması, dönemin diğer devlet adamlarının da gerek anıla-

68 Susan Wise Bauer, *Dünya Tarihi, Yakınçağ: Victoria Çağı’ndan SSCB’nin Dağılışına*, Mihraban Doğan (Çev.), Say Yayınları, İstanbul, 2015, s. 147-148 (Inkwell Management LLC, Charles City, Virginia, 2005).

69 Nurullah Aydın, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İstihbarat*, Parola Yayınları, İstanbul, 2015, s. 109.

70 Kaya Karan, *Teşkilat-Geçmişten Günümüze Türk İstihbaratı*, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 33.

71 Şükrü Altın, *Teşkilat-ı Mahsusa-Bir Gizli Teşkilatın Öyküsü*, İlgı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 21.

72 Süleyman Kani İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s. 6-8.

rında, gerekse eserlerinde belirttikleri genel bir değerlendirmedir. Ancak, büyük bir imparatorluğun istihbarat ağının çıkış noktası olarak bu korkuya işaret etmek ve dönemin istihbarat sisteminin ya da hafiyeliğin sırf bu korku nedeniyle ivme kazandığını savunmak, bilhassa dönemin en önemli kurumları olan Yıldız Sarayı, sadaret makamı, hariciye ve dahiliye nezaretleri gibi kurumların imparatorluğun dört bir köşesiyle yaptıkları muhaberatı, takip ettikleri önemli siyasi ve stratejik gelişmeleri ve tüm bunları kanıtlayan vesikaları görmezlikten gelmek anlamına gelecektir ki, bu da dönemin istihbarat ağını “basite indirgemek” anlamı taşımaktadır. Diğer bir örnek II. Abdülhamid’e verilen jurnallerle ilgilidir. Yine konuyla ilgili literatür incelendiğinde, jurnallerin büyük kısmının basit ihbar raporları olduğu ve genellikle birbirinden hoşlanmayan kişilerin birbirlerini şikâyet etme aracı olarak kullanıldığının lanse edildiği görülür. Oysa jurnaller bir bütün olarak, objektif ve bilimsel bir gözle incelendiğinde, jurnallerde istihbari konularla ilgili önemli delillere yer verildiği, jurnallerin özellikle bir dönem çokça tekrarlanan basit ihbar, gammazlık ya da ispiyon raporları olmadığı ve bunlardan çok daha fazlasını ifade ettiği görülmektedir.

Bu araştırmayla, hakkında çok az bilgi sahibi olunmasına karşın alabildiğine yorum yapılabilen II. Abdülhamid dönemi istihbarat faaliyetlerine ilişkin tarihi kayıtların saptanması ve tutarlı bir çerçevede, akademik perspektifli bir çalışmanın ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte bu araştırma sadece, çeşitli çalışmalarda “Yıldız İstihbarat Teşkilatı” ya da “Hafiye Teşkilatı” gibi adlarla anılan, fakat resmi belgelerde adına rastlanmayan Osmanlı merkezi istihbaratını değil, vilayetlerdeki ve sınırlar ötesindeki istihbarat ağını da incelemeyi amaçlamaktadır. Zira dönemin istihbarat ağını merkezi istihbarat ya da jurnale/jurnalciliğe dayanan istihbaratla sınırlandırmak, geniş istihbarat ağının sınırlarını küçültmek bir yana, -bugüne kadar yapıldığı gibi- ciddi yanlışlamalara sebebiyet verecektir. Özellikle belirtmek gerekir ki saltanatı merkezi otoritenin korunması, ülkenin mali durumunun düzeltilmesi, büyük güçlerin dengede tutulması ve onlarla mücadele edilmesi, siyasi bunalımların önüne geçilmesi, bağımsızlık isyanlarının yatıştırılması ve çeşitli araçları/unsurları kullanarak meşruiyeti güçlendirecek bir ideolojik perspektifin oluşturulması

abaları içinde geçen II. Abdülhamid'in, tüm bunları yaparken istihbarat faaliyetlerinden Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce hiç olmadığı kadar yararlanma gayreti, bu dönemin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca bu dönemde iktidarın Babıâli'de ya da kısa bir dönem açık kalan mecliste değil, II. Abdülhamid'in şahsında toplanması ve Jn Türkler gibi bazı muhalif kesimlerin itirazları bir kenara bırakılırsa iktidara dayanan bu gücün meşruluğunda ya da kabul edilebilirliğinde herhangi bir problem yaşınamaması, söz konusu istihbarat faaliyetlerinin daha kolay yönlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Aslına bakılırsa II. Abdülhamid ve dönemin "saltanata sadık" devlet adamı için asıl sorun, imparatorluğun ve bununla bağlantılı olarak iktidarın nasıl korunacağı meselesiydi. Bu kapsamda çalışmada, II. Abdülhamid ve yöneticilerinin imparatorluğu ayakta tutma ve kuvvetlendirme çabalarında istihbarat faaliyetlerinden ne lde istifade ettikleri üzerinde de durulacaktır.

Bu araştırmanın nihai hedefi, değişen i ve dış konjonktürün etki-siyle imparatorluğun çok kritik bir safhaya girdiği II. Abdülhamid dne-minde, dönemin yönetici elitinin ve bilhassa II. Abdülhamid'in büyük önem verdiği istihbarat ağının, gerek i politikada "Yıldız Sarayı" zelinde devletin otoritesinin korunmasında, gerekse dış politikada imparatorluğun politikalarına yön vermede temel araçlardan biri olarak nasıl kullanıldığı-nı, bu ağın yapısal ve işlevsel yönünü ön planda tutarak ortaya koymaktır. Tabii bu istihbarat ağının yapısal ve işlevsel yönüne değinmeden önce istihbaratın kimler tarafından üretildiği, nasıl oluşturulduğu, nasıl iletil-diği, enformasyon paylaşımının nasıl yapıldığı gibi soruların yanıtlanması gerekecektir. Bu bağlamda araştırmada, Osmanlıların istihbarat sağlamak amacıyla kullandıkları kanal ve stratejiler II. Abdülhamid dönemi özelinde irdelenecektir. Bununla birlikte bu araştırma, meseleyi tamamen bitirme veya Osmanlı istihbaratı üzerine son sözü söyleme gibi iddialı bir yakla-şımdan bilhassa uzak durarak, dönemin istihbarat sistemini akademik bir perspektifle ele alıp, konuya yönelik akademik bir ilginin uyanmasına vesile olmayı amaçlayacaktır.

Bu bağlamda araştırmada genel olarak şu soruların cevabının aranması beklenmektedir: Osmanlı tarihinde jurnalcilik ve hafiyelik

gibi kavramlarla özdeşleştirilen ve özellikle II. Meşrutiyet dönemi kaynaklarında “Hafiyelik Devri” olarak adlandırılan II. Abdülhamid döneminde, ne gibi istihbarat faaliyetleri, nasıl yürütülmüştür? II. Abdülhamid’in statükoyu koruma ve çözölmeyi durdurma gibi birbirini tamamlayıcı iki olgunun uygulayıcısı olarak imparatorlukta en güçlü kişilik olması, istihbarat ağı üzerinde nasıl bir etki meydana getirmiştir? II. Abdülhamid döneminde, Osmanlı istihbarat ağı sadece tek bir kişinin (padişahın) çıkarlarını korumak için mi kullanılmıştır, yoksa çok daha geniş tabanlı, çok daha profesyonelce oluşturulmuş bir istihbarat ağı mı söz konusudur? (Bu sorunun ilk kısmı çok basit ve abartılı gibi görünse de, konuyla ilgili yayınlar gözden geçirildiğinde, böyle bir izlenim ortaya çıkmaktadır. Bu soru ancak, konuyla ilgili arşiv vesikaları gözden geçirilerek yanıtlanabilir.) Dönemin istihbarat ağı, iç politikada II. Abdülhamid mutlakîyetinin bir kontrol mekanizması olarak kullanılmış mıdır? Ya da başka bir ifadeyle, bütün erki elinde toplamış bir hükümdar olarak II. Abdülhamid, istihbarat ağını mutlakîyet yönetiminde ne dereceye kadar kullanmıştır? Dönemin istihbarat ağının temelini oluşturan hafiyelik sisteminin özellikleri nelerdir? Konuyla ilgili çalışmalarda ismi çokça geçen “Hafiy Teşkilatı” adında bir kurum, Osmanlı devlet teşkilatı içinde mevcut mudur? Dönemin istihbarat ağı bağlamında, devletin en güçlü kurumu olarak Yıldız Sarayı ile Babıâli ve devletin diğer birimleri arasında nasıl bir istihbarat organizasyonu oluşturulmuştur? Kurumlar arası istihbarat paylaşımı nasıl yürütülmüştür? Vilayetler, sefaretler ve diğer dış temsilciliklerden, merkeze hangi konularda istihbarat gönderimi gerçekleştirilmiştir? Özellikle durumu kritik olan vilayetlerde ne gibi kontrespiyonaj faaliyetleri yürütülmüştür? İstihbarat alımından sonra ne gibi uygulamalar devreye sokulmuş, alınan istihbarat nasıl değerlendirilmiştir? Osmanlı hükümeti ile yabancı devletler ve bunların temsilcilikleri (elçilik, konsolosluk vb.) arasında hangi konularda istihbarat paylaşımı olmuştur? Dönemin istihbarat ağının şekillenmesinde, siyasi gündemin, coğrafyanın, jeopolitik-jeostratejik konumun, teknik altyapının ve insan nitelik ve niceliğinin etkisi ne ölçüde olmuştur?

Bu araştırmanın temel kaynaklarını, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan ve dönemin istihbarat sistemini ortaya koyabilecek olan Yıldız Tasnifi, İradeler Katalogu, Hariciye Katalogu, Dahiliye Katalogu, Zaptiye Katalogu vb. kataloglardaki belgeler ile kronik, hatırat, tez, makale ve kitap gibi yardımcı kaynaklar oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan kaynak grubunu, arşiv belgeleri (Osmanlı arşivinde yer alan belgeler ile jurnaller ve jurnal tahkik raporları), hatırat ve kronikler ve diğer çalışmalar olarak üç ana kategoride ele alabiliriz.

1. Arşiv Belgeleri

a. Yıldız Tasnifi, Dahiliye Katalogu ve Diğer Kataloglardaki Belgeler

Osmanlı arşivinde dönemin istihbarat ve hafiyelik sistemini ortaya koyabilecek olan arşiv belgeleri mevcuttur. Bu kaynaklar arasında özellikle Yıldız Tasnifi ile İradeler, Hariciye, Dahiliye ve Zaptiye kataloglarındaki belgelerden yararlanılmıştır. Hicri 1291-1327 tarihlerini kapsayan bu belgelerden bilhassa Yıldız Tasnifi ve Dahiliye Kataloguna ait olanlar bu çalışmanın ana kaynak grubunu oluşturmuş; dahiliye nezareti ile sadaret makamı arasında cereyan eden yazışmalar ise bilgi akışı ve istihbarat ağını somut olarak gözlemlenmemize olanak sağlamıştır. Bunun dışında sefaret ve konsolosluk kayıtları ile diplomatik yazışmalar, istihbarat ağı ve bilgi paylaşımı ekseninde dikkate alınmaya çalışılmıştır.

2. Hatırat ve Kronikler

II. Abdülhamid dönemini konu edinen hatıratlar arasında üç hatırat öne çıkmaktadır. Bunlar Başkâtip Tahsin Paşa, Sadrazam Said Paşa ve bir dönem zaptiye nazırlığında bulunmuş olan Hüseyin Nazım Paşa'ya ait hatıratlardır. Bunlardan Tahsin Paşa'nın hatıratında Yıldız Sarayı'nın hususi şifre dairesi, II. Abdülhamid'e verilen jurnal örnekleri ve sefarethanelele yapılan yazışmalar; Said Paşa'nın hatıratında saray ile Babıâli arasındaki yazışmalar ve hafiyelerin devlet görevlilerini takip etmesi; Hüseyin Nazım Paşa'nın hatıratında da Ermeni

faaliyetlerinin takip edilmesi gibi dönemin istihbarat ağıyla ilgili ayrıntılara yer verilmektedir. Ayrıca, İsmail Müştak Mayakon'un *Yıldız'da Neler Gördüm* adıyla yayınlanan hatıratı ile Sadrazam Kâmil Paşa'nın *Siyasi Hatıratı* (Hatırat-ı Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa) ve *Louis Rambert'in Notlar'ı* gibi hatıratlar, konumuz açısından ikinci derecede önemli hatırat örneklerini oluşturmaktadır. Bunların dışında, Osman Nuri'nin "Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi" adlı kitabı, her ne kadar II. Meşrutiyet döneminde kaleme alınsa da, II. Abdülhamid dönemine dair devrin en ayrıntılı eseri olması hasebiyle dikkate alınmıştır.

Bunlara ek olarak, İstanbul'da II. Meşrutiyet döneminde yayınlanmış olan Mahmud Necmeddin'in "Hafiyelerin Konferansı,"⁷³ Ahmed Raci'nin "Yıldız'da Yeni Casuslar Cemiyeti Yahut Yâverân Tensikâtı,"⁷⁴ Yusuf Ziya'nın "Hafiyeler Melanetleri"⁷⁵ ve yazarı belli olmayan "Mebusan'a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul'da Kimler Hafiyelik Etmiş"⁷⁶ adlı risalelerde dönemin hafiyelik ve istihbarat sistemi ele alınmaktadır. Fakat II. Meşrutiyetin aşırı yergi havası içinde yazılan bu risalelerin objektiflikleri şüphelidir ve bu nedenle araştırmada bu risalelere yer verilmemiş, risaleler sadece bilgi amaçlı incelenmiştir.

3. Diğer Çalışmalar

Literatürde II. Abdülhamid dönemi istihbarat sistemini inceleyen müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Zaten çalışma konusu olarak bu konunun seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri de bu boşluk olmuştur. Dönemin istihbarat ağı, ya eserlerde konu başlığı olarak ele alınmış, ya da hatırat ve makale türündeki çalışmalarda genel olarak incelenmiştir. Örneğin, Osman Nuri'nin "Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi" adlı eserinin "Hafiyelik İstanbul'da Nasıl Başladı?"

73 Mahmud Necmeddin, *Hafiyelerin Konferansı*, İstanbul, 1911 (1327).

74 Ahmed Raci, *Yıldız'da Yeni Casuslar Cemiyeti Yahut Yâverân Tensikâtı*, İstanbul, 1909 (1324).

75 Yusuf Ziya, *Hafiyeler Melanetleri*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul, 1911 (1327).

76 *Mebusan'a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul'da Kimler Hafiyelik Etmiş*, İstanbul, 1910 (1326).

başlıklı bölümü⁷⁷ ve Enver Ziya Karal'ın "Osmanlı Tarihi" adlı serisinin VIII. cildinin "Hafife Teşkilatı" başlıklı bölümü⁷⁸ ile Mehmet Ali Beyhan,⁷⁹ Yavuz Selim Karakışla,⁸⁰ Eray Göç,⁸¹ Erdal İlter,⁸² Taner Timur,⁸³ Haldun Eroğlu,⁸⁴ Hamit Pehlivanlı⁸⁵ ve Saeed Bagheri'nin⁸⁶ makaleleri bu tür çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

Bunların haricinde bu çalışmaya, dönemsel olarak özellikle geç 19. yüzyıl kapsayan ve daha çok kamu düzeni, polis tarihi, güvenlik politikaları ve kontrol uygulamalarını merkeze alan çalışmaların büyük katkısı olmuştur. Şüphesiz ki Abdülhamid dönemiyle ilgili kaynakça deryasının içinde seçici davranmak, konunun dağılmaması ve çalışmanın amaca odaklanması bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle Osmanlı istihbarat tarihi araştırmalarının "paralel alanı" olarak yorumlayabileceğimiz ve aslında tamamı bir bütünün parçaları olan kamu düzeni, polis tarihi, güvenlik politikaları ve kontrol uygulamaları odaklı çalışmalar bu araştırmaya doğrudan katkı sağlamıştır. Bu çalışmalar arasında Selim Deringil,⁸⁷ Noémi Lévy,⁸⁸

77 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Hususîyesi*, Cilt II, Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, İstanbul, 1327 (1911), s. 538-554.

78 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi-Birinci Mevzuat ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*; Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VIII, Ankara, 1983, s. 265-268.

79 Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafife Teşkilatı ve Jurnaller," *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 939-950.

80 Yavuz Selim Karakışla, "Sultan II. Abdülhamid'in İstibdat Dönemi'nde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcılık-I," *Toplumsal Tarih*, C. XIX, No. 119, Kasım 2003, s. 12-21; Yavuz Selim Karakışla, "Sultan II. Abdülhamid'in İstibdat Dönemi'nde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcılık-II," *Toplumsal Tarih*, C. XIX, No. 120, Aralık 2003, s. 24-29.

81 Eray Göç, "Türk İstihbaratının Tarihîsel Gelişimi," Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3/2, Çankırı, 2013, s. 85-111.

82 Erdal İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar)," *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 2, Ankara, 2002, s. 233-253.

83 Taner Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," *Tarih ve Toplum*, S. 6, Haziran, 1984, s. 414-419.

84 Haldun Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri," *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/34, Ankara, 2003, s. 11-33.

85 Hamit Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık," *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara, 1999, s. 653-667.

86 Saeed Bagheri, "Devlet Aklının Bir Yansıması Olarak Osmanlı Gizli Polis Teşkilatı," *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVI, 2012, s. 87-106.

87 Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Gül Çağalı Güven (Çev.), Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

88 Noémi Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, Serra Akyüz (Çev.), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017.

Ferdan Ergut,⁸⁹ İlkey Yılmaz⁹⁰ ve Nadir Özbek'in⁹¹ çalışmalarını özellikle belirtmek gerekir. Bununla birlikte, ayrı bir arşiv çalışması gerektiren ve çalışmanın kapsamını farklı bir boyuta taşıyacak olan askeri istihbarat raporları ile söz konusu dönemde yürütülen askeri istihbarat faaliyetleri, bir sınırlılık olarak bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. II. Abdülhamid dönemi askeri istihbaratının üretim ve yönetim aşamasında temel unsurlar oldukları bilinen ülke dışında ataşemiliterliklerin, sınırlarda hudut kumandanlıklarının, ülke içinde jandarma taburlarının ve merkezde seraskerliğin misyonu, ayrı bir çalışmada ele alınabilecek önemli bir konudur.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. “İstihbarat Ağının Aktörleri” başlığını taşıyan çalışmanın ilk bölümünde, istihbarat toplama kanal ve stratejileri üzerinde durularak başlıca istihbarat toplama kanalları olan hafiyeler, muhbir, kılavuz ve ücretli casuslar, yerel yöneticiler, dış temsilciler (büyükelçi ve konsoloslara) ve yabancı diplomatlar gibi unsurlar incelenmiştir. Bu kapsamda bu bölümde söz konusu unsurlarla merkez arasındaki enformasyon akışı dikkate alınarak istihbarat toplama stratejileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümün devamı niteliğindeki ikinci bölümde ise dönemin istihbarat ağının yapısı ve işlerliği üzerinde durulmuştur. Bu kısımda İç İstihbarat Ağı ve Dış İstihbarat Ağı ana başlıkları altında Osmanlı İmparatorluğu'nda iç istihbaratın gelişimi, II. Abdülhamid mutlakiyeti ve iç istihbarat, istihbarat ağının genel yapısı, devlet merkeziyle vilayetler arasındaki bilgi akışı, haberleşme sistemi ile istihbarat ağının Avrupa, Birleşik Amerika ve Asya ayağı arşiv belgelerine dayalı materyaller kullanılarak incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü olan ve “İstihbarat Ağı'nın Yapısal Dönüşümü” başlığını taşıyan bölümde de, dönemin istihbarat sistemini dönüşüme uğratacak olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin Makedonya'da meşrutiyetin ilanına yönelik başlattığı hareket incelenerek, meşrutiyete giden süreçte istihbarat sisteminin bu süreçten nasıl etkilendiği ortaya

89 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyete Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

90 İlkey Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekserinde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

91 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

konulmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi II. Meşrutiyetin ilanının ilk günlerinde İstanbul'da gündemin en önemli maddelerinden birini dönemin hafiyelik ve istihbarat sistemi oluşturunuyordu. Kanun-ı Esasinin yeniden yürürlüğe konulduğu günlerde Rumeli'deki İttihat ve Terakki Cemiyetinin hükümete gönderdiği telgrafta, Rumeli'de askerle halk arasında birlik ve beraberliğin geliştiği, milletle devletin arasını bozan tek şeyin hafiyelik olduğu kaydedilmekte, Osmanlı Devleti'nde meşru emniyet güçlerine yardımcı olacak memurların kullanılması uygun görülmeyle birlikte, kanunen yetkisi bulunmayan dairelere ve kişilere böyle bir görev verilmemek üzere hafiyeliğin kaldırıldığının resmen ilan edilmesi istenmekteydi. İstanbul'da meşrutiyetin ilanı vesilesiyle yapılan nümayişlerde de "hafiyelik" mesleği aleyhine sloganlar atılıyordu.⁹² Konu Meclis-i Vükelada görüşüldü ve Meclis-i Vükelanın 29 Temmuz 1908 tarihli kararnamesi ile hafiyelik faaliyetlerine son verildi. Padişahın 31 Temmuz 1908'de konuyla ilgili iradesinin alınmasının ardından aynı kararname vilayetlere de telgrafla bildirilerek resmi olarak hafiyelik faaliyetleri yasaklandı. Bu kararın üzerinden çok geçmeden, 4 Ağustos 1909 tarihli yeni bir kanunnameyle resmi adıyla Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin kurulması onaylandı. Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin önemi, bu kurumun hafiyeliğin lağvından sonra dönemin istihbarat hizmetlerini yerine getirmesiydi. İşte, bu bölümde hafiyeliğin lağvı ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin kuruluşunu hazırlayan tüm bu süreç ele alınmaya çalışılmıştır.

ENFORMASYON, İSTİHBARAT VE OSMANLILAR: GENEL OLARAK OSMANLI İSTİHBARATI ÜZERİNE

Burada kısaca Osmanlı istihbaratı üzerine birkaç noktayı belirtmek gerekir. Öncelikle şunu söyleyelim ki Osmanlı istihbaratı kavramından anlaşılması gereken, imparatorluğun sahip olduğu haber alma/verme/paylaşma mekanizma ve sistemleri ile bu sistemlere dayanan faaliyetlerin tümüdür. Açıkçası Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat toplama faaliyetleri⁹³ ve bu faaliyetlerin karar alma sürecine etkisi, Osmanlı tarihinin en az

92 Abdurrahman Şeref Efendi, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi-II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, s. 12-13; Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)*, s. 335-337.

93 Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat faaliyetleriyle ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Ahmet Yük-

anlaşılmış konularından biridir. Bilhassa, Osmanlıların Avrupa hakkındaki sözde bilgisizliği, Avrupa siyasetini yeterince takip edip kavrayamamış oldukları ya da dış politika tercihlerinin hatalı olduğu yönündeki önyargılı ve kesin genellemeler, istihbarat çalışmalarıyla ilgili literatürün zayıflığının

sel, II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013; Ahmet Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbaratı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014; Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiye Teşkilatı ve Jurnaller," *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 939-950; Haldun Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri," *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/34, Ankara, 2003, s. 11-33; Hamit Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık," *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara, 1999, s. 653-667; Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, Fatih Çalışır (Çev.), Timaş Yayınları, İstanbul, 2012; Eray Göç, "Türk İstihbaratının Tarihsel Gelişimi," Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3/2, Çankırı, 2013, s. 85-111; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devri-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi*, "Hafiyelik İstanbul'da Nasıl Başladı?," C. II, Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, İstanbul, 1327 Rumi (1911), s. 538-554; Süleyman Kâni İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), Temel Yayınları, İstanbul, 1999; Paul de Réglâ, *Hafiyeler Ülkesi Türkiye*, Teoman Tunçdoğan (Çev.), Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, "Hafiye Teşkilatı," C. VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 265-268; Gültekin Yıldız, "Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ateşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ateşe Raporları," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2012, s. 239-266; Saeed Bagheri, "Devlet Akli'nin Bir Yansıması Olarak Osmanlı Gizli Polis Teşkilatı," *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVI, 2012, s. 87-106; İbrahim Köremezli, "Shpion vs. Casus: Ottoman and Russian Intelligence in the Balkans during the Crimean War," *Middle Eastern Studies*, C. 50, S. 2, 2014, s. 192-207; Nicolas H. Biegmam, "Ragusan Spying for the Ottoman Empire (Some 16th-Century Documents From The State Archive At Dubrovnik)," *Belleten*, C. XXVII, S. 106, 1963, s. 237-249; Taner Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," *Tarih ve Toplum*, S. 6, Haziran, 1984, s. 414-419; Erdal İltir, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar)," *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 2, Ankara, 2002, s. 233-253; Emrah Safa Gürkan, "Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean go-betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry," Georgetown Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Washington, 2012; Emrah Safa Gürkan, "The Efficacy of Ottoman Counterintelligence in the 16th Century," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, C. 65/1, 2012, s. 1-38; Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Hediye Lale Birsaygılı (Çev.), Yarı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2015; Polat Safi, "The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference To Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916)," Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006; Polat Safi, "The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa: An inquiry into its operational and administrative characteristics," Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012; Remzi Güney, "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri ve Polis İstihbarat Tarihi," Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2008; Tuncay Açık, "Osmanlı İktidar Mücadelelerinde Jurnal ve Jurnalcilik: II. Abdülhamid Örneği," Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2011; Coşkun Tüfekçi, "Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896)," Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2012.

dan kaynaklanmaktadır. Gábor Ágoston⁹⁴ ve Christopher Storrs'un⁹⁵ 16. yüzyıl özelinde belirttikleri gibi, Osmanlı istihbaratı ve veri toplama faaliyetleri hakkındaki akademik araştırmalar, örneğin erken modern Fransa,⁹⁶ Hollanda,⁹⁷ Britanya,⁹⁸ Portekiz,⁹⁹ Venedik¹⁰⁰ gibi ülkelerin ya da Habsburg Monarşisi'nin¹⁰¹ enformasyon toplama ve değerlendirme faaliyetleriyle ilgili yapılan kapsamlı çalışmaların hayli gerisindedir. Oysa Emrah Safa Gürkan gibi araştırmacıların çalışmalarından anlaşıldığı kadarıyla, özellikle 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu da Venediklilerin ya da Habsburglarınki kadar etkin bir istihbarat toplama ağına sahip olmuştur.¹⁰²

Öyle anlaşılmaktadır ki Osmanlılar, enformasyon toplama ve bunu karar alma sürecine entegre etmede başta Selçuklular olmak üzere ortaçağ İslam devletlerinin örneğini takip etmişlerdir.¹⁰³ Bilhassa Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1600) ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa (ö. 1717) gibi Osmanlı tarihçi ve bürokratlarının eserlerinde kaydettikleri ve daha çok istihbarat çalışmalarının önemi konusunda devlet idarecilerine tavsiye niteliğinde olan kayıtlarsa, bu noktada oldukça önemli veriler içermektedir. Örneğin Gelibolulu Mustafa Âli bir eserine iyi bir hükümdarın casuslar kullanması gerektiğini, aksini yaparsa, rahat ve huzurunu kaybederek bunun

94 Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, s. 64-65.

95 Storrs, "Intelligence and the Formulation of Policy and Strategy in Early Modern Europe: The Spanish Monarchy in the Reign of Charles II (1665-1700)," s. 510-518.

96 Bkz. Eugène Vaille, *Le Cabinet Noir*, Paris, 1950; Lucien Bely, *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Fayard, Paris, 1990.

97 Bkz. Karl de Leeuw, "The Black Chamber in the Dutch Republic during the War of the Spanish Succession and its aftermath, 1707-1715," *Historical Journal*, S. 42, 1999.

98 Bkz. Alan Marshall, *Intelligence and Espionage in the Reign of Charles II, 1660-1685*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994; Roger Kaplan, "British Intelligence Operations during the American Revolution," *The William and Mary Quarterly*, S. 47, 1990.

99 Bkz. Fernando Cortes, *Espionagem e Contra-Espionagem numa guerra peninsular 1640-1668*, Livros Horizonte, Lizbon, 1989.

100 Bkz. Kate Fleet, "Turks, Italians and Intelligence in the Fourteenth and Fifteenth Centuries," Çiğdem Balım-Harding ve Colin Imber (Edi.), *The Balance of Truth, Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis*, The Isis Press, İstanbul, 2000, s. 99-112.

101 Bkz. Gürkan, "Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean go-betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry," 2012.

102 Gürkan, "Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean go-betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry," s. 11-12; Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, s. 64-65.

103 Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, s. 65.

bedelini ödeyeceği anlamında notlar düşmüştür.¹⁰⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın eserlerinde de yine tavsiye niteliğinde, düşmanın durumundan haberdar olmayan nice devletin yıkıldığı, bunun için, düşman tarafına gönderilecek casuslarla vaziyetten haberdar olunması gerektiği mealinde kayıtlara rastlanır.¹⁰⁵ Osmanlı yazarlarının kayıtlarından yüzyıllar önce kaleme alınmış Selçuklu Veziri Nizâmü'l-mülk'ün *Siyasetnamesi*'ndeki "her tarafa tüccarlar, seyyahlar, sûfiler, dervişler ve ayak satıcıları kılığında casuslar gitmeli"¹⁰⁶ ana fikrini taşıyan devlet başkanına tavsiye niteliğindeki kayıtlarla, Osmanlı yazarlarının kayıtları arasındaki benzerlik, casusluk organizasyonu konusunda Selçuklu örneği üzerinde iyiden iyiye durulduğu fikrini desteklemektedir.

Türk-İslam devlet geleneğinde devlet başkanının "sâhib-i haber ve münhî" tayin ederek haber almak amacıyla bu işi yapabilecek kişileri görevlendirmesi ihtiyat, basiret ve adalet göstergesi olarak kabul edilmiş, aksi ise zafiyete ve zulme hamledilmiştir.¹⁰⁷ Türk-İslam geleneğindeki bu anlayışın esası, aslında sentezlenen Türk ve İslam kaidelerine dayanır. Zira çok eski tarihlerden itibaren devlet mefhumuna sahip olan ve çok sayıda devlet kuran Türkler, Orta Asya'da yüzyıllar boyunca bilhassa Çinlilere karşı mücadelelerinde istihbari faaliyetlerde bulunmuşlar ve bu birikimlerini İslam hukukunun cevaz verdiği devlet geleneğindeki "düşmana karşı gafil olmama" kuralıyla birleştirmişlerdir. Bu kural daha sonra Osmanlı Devleti tarafından da kabul görecektir ve ilk dönemlerden itibaren yürütülen istihbari faaliyetlere Türk-İslam geleneğindeki bu anlayış hâkim olacaktır. Ağoston ve Gürkan gibi araştırmacıların çalışmalarından anlaşıldığı gibi, Osmanlı

104 Bkz. Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kava'idü'l-Mecalis*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları (Tıpkıbasım), İstanbul, 1956 (alıntılayan Ağoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, s. 65).

105 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, H. Ragıp Uğural (Haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 101; Aynı müellif, *Zübde-i Vekaiyât*, Abdülkadir Özcan (Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 306.

106 Bkz. Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, Mehmet Altay Köymen (Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, fasıl 10 (İstihbarat Sahiplerine, Gizli Habercilere, Beridlere ve Memleket İşleri İçin Alınacak Tedbirlere Dair).

107 Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, Mehmet Altay Köymen (Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1990, s. 81; Halil İnalıcık, *Adalet Kitabı*, Bülent An-Selim Aslantaş (Edi.), Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s. 22-23.

stratejisini ve siyasi kararlarını oluşturmada istihbaratın büyük bir öneme sahip olduğu artık yeni bir bilgi değıldir. Osmanlı yöneticilerinin esnek fetih ve hâkimiyet anlayışları, muasırlarına göre ordunun sahip olduğu büyük askeri güç, zengin beşeri, lojistik ve ekonomik kaynaklar, etkin yol ağıları ve ulaşım sistemi, merkezîyetçi yapı; aslında bunların tümü, birbiriyle bağlantılı bir sistemin parçaları olarak Osmanlı istihbarat faaliyetlerinin sağlıklı şekilde yürütölmesi için bir dayanak ve aynı zamanda da sistemin işleyebilmesi için bir zorunluluk olmuşlardır. Áğoston'ın I. Süleyman dönemine atfen "küresel strateji" olarak adlandırdığı bu sistem, belirli bir döneme kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nu genişletmek ve ele geçirilen topraklardaki Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmek için kullanılmıştır.

Kurumsal ve statik bir yapıya sahip olmamakla birlikte pragmatik ve yöneticilerin eğilimlerine göre şekil alan Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat toplama faaliyetlerini, yurtiçi ve yurtdışı istihbarat faaliyetleri olarak iki ayrı kategoride ele alabiliriz. Yurtiçi istihbarat, daha çok, "nakli kelim" uygulamasına ve düzen, asayiş ve otoriteyi koruma esasına dayanırken, sınırlar ötesindeki istihbarat komşu, rakip ya da düşman devletlerin Osmanlı karşısındaki siyasetleri ile söz konusu devletlerin askeri ve ekonomik açıdan sahip oldukları güç ve zaafıara yoğunlaşmıştı. Bu noktada Gábor Áğoston 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlıların enformasyon toplama faaliyetlerinin dört düzeyde gerçekleştiğini belirtir: 1) İstanbul'dan yürütölen merkezi iç istihbarat, 2) Mahalli yetkililerin ve sınır bölgelerindeki yöneticilerin topladıkları istihbarat, 3) İstanbul'a bağılı devletlerin (Raguza¹⁰⁸ gibi) paylaştığı istihbarat ve 4) Osmanlı casuslarının yabancı ölkelerde yürüttükleri casusluk ve karşı casusluk faaliyetleri.¹⁰⁹ Osmanlı istihbaratının sahip olduğu ve genellikle sınırları belirsiz olan bu çok katmanlılık, çeşitli aracı ya da yerel aktörlerin enformasyon alımında devreye sokulmasıyla sağlanabiliyordu. Örneğın profesyonel casuslar, muhbirler ve sınır paşalarının yanı sıra İstanbul'un Fener Rumları, Hıristiyan mühtediler ve bilhassa ticaretle uğraşan Yahudiler bu enformasyon ağıının bir parçasıydı. Bunların dışında

108 Raguza'nın istihbari rolü hakkında bkz. Stevan Dedijer, "Ragusa Intelligence and Security (1301-1806): A Model for the Twenty-First Century?," *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, S. 15, Routledge, Londra, 2000, s. 101-104.

109 Áğoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, s. 68-69.

Dubrovnik, Eflak, Boğdan ve Erdel gibi bağlı devlet ve vasallar siyasi; akıncılar, martoloslar, voynuklar ve Kırım Tatarları gibi keşif ve izcilikte kullanılan yardımcı kuvvetler ise askeri istihbaratın sağlayıcısı olarak, çok katmanlı Osmanlı istihbaratının önemli aktörleri olmuşlardır.

Osmanlı istihbarat stratejileri konulu bir çalışmasında Haldun Eroğlu'nun da belirttiği gibi, Osmanlılar haber toplamak amacıyla başlıca beş unsurdan yararlanmışlardır: Casuslar, muhbirler, savaş esirleri, tüccarlar ve gezginler.¹¹⁰ Bu unsurlardan casuslar, devletin kuruluşundan itibaren Osmanlı haber alma sisteminin en önemli unsurları olmuşlardır. Nitekim Necdet Öztürk Osmanlı kroniklerine dayanarak, daha ilk hükümdar döneminden itibaren casusların aktif olarak kullanıldığını belirtir.¹¹¹ Genellikle gönüllü casusluk (ücretli casusluk/muhbirlik) ve ulufeli (maaşlı) casusluk adı altında iki kategoriye ayrılarak incelenen casusluk organizasyonu, özellikle dış ilişkilerde devletin istihbarat ihtiyacının karşılanmasında kullanılmıştır.¹¹² Bunun yanında, diğer bilgi kanalları genellikle belirli bir sahada ya da kendilerine başvurulduğunda mülki ve askeri idareciler için istihbarat temin etmekteyken, casuslar gerek harp sahasında, gerekse iç ve dış politikanın oluşum ve uygulanması aşamasında haber alma faaliyetlerini profesyonelce yürütmüşlerdir. Dolayısıyla casuslar diğer bilgi kanallarından farklı olarak, dolaylı yollardan değil, bizzat ilgili idarenin görevlendirmesi ile sahaya inerek ya da birincil kaynaklara ulaşarak istihbari faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹¹³

Eroğlu, devlet kurumlarının tam olarak oluşmadığı ve kurumlaşmanın tamamlanmadığı dönemde daha çok gönüllü casusluk ve muhbirliğe başvurulduğunu, 16. yüzyıldan itibaren devlet sisteminin yerleşmesiyle casusluk organizasyonunun profesyonelleştiğinin altını çizer.¹¹⁴ Bu profesyonelleşme, casusluğun, örneğin elçilik, sekreterlik, devlet temsilciliği, tercümanlık ve kuryelik gibi çeşitli mesleklerin maskesi altında yerine geti-

110 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri," s. 17-18.

111 Osman Bey'in İnegöl tekfurı ile olan mücadelesinde Araton isimli bir casustan yararlandığı nakledilmektedir; bkz. Necdet Öztürk, *Çadırda Saraya 14-15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2012, s. 170.

112 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri," 17.

113 Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 136.

114 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri," 17-19.

rilmeye başlanmasıyla yakından ilgilidir. Hatta Emrah Safa Gürkan erken modern dönemde büyükelçilerin, haber toplamadaki önemlerine atfen “onurlu casuslar (honorable spies)” olarak etiketlendiğini belirtmektedir.¹¹⁵ Esasında casusluk organizasyonu çok yönlüdür. Kale kuşatmasında vazifeli bir asker, kılık değiştirerek hedef bölgeye gönderilen bir molla ya da kim-senin şüphelenmeyeceği kendi halinde gayrimüslim bir Osmanlı casusu profilini oluşturabilir ve bunun tarihte örnekleri çoktur. Casusların dışında, hafif silahlı süvari birlikleri olarak düşman topraklarına akınlar gerçekleştiren akıncılar, büyük çoğunluğu para karşılığı hizmet eden ve yerli ahali arasından seçilen muhbirler, bilhassa harp zamanlarında yakalanan savaş esirleri ya da diller¹¹⁶ ve rahatça seyahat edebildikleri ve gerekli bilgilere ulaşabildikleri için tacir ve gezginler enformasyon temininde ilk dönemlerden itibaren yoğunlukla kullanılan diğer unsurlar olmuşlardır.¹¹⁷

Öte yandan çoğu kaynakta, esas itibariyle askeri organizasyonlar olan Voynuk ve Martolos teşkilatlarının da çeşitli istihbari misyonlar üstlendikleri belirtilir. Örneğin Yavuz Ercan’ın tespit ettiğine göre, 952 (H.)/1545 (M.) tarihli “Kânûn-ı Öşür ve Haraç ve sâir Rüsûm ve Bâc-ı Reâyâ-yı Livâ-ı Pojega” adlı kanunnameden, Rumeli’de fethedilen bölgelerde gayrimüslim halktan oluşturulan Voynuk teşkilatının görevleri arasında muhbirliğin bulunduğu ve bunların görevleri karşılığında vergilerden bağışlandıkları anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Benzer şekilde, 16. yüzyılda oluşturulduğu kabul edilen Martolos teşkilatı mensuplarının da casusluk faaliyetlerinde bulunduğu kaydedilmektedir.¹¹⁹ Martolos organizasyonu esas itibariyle Bizans menselidir ve kelime “müsellah,” “silahlı,” “milis mensubu” anlamına gelen Yunanca “Armatolos” sözcüğünden gelmektedir.¹²⁰ Osmanlılar Bizans topraklarını ele geçirmeye başladıkları andan itibaren yerli Hristiyan halktan

115 Gürkan, “Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean go-betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry,” s. 114.

116 Düşman hakkında bilgi almak için bunların konuşurulması “dil alma” tabiriyle ifade edilir.

117 Eroğlu, “Klasik Dönemde Osmanlı Devleti’nin İstihbarat Stratejileri,” 19-21.

118 Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 4, 11, 75, 96.

119 Eroğlu, “Klasik Dönemde Osmanlı Devleti’nin İstihbarat Stratejileri,” 18.

120 Milan Vasić, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Martoloslar,” Kemal Beydilli (Çev.), *Tarih Dergisi*, S. 31, 1977, s. 48.

bazılarını çeşitli hizmetlerde kullanarak silah taşımalarına müsaade etmişler; böylelikle vergi bağışıklığı karşılığında bunların çeşitli görevler üstlenmesiyle Martolos teşkilatı gelişmiştir.¹²¹ Başlı başına casusluk teşkilatları olmamakla birlikte, Voynuk ve Martolos teşkilatlarının, diğer gayrimüslim topluluklar arasında rahatça hareket edebilmelerinden dolayı bilhassa sınır bölgelerinde haber toplama faaliyetlerinde kullanıldıkları söylenebilir.¹²²

Devletin haber alma konusunda oluşturduğu bu pragmatik sisteme rağmen, diğer tarihi müessese ve olaylarda olduğu gibi istihbarat alanında da statik bir gelişimden söz edilemez. Bununla birlikte Osmanlı istihbaratı 19. yüzyıla gelinceye değin, çeşitli haber toplama yöntemlerinin kullanıldığı çok yönlü faaliyetlerle yürütülmüştür. Özellikle askeri istihbarat temin etmek, hemen her dönemin en önemli istihbari faaliyeti olmuştur. Her ne kadar erken modern devletler modern “enformasyon devletleri”yle karşılaştırılamazsa da, çeşitli unsurlardan faydalanarak istihbarat toplama, propaganda- manipülasyon ve enformasyon tabanlı denetim faaliyetleri gibi çoğunlukla modern devletle ilişkilendirilen uygulamalar, Osmanlıların düzenli şekilde faydalandıkları metotlar arasındadır.¹²³ Son yıllarda başta Gábor Ágoston, Emrah Safa Gürkan, Haldun Eroğlu ve Ahmet Yüksel gibi araştırmacıların çalışmaları olmak üzere, Osmanlı istihbarat toplama faaliyetlerine ilişkin yapılan araştırmalar, Osmanlıların enformasyon toplama ve bunu karar alma sürecinde kullanmada iyi işleyen bir sisteme sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu tür araştırmalar, “Osmanlıların Avrupa’yı takip edemedikleri ve bu nedenle geri kaldıkları” kabilinden düşünceler ile “Osmanlıların çevrelerindeki (özellikle Avrupa’daki) gelişmelerden habersiz oldukları” yönündeki tezleri anlamsız bir hale getirmektedir. Bununla birlikte Osmanlı idarecilerinin 18. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa’da daimi elçilik kurmadıkları ve bu nedenle bilgi almakta zorlandıkları gerçeği kabul edilebilirse de, aynı idarecilerin bu bilgi eksikliğini telafi etmek için bir istihbarat ağı kurmaya çalıştıkları da inkâr edilemez. Eksiklikleriyle birlikte, örneklerde de çok defa görüleceği gibi, yeri geldiğinde diplomasiye yön veren pragmatik bir istihbarat ağı kurulmaya çalışılmıştır.

¹²¹ Vasić, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Martoloslar,” s. 48.

¹²² Eroğlu, “Klasik Dönemde Osmanlı Devleti’nin İstihbarat Stratejileri,” 18.

¹²³ Ágoston, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, s. 95.

Osmanlı istihbaratının çok katmanlılığı, Osmanlıların birçok farklı kaynaktan istihbarat alabildiğini ortaya koymaktadır. Casuslar ve imparatorluğun Müslüman siyasi elitinin (özellikle sınır eyalet ve sancaklarının idarecileri) yanı sıra, Osmanlı topraklarına göç eden Yahudiler, Hristiyan mühtediler ve sonraları İstanbul'un Fener Rumları, gerek istihbaratın toplanması ve değerlendirilmesinde, gerekse Osmanlı stratejisi, dış politikası ve propagandasının şekillenmesinde karmaşık ve üst düzey misyonlar üstlendiler.¹²⁴ Bunların dışında Babilî, bağlı devletler ve vasallardan istihbarat sağlayabiliyordu. Osmanlılar bilhassa Dubrovnik, Eflak, Boğdan ve Erdel'e bu konuda itimat edebiliyordu. Bir tarafta Dubrovnik Osmanlı hükûmetine Avusturya ve İspanya Habsburgları ve aynı zamanda İtalya hakkında enformasyon sağlarken, diğer tarafta Erdel, ağırlıklı olarak Macar Krallığı ve Tuna kıyılarındaki Habsburg kuvvetleri hakkında haberler iletiyor, Macar ve Habsburg garnizonları hakkında Osmanlıları bilgilendiriyordu.¹²⁵ Askeri istihbaratta da Akıncılar, Martoloslar, Voynuklar ve Kırım Tatarları gibi keşif ve izcilikte kullanılan yardımcı kuvvetler ile yakalanan "dil"ler, sefer öncesi ve sonrasında Osmanlı istihbaratının temel taşlarını oluşturmak-taydılar. Ordunun askeri güzergâhı etrafında kâin köylüler de, Osmanlı yol şebekesinin bakımına katkı sağlayıp seferde ordunun yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılarken, kılavuzluk hizmetlerinde de kullanılıyorlardı.¹²⁶

19. yüzyıla doğru ise Osmanlı istihbaratı, toplanma ve paylaşım aşamasında farklı bir formasyona bürünecektir. Bu yönüyle 19. yüzyıl önceki yüzyıllardan tamamen farklı olarak bilginin hayati önem kazandığı bir "enformasyon çağı" olacaktır. Bilhassa 1830'lerden itibaren 19. yüzyılın ikinci yarısının temel haberleşme aygıtı olan elektrikli telgrafın ve 1890'ların sonunda telsiz telgrafın geliştirilmesi, bilginin dolaşımını hızlandıran ve haber alma/verme anlayışını tamamen değiştirecek olan enformasyon çağının temel keşifleri olmuştur.¹²⁷ Bilgi dolaşımının kazandığı bu hızdan,

124. Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Musa Kılıç, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezaret'i'nin Ermeni Memurları," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 51, Ankara, 2012, s. 93-124.

125. Tabii bu vasal devletler, özellikle de Dubrovnik, çıkarları doğrultusunda Habsburg ve Venediklilere de istihbarat sağlıyordu; Ağoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, s. 79.

126. Ağoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, s. 52-96.

127. Bu konuda bkz. Serhat Küçük, "Osmanlı İmparatorluğunda Teknolojik Değişim ve Dönüşüm: Elektrik Örneği," Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

sadece diplomatik alanda ya da devletlerarası faaliyetlerde yararlanılmamıştır. Örneğin 18. yüzyılın sonundan itibaren ve 19. yüzyılda artan bir yoğunlukla Avrupa devletleri, idari kaynaklarının önemli bir kısmını yönettikleri halklara dair bilgi toplamak ve halkın faaliyetlerini gözlemlemek amacıyla kullanmışlardır. “Yönetmek için bilmek” ya da Foucault’nun deyimiyle “yönetimsellik”¹²⁸ anlayışıyla, günlük yaşamın her alanına yapılan bu görünmez müdahale ve buna mukabil büyüyen bürokrasi, artan dokümantasyon faaliyeti, ayrıntılı nüfus istatistikleri, gümrüklerin sıkı denetimi, haber alma faaliyetlerinde profesyonelleşme çabası ve hepsinden önemlisi askeri yapılanmanın dışında kurulan polis örgütleri, modern devletin yönetim anlayışını yansıtır. Bununla birlikte bu “yönetim anlayışı,” asli hedefi nüfus ve bu nüfusa dair bilgi edinme kaygısı, asli örgütü ise polis olan ve bu örgüt yoluyla toplumsal disiplin ve kontrolü sağlama amacı bulunan bir yapılanmaya işaret eder.¹²⁹ 19. yüzyıl dünyasında bu yapılanma, büyük ölçüde iç istihbarat faaliyetleriyle bütünleştirilmiştir.

19. yüzyıl Avrupa’nın büyük ordularının ulaştığı üstün gücü ifade etmek için “genelkurmayların çağı” olarak nitelendirilir. Uzun 19. yüzyıl, devlet aygıtına paralel olarak orduların ve savaş organizasyonunun formelleşmesi ve bürokratikleşmesi sürecini beraberinde getirir. Öyle ki artık, “modern askeri planlama” denilen, farklı senaryolara dayalı ve istenmeyen durumların ortaya çıkma ihtimali de göz önünde tutularak savaş planları yapılmaya başlanır.¹³⁰ Bununla beraber ekonomik gelişmeler ve uluslararası ilişkilerin giriftleşmesiyle ülkeler istihbarat konusunda yeni arayışlara girerler. Tabii Tanzimat’ın ilanıyla birlikte Batı sistemi ve müesseselerini örnek alan Osmanlı İmparatorluğu jeopolitik konumu itibarıyla bu gelişmelerin dışında kalmaz. Osmanlılarda stratejik istihbarat üreten bir istihbarat sistemi kurulması işi, ilk defa Abdülmecid zamanında (1839-1861) gündeme gelmiştir.¹³¹ Nitekim Abdülhamid devri tanıklarından Süleyman

128 Michel Foucault, *Entelektüel Siyasi İşlevi*, Işık Ergüden-Osman Akınhay-Ferda Keskin (Çev.), Ayrintı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 285; ayrıca bkz. Michel Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, Ferhat Taylan (Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 101.

129 Kırılı, “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı’da Sosyal Kontrol,” s. 622.

130 Gültekin Yıldız, “Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ateşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ateşe Raporları,” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2012, s. 240.

131 Bagheri, “Devlet Aklının Bir Yansıması Olarak Osmanlı Gizli Polis Teşkilatı,” s. 91.

Kâni İrtem (1871-1945) "Tanzimat'tan sonra zabıta ile emniyeti ihlal edenler arasındaki münasebetlere yeni bir şekil vermek, bu yolda hükümetçe kullanılacak vasıtaları asrileştirmek gerektiği için, İngiltere Elçisi Lord Redcliffe'in¹³² teklifi üzerine gizli polis teşkiline karar verildiği"ni belirtir.¹³³ Osmanlıların İngiltere elçisinin tavsiyeleriyle mi harekete geçtiği net olarak bilinmese de, özellikle Mustafa Reşid Paşa'nın bu konuda kapsamlı çalışmalar gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Paşa ilk sadaretinde, Avrupa'da bulunan Osmanlı elçiliklerini, bulundukları ülkenin istihbarat sistemlerini incelemekle görevlendirmiş ve bu doğrultuda kendisine birçok rapor ulaştırılmıştır. Bilhassa Fransız istihbarat sistemini örnek alan Paris Elçiliğindeki Sefels Soldenhof Efendi'nin¹³⁴ hazırladığı rapor Mustafa Reşid Paşa üzerinde etkili olmuştur.¹³⁵ Mustafa Reşid Paşa'nın bu raporlar doğrultusunda oluşturduğu istihbarat sistemi ve bu çerçevedeki istihbari faaliyetler zaptiye müşirine bağlı olarak yürütülmüş, fakat sistemli bir istihbarat biriminden ziyade, ihtiyaca göre şekillenen bir sistem kurulmuştur.¹³⁶ Dolayısıyla Abdülmecid döneminde oluşturulan bu birimin stratejik istihbarat üretmek yerine daha çok iç istihbarat üretmekte ve bilhassa siyasi muhaliflerin takibinde kullanıldığı söylenebilir.

Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl boyunca kamu düzeni uygulamalarında ve sosyal hayatın birçok alanında nüfuzunu artırdığı da bir gerçektir. Bu dönem, 19. yüzyıl modern devlet uygulamala-

132 İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning (1786-1880).

133 İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, s. 140.

134 Sefels Soldenhof Efendi, Hicri 1268-1274 (1851-1852/1857-1858) yılları arasında Paris Sefaretinde görev alan ilginç isimlerden biridir. Osmanlı tabiyetine geçen "Mösyö Sefels," gazetelerin takibinde sefarette yardımcı olmasına rağmen resmen bir vazifesi olmadığı için 1851'de maiyet memurluğuna tayin edilir. 1856'da kâtipliğe terfi ettirilen Sefels, istihbarat birimlerinin kuruluşu ve yapılandırılması için yapılan çalışmalara önemli katkılarda bulunmuştur; Bagheri, *a.g.m.*, s. 93.

135 Bagheri, *a.g.m.*, s. 92-93.

136 Bu sistemde "tecessüs-i ahvâl" için "me'mûr-ı mahsûs" olarak iki tip memur istihdam edilirdi. Bu memurların bir kısmı muvazzaf, yani zaptiye müşiriyetine bağlı çalışan daimi memurlardı. Bu tür memurlar görev için bir yere gönderildiklerinde, kendilerine maaşlarına ek olarak "bârgir ücreti," diğer bir ifade ile ulaşım tahsisatı ödeniyordu. Diğer tip memurlar ise, daimi statüde çalışmayan, ancak duruma ve zamana göre görevi yerine getirebilecek özellikleri haiz kişiler arasından seçilerek görevlendirilen memurlardı. Bu tip memurlara "bârgir ücreti" ile beraber günlük masraflarını karşılamak üzere on ila yirmi kuruş arasında değişen bir ücret ödeniyordu. Ayrıca, eğer bu tür memurlar maiyetlerinde yardımcı eleman çalıştınyorsalardı onlara da ücret veriliyordu; bkz. Beyhan, *II. Abdülhamid Döneminde Hafife Teşkilâtı ve Jurnaller*, s. 940; ayrıca bkz. BOA, *C.DH.*, 12017, H. 03.01.1282 (M. 29.05.1865).

rının bir gereği olarak, devletin çeşitli denetim ve gözetim uygulamalarıyla yürüttüğü “müdahale alanı” ile modern siyaset için bir meşruiyet kaynağı olan “sosyal alan”ın giderek iç içe geçtiği bir dönem olmuştur. Bu, II. Abdülhamid döneminde daha da belirgin hale gelecektir. Nitekim Gérard Chaliand, II. Abdülhamid döneminde sıklıkla devreye sokulan denetim mekanizması uygulamalarını “pragmatik enformasyon yönetimi” olarak adlandırır ve bu tür uygulamaları 19. yüzyılda gelişen ideolojik sistemlerin ve yaşanan büyük çatışmaların bir sonucu olarak görür.¹³⁷ Cengiz Kırılı'nın 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyal kontrol uygulamalarını incelediği çalışmalarından¹³⁸ da anlaşıldığı gibi, imparatorluk yöneticileri bu dönemde tebaayı izlemek ve “düzen bozanları” tespit etmek amacıyla hafiye jurnallerine başvurmaya başlamıştır. Kırılı, bu dönemdeki istihbarat faaliyetlerinin, Tanzimat uygulamalarının bir parçası olarak, Tanzimat reformlarının algılanışına ve sahada uygulanışına yönelik muhalefete odaklandığını kaydeder.¹³⁹ Aslında bu uygulama Tanzimat dönemine has değildir. Örneğin yeniçerilerin, ordunun piyade birlikleri olarak 1826'da ocağın kaldırılmasına dek güvenlik sisteminin yanı sıra istihbarat ağına da dahil edildikleri anlaşılmaktadır. Birçok kaynaktan¹⁴⁰ bir tür “gizli polis” ya da “askeri polis” olarak nitelendirilen yeniçeri ocağına mensup görevlilerin, bir ağının komutasında tebdil-i kıyafetle çarşıları, kalabalık yerleri dolaştıkları ve belgelerde geçtiği şekliyle “havadis istirâk etme”ye¹⁴¹ (çalmaya) çalıştıkları kayıtlıdır. Bunun dışında, örneğin II. Mahmud döneminde bu amaçla çalışan resmi görevlilerin yanı sıra casuslar, tebdiller ve tacirler gibi unsurların kullanıldığı bilinmektedir.¹⁴² Görüldüğü gibi çok eskilere gitmeden, sadece 19. yüzyılın başlarından itibaren yürütülen istihbarat faaliyetleri dikkate alındığında dahi, diğer müessese ve uygu-

137 Chaliand, “Enformasyonun Stratejik Analizi,” s. 114.

138 Örneğin bkz. Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu, Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri (1840-1844)*, 2009; ayrıca bkz. Kırılı, “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol,” s. 603-604.

139 Kırılı, “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol,” s. 603-604.

140 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 219; Ağoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, s. 66.

141 Örneğin bkz. Hicri 15 Zilkade 1259 (7 Aralık 1843) tarihli “Bâb-ı Müşirde, tomrukta müstahdem kâtip ile havadis istirâk etmeğe memur olan hafiyelerin maaşlarının iyileştirilmesi”ni öngören kayıt; BOA, C.ZB., 42/2076, H. 15.12.1259 (M. 06.01.1844).

142 Bu konuda bkz. Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 135-213.

lamalarda olduğu gibi, istihbarat alanında da 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde imparatorluğun belirli bir birikime sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Her ne kadar Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu istihbari yapı henüz büyük ölçüde aydınlatılmamış olsa da, bu bölümü sona erdirirken karşımızda şu soru beliriyor: Osmanlı İmparatorluğu'nda sıkı işleyen bir istihbarat ağı kurmak ve bu noktada hafiyeler başta olmak üzere çeşitli unsurları sisteme entegre ederek kullanmak II. Abdülhamid'in mi bir icadıdır? Şüphesiz bu soruyu evet olarak cevaplamak Braudel'in "tarihsel süreklilik" tezini¹⁴³ ve dolayısıyla heterojen/çok yönlü bir oluşum olarak tarihi gerçekliği yok saymak anlamına gelecektir. Gerçekte, Georgeon'un da ifade ettiği gibi Abdülhamid dönemi istihbarat sistemi ve bu sistemin parçaları olan sosyal kontrol, denetim, baskı, gözetleme ve jurnal uygulamalarının kökleri Tanzimat reformlarına, hatta bir kısım uygulamalar Tanzimat'tan da öncesine dayanmaktadır.¹⁴⁴ Dolayısıyla Abdülhamid döneminde kullanılan istihbarat sistemi bu döneme has bir yenilik değildir. Fakat Osmanlı istihbarat sisteminin II. Abdülhamid döneminde pragmatik hale geldiği ve bu dönemde haber alma/verme faaliyetlerinde yerel ya da aracı olarak nitelendirilebilecek aktörlerin başarıyla devreye sokulduğunu da özellikle belirtmek gerekir.

143 Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, M. Ali Kılıçbay (Çev.), İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 1996.

144 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 219.

İSTİHBARAT AĞI VE AKTÖRLERİ

Dünkü gündən beri başvekilin konağına müstəşarından maaad kimsenin gelmediği me'mûrlarının jurnallerinden anlaşılmış olmakla arzına ictisâr kılındı. Fermân efendimiz hazretlerindir.¹

EKİM 1880 TARİHLİ BİR JURNALDEN

Osmanlı tarihinde jurnalcılık ve hafiyelik gibi kavramlarla özdeşleştirilen ve özellikle II. Meşrutiyet dönemi kaynaklarında “Hafiyelik Devri”² olarak adlandırılan II. Abdülhamid dönemi, “Osmanlı tarihinin en olaylı geçen dönemlerinden biri” olmakla birlikte “modern Türkiye’nin ortaya çıkışının temellerinin atıldığı bir dönem”³ olarak her yönüyle araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmektedir. Üstelik II. Abdülhamid dönemine dair bu iki tez son yıllarda literatürde oldukça yer edinmiş gibi görünmektedir.⁴ II. Abdülhamid’in saltanatı bir bütün olarak incelendiğinde bu iki teze sıklıkla atıfta bulunan tarihçilerin haklılık payının olduğu gözlemlenebilir. Gerçekten de II. Abdülhamid Osmanlı İmparatorluğu’nun çok

1 BOA, Y.PRK.AZJ., 4/6, H. 28.II.1297 (01.II.1880) [Jurnal tarihi 1 Teşrin-i Evvel 1296/13 Ekim 1880].

2 Bu ifadeye yer veren kaynaklar için bkz. *Hafiyelerin Listesi*, İstanbul, 1324 (1909), s. 4; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi*, Cilt II, s. 559-560; İrtəm, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, 1999.

3 Dönemle ilgili olarak modernleşme paradigmasını değerlendiren bir çalışma için bkz. Nadir Özbek, “Modemite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 1, 2004, s. 71-90.

4 Örneğin bkz. Gökhan Çetinsaya, “Abdülhamid’i Anlamak: 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış,” *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Sempozyum Bildirileri*, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 137-146; Gökhan Çetinsaya, “Çıban Başı Koparmamak: II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakış,” *Türkiye Günlüğü*, S. 58, 1999, s. 54-64; Engin Deniz Akarlı, “The Problems of External Pressures, Power Struggles and Solutions,” Princeton Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, New Jersey, 1976; Selim Deringil, “New Approaches to the Study of the Ottoman Nineteenth Century,” *Abdullah Kuran İçin Yazılar*, Çiğdem Kafescioğlu ve Luciene Thys-Şenocak (Der.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999; Feroze Abdullah Khan Yasamee, *Ottoman Diplomacy, Abdulhamid II and the Great Powers (1878-1888)*, Isis Press, İstanbul, 1996; Feroze Abdullah Khan Yasamee, “Abdülhamid II and the Ottoman Defence Problem,” *Diplomacy & Statecraft*, C. 4, Nr. 1, Londra, 1993, s. 20-36; Abdulhamit Kırmızı, “Sultan II. Abdülhamid’in Kişiliğinde Süreklilik ve Kopuş,” *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Coşkun Çakır (Edi.), Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 18-29; Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 2012.

sıkıntılı bir döneminde tahta geçmiş ve saltanatı boyunca önemli olaylarla karşılaşmış bir hükümdardır. 1875 yazında başlayan Bosna-Hersek ve 1876 Nisan'ından itibaren etkili olan Bulgaristan isyanlarının sıkıntılarıyla devleti devralan sultanın, büyük Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Anlaşması 1878 sonuna, Berlin Anlaşmasının tasfiye edilmesi ve Tunus meselesi 1881 sonuna kadar tüm vaktini almıştır. Her ne kadar birçok problemlili uygulamaya sebep olan Düyun-ı Umumiye İdaresiyle birlikte devletin maliyesine bir çekidüzen verilebilse de, dış politikada yeni zorluklar baş göstermekte gecikmemiştir: 1882'de Mısır krizi, 1883'te Sudan meselesi (Mehdi isyanı), sonra da Doğu Rumeli olayı (1885). 1885'ten sonra büyük güçlerin uyguladığı dış baskılar biraz gevşese de, bu kez de Balkan devletlerinin sınır düzeltim (tashi) talepleri, komitacılık faaliyetleri ve 1890'lardan itibaren Ermeni meselesi gündeme gelecektir. Sultan, başının üstünde "Demokles'in kılıcı" olarak gördüğü Jön Türk hareketini de "kendisinin rahat bırakılmaması" amacına hizmet eden ve büyük devletlerce yönlendirilen bir hareket addedecektir. Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa'nın ikna girişimleri ve –Birinci Dünya Savaşında elde edilen bazı başarıları saymazsak– Osmanlı İmparatorluğu'nun son zaferi olan 1897 Yunan zaferiyle, daha doğrusu bu zaferin ortaya çıkardığı olumlu imajla bir müddet tökezleyen Jön Türk hareketi, 1899'da Mahmud Celaleddin Paşa ve oğullarının (Sabahaddin ve Lütfullah); 1905'ten sonraysa genç subayların iştirak etmeye başlamasıyla tekrar güçlenecektir. Özellikle ikincisi, Abdülhamid açısından "sonun başlangıcı" olarak gösterilebilir. Çünkü artık II. Abdülhamid'in muhatabı ütöpik düşüncelerle Avrupa'ya firar edip burada yayınlarla mücadelelerini sürdüren siviller değil, askerler –bilhassa Rumeli'de konuşlu III. Ordunun subayları– olmuştur. II. Abdülhamid'in saltanatını her zaman çekindiği ve bu subayların başlattığı Jön Türk hareketi sona erdirecektir. Bu noktada Feroz Ahmad'ın tespiti oldukça yerindedir: Jön Türk devrimi sadece II. Abdülhamid'in değil "Abdülhamid sistemi"nin de (buna istihbarat sistemi de dahildir) sonudur ve devrimle başlayan yeni dönem, siyasi partilerin kurulması ve parlamenter siyasetle birlikte Babiâli'nin eski şanına geçici olarak yeniden kavuşmasının işaretidir.⁵

5 Emre Gör, "Jurnaller Üzerine Bir Tarih yazımı Denemesi: Kırımı-zâde Neşet Efendi Örneği," *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 2017, s. 50; ayrıca bkz. Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu." *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent (Edi.), Ahmet Fethi (Çev.). Alfa Ya.

Türk tarih yazıcılığında otuz üç yıllık dönem (1876-1909) ele alınırken, Ahmad'ın sözünü ettiği "Abdülhamid sistemi"nin⁶ kurucusu olarak II. Abdülhamid ana çerçeveye oturtulmuştur. "Statükoyu koruma" ve "çözümleyi durdurma" gibi birbirini tamamlayıcı iki olgunun uygulayıcısı olarak imparatorluktaki en güçlü kişilik olması bir yana, II. Abdülhamid'in çözüm bekleyen sorunların tam merkezinde yer aldığı ve sorunlara çözüm üreten makamda bulunduğu algısı onun ana çerçevede yer almasını sağlamıştır. Patrimonyal bir hanedan imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümet sistemindeki Babiâli'nin ağırlığı, II. Abdülhamid'in 1876 Ağustos'unda tahta geçişiyle birlikte yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlayacak ve kısa sürede tüm imparatorluğu kapsayacak olan "Abdülhamid sistemi" Babiâli otokrasisinin yerini alacaktır. Aslında bu, II. Abdülhamid'in özellikle Midhat Paşa'ya karşı verdiği bir mücadele sonucunda elde ettiği otoriter kimlikle yakından ilgilidir. Bilindiği gibi bu otoriter kimlik istihbarat ağı da dahil olmak üzere zamanla imparatorluktaki tüm sistemi II. Abdülhamid'e bağlı hale getirecektir. Bununla birlikte, özellikle Şubat 1878'de Meclis-i Mebusanın "tatil" edilmesiyle mutlakiyet yönetimine doğru ilerleyen Osmanlı İmparatorluğu'nda, II. Abdülhamid'in Tanzimat politikalarına bire bir bağlı kalmasa da belirli bir modernleşme politikası izlediği de yadsınamaz. Nitekim Stanford Shaw Abdülhamid'i "son Tanzimat padişahı" olarak nitelendirdiğinde⁷, dönemin Tanzimat ve modernleşme paradigması içine dahil edilmesine vurgu yaparken, bu durumu da göz önünde bulundurmuş olmalıdır.

yınları, İstanbul, 2013, s. 23; Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 116-117; Serkan Yazıcı, "Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)," Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2011, s. 61; Yasamee, *Ottoman Diplomacy-Abdülhamid II and the Great Powers (1878-1888)*, s. 13-18; H.J. Rachel Odams, "British Perceptions of the Ottoman Empire (1876-1908)," Oxford Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oxford, 1996, s. 56; Carter Vaughn Findley, "Tanzimat," *Türkiye Tarihi 1839-2010*, C. 4. Reşat Kasaba (Edi.), Zuhul Bilgin (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 42-43; Benjamin C. Fortna, "Abdülhamid'in Saltanatı," *Türkiye Tarihi 1839-2010*, C. 4. Reşat Kasaba (Edi.), Zuhul Bilgin (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 75-77; François Georgeon, "Son Canlanış (1878-1908)," *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II-Duraklamadan Yıkılışa*, Robert Mantran (Haz.), Server Tanilli (Çev.), Akam Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 129-130.

6 "Abdülhamid sistemi" ile kastedilen, hafiye, sansür gibi mutlakiyet araçlarının ustaca kullanıldığı ve Yıldız Sarayı'nın başlıca karar mercii haline geldiği otoriter yönetim biçimidir.

7 Stanford Shaw, "Sultan Abdülhamid II: Last Man of the Tanzimat," *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Ankara, 1991, s. 179-197.

II. Abdülhamid'in imparatorluğun yönetiminde izlediği politika, döneminin "Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetinde bir düzenleme dönemi" olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Bu politikanın dış siyaset ayağının temel ilkeleri ise, bir yandan büyük güçlere karşı sistemli bir denge siyaseti uygulamak, diğer yandan özellikle halifelik vasfından yararlanarak, dünyada en çok Müslüman nüfusu barındıran ve bu nedenle dünyanın en kalabalık "Müslüman ülkesi" olan İngiltere başta olmak üzere büyük güçleri frenleyip, kontrol etmekte. Avrupalıların Panislamizm olarak isimlendirdikleri bu siyaset,⁸ iç politikada da II. Abdülhamid'in temel dayanaklarından biri olacaktır. II. Abdülhamid halife sıfatıyla, İslamiyeti Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan farklı etnik unsurlardan oluşan Müslümanları bir arada tutan birleştirici etmen olarak kullanmış; fakat buna rağmen, özellikle yurtdışında örgütlenen ve Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarından oluşan muhalefetin doğmasını –her ne kadar faaliyetlerini denetim altında tutmayı başarabilse de– engelleyememiştir.⁹ Bununla birlikte tarihi değeri bakımından II. Abdülhamid dönemi ilk anayasanın ortaya çıkışından parlamento tecrübesine, eğitim, iktisat ve bütçe uygulamalarından borçların ödenmesine, demiryolu, tramvay ve telgraf gibi ulaşım ve iletişim araçlarının yaygınlaşmasından ülkenin sahip olduğu siyaset aygıtlarının farklılaşmasına kadar birbirinden çok farklı alanlarda devletin teşkilat ve uygulamalarının karmaşıklışıp yetkinleştiği bir dönem temsil eder.¹⁰ Bu bakımdan II. Abdülhamid döneminin Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat'ın getirileriyle şekillenmiş bir imparatorluk olarak 1840'ların ya da 1850'lerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan hayli farklıdır. Bu dönem, uzun bir süredir uygulanan reform ve teşkilatlanma çabalarıyla modern Türkiye'nin bir öncülü gibidir. Kısacası II. Abdülhamid döneminin devleti, daha merkezi, kamuoyunu dikkate almaya çalışan –ya

8 Öyle ki II. Abdülhamid'in 1895'te Lübnan'da sadece bir eğitim kurumu olarak görülebilecek olan Osmanlı kolejini kurması bile, kapsamlı bir İslam politikasının bir parçası olarak yorumlanacaktır; örneğin bkz. William Harris, *Lebanon A History 600-2011*, Oxford University Press, New York, 2012, s. 170.

9 Yavuz Selim Karakışla, *Eski Zamanlar Eski İnsanlar, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Yazılar (1876-1926)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s. 31.

10 Serkan Yazıcı, "Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamının Değişimi," *Journal of History Studies*, S. 5, Eylül 2014, s. 234.

da öyle görünen-, gerek içte vatandaşlarını ve devlet görevlilerini, gerekse dış politikadaki gelişmeleri daha yakından kontrol ve takip eden karmaşık ve yetkin bir aygıt haline gelmiştir.

II. Abdülhamid yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu diğer 19. yüzyıl monarşileri gibi var oluşunu meşrulaştırma konusunda “modern mekanizmalara” gittikçe artan şekilde başvurmuş ve gerek kendi uyruklarının, gerekse dış dünyanın baskısı altında kaldıkça, Deringil’in ifadesiyle “ulusal bir temel” yaratma ihtiyacı duymuştur.¹¹ Fakat “ulusal bir temel” yaratılırken, herhangi bir toplumsal sınıfın devlet üzerinde otorite kurmasına ya da aşırı merkezileşmenin sonucu olarak yönetici elitin “devletin âli menfaatlerine mugayir” hareket etmesine izin verilmemeye çalışılmıştır. Bütün 19. yüzyıl boyunca Osmanlı hükümdarları yalnız Hristiyan uyruklarından ya da Balkanlar’daki eski uyruklarından değil, aynı zamanda Müslüman ahaliden gelen milliyetçilik tehdidiyle de karşı karşıya kalmışlardı. Nitekim bu durumu iyi gözlemleyen II. Abdülhamid’in Mısır’daki Arabi Paşa ve Sudan’daki Mehdi hareketlerine müdahale etme konusundaki karamsarlığı, bir nevi milliyetçi ayaklanmalar olarak gördüğü bu hareketleri, diğer Arap vilayetlerine yaymak istememesinden kaynaklanıyordu. Buna rağmen Osmanlı halkını, bir “Osmanlı yurttaşlığı”na gittikçe daha çok benzemeye başlayan yönde harekete geçirmek nesnel olarak zorunlu hale geldikçe, imparatorluğun bu konuya bakışı da bir değişim geçirmeye zorlanıyordu.¹² Daha 1878 gibi erken bir tarihte, iktidarla büyük ölçüde aynı görüşü paylaşan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde, “Devlet-i Aliyye’nin geri kalan kısımlarıyla yaşamını koruması neyle olur?” şeklindeki bir soruya “Millet denilen vücudu hakikaten var eylemek lazım gelir”¹³ cevabının verilmesi, bir rastlantıdan fazlasını ifade etmektedir.

19. yüzyılın son çeyreğine girilirken Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalıların Doğu Sorunu (Eastern Question) olarak nitelendirdikleri Osmanlı mirasını paylaşma mücadelesinin zayıflatığı bir ülke olmakla birlikte, 20. yüzyılın eşiğinde hâlâ hesaba katılması gereken bir güç olmayı

¹¹ Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 58.

¹² Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 58.

¹³ *Tercüman-ı Hakikat*, Ekim 1878 (Şevval 1295).

sürdürüyordu.¹⁴ Öyle ki emperyalizmin zirvede bulunduğu bu dönemde imparatorluk Batıdan bağımsız hareket edebilme anlamında İran, Hindistan prenslikleri ya da Afrika'nın sömürge halklarıyla karşılaştırıldığında, çok daha iyi durumdaydı. Hâlâ güçlü sayılabilecek bir orduya ve aktif olarak kullanılmasa da güçlü bir donanmaya sahipti.¹⁵ Buna rağmen, "imparatorluklar devri"nin yavaş yavaş sonuna yaklaşıldığı bir dönemde, "son universal imparatorluğun"¹⁶ sonunun geldiğine dair emareler de görülüyor değildi. Mali yönden çok zor durumda bulunan, Batının ekonomik gücüne teslim olmuş ve hatta daha açık söylemek gerekirse iflas etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, 1876'da Avrupa'nın mali kontrolünde,¹⁷ Ortaylı'nın tabiriyle "Avrupa sermayesi tarafından baskı altına alınmış bir ülke"¹⁸ görünümündeydi. Öyle ki çöküş sırf ulusal uyanış hareketleri ya da yabancı ülkelerin müdahaleleri gibi siyasi gelişmelere değil, ekonomik nedenlere de dayanıyordu. Esasında Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik güç ile siyasal güç arasındaki ilişki Batı Avrupa'dakinin tam tersiydi. Yani ekonomik güç sayesinde siyasal güç kazanılmıyor, siyasal güç sayesinde görece bir maddi zenginlik elde ediliyordu.¹⁹ Görece bir maddi güç diyoruz, çünkü bu maddi gücün pratikte ekonomiye katkı sağlayıp sağlamadığı şüpheliydi. Özellikle bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü bir tüccar ve işadamları sınıfının ortaya çıkması için zemin hazırlanamadı. Ayrıca, mesela II. Abdülhamid'in de çok defa Avrupa sermayesini kullanmaktan çekinmediği göz önünde bulundurulursa, ekonomik bağımlılıkla siyasal bağımlılığın Osmanlılar için

14 Roderic H. Davison, "Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras," *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, L. Carl Brown (Der.), Gül Çağalı Güven (Çev.), İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2010, s. 267; Yasamee, "Abdülhamid II and the Ottoman Defence Problem," s. 20.

15 H. Anthony Salmons, *Türkiye'nin Düşüşü ve Yeniden Doğuşu*, Murat Arıkan (Çev.), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 24-25 (Orijinal baskı: *The Fall and Resurrection of Turkey*, Methuen Company, 1896); Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 16.

16 Bkz. İlber Ortaylı, "Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid," *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Ali Birinci ve Hasan Celal Güzel (Edi.), C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 317.

17 Seyitdanışoğlu, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayii (1839-1876)," *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 714.

18 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2008, s. 45.

19 Ergun, "Etkisi Bugüne Uzanan Osmanlı Mirası ve Ortadoğu'da Devlet Geleneği," *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, L. Carl Brown (Der.), Gül Çağalı Güven (Çev.), İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2010, s. 189.

iki farklı olguyu ifade ettiği söylenebilir. Gerçi II. Abdülhamid'in yatırım tercihlerinde mümkün olduğunca Osmanlı uyruklulara yer vermek gibi siyasi boyutlu bir taktiği vardı; ancak güçlü bir tüccar ve işadamları sınıfının yetişmemesi, bu konuda devletin bir anlamda elini kolunu bağlıyordu.²⁰ Bununla birlikte, ülkenin sürekli borç alarak uzun vadede siyasi açıdan zor duruma düşeceği daha Kırım Savaşı (1854-1856) yıllarında bile farkında olunan bir gerçektir. Fakat farkında olunsaydı da, 1875'teki olumsuz sona (1875 moratoryumuna) kadar devlet her zaman kendisine borç verebilecek bir "kapı" bulabiliyordu. Sürekli borçlanan ülkenin yabancı ve yerli bankerlerin kışkacında olduğunu belirten Şevket Pamuk, II. Abdülhamid'in devraldığı mirasın ekonomik boyutunu dış borçlar üzerinden gözler önüne sererek sadece 1876'da dış borçların anapara ve faizleriyle birlikte devlet gelirlerinin yarısını geçtiğini vurgulamaktadır.²¹

Niyazi Berkes, bahsedilen siyasi ve ekonomik durumu göz önünde bulundurarak Abdülhamid rejiminin zorunlu koşullar altında yeniden biçimlendiğini söyler. Kuşkusuz Berkes'in ifade etmek istediği, koşulların II. Abdülhamid'e, dinamikleri belli, oturmuş bir siyasi yapının sürekliliğini sağlama yükümlülüğünü değil, yeni bir oluşumun belirli temeller üzerinde şekillendirilmesi görevini verdiğiydi.²² Tabii bunun yerine getirilmesinde gerek ideolojik, gerekse fiili çok yönlü araçlar kullanılıyordu. Bu araçların ideolojik yönünü "kamusal sembolizm" adı altında ele alan Selim Deringil, Abdülhamid dönemi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktidarın simgelerini dört kategoriye ayırır: Bunlardan birincisi kamusal binalardaki armalar, resmi müzik, törenler ve kamusal işler gibi padişah/halifenin kişiliğinin kutsiyeti ile bağlantılı simgeler; ikincisi nişanlar, özel olarak ihvan edilmiş Kur'an nüshaları, imparatorluk sancağı gibi özgül ve kişisel tezahürler; üçüncüsü Topkapı Sarayı'ndaki İslamın önde gelen isimlerine ait olduğu bilinen dini simgesel malzemeler ve son olarak da her zaman hükümdarın şahsiyle doğrudan doğruya bağlantılı olmamakla birlikte,

20 Engin Deniz Akarlı, "Abdülhamid Döneminde Altyapı Yatırımları," *Derin Tarih*, S. 3, Temmuz 2015, s. 92-93.

21 Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 232-233.

22 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 341; Orhan Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, Eylül Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2002, s. 27.

resmi belgelerde sık rastlanan hilafet-penah, emirü'l-müminin, veliyyü'l-nimet gibi belirli kilit ibare ve sözcükler.²³ Tüm bu sıralananlar sözü edilen yeni oluşumun ideolojik araçlarına dair değerli ipuçları vermekle birlikte, aslında o dönemde büyük önem kazanan meşruiyet paradigmasına da gönderme yapmaktadır.

19. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu kritik bir safhaya girmişti. İmparatorluk dönemin Batı karikatürlerinde resmedildiği gibi “ölmesi beklenen hasta”²⁴ ya da “terbiye edilmesi gereken çocuk”²⁵ olarak görülmekteydi. Bunun etkisiyle olsa gerek, İstanbul'daki Avrupalı büyükelçiler küçük hükümdarlar gibi hareket ediyor,²⁶ vilayetlerdeki konsoloslarsa lord izlenimi veriyorlardı.²⁷ Bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu Roderic H. Davison'ın dediği gibi “yabancıların etkilerini sürekli hissettirdiği bir siyasal yapıydı.”²⁸ Davison'ın tespitinin bir adım ötesi ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun sözde muhafazakârlığı, değişmezliği ve geriliğine vurgu yapılarak, imparatorluğun, yükselen İngiliz, Fransız ve Hollanda deniz imparatorluklarının gerisinde kalan “siyasi organizasyon” ya da “premodern bir imparatorluk” olarak tanımlanmasıdır.²⁹ Her ne kadar II. Abdülhamid dönemi Osmanlı tarihinde bu tür aşırı politizasyon ve olum-

23 Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 34-35.

24 Mesela bkz. Necmettin Alkan, *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2006, s. 101, 106, 110.

25 Bkz. Alkan, *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, s. 55-56.

26 İstanbul'daki elçilik görevlilerinin zaman zaman takındıkları tutumlara dair güzel bir örneği Sadrazam Said Paşa vermektedir. Said Paşa hatıratında, sadrazamlıktan azledildiği dönemde evinin hafife ve askerler tarafından gözetim altında tutulduğu bir sırada İngiltere Büyükelçiliği Baştercumanı M. Black'ın kendisini ziyaret etmek istediğini, fakat ziyaretin kapıdaki görevliler tarafından engellenmesi üzerine baştercumanın Nuri Çavuş adlı İkinci Tümen Kumandanlığından bir askeri duvara dayayarak tutakladığını ve diğer görevlilere hakaret ettiğini belirtmektedir; Kutlu, *Sadrazam Said Paşa'nın Anıları*, s. 303.

27 Davison, *a.g.m.*, s. 267-268. Bazı Osmanlı belgelerinde Avrupalı ve bilhassa İngiliz temsilciler için “General Konsolos” ya da “Lord cenabları” gibi ifadeler kullanılıyorsa da, bu ifadeler söz konusu temsilcilerin taşıdıkları unvanla alakalıdır; örneğin bkz. BOA, Y.PRK.BŞK., 36/40, H. 21.11.1311 (M. 26.05.1894). Ayrıca Osmanlı Devleti Avrupalı temsilcilerin kendilerinde gördükleri “diplomatik üstünlük” vasfını kırmak için girişimlerde bulunmuyor değildi. Örneğin 1882'de Trablusgarp'taki İtalya konsolosunun, kale kapısında görevli Osmanlı askerine yaptığı hakaret sonrasında Roma Sefareti kanalıyla İtalya nezdinde girişimlerde bulunulmuş ve konsolosun görevden alınması talep edilmiştir; bkz. BOA, Y.A.HUS., 172/48, H. 19.02.1300 (M. 30.12.1882).

28 Davison, *a.g.m.*, s. 267-268.

29 William H. McNeill, “Dünya Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu,” *Osmanlı ve Dünya*, Kemal H. Karpat (Edi.), Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 63-64; Ağoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, s. 59-60.

suz imaj oluşturma gayretine en çok maruz kalan dönem olsa da, şurası bir gerçektir ki II. Abdülhamid'in hükümdarlığı zamanını içeren otuz üç yıllık dönem François Georgeon'un benzetmesiyle "her yerinden su alan bir geminin yeniden inşa edilip ayağa kaldırılması"³⁰ mücadelesinin verildiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Gerçekten de, II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun "mevcut durumunu koruması" ya da en azından "varlığını devam ettirmesi" iç ve dış dengelerin yeniden kurulmasına, politikaların gözden geçirilmesine ve hepsinden önemlisi güçlü hamlelerde bulunulmasına bağlı görünüyordu. Klişe ifadeyle belirtecek olursak, bu durum değişen iç ve dış konjonktürün etkisinin bir sonucuydu. Bu dönem, bir bütün olarak tüm dünyada, spesifik olarak da imparatorluk içinde çok kapsamlı değişikliklerin ortaya çıktığı bir dönemdi. Her şeyden önce büyük güçler Osmanlı İmparatorluğu'nun -diğer çokuluslu, çokdinli imparatorluklar gibi-, ulus-devletlerin egemen olduğu bir Avrupa'da kronolojik bir hata haline geldiğini düşünüyorlar ve imparatorluğun gayrimüslim tebaası adına yapacağı reformları denetleme bahanesiyle ayaklanmaları ve milliyetçi hareketleri teşvik ediyorlardı.³¹ Ayaklanma ve savaş tehlikeleri, ufukta görülen mali iflaslar, Avrupa devletlerinin uzak imparatorluk topraklarını tehdit etmeleri, padişah/halifenin her an tahttan indirilme ya da suikasta uğrama olasılığı artık olağanüstü olaylar değil, sıradanlaşmış ve yaşanması muhtemel gelişmeler olarak görülüyordu. Üstelik 19. yüzyılın son çeyreğine girilirken yüz yıl öncesinin denge politikası ya da Abdülmecid devrinin ıslahat girişimleri tarzındaki hamleler, imparatorluk için günü kurtarmaktan başka bir işe yaramıyordu. 1856 Paris Anlaşmasıyla Avrupa Devletler Topluluğu'nun bir üyesi kabul edilen ve içişlerine müdahale edilmeyeceğine dair güvence verilen Osmanlı İmparatorluğu, 1870'lere gelindiğinde, özellikle de Rusya'nın Avrupa siyasetinde güç kazanmaya ve İngiltere'nin Palmerston dönemindeki politikalarından³² yüz çevirmeye başlamasıyla yeni politikalar üret-

30 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 605.

31 Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, s. 19-20.

32 "Palmerston Doktrini" adıyla tarihe geçen bu politikaya göre Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması Britanya İmparatorluğu'nun güvenliğini koruma altına alıyordu. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu İngiltere tarafından desteklenmeli, ancak İngiltere'ye meydan okuyabilecek ya

meye zorlanıyordu. Artık yeni bir kaynak, belki eskiden beri var olan bir “güç kaynağı” gerekliydi. Bu güç kaynağı imparatorluğun politikalarının belirlenmesinde en önemli araçlardan biri olan, sağlıklı işleyen istihbarat ağından başka bir şey olamazdı. 19. yüzyıl dünyasında telgraf gibi yeni iletişim araçlarının gelişmesi ve devletlere hâkim olan yeni enformasyon anlayışının da etkisiyle istihbarat ağı, doğru kullanıldığında gerek ülke içindeki, gerekse ülke sınırları dışındaki şartlar hakkında muazzam bir bilgi birikimi sağlıyordu. İşte, II. Abdülhamid’in gerek iç politikada Yıldız Sarayı’nın otoritesinin korunmasında, gerekse dış politikada imparatorluğun politikalarına yön vermede kullandığı temel araçlardan biri, hatta en önemlisi bu istihbarat ağı olmuştur. Bu bölümde, bu istihbarat ağının yapısal ve işlevsel yönüne değinmeden önce istihbaratın kimler tarafından üretildiği, nasıl oluşturulduğu, nasıl iletildiği, enformasyon paylaşımının nasıl yapıldığı gibi soruların yanıtlanması gerekecektir. Bu bağlamda burada, Osmanlıların istihbarat sağlamak amacıyla kullandıkları kanal ve stratejiler II. Abdülhamid dönemi özelinde irdelenecektir.

HAFİYELER

II. Abdülhamid dönemine ait istihbarat raporları ve resmi evraklar incelendiğinde “casus” sözcüğü yerine –az sayıdaki istisna³³ dışında– “hafiye” sözcüğünün kullanıldığı görülür.³⁴ Her ne kadar Osmanlı resmi

da İngiltere’nin çıkarlarını zedeleyecek kadar güçlenmemeliydi; bu konuda bkz. Frank Edgar Bailey, “Palmerston ve Osmanlı Reformu (1834-1839),” *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalıcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Editörler), Yasemin Avcı (Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 305-351.

33 Mesela bkz. “Bosna ve Hersek’te isyan hareketlerini ve Sırp ve Karadağlıların ifşadâtını tahkik için Yenipazar’a gönderilen *casusların* raporları” hakkında, BOA, Y.PRK.ASK., 12/59, H. 19.07.1299 (M. 06.06.1882); “Karadağ’la ilgili *casustan* alınan bazı haberlerin arzı” hakkında, BOA, Y.EE., 46/71, H. 05.11.1304 (M. 26.07.1887); “Yemen ve mülhakatında icap eden mahallere *casuslar* ve hususi memurlar tayin edildiği” hakkında, BOA, Y.PRK.ASK., 8/12, H. 09.05.1310 (M. 29.11.1892); BOA, İ.HUS., 109/76, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903).

34 Hafiye sözcüğünün II. Abdülhamid döneminde yasaklanmış sözcükler arasında bulunması, bu dönemde bu sözcüğün kullanımında bazı kısıtlamalara gidilmesine sebep olmuştur. Bunun en büyük göstergelerinden biri, II. Abdülhamid’in sansür uygulamalarının devre dışı kaldığı II. Meşrutiyet döneminde hafiye ve hafiyelik konulu eserlerin sayısında büyük bir artış gözlemlenmesidir. Mesela bu dönemde yayınlanan Mahmud Necmeddin’in “Hafiyelerin Konferansı (1911/1327),” Ahmed Raci’nin “Yıldız’da Yeni Casuslar Cemiyeti Yahut Yâverân Tensikâtı (1909/1324),” Yusuf Ziya’nın “Hafiye Melanetleri (1911/1327)” ve yazarı belli olmayan “Mebusan’a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul’da Kimler Hafiyelik Etmiş (1910/1326)” adlı risaleler ile Hasan Nadir’in “Bir Hafiye Ailesi Yahut Mazluz

evrakında casus sözcüğü pek tercih edilmese de, aslında işlevleri bakımından casuslukla hafiyelik arasında somut bir fark yoktur. Dönemin istihbarat literatüründe hafiyelikle birlikte en çok kullanılan kelimeler olan jurnal (journal) ve ispiyon (espionage) sözcükleri Batı dillerinden transfer edilmiş sözcükler olmalarına rağmen, hafiye (Osmanlıcada hafiyeye) Arapça hafâ (gizli olma, gizlilik) kökünden türemiş bir isimdir ve başkaları hakkında araştırma yapan ve bilgi toplayan casusluk misyonlu istihbarat elemanlarını ifade etmektedir.³⁵ Osmanlıca sözlüklerde kısaca “gizli şeyleri araştıran casus, polis” şeklinde bir hafiye tanımı yapılmaktadır.³⁶ Benzer bir tanım Şemseddin Sami’nin ünlü lügatı *Kâmûs-ı Türki*’de biraz daha ayrıntılı olarak yer almaktadır: “tahkikat-ı hafiyeye (gizli tahkikat) işlerinde mütenekkiren (kimliği gizlenerek) istihdam olunan polis memuru.”³⁷ 1900’de, Abdülhamid saltanatının zirvesinde, Asır Matbaası sahibi Kirkor Faik Efendi tarafından yayınlanan ve bir Paris polis komiserinin başından geçenleri anlatan “Bir Komiserin Hatıratı” adlı eserde ise “Polis hafiyeye memurlarının işi daima ahvâl ve harekâtı tecessüs ve haber alacakları mevâddı (maddeleri) mercilerine arz ve hikâye olup (...)”³⁸ ifadeleriyle hafiye tanımına yer verilir. Bu eserin en önemli yönü, Abdülhamid döneminde içinde “hafiyeye” ifadesi geçen ender eserlerden biri olması ve yönetimin onayından geçtikten sonra yayınlandığı için, bir ölçüde Abdülhamid yönetiminin bakış açısını yansıtmasıdır.

Hafiye terimi Osmanlı literatürüne resmi olarak 19. yüzyılda girse de, bu işin tarihsel sürecine bakıldığında devletin kuruluşundan itibaren farklı haber toplama unsurlarından yararlandığı görülür. Önceki bölüm-

me-i İstibdat (1910/1326),” Vahid Lütfü’nün “Hafiye Darbesi Yahut Bir Kızın İntikamı (1911/1327),” ve Ebussüreyya Sami’nin “Abdülhamid’in Kayguları (1914/1330)” gibi edebî türlerin hepsi ana konu olarak hafiyeliği işlemektedir.

35 Emrullah Tekin, “Hafiye,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul, 1994, s. 115; *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Mehmet Dikmen (Edi.), Cihan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 116.

36 *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, s. 116.

37 Şemseddin Sami, “Hafiyeye,” *Kâmûs-ı Türki*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1900 (1317), s. 585.

38 “Polis hafiyeye memurlarının işi daima ahvâl ve harekâtı tecessüs ve haber alacakları mevâddı mercilerine arz ve hikâye olup; [bunlar] maaş-ı mahsusalarından mâadâ ibraz edecekleri her hizmet ve maslahatın ehemmiyetine göre başkaca mükâfât-ı nakdiyye alırlar ki bu sûret bi-t-tab’ memuriyetlerinde ihtimam ve gayretlerini icap ettirir;” Kirkor Faik Efendi, *Bir Komiserin Hatıratı*, Asır Matbaası, İstanbul, 1917 (1900), s. 13.

de değinildiği gibi bu konuda en başta zikredilmesi gereken unsurlar casuslardır. Casuslar, devletin kuruluşundan itibaren haber almanın en önemli unsuru olarak istihbarat ağının merkezinde yer almışlar; diğer bilgi kanalları, mesela sınır bölgelerindeki asker ve idareciler özellikle merkezi idareden talep geldiğinde enformasyon temininde bulunurken, casuslar bu işi profesyonel olarak yerine getirmişlerdir. Casusların dışında, bizzat padişahlar da “tebdil-i kıyafet”le halk arasında dolaşarak bilgi toplarlar ve bu sırada kendilerine bostancı ocağına mensup “tebdil hasekileri” refakat ederdi.³⁹ Sayıları 17. yüzyılda on iki kişi kadar olan tebdil hasekileri bizzat padişah tarafından görevlendirilip başkentte dolaşarak elde ettikleri istihbaratı saraya iletirler, gerekli görüldüğünde taşraya da gönderilirlerdi. Saraya bağlı Enderun ağaları da zaman zaman değişik kıyafetlerle halk arasına çıkarak bilgi toplamaya çalışırlardı.⁴⁰ İstanbul ve çevresindeki haber toplama faaliyetlerinde yeniçeri ocağından da faydalanılıyordu. İmparatorluğun en önemli askeri gücü ve piyade birlikleri olarak yeniçeriler, aynı zamanda askeri polis vazifesi görüyor, iç güvenliği sağlama ve bilgi toplama faaliyetlerinde önemli görevler üstleniyorlardı. Ocağın subaylarının gözetimindeki görevliler İstanbul’da çarşı, pazar, kahvehane ve halkın toplu olarak bulunduğu diğer yerlere gönderilerek duydukları haberleri ve edindikleri izlenimi üstlerine “nakl-i kalam” ediyorlar, tahlil edilen bilgiler de düzenli şekilde sadrazama rapor ediliyordu.⁴¹ 19. yüzyıl başlarında yeniçeri ve bostancı ocaklarının eski önemini yitirmesinden sonra bilgi toplama görevlerini mabeyn-i hümayun mensupları yerine getirmeye başladılar. Bunlara ek olarak tekke şeyhleri, dervişler ve gezginci dervişlerden de istihbarat alımında faydalanılıyordu.⁴² II. Mahmud saltanatının (1808-1839) ortalarına doğru, 1821 tarihli bir kayıt ise, “hafiye” bahsinin geçtiği en eski tarihli kayıtlardan biri olarak bu noktada oldukça dikkat çekicidir. Kayıta “Kefere câsusları İslâmlar arasında dolaşarak nifak ve fesâdı mücib hâllerde bulunduklarından ve bunun

39 Murat Yıldız, *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 2012, s. 116.

40 Tekin, *a.g.m.*, s. 115.

41 Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 80; Ağoston, *Osmanlı’da Strateji ve Askeri Güç*, s. 66.

42 Tekin, *a.g.m.*, s. 115.

vehâmeti ise meydana bulunduğundan ve erâcife dâir söz söyleyenler ta'yin olunan hafıyyeler vâsıtasıyla tutulub te'dib olunacağından (...)”⁴³ ifadesi yer alır. Hemen hemen aynı döneme ait benzer kayıtlar da dikkate alındığında, hafıyeliğin, tarihsel süreçle birlikte Osmanlı istihbaratında meydana gelen profesyonelleşmenin bir ürünü olarak 19. yüzyıldaki casusluk mesleğini ifade ettiği söylenebilir. Bununla birlikte yine II. Mahmud döneminden başlamak üzere “jurnal kâtibi” adında bir memuriyete rastlanmaktadır.⁴⁴ Fakat tayin işlemleri fermanla yapılan bu memuriyet, II. Abdülhamid dönemindeki jurnal kavramından farklı olarak, vergilerin adil olarak dağıtılıp dağıtılmadığını yerinde kontrol eden “yoklama kâtibi” unvanlı memuriyetin değiştirilmiş şeklidir.⁴⁵ Vergi kontrol işlemlerinden başka, Tanzimat döneminde ordu bünyesinde ve vilayet birimlerinde çeşitli kayıt işlemleri için istihdam edilen bu memurlar, yürüttükleri araştırmaları günlük raporlarla mercilerine bildirdikleri için jurnal kâtibi olarak adlandırılmışlardır; dolayısıyla bu memurların herhangi bir istihbari görevinden söz edilemez. Bunun dışında Abdülaziz dönemine, Eylül 1871 tarihine ait bir kayıtta ise “jurnal memuru” ibaresine rastlanmaktadır. Padişaha öneri niteliğinde sunulan ve sonradan iradesi çıkan kayda göre şura-yı devlet gibi dairelerden seçilecek “ehl-i ırz genç zâtlardan jurnalci nâmıyla” Anadolu için dokuz ve Rumeli için altı olmak üzere toplam on beş jurnal memuru görevlendirilmesi öngörülmekteydi.⁴⁶ Kaydın asıl dikkat çeken kısmıysa söz konusu jurnal memurlarının görevlerinin tanımlandığı bölümdü: Bu memurlar “(...) bir ve iki ayda biri yekdiğeri ardından

43 BOA, C.DH., 132/6599, H. 24.12.1236 (22.09.1821). Belgedeki cümlelerin tam içeriği şöyledir: “Kefereler casusları İslâmlar arasında dolaşarak nıfak ve fesâdı mücib hâllerde bulunduklarından ve bunun vehâmeti ise meydana bulunduğundan ve erâcife dâir söz söyleyenler ta'yin olunan hafıyyeler vâsıtasıyla tutulub te'dib olunacağından lâzım gelenlere tenbihi hakkında sâdır olan irâde-i seniyyeyi mübellîğ Reisülküttâb'a buyruldu.”

44 Örneğin bkz. BOA, A./MKT., 1/25, H. 05.05.1256 (M. 05.07.1840); BOA, A./DVN., 34/26, H. 22.03.1264 (M. 27.02.1848); BOA, A./MKT., 143/10, H. 07.09.1264 (M. 07.08.1848); BOA, A./DVN., 134/97, H. 14.02.1275 (M. 23.09.1858).

45 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946, s. 311. Jurnal kâtipleri Tanzimat döneminde ordu bünyesinde ve vilayet birimlerinde de çeşitli kayıt işlemleri için istihdam edilmişlerdir.

46 “(...) ehl-i ırz genç zâtlardan jurnalci nâmıyla Anadolu'nun üç kolu için beherine üçerden dokuz ve Rumeli için dahi altı me'mûr (...) intihâb olunarak (...)” BOA, I.MMS., 42/1715, H. 05.07.1288 (M. 20.09.1871).

devr-i memâlik ile müşâhede ve istihbâr eyledikleri ahvâl-i memâlik ve teb'âyı jurnal ederek peyderpey Babî'âlî'ye irsâl" edeceklerdi.⁴⁷

II. Abdülhamid dönemine ait resmi yazışmalarda sıkça geçen bir ifade olarak "hafiye memurluğu"nu, Abdülhamid döneminde Osmanlı istihbarat ağının temelini oluşturan öge olarak tanımlamak yanıltıcı olmayacaktır. İstihbarat ağının merkezinde bu "mesleğin" olduğu ve istihbaratın bu meslek grubu tarafından üretildiği tartışmasızdır. Bununla birlikte bir meslek olarak hafiyeleşimin devlet teşkilatı içinde kategorize edilip bir konuma oturtulması, Osmanlı devlet teşkilatı içinde "Hafiye Teşkilatı" adında bir kurum, daha doğrusu organize edilmiş, kurumlaşmış ve ismi konmuş bir istihbarat teşkilatı bulunmadığı için mümkün değildir. Öyle ki her yıl düzenli olarak yayınlanan devlet salnameleri de dahil olmak üzere dönemin hiçbir resmi belgesinde bir kurum olarak "Hafiye Teşkilatı" adına rastlanamaz. "Hafiye Teşkilatı" adı büyük oranda, döneme şahit olmuş kişilerin anılarının⁴⁸ bir ürünüdür. Bu konudaki karışıklık, devletin resmi olarak hafiye teşkilatına yer vermemesinin yanında, belgelerde geçtiği şekliyle "hafiye memurluğu" denen mesleğin çok farklı usullerle, farklı şekillerde icra edilmesinden de kaynaklanmaktadır. Özellikle belirtmek gerekir ki yönetime istihbarat sağlayan herkes hafiye değildir. Asıl hafiyeler, "hafiye memuru"⁴⁹ ya da "polis hafiyesi"⁵⁰ gibi isimlerle anılan, merkezde Zaptiye

47 "(...) bunların bir ve iki ayda biri yekdiğeri ardından devr-i memâlik ile müşâhede ve istihbâr eyledikleri ahvâl-i memâlik ve teb'âyı jurnal ederek peyderpey Bâb-ı Âlî'ye irsâl eylemeleri (...)" BOA, *İ.MMS.*, 42/1715, H. 05.07.1288 (M. 20.09.1871).

48 Mesela II. Abdülhamid'in Başkâtibi Tahsin Paşa hatıratının birçok yerinde bu yapıdan "Hafiye Teşkilatı" adıyla söz etmektedir.

49 Örneğin bkz. "Tüccar ve bankerlerin yollarda *hafiye memurlarınca* üzerleri aranarak evraklarına el konulması caiz olmadığının Sivacıoğlu biraderlerin adamından alınan evrakın iadesiyle bu tür uygulamalara son verilmesi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 1423/6, H. 05.09.1304 (M. 28.05.1887); "Bitlis'te görevli *hafiye memurlarına* Ermeniler tarafından suikast yapılacağına dair bir ihbar alındığından bu meyan da gerekli tedbirlerin alınması" hakkında, BOA, *A.MKT.MHM.*, 620/28, H. 11.06.1315 (M. 07.11.1897); "Mahmud Paşa'nın Londra'ya, oradan da Mısır'a gitmesinin kendileri için daha hayırlı olduğunu ifade ettiği ve *hafiye memurlarının* haberine göre Paris'ten hareket etmek üzere olduğu" hakkında, BOA, *Y.PRK.EŞA.*, 35/9, H. 12.11.1317 (M. 14.03.1900).

50 Örneğin bkz. "Ermenilerin İskenderiye'deki fesadiyelerine karşı Ermenice ve Rusça bilen *polis hafiyelerinin* Mısır Fevkalade Komiserliği maiyyetinde istihdam edilmeleri" hakkında, BOA, *Y.A.RES.*, 78/32, H. 24.09.1313 (M. 09.03.1896); "Galata'da Polis Halil Efendi'nin katili Oseb ve Truşak Komitasına mensup heyet-i fesadiyenin Galata'da Amerikalı Protestanların kıraathanesinde gecelediği haber alındığından, kıraathanede *polis hafiye*leri bulundurularak giren çıkanların kontrol edilmesi" hakkında, BOA, *DH.TMİK.M.*, 3/102, H. 27.11.1313 (M. 10.05.1896).

nezareti, vilayetlerde valilikler,⁵¹ ülke dışında sefaret ve şehbenderlikler⁵² bünyesinde çalışan, devlet tarafından ataması yapıp maaş bağlanan⁵³ ve sadece hafiyelik görevini yerine getiren profesyonel memurlardır. Kaynaklara göre devlet merkezinde görev yapan hafiyeler Babîâlî bünyesindeki zaptiye nezaretine bağlıdır⁵⁴ ve polis karakollarında görev yapmaktadırlar.⁵⁵ Zaptiye nezaretinin haricinde Yıldız Sarayı'nda oluşturulan ve başında "serhafiye-i şehriyârî"⁵⁶ unvanını taşıyan bir yöneticinin bulunduğu serhafiye-yelik makamı bulunmaktadır. Babîâlî (bilhassa sadaret makamı ile hariciye, dahiliye ve zaptiye nezaretleri) daha çok, İstanbul ve imparatorluğun diğer bölgelerindeki asayiş olayları,⁵⁷ yabancı istihbarat faaliyetlerinin tespiti ve

51 Örneğin bkz. [Ermeni mefâsîdinin bertaraf edilmesine ilişkin devletçe içte ve dışta ne gibi tedbirler alınması gerektiğine dair özel komisyon tarafından hazırlanan mazbata: "(...) ve ahvâl-i husûsiyeye kesb-i ittîlâ'ya vâsîta olmak üzere vâililer tarafından mestûr ve lisâna âşînâ hafîyye me'mûrları istihdâmı (...)," BOA, *DH.MKT.*, 2064/103, H. 18.06.1311 (M. 27.12.1893)].

52 Örneğin bkz. "Vaşington Sefâret-i Seniyyesi'nde istihdâm edilecek me'mûrin-i hafîyye maaşâtına dâir," BOA, *BEO.*, 3310/248210, H. 10.04.1326 (M. 12.05.1908); "Memâlik-i Şâhâne'ye vukû'bulan esliha irsâlîne dâir hafîyye me'mûrları tarafından it'â ve Viyana Sefâret-i Seniyyesi'nden bâ-tahrîrât isrâ olunup Hâriciye Nezâreti Celîlesine gönderilen esliha cedvelleri (...)," BOA, *BEO.*, 439/32887, H. 11.01.1312 (M. 15.07.1894).

53 Örneğin bkz. "Hudeyde Sancâğı'nda istihdâmına lüzum görülen hafîye memurlarına maaş ve harcırah bağlanacağından, memurların vazîfeye başlama tarihlerinin bildirilmesi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 223/60, H. 05.10.1311 (M. 11.04.1894).

54 Bkz. "Zaptiye Nezareti hafîye tahsisatının kâfi olmaması dolayısıyla tezyidi talebi," BOA, *ZB.*, 17/97, R. 20.02.1308 (M. 02.05.1892); "Zaptiye Nezareti'nce hafiyelikte istihdâm edilen Kahraman Bey hakkında," BOA, *İ.DH.*, 1295/101871, H. 02.07.1297 (M. 10.06.1880); "Hafîye ve jandarmanın yetersiz olduğu Çatalca'da Zaptiye Nezareti'nce dışardan ücretle muhbirler istihdâm edilmesi ve denizden yapılan gözetlemeler için yapılan sarfiyatın bildirilmesi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 1925/19, H. 23.07.1309 (M. 22.02.1892); "Bazı gümrüklerde dışardan gelen ecnebi kitap, risale ve sairiyi muayene için tavfiz olunacak memurların maaşının, Zaptiye Nezareti'nin Hafîye Maaşâtı veya başka bir tertibinden ödenmesinin uygun olacağı" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 2289/15, H. 22.08.1317 (M. 26.12.1899); ayrıca bkz. Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, s. 42; Beyhan, *a.g.m.*, s. 94; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, s. 265.

55 Örneğin bkz. "Dersaadet'de polis teşkilatlarında vazifeli bir kısım hafîye memurlarına sarfedilecek beş bin kuruşun Zaptiye Nezareti bütçesinden ödenmesi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 1382/64, H. 06.03.1304 (M. 03.12.1886); ayrıca bkz. "Bir binbaşının, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'ya mürâcaatla karakoldan bir-iki nefer hafîye talep edip Bâb-ı Fetvâ'ya gelerek muhâkemenin rengini tebdil ve birtakım efkâr-ı vâhiye isnâdî ile hafîyelerle o yolda jurnal tanzim ve takdim ettirdiğini (...) 29 Ağustos 1307 [10 Eylül 1891] târihli arıza-i kem-terânemle arz etmiş idim (...)," Kırmî-zâde Mehmed Neşet Efendi, "259 nr. j.t.r. 30 Ağustos 1307 (11 Eylül 1891)," *Jurnallerin Tahkik Raporları*, Raşit Gündoğdu-Kemal Erkan-Ahmet Temiz (Yay. Haz.), Çamlıca Basın-Yayın, İstanbul, 2008.

56 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâniye Devri-i Saltanatı*, C. II, s. 540.

57 Örneğin bkz. "[Cebel-i Dürüz'da] (...) âşâyîş ve inzibâtı te'min etmek üzere Havran Kumandanlığı'nın nezareti altında istihdâm edilen ve sair mahâllerde kullanılan me'mûrin-i hafîyyeye verilmekte olan beş on bin kuruşun (...)," BOA, *DH.MKT.*, 1636/37, H. 12.11.1306 (M. 10.07.1889); "Tirmova'da emni-

engellenmesi,⁵⁸ eşkiya takibi,⁵⁹ hafiyelerin seçimi,⁶⁰ istihdamı⁶¹ ve maaşların⁶² gibi konularla ilgilenirken, muhaberatın merkezi olarak Yıldız Sarayı, Babiâli'nin ve devletin diğer birimlerinin elde ettiği istihbaratı değerlendiren bir üst kurul gibidir. Nitekim ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde, hariye ve dahiliye nezaretleri gibi istihbaratın üretiminde yer alan stratejik kurumların ve bu nezaretlerin alt birimlerinin edindikleri istihbaratı Yıldız Sarayı ile paylaştıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca gerek merkezde, gerekse taşrada istihbari konularda çoğu zaman doğrudan Yıldız Sarayı'ndaki başkâtabet veya şifre dairesi ile iletişime geçildiği için, Yıldız Sarayı bu konuda Babiâli'den çok daha aktiftir.

Diğer taraftan Babiâli ve nezaretlere bağlı olan bu yapının dışında farklı bir istihbarat yapısının geliştiğini, herhangi bir haber alma ya da ilet-

yet ve asayişin sağlanması ve olayları önceden haber almak için Lofça Pomaklarından birkaç kişinin Bulgar kıyafeti ile hafiye memuru olarak istihdamı talebi" hakkında, BOA, *A.MKT.MHM.*, 480/27, H. 16.03.1293 (M. 11.04.1876). Ayrıca Tahsin Paşa, zaptiye nazırının İstanbul'daki asayiş olaylarıyla ilgili raporlar hazırlayıp her aşam padişaha sunduğunu belirtmektedir, bkz. Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, s. 42.

58 Örneğin bkz. "Pirlipe'de doktorluk yapan Ogüst Efendi'nin aslında doktor değil Bulgar hafiyesi olduğu, Bulgar komitelerine çalıştığının anlaşılması üzerine Bulgaristan'a iadesi için tutuklu olarak Kosova Vilayeti'ne gönderildiği" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 1709/18, H. 26.07.1307 (M. 18.03.1890); "Romanya hafiye memurlarından Margiriti'nin Manchester'a bağlı kilisesinin kilise ve mekteplerinde Koca Ulah ahalisi arasında Romanya lisanını telkin ettiği anlaşıldığından gerekli muamelelerin icrası" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 1509/18, H. 09.09.1305 (M. 20.05.1888).

59 Örneğin bkz. "Meşhur eşkiyadan Nikola'yı ölü olarak ele geçiren Arnavut Hasan Ağa ve yine meşhur katil Dolacim Bolak'ı ele geçiren hafiyyeye mükafat olarak vaadedilen paranın ödenmesi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 100/43, H. 19.10.1311 (M. 25.04.1894); "Eşhas-ı maznûneden Agob Mişyan'ın yakalanmasında hizmeti görülen Trabzon Vilayeti hafiye memuru Mehmed Ziya Efendi'nin Mecidi Nişanı ile taltifi talebi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, H. 29.04.1311 (M. 09.11.1893); "Rumeli'de Bulgar eşkiyasının faaliyetlerini önlemek için eşkiya çeteleri hakkında ihbarda bulunanlara verilmek üzere Selanik, Manastır ve Kosova muntakaları kumandanlıklarına hükümet-i mahalliye hafiye tahsisatından gereken meblağın ödenmesi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 997/21, H. 12.06.1323 (M. 08.08.1905).

60 Örneğin bkz. "Silivri'de şimendifer amentesi çavuşlarından bir Kürdün Ermeni lisanına âşinâ olmasıyla berâber kendisine de emniyet edilmekte olduğundan (...) hafiyyelikde istihdamı (...)" BOA, *DH.MKT.*, 247/73, H. 08.12.1311 (M. 12.06.1894).

61 Örneğin bkz. "Hafiye memurlarının yetersizliği sebebiyle hafiye memuru alımı ve buna dair tahsisatın araştırılması için Aydın Vilayeti'nin talebi üzerine durumun sadareten sorulması" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 362/33, H. 16.10.1312 (M. 12.04.1895); "Berlin Sefaret-i Seniyyesi'nde bir hafiye memuru istihdamı talebi" hakkında, BOA, *BEO.*, 182/13629, H. 23.09.1310 (M. 10.04.1893).

62 Örneğin bkz. "Bayezid Sancıağ hudûduyla Pasinler cihetinde ledi'l-icâb hizmetât-i hafiyyede kullanılacak me'mûrların mesâfiri olan on iki bin kuruş kadar akçenin (...) sarfı için vilâyet-i müşârûn-ileyhe me'zûniyet-i tâsi tasvib olunduğu (...)" BOA, *DH.MKT.*, 1343/9, H. 26.02.1301 (M. 27.12.1883); "Hafiye tahsisatı biten İşkodra Vilayeti'nde bu iş için gereken paranın dahiliye memurlarının maaşat-ı eyyam-i haliyesinden tesviyesi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 467/31, H. 23.12.1319 (M. 02.04.1902).

me görevi olmasa da şahit olduğu olayları veya duyduğu haberleri saraya bildirmekte herkesin serbest olduğunu belirtmek gerekir. Yıldız Sarayı'na jurnal verenlerin profilleri incelendiğinde, genellikle bu kişilerin kendilerine göre bir beklenti içinde oldukları ve karmaşık bürokratik işlemlere bulaşmamak için nezaretleri ve Babîâlî'yi atlayıp doğrudan Yıldız Sarayı ile muhatap olmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bunların arasında hanedan mensupları,⁶³ nazırlar,⁶⁴ ordu ve yargı mensupları,⁶⁵ muhtelif bürokratlar,⁶⁶ gazeteciler⁶⁷ ve yazarlar⁶⁸ gibi çeşitli meslekten insanlar vardır.⁶⁹ Bunların dışında vilayetlerdeki vali ve mutasarrıflar ile yabancı ülkelerdeki elçiler ve elçilik çalışanları da Yıldız Sarayı'yla istihbarat paylaşmaktadırlar; bu tür

63 Örneğin bkz. Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'ye ait olduğu belirtilen jurnal; "(...) 'Reşad ve Kemal Efendiler, her ikisi müştereken benim teşebbüs edeceğim harekâtı tasvip edeceklerine dâir müştereken bana bir senet verilerse derhal İngiltere'ye kaçar ve bu mülkü zât-ı şâhânenin zulmünden tahlis için her ne yapmak lâzım gelirse yaparım' diye Mecid Efendi'nin söylediği her sûrette isbât olunur (...) Mecid Efendi'nin zât-ı şâhâne hakkında 'bu mülkü tahrip ediyor, devlet mahvoluyor. Hânedân-ı Osmânî ise bu hâl karşısında sükût ediyor. Ah ben büyüklüklerimden muavenet görsem devleti zât-ı şâhânenin zulmünden tahlis için canımı feda ederim (...) ' diye söylediği her sûrette isbât olunur (...) Yazdığım şeylerin cümlesini him-i iktizâda Mecid Efendi'nin muvacehesinde isbâta muktedir olduğumu beyan ederim, 9 Mart 1316 Yusuf İzzeddin;" Tuğay, *a.g.e.*, s. 34.

64 Örneğin bkz. Tophane Müşiri Zeki Paşa'ya ait olduğu belirtilen jurnal; "(...) Her meclis günü akşamı müzakerâtın bir hülâsasını atabe-i seniyye-i hazret-i padişâhilerine arz ederim. Bu akşam kalemi-ahkârânem bu hususa varamıyordum. Sebabi Sadrazam Paşa kullarına on altı bin lira ihşân buyrulmasıdır. Bu kullarının fedâkârlığını onun müşevveş hâliyle ve bu kullarının her hususta mahrûmiyetini onun her türlü ihşânlara nâiliyetiyle mukâyese edince kendimi denize atacağım geliyor (...) ihşân buyrulmasını istihâm ederim, ol bâbda... 28 Temmuz 1315, Tophane Müşiri-Mekâtib-i Askeriye Nazırı Zeki;" Tuğay, *a.g.e.*, s. 37.

65 Örneğin bkz. "Bazı vekâyî-i mühimmenin sûret-i mahremâne arz ve iş'ârına dâir reside-i mevkî-i tekrim olan tahrîrât-ı vâlâları mütlâasıyla teşerrûf eyledim. İşbu emr-i âllilerine imtisâlden ber-muktezâ-yı sadâkat vâcibe-i zimmet-i ubûdiyyet olduğundan o yolda bir keyfiyetin arz ve beyânına muvâcâret eylerim (...) Şam taraflarından bazı kimesneler geçen de işbu sergilerden fiat-ı mezkûre üzere bir hayli mikdâr toplayıp Hazine-i Celîlce bir tarik-i tesviye bulmak için Dersâdet'e adam gönderdiklerini (...) arz ederim, ol bâbda...;" Kırımı-zâde..., *a.g.e.*, "Şam-ı Şerif Mal Sandığı'nın istikrâz sergileri hakkında Şam Bidâyet Reisi Feyzullah Efendi tarafından gelen mektubun leffiyile arz kaydı," 343 nr. j.t.r. 20 Şubat 1307 (3 Mart 1892).

66 Bkz. Kırımı-zâde..., *a.g.e.*, "Liman Dâiresi Başkâtibi Latîf Bey tarafından vârid olan varaka-i ihbâriyyenin aynen takdimine dair arz kaydı," 411 nr. j.t.r. 30 Haziran 1308 (12 Temmuz 1892); Kırımı-zâde..., *a.g.e.*, "Su Nezâreti Kâtibi Rifat Efendi'nin varaka-i ihbâriyyesi leffen arz olunduğuna dair arz kaydı," 410 nr. j.t.r. 29 Haziran 1308 (11 Temmuz 1892); Kırımı-zâde..., *a.g.e.*, "Mensûbin-i ubeydânem ve mevâlidem Mekki Efendi'nin tebrik-i sâl-i cedid zımnında tanzim eylediği kasidesinin arz ve takdimine dair," 233 nr. j.t.r. 25 Temmuz 1307 (6 Ağustos 1891).

67 Bkz. Tuğay, *a.g.e.*, s. 120-121 (Ebuzziya Tevfik'e ait olduğu belirtilen jurnal).

68 Bkz. Tuğay, *a.g.e.*, s. 37 (Süleyman Nazîf'e ait olduğu belirtilen jurnal).

69 Hilmi Kamil Bayur, *Sadrazam Kamil Paşa-Siyasî Hayatı*, Sanat Basımevi, Ankara, 1954, s. 192; Beyhan, *a.g.m.*, s. 942.

görevlilere mabeyn-i hümayun başkâtipliğinden özel şifre anahtarları verilerek, elde edilen bilgilerin telgrafla ve gizli olarak saraya iletilmesi sağlanmaktadır.⁷⁰ Aslına bakılırsa dönemin haber alma anlayışı gereği resmi bir görevi olsun veya olmasın herkesin istihbarat paylaşmakta serbest olmasının istihbarat ağını güçlendirdiği ve bu ağı “geniş bir istihbarat şebekesi” haline getirdiği düşünülmüyordu. ⁷¹ Bu dönemde Yıldız Sarayı’nı muhaberenin merkezi haline getiren böyle bir yapının bilinçli olarak oluşturulduğu, kendidiliğinden işleyen bir otokontrol mekanizmasının kurulmaya çalışıldığını belirtmek gerekir. Fakat farklı mesleklerden kişilerin istihbarat paylaşmakta veya jurnal hazırlamakta serbest olmasının istihbarat ağını kuvvetlendirdiği düşünülse de, aynı durumun istihbarat kirliliğine⁷² sebep olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim jurnal sisteminin zamanla genişlemesi ve saraya verilen jurnal sayısının artması üzerine, II. Abdülhamid çözüm olarak jurnallerin gerçeklik derecesinin araştırılması yoluna gidecektir. Bu amaçla jurnaller konusunda uzmanlaşmış kişilerden “jurnal tahkik raporları” istenerek, istihbarat kirliliği probleminin önüne geçilmeye çalışılacaktır.

Her ne kadar hafife memurları için bir kısım resmi evraklarda “polis hafiyesi” ifadesi kullanılmış olsa da, polislikle hafiyeliğin iki farklı görev olduğu ve bu iki görevin birbirinden keskin çizgilerle ayrıldığı; fakat hafiyelerle polislerin nadir de olsa işbirliği içinde çalışmış oldukları söylenebilir. Dolayısıyla söz konusu işbirliği dışında, polislik tarihinin ayrıntılarına bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için değinilmeyecektir. Fakat “polis hafiyesi” unvanıyla ilgili şunu özellikle belirtmek gerekir ki bu unvan, esas görevi istihbarat toplamak olan istihbarat görevlilerinin, aynı zamanda bir yetki ve güç simgesi olan polislik unvanını kullanarak yetkilerinin daha geniş tutulmak istenmesinden; diğer bir ifadeyle polise tanınan kimlik

70 Örneğin bkz. “Köprülü havalisine müteallik mühim istihbarat vukubulması üzerine muhabere-i hafiyede kullanılmak üzere bir şifre tertip edilerek gönderilmesi” hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 2147/82, H. 29.07.1316 (M. 13.12.1898), Şifre telgrafı örneği için Ek-16’ya bakılabilir.

71 Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, s. 37-38.

72 Aslında istihbarat kirliliği problemi günümüz istihbaratının da en büyük problemleri arasındadır. Gerek istihbaratın ilk kaynağından oluşan, gerekse istihbaratın farklı kurumlarca, farklı şekillerde yorumlanmasından kaynaklanan bu durum alınan istihbarat karşısında harekete geçilmesini geciktirmektedir. Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Aybike Bal-Elif Erkek, “İstihbarat Analizinde Karşılaşılan Sorunlar,” *İstihbarat Bilimi*. Sait Yılmaz (Edi.), Kripto Kitaplar, Ankara, 2013, s. 179-219.

sorma, üst arama, ev araması ve şüpheli evraklara el koyma gibi yetkilerden hafiye memurlarının da yararlanmasını sağlamak için tercih edilmiş olmalıdır. Bu noktada Jean-Marc Berlière'in Fransız polisi için kullandığı "iktidarın dünyevi kolu" ve "rejimin bekçisi"⁷³ tabirleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda her ikisi de bir bakıma aynı amaca hizmet eden polis ve hafiye memurlarının buluştukları nokta olarak düşünülebilir.

Vincent Milliot polis tarihiyle ilgili bir çalışmasında "polis nasıl düşünülmeli?" sorusuna, "polis, tabiatı itibariyle teorik kavramsallaştırma-ya pek uygun değildir; bu nedenle polislik, toplumsal koşullara sürekli ayak uyduran bir faaliyet düzleminde açıklanabilir" cevabını verir. Milliot'ın odaklandığı nokta korumacı ya da baskıcı bir bakış açısından ziyade, yönetim pratiklerinin rasyonelleşmesi üzerinden yapılacak bir okumadır.⁷⁴ Bu çerçeveden bakıldığında hafiyelik, çoğunlukla II. Meşrutiyet döneminden kalan "jurnalcilik," "iftiracılık," "bol kazançlı bir sanat" gibi kalıplardan ziyade, son yirmi yıldır güvenlik uygulamaları konusunda tarihyazımına egemen olan ve çok yönlü olarak tartışılan asayiş, emniyet, gözetim ve denetim pratikleri ekseninde ele alınmalıdır. II. Abdülhamid dönemi hafiyeliğini bu noktada anlamlı bir yere oturtabilmek için, devletin güvenlik söylemini iyi okumak gerekmektedir. İleride ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, dönemin resmi evrakında güvenlik meselesine ilişkin en sık kullanılan kavram "fesad" kavramıdır. Bu kavram çoğunlukla Ermeniler, Rumeli'deki komiteler ve Jön Türkler gibi siyasi muhalifler için kullanılmıştır. Devletin kurumları arasında cereyan eden "fesad" içerikli yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bu kelime, yalnızca bölgesel bir tehdidi değil, siyasi karşı çıkış barındırması sebebiyle devletin güvenliği ve rejimin istikrarını doğrudan ilgilendirmektedir. Bu nedenle devletin güvenlik söyleminde en üst sırayı "fesad" içerikli sözcükler işgal eder. Diğer taraftan "erbab-ı mefsedet," "erbab-ı şekâvet," "müfsid" ve "şaki" gibi kelimelerin yalnızca resmi yazışmalarda değil, dönemin gazetelerinde de sıklıkla kullanılması, tehdit

73 Jean-Marc Berlière, "Polis Tarihi Fransız Tarihyazımı Üzerine Düşünceler," *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Özgür Türesay (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 68.

74 Vincent Milliot, "Bir Tarihyazım Denemesi: Yeni Bir Polis Tarihine Doğru mu?," *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Burak Onaran (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 91-93.

algısının dışı vurumu olarak yorumlanabilir. Dönemin yönetici eliti tehdit algısındaki bu dışı vurumu, kendine has özellikleri bulunan güvenlik politikaları üreterek, güvenlik ve istihbarat ağını aktif tutarak ve gözetim-denetim sürecini sağlamlığını sağlayarak yatıştırmak istemişlerdir.

Tipki polis örneğindeki gibi, hafiyelerin de Abdülhamid dönemindeki faaliyetleri hakkında en çok vurgulanan nokta elitlerin denetimidir. Bilhassa siyasi muhaliflerin, devlete tehdit oluşturduğu düşünülen kişilerin ya da başkentte kalması çeşitli sebeplerle uygun görülmeyen görevlilerin takibi, dönemin hafiyelik sisteminin en bilindik faaliyetleri arasındadır. Bu, dönemin gözlemcileri tarafından II. Meşrutiyet döneminin çoğu kaynağında⁷⁵ belirtildiği gibi “Abdülhamid istibdadı”nın bir aracı olarak görülmüştür. Bu tespit, yani istihbarat sisteminin baskı aracı olarak kullanıldığı yorumu hatalı olmamakla birlikte eksiktir. Hafiyelik sisteminin denetim hedefleri, emniyet/asayiş sağlama amacı ve istihbarat yazışmalarının mahiyeti gibi normatif ölçüler dikkate alındığında, bu sistemin, devlet çapında istihbarat oluşturma gayreti içinde olduğu görmezden gelinemez. Dolayısıyla dönemin istihbarat çalışmalarını sadece elitlerin ve muhaliflerin gözetim altında tutulmasına hizmet etmekle sınırlandıran ya da polis ve hafiyeler memurlarını Yıldız Sarayı’nın hizmetindeki milis kuvvetinden ibaret gören tezler elden geçirilmelidir.⁷⁶

Hafiyeler memurlarının profillerine ait veriler, oldukça ilgi çekici niteliktedir. Yıldız tasnifi ve diğer arşivlerde hafiyeler memurlarına ait toplu bilgi mahiyetinde bir ize rastlanılmasa da, arşivlerden günümüze ulaşan ve ödüllendirme, taltif, nişan tevcihi gibi münferit uygulamalara ait yazışmaların bulunduğu belgelerde, bazı hafiyeler memuru isimleri yer almaktadır. Bu memurların isim ve kimliklerine göz atıldığında, hafiyeler istihdamında büyük oranda lisan gibi bölgesel ihtiyaçların dikkate alındığını söylemek mümkündür.⁷⁷ Bu noktada, ağırlıklı olarak

75 Söz konusu kaynak örnekleri için bkz. Abdurrahman Şeref Efendi, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi-II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, s. 5-6; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, Cilt II, s. 538-554.

76 Bu bağlamda dönemin polisine dair çeşitli bakış açılarını değerlendiren bir çalışma için bkz. Lévy, *Osmanlı İstanbul’unda Asayiş (1879-1909)*, s. 202-214.

77 Özellikle yerli halktan istihbarat toplama hizmetlerinde faydalandığı bilinmektedir. Bu konuda bir örnek için bkz. “Anasil Filibe ahâlisinden olup Bulgaristan ve Şarki Rumeli Mekâtib-i İslâmiyye-

Müslümanların istihdam edildiği, fakat özellikle dilsel donanımlarından dolayı gayrimüslimlerin de hafiye memuru olarak tercih edildiği görülmür. Bu konudaki en iyi örnekler Trabzon Vilayeti'nde görevli Mehmed Ziya Efendi ile Bitlis Vilayeti'nde görevli Hartoğyan Serkis'tir. Trabzon Vilayeti hafiye memurlarından Mehmed Ziya Efendi, verimli çalışmalarından dolayı hükümet tarafından çeşitli tarihlerde taltif edilir. Örneğin 1892'de, Trabzon Ermeni Mektebi muallimliğinden çıkarılan Sivaslı Agob Mişyan'ın evinde "muzır şarkı varakası" ele geçirmiş ve Komiser Cafer Efendi ile birlikte beşinci rütbeden Mecidi nişanı ile taltif edilmiştir.⁷⁸ Hartoğyan Serkis ise Ermeniler arasından seçilmiş bir hafiye olarak Bitlis Valisi Rauf Paşa'nın emrindedir. Dil bilgisinden istifade edildiği anlaşılan Hartoğyan Serkis, İran ve Rusya'ya da giderek istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur.⁷⁹

Gayrimüslimlerin yabancı dillerdeki yeterlilikleri, bölgesel istihbarat ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmakla birlikte pasaport hizmetleri gibi bazı görevlerde aranan özelliklerden olmuştur. Örneğin İzmir pasaport polisi sorumlusu olan Rafael Chikurel İngilizceye aşina olmakla birlikte Türkçe, Rumca, İspanyolca, İtalyanca ve Fransızca'yı konuşup anlayabilmektedir.⁸⁰ Benzer şekilde, Yunanistan sınırında bulunan Alasonya Kazası'nda gelip gidenleri kontrol etmek ve istihbarat toplamak için "hükümet tercümanı" adı altında görevlendirilen Felyanis Efendi'ye hem

si'nde muallimlik etmekte iken komiserliğin hizmet-i istihbâriyesinde bulunduğu emâretce istihbâr edildiği için vazifesine nihâyet verilmesi üzerine Sırbistan'a geçmiş ve tekrar Bulgaristan'a gelmiş ise de ihbârât hizmetinde bulunmasına imkân kalmayıp Üsküb'e iğrâm olunan Mehmed Tefvik Efendi'nin Dersaadet'de hizmet edeceği emriyle Dersaadet'e gelmesi üzerine (...), BOA, *DH.MKT.*, 863/69, H. 09.04.1322 (M. 23.06.1904).

78 "Trabzon Ermeni Mektebi muallimi iken hizmetden çıkarılmış olan Sivaslı Agob Mişyan'ın hânesinde yapılan taharriyat esnâsında gâyet muzır bir şarkı varakası ele geçirilmesi nedeniyle Komiser Cafer Efendi'nin dördüncü rütbeden Osmanî, Hafıyye Mehmed Ziyâ Efendi'nin beşinci rütbeden Mecidi nişanıyla taltifleri (...), BOA, *DH.MKT.*, 2023/42, H. 01.05.1310 (M. 21.11.1892); ayrıca bkz. BOA, *DH.MKT.*, 164/88, H. 29.04.1311 (M. 09.11.1893).

79 "Yâverândan Sekizinci Fırka Kumandanı Ahmed Lütfî Paşa Hazretlerine: Mamûretülâziz Vâlisi saâdetlü Rauf Paşa Hazretlerinin Bitlis vâlîliğinde bulunduğu sırada hafıyye me'mûrluğunda istihdâm olunan Hartoğyan Serkis'e İran ve Rusya memâlikine gitmek üzere i'tâ olunan yirmi liranın ne taraftan verildiği istisfârını hâvi vârid olan 21 Kânûnisânî 307 târihli tahfîrât-ı aliyyeleri üzerine (...) meblâğ-ı mezkûrun görülen lüzûm üzerine bir def'aya mahsûs kendi tarafından i'tâ kılındığını iş'âr eylediği (...), BOA, *DH.MKT.*, 1926/63, H. 26.07.1309 (M. 25.02.1892).

80 Lévy, *Osmanlı İstanbul'unda Asayiş (1879-1909)*, s. 200.

tercümanlık, hem de hafiye maaşı tahsis edilir.⁸¹ Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Dahası, imparatorluğun dört bir yanında görev yapan gayrimüslim hafiye memurlarının çeşitli olaylarda adlarının geçmesinden dolayı belgelerde izlerine rastlamak mümkündür: İstanbul'da hafiye memuru Yabyan, ticaret odası azası Muizlevi Efendi'nin evrakına gereksiz yere el koyduğu için tedib edilir;⁸² Sofya'da görevli polis hafiye memuru Petraki Ordalhi'ye çalışmalarından dolayı altın saat hediye edilir;⁸³ eşkiya tarafından öldürülen Kosova Bairköy Karyesi halkından hafiye Nikola'nın ailesine maaş tahsis edilir⁸⁴ ve Sırp hafiye Jikov'un sadakati şüpheli olduğu ve istenen istihbarat bilgilerini getirmediği için görevine son verilir.⁸⁵ Öyle anlaşılmaktadır ki raporlarda sıkça geçen ifadelerden biri olarak "lisana aşına"⁸⁶ olmaları, gayrimüslim hafiye memurlarının en ayırt edici özellikleridir.

Müslüman hafiye memurlarının profilleri ise gayrimüslimlere göre daha karmaşıktır. Aslına bakılırsa Müslüman hafiye memurlarının seçiminde belirli bir kıstasın olmadığı ve seçimin daha çok yerel yöneticilere bırakıldığını söylemek mümkündür.⁸⁷ Bununla birlikte, esnek ve pragmatik bir yaklaşımla yöneticilerin hafiye istihdamında daha çok yerel ahali arasından yetenekli kişileri tercih ettikleri anlaşılmaktadır.⁸⁸ Bunun dışında Osmanlı yöneticileri incelemekte olduğumuz dönemde, tıpkı jan-darma örneğinde olduğu gibi, yerel ahalinin yanı sıra Osmanlı topraklarına

81 "Yunan hudûdunda bulunan Alasonya kazâsında Yunanistan'a giden ve gelenleri kontrol etmek ve bilgi toplamak için hükûmet tercümanı adı altında görevlendirilen Felyanis Efendi'ye hem hafiiyye hem de tercümanlık maaşı tahsisi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 1428/81, H. 09.10.1304 (M. 05.01.1887); ayrıca bkz. BOA, *DH.MKT.*, 1452/8, H. 13.01.1305 (M. 01.10.1887).

82 BOA, *DH.MKT.*, 1522/99, H. 09.11.1305 (M. 18.07.1888).

83 BOA, A./MTZ.(04), 33/67, H. 06.12.1313 (M. 19.05.1896).

84 BOA, *DH.MKT.*, 515/38, H. 23.02.1320 (M. 01.06.1902).

85 BOA, Y.PRK.MK., 21/72, H. 19.11.1323 (M. 15.01.1906).

86 Örneğin bkz. BOA, ZB., 72/93, R. 21.02.1323 (M. 04.05.1907).

87 Örneğin Trabzon Vilayeti'nde hafiye memuru olarak istihdam edilen Mehmed Ziya Efendi, vilayet-i mektubi kalemi kâtiplerindendir. Benzer şekilde Bayezid Sancağı'nda görevli hafiyeler yerel memurlar arasından, Ankara Vilayeti'nde görevli hafiyelerin bir kısmı da zaptiye efrağı arasından seçilmişlerdir; BOA, *DH.MKT.*, 1867/50, H. 09.02.1309 (M. 14.09.1891); BOA, *DH.MKT.*, 1343/9, H. 26.02.1301 (M. 27.12.1883); BOA, *DH.ŞFR.*, 135/62, R. 02.02.1304 (M. 14.04.1888).

88 Örneğin bkz. "Derşim vilâyetince şü aralık ıcrâsına ihtiyâc hâsıl olan ıslahât zımnında olmak üzere aşiretlerden nâhiye 'itibâriyle müdir ta'yini ve hafiiyye istihdâmı ve Meclis-i İdâre a'zâsıyla mutasarrıf ve kâim-makamların bir def'aya mahsûs olarak vilâyetce intihâbına müsaade olunması ve tefferuâtı hakkında (...)," BOA, *DH.MKT.*, 1421/16, H. 28.08.1304 (M. 22.05.1887); ayrıca bkz. BOA, *DH.MKT.*, 639/41, R. 02.07.1319 (M. 15.07.1903).

Rumeli ve Kafkasya'dan göçmüş olan muhacirlere de sıklıkla başvurmuş- tur. Muhacirler içinde 93 Harbi sonrasında Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleştirilmiş olan Çerkez nüfusun ayrı bir yeri vardır. Çerkezler birçok vilayette jandarma için temel işgücü kaynağı olmuşlar,⁸⁹ ayrıca coğrafi olarak Kafkasya'ya benzerliğinden dolayı bilhassa Doğu Anadolu'nun sınır bölgelerinde istihbarat işlerinde sıklıkla kullanılmışlardır.⁹⁰ Nitekim günümüzde, Türk istihbaratında Çerkez kökenlilerin ağırlıkta olması, bu tarihsel gelişmenin bir sonucu ya da devamlılığı olarak yorumlanabilir.

Dönemin tanıklıklarına göz atıldığında hafiyeler memurlarının pek de iyi bir imaja sahip olmadıkları görülmektedir. Zaman zaman muhalefeti engellemek ve muhalifleri bastırmak için de kullanılan hafiyelik, bu misyonundan ötürü en çok çekinilen ve aynı zamanda saygınlığını yitiren müessese olmuştur. Yıldız Sarayı'na ulaşan jurnalleri tahkik ettiren Kırımı-zâde Neşet Efendi'nin raporları içinde yer alan bir ifade, sistemin içinde bulunan kişilerin bile zaman zaman bu durumdan şikâyet ettiklerini gösterir. Kırımı-zâde Ekim 1892 tarihli bir raporunda, sarayın hizmetine girdiğinden beri devlet erkânı tarafından kendisine kin beslendiğini, hatta devlet dairelerinde memur olan akrabalarının amirleri tarafından rencide edildiğini ifade eder.⁹¹ Bu olumsuz imaj, Beşiktaş Karakolu Serkomiseri Hasan Paşa ile II. Abdülhamid'in meşrutiyet öncesindeki Serhafiyesi Fehim Paşa için de söz konusudur. Hasan Paşa, sultana ve saltanata sonsuz bağlılığı nedeniyle paşalık mertebesine yükselmiştir ve mıntokası üzerinde benzersiz bir güce sahiptir. Süleyman Kâni İrtem'in naklettiğine göre Hasan Paşa asayiş için sert tedbirler alması ve sert mizacıyla tanınır. "Meh-

89. Nadir Özbek, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)," *Tarihsel Perspektiften Türkiye'de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet*, Evren Balta-İsmet Akça (Edi.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 60-62; ayrıca bkz. BOA, Y.MTV., 19/81, H. 21.04.1303 (M. 27.01.1886).

90. BOA, DH.MKT., 1634/30, H. 04.11.1306 (M. 16.01.1891); BOA, DH.ŞFR., 159/97, H. 20.04.1309 (M. 23.11.1891). Rusya'nın da özellikle Kars ve Kağızman dolaylarında Çerkezleri askeri ve istihbari işlerde kullandığı bilinmektedir; örneğin bkz. BOA, DH.TMIK.M., 81/81, H. 11.11.1317 (M. 13.03.1900).

91. "Bendelik şeref-i cihân-kiymetini ihrâz ettiğim gün (...) eser-i acz ve mağlûbiyet göstermemekte bulunuşumdan dolayı (...) ricâlden pek çok ferdât ile cümle mensûblarının husûmetini kazanmış (...) ve bu sebeple akrabâ ve mensûbîn-i ubeydânemden ekserisi me'mûr oldukları makâmât ve devâir-i resmîyyede âmirleri tarafından birer sûretle rencide ve gadr edilmekte bulunmuşdur (...)" kaydı; Kırımı-zâde..., a.g.e., "Vekâyî-i husûsiyye-i zâtîyyem ile niyâbet istihbârî hakkında arz kaydı," 480 nr. j.t.r. 12 Teşrinievvel 1308 (24 Ekim 1892).

di" adını verdiği sopası meşhurdur ve semte yerleşecek aileleri denetleyen, semt sakinleri arasındaki anlaşmazlıkları çözen ve "ahlaki düzeni" koruyan odur.⁹² Abdülhamid döneminde Beşiktaş Karakolu ve Hasan Paşa'nın ünü başkente o derece yayılır ki, dönemin tanıklarından Sadri Sema'nın "Hele Hasan Paşa Karakolu... Çırağan önlerinden geçerken başını öbür tarafa çevir (...)" cümlesiyle başlayan atlı tramvay yolcularına verdiği öğüt bu konudaki korkuyu ifade eder.⁹³ Serhafiye Fehim Paşa ise dönemin olumsuz hafiye algısının bir diğer örneğini oluşturur.⁹⁴ Özellikle sultan nezdindeki nüfuzundan yararlanarak yabancılara çok sert davranan Fehim Paşa, Beyoğlu civarındaki yabancılardan korkulu rüyası haline gelir. Bu nedenle İstanbul'daki elçiliklerden Yıldız Sarayı'na Fehim Paşa hakkında bolca şikâyet ulaşır.⁹⁵ Sultanın bu sadık serhafiyesi, II. Meşrutiyetin ilan edildiği günlerde sürgünde bulunduğu Bursa'da, Yenişehir'den Eskişehir'e gitmek isterken etrafına toplanan kalabalık tarafından darp edilerek öldürülür.⁹⁶

Her ne kadar tanıklıklar pek olumlu bir hafiye profili çizmeseler de, bunlara ait hatıraların büyük çoğunluğunun II. Meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerinde kaleme alındığını belirtmek gerekir. Örneğin II. Meşrutiyetin ilanının ertesinde, 1910'da yayınlanan ve François Georgeon⁹⁷ ve Noémi Lévy'nin⁹⁸ de eserlerinde yer verdikleri "Hafiyelerin Listesi" ⁹⁹ adlı risale, pek olumlu bir hafiye imajı çizmez. "Devr-i sâbık"ın amansızca eleştirildiği ve hafiyelerden "sarayın emrindeki çeteler" olarak bahseden bu kitapçığın fazlasıyla taraflı olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür olumsuz tanıklıklara

92 İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, s. 30-31; Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 210-211.

93 Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994 (ilk baskı 1956), s. 83.

94 O kadar ki II. Meşrutiyet döneminin bazı resmi kaynaklarında dahi Fehim Paşa'nın adı "Hafiye Fehim Paşa" olarak yer alır; örneğin bkz. BOA, *DH.ŞFR.*, 405/63, R. 22.07.1324 (M. 05.10.1908).

95 Fehim Paşa'nın meşrutiyet öncesinde İstanbul'dan uzaklaştırılmasında elçilik şikâyetlerinin büyük etkisi olmuştur. Örneğin Alman Sefir Baron Marshall Fehim Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmasını isteyen elçiler arasındadır; BOA, *Y.EE.*, 9/22, H. 01.01.1325 (M. 14.02.1907). Ayrıca İtalya ve Avusturya elçileri de Yıldız Sarayı'na Fehim Paşa'yla ilgili şikâyetlerde bulunmuşlardır; bkz. BOA, *Y.A.HUS.*, 483/76, H. 17.11.1322 (M. 23.01.1905).

96 BOA, *Y.MTV.*, 312/221, H. 08.07.1326 (M. 06.08.1908); İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, s. 30-31.

97 Bkz. Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 219-220.

98 Bkz. Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 212.

99 Bkz. *Mebusan'a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul'da Kimler Hafiyelik Etmiş*, İstanbul, 1910 (1326).

rağmen esasında Abdülhamid sisteminin özgünlüğü, temelde, denetim mekanizmasını ikili bir aygıt üzerine kurmasından gelir: bir tarafta hafiyelik sistemi varken, diğer yandan polis teşkilatı istihbari misyonlar üstlenir. Polisin hareket alanını belirleyen metinlerde istihbarat faaliyetlerinin önemi de vurgulanmaktadır. Örneğin zaptiye nezaretinden Yıldız Sarayı'na gönderilen istihbarat içerikli çok sayıda zabıt vardır; ayrıca, 1902'de gerçekleştirilen başkent polis sayımında göze çarpan “sivil polis” kategorisi, polisin istihbarat görevi de yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Fakat zaptiye nezareti evrakı dikkate alındığında, sosyalleşme mekânlarının ve toplantıların izlenmesi gibi istihbarata yönelik faaliyetlerin büyük oranda hafiyelere bırakıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı istihbarat ağının en önemli aktörleri olmalarına rağmen, hafiyelerin faaliyetleri, Osmanlı istihbarat sistemine ne derece ve nasıl katkı sağladıkları ve kolluk kuvvetleriyle benzer ve farklı yanları gibi konular büyük ölçüde karanlıkta kalmıştır. Üstelik bu konuda literatüre, genellikle tanıklıkların verdiği bilgilerden öteye geçmeyen bir tarih bilgisi hâkimdir. Tüm sınırlılıklara rağmen, hafiyelerin dönemin istihbarat sisteminde ne tür misyonlar üstlendiklerine dair birinci el kaynakları Osmanlı arşivlerinde bulabilmekteyiz. Bilhassa Yıldız ve dahiliye evrakı incelendiğinde, Abdülhamid döneminde hafiyelerin ağırlıklı olarak beş konu üzerinde istihbarat ve takip faaliyetleri yürüttükleri görülmektedir:

1. Eşkıya ve komitelerin takibi;
2. Ermenilerin takibi;
3. Siyasi muhaliflerin takibi ve bunlara yönelik üst ve evrak arama faaliyetleri;
4. Yabancı ülkelerin ve yurtiçindeki yabancı misyonların takibi;
5. Osmanlı topraklarına kaçak yollardan gönderilen silah, patlayıcı madde ve “muzır eşya”nın tespit ve takibi.

İleride de ifade edileceği üzere Abdülhamid döneminin istihbarat sistemi esas itibarıyla “güvenlik istihbaratı” ağırlıklı bir sistem olduğu için,

¹⁰⁰ Lévy, *Osmanlı İstanbul'unda Asayiş (1879-1909)*, s. 211-212.

istihbarat elemanlarının en yoğun faaliyetleri güvenlik sahasında olmuştur. Nitekim hafiyelerin en yoğun olarak faaliyet gösterdiği konuların başında eşkıya ve komitelerin takibi gelir. Esasında Osmanlı belgelerinde eşkıyalık ve komitecilik faaliyetleri sıklıkla birbirinin yerine kullanılmıştır; örneğin Rumeli’de komitelerin karıştığı bir olay belgelere eşkıyalık hadisesi olarak yansıyabilmektedir. Bu, komitecilik faaliyetlerinin aynı zamanda eşkıyalık hareketi olarak algılanmasıyla ilgilidir. Eşkıya ve komitelerin takibinde görevlendirilen hafiyelerin genellikle mükafat sistemiyle ödüllendirildikleri görülmektedir ve bu sistemle takip işlerinin etkinlikle yürütülmesi amaçlanmıştır. Örneğin Kosova Vilayeti’nde 1894’te Dolacım Bolak adlı eşkıyanın yakalanmasını sağlayan hafiyeye memuruna Kosova Valiliği tarafından yirmi lira ödenmesi kararlaştırılır.¹⁰¹ Benzer şekilde, Selanik Vilayeti’nde eşkıya Nikola’yı ölü olarak ele geçiren Arnavut Hasan Ağa’ya on beş lira ödenir.¹⁰² Aslında takip ve haber alma faaliyetlerinde sıklıkla devreye sokulan bu ödül sistemi, kaynağını padişahın irade-i seniyyesinden alır. Nitekim “eşkıya vukuatının önünü almak için eşkıyayı der-dest edeceklere” verilmesi öngörülen her türlü mükafat “mukteza-yı irade-i seniyye,” yani irade-i seniyye gereğince verilmektedir.¹⁰³ Her ne kadar imparatorluğun tüm bölgelerinde ödül sistemi aynı şekilde uygulanmasa da, Osmanlı belgelerinde çoğunlukla eşkıya olarak tanımlanan serseri, katil, anarşist ve komite mensupları gibi tehdit unsurlarının takibi ve ele geçirilmesi konusunda oldukça hassas davranıldığını söylemek mümkündür. Rumeli’den Yemen’e kadar geniş bir coğrafyada bu hassasiyeti izleyebilmekteyiz. Örneğin Yanya Vilayeti Hristiyan halkını silahlandıran Epir Merkez Komitesinin hareketlerini¹⁰⁴ ya da Hudeyde Sancağı’nda kaçak silah sevkiyatı yapan “eşkıyaları”¹⁰⁵ takip etmek, hafiyelerin görev ve faaliyetleri arasında yer almaktadır.

101 “Kâtil-i meşhûr Dolacım Bolak’ı elde eden hafiyeye vaadedilen yirmi liranın eşkıyâ tâkibinde gayretleri görülen kesâna i’tâ olunacak mükâfâtı takdim için üç yüz sekiz senesi jandarma bûdjesinden tesviyesi (...),” BOA, *DH.MKT.*, 100/43, H. 19.10.1311 (M. 25.04.1894).

102 “Eşkıyâ-yı meşhûreden Nikola’yı meyyiten der-dest eden Arnavut Hasan Ağa’ya verilen on beş liranın sûret-i tesviyesi (...),” BOA, *DH.MKT.*, 100/43, H. 19.10.1311 (M. 25.04.1894).

103 Örneğin bkz. “(...) Eşkıyâ vukû’atının önü alınmak için eşkıyâyı der-dest edeceklere i’tâsı mukteza-yı irâde-i seniyye hazret-i pâdişâhiden olan (...),” BOA, *DH.MKT.*, 100/43, H. 19.10.1311 (M. 25.04.1894).

104 BOA, *MV.*, 122/51, H. 21.11.1326 (M. 15.12.1908).

105 BOA, *DH.MKT.*, 200/45, H. 20.07.1311 (M. 27.01.1894); BOA, *İ.DH.*, 1314, H. 06.01.1312 (M. 10.07.1894).

Osmanlı İmparatorluğu için tehdit oluşturan ve bu sebeple hafiyelerin istihbarat ve takip faaliyetlerine sıklıkla konu olan bir diğer unsur da Ermenilerdi. Ermenileri konu alan istihbarat raporları ve kurumlar arası yazışmalardaki yoğunluğun, dikkat çekecek ölçüde, imparatorluktaki diğer tehdit unsurlarına göre oldukça fazla olduğunu özellikle belirtmek gerekmektedir. İlk kez 93 Harbi sonrası hazırlanan Ayastefanos Anlaşması ile uluslararası bir mesele haline gelen Ermeni sorunu, Berlin Anlaşmasına konulan ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde reform yapılmasını öngören 61. madde ile birlikte sık sık gündeme getirilecektir. Özellikle 1880'lerin başlarından itibaren Ermeni milliyetçiliğinin yükselişe geçmesi ve ilk örgütsel oluşumların kurulmaya başlamasıyla, Osmanlı yönetimi hem başkentte hem de vilayetlerde bu meseleye yoğun olarak mesai harcamaya başlar. 1880'de Erzurum'da silah temin etmek ve askeri eğitim vermek amacıyla Anavatan Müdafaası adında gizli bir cemiyet kurulur. İki yıl sonra Osmanlı istihbaratının örgütün bir belgesini ele geçirmesi sonrasında dört yüz kadar Ermeninin tutuklanmasıyla hükümet bu faaliyetlerden haberdar olur. Sonraki beş yıl içinde üç önemli Ermeni devrimci örgütü kurulur: 1885'te Armenakan, 1887'de Hınçak ve 1890'da Taşnaksutyun. Ruslar ve Avrupalı güçlerden de ilgi gören milliyetçi devrimci örgütler, bizzat II. Abdülhamid'in de aralarında bulunduğu Osmanlı yöneticilerinin kuşklarını çeker.¹⁰⁶ Nitekim Abdülhamid iktidarının başından itibaren, devletin Ermeni cemaatinin siyasi faaliyetlerine karşı tetikte bulunduğu Yıldız ve Zaptiye evrakından izlenebilmektedir. İlgili jurnaller incelendiğinde görüleceği gibi, başkentte Ermenilerin her hareketlerinin takip edildiği ve bu konuda yönetime çok sayıda jurnal ulaştırıldığı bilinmektedir.

Ermeni komitçiliğinin yükselişe geçtiği 1890'lardan itibaren Ermeni sorunu hafiyelerin faaliyetlerinde özel bir yer tutmaya başlar. Ermenilerin takibinde görevlendirilen hafiyelerin en önemli özellikleri "lisana aşına," yani Ermeniceye vakıf olmalarıdır. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlılar lisan bilen hafiyelere büyük ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle istihbari hedef doğrultusunda lisan bilen kişiler sıklıkla hafiyelikte

¹⁰⁶ Janet Klein, *Hamidiye Alayları-İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Renan Akman (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 46.

istihdam edilmiş ve Ermeniler gibi hedef unsurların takibinde görevlendirilmişlerdir. İstanbul ile çevre mutasarrıflık ve kazalarda olduğu gibi Anadolu'nun birçok bölgesinde Ermenilerin faaliyetlerinin takibinde "lisana aşına" hafiyelerin istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda elimizdeki bir örnek, Silivri'de demiryolu inşasında çalışan bir Kürt Osmanlı vatan-daşını konu edinmektedir. Silivri Kaymakamlığından dahiliye nezaretine ulaştırılan kayda göre, demiryolu yapımında çalışan bu Kürt, Ermeni lisana aşına olmakla birlikte emniyet edilebilir bir kişidir. Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu Silivri'de üç yüz kuruş maaşla hafiyelikte istihdam edilen bu Kürdün vazifesi oldukça dikkat çekicidir: "Ermeniler arasında düşüp kalkmak ve sıfatını hissettirmemek için çalışmak."¹⁰⁷ Bu örnek, Osmanlı İmparatorluğu'nda haber alma faaliyetlerinde ne tür istihbari uygulamaların devreye sokulduğuna dair yakın döneme ait somut bir örnek olması bakımından da önemlidir.

Dahiliye nezareti Ermenilerin faaliyetlerini takip edecek hafiyelerin istihdamında zaman zaman seçici davranmıştır. Özellikle lisan bilgisine sahip kişiler arasında, askerlere nazaran çoğunlukla sivil memurların tercih edildikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda bir örnek, Kıbrıs'ta bulunan Ermenilerin takibiyle ilgilidir. 1896'da Halep ve Adana Fevkalade Kumandanlığından dahiliye nezaretine gönderilen bir telgrafnamede, "Ermeni eşkıyası"nın Kıbrıs'ta toplanmakta olduğu istihbaratı paylaşılır. Kumandanlık, Ermenilerin ne amaçla toplandıklarının anlaşılması ve faaliyetlerinin takibi için "lisan-ı ecnebiyyeye vâkıf" Kaimmakam (Yarbay) İsmet Bey'in "hafı (gizli) suretle" ve "tebdil-i kıyafetle" Kıbrıs'a gönderilmesini teklif eder. Fakat dahiliye nezaretinden verilen cevapta, bu tür gizli tahkik ve takip faaliyetleri için sivil bir memurun seçileceği belirtilir.¹⁰⁸ Aslına bakı-

107 "Silivri'de şimendifer amelesi çavuşlarından bir Kürdün Ermeni lisânına âşınâ olmasıyla berâber kendisine de emniyet edilmekte olduğundan Silivri'deki Ermenilerin arasında düşüp kalkmak ve berâber bulunarlara sıfatını hissettirmemek için çalışmak üzere üç yüz kuruş maaşla hafiyelikte istihdamı Silivri Kaymakamlığından bildirildiğinden (...)," BOA, A./MKT.MHM., 725/6, H. 17.12.1311 (M. 21.06.1894).

108 "Maraş'da bulunan Halep ve Adana Fevkalâde Kumandanlığından vârid olub leffen takdim kılınan telgrafnamede Kıbrıs'da toplanmakta oldukları istihbar kılınan Ermeni eşkıyası hakkında istihbarât şâyân-ı dikkat olduğundan bu bâbda tahkikât ifâsı için Mersin'de olub lisân-ı ecnebiyyeye vâkıf bulunan Kaimmakâm İsmet Bey'in hafı suretle ve tebdil-i kıyâfetle Kıbrıs'a iğrâm edilip edilmemesinin istisfâr kılınması üzerine tahkikâtın ifâsı hakkında sivil bir me'mûrun intihâbı (...)," BOA, A./MKT.

lırsa dahiliye, hariciye ve zaptiye nezaretleri gibi merkezi kurumların alınan istihbarata göre devreye girme sıklıkları, istihbaratın ciddiyetine göre değişmektedir. 1890'ların başlarından itibaren, bilhassa Ermeniler hakkında elde edilen istihbarata önem verildiğinden, dahiliye nezareti süreci bizzat yönetmek ve Kıbrıs'taki Ermenilere yönelik haber alma faaliyetlerini sivil kaynakları kullanarak yürütmek istemiş olmalıdır.

Osmanlı taşrasında görevli hafiyelelerin, bilhassa Adana, Diyarbakır, Mamûretülaziz, Erzurum, Bitlis ve Van gibi yoğun Ermeni nüfusun bulunduğu vilayetlerde, 1880'lerin sonlarından itibaren hemen hemen tek uğraşları Ermenilerin takibi olacaktır. Bu dönemde, zaman zaman vilayetlerden dahiliye nezaretine gönderilen hafiye istihdamı taleplerinin ana gerekçesi, raporlarda geçtiği şekilde "Ermenilerin hâinâne emellerine meydan vermemek"tir. Mesela 1889'da Diyarbakır ve Mamûretülaziz vilayetlerinden dahiliye nezaretine sunulan hafiye istihdamı talebinde, "Ermeni fesedesi"nin takibi için hafiye memurları görevlendirilmesine izin verilmesi ve bunlara ait tahsisat gönderilmesi istenmektedir.¹⁰⁹ Osmanlı yöneticileri bu dönemde Ermeniler hakkında haber sağlayacak hemen her kaynağı değerlendirmek istemişlerdir. Örneğin 1884 tarihli bir dahiliye evrakında, Erzurum'da meclis-i idare azası Kigork Efendi'nin, Ermeni eşkıya arasında bir şahsı daimi olarak hafiyelikte kullandığı ve bu yolla Ermenilerin hareketleri hakkında önemli bilgiler elde ettiği kayıtlıdır.¹¹⁰ Dönemin raporlarından anlaşıldığına göre bu tür yoğun takip ve denetim faaliyetlerine maruz kalan Ermeni köylüler, hükümet memurlarından ve özellikle de hafiyelerden oldukça çekinmektedirler. Nitekim 1893'te Bitlisli Resul adında bir Kürt, Bitlis ve Van civarındaki Ermeni köylerini gezerek kendisini "mabeyn-i hümayun tarafından tayin edilmiş hafiye memuru" olarak tanıtmış ve bu yolla hayli paralar topladıktan sonra Van Vilayeti'nde yakalanarak adliye sevk edilmiştir.¹¹¹

Hafiye faaliyetlerinin idari ve adli boyutunda yer alan temel unsurların başında takip ve arama (üst, ev, evrak arama) faaliyetleri gelir. Tıpkı

MHM., 537/II, H. 19.12.1313 (M. 01.06.1896).

109 BOA, DH.MKT., 1612/89, H. 03.08.1306 (M. 04.04.1889).

110 BOA, İ.DH., 905/71971, H. 14.09.1301 (M. 08.07.1884); İrade tasnifinde yer alan bu belge, dahiliye nezaretiyle yapılan yazışmaların da içermektedir.

111 BOA, BEO., 301/22505, H. 16.04.1311 (M. 27.10.1893).

diğer denetim pratiklerinde olduğu gibi önleyici denetime yönelik bu tür faaliyetler, kaynağını bizzat iktidardan almaktadır. Arşivlerdeki birçok belgede, durumu şüpheli görülüp durdurulan, sabıkalı oldukları için hafiye memurları tarafından yakalanan, üstleri aranan, mektup ve benzeri evraklarına el konulan çok sayıda kişiye rastlanmaktadır. Bu konuda kayıtlara çoğunlukla şikâyetler yansımaktadır. Başkentteki sefarethane, postahane ve ticaret odası gibi kurumlardan çeşitli tarihlerde zaptiye, dahiliye ve hariciye nezaretlerine iletilen şikâyetler, bu konuda başkentte hafiyelerden pek de hoşnut olunmadığını gösterir.¹¹² Örneğin 1887'de Dersaadet Ticaret Odası tarafından zaptiye nezaretine iletilen bir şikâyetle, "tüccar ve bankerlerin yollarda hafiye memurları tarafından üstleri aranarak pulsuz senet evrakına el konulduğu ve söz konusu kişilerin polis merkezlerine götürüldüğü" kaydedilir.¹¹³ Bu şikâyetin üzerinden çok geçmeden dahiliye nezareti, "her ne kadar hafiye memurlarının doğrudan doğruya arama yetkisi varsa da (...) "¹¹⁴ bu tür uygulamaların tekrar edilmemesi konusunda ilgili makamları uyarır. Bu uyarılara rağmen benzer bir şikâyet bu kez Fransız Postahanesinden gelir: Postahane görevlilerinden Agostini hafiyeler tarafından durdurularak üzerindeki evraka el konulur. Alman Sefaretinden de benzer bir şikâyet gelmesi üzerine konu sadarete intikal eder ve Osmanlı hükümeti ilgili nezaretlere "ecnebi postahanelerinden geçirilen mektup ve diğer eşyaların taharrisi" hakkında uyarılar yapmak zorunda kalır.¹¹⁵ Anlaşıldığı gibi bu tür şikâyetler sonrasında ilgili nezaretlerin ve hafiye memurlarının sık sık uyarılması, hafiyelerin aşırıya kaçan bazı uygulamalarını kontrol altına alma isteğinin yanı sıra, şikâyetlerin ülkeler arası siyasi bir mesele haline gelmesini engelleme arzusundan kaynaklanmaktadır.¹¹⁶

112 Şikâyetler ilgili nezaretlere şahıslar bazında da ulaşmaktadır. Örneğin 1888'de, "sabıkalı oldukları için hafiye memurları tarafından yakalanan ve altı ayı aşkın bir süredir mevkuf tutulanlar" dahiliye nezaretine serbest bırakılmaları için talepte bulunmuşlar, dahiliye nezareti de zaptiye nezaretine konuyu ileterek gereğinin yapılmasını istemiştir; BOA, *DH.MKT.*, 1518/40, H. 22.10.1305 (M. 02.07.1888).

113 BOA, *DH.MKT.*, 1408/17, H. 04.07.1304 (M. 29.03.1887).

114 BOA, *DH.MKT.*, 1512/43, H. 04.10.1305 (M. 14.06.1888).

115 BOA, *BEO.*, 595/44553, H. 11.10.1312 (M. 07.04.1895).

116 Buna rağmen II. Abdülhamid dönemi boyunca özellikle sefarethanelerden hafiyelerle ilgili çok sayıda şikâyet gelmeye devam edecektir. Örneğin bkz. "Dersaadet'de mukim İtalya tebeasından Mösyo A. Vandorya'yı Beyoğlu Galata Caddesi'nde kâin (...) nâmindaki silâh dükkânı karibinde bilâ-vefkif üzerini tahkirâne bir sûrette taharri eden hafiyeye me'mûrlarından Hasan ve Şerif Efendilerin te'dibi için Be-

Öte yandan 19. yüzyılın son çeyreğinde iç güvenlik teşkilatının yapısı incelendiğinde, bilhassa imparatorluğun uzak bölgelerinde personel yetersizliği ve mali-teknolojik sınırlılıklardan dolayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun istenilen seviyede bir istihbarat ağına sahip olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin ülkenin en kritik kentlerinden biri olan Kudüs Sancağı'nda 1902 itibarıyla sadece sekiz polis ve bir hafiye memuru görev yapmaktadır.¹¹⁷ Benzer bir durum Musul Vilayeti'ne ait istatistiklerde de göze çarpmaktadır: 1893'te Musul Vilayeti'nde on iki polis ve iki hafiye memuru görevlidir.¹¹⁸ İmparatorluğun diğer vilayetlerinde de durum pek farklı değildir. 1880-90'lar itibarıyla Sevakin ve Musavva'da bir,¹¹⁹ Beyrut ve Bingazi vilayetleri ile Hudeyde Sancağı'nda iki,¹²⁰ Sivas Vilayeti'nde dört¹²¹ ve Van Vilayeti'nde beş¹²² hafiye memuru bulunmaktadır.

Osmanlı yönetimi hafiye memuru istihdamındaki bu sınırlılığı yerel aktörleri ve yöneticileri devreye sokarak aşmaya çalışmıştır. Fakat buna rağmen Abdülhamid dönemi boyunca sefaret ve vilayetlerden hafiye istihdamı ve bunlara yönelik tahsisat talepleri gelmeye devam etmiştir.¹²³ Taşradaki yöneticiler istihbarat alanındaki personel yetersizliğinin getirdiği olumsuzlukları bir şekilde, yerel aktörleri ve benzeri unsurları kullanarak aşabilirken, dış temsilcilikler bu konuda istihbarat elemanlarına daha çok bağımlıdır. Çünkü yabancı ülkelere yönelik yürütülen istihbarat faaliyetleri, ağırlıklı olarak hafiyeler vasıtasıyla yürütülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın son çeyreğindeki kritik durumu göz önüne alındığında, hafiyelerin dış istihbarat faaliyetlerinde ne derece önemli misyonlar üstlendikleri tahmin edilebi-

yoğlu Mutasarrıflığına vukû'bulan talebin (...) ve bunların te'dibleri konusuna dâir İtalya Sefâreti'nden Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne verilen takrîrin sûreti (...)," BOA, *DH.MKT.*, 961/22, H. 20.03.1323 (M. 25.05.1905).

117 Aynı yıl, polis sayısının otuz altıya çıkarılması için dahiliye nezaretine talepte bulunulmuştur; BOA, *DH.MKT.*, 584/57, H. 20.06.1320 (M. 24.09.1902).

118 BOA, *BEO.*, 185/13801, H. 30.09.1310 (M. 17.04.1893).

119 BOA, *DH.MKT.*, 1439/92, H. 26.11.1304 (M. 16.08.1887).

120 BOA, *DH.MKT.*, 1699/12, H. 24.06.1307 (M. 15.02.1890); BOA, *DH.MKT.*, 1348/13, H. 29.12.1302 (M. 09.10.1885); BOA, *İ.DH.*, 1311/59, R. 27.02.1311 (M. 11.05.1895); BOA, *DH.MKT.*, 200/45, H. 20.07.1311 (M. 27.01.1894).

121 BOA, *DH.MKT.*, 1747/20, H. 16.12.1307 (M. 03.08.1890).

122 BOA, *DH.MKT.*, 1915/61, H. 26.06.1309 (M. 27.01.1892).

123 Örneğin bkz. BOA, *BEO.*, 182/13629, H. 23.09.1310 (M. 10.04.1893); BOA, *DH.MKT.*, 1380/26, H. 28.02.1304 (M. 26.11.1886).

lir. Dönemin teknolojik sınırlılıklarından dolayı istihbaratın ana kaynağından elde edilebilmesi büyük önem kazanmış, bu da beşeri istihbaratı, diplomatik istihbarat ya da açık kaynak istihbaratı gibi dönemin diğer tüm istihbarat türlerinden değerli bir hale getirmiştir. Beşeri istihbarata dayalı yabancı ülkeleri izleme faaliyetleri, sefaret ve konsolosluklarda görevli hafiyeler, Bulgaristan ve Mısır Komiserliği gibi dış birimlerde görevli hafiyeler ve sınır ötesine, tatbikat ve askeri hazırlık gibi gelişmeleri takip etmek amacıyla geçici olarak gönderilen hafiyeler olmak üzere başlıca üç kanaldan yürütülmektedir.

Sefaret ve konsolosluk kayıtlarına göz atıldığında, hafiyelerin ağırlıklı olarak bulundukları ülkenin siyasi gündemi ile Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren mevzuları paylaştıkları anlaşılmaktadır. Fakat burada, dış istihbarat faaliyetlerinin ayrıntılarından ziyade, dış istihbaratta görevli hafiyelerin ne tür özelliklere sahip oldukları ve ne tür misyonlar üstlendikleri üzerinde durmaya çalışacağız. Bu noktada yine "lisan bilgisini" ön plana çıkarmak gerekecektir. Özellikle Bulgarca, Ermenice ve Rusça gibi diller, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve istihbari hedefleri doğrultusunda hafiyelerde en çok aranan yabancı diller olmuştur. Esasında yabancı dil bilgisine sahip istihbarat elemanları istihdam etme talepleri Abdülhamid dönemi boyunca devam etmiş, Abdülhamid döneminin sonuna kadar da Osmanlılar yabancı dil bilen istihbarat elemanı bulmada sıkıntı çekmişlerdir. Bu konuda yine Osmanlı kayıtlarına yansıyan bir örneğe başvuracağız: İbrahim Edhem Bey. 1894 Mayıs'ında, Sofya'da istihbarat hizmetlerinde istihdam edilmek ve "icap ettiğinde malumat vermek" üzere Bulgaristan Komiserliği refakatine Bulgarca bilen bir zabitanın tayini Bâbîâli tarafından gündeme getirilir. Fakat yapılan incelemede, Erkân-ı Harbiyede görevli zabitler arasında Bulgarca bilen birinin bulunmadığı anlaşılır. Bunun üzerine Trablusgarp'ta görevli Erkân-ı Harp binbaşlarından "Fransızca bilir" İbrahim Edhem Bey Sofya'da ikamet etmek üzere görevlendirilir.¹²⁴

124 "Sofya'da ikâmet etmek ve lede'l-icâb mülhakât-ı düvel hakkında buraya ma'lûmât vermek için Erkân-ı Harbiyede müstahdem bir zâbitin Bulgaristan Komiserliği refâkatine ta'yini muktezâ-yı irâde-i seniyye-i mülûkâneden olduğu cihetle zâbitân-ı mûmâileyhiden Bulgarca lisânına vâkıf birinin intihâbıyla isminin iş'âr Bâbîâli'den alınan 25 Şevvâl 1311 târihli tezkîrede iş'âr olunması üzerine me'mûriyet-i mezkûre için Bulgarca bilen zâbit bulunmamasını mebni Fransızca bilir zâbitândan olub Trablusgarb fırka-ı askeriyesinde bulunan Erkân-ı Harbiye binbaşlarından İbrâhim Edhem Bey intihâb edilmiş (...)." BOA, Y.MTV., 95/29, H. 03.11.1311 (M. 08.05.1894).

İbrahim Edhem Bey örneğinden de anlaşılacağı gibi, 1894 gibi istihbarat sisteminin oturduğu geç bir tarihte bile Osmanlı yöneticileri Fransızca dışında dil bilen istihbarat görevlileri bulmakta zorlanmışlardır. Dönemin en üst düzey eğitimini alan erkân-ı harbiye subayları arasında Bulgarca bilen bir subayın bulunmayışı, istihbarat sisteminin bir sınırlılığı olarak yorumlanabilir. Öyle ki Trablusgarp'tan istihbarat hizmetinde bulunması için Sofya'ya davet edilen İbrahim Edhem Bey, istihbaratı ana kaynağından, Bulgarlardan değil de, Fransızca bilgisiyle ikincil kaynaklardan elde etmeye çalışmak zorunda kalacaktır. Osmanlı yöneticileri dil konusundaki bu sınırlılığı, daha çok yerel unsurları devreye sokarak aşmaya çalışacaklardır.

Dil konusunda zaman zaman gözlemlenen bu yetersizliğe rağmen, yabancı ülke faaliyetlerinin takibinde hafiyelerin sıkça başvurulana istihbari kaynaklar olduğunu görmekteyiz. Üstelik bu kaynaklar, Rumeli sınırından Araplarla meskûn toprakların ücra köşelerine, Kafkasya'dan Kuzey Afrika'ya kadar etkindirler. İstihbarat raporu mahiyetindeki Osmanlı belgeleri, bu konuda birçok örneğe yer verir. 1887 Nisan'ında Köstendil Polis İdaresince komite yazılmakta olduğu istihbaratının alınması üzerine, istihbaratın doğruluğunu araştırmak için Bulgaristan'a "muktedir bir hafiye" gönderilmesi bu örneklerden biridir. Bulgaristan'a gönderilen "muktedir hafiye"nin ifadesine göre Bulgaristan'ın "komite yazmak gibi" bir teşebbüsü olmadığı ve alınan istihbaratın yanlış olduğu anlaşılır.¹²⁵ Bu tür yanlışlara rağmen bilhassa Sırbistan ve Bulgaristan'ın askeri faaliyetleri, söz konusu ülkelere gönderilen hafiye memurları tarafından sürekli izlenerek dahiliye nezaretine bildirilir.¹²⁶ Hafiyeler, imparatorluğun diğer

125 "Köstendil Polis İdaresince komite yazılmakta olduğu istihbar kılınması üzerine istilâ-yı ahvâl için muktedir bir hafiyenin Bulgaristan'a gönderilmesi mukaddemâ Kosova Vilâyeti'nden bildirilmesi üzerine bu bâbda intibâh üzere hareket olunarak istihşâl edilecek netâyicin işân valâ-yı müşârün-ileyhe yazılmışdı. Şimdilik oralarca komite tahriri gibi bir teşebbüs olmadığı Bulgaristan'a gönderilen mezkûr hafiyenin ifâdesinden anlaşıldığı (...)." BOA, *DH.MKT.*, 1409/2, H. 08.07.1304 (M. 02.04.1887).

126 "Sırbistan ve Bulgaristanca şu aralık icrâ kılınmakta olan tedârikât hakkında hafiyeye me'mûrünü tarafından vukû'bulan istitlaât ve teferruâtı hâvi Kosova Vilâyeti'nden alınan telgrafnâmenin sûreti leffen takdim kılındı (...)." BOA, *DH.MKT.*, 1554/23, H. 09.02.1306 (M. 07.02.1889); "Sırbilinin redif-i mukaddem taburlarıyla hayli topraklarını Meylan ve Koci kasabasına sevk eylemekte ve sair levâzım-ı seferiyye nakl eylemekte olduğu ve harb vukû'bulacağının söylenmekte idiği Sırbistan'a gönderilip avdet eden hafiyeye tarafından bildirildiği (...) leffen arz ve takdim kılındı olbâbda." BOA, *DH.MKT.*, 1643/93, H. 01.12.1306 (M. 29.07.1889).

bölgelerinde de yabancı ülkelere ve yabancı ülke vatandaşlarına yönelik istihbarat ve takip faaliyetlerini sürdürürler. Örneğin “Cebel-i Lübnan’da Avrupalı papazlarla Dürzi şeyhleri arasındaki müzakerelerin hakikatini,”¹²⁷ “Rusya’nın hangi amaçla Sarıkamış’a otuz bin asker yolladığını”¹²⁸ ya da “Avusturya’nın neden Bosna’da yük taşımaya elverişli hayvan topladığı”¹²⁹ araştırmaları, hafiyelerin faaliyetleri arasında göze çarpmaktadır. Bunların dışında, Bulgaristan Komiserliği ve Mısır Fevkalade Komiserliği gibi temsilciliklerde görevli hafiyeler de istihbarat ağına oldukça önemli katkıda bulunmuşlardır.

Hafiyelerin atlanmaması gereken önemli istihbari faaliyetlerinden bir diğeri Osmanlı topraklarına kaçak yollardan gönderilen silah ve patlayıcı maddelerin tespit ve takibidir. Bu konuda Osmanlı kayıtlarına geçen istihbarat raporu mahiyetindeki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Avrupa’da başlıca üç ülke, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden bilhassa Selanik,¹³⁰ Beyrut,¹³¹ Girit ve Sakız¹³² gibi imparatorluğun liman kentleri ve adalarına kaçak silah sevkiyatı yapılmaktadır. Söz konusu kent ve adaların coğrafi konumları göz önüne alındığında, kaçak silah sevkiyatı konusunda sıkça adlarının geçmesinin bir tesadüf olmadığı anlaşılabacaktır. Selanik limanı, “fesad komiteleri”nin faaliyet gösterdiği Manastır, Kosova

127 BOA, *DH.MKT.*, 1636/37, H. 12.11.1306 (M. 10.07.1889).

128 BOA, *DH.MKT.*, 1634/30, H. 04.11.1306 (M. 02.07.1889).

129 BOA, *DH.MKT.*, 1470/15, H. 02.04.1305 (M. 18.12.1887).

130 Örneğin bkz. “Selânik sevâhilinden Bulgaristan dâhiline şu günlerde esliha ve akçe sevk ve irsâl kılındığı sûret-i mevsûkade istihbâr olduğundan pek ziyâde dikkat üzere bulunulması için icâb edenlere tertibât ve tenkidât icrâsı hakkında şeref-sudûr olan irâde-i seniyye (...)” BOA, *DH.MKT.*, 1489/16, H. 11.06.1305 (M. 24.02.1888).

131 Örneğin bkz. “Beyrut ve mülhakâtı iskelelerine uğrayan ecnebi vapurlarıyla gelip hafiyen vilâyete girmeye çalışan erbâb-ı mefâsıda meydan vermemek için icrâ-yı tahkikât yolunda sarf olunmak üzere Beyrut vilâyetine şehri bin beş yüz kuruş hafiyeye tahsisâtı i’tâsı hakkında (...)” BOA, *DH.MKT.*, 288/56, H. 27.03.1312 (M. 28.09.1894); “Şu sırada Beyrut sevâhilinde esliha ihrâç edileceği haber alınarak icrâ edilen takibât neticesinde bir kayıdan ihrâcına teşebbüs olunan yirmi beş adet Martini tüfengi ile sair edevâtın dest-res edildiğine dâir Beyrut Vilâyet-i Celîlesi’nden alınan telgraftnâmenin sûreti (...),” BOA, *DH.MKT.*, 998/27, H. 14.06.1323 (M. 16.08.1905).

132 Örneğin bkz. “Hâriciye Nezâreti’ne 18 Şubat 97 târihli Atina Sefâret-i Seniyyesi’nden vârid olan 109 numaralı telgraftnâmenin tercümesidir: Istilaâta göre Specia nâm zırhlı sefineye Girit’e gitmesi için emir verildiği gibi beş kıt’a torpido istimbotu dahi cezîreye gidecektir. Girit’e şimdye kadar sekiz bin tüfenk irsâl edilmiş ve fesad komitesi tarafından dahi hafiyen Sakız’a birkaç bin tüfenk gönderildiği gibi mezkûr komiteye Viyana’dan on bin tüfenk vürûd edecek ve bu tüfenkleri hafiyen Makedonya ve Arnautluk’a irsâl kılınacaktır.” BOA, *Y.A.HUS.*, 367/21, H. 17.09.1314 (M. 19.02.1897).

ve İşkodra vilayetlerine yapılacak her türlü sevkiyat için en elverişli liman konumundadır. Beyrut Suriye ve Arabistan topraklarına açılan bir kapı olarak, raporlarda geçtiği şekliyle “ecnebi vapurlarıyla gelip vilayete girmeye çalışan erbâb-ı mefâsıdın” uğrak yerleri arasındadır. Girit ve Sakız adaları ise, 1890’lardan itibaren Rum komitelerin faaliyet gösterdiği yerlerin başında gelir. Tüm bu liman ve adaların adlarının geçtiği raporlar, kaçak silah ve patlayıcı madde sevkiyatları konusunda Osmanlıların özellikle kapitülasyonların ayrıcalıklarından yararlanan Fransız ve İngiliz gemilerinden şüphelendiklerini ortaya koyar. Nitekim Rumeli Vilayetleri Müfettişliği tarafından sadarete gönderilen 1906 tarihli bir raporda, Avrupa’dan gönderilen kolilerin ya karayoluyla Sırbistan üzerinden Rumeli topraklarına ya da Fransız-İngiliz gemileriyle ve denizyoluyla Rumeli limanlarına ulaştırıldığının tespit edildiği kaydedilmektedir. Müfettişliğin görüşüne göre gümrük memurları tarafından yapılan tetkikler sayesinde karayoluyla gönderilen kolilerin aranmasında bir sorun yaşanmazken, denizyoluyla gönderilen, kapalı çuvalar içinde saklanan ve gümrüğe uğramadan doğrudan postahanelere ulaştırılan koliler “memâlik-i şâhâneye eczâ-yı nâriye” sevk etmek için kullanılan başlıca yoldur.¹³³ Bir ara, bu durumun önüne geçmek ve silah ve “muzır eşya” araması için vapurlara hafiyeler yerleştirilmesi düşünülür; fakat her vapura bir hafiye yerleştirilmesi mümkün olmadığından bahriye nezareti uyarılarla imparatorluğun liman ve sahillerinin silah, patlayıcı madde ve muzır eşya konularında daha dikkatli olmaları istenir.¹³⁴ Bu hasasiyete rağmen Abdülhamid döneminin sonuna kadar Osmanlı topraklarına silah ve patlayıcı madde sevkiyatı girişimleri ve hafiyelerin bunlara karşı takip faaliyetleri devam edecektir.

133 “İcrâ edilen tahkikâta nazaran Avrupa’dan buralara gönderilen koli postallar ya Sırbistan tarikinden berren veyâhud Fransız-İngiliz gemi vapurlarıyla bahren gönderilmek ve berren gönderilenlerin Aşanlı (?) Limanhânesi’ne gelerek gümrük me’mûrları tarafından tedkikât ve muâyenesi ifâ edilmekte ise de mezkûr vapurlarla bahren gönderilen kolilerin kapalı çuvalar derûnunda olarak ve vapurlardan çıkılmayıp gümrüğe uğramaksızın doğrudan mensûb oldukları postahânelere isâl ve bunların mezkûr postahânelerce bâ-tefrikân birleşmesiyle berâber Rûsumât İdâresi’ne uğramadan doğrudan doğruya as-hâbına tevdi den teslim edilmekte olduğu anlaşılmış (...) ve ifâde olunduğuna göre bu kolinin bahren mezkûr vapurlardan biryle ve gümrüğe uğramaksızın irsâl edildiği anlaşılmış (...) mazarrâtı bedihî olan bu hâlin men’i bâbında Hâriciye Nezâret-i Celilesince lâzım gelen teşebbûsâta tevessül etdirilmesi husûsu (...)”, BOA, TFR.J.A., 29/2884, H. 06.02.1324 (M. 01.04.1906).

134 BOA, BEO., 470/35219, H. 05.03.1312 (M. 06.09.1894).

II. Abdülhamid iktidarında istihbarat sistemini ayakta tutan ana unsur devletin mali imkânları, yani paradır. Dönemin bu bağlamda en belirgin özelliği, gözlemcilerin biraz da abartarak belirttikleri gibi, istihbarat sisteminin canlı tutulabilmesi için cömertçe harcamalar yapılmasıdır. Bununla birlikte istihbarat sistemine yapılan harcamalar konusunda, bilhassa Avrupalı gözlemcilerin ifadeleriyle, Osmanlı kayıtlarına geçen rakamlar arasında ciddi farklar olduğu gözlemlenmektedir. Üstelik Kırımî-zâde örneğinde görüleceği gibi, istihbarat elemanları içinde de geçim sıkıntısına sıkça göndermede bulunan kişilerin bulunması, dahası tasarruf maksadıyla bazı vilayetlerin hafiye masraflarının azaltılması için dahiliye nezareti tarafından zaman zaman emirler çıkarılması,¹³⁵ dönemin gözlemcilerinden İngiliz Gazeteci Francis McCullagh'ın “hafiyelik hizmetinin pek büyük giderlere yol açtığı” ve “sultana haber getirenlerin bol bol ödüllendirildiği”¹³⁶ yönündeki tespitleriyle çelişmektedir. McCullagh'a göre daha gerçekçi bir tespite yer veren bir başka gözlemci, Lübnanlı entelektüel Anthony Salmone ise Osmanlı İmparatorluğu'nda askerlerin maaşlarını düzenli alamadığından bahsederken, “hafiyeler, Abdülhamid rejimi yönetimindeki Türkiye'de (mali bakımdan) en iyi durumda olan profesyonel sınıftır” demektedir.¹³⁷ Her ne kadar dönemin mali imkânları ve hafiyelerin maaşlarına yer veren belgeler göz önüne alındığında bu kadar iyimser bir tabloyla karşılaşmasak da, hafiye memurlarına yapılan harcamalar konusunda rakamlar üzerinden giderek belirli bir fikir sahibi olabiliriz.

Hafiye memurlarının maaşları konusunda imparatorluk çapında genel bir kriter oluşturulmamış ve bu konuda karar daha çok yerel birimlere bırakılmıştır. Bu nedenle bir vilayetten diğerine önemli farklar oluşabilmiştir. Aslında yerel otoritelerin hafiye tahsisatı ve maaşları konusunda imparatorlukta mevcut olan merkezîyetçi yapı nedeniyle tamamen kendi başlarına bırakılmadıkları ve bu konuda dahiliye nezareti ile sık sık temasa geçtiklerinin altı çizilmelidir. Hafiye tahsisat ve maaşlarını belirlemede genel olarak izlenen yol şudur: İlgili yönetim birimi, örneğin bir

¹³⁵ Bu emirlerden biri için bkz. BOA, DH.MKT., 1734/15, H. 01.11.1307 (M. 19.06.1890).

¹³⁶ McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü-Osmanlı'nın Son Günleri*, s. 36.

¹³⁷ H. Anthony Salmone, *Türkiye'nin Düşüşü ve Yeniden Doğuşu*, Murat N. Arkan (Çev.), Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 44.

vilayet, vilayetin ihtiyacına binaen ve –“ahvali layıkıyla tahkik etmek” ya da “inzibatı bir kat daha teyid etmek” gibi– geçerli gerekçeyi de sunarak dahiliye nezaretinden hafiye tahsisatı talep eder¹³⁸ (Bu konudaki taleplerde genellikle ilgili irade-i seniyyeye atıf yapılır). Bu noktada zaptiye nezaretine yapılan tahsisat taleplerinin geri çevrildiğini ve taleplerin dahiliye nezaretine yönlendirildiğini özellikle belirtmek gerekir.¹³⁹ Tahsisat talebinin, çoğunlukla olduğu gibi olumlu karşılanması halinde maliye nezareti ile gerekli görüşmeler yapılır.¹⁴⁰ Ayrıca tahsisatla kaç hafiyenin çalıştırılacağı, bunlara ne kadar maaş ödeneceği, hafiyelerin ne zaman göreve başlayacakları gibi hususların ilgili vilayet ya da yönetim biriminden dahiliye nezaretine bildirilmesi istenir. Her ne kadar hafiye maaşları konusundaki veriler dağınık ve büyük ölçüde eksik olsa da, dahiliye nezareti ile yerel yönetimler arasında gerçekleştirilen çeşitli tarihlere ait yazışmalardan hafiye memurlarının maaşları hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Örneğin İstanbul’da görevli bir hafiyeye 500 kuruş maaş

138 Örneğin bkz. “Adana Vilâyet-i Celilesine / Vilâyetin Sis kasabasının ehemmiyet-i mevkiyesinden nâşi ahvâl-i mahalliyeinin tahkiki için istihdâmı lüzumlu olan hafiyye me’mûruna verilmek üzere şehri üç yüz kuruşun lüzûm-ı tahsisi vilâyet-i celilelerinden iş’âr olunmuş (...),” BOA, *DH.MKT.*, 1803/115, H. 17.06.1308 (M. 28.01.1891); “Zabtiye Nezâret-i Aliyyesine / Mamûretülaziz Vilâyetince polis istihdâmı ve hafiyye tahsisâtının tezyidi lüzûmuna dâir cenâb-ı vilâyetden vâki’ olan arz ve iş’âr üzerine mücib-i şeref-sâdir olan irâde-i seniyye hazret-i hilâfet-penâhiye tevfiân vilâyet-i mezkûre mesârif-i hafiyye tahsisâtı senevisi dört bin dokuz yüz yirmi kuruşdan ibâret olmasına nazaran (...),” BOA, *DH.MKT.*, 1909/69, H. 09.06.1309 (M. 10.01.1892); “Ahvâl-i vilâyete (Sivas) kesb-i ittîlâ’ için me’mûr-in-i hafiyye istihdâmına lüzûm göründüğünden hafiyye tahsisâtı olarak şehri on bin kuruş sarfına me’zûniyet i’tâsı hakkında ewel ve âhir sebk eden iş’âr üzerine (...),” BOA, *DH.MKT.*, 49/40, H. 27.11.1310 (M. 06.06.1893).

139 Örneğin 1895’te Aydın Vilayeti tahsisat talebini zaptiye nezareti’ne iletmış, zaptiye nezaretinden verilen cevapta “vilâyetin hafiye tahsisâtının dahiliye tahsisâtı meyanında olduğu” ifade edilerek, vilâyet dahiliye nezaretine yönlendirilmiştir; “Vilâyetin hafiyye tahsisâtı olan on altı bin dört yüz kuruşun hadd-i kifâyede olmasına mebnî yirmi beş bin kuruşa iblâğı hakkında sebk eden iş’ara cevâben Zabtiye Nezâret-i Celilesi’nden alınan tahrirât-ı aliyyede vilâyât-ı şâhâne hafiyye tahsisâtı Dâhiliye tahsisâtı meyanında olmasıyla olbâbdaki tahrirât-ı aliyyenin leffliye keyfiyetin nezâret-i aliyyelerine irsâl kılındığı beyân buyrulmuştur. Tahrirât-ı mezkûrede zabt ve tahrir olunduğu ve nezd-i âli-i âsafânelerinde dahi ma’lûm olduğu üzere vilâyetin ehemmiyeti hasebiyle hafiyye tahsisâtı te’mîn-i maksada gayr-i kâfi olduğundan (...) ve lüzûmu kadar hafiyye istihdâmı ihtiyacı hâsıl olduğundan (...) hafiyye tahsisâtının şimdilik yirmi beş bin kuruşa iblâğı (...),” BOA, *DH.MKT.*, 362/33, H. 16.10.1312 (M. 12.04.1895).

140 Ender de olsa hafiye tahsisatı talepleri çeşitli gerekçelerle geri çevrilebilmektedir. Örneğin 1891’de İzmit Mutasarrıflığının hafiye tahsisatı ve hafiye istihdâmı talebi “hafiye istihdâmına gerek olmadığı” gerekçesiyle geri çevrilmiştir; bkz. BOA, *DH.MKT.*, 1799/84, H. 02.06.1308 (M. 13.01.1891).

(1892)¹⁴¹ verilirken, Edirne (1887),¹⁴² Van (1892)¹⁴³ ve Urfa'da (1896)¹⁴⁴ 400'er kuruş; Manastır (1893),¹⁴⁵ Diyarbakır (1896),¹⁴⁶ Bingazi (1885)¹⁴⁷ ve Beyrut'ta (1894)¹⁴⁸ 500'er kuruş; Yemen (1894)¹⁴⁹ ve Kudüs'te 750'er kuruş (1902)¹⁵⁰ ödenmektedir. Bu veriler ışığında 1880-90'lı yıllarda, Osmanlı vilayetlerinden birinde görevli bir hafiye memurunun maaşı ortalama 400-500 kuruş civarındadır. Hafiye memurlarının maaşlarına ait bu verileri, örneğin jandarma personelinin maaşlarıyla karşılaştırdığımızda, ücretlerin çok da astronomik olmadığını görebiliriz. Örneğin 1880 itibarıyla Konya'da görevli bir jandarma mülazımına 225 kuruş maaş ödenirken, jandarma yüzbaşısına 362, jandarma binbaşısına 725 kuruş ödenmiştir.¹⁵¹ Konya örneği dikkate alınırca, Osmanlı vilayetlerinde görevli bir hafiye memuru bir jandarma binbaşısından düşük, bir jandarma yüzbaşısından biraz fazla bir maaşa sahiptir. Tabii bu veriler, çoğunlukla kayıtlara yansımayan ihsan, mükâfat ve yem pahası gibi ek gelirleri kapsamamaktadır. Üstelik bu maaşların, tıpkı asker maaşlarında olduğu gibi, düzenli ödenemediğine dair örnekler de bulunmaktadır.¹⁵²

Tüm mali sınırlılıklara rağmen II. Abdülhamid döneminde hafiyeler üzerine kurulu istihbarat sistemine ya da diğer bir deyişle hafiyelerin merkezde olduğu beşeri istihbarata ağırlık verilmesi, devletin haber alma ihtiyacından doğan bir zorunluluğun yanı sıra, Osmanlı belgelerinde

141 BOA, *DH.MKT.*, 2001/14, H. 21.02.1310 (M. 14.09.1892).

142 BOA, *DH.MKT.*, 1454/24, H. 23.01.1305 (M. 11.10.1887).

143 "Vilâyetin hafiyeye tahsisâtı olan iki bin kuruşun üç yüz yedi senesinden itibâren dört bin kuruşa iblağına dâir (...) ve vilâyette müstahdem beş nefer me'mûr-in hafiyenin dört yüz kuruş hesabıyla şehri muhassası olan iki bin kuruş maaşları (...)" BOA, *DH.MKT.*, 1915/61, H. 26.06.1309 (M. 27.01.1892).

144 BOA, *İ.DH.*, 1333/45, H. 21.11.1313 (M. 04.05.1896).

145 BOA, *BEO.*, 166/12439, H. 18.08.1310 (M. 07.03.1893).

146 BOA, *BEO.*, 757/56759, H. 14.10.1313 (M. 29.03.1896).

147 BOA, *DH.MKT.*, 1348/13, H. 29.12.1302 (M. 09.10.1885).

148 BOA, *DH.MKT.*, 288/56, H. 27.03.1312 (M. 28.09.1894).

149 BOA, *İ.DH.*, 1314, H. 06.01.1312 (M. 10.07.1894).

150 1902'den önce 400 kuruşken, 1902'de 750 kuruşa çıkarılmıştır; BOA, *DH.MKT.*, 584/57, H. 20.06.1320 (M. 24.09.1902).

151 Özbek, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)," s. 62-63.

152 Örneğin Manastır Vilayeti'nde görevli hafiye memuru Dimitri'nin ihtiyacından bahisle biriken yirmi yedi aylık maaşını talep etmesinin ardından, dahiliye nezareti hafiye memuru Dimitri'ye biriken maaşlarının ödenmesi yönünde karar almıştır; BOA, *DH.MKT.*, 668/6, H. 18.12.1320 (M. 18.03.1903).

“muhafaza-i emniyet”¹⁵³ olarak geçen düzen, asayiş, güvenlik, istikrar, otorite gibi “normatif korunma pratiklerini” sağlama kaygısıyla yakından ilgilidir. Janet Klein’in dediği gibi “başka devlet ve toplumlarda olduğu gibi geç Osmanlı döneminde de pek çok iktidar katmanı ve birbirini alt etmeye çalışan farklı güçler vardı.”¹⁵⁴ Tehdit algısı, tehdit unsurları ya da “farklı güçler” devletten devlete değişse de, Osmanlı İmparatorluğu bu bakımdan 19. yüzyıl dünyasında yalnız değildi. Her ne kadar zayıf ülkeler bu süreçleri farklı boyutlarda yaşasalar da, 19. yüzyılda dünyanın hemen her yerinde devletler bu süreçten geçti ve diğerleri gibi Osmanlılar da “sınırlarını korumanın” ve “sınırları içinde yaşayan ahaliyi kontrol etmenin” kaygısıyla modern devlet inşa tekniklerini kullandılar. Klein’in deyimiyle aslında bu “toplumsal bahçıvanlığın” bir parçasıydı.¹⁵⁵

Hafiyе memurlarının faaliyetlerine ve üstlendikleri görevlere ilişkin mevcut kayıtlar, bu memurların statüsünü ve sundukları hizmetin karma –sivil ve askeri– niteliğini ortaya koyar. Devlet tarafından verilen genel istihbarat görevlerinin yanı sıra, idari kolluk alanında hafiyе memurları, örneğin gözetleme faaliyetleri, kişilerin ve malların korunması, düzenin muhafazası ya da gerektiğinde temini gibi misyonları yerine getirerek kamu düzenini güvence altına alırlar.¹⁵⁶ Adli kolluk alanında, şüpheli ve suçlu şahısları takip eder, suçları tespit eder, delil toplar ve suçluları ararlar.¹⁵⁷ Askeri alanda ise –bazen bağlı bulundukları vilayetin inzibat komu-

153 Örneğin bkz. “(...) Muháfaza-i emniyet için matlûb derecede hafiyeler istihdâmı zarûri olub (...)” kaydı; BOA, *DH.MKT.*, 2054/65, H. 04.08.1310 (M. 21.02.1893).

154 Klein, *Hamidiye Alayları-İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, s. 31.

155 Klein, *Hamidiye Alayları-İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, s. 31-32.

156 Örneğin bkz. “[Yemen Vilâyeti’nde] eşkiyâ hakkında ma’lûmât alabilmek için hafiyeye me’mûrlarına yedi yüz ellîşer kuruş maâş verilmesi ve iki yüz ellîşerden beş yüz kuruş da icâben bir tarafa gönderildikleri takdirde verilmeğe üzere harcırahı karşılık tutulması Meclis-i İdârece tesbit olunduğu (...)”, BOA, *I.DH.*, 1314, H. 06.01.1312 (M. 10.07.1894); “Musul Vilâyeti’nin her tarafında emniyet-i umûmiye berkemâl ise de bir kat daha temin-i inzibât için mevcûd beş nefer polisin on ikiye iblâğı ile berâber bir mikdâr hafiyeye tahsisâtı it’âsı” hakkında, BOA, *BEO.*, 185/13801, H. 30.09.1310 (M. 17.04.1893).

157 Örneğin bkz. “Şehremâneti Alay Beyi Mahmûd Bey’in kâtillerinin ta’kib ve der-desti için vazifelenendirilen hafiyelere altı bin üç yüz kırk kuruş sarf edildiği (...)” hakkında, BOA, *I.DH.*, 1321/22, R. 17.12.1312 (M. 29.02.1897); “Sâbıkalı oldukları cür’etle hafiyeye me’mûrları tarafından der-dest edilecek altı mâhi mütecâviz müddetden beri mevkûf bulunduklarından (...)”, BOA, *DH.MKT.*, 1518/40, H. 22.10.1305 (M. 02.07.1888).

tanlığı nezdinde istihdam edilerek¹⁵⁸– Osmanlı topraklarına kaçak silah ve patlayıcı madde sevkiyatlarını takip eder, bilhassa sınır bölgelerinde askeri istihbarat faaliyetleri yürütür ve komşu ya da hedef ülkelerin askeri hazırlık ve tatbikatlarını izlerler.¹⁵⁹ Görüldüğü üzere hafiye memurları tıpkı polis ve asker gibi iç güvenlik örgütlenmesinde görev almışlar, fakat bunlardan farklı olarak haber alma ve takip faaliyeti ağırlıklı roller üstlenmişlerdir.

Bu çerçeveden bakıldığında diğer birçok kurum ve pratik gibi hafiyelik sisteminin de, merkezde devlet otoritesini temin eden, taşrada da merkezi otoritenin imparatorluğun ücra noktalarına kadar teşmil edilmesini sağlayan altyapısal bir araç olarak nitelenmesi mümkündür. Merkezi otoritenin temini, taşranın denetim altına alınması ve merkezi otoritenin taşra tarafından tanınması esasına dayanan tüm bu sistemin, yöneticiler mülki, jandarma ve ordu birlikleri askeri, polis güvenlik, hafiyeler ise istihbari ayağını oluşturur. Çok ayaklı bu sistemin istihbari ayağı Osmanlı bürokrasi dilinde yer alan “ahvali layıkıyla tahkik etmek,”¹⁶⁰ “vukuatı vaktinde istihbar etmek”¹⁶¹ ve “efkâr-ı mahalliyyeye etraflı kesb-i ittlâ’ olunmak”¹⁶² gibi ifadelerden izlenebilmektedir. Aslına bakılırsa, Osmanlı belgelerinden de görülebildiği gibi dönemin istihbarat faaliyetlerinin ana ekseninde hep

158 Örneğin bkz. “(...) taraf-ı hükümetden iktizâ eden tedâbir ittihâzıyla âsâyış ve inzibâtı te'min etmek üzere Havran Kumandanlığının nezâreti altında istihdâm edilen ve sâir mahâllerde kullanılan me'mûrin-i hafiyeye (...),” BOA, *DH.MKT.*, 1636/37, H. 12.11.1306 (M. 10.07.1889).

159 Örneğin bkz. “Rusya'nın hudûda dört saat mesâfede bulunan Sankamış nâm mevki-i askerisine otuz bin nefer kadar asker yollayarak manevralar icrâ etmesi mutad ise de bu sene ziyâdece asker bulunduğduğu ve Kafkasya'dan müfrezeler sevk eylediği istihbâr olunduğundan (...) Rusya içerisinde Tiflis'e kadar olan mevki'e iki hafiyeye gönderilmesi (...)”, BOA, *DH.MKT.*, 1634/30, H. 04.11.1306 (M. 16.01.1891); “Sırbistanca tedârikât-ı askeride bulunulduğu anlaşılması üzerine Belgrad Sefâret-i Seniyesiyle ceryân eden muhâbereye tevfiğân Niş ve Leskofça'ya bir hafiyeye me'mûrunun gönderilmesi (...)”, BOA, *DH.MKT.*, 1541/75, H. 04.01.1306 (M. 10.09.1888).

160 Örneğin bkz. “Rumeli-i Şarkî ve Bulgaristan ahvâlini lâikıyla tahkik etmek için hafiyeye polisleri teşkil ve bunların maâş ve harcırahları için şehri on beş bin kuruş tahsisi husûsu vilâyetden iş'âr olmasıyla (...)”, BOA, *DH.MKT.*, 1380/26, H. 28.02.1304 (M. 26.11.1886).

161 Örneğin bkz. “(...) [Tırnova'da] garazkârânın teşebbüsâtına mahâl bırakmamak üzere hükûmetçe lâzım gelen tedâbir-i ihtiyatîyyeye medâr olub vuku'ât vaktinde istihbâr ile ona göre tavır alıp hareket etmek için (...) istihdâmına lüzûm görünen hafiyeye me'mûrlarına (...)”, BOA, *A.JMKT.MHM.*, 480/27, H. 16.03.1293 (M. 11.04.1876).

162 Örneğin bkz. “Bingazi Vilâyeti'nin ehemmiyet ve husûsiyet-i mevki'si cihetiyle ahvâl ve efkâr-ı mahalliyyeye etraflı kesb-i ittlâ' olunması için şehri beş yüz kuruş maâşla iki nefer hafiyeye istihdâmı (...)”, BOA, *DH.MKT.*, 1348/13, H. 29.12.1302 (M. 09.10.1885); “[Sivas Vilâyeti'nde] istilâât-ı ahvâl için merkez vilâyet ve mülhakâtında hafiyeye istihdâmına lüzûm görüldüğünden şehri dört bin kuruşun sarfına me'zûniyet it'âsı (...)”, BOA, *DH.MKT.*, 46/37, H. 29.01.1311 (M. 12.08.1893).

bir “tehdit algısı” hissedilmektedir. Belki tarihyazımında çokça tekrarlanan klasik bir söylem olacak ama, tahta adımını attığı andan itibaren dört bir yandan gelen tehditlerle karşı karşıya kalan II. Abdülhamid, otoritesine meydan okuyan bu tehditlerle sıkı bir merkezileştirme politikası başlatarak, seleflerinin bıraktığı yerden devam edecek bir modernleşme programı yürüterek ve istihbarat ağı gibi devletin sahip olduğu imkânları devreye sokarak baş etmeye çalışacaktır. Devletin kontrol alanını genişletmek, yabancı etkileri mümkün olduğunca ülkeden uzak tutmak ve toprak kaybının önüne geçmek ise II. Abdülhamid’in temel siyasetleri olmuştur.¹⁶³ Klein ve Deringil’in II. Abdülhamid’in bazı uygulamaları için ortaya attıkları “havuç-sopa yöntemi”¹⁶⁴ bu noktada Abdülhamid dönemi hafiyeliğini anlamada tamamlayıcı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu yöneme göre atıyye-i seniyye, rütbe ve nişan gibi ihsanlar “havuç” olarak tanımlanırken, dönemin hafiyelik sistemini ve “muhafaza-i emniyeti” temin eden figürlerden biri olan hafiyeleri “sopalar” olarak nitelendirmek neden mümkün olmasın?

MUHBİR VE KILAVUZLAR

II. Abdülhamid döneminde siyasi karar alıcılar birbirinden farklı kaynakları kullanarak devletin haber alma ihtiyacını karşılamaya çalışmışlardır. Bu dönemde Osmanlı istihbarat mekanizmasının hafiyelerden sonra gelen önemli figürlerinden biri de muhbirlerdir. Önceki bölümde ele alınan “hafiyelik mesleği” profesyonel haber alma görevlisini ve tıpkı Abdülhamid dönemi polisi gibi bir memurluk statüsünü karşılarken, muhbirlik, daha çok bölgesel istihbarat ihtiyaçlarında kullanılan, belirli bir meblağ karşılığı, belirli bir görev ve süre için istihdam edilen kişilerin görevlerini ifade eder. Aslına bakılırsa istihbarat sisteminde muhbirlerin kullanılması, kökeni çok eskilere dayanan bir uygulamadır ve Abdülhamid dönemine özgü bir yenilik değildir. 16. yüzyıla ait kayıtlar¹⁶⁵ özellikle Rumeli eyaletleriyle İran sınırında yerli halktan muhbirlik faaliyetlerinde istifade edildiğini gösterdiği gibi, 1841 tarihli bir kayıt bazı Osmanlı kazala-

¹⁶³ Klein, “Hamidiye Alayları-İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri, s. 47.

¹⁶⁴ Klein, “Hamidiye Alayları-İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri, s. 47; Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 82.

¹⁶⁵ Örneğin bkz. BOA, A.DVN.MHM.d., C. 52, s. 116.

rında muhbirlerin muhtar, çorbacı ve kâhya gibi görevlilerle birlikte maaşa bağlanmış olduklarını ortaya koyar.¹⁶⁶ Öte yandan kaynaklar, Batı dünyasında da var olan muhbirlik figürünün sistematik kullanımını 15. yüzyılın başlarına kadar götürmektedir. Örneğin Jean-Noël Luc, imparatorluk Fransa'sında esas itibarıyla güvenliği sağlamak ve taşkınlıkları bastırmak için oluşturulan asayiş zabıtası, kolluk kuvvetleri ve muhbir ağının, genel gözetleme faaliyetleri ve kraliyet makamıyla kamu güvenliğine zarar veren suçların tespitinde işbirliği içinde olduklarını kaydeder.¹⁶⁷ Dolayısıyla muhbirlik de tıpkı casusluk gibi, devlet otoritesi ve düzenin korunmasıyla haber alma kaynaklarını etkin olarak kullanmak arasında doğru bir orantı kurmaya çalışan premodern devlette, istihbari işlevlere sahip bir devlet cihazını ifade etmektedir.

Osmanlı kaynakları incelendiğinde karşımıza belirgin bir muhbir profili çıkmaz. Resmi yazışmalara yansıdığı kadarıyla, haber alma faaliyetlerine dahil olan Osmanlı yöneticilerinin muhbir ve hafiye ayrımına –bilhassa yazışma dilinde– çoğunlukla önem vermemeleri, muhbir figürünü geri planda bırakmıştır. Örneğin yürüttüğü faaliyet ve görevi itibarıyla aslında muhbir statüsünde olan bir haber alma görevlisi, pekâlâ resmi yazışmalarda hafiye olarak adlandırılabilir. Bu tür görevliler dahiliye ve zaptiye nezaretlerinin herhangi bir görevlendirmesiyle değil, tamamen yerel yöneticilerin emrinde istihdam edildikleri, hedef bölgeye özgü sahip oldukları birtakım özelliklerden (dil bilgisi, kamufla olma gibi) ötürü tercih edildikleri ve genellikle geçici bir süre görev aldıkları için daimi istihbarat elemanlarından ayrılırlar. Muhbir figürü ele alınırken, istihbari misyonların ve görev sınırlarının değişkenliğinin ötesinde, aslında önemli olan şey “meslek” nosyonunun tam olarak kavranılmasıdır. Burada

166 “Tırnova Kazası ve köylerinin muhtar, *muhbir*, çorbacı, kocabaşı, kabakçı ve kâhyalarına ödenen senevi maaşları havi defter,” BOA, *ML.MSF.d.*, 3476, H. 12.11.1257 (M. 26.12.1841); ayrıca şu kayda bakılabilir: “Filiba ve Tatarpazarı Kazaları nahiyelerinin köy muhtarı ve *muhbirlerine* senevi tahsis olunan maaşların miktarını mübeyyin defter,” BOA, *ML.MSF.d.*, 2329, H. 19. 12.1257 (M. 01.02.1842). “Kazalarda sâkin kocabaşı ve muhbir tâbirlerinin lağvı kararını ihtivâ eden tezkire defteri”ne göre, muhbir (Osmanlı taşrasında diğer görevlilerle birlikte maaşa bağlanmış olan muhbir) tabiri 1860'ta lağvedilmiştir; bkz. BOA, *MAD.d.*, 8600, H. 17.03.1277 (M. 03.10.1860).

167 Jean-Noël Luc, “Fransız Jandarma Teşkilatının Tarihi Hakkındaki Araştırmaların Gelişimi,” *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Emre Öktem (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 20.

polislik, hafiyelik ya da bekçilik gibi belirli bir profesyonellik gerektiren bir meslek söz konusu değildir. Fakat muhbirlerin güvenlik mekanizmasında yer alan profesyonel memurların sahip olmadığı birtakım özellikleri haiz olmaları, onları istihbarat sisteminde kullanışlı ve aranan unsurlar haline getirmiştir. Zaten muhbir figürünün esas itibarıyla kullanım amacı resmi görevlilerle elde edilemeyen bilgilere ulaşmaktır. Muhbirlerin istihbari misyonlarına yer veren kaynaklara göre, bunların en önemli özelliği istihbarat faaliyetinin yürütüldüğü coğrafi sahaya ya da hedef bölgeye sorunsuz bir şekilde entegre olabilmeleridir. Bu entegrasyon bazen bir din görevlisi,¹⁶⁸ bazen bir öğretmen,¹⁶⁹ bazen de bir arzuhalci¹⁷⁰ maskesiyle sağlanmıştır. Daha doğrusu, bu tür görevlerde bulunan kişilerin istihbarat yetkililerince “elde edilmeleri,”¹⁷¹ onları haber alma faaliyetlerine entegre etmektedir. Dahiliye nezareti kayıtları arasında yer alan bir örnek, muhbirlik sisteminin nasıl işlediği konusunda bir fikir verebilir. Kayda göre, aslen Filibe ahalisinden olan ve Şarki Rumeli mekteplerinde öğretmenlik yapan Mehmed Tevfik Efendi Bulgaristan Komiserliğince istihbarat hizmetinde kullanılır. Fakat Mehmed Tevfik Efendi’nin bu görevi Bulgaristan tarafından “istihbar edildiği” için, bu Osmanlı muhbirinin işine son verilir ve Bulgaristan’dan ayrılması istenir. Bir müddet Sırbistan’da yaşayan Tevfik Efendi, tekrar Bulgaristan’a dönerse de “ihbârât hizmetinde bulunmasına imkân kalmadığı” gerekçesiyle ve İstanbul’da hizmet edeceği emriyle İstanbul’a çağrılır.¹⁷² Bulgaristan’ın Mehmed Tevfik Efendi’nin görevini açığa çıkarıp ülkeden ayrılmasını istemesi, aslında muhbirlerin deşifre olmasından sonra devreye sokulan genel bir uygulamadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu da 1891’de Rumeli’den sınır dışı ettiği bir Fransız muhbir dolayısıyla Fransa’nın protestosuna uğrayacaktır.¹⁷³

168 Örneğin bkz. BOA, Y.PRK.ASK., 195/78, H. 17.02.1321 (M. 15.05.1903).

169 Örneğin bkz. BOA, DH.MKT., 863/69, H. 09.04.1322 (M. 23.06.1904).

170 Örneğin bkz. BOA, Y.MTV., 43/93, H. 11.10.1307 (M. 31.05.1890).

171 Bu ifade kayıtlarda da aynen yer almaktadır; örneğin bkz. “Erbâb-ı şekâvet ve mefâsıdın ikâ’-ı habâset ve gekâvet eylemelerine mahal kalmamak üzere bulundukları ve gezdikleri mahalleri ihbâr için furka-i askerice elde edilen muhbirlerle (...) [Rumeli Vilâyâtı Müfettişliği]’nden Kosova Vilâyeti’ne gönderilen tahrîrât sûretidir,” BOA, BEO., 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905).

172 BOA, DH.MKT., 863/69, H. 09.04.1322 (M. 23.06.1904).

173 BOA, Y.PRK.DH., 4/59, H. 19.04.1309 (M. 22.11.1891).

Osmanlı resmi kayıtlarından anlaşıldığına göre muhbirlerin ana görevleri “hükûmet-i seniyyeye hizmet-i ihbâriyyede bulunmak”tır.¹⁷⁴ Bilhassa, Osmanlı belgelerinde “eşkiya” olarak geçen çete ve komitelerin izlenmesinde, firari ve aranan suçluların takibinde ve taşra görevlilerinin denetlenmesinde muhbirlerin önemli faaliyetlerde bulundukları anlaşıyor.¹⁷⁵ Selanik Vilayeti’nden dahiliye nezaretine 1900 Ekim’inde gönderilen bir şifre telgrafnamede, “eşkiyanın” takibi ve etkisiz hale getirilmesi için “askeri kuvvet ve inzibat sevkinin yanı sıra muhbir ve kılavuz istihdamı gibi tedbirlerin alınması”nın özellikle vurgulanması, Osmanlı taşrasındaki yöneticilerin istihbarat hizmetlerinde muhbirlerle ne denli ihtiyaç duyduklarını ortaya koyar.¹⁷⁶ Bu ihtiyaç farklı vilayetlerin çeşitli tarihlerde dahiliye nezaretine yaptıkları muhbir istihdamı taleplerinde de gözlemlenebilir. Bu taleplerde yer alan “takib-i eşkiya,”¹⁷⁷ “erbâb-ı şekâvet ve mefâsıdın bulundukları ve gezdikleri mahalleri ihbâr”¹⁷⁸ ve “hafiye ve jandarmanın kifayet etmediği mahallerde tarassud hizmeti”¹⁷⁹ gibi ifadeler, aslında muhbirlerin Osmanlı taşrasında ağırlıklı olarak ne tür görevlerde kullanıldıklarını göstermektedir. Bunun dışında, muhbir olarak görevlendirilen kişilerin coğrafi kökenlerinin hedef bölgede yürütülecek haber alma faaliyetlerinde önemli bir etken olduğunu gösteren bazı ipuçlarına da rastlanmaktadır. Jandarma teşkilatı için Nadir Özbek’in de belirttiği gibi, devlet güvenlik ve istihbarat sahasında önemli oranda “yerelleri” tercih etmiştir.¹⁸⁰ Noémi Lévy de bilhassa dil bil-

174 Örneğin bkz. “Hükûmet-i seniyyeye hizmet-i ihbâriyyede bulunduğu Filibe Ermeni komitesince öğrenilmesi üzerine (...)” BOA, A./MTZ.(04)., 160/93, H. 17.09.1325 (M. 24.10.1907).

175 Muhbirliğin bu tür misyonlarından ötürü oldukça tehlikeli bir görev olduğu anlaşıyor. Nitekim çeşitli tarihlere ait muhbirlerin öldürülmelerine ya da göç etmek zorunda kalmalarına dair kayıtlar bunu ortaya koymaktadır. Mesela “hükûmet-i seniyyeye hizmet-i ihbâriyyede” bulunduğu Filibe Ermeni komitesince ortaya çıkarılan Agop Çerçyan adlı bir Ermeni muhbir, Filibe’de “gayet işlek bir caddede” öldürülür; bkz. BOA, A./MTZ.(04)., 160/93, H. 17.09.1325 (M. 24.10.1907).

176 “Demirhisar Kazası dâhilindeki eşkiyanın etkisiz hale getirilmesinin kuvve-i askeriyye ve inzibatıyye sevkıyla beraber muhbir ve kılavuz istihdamı gibi tedbirlere bağlı olduğu” hakkında, BOA, DH.ŞFR., 252/26, R. 23.07.1316 (M. 05.10.1900); “Eşkiya takip vetenkilinde alınacak tedbirlerden en mühimi olan muhbir ve kılavuz istihdamı için gereken meblağın sarfına bir an önce izin verilmesi” hakkında, BOA, DH.ŞFR., 252/54, R. 02.08.1316 (M. 15.10.1900).

177 BOA, DH.MKT., 288/24, H. 26.03.1312 (M. 27.09.1894).

178 BOA, BEO., 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905).

179 BOA, DH.MKT., 1925/19, H. 23.07.1309 (M. 22.02.1892).

180 Özbek, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma (1876-1908),” s. 60-63.

gisinin “farklı cemaatlerin denetiminde ve istihbarat faaliyetlerinde” avantaj sağladığını vurgulamaktadır.¹⁸¹ Özellikle bazı muhbir isimlerine yer veren belgeler incelendiğinde, Rum, Ermeni ve Bulgar isimlerine sıkça rastlanması Özbek ve Lévy'nin bu konudaki tespitlerini doğrular niteliktedir.

İmparatorluğun Musul, Beyrut, Sivas gibi büyük vilayetlerinde dahi 1890'lı yıllar itibariyle iki-üç hafiye memurunun görev yaptığını ortaya koyan veriler, muhbirlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat ihtiyaçlarını karşılamada önemli unsurlar olduklarını göstermektedir. Üstelik hedef bölgenin dilini bilmeleri, hedef bölgeye uyum sağlayabilmeleri ya da hedef kitlenin arasından çıkmaları muhbirleri hafiye memurlarıyla birlikte Osmanlı istihbarat faaliyetlerinin temel taşlarından biri haline getirmektedir. Tıpkı diğer haber toplama unsurlarında olduğu gibi muhbirlerde de aranan en önemli özellik sadakat ve doğruluktur.¹⁸² Bir muhbir, ihbarları değerlendirilmeden önce sıkı bir tahkikata maruz kalır.¹⁸³ Tahkikat sonucunda herhangi bir olumsuzluk görülmezse, kişinin ihbarları değerlendirilir ve ihbarın önemine göre muhbir mükâfatlandırılır.¹⁸⁴ Çeşitli tarihlerde Osmanlı yönetimine farklı konularda ihbarlarda bulunan Vangel Yorgiyef adlı bir muhbir, klasik bir muhbir profilini izleyebilmemize olanak tanır. Vangel Yorgiyef, Rumeli'deki Bulgar komitelerinin takibinde vazifelidir ve Osmanlı hükümetine komitelerin kongreleri, yardım toplama faaliyetleri ve hareket tarzları hakkında istihbarat sağlamaktadır.¹⁸⁵ Bir müddet “hüviyeti şüpheli görülse de” ihbarları değerlendirilen Yorgiyef, Yıldız Sarayı'nın

181 Lévy, *Osmanlı İstanbul'unda Asayiş (1879-1909)*, s. 200-201.

182 Örneğin bkz. “Hükümet-i seniyye lehine muhbirlik yapmakta olan Piyer Efendi'nin faydalı hiçbir bilgi vermediği, taleplerinin arttığı, kendisine yeterince itimat edilmediği ve daha ne kadar para verileceğinin bildirilmesi gerektiği” hakkında, BOA, Y.PRK.HR., 34/84, H. 27.06.1323 (M. 29.08.1905).

183 Örneğin bkz. “Sofya'dan Dahiliye Nezareti'ne Dimitrof imzasıyla vârid olan ve bazı ifâdâtı havi mektup sebebiyle, hariciye nezaretinin mezkur şahıs hakkında Sofya Sefâret-i Seniyyesi'nden malumat talep ederek muhbir olarak istihdam edilmesinin faydalı olup olmayacağını sorması” hakkında, BOA, HR.SFR.04., 277/57, M. 13.09.1911.

184 Örneğin bkz. “1884 senesinde Bulgaristan'dan tecavüzde bulunan eşkıyanın yakalanmasında muhbirlik ve kılavuzluk eden Selanikli çoban Yuvan ve Bekçi Arife verilen atıyye-i seniyyenin Selanik Vilâyeti hafiye tahsisatından tesviyesi” hakkında, BOA, DH.MKT., 1357/14, H. 23.10.1303 (M. 25.07.1886).

185 BOA, HR.SFR.04., 242/62, M. 04.10.1907; BOA, HR.SFR.04., 826/57, M. 25.06.1908.

yakınına komite mensuplarınca dinamit konulduğunu ihbar etmesi üzerine Osmanlı yetkililerinin dikkatini iyice çeker;¹⁸⁶ fakat aynı günlerde Filibe’de yapılacak gizli komite toplantılarıyla ilgili verdiği bilgilerin asılsız çıkması üzerine gözden düşer.¹⁸⁷ Osmanlı yönetimiyle inişli çıkışlı bir ilişki yaşayan muhbir Vangel Yorgiyef, buna rağmen İttihat ve Terakki döneminde de istihbarat hizmetlerinde istihdam edilmeye devam edecektir.¹⁸⁸

Abdülhamid döneminde “muhbir-i sadık” imzasıyla çeşitli konularda ihbarda bulunmanın oldukça popüler hale geldiği anlaşıyor. Sadakat ve hizmetlerini kanıtlayan muhbirlerin zaman zaman polis komiserliği ve reji kolculuğu gibi görevlere atandıkları,¹⁸⁹ nakdi mükâfat aldıkları,¹⁹⁰ nişan ve rütbeyle taltif edildikleri¹⁹¹ dikkate alınırsa, bu işin mahiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle şunu belirtmek gerekir ki “muhbir-i sadık” imzasıyla yapılan ihbarlar, gerek ihbar sahiplerinin, gerekse devletin lehine olmuştur. Bu şekilde ihbarda bulunmak ihbar sahiplerinin lehinedir. Bu sayede ihbar sahipleri herhangi bir konuda ihbarda bulunurken isimlerini gizleyerek ihbarlarını ilgili mercilere ulaştırırlar. Uygulama devletin de lehinedir. Böylece devlet, en üst düzeydeki yöneticiden en alt düzeydeki görevliye kadar bilhassa taşradaki devlet

186 BOA, *HR.SFR.04.*, 242/71, M. 11.10.1907.

187 BOA, *HR.SFR.04.*, 242/108, M. 30.10.1907.

188 BOA, *HR.SFR.04.*, 628/65, M. 15.08.1912; BOA, *HR.SFR.04.*, 628/68, M. 16.08.1912; BOA, *HR.SFR.04.*, 628/94, M. 21.09.1912.

189 Örneğin bkz. “Muhbir Vanlı Davo’nun polis komiserliğine tayini ve nişan i’tâsı” hakkında, BOA, *Y.A.RES.*, 153/33, H. 12.01.1326 (M. 15.02.1908); “Bulgar bir muhbirin geçmiş hizmetlerinden dolayı üç dört kuruş ile reji kolculuğu gibi bir hizmetle vazifelendirilmesine dair Selanik Mıntıkası Kumandanlığının tahrirâtı” hakkında, BOA, *TFR.I.A.S.*, 61/6055, H. 04.05.1326 (M. 04.06.1908).

190 Örneğin bkz. “Merzifon’daki fısad komitesinin sûret-i hareketleri ile elde edilmiş olan Ermeni eşkiyasının bulundukları mahâllerle ihbâr eden iki kişiye şehri bin kuruşluk hafıyye tahsisâtından beşer yüz kuruş mükâfât-ı nakdiyye verilmesi buyrulmuş ise de bu meblâğın hafıyye tahsisâtından tesviyesi gayr-i kâbil olduğundan (...) telgrafnâme leffen takdim kılınmışdır olbâda,” BOA, *DH.MKT.*, 144/46, H. 23.03.1311 (M. 04.10.1893); “Beyrut Vilâyetince iyi hizmeti görülen muhbir Halil’e atıyye-i seniyye olarak üç bin kuruş i’tâsı” hakkında, BOA, *I.HUS.*, 103/78, H. 14.12.1320 (M. 14.03.1903); “Petriç Bulgar papazının ifsâd edici hareketleri hakkında ihbarda bulunan muhbir hizmete devam ederse kendisine maaş bağlanmasına dair Siroz Mutasarrıflığı’nın tahrirâtı” hakkında, BOA, *TFR.I.SL.*, 34/3348, H. 04.01.1322 (M. 21.03.1904).

191 Örneğin bkz. “Yemen hadiselerini bildiren muhbir Hakkı İlhami’nin sadâkatinden dolayı ve hizmetlerinin devamını sağlamak için nişan veya rütbe ile taltifi istihâmı” hakkında, BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 30/26, H. 26.05.1312 (M. 26.06.1908).

birimlerinin hemen hemen tüm kademelerindeki görevlileri denetleme fırsatı yakalar. Esasında Osmanlı yönetiminin “muhibir-i sadık” uygulamasına dayanan bu ihbar sistemini teşvik ettiği, merkezi yönetime çeşitli tarihlerde farklı bölgelerden bu şekilde çok sayıda ihbar gelmesinden anlaşılmaktadır.¹⁹² Dolayısıyla burada jurnal mekanizmasının bir benzeri karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı taşrasında “muhibir-i sadık”ların ihbar ağına takılan görevlilerin profillerine baktığımızda, idari yöneticilerden adli yetkililere, mali görevlilerden polis ve askerlere kadar çok geniş bir meslek grubuyla karşılaşmaktayız. Örnek vermek gerekirse, Halep Vilayeti Telgraf Başmüdüdü Hamdi Efendi,¹⁹³ Kütahya Sancağı Muhasebecisi Rasih Efendi,¹⁹⁴ İnegöl Mahkeme Reisi İsmail Efendi,¹⁹⁵ İzmit Mutasarrıfı Sırrı Paşa,¹⁹⁶ Rakka Kazası Malmüdüdü Hüseyin Efendi¹⁹⁷ ve Adana Vilayeti Polis Komiseri Hayri Efendi¹⁹⁸ “muhibir-i sadık”ların çeşitli tarihlerde ihbar ettikleri isimler arasında yer almaktadır. Yetkililerle ilgili ihbar konula-

192 Çeşitli tarihlerde merkeze “muhibir-i sadık” imzasıyla yapılan bazı ihbar örnekleri şu şekildedir: “Çekmece-i Kebir Kazası kaymakamının mugayir-i marzi-i âli hareketinden bahisle muhibir-i sadık imzasıyla dahiliye nezaretine vârid olan varaka,” BOA, *BEO.*, 396/29696, H. 29.10.1311 (M. 05.05.1894); “Gökçedağ Nahiyesi Müdüdü Naili Efendi’nin irtikâb, sû-i istimâl ve ahaliye zulüm yapan ‘Yeşil’ nâmı ile bilinen Abdullah’ı koruduğuna dair muhibir-i sadığın ihbarı,” BOA, *DH.MKT.*, 536/69, H. 13.03.1320 (M. 20.06.1902); “Kosova jandarma çavuşlarından Mehmed Ali Efendi’nin rüşvet aldığı ve cezalandırılması gerektiğini bildiren muhibir-i sadık imzalı tahrirat ve ilgili muamelat,” BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 16/1585, H. 12.05. 1321 (M. 06.08.1903); “Kosova Müdde-i Umûmisi Abdullatif ve Nafia Müdüdü Şevket Beylerin hareket-i tarz ve hallerine dair muhibir-i sadık imzalı tahrirat,” BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 51/5007, H. 29.06.1322 (M. 10.09.1904); “Siroz Sancağı’nın Zihne Kazası’nın bazı köylerinde fesad çıkaran Rumların faaliyetine dair muhibir-i sadık imzalı ihbarname,” BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 80/7980, H. 29.12.1323 (M. 24.02.1906); “Drama Mutasarrıfı’nın ahval ve ahlakından şikâyet eden muhibir-i sadık imzalı ihbar,” BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 121/12065, H. 16.06.1325 (M. 27.07.1907); “Ohri Redif Taburu ve kâtibinin sû-i hâline dair muhibir-i sadık imzalı tahrirat,” BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 21/2055, H. 01.08.1321 (M. 23.10.1903); “Şam’da bir cemiyet teşkil edildiğine dair muhibir-i sadık imzasıyla gelen mektubun tercümesi,” BOA, *İ.HUS.*, 83/77, H. 13.03.1318 (M. 03.09.1895); “Ermeni manastırında yirmi kişiden ibaret bir komite mevcut olduğuna ve saireye dair muhibir-i sadık imzasıyla Kudüs’ten Sadaret’e arıza,” BOA, *HR.SYS.*, 2866/16, M. 08.06.1906; “Sarayköy, Edirne, Tekfurdağı (Tekirdağ), Kırkkilise ve Vize’deki memurların su-i hallerine dair vatanperver sadık bir muhibir imzalı rapor,” BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 33/3255, H. 29.12.1321 (M. 17.03.1904).

193 BOA, *BEO.*, 1071/80258, H. 25.08.1315 (M. 19.01.1898).

194 BOA, *BEO.*, 1423/106666, H. 23.08.1317 (M. 27.12.1899).

195 BOA, *BEO.*, 1624/121757, H. 08.11.1318 (M. 27.02.1901).

196 BOA, *DH.MKT.*, 1484/20, H. 26.05.1305 (M. 09.02.1888).

197 BOA, *DH.MKT.*, 2192/75, H. 09.12.1316 (M. 20.04.1899).

198 BOA, *DH.TMİK.M.*, 82/6, H. 12.11.1317 (M. 14.03.1900).

rını da yolsuzluk,¹⁹⁹ irtikap,²⁰⁰ ahaliye zulüm,²⁰¹ kanunsuz muamele²⁰² ve memuriyeti kötüye kullanma²⁰³ gibi şikâyetler oluşturmaktadır. Sadece Osmanlı vilayetlerindeki görevliler değil, vilayetlerdeki kurumlar da “muhibir-i sadık”ların ihbarlarına konu olabilmektedir: Manastır Belediye Dairesi,²⁰⁴ Adana Ticaret ve Ziraat Odası,²⁰⁵ Şam Hicaz Demiryolu Komisyonu²⁰⁶ ya da Hudeyde Gümrüğü²⁰⁷ yolsuzluktan görevi ihmale kadar çeşitli “suçlar”dan ihbar edilen kurumlar arasında bulunmaktadır. Tabii böyle bir mekanizmanın oluşturulma sebebi konusunda birkaç nokta öne çıkmaktadır. Öncelikle, Osmanlı yönetiminin “muhibir-i sadık” imzasıyla ve isimsiz olarak yapılan ihbarları teşvik etmesi, bir denetim mekanizmasının oluşturulmak istendiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, muhbirlerin ihbarları sayesinde devlet yerel yönetici ve yetkilileri denetlemekle birlikte, kamu düzeni için tehdit oluşturan “su-i hal” ve “su-i istimal”ın önüne geçmiş olur. Dolayısıyla taşranın telgrafla yönetilip denetlenebildiği bir dönemde, bu ihbar sistemi merkezin taşradaki gözü ve kulağı olarak nitelendirilebilir. Bu sistem aynı zamanda taşranın merkeze ulaşılabilirliğinin de bir göstergesidir. Bununla birlikte muhbirler tarafından yapılan her ihbarın doğru kabul edilmediğini ve ihbarların doğruluğunun inceden inceleme araştırıldığını da unutmamak gerekir.²⁰⁸

199 Örneğin bkz. “Rumeli vilayetlerindeki memurların yolsuzluk yaptıkları hakkında ihbarda bulunan muhibir-i sadık imzalı tahrirat” hakkında, BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 148/14723, H. 10.03.1326 (M. 12.04.1908).
200 Örneğin bkz. “Avrethisar’dan muhibir-i sadık imzalı Muhasebe-i Vilayet Mümeyyizi Hacı Latif Efendi’nin rüşvet aldığına ve bu paralarla bir inşaat yaptırıldığına dair ihbar,” hakkında, BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 110/10929, H. 17.02.1325 (M. 01.04.1907).

201 Örneğin bkz. “Bağdat Vilayeti dâhiliinde Semave Kaymakamı Akif Efendi’nin ahâlî ve aşâir üzerinde mezâlim ve teaddiyâtı derece-i nihâyeye varmış olduğunu bildiren muhibir-i sadık imzalı arzual” hakkında, BOA, *BEO.*, 448/33574, H. 01.02.1312 (M. 04.08.1894).

202 Örneğin bkz. “İzmit’te halktan değişik isimlerle cezâ-yı nakdî alındığına dair muhibir-i sadık imzasıyla gelen arzual” hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 1488/104, H. 11.06.1305 (M. 24.02.1888).

203 Örneğin bkz. “Cebel-i Bereket Defter-i Hâkânî memuru olan Şerif Efendi’nin sû-i istimalât ve harekâtından şikâyeti hâvî muhibir-i sadık imzasıyla vârid olan ihbarnâme” hakkında, BOA, *BEO.*, 437/32763, H. 14.01.1312 (M. 18.07.1894).

204 BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 90/8994, H. 03.05.1324 (M. 25.06.1906).

205 BOA, *DH.MKT.*, 1553/84, H. 05.02.1306 (M. 11.10.1888).

206 BOA, *BEO.*, 3488/261542, H. 17.01.1327 (M. 08.02.1909).

207 BOA, *DH.MKT.*, 1037/37, H. 07.11.1323 (M. 03.01.1906).

208 Örneğin 1903 Şubat’ında dahiliye nezareti, Rumeli vilayetlerinin bazı mahallerinde silah ve patlayıcı madde bulunduğunu ihbar eden muhibir Marko İvanof hakkında bir soruşturma yürütmüştür. İlk olarak Rusçuk Tüccar Vekaleti’nin İvanof hakkında tahkikat yürütmesi emredilmiş; fakat bu çalışmadan

Sistemin bir diğerk dikkat çekici yönü, ihbarda bulunan muhbire ihbarın asılsız çıkması halinde herhangi bir ağır ceza ya da yaptırım uygulandığına dair bir iz bulunmamasıdır. Kayıtlara yansıdığı kadarıyla bu konudaki en katı yaptırım “muhbiri dolandırıcılık suçuyula mahkemeye sevk etmek”tir: 1884’te Nikola Mirkoviç takma adını kullanan bir muhbir, Zürih’teki bazı gelişmelerle ilgili yaptığı asılsız ihbarlar sonrasında gerçek kimliği tespit edilerek dolandırıcılık suçuyula mahkemeye sevk edilir.²⁰⁹ Bunun haricinde asılsız ihbar sahipleri için genellikle uygulanan yaptırım, ihbar sahibinin ihbarlarını kabul etmemek ya da muhbir olarak kullanılıyorsa işine son vermektir. Bu konuda Amerika’daki muhbirlerden Haçador isimli bir Ermeninin durumu örnek gösterilebilir. Muhbir Haçador, 1895’te Amerika’da Ermenilerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği Boston’da, Ermeni ve Amerikalılardan Ermeni komiteleri için bir milyon –dolar ya da lira– yardım yapılacağını Boston Şehbenderliğine ihbar eder. Yapılan tahkikatta “muhbir Haçador’un verdiği malumatın mübalağalı olduğu” anlaşılır ve hariciye nezareti tarafından “Ermenilerin Amerika’daki faaliyetleriyle ilgili raporlar gönderen muhbir Haçador’un istihdamından sarf-ı nazar edilmesi”ne karar verilir.²¹⁰ 1885 tarihinde Kopenhag Şehbenderliğine İstanbul’daki Sırp komiteleriyle ilgili ardı ardına yapılan ihbarların asılsız olup “para sızdırmak” gayesini taşıdığı sonucuna varılan bir diğerk örnekte ise, hariciye nezareti tarafından bu tür ihbarlara itibar edilmemesi gerektiği ilgili mercilere bildirilir.²¹¹ Muhbir-i sadık uygulamasına (ismin gizlenerek ihbarda bulunulmasına) dayanan bu sistem, tıpkı hafiyelik faaliyetlerinin yasaklanması gibi, İttihat ve Terakki döneminde sona erdirilecektir. Kasım 1909 tarihinde alınan bir kararla, “nâm-ı

tatmin olunmaması üzerine ihbarların doğruluğunun tespiti için belirtilen yerlerde arama yapılmıştır. Yapılan aramalarda herhangi bir silah ya da patlayıcı madde bulunmadığı gibi, silah gizlendiğine dair bir iz de rastlanılmamış; bunun üzerine muhbir Marko Ivanof’un ihbarlarına itibar edilmemesi konusunda ilgili mercilere uyarıda bulunulmuştur; BOA, *DH.MKT.*, 658/18, H. 26.11.1320 (M. 24.02.1903). 209BOA, *HR.SYS.*, 218/11, M. 20.02.1884; BOA, *HR.SYS.*, 218/12, M. 21.02.1884; BOA, *HR.SYS.*, 218/13, M. 29.02.1884. Benzer bir örnek, asılsız ihbar sahibinin mahkemeye sevk edildiğini ortaya koyar: 1907’de İnegöl Limanı Fırkateyn Kâtibi Abdullah Efendi hakkında yapılan ihbarın yapılan tahkikat sonucunda asılsız olduğunun anlaşılması üzerine, ihbarı yapan muhbir “kanuni muamele ifası” için mahkemeye sevk edilir; bkz. BOA, *BEO.*, 3021/226548, H. 14.02.1325 (M. 29.03.1907).

210 BOA, *HR.TH.*, 151/6, M. 01.01.1895; BOA, *HR.SYS.*, 2739/23, M. 24.01.1895.

211 BOA, *HR.SYS.*, 25/51, M. 21.05.1885.

müstear (müstear/takma ad)” veya “muhbir-i sadık” imzaları ile yapılacak ihbarların “nazar-ı dikkate alınmamaları” öngörülecek ve bu karar tüm vilayetlere bildirilecektir.²¹²

Çeşitli tarihlerde muhbirlerin merkezi yönetimle paylaştıkları Ermenilerin faaliyetleri, Rumeli’deki komiteler ve Jön Türk hareketiyle ilgili bazı istihbarat örnekleri, Osmanlı istihbaratının bu değerli bilgi kaynaklarının istihbari misyonlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Örneklerden ilki, Abdülhamid dönemi istihbarat faaliyetlerinin yoğunlaştığı konulardan biri olan Ermeni hareketleriyle ilgilidir. Bilindiği gibi Amerika Birleşik Devletleri’nde, bilhassa New York, Boston ve Chicago gibi kentlerde etkin olan Ermeni komitecilik faaliyetleri, Amerika’daki Osmanlı temsilcilikleri tarafından çeşitli haber alma unsurlarıyla sıkı sıkıya takip edilmiştir. Amerika’daki Osmanlı yetkililerinin Ermenilerin takibinde kullandıkları haber alma unsurlarından biri de Ermeni muhbirlerdir. 1894 gibi Amerika’daki Ermeni komitecilik faaliyetlerinin henüz gelişmekte olduğu tarihe ait bir rapor, Haçaturyan adlı bir Ermeni muhbirin komitelerle ilgili elde ettiği istihbari bilgileri içermektedir. Muhbir, Ermeniler tarafından Birleşik Devletler’de “Societe Amie de l’Etude” adında yeni bir cemiyet kurulduğu, Murat Şişmanyan adlı Ermeninin Chicago’daki Hınçak Komitesinin temsilciliğini yaptığı ve Avadis Silyan adlı Hınçak Komitesi mensubu bir Ermeninin Londra’dan İstanbul’a hareket edeceği bilgilerine ulaşarak Osmanlı temsilciliklerine raporlamıştır.²¹³ Yine Ermenilerle ilgili olarak, Osmanlı muhbirlerinin 1895 Zeytun isyanları öncesindeki haber alma faaliyetleri çok daha dikkat çekicidir. Ekim 1895 tarihinde Zeytun’da başlayan bu isyan, Yıldız’a sunulan zaptiye kayıtlarına göre, daha isyandan üç ay önce, Temmuz 1895 tarihinde muhbirler tarafından yetkililere raporlanmıştır ki bu, Osmanlı muhbirlerinin önemli haber alma örneklerinden biridir.²¹⁴ Zaten bu raporlardan önce, Maraş ve çevresinde meskûn Ermeniler arasında bir hareketlilik olduğu ve Halep İngiliz konsolos vekilinin Maraş Ermeni Katolik ve Protestan liderlerini kışkırtmaya çalıştığı 4 Mayıs 1895’te Zeytun kaymakamı tarafından Halep Valiliği vasıtasıyla dahiliye nezaretine bildi-

²¹² BOA, *DH.MUL.*, 32/4, H. 24.10.1327 (M. 08.11.1909).

²¹³ BOA, *HR.SYS.*, 2754/26, M. 05.12.1894.

²¹⁴ BOA, *Y.PRK.ZB.*, 16/8, H. 14.01.1313 (M. 07.07.1895).

rilmıştır.²¹⁵ Bu bilgi üzerine dahiliye nezaretinin bölgede etkin olan haber alma unsurlarını teyakkuza geçirdiği ve bu sayede isyan hareketlerinden aylar önce “Ermeni fesedesinin Zeytun cihetinde bir vak’a çıkarmaya hazırlandıkları”nı haber alabildiği anlaşılmaktadır.²¹⁶

Rumeli’deki komitecilik faaliyetleri de muhbirlerin merkezi yönetimle paylaştıkları ihbarlara yoğun olarak konu olmuştur. Genel olarak bakıldığında, komite mensuplarının kimlik ve eşgalleri, yaptıkları seyahatler, silahlı faaliyetleri, yardım toplama faaliyetleri ve ahali ile ilişkileri hakkındaki muhbir ihbarları ağırlıktadır. Bu konudaki onlarca örnek arasında bulunan Mart 1903 tarihli bir muhbir raporu, komitelerin silahlı faaliyetlerinin haber alınmasını konu edinmektedir. Raporda “eşkiya reisi” olarak adlandırılan Bulgar Komitesi liderlerinden Boris Sarafof’un, fitilli humbaralar taşıyan çok sayıda komite mensubuylu birlikte Manastır’a gitmek için Vardar civarında bulunduğu; buradan Manastır yolu üzerindeki Bar Kasabası’na geçerek Manastır’a ulaşacağı bildirilmekteydi. Muhbirin ifadesine göre Boris Sarafof Manastır’ı muhasara edip kentin cephanesini yok etmeyi amaçlıyordu. Muhbirin aldığı bu istihbaratı değerlendiren Manastır Valiliği de “lazım gelenlere teyakkuza bulunmalarını tebliğ” edecektir.²¹⁷ Bunun dışında Osmanlıların Rumeli vilayetlerinde oldukça etkin muhbir ve haber alma kaynakları olduğu, 1906’da alınan ve kaynağı papaya kadar uzanan bir başka haberdan anlaşılmaktadır. 28 Nisan 1906 tarihli rapora göre Bulgaristan Komiserliği Filibe’deki bir muhbirinden aldığı istihbaratta, Filibe’deki Katolik metropolitenin papadan aldığı emir üzerine “Bulgarların Katolik mezhebine iltica etmelerinin siyasi açıdan çok büyük menfaat sağlayacağına dair” Bulgaristan prensine bir mektup gönderdiğini tespit etmiş ve bu önemli istihbaratı Osmanlı hükümetiyle paylaşmıştır.²¹⁸ Raporda ihbarın güvenilirliğine yönelik herhangi bir bilgi yer almasa da, Osmanlı hükümetinin bu tür ihbarları oldukça ciddiye aldığı ve ihbarın gereğine göre çeşitli tedbirleri devreye soktuğu söylenebilir.

215 Ahmet Eyicil, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı,” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, 2000, s. 157-158.

216 BOA, Y.PRK.ZB., 16/8, H. 14.01.1313 (M. 07.07.1895).

217 BOA, BEO., 2020/151452, H. 16.12.1320 (M. 16.03.1903).

218 BOA, A.JMKT.MHM., 141/11, H. 04.03.1324 (M. 28.04.1906).

Avrupa'daki Jön Türk hareketinin de Osmanlı hükümetince özel olarak görevlendirilen muhbirler aracılığıyla oldukça sıkı bir şekilde takip edildiğine şüphe yoktur. Fakat Osmanlı hükümetince özel olarak görevlendirilenler hariç olmak üzere, hükümetçe muhbir sıfatı verilen kişilerin, ağırlıklı olarak ihbar sisteminin mali getirilerinden faydalanmak istedikleri ve paylaştıkları bilgiler karşılığında nakdi mükâfat bekledikleri görülmektedir. 1903 tarihli ve Persitz adıyla imzalı bir muhbir raporu, bu konudaki en iyi örneklerden birini oluşturmaktadır. Fransa'da yaşadığı anlaşılan Persitz, Jön Türk hareketinin önde gelen isimlerinden olan Mahmud Celaleddin Paşa, Prens Sabahaddin ve Prens Lütfullah hakkında Osmanlı hükümetine ihbarlarda bulunan bir muhbirdir. Mart 1903 tarihli kayda göre muhbir Persitz, Prens Sabahaddin imzalı poliçeleri ele geçirmiş ve bunların Osmanlı hükümetince tesviyesini istemiştir. Persitz hakkında fazla bilgi sahibi olmadığı anlaşılan Osmanlı hükümeti ise, "Persitz'in verdiği ihbârâtın mahiyetinin doğru olup olmadığının tahkiki"ni Paris Sefaretinden talep edecektir.²¹⁹

Muhbir Persitz örneğinden de anlaşılacağı üzere Abdülhamid döneminin diğer denetim mekanizmaları gibi ihbar sistemi de "nakdi mükâfat," "maaş" ve "atiyye-i seniyye" üzerine kuruludur. Aslında diğer ülke servisleriyle karşılaştırıldığında mali pratikler üzerine kurulu bu sistemi sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun kullanmadığı rahatlıkla anlaşılabılır. Nitekim Frances Stonor Saunders, soğuk savaş döneminde Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatının (CIA) Amerika Birleşik Devletleri'nin Kültür Bakanlığı gibi çalıştığını belirttiği çalışmasında para vurgusunu ön plana çıkararak "parayı verdi düdüğü çaldı" tezini ileri sürmektedir.²²⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun çağdaşı bir ülkeye ait olmasa da, Amerika Birleşik Devletleri'nin bilhassa Batı Avrupa'daki kültürel propaganda programına büyük miktarda para ayırdığını gösteren bu örnek, servislerin çalışma yöntemlerini ortaya koyar niteliktedir. Diğer taraftan, sistemin mali pratikler üzerine kurulu olması Osmanlı bürokrasisinin bir gereği ve bir yönetim politikasıdır. Dönemin Seraskeri Rıza Paşa,²²¹ Bahriye Nazırı Hasan Rami

219 BOA, HR.SFR.3., 536/19, M. 02.03.1903.

220 Bkz. Frances Stonor Saunders, *Parayı Verdi Düdüğü Çaldı, Sanat ve Edebiyat Dünyasında CIA Parmağı*, Ülker Ince (Çev.), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.

221 Mahir Aydın, *Abdülhamid'in Seraskeri Rıza Paşa'nın Anıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.

Paşa²²² ve donanma subaylarından Emin Yüce²²³ gibi asker/devlet adamlarının siyasi hatıratlarından da anlaşıldığı üzere, Osmanlı yöneticileri özellikle asker ve diğer güvenlik unsurlarının teçhizat, tayinat ve maaş gibi tahsisatını temin etmeye, tüm mali imkânsızlıklara rağmen büyük önem vermişlerdir. Nitekim hafiye ve muhbir tahsisatını konu edinen resmi yazışmalar, Osmanlı yönetiminin bir bölgede hafiye memuru veya muhbir gibi istihbarat unsurlarını görevlendirmeden önce, bu unsurların tahsisatını temin etmeye çalıştığını ortaya koymaktadır.²²⁴

Muhbirlere hizmetleri karşılığında “nakdi mükâfat (mükâfât-ı nakdiyye)” teminiyle ilgili Osmanlı taşrasının çeşitli bölgelerinden devlet merkezine yapılan tahsisat talepleri, Osmanlı yöneticilerinin bu konudaki hassasiyetlerini gözler önüne serer. Bilhassa, belgelerde geçtiği şekliyle “takib-i eşkıya” faaliyetlerine katılan ve “eşkıya çeteleri hakkında ihbarda bulunan” muhbir ve kılavuzlara nakdi mükâfat ya da maaş tahsisine büyük önem verilmiştir.²²⁵ Selanik Vilayeti’ne ait 1887 tarihli kayıttan anlaşıldığı gibi, “eşkıya takibine çıkan müfrezelere muhbirlik ve kılavuzluk edenlere” ödenecek yevmiyelerin hafiye tahsisatında yeterli meblağ olmaması durumunda vilayetlerin diğer gelirlerinden tesviyesi yoluna gidilmiş ve muhbir/

222 Osman Öndeş, *II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa ve Hatıratı*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

223 Şakir Batmaz, *Abdülhamid Donanmasında Bir Bahriyeli, Donanma Zabiti Emin Yüce’nin Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

224 Bu konuda şu kayıtlara bakılabilir: “[Hüdâvendigar Vilâyeti] Vilâyet-i Celilelerinin Marmara ve Adalar Denizi’nde bulunan sevâhiline teftişâtı lâzıme icrâsı için vilâyetin üç yüz altı senesi bûdçesine şehri iki bin kuruş kadar bir hafıyye tahsisâtı ilâvesine dâir vâkı olan işâr üzerine (...) bûdçede karşılık olmadığı için teftişât-ı lâzimenin vesâid-i mevcûde ile icrâsı (...)” BOA, *DH.MKT.*, 1714/103, H. 15.08.1307 (M. 06.04.1890); “[Çatalca Mutasarrıflığı] Hafıyye ve jandarma kifâyet etmeyen mahâllerde ahâliden ücretle kâdîye kadar âdem istihdâmı ve bu yolda ne mikdâr nâmisârif edilmiş olduğu ve bundan sonra kimlerin ne kadar maâşla istihdâm olunacaklarının işârı hakkında sebkeden tebligâta cevâben vârid olan 22 Kânûnüsânî 307 târihli ve yüz yirmi bir numaralı tahrîrât-ı vâlâlarında o misûllü hafıyye ve âdem istihdâmıyla mesârif vukûa getirilmeyip mevcud tedâbir ve asker-i şâhâne ile idâre edilmekte olduğu beyân olunduktan nakşi (...) istihdâm edilen kesâna yevmiye nâmisârif verilen meblağ (...) ve icrâ edilen tarassudât için inzibâtâ sarfedilen mesârifhâricinde (...)” BOA, *DH.MKT.*, 1925/19, H. 23.07.1309 (M. 22.02.1892); ayrıca bkz. BOA, *DH.MKT.*, 49/40, H. 27.11.1310 (M. 06.06.1893)

225 Bu konuda bkz. “Eşkıyâ çeteleri hakkında ihbârda bulunanlara verilmek üzere Selanik ve Manastır ve Kosova mintıkları kumandanlıklarına hükûmet-i mahaliyye hafıyye tahsisâtından şehri bin kuruş itâsı (...)” BOA, *BEO.*, 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905); “Hafıyye tahsisâtının tezyidi ve muhbirlere mükâfât-ı nakdiyye itâsına dâir vârid olan tahrîrât üzerine Serez Vilâyeti hafıyye tahsisâtına bin kuruş ilâve edilmesi (...)” BOA, *DH.MKT.*, 152/38, H. 08.04.1311 (M. 19.10.1893).

kılavuzlar mutlaka mükâfatlandırılmıştır.²²⁶ 1903'te Selanik Vilayeti'nden dahiliye nezaretine gönderilen şu şifre telgrafname ise, gerek muhbir/kılavuz gibi istihbarat görevlilerinin sahip oldukları birtakım özellikleri ve gerekse haber alma faaliyetlerinde Osmanlı yöneticilerinin bu görevlilere duydukları ihtiyacı yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir:

Selânik Vilâyeti'nden gelen şifre telgrafnâme
Razluk kazâsınca umûr-ı ta'kibiyyede ve müfrezeler nezdinde kılâğuzluk vazifesiyle kullanılan iki kişi iki aydan beri bir şey alamadıklarından terk-i vazifeye mecbûr kaldıkları ve ahvâl-i mahalliyyeye tamâmıyla vâkıf olan bu iki âdeme ise kat'iyen ve şediden ihtiyâc görüldüğü beyânıyla kendilerine ikişer yüz kuruş maâş tahsis ve devâm-ı istihdâmları lüzûmu Siroz Mutasarrıflığından iş'âr olunmuş ve (...) ahvâl-i hâzıra icâbınca gerek hafıyye ve gerek bu misüllü kılâğuzlar istihdâmı maâş i'tâsıyla mümkün olacağından hafıyye tahsisâtı nâmıyla yirmi bin kuruşun sarfına me'zûniyet i'tâsı husûsunda (...)»²²⁷

Görüldüğü gibi “ahvâl-i mahalliyyeye vâkıf olmak” muhbir/kılavuzların önemli özelliklerinden biridir ve Osmanlı yöneticileri bu tür kişilere “kat'iyen ve şediden ihtiyâç” duymaktadırlar. Esasında buradaki amaç, takip ve haber alma görevlerinde kullanılan kişilerin maddi ihtiyaçlarını karşılamak ve bu sayede ihbar sistemini canlı tutarak kamu düzenini sağlamak ya da Osmanlı belgelerinin diliyle söylersek “eşkîyâ ve erbâb-ı şekâvetin habâset ve şekâvet eylemelerine mahal bırakmamak”tır.²²⁸ Osmanlı belgelerinde geçen ve devletin yaklaşımını yansıtan bu bakış açısı dikkate alındığında, muhbir/kılavuz gibi haber alma figürleri dönemin istihbarat ve güvenlik sisteminde anlamlı bir yere oturtulabilir. Belgesel kanıtlardan edinilen izlenim, bu tür haber alma unsurlarının dönemin genel güvenlik mekanizmasının bir parçası olarak istihbarat sisteminde destekleyici/tamamlayıcı roller üstlendikleri yönündedir. İletişim ve ulaşım imkânlarının sınırlı olduğu

226 BOA, *DH.MKT.*, 1470/76, H. 04.04.1305 (M. 20.12.1887).

227 BOA, *DH.MKT.*, 639/41, R. 02.07.1319 (M. 15.07.1903).

228 BOA, *BEO.*, 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905).

ve haber alma faaliyetlerinin büyük ölçüde beşeri istihbarata dayandığı bir dönemde, bu tür figürleri kullanmak, “eşkıya,” “çete,” “komite,” “erbâb-ı fesad” ya da adına ne denirse densin, tehdit olarak görülen unsurlara karşı imparatorluğun bir reaksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

YEREL YÖNETİCİLER

Bugün de geçerli olduğu gibi tarihin her döneminde istihbarat kuruluşlarının gündemi veya ilgilendiği konular siyasi gündeme göre şekil almıştır. Başka bir deyimle istihbari bir organizasyonun gündemini veya ilgilendiği konuları siyasi gündemden tecrit etmek imkânsızdır. Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul şehri hakkında bilgi toplamaya çalışmasında “fetih” gibi bir siyasi olgunun ya da Babîâlî’nin Makedonya komiteleri hakkında hafiyeler vasıtasıyla istihbarat elde etmesinde “toprağını korumak” gibi bir siyasi endişenin tarihi arka planda yer aldığını görürüz. Gerekçe ve amaçlar farklı olsa da Osmanlı tarihinden verilen bu örneklerde de görüldüğü gibi, istihbarat ihtiyacı her kritik gelişmede kendini hissettirmektedir. İstihbarat ağının şekillenmesinde siyasi gündem kadar coğrafyanın, jeopolitik-jeostratejik konumun, teknik altyapının ve hepsinden önemlisi insan nitelik ve niceliğinin büyük etkisi vardır. Bu bağlamda denebilir ki, Abdülhamid dönemi istihbarat ağının şekillendiren belki de en önemli aktörler ya da böyle bir ağın oluşmasında en önemli rolü üstlenenler yerel yöneticiler olmuştur. Bu bölümde II. Abdülhamid döneminin istihbarat ağı ve bilgi akışı içinde yerel yöneticilerin rolü ele alınacaktır.

19. yüzyıl başlarında Osmanlı vilayetleriyle, daha doğrusu vilayetlerde etkili olan âyânlarla merkez arasında yaşanan derin kriz, Tanzimat dönemine gelindiğinde –kısmen devam etmekle birlikte– aşılmaya çalışılacak ve Tanzimat reformlarıyla Osmanlı taşrası, Osmanlı merkezi yönetimiyle bütünleştirilmeye çalışılacaktır. Aslına bakılırsa Tanzimat reformlarının en önemli düzenlemeleri arasında yer alan Müslüman ve Hristiyan bütün tebaanın can ve mal güvenliğinin sağlanması, büyük bölümü vilayetlerden toplanan verginin düzene bağlanması ve askerlik ödevinin düzenlenmesini öngören ilkeler, bir anlamda vilayetleri bütünlük içinde tutma çabasıyla yakından ilgilidir. Nadir Özbek’in de vurguladığı gibi

Osmanlı İmparatorluğu'nun "governmentalizasyonu," yani merkezi devletin idari aygıtlarının vilayetler ve taşranın ücra köşelerini kapsayacak şekilde yaygınlaşması, modern idari pratiklerin taşraya teşmili ve yerel iktidar ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasıyla ilişkilidir. Nitekim kaynağı eski çağlara dayanan ve Osmanlı İmparatorluğu'yla çağdaş Avrupa devletlerinde de²²⁹ görülen devlet egemenliğini ülkenin her noktasına teşmil etme kaygısı, devlet yönetiminde her zaman temel sorunlardan biri olarak görülmüştür.²³⁰ Abdülhamid döneminin istihbarat raporları ve haberleşme kayıtlarında yapılacak kısa bir incelemede de hemen göze çarpacak olan bu kaygı, aslında döneme hâkim olan denetim mekanizmasının bir parçası olarak düşünülebilir. Çünkü devletin merkezileşmesi ile premodern devletler tarafından uygulanan denetleme mekanizmaları ve bu mekanizmanın bir sonucu olarak bilgi paylaşımı arasında doğru bir orantı vardır.

Osmanlı taşrasındaki yöneticiler genellikle birbiriyle iç içe olan idari ve askeri alanda çok yönlü misyonlar üstlenmişlerdir. Bu misyonlardan biri de hiç şüphesiz denetim mekanizmasına dahil olmaktır; örneğin coğrafi mobilizasyonu kontrol etmek bu mekanizmanın bir parçasıdır. Osmanlı devlet elitleri imparatorluğun geniş coğrafyası içinde, zamanla oluşan ortak bir tehlike algısının ortaya çıkardığı unsurlara karşı her türlü coğrafi mobilizasyonu kontrol etmeye çalışmışlardır. Bu kontrol etme pratiğinin uzun bir geçmişi olmakla birlikte,²³¹ Osmanlı ülkesinde II. Mahmud döneminden itibaren devreye sokulan bazı önlemler, örneğin men'-i mürur ve pasaport nizamnameleri bu konuda modern tekniklerin kullanılmaya başlandığını

229 Örneğin büyük ölçüde Jeremy Bentham (1748-1832) ve John Stuart Mill'in (1806-1873) görüşlerinden etkilenen 19. yüzyıl Fransız yerel yönetim anlayışı, bir yandan valilerin, ellerinde bulunan vesayet yetkileriyle başkentten ekonomik ve ideolojik üstünlüğünü tüm ülkeye yaymaya çalıştığı, diğer yandan yönetimde adaletin egemen kılındığı ve yerel yöneticilerin denetlenebildiği bir sistem üzerine kuruluydu; Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 2000, s. 35.

230 Özbek, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)," s. 59-60.

231 Örneğin 22 Eylül 1858 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından "Vali, mutasarrıf ve kaymakamların vazifelerini şâmil talimat" başlığıyla yayınlanan tamimde eyalet yöneticileri ve mülki memurlar için bazı esaslar tespit edilmiştir. Bu tamime göre eyalette icra ve denetim kuvveti valilere verilmiştir. Valiler mülki işler için Babıâlî'ye yazacakları gibi, şer'i, askeri, bahri, mali işler ile zaptiyeyle ait işleri mensup oldukları makamlara yazabileceklerdir; bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954, s. 133-134.

göstermektedir.²³² Başta serseriler, eşkıya olarak tanımlanan ve kamuyu tehdit eden kişiler, bilinmeyen (mechûl'ül ahvâl) ya da şüpheli şahıslar (mazanne-i sû-i eşhâs) ve yabancılar (Osmanlı tebaası olmayanlar) olmak üzere tehdit olarak algılanabilecek herkes; buna ek olarak devlet yönetimini ilgilendiren ve haber değeri taşıyan her türlü gelişme yerel elitlerin merkezle paylaştıkları bilgi ağına konu olabilmektedir. Öte yandan Noémi Lévy'nin²³³ polis zabıtlarını esas alarak belirttiği gibi, resmi kayıtlarda yer alan ifadelerden yola çıkarak yapılacak dilsel bir okuma –bürokrasiye özgü klişe ifadelerin bolluğundan dolayı– çok da verimli olmamakla birlikte, yazışmalara katılan kişilerin neyi önemsedikleri ya da neyi tehdit olarak algıladıklarını izlememize olanak tanır. Bu bakımından resmi yazışmalarda yer alan ifadeler önemlidir. Resmi yazışma ve istihbarat raporlarında geçen “icra-yı tahkikat,”²³⁴ “tahkikat-ı lazıme,”²³⁵ “takibat-ı lazıme,”²³⁶ “tedabir-i lazıme”²³⁷ ve “lazım gelenlere ikaz icrası”²³⁸ gibi sözcük kalıpları, aslında istihbaratın alınmasının ardından devreye sokulan “tedbir halkalarını” ifade etmektedir. Bu tür ifadeler merkezin ne tür bir tehdit algısına sahip olduğunu gösterir; fakat bundan da önemlisi, merkez tehdidi bertaraf etmek için, tehdidin ortaya çıktığı bölgenin yöneticisinden tehdidi yok etmesini ya da en azından tehdiye karşı tedbir almasını beklemektedir. Bu da yerel yönetim-

232 Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, s. 164.

233 Lévy, *Osmanlı İstanbul'unda Asayiş (1879-1909)*, s. 53.

234 Örneğin bkz. “(...) icrâ-yı tahkikât yolunda sarf olunmak üzere Beyrut vilâyetine şehri bin beş yüz kuruş hafıyye tahsisâtı i'tâsı hakkında (...)” BOA, *DH.MKT.*, 288/56, H. 27.03.1312 (M. 28.09.1894).

235 Örneğin bkz. “Memâlik-i şâhâneye vukû'bulan esliha irsâlâtına dâir (...) tahkikât ve takayyüdât-ı lâzıme ifâsiyla bunların esliha-i memnûadan olduğu takdirde zabt u müsâderesi için icâb eden vilâyâta vesâyâ-yı seriâ gönderilmesi (...)” BOA, *BEO.*, 386/28941, H. 11.10.1311 (M. 17.04.1894).

236 Örneğin bkz. “Ermenilerin icrâ-yı mefâsıda çalışmakta olduklarına dâir haberler vürüd etmekle olduğundan bu bâbda ta'kibât-ı lâzıme icrâsı hakkında Mâbeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâne Başkıtâbet-i Celilesinden tebliğ buyrulan emr u fermân-ı hazret-i hilâfet-penâhi icâb edenlere tebliğ kılınmıştır (...),” BOA, *DH.MKT.*, 49/40, H. 27.11.1310 (M. 06.06.1893).

237 Örneğin bkz. “Ermenilerin Pazar günü Kumkapı Galata Beyoğlu Makriköy semtlerinin birinde bir uygunsuzluk ibkâ'ı fikrinde bulundukları istihbâr kılınmış olduğundan seriân tedâbir-i lâzıme icâbı ve o mahâlde vukûâta meydan verilmemesi bâ-irâde-i seniyye (...) taraf-ı vâlâ-yı Seraskeri ile Zabtiye Nezâreti Celilesi'ne iş'âr kılınmış (...) ve men-i vukûât için asker veya jandarma ile tedbir alınması (...),” BOA, *Y.PRK.ASK.*, 62/55, H. 04.12.1307 (M. 22.07.1890).

238 Örneğin bkz. “Mefâsıd-ı Enneniyye meydan vermemek üzere (...) bu yolda tebliğât-ı muktezâdan geri durulmadığı gibi bu kerre de lâzım gelenlere ikaz icrâ kılınmıştır (...)” BOA, *DH.MKT.*, 49/40, H. 27.11.1310 (M. 06.06.1893).

lerin, tıpkı asayiş ve düzeni sağlama yükümlülükleri olduğu gibi, istihbarat akışına aktif olarak katılma ve alınan istihbarata göre gerekli tedbirleri alma yükümlülüğünü yüklediklerini gösterir. Dolayısıyla yerel yönetimlerin istihbarat ağına bilinenden daha fazla katılım ve katkıları olmuştur.

Kaynak okuması üzerinden devam edecek olursak, istihbarat raporlarında sıklıkla geçen “uygunsuzluk,” “icra-yı mefsedet,” “icra-yı şekavet,” “müfsid” ve “ika-i fesad” gibi terimlere de değinmek gerekir. Dönemin resmi yazışmaları/istihbarat raporlarında ve dolayısıyla söz dağarcığında bu tür tehdit/tehlike odaklı sözcüklerin sıkça yer alması nasıl açıklanabilir? Her şeyden önce resmi yazışmalardaki bu tür ifadeler Yıldız Sarayı ve kışmen Babıâli’nin güvenlik olgusuna bakış açılarını –aynı zamanda da haber alma anlayışının güvenlik olgusuyla bütünleştiğini– ortaya koyar. Örneğin “Ermenilerin başkentin herhangi bir yerinde toplanarak bir uygunsuzluk icra edecekleri istihbaratı”²³⁹ devletin güvenliği için pek de ciddiyet teşkil etmeyen ve kolluk kuvvetlerinin tedbirleriyle çözülebilecek bir olay olarak algılanırken, “Ermeni erbâb-ı fesâdiyesinin Van ve Bitlis vilayetlerinde teşebbüsât-ı mefsedetkârâneye cür’et edecekleri istihbaratı”²⁴⁰ kamu düzenini ve devletin güvenliğini doğrudan ilgilendirir ve tehdit içeren siyasi bir boyut taşır. Bilhassa fesad sözcüğü üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Aşırı tehdit/tehlike ve siyasi çağrışım taşıyan bu sözcük, genellikle rejim düşmanlarının, özellikle de Jön Türklerin, Ermeni komitelerinin ve Rumeli’deki komitelerin tehlikeli hareketlerini ifade etmek için kullanılır.²⁴¹ Dolayısıyla istihbarat raporlarında yer alan ve asayiş, kamu düzeni, devletin ve rejimin güvenliğine dair kelimeler, tehdit ve tehlike çağrışımı derecelerine göre birbirinden ayrılır.

Fesad kelimesi ve –mefsedet gibi– türevleri özelde kamu düzenini, genelde de siyasi düzeni doğrudan tehdit eden her türlü unsuru ifade eder. Burada, yalnızca bölgesel bir tehdit değil, siyasi karşı çıkış barındırması

239 Örneğin bkz. BOA, Y.PRK.ASK., 62/55, H. 04.12.1307 (M. 22.07.1890).

240 Örneğin bkz. “Ermeni erbâb-ı fesâdiyesinin Van ve Bitlis vilâyetleri dâhilinde teşebbüsât-ı mefsedetkârâneye cür’et niyetinde bulundukları ve bunlara Methor Enteryan nâm şahsın riyâset etmeğe hazırladığı istihbâr kılınmış ve eşkiyâ-yı merkûmenin men’i mürûru için hudûdlarca tedbir-i teyakkuzât edilmesi (...) Van ve Bitlis vilâyetlerine iş’âr kılınmış olmakla (...)” BOA, A.JMKT.MHM., 615/8, H. 27.02.1324 (M. 22.04.1906).

241 Lévy, *Osmanlı İstanbulu’nda Asayiş (1879-1909)*, s. 69.

sebebiyle devletin güvenliği, rejimin istikrarı ve otoritenin korunması söz konusudur; nitekim istihbarat raporları içinde en ciddiye alınan raporlar da fesad türevli sözcükleri barındıran raporlardır. Fesad içerikli tehditlere karşı önerilen çözümse, istihbarat ağının aktif tutulması ile gözetim ve denetimin sürekliliğidir. Şüpheli kişiler hakkında soruşturma yapılması, sıkı pasaport kontrolü ve halkın toplanma mekânlarının (kahvehane, cami avlusu gibi) izlenmesi bu çözümler arasındadır.²⁴² Bulgaristan Komiserliğinden sadarete Ağustos 1903 tarihinde gönderilmiş bir rapordan alıntılanan ve tehdit oluşturmamasından şüphelenilen kişiler hakkında yapılan soruşturmayı içeren aşağıdaki pasaj, bu konudaki en iyi örneklerden biridir:

Ahvâli şüpheli olup Viyana posta treniyle Filibe'den Dersaadet'e gelmiş olan Dimitri Gradinarof hakkında tahkikât-ı lâzıme icrâ edilmiştir. Filibe'de bu nâmda üç kişi bulunup birincisi dülger ve ikincisi tahsildâr ve bunların ikisi de elyevm Filibe'de bulunmaktadır. Üçüncü Dimitri Gradinarof hakkında iki sûretle ma'lûmât alınmıştır. Ma'lûmât-ı mezkûreden biri kırk beş yaşında olan merkûm Gradinarof'un komitede veznedâr olduğu ve evvelen Protestan iken elyevm Ortodoks idüğü ve vâsı' çehreli kır çil sakallı ve orta boylu bulunduğu merkezindedir (...)²⁴³

Buradaki amaç gizli faaliyetlerin (icraat-ı hafiyye) mümkünse devlete zarar vermeden önce açığa çıkarılması, kötü niyetli eylemlere (icra-yı mel'anet) dönüşmeden önce engellenmesi ve düzenin devamlılığının sağlanmasıdır. Bu tür terimler üzerinden izlenebilen II. Abdülhamid döneminin güvenlik algısı, istihbarat ve bilgi dolaşımı ağına belirli bir taban kazandırmıştır. Osmanlı otoriteleri, bilhassa istihbarat ağına müdahil olması beklenen yerel yöneticiler, her türlü tehdit ve karışıklık tezahürünün izini sürmüş ve sonuçta imparatorluğun yöneticileri arasında ortak bir tehdit/tehlike algısı ortaya çıkmıştır: Çeşitli tarihlerde vilayetlerden gelen "komitelerin hareketlerine vâkıf olabilmek" için hafiye memuru istihdamı,

242 Lévy, *Osmanlı İstanbul'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 70.

243 BOA, A.}MTZ. (04).. 102/71, H. 18.05.1321 (M. 12.08.1903).

“eşkıyanın der-dest olunması” için hafife tahsisatı, “erbâb-ı şekâvetin ele geçirilmesi” için mükâfat-ı nakdiyye temini gibi talepler, hep bu ortak tehdit/tehlike algısının yansımasıdır.

Kelime ve ifade kalıpları üzerinde gerçekleştirilen incelemelerin de gösterdiği üzere, bu dönemde emniyet/güvenlik kavramı ile istihbarat olgusunun iç içe geçtiği söylenebilir. Daha açık ifadeyle, emniyet/güvenlik kavramı, amaç istihbarat ise bu amaca ulaştıran bir araç durumundadır. Emniyet/güvenlik ve istihbarat kavramları arasındaki bu sıkı ilişki, kamu düzeni olgusunun da yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır: Artık kamu düzeni, dini normlara ve şartlara bağlı olarak tanımlanmayan, güvenlik bölgelerine ayırma, istatistik ve zabıt tutma gibi uygulamalarla ölçülmeye çalışılan bir olgu haline gelmiştir. Bilhassa devletin istatistik ve zabıt tutma uygulamaları, güvenlik ya da güvenlik yokluğunun sadece belirli bir eliti değil, toplumun genelini ilgilendirdiğini gösterir. Dolayısıyla emniyet/güvenlik bir kamu düzeni meselesi haline gelmiştir.²⁴⁴ Dönemin büyük ölçüde güvenlik istihbaratına dayanan istihbarat sistemi de, bu rasyonelleşmeden ve ölçüm politikalarından etkilenecek şekillenecektir.

Yıldız Esas Evrakı kayıtlarında yer alan ve mabeyn-i hümayun ile bazı valiler arasında geçen muhaberatın kaydedildiği defterler incelendiğinde, yerel yöneticilerin önemli yükümlülüklerinden birinin mabeyne “vukuat telgrafnamesi” adıyla vilayetlerindeki gelişmeleri içeren haber raporları göndermek olduğu anlaşıyor. Merkezden vilayetlere çeşitli konularda sık sık tahkikat görevinin verildiğini ve merkezce vilayetlerden önce öğrenilen ya da vilayetçe merkeze bilgi verilmeyen konularla ilgili merkezin vilayetleri uyardığını gösteren örnekler, merkezin haber alma konusundaki hassasiyetini ve yerel yöneticilerin bu konudaki yükümlülüklerini ortaya koyar. 1899 Haziran’ında Erzurum Valisi Rauf Paşa tarafından mabeyne gönderilen bir vukuat telgrafnamesi, bu konuda verilebilecek en iyi örneklerden birini oluşturmaktadır. Vali Rauf Paşa telgrafnamesinde, altı yüz kadar “Ermeni fedaisinin” Kars yönünden gelerek Karakilise (Ağrı) ile Eleşkirt kasabaları arasındaki bölgeden sınırı geçmek istemeleri üzerine sınırdaki Osmanlı devriyesinin müdahale etmesiyle başlayan çatışmaların ayrıntılarından

244 Lévy, *Osmanlı İstanbulu’nda Asayiş (1879-1909)*, s. 119-120.

bahsediyor. Bir saat kadar devam eden çatışma sonucunda sınırı geçmek isteyen Ermenilerden bir kısmının öldürüldüğü ve büyük kısmının Rusya topraklarına kaçtığını belirten Rauf Paşa, Osmanlı kaybını aralarında Kaymakam Mustafa Bey'in de bulunduğu on dört ölü ve bir o kadar da yaralı olarak raporluyor.²⁴⁵ Vukuat telgrafnamesinin devamında önemli bir öneriye de yer veren Rauf Paşa, Ermenilerle mücadelede etkin rol oynayan Hamidiye Alaylarının disiplini ve kontrolü için “erbâb-ı iman bir zâtın” memur edilmesini ve merkezden gönderilecek bu görevlinin Hamidiye Alaylarını, alaylardan sorumlu müşirden bağımsız olarak denetlemesini tavsiye ediyor. Bu tavsiyesi nedeniyle Hamidiye Alaylarının ya da müşir paşanın aleyhinde olduğunun anlaşılmaması gerektiğini belirten Rauf Paşa, Kudüs mutasarrıfıyken ve “henüz bu yolda bir teşkilatın kimsenin hatırına gelmediği Hayreddin (Tunuslu) Paşa'nın sadareti zamanında (...) Arabistan ve Kürdistan'daki aşiretlere bir numûne-i emsal olmak üzere” aşiretlerden alaylar teşkil edilmesini teklif ettiğini hatırlatıyor. Vali Rauf Paşa vukuat telgrafnamesini “Ermeni fesedesî”yle daha etkin mücadele için Hamidiye Alaylarının güçlendirilmesi gerektiğini ve bunun da ancak “alayların muktedir bir kumandan vasıtasıyla hâl-i intizama konularak” yapılabileceğini vurgulayarak sonlandırıyor.²⁴⁶

245 “Vukû'ât telgrafnâmesiyle ma'rûz vak'a-i müessifede dahi asdıkâ ve sulahâdan Kaymakam Mustafa Bey ile berâber on dört telefât ve o mikdâr da mecrûh vukû' bulmuşdur (...),” BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 29], R. 15.04.1315 (M. 27.06.1899). 25 Haziran 1899 tarihli vukuat telgrafnamesinin metni ise şöyledir: “Altı yüz kadar Ermeni fedâîsinin hudûdu tecâvüz etmek üzere Eleşkird'den Sabuncu Kordonu civârından geçecekleri sırada devriye kolunu görmeleri üzerine bunlardan ellisi meydanda kalıp diğerleri pusuda oldukları hâlde asâkir-i şâhâneye teşhir-i silâh etmiş ve bir sâat kadar devam eden muhârebeden sonra eşkiyâ-yı merkûmenin yine Rusya cihetine savaşılmış oldukları ve asâkir-i şâhânenen bir günâ telefât olmadığü süvârî miralaylığının işârına atfen Bâyezid Mutasarrıflığı Vekâletî'nden bâ-telgraf bildirilmekle takayyüdât-ı ciddiye ve mütemâdiye icrâsıyla men'-i tecâvüzleri esbâbının istikmâlî lüzûmu mezkûr mutasarrıflık vekâletiyile sâir lâzım gelenlere yazıldığı ma'rûzdur olbâbda / fî 13 Haziran Sene 1315 / Vâli Rauf,” BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 26], R. 13.04.1315 (M. 25.06.1899).

246“(...) Hamidiye Alayları'nın aleyhinde olmayıp tamâmiyla lehinde bulunduğum henüz bu yolda bir teşkilâtın kimsenin hatırına gelmediği bir zamanda yani merhûm Hayreddin Paşa'nın sadâretinde Kudüs mutasarrıflığında iken Arabistan ve Kürdistan'da bulunan aşâir ve urbâna numûne-i emsâl olmak üzere üç alay teşkili için (...) bir lâhiya-i mahsûsa tanzim ve takdim etmiş olmağlığımla sâbit olduğum gibi üzere Hamidiye Alayları da muktedir bir kumandan vâsıtasıyla (...) hâl-i intizâma konulduğu takdirde (...) devletçe bil'l-vücûh medâr-ı miknet ve mefharet olacağı (...),” BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı

Rauf Paşa'nın vukuat telgrafnamesine mabeynden verilen yanıtta, istihbarat paylaşımına dayalı klasik bir merkez-taşra ilişkisini izlememize olanak verir. "Mabeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne kâtiblerinden Mehmed Kâmil" imzasıyla gönderilen yanıtta, Ermenilerin bu tür girişimlerinin önünü almak için muktedir bir kumandanın idaresinde süvari ve piyade-den oluşan müfrezeler çıkarılarak, bu müfrezelerin "kâtil ve mütecâsirleri (...) hükûmete teslim etmek üzere Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde daimi surette devir ve seyr ettirilmesi (...)" gerektiği belirtilir.²⁴⁷ 29 Haziran 1899 tarihinde mabeynden gönderilen bir diğer telgrafnamede ise Bayezid Sancağı mutasarrıfının sınırda asayiş muhafazada gevşek davrandığının anlaşıldığı ve bu sebeple "[mutasarrıfın] ahvâl-i husûsiyesinin ve cihet-i mensûbiyetinin" araştırılarak bildirilmesi emredilir.²⁴⁸ Aslına bakılırsa aşağıda alıntılıdığımız ve mabeynden Erzurum Valisi Rauf Paşa'ya 20 Ocak 1897 tarihinde gönderilen bir başka telgrafname örneği, merkezin güvenlik algısını, yerel yönetimlerin üstlendikleri asayiş temin etme görevi ile haber alma yükümlülükleri arasındaki sıkı ilişkiyi ve bu konuda merkezin beklentilerini ortaya koyarak fotoğrafın eksik parçasını tamamlar niteliktedir:

Erzurum Vilâyeti'ne Şifre

Hudûd-ı hâkâniye üzerinde tecemmu' etmekde olduğunun istihbâr kılındığı beyân buyrulan Ermenilerin ilkbahara doğru bir hareket-i şekâvetkârîde bulunmalarına dâir buraca da hissiyât mevcûddur. Binâberin yarın bu bâbda şimdiden tedâbir-i ihtiyâtiyye-i ibtidâiyye ittihâzı elzem olmakla evvelâ hudûdun hâricinde ve dâhilinde

vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 29], R. 15.04.1315 (M. 27.06.1899).

247 "Kıtâlin önü alınmak için muktedir bir kumandanın zir-i idâresinde süvârî ve piyâdeden mürekkeb bir müfreme-i seyyâre teşkil edilerek bu müfreme kâtil ve mütecâsirleri her kim olursa olsun derhâl derdest ile hükûmete teslim etmek üzere Erzurum ve Van ve Bitlis vilâyetlerinde dâimî sûrette devir ve seyr etdirilmekten başka bir tedbir-i müessir buyrulmamakta olduğundan (...)," BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 30], R. 15.04.1315 (M. 27.06.1899).

248 "Bayezid Sancağı Mutasarrıfı'nın hudûdda emn u âsâyîş muhâfazada müsâmaha eylemekde olduğu anlaşıldığından ahvâl-i husûsiyesinin ve cihet-i mensûbiyetinin arz ve iş'ârı emr u fermân buyrulmuşdur olbâbda," BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 31], R. 15.04.1315 (M. 27.06.1899).

eşkiyânın harekât ve tasmîmâtını tarassudât-ı mütemâdiyye altında bulunduracak dirâyetli, muktedir, gayûr ve doğru sözlü me'mûrîn-i hafîyye tertîb ve sevk eylemek ve onların verecekleri ma'lûmât üzerine cihât-ı askerîyyeye ma'lûmât i'tâsıyla berâber müttefikân tedâbir-i serî'a ve fa'âlede bulunulmak (...) ve ona göre müteyakkızâne davranılması ber-mantûk-ı emr u fermân-ı hümayûn-ı mülûkâne dirâyet-i müsellemelerine tevdi' olunur olbâbda / fi 8 Kânûn-ı Sâni Sene 1312 / Mabeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne kâtiblerinden Mehmed Kâmil.²⁴⁹

Farklı tarihlerde vilayetlerden merkeze yapılan hafîye tahsisatı talepleri, yerel yöneticilerin istihbari misyonlarını, ne tür istihbari konuları takip ettiklerini ve neyi/kimi tehdit olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır. Durumu kritik olan ve çeşitli problemlerle uğraşan vilayetlerin tahsisat konusunda diğer bazı vilayetlere nazaran daha sık merkeze başvurmaları, yerel yöneticilerden gelen hafîye tahsisatı talepleriyle ilgili dikkati çeken en önemli noktadır. Bilhassa Rumeli'deki komitelerin faaliyetlerini izleyen Rumeli vilayetleri, Ermeni komitelerin faaliyetlerini önlemek isteyen Doğu vilayetleri ve çeşitli tehditlerle karşı karşıya kalan ya da merkezin otoritesini güçlendirmek isteyen imparatorluğun uzak bölgelerindeki vilayetlerin yöneticilerinden merkeze daha sık hafîye tahsisatı başvurusu yapılmıştır. Sözgelimi 1903'te Selanik Vilayeti'nden gelen tahsisat talebinde yerel yönetici "Bulgar eşkiyâsının izâle-i vücûdu (ortadan kaldırılması) için" talepte bulunduğunu ifade eder.²⁵⁰ Benzer şekilde Bitlis Vilayeti'nden 1894'te gelen talepte "Rusya'dan memâlik-i şâhâneye giren ve Ermenileri ifsâd eden (kışkırtan)" kişilerin tespit edilebilmesi gerekçe gösterilir.²⁵¹ İmparatorluğun önemli vilayetlerinden olan Halep "Ermeni ifsâdâtının men'i" için tahsisat talebinde bulunur;²⁵² Hudeyde Sancağı (Yemen) ise "Sancağın umûrî gün be gün kesb-i ehemmiyet eylediği" ve "icap eden mahallere hafîye irsâline ihtiyaç olduğu" için merkezi yönetime başvurur.²⁵³

249 BOA, *Y.EE.d.*, mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberatı ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 61], R. 08.11.1312 (M. 20.01.1897).

250 BOA, *DH.MKT.*, 639/41, H. 25.10.1320 (M. 24.01.1903).

251 BOA, *BEO.*, 361/27063, H. 12.08.1311 (M. 18.02.1894).

252 BOA, *DH.MKT.*, 2059/13, H. 18.08.1310 (M. 07.03.1893).

253 BOA, *I.DH.*, 1311/59, H. 27.09.1311 (M. 04.04.1894).

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Osmanlı taşrasındaki yöneticiler istihbarat toplamak ve bunun için istihbarat kaynaklarını sevk ve idare etmekle yükümlüdürler. Sadaret makamıyla seraskerlik, hariciye nezareti, Erzurum Vilayeti ve Trabzon Vilayeti arasında Rusya'nın sınırdaki askeri hazırlıklarının izlenmesine yönelik 1898'de yapılan bir dizi yazışma, yerel yönetimlerin istihbarat kaynaklarını sevk ve idare etmekteki yükümlülüklərini daha açık şekilde yansıtmaktadır. Osmanlı yönetimince 1898 Mart'ında, Rusya'nın Batum'a toplar göndermekte, Oltu ve Revan taraflarına askeri levazım ve harp malzemeleri sevk etmekte olduğuna dair istihbarat alınır. Bu istihbarat üzerine sadaret, "bu konuda esaslı ve etraflı tahkikat icrası için hudûd içerilerine lisana aşına hafiyeler göndermek" gerekeceğini ve "bu gibi tedâbir işinin vilayete ait bulunduğu"nu belirterek Erzurum Vilayeti'ne görevini tebliğ eder. Bir yandan da hariciye nezaretiyle istihbaratı paylaşılan sadaret makamı, "vilâyetten hudûd içerilerine bir-iki adam göndermek âdi tedbir demek olacağından" ve "gönderilecek bu iki adamın Rusya hükûmetinin niyât ve harekâtına vâkıf olamayacağı"nı düşündüğünden konunun hariciye nezaretince de takip edilmesini emreder.²⁵⁴ Birkaç ay sonrasına ait yazışmalardan anlaşıldığına göre, Rusya'nın askeri hazırlıklarının Trabzon Vilayeti'nce de eş zamanlı olarak takip edilmesi istenir ve Trabzon Vilayeti'nce Rusya topraklarına hafiye memurları gönderilir. Neticede Batum'daki hafiye memurunun gönderdiği mektuba dayanarak vilayetçe sadarete gönderilen istihbaratta "Rusya hükûmetinin Batum'a külliyyetli miktarda mühimmat-ı harbiye (harp mühimmatı) sevk etmekte olduğu"nun tespit edildiği belirtilir.²⁵⁵ Görüldüğü gibi, Rusya'nın askeri

254 "Rusya'nın Batum'a toplar göndermek ve Oltu ve Revan cihetlerine külliyyetli levâzım-ı askeriye sevk etmekte olduğu anlaşılmasıyla bu bâbda esaslı ve etraflı tahkikat icrâsı için hudûd içerilerine lisâna aşınâ hafiyeler gönderilmek icâb edip bu gibi tedâbir işi vilâyete âid bulunduğu taraf-ı Seraskerî'den iş'âr kılındığı beyân olundu (...) icrâ-yı icâbı Erzurum Vilâyeti'ne şifre ile tebliğ edilmiştir (...) vilâyetden hudûd içerilerine bir-iki adam göndermek âdi tedbir demek olacağından (...) gönderilecek bir iki adamın Rusya hükûmetinin niyât ve harekâtına vâkıf olamayıp (...) me'mûrların gayret ve dirâyetleriyle işin bu noktadan icrâ edilmesinin hariciye nezâretine bildirildiği (...)," BOA, BEO., 1085/81347, H. 09.10.1315 (M. 03.03.1898).

255 "Geçende Batum'a iğrâm olunan bir hafiyeye me'mûrundan alınan mektûbda Rusya hükûmetinin külliyyetli mühimmât-ı harbiye sevk etmekte olduğu bildirilmesi üzerine (...) bu günlerde çok miktârda mühimmât-ı harbiye geleceği tahkik kılındığı (...)," BOA, BEO., 1133/84959, H. 11.01.1316 (M. 01.06.1898).

hazırlıklarına yönelik Osmanlı yönetimince alınan istihbarat eşzamanlı olarak hariciye nezareti ile Erzurum ve Trabzon vilayetleriyle paylaşılarak, bir taraftan yerel yöneticilerin kendi imkânlarıyla (hafiye göndermek gibi) istihbarat elde etmeleri sağlanmaya çalışılmış, diğer taraftan da konu hariciye nezaretine tevdi edilerek diplomatik kanallardan istihbarat sağlanmak istenmiştir. Yerel yöneticilerin istihbari yükümlülükleri bakımından bu örnekte yer alan en dikkat çekici nokta ise, sadaret makamınca Erzurum Vilayeti'ne yapılan tebligatta "hafiye göndermek gibi tedbirler vilayetin görevidir" anlamına gelen ifadelere yer verilmesidir.

Esasında valilerin hafiye memurlarını sevk ve idare edip istihbarat sistemine dahil olmaları dahiliye nezareti kayıtları arasında yer alan ve 15 Aralık 1891 tarihinde yayınlanan bir mazbatayla hüküm altına alınmıştır. Ağırlıklı olarak Ermeni meselesinin tartışıldığı ve bu meseleye ilişkin devletçe ne gibi tedbirler alınması gerektiğini belirlemeye çalışan mazbatada, "(...) âsâyışın muhâfazası için külliyetlice Ermeni sâkin olan vilâyetlerde (...) ahvâl-i husûsiyeye kesb-i ittîlâ'ya vâsita olmak üzere vâliler tarafından mestûr (örtülü, gizli) ve lisâna âşinâ hafîyye me'mûrları istihdâmı (...)" lüzumlu görülerek, bu hüküm mazbataya kaydedilmiştir.²⁵⁶ Mazbatanın devamında yerel yöneticilerin vazifeleriyle ilgili yine önemli bir hükme yer verilmiş ve yöneticilerin, mahalli memurların "ahvâlini" yakından teftiş ve tetkik ederek Babîâlî'ye bildirmeleri emredilmiştir.²⁵⁷ Özellikle mülkiye, şer'îye, adliye ve zaptiye memurlarının iktidar sahibi, iffetli ve kabiliyetli kişiler olması gerektiği belirtilen mazbatada, bu özellikleri taşımayan memurların "azl ve tebdili" için vilayetlerce nezaretlere bilgi verilmesi istenmiştir.²⁵⁸ Mazbata hükümlerinden de anlaşıldığı üzere, bilhassa Ermeni meselesi gibi problemlerle uğraşan vilayetlerin yöneticilerine geniş yetkiler tanınmış ve bu yöneticiler vilayetlerinin durumunu sürekli gözlemlenme, hafiye memurları kullanma ve emirleri altındaki memurları tetkik etme gibi görevlerle, bir anlamda istihbarat sistemine dahil olmaya teşvik edilmiştir.

256 BOA, *DH.MKT.*, 2064/103, H. 13.05.1309 (15.12.1891).

257 "(...) me'mûrîn-i mahalliyenin ahvâlini yakından teftiş ve tedkik ile istitlaâtı derhâl Babîâlî'ye arz etmeleri (...)," BOA, *DH.MKT.*, 2064/103, H. 13.05.1309 (15.12.1891).

258 BOA, *DH.MKT.*, 2064/103, H. 13.05.1309 (15.12.1891).

Erzurum Vilayeti örneği üzerinden devam edecek olursak, vali ve diğer yöneticilerin dönemin istihbarat sistemindeki yerleri hakkında daha net fikir sahibi olabiliriz. Özellikle altı çizilmelidir ki, vali ya da daha alt seviyedeki yerel yönetici ile merkez arasındaki istihbari ilişki, “birbirini uyurma” ve “herhangi bir yerden gelecek tehdide karşı tedbir alma” esası üzerine kuruludur. Konuyla ilgili dahiliye ve Yıldız evrakı üzerinde yapılacak kısa bir incelemenin de göstereceği gibi, aslında tehdit türleri belli ve ortaktır. Gizli cemiyetler,²⁵⁹ fesat komiteleri,²⁶⁰ suikast hazırlıkları,²⁶¹ katliam, isyan ve yağma benzeri olaylar,²⁶² yabancıların –bilhassa konsolos ve gazete muhabirlerinin– faaliyetleri,²⁶³ memur ve yöneticilerin suiistimalleri²⁶⁴ bu tehdit türlerinden bazılarıdır. Bu tür tehditler, coğrafi şartlar ve jeopolitik farklılıklardan dolayı ufak değişiklikler göstermekle birlikte aşağı yukarı tüm vilayetler için söz konusudur. 1897 başlarında Erzurum Vilayeti ile mabeyn arasında yapılan bir dizi muhabere, gerek merkezi yönetimin ve gerekse taşranın tehdit algısının en üst seviyesinde yer alan “Fesad cemiyetleri”nin faaliyetlerini konu edinmesi bakımından önemlidir. 1897 Şubat’ında Vali Rauf Paşa tarafından Meşveret adlı “cemiyet-i fesâdiye”nin ramazanın on beşinde yapılacak olan Hırka-i Şerif Alayı sırasın-

259 Örneğin bkz. “Hırka-i Şerif Alayı sırasında Meşveret isimli fesat cemiyeti mensuplarının padişaha suikast düzenlemek isteyecekleri” hakkında, BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 66], R. 28.11.1312 (M. 09.02.1897).

260 Örneğin bkz. “Ermeni komitecilerin çıkaracakları hadiselerin önünü alacak tedbirler ve Dersim eşkiyasının melhuz tecavüzleri” hakkında, BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 33], R. 17.12.1311 (M. 29.02.1896).

261 Örneğin bkz. “Eçmiyazın Katogikosu Kırımyan Efendi’nin tahrikiyle birtakım Ermeni fedaisinin suikast niyetiyle Dersaadet’e müteveccihen hareket ettikleri” hakkında, BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 51], R. 04.07.1312 (M. 16.09.1896).

262 Örneğin bkz. “Ermenilerin vilayette nüfus ekseriyetini kendilerine çevirmek için Müslümanları katlettikleri ve iki taraftan vuku bulan telefât” hakkında, BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 27], R. 04.09.1311 (M. 16.11.1895).

263 Örneğin bkz. “İki İngiliz gazete muhabirinin Erzurum’a gelerek Avrupa’daki gazetelerine yanlış haberler verdikleri” hakkında, BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 13], R. 22.01.1311 (M. 03.04.1895).

264 Örneğin bkz. “Erzurum Defterdarlığına daha önce irtikap suçu işleyen sabık Trabzon defterdarının değil münasip başka birisinin tayin edilmesi” hakkında, BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 43], R. 29.04.1312 (M. 11.07.1896).

da dinamit kullanarak padişaha suikast teşebbüsünde bulunacağı istihbaratı mabeyn ile paylaşılır.²⁶⁵ Vilayetçe daha önce ele geçirilen cemiyete ait evraklara göre, reisliğini Dağıstanlı Murad isimli şahsın yaptığı Meşveret Cemiyetinin başlıca ilmi amacı padişaha suikast düzenlemek ve Ermeni vilayetlerinde topyekûn bir ihtilal başlatmaktır. Avrupa'daki Jön Türklerle ve Rusya ile İran'da toplanan Ermeni komitesi mensuplarıyla temas halindeki cemiyete yönelik araştırmalarını derinleştiren Osmanlı zaptiyesi, çok geçmeden Paris'ten gizlice gönderilmiş ve ihtilal şifreleri içeren bir mektup ele geçirir. Mektubu ele geçiren Erzurum Vilayeti Polis İkinci Komiseri Dikran Efendi, sadece beyaz kâğıt halinde görünen mektubun yazılarını özel yöntemle (eczâ-yı mahsûsasıyla) okunur hale getirerek cemiyet hakkında önemli bilgilere ulaşır. Buna göre, Cemiyet-i Meşveret ile "Avrupa İhtilal Komitesi (Jön Türkler)" irtibat halinde dir ve her ne kadar "Jön Türklerin ihtilalci Ermenilere makâsıd-ı esâsiyeleri" uygun değilse de, Meşveret Cemiyeti Genç Türklerle ittifak zemini aramaktadır. Mektubun tercümesini Yıldız başkütâbetine takdim eden Vali Rauf Paşa, "şu mühim ve nazik mahalde bu tür çalışmaların devamı için Dikran Efendi'ye dördüncü rütbeden Mecidi nişanı tevcih edildiği" notunu düşerek konunun takip edileceğini mabeyne bildirir.²⁶⁶

Açıkgası merkezi yönetimle Rauf Paşa arasında cereyan eden yazışmalar, istihbarat paylaşımı anlamında Osmanlı merkezi yönetiminin bir vilayetten ne beklediğini ve vilayetin de bu anlamda ne tür bir yükümlülüğü olduğunu ortaya koymaktadır. Merkezi yönetimin vilayetten beklentisi, vilayetteki gelişmelerin vakit kaybedilmeksizin ve doğru bir şekilde merkeze bildirilmesidir.²⁶⁷ Rauf Paşa bu beklentiyi çok iyi bildiğinden, 22 Ocak 1896 tarihli bir telgrafında Erzurum Vilayeti'ndeki Ermenilerle Müslüman ahali arasında yaşanan çatışmalarla ilgili daha önce paylaştığı istihbaratı kastederek, "vâllahî'l-azîm hiçbir vakit hiçbir maddede ketm-i hakikat etmedim" şeklinde yemin eder ve vilayetindeki gelişme-

265 BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 66], R. 28.11.1312 (M. 09.02.1897).

266 BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 76], R. 31.01.1313 (M. 12.04.1897).

267 Nitekim Abdulhamit Kırmızı'nın belirttiği üzere bir valinin, "icrâsı Bâb-ı Âlî'nin inzîmâm-ı emrine muhtâc olan" işlerde bütün bilgi ve görüşleri ileterek, merkezden talimat alma yükümlülüğü vardır; Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016, s. 99.

leri yönetimden saklamadığını ifade eder.²⁶⁸ Paşanın merkezle paylaştığı konular ağırlıklı olarak vilayet dahilindeki Ermenilerin faaliyetleri, Rusya ve İran sınırından yapılan sınır ihlalleri, vilayetin genel asayiş durumu ve Türk, Kürt, Ermeni ve Çerkezlerin birbirleriyle ilişkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu sonuncusu, özellikle de Ermenilerin Türklere, Kürt ve Çerkezlerin de Ermenilere karşı yaptıkları saldırılar, merkezle paylaşılan haber raporlarından anlaşıldığı kadarıyla, vilayetin en hassas noktasıdır ve merkezi yönetimin üzerinde yoğun olarak durduğu konuların başında gelmektedir. Abdülhamid yönetiminin bu konudaki başlıca endişesi, bazen vilayetin demografik yapısını değiştirmeye yönelecek kadar artan karşılıklı saldırıların,²⁶⁹ İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın müdahalesine sebep olma ihtimalidir.²⁷⁰ Bu nedenle vilayetteki İngiliz konsoloslarının attıkları her adım, konsolosların ziyaretleri ve görüştükleri kişilerin isimlerini varncaya değin merkeze raporlanmıştır;²⁷¹ sınır ötesinde, Rusya'nın

268 BOA, *Y.EE.d.*, mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhabberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 31], R. 10.11.1311 (M. 22.01.1896).

2691895 Kasım'ında mabeynden gönderilen bir telgrafta bu saldırılar açıkça dile getirilmiş, hatta bölgedeki İngiliz ve Amerikan subayların misyoner kıyafetinde Ermenileri Müslümanlara karşı kıskırttıklarını bilindiği ifade edilmiştir: "(...) Köylere ve kasabalara hücum edenlerin ekrâd ve aşâir ve Laz halkı olduğu ve diğer bazıında ise bunlar meyânında Laz ve Gürcü kıyafetinde Ermeni eşkıyası da bulunduğu arz edilmekte olmasına ve telefât-ı İslâmîye'nin Ermeni telefâtından pek ziyâde idüğü dahi başkaca istihbâr olunmasına mebnî hakikat-i hâl her ne kadar istisfâr buyurulmuş ise de henüz bir cevâb-ı sahih-i kat'i alınmadığından ve Gürcü Ermenilerin simâca ve lisân ve libâsca Gürcü İslâmlardan hiçbir farkları olmadığı gibi Kürdistan ve Lazistan'daki Ermeniler dahi Kürdce ve Lazca tekellüm ve bunlara mahsûs elbiseyi teblbûs etmekte olduklarına ve ale'l-husûs Ermenilerin maksad-ı mel'anet-kârâneleri âtiyen bir hükümet-i Hristiyanîye teşkil ve vesile olabilmek için nüfûs-ı İslâmîye'yi katl ile taklil ve ekseriyet-i nüfûs kendilerine tahvil etmek noktasına ma'tûf olub hattâ birtakım İngiliz ve Amerikan zabıtların misyonerler kıyafetinde olarak Ermenileri teşvik ve ehl-i İslâm üzerine tahrik etmekte bulundukları mevsûkan istihbâr olduğuna nazaran (...) şimdiki kadar ehl-i İslâm'dan ne kadar ve Ermeniden ne kadar vefâyât vukû'bulup tarafeynden nerelerde ne gibi hasarât ve mezâlim ikâ' edildiğinin suret-i sahihâda olarak bu gece nihâyet saat ikiye kadar arzı kat'iyen emr u fermân buyurulmuştur olbâbda;" BOA, *Y.EE.d.*, mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhabberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 27], R. 04.09.1311 (M. 16.11.1895).

270 Osmanlı yönetiminin bu endişesi, Erzurum Valisi Rauf Paşa tarafından mabeyne gönderilen şu telgrafnamede açıkça görülebilmektedir: "Ermenilerin karların kalkmasıyla beraber bi't-tecâvüz ihlâl-i âşâyış için şimdiden teşebbüsâta bulundukları başkâtâbet-i celileye mütekaddim diğer telgrafnâme meâlinde müstebân oluyor (...) Hamidiye Alaylarını teşkil eden aşâir-i ekrâdî tehyic ile Ermenileri katl ve mallarını yağma ve gasba sevk etmek maddesi olmasi melhûz bulunmasına ve geçen sene Van cihetlerinden eyledikleri intikâm mülâbeseşiyle ekrâdın bu cihete meyelnî müsteb'ad olmayıp böyle bir hâlin zuhûru ise Avrupa'ya karşı devleti müşkil bir mevki'e düşüreceğine (...)" BOA, *Y.EE.d.*, mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhabberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 69], R. 23.12.1312 (M. 07.03.1897).

271 İngiliz konsolosların faaliyetleri yerel yönetimlerce dikkatle takip edilmiştir. Örneğin Mayıs 1899

yaptığı askeri hazırlıklar da mülki, istihbari ve diplomatik kaynaklar aracılığıyla ve tüm ayrıntılarıyla yakından takip edilmiştir.²⁷²

Wilayetlerdeki bilhassa İngiliz ve Rus etkinliğinin sıkı bir şekilde takip edildiğini gösteren örneklerden de anlaşıldığı gibi, taşradaki Osmanlı yetkililerinin önemli misyonlarından biri bölgelerindeki casusluk faaliyetlerine karşı teyakkuzda bulunmaktır. Anadolu'daki Rus casusların faaliyetleriyle ilgili Londra'da yayınlanan *Standart* gazetesine 1883 başlarında haber olan Erzurum'daki bir casusluk olayı, bu konudaki örneklerden biridir. Osmanlıların sıkı sıkıya takip ettikleri Erzurum'daki İngiliz muhabirleri tarafından Londra'ya gönderildiği anlaşılan habere göre, vilayette "Rusya'nın birçok hafiye memurları zuhûr ederek gerek akçe i'tâsı ve gerek Rusya muâvenetinin vaadiyle ahâliyi Hükûmet-i Seniyye aleyhinde isyan ettirilmesine sa'î eylemektedir." Rus casusların bölgenin haritalarını çizmeye çalıştıklarına da yer veren haberin yayınlanmasından sonra Babîâli, bu gibi "nâbecâ (münasebetsiz) müsâfirleri" bölgeden uzaklaştırmak için girişimlerde bulunacaktır.²⁷³ Yaklaşık on beş yıl sonrasına, Nisan 1898 tarihine ait bir tahriratta da Kars Şehbenderliği, Rus hükûmetinin Osmanlı topraklarına maaşlı casuslar gönderdiği ve Erzurum'da birkaç Rus casusunun faaliyet gösterdiğini bildirerek vilayet yetkililerini uyarmıştır.²⁷⁴ Yine Kars

tarihli bir telgrafnameye göre Erzurum Vilayeti'nde görevli İngiltere konsolosunun, Avrupa'dan gönderilen para yardımlarını Ermeni muhtaçlara dağıtmak üzere Pasinler Kazası'nı ziyaret edeceği öğrenilmiş, bunun üzerine Pasinler Kaymakamlığı uyarılarak, konsolosun takip edilmesi "hissettirilmeyecek surette" notuyla beraber kaymakamlığa emredilmiştir; BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 19], R. 06.03.1315 (M. 18.05.1899). Bu konuda ayrıca şu kayda bkz. "Van İngiliz konsolosu Diyarbakir tarikiiyle Erzurum'a gelerek birkaç gün kaldıktan sonra Van'a müteveccihen hareket eylemiş olduğu berâ-yı ma'lûmât ma'rûzdur olbâda;" BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 47], R. 14.06.1315 (M. 26.08.1899). 272 Rusya'nın askeri hazırlıklarının mabeyne raporlandığı bir telgrafname örneği şu şekildedir: "Bu sene Rusyalının hudûd üzerinde bulunan fırkasıyla diğer iki fırkası üç topçu livâsı dört süvâri kazak alayı ve bir süvâri dragon fırkası Mayıs içinde Kars ovasında ictimâ' ile ta'lim icrâsından sonra kuvve-i mezbûre Ağustos içinde Kars'da ve Sarıkamış'da manevralar icrâ edecek ve Kafkasya ahâli-i İslâmiyesi'nden yakında süvâri alayları teşkili mukarrer idüğü (...);" BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 16], R. 11.03.1311 (M. 23.05.1895).

273 Mithat Aydın, "19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, Mart 2013, s. 40; ayrıca bkz. BOA, Y.PRK.PT., 2/13, H. 06.03.1300 (M. 15.01.1883).

274 Aydın, "19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri," s.40; ayrıca

Şehbenderliğinin tahkikatına göre, Rusya tebaasından bazı Müslümanların Rusya için askeri hizmetlerde ve casusluk faaliyetlerinde bulunmak üzere sınıra yakın yerlerdeki Osmanlı köylerine gönderildikleri anlaşılmıştır.²⁷⁵ Mabeyn ve dahiliye nezareti ile bölgedeki yetkililer arasında yapılan benzer yazışmalar, Rusya'nın Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşlarından casusluk faaliyetlerinde önemli ölçüde yararlandığını ortaya koymaktadır.²⁷⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle askeri durumuna ilişkin bilgi toplamaya çalışan casusların varlığından haberdar olan Osmanlı taşra yöneticileri ise, vilayetlerindeki espionaj faaliyetlerine karşı uyanık bulunarak, bu konuda elde edilen bilgilerin merkez ve diğer vilayetlerle paylaşılması hususunda büyük hassasiyet göstermişlerdir.²⁷⁷

Osmanlı taşrasındaki yöneticiler arasında, Meltem Toksöz'ün²⁷⁸ Osmanlı belgelerinde sıkça geçen ifadelerden biri olarak "iğtişaş"²⁷⁹ kelimesi ekseninde

bkz. BOA, Y.PRK.EŞA., 29/55, H. 05.12.1315 (M. 27.04.1898).

275 Kars Şehbenderliğinin sonradan yaptığı araştırmayla Rusya adına casusluk yapanlardan biri tespit edilmiştir. Şehbenderin bu konudaki tahriratı şöyledir: "Mes'elenin derkâr olan ehemmiyetine binâen nazar-ı dikkat-i kemterânemden dûr tutulmayarak gerek Rusya teb'asından ve gerek Devlet-i Aliyye'den olarak o yolda hidemât-i hâinânede bulunanların tahkiki husûsunda icrâ eylediğim tedkikât-ı bendegânem üzerine hudûd-ı hâkânî üzerinde 'Orta Kal'a' nâm mevki'in mukâbilinde bulunan 'Çermalı' nâm Osmanlı köyünde hizmet-i hükûmetde müstahdem ve anasıl Rusya'nın Kotayes vilâyeti ahalisinden bulunan Rusya me'mûrinine inbârât-ı müdemâdiyyede bulunmakta olduğu ve kendisi âdetâ Rus casusu addine sezâ bir hâin idüğü hafiyen istihbâr kılınmış olduğundan merkûmun hareketi teccüss edilme ve tebeyyün edecek hâle göre hakkında emsâline ibreten mücâzât-ı şedide icrâ kılınmak menâfi-i mukaddese-i Saltanat-ı Seniyye'den bulunduğu derkâr olmağla arz-ı keyfiyete mücâseret eyledim;" Aydın, "19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri," s. 41.

276 Örneğin bkz. BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberatı ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 123], R. 17.09.1314 (M. 01.12.1898); Aydın, "19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri," s. 41.

277 Erzurum Valisi Rauf Paşa tarafından Kasım 1899 tarihinde mabeyne gönderilen bir telgrafname sureti, taşra yöneticilerinin bölgelerindeki İngiliz ve Rus faaliyetlerinden ayrıntılıyla haberdar olduklarını göstermektedir: "Akşamki telgrafnâme-i çâkerânemle arz olunduğu üzere Ermeni eşkiyasının teşebbûsât-ı tecâvüzkarâneleri dahi tahakkuk eylediği takdirde gerçi Ermenileri esâsen ikâ-i iğtişâşa teşvik edenler İngilizler olmakla beraber böyle yekdiğerini müte'âkıb çetelerin tecemmû' ve tecâvüzlerinden Rusya gibi bir devlet-i muazzamanın haberdâr olmaması müsteb'addır. Binâen-aleyh nazar-ı dikkat ve iştibâh müsteclib görüldüğünü ve eşkiyânın hududa tecâvüzle kurâ-yı Müslime'de icrâ-yı mel'ânete tasaddileri buralarca birçok ahvâl-i nâ-marziyenin vukû'una sebebiyet vereceğini hasbe'l- ubûdiye arza ictisâd eylerim." BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 54], R. 17.09.1315 (M. 29.11.1899).

278 Meltem Toksöz, "Toplumsal Çatışma, Hukuk ve Asayiş İlişkisi Üzerine," *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 220.

279 Karışıklık, düzensizliğin yol açtığı kargaşa.

açıkladığı gibi, düzeni tehdit ya da düzen karşıtı olarak algılanan unsurlara karşı ortak bir tavır oluşmuştur. Nitekim birkaç farklı vilayetin merkezle yaptıkları muhaberat karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, tehdit olarak algılanan unsurlara karşı alınan önlemlerin birbirine çok benzediği görülür. Örneğin bu tehdit bir kişiden geliyorsa, kişi hakkında tahkikata girişmek, merkezi yönetimi haberdar etmek ve kişiyi sıkı sıkıya takip etmek bu önlemlerden bazılarıdır. Bilhassa vilayetler arası çok sık seyahat eden yabancılar “potansiyel casus” olmaları hasebiyle sıkı şekilde takip edilirler. Çeşitli vilayetler sık sık bu tür kişilere karşı tetikte olmaları konusunda uyarılır ve merkezi yönetimle bu tür konuların paylaşılması teşvik edilir. Mesela 7 Şubat 1895 tarihinde Erzurum Valisi Hakkı Paşa, biri Trabzon Polis Komiserliğinden tasdikli mürur tezkeresi, diğeri Kars Şehbenderliğinden onaylı pasaport sahibi iki İngilizli huzuruna getirterek “bilâ-irâde-i seniyye dâire-i memâlikde geşt u güzâr etmelerine müsâade olunamayacağı”nı ifade eder. Bu ifadesine mabeyne gönderdiği telgrafında yer veren Hakkı Paşa, İngilizlerin pasaportlarının polis idaresinde alıkonulduğunu ve “hareketlerinin taht-ı nazar-ı dikkatte tutulduğunu”nu yönetime bildirir.²⁸⁰ Erzurum Vilayeti benzer telgrafları sonraki tarihlerde de merkezle paylaşmaya devam eder: İngiltere’nin Sofya viskonsolosunun Erzurum’a geldiği,²⁸¹ İtalya konsolosunun Erzurum’da *Daily News* gazetesi muhabiriyle görüştüğü²⁸² ve Van Rusya konsolosunun Erzurum’a gelerek Osmanlı ordusu hakkında bilgi toplamaya çalıştığı²⁸³ bu telgrafların konularından bazılarıdır. Benzer örnekler diğer vilayetler için de söz konusudur. Örneğin 23 Eylül 1887’de Halep Vilayeti, Dr. Michael Westerly adında bir yabancıнын, bölgede “oraya buraya gittiğinin” anlaşıldığı ve sıkı gözetim altında tutulması gerektiğine ilişkin uyarılır. Vilayete, “[bu şahsa] pasaportu verilerek derhal yoluna gönderilsin” talimatı verilir ve Dr. Westerly bölgeden uzaklaştırılır.²⁸⁴ Bu tür örnekler aslında bize şunu kanıtlar:

280 BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 4], R. 26.11.1310 (M. 07.02.1895).

281 BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 5], R. 24.12.1310 (M. 08.03.1895).

282 BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 9], R. 14.01.1311 (M. 26.03.1895).

283 BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 36], R. 30.04.1315 (M. 12.07.1899).

284 Derinç, *İktidârın Sembolleri ve İdeolojisi*, s. 143.

İmparatorluğun genelinde yerel yöneticilerin aktif rol aldığı etkin bir gözetleme ağı vardır ve bu ağı en dikkat çekici yönü tehdit algısı üzerine kurulu olmasıdır.

Tabii istihbarat paylaşımı tek taraflı bir olgu değildir ve vilayetlerin merkeze gönderdikleri kadar sık olmasa da, merkez de vilayetlerle istihbarat paylaşımında bulunmuştur. Merkezi yönetimin vilayetlerle istihbarat paylaşımı, merkezden vilayete uyarı niteliğinde emir verme ve vilayetin de bu emir karşısında tedbir alma döngüsü olarak açıklanabilecek bir esas üzerine kuruludur. Osmanlı arşivleri, çeşitli konularda alınan istihbarat üzerine vilayet ve diğer yerel birimlerin merkezce uyarılması örneğini içeren sayısız kayıtlı doludur. Örneğin dahiliye nezaretinin 1902 Mart'ında Arap kıyafetli üç İngilizin Arap şeyhleriyle bağlantı kurmak için hayvan satın almak bahanesiyle Mısır'dan Suriye'ye hareket ettikleri istihbaratını alması üzerine devreye soktuğu işlem, bir yandan ilgili birimlerden haberin tahkikini istemek, diğer taraftan da ilgili vilayete emir vererek tedbir alınmasını sağlamak olmuştur.²⁸⁵ Yine bunun gibi, Rusçuk'ta bulunan Ermenilerin, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri kışkırtmak amacıyla hazırladıkları ilanları Hocabey veya Batum yoluyla ülkeye sokacakları istihbaratının alınması üzerine, ilgili vilayetler dahiliye nezaretince dikkatli olmaları hususunda uyarılmıştır.²⁸⁶ Bunların dışında zaman zaman mabeyn-i hümayundan Osmanlı vilayetlerine sıra dışı istihbari görevler de yüklenmiştir. 1896'da Erzurum Vilayeti'ne verilen "Ermeni lisanını layıkıyla bilir" bir hafıye bulma görevi, Osmanlı merkezi yönetiminin istihbari ihtiyaçlarını ortaya koyması bakımından kayda değerdir:

Erzurum Vilâyeti'ne

Dersaâdet'de hidemât-ı hafıyyede istihdâm olunmak üzere Ermeni lisânını lâıykıyla bilir ve Ermenice tekellüme muktedir ehl-i ırz ve mücerreb ve mümkün ise okuryazar iki Müslümanın mahremâne olarak buldurulup hemen Dersaâdet'e i'zâmı ve keyfiyetin arz ve işâ- rı emr u fermân buyrulmuşdur olbâbda / fi 23 Ağustos Sene 1312 / Mehmed Kâmil.²⁸⁷

²⁸⁵ BOA, *DH.MKT.*, 455/32, H. 11.12.1319 (M. 21.03.1902).

²⁸⁶ BOA, *DH.MKT.*, 1356/100, H. 20.10.1303 (M. 22.07.1886).

²⁸⁷ BOA, *Y.EE.d.*, mabeyn-i hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasındageçen muhaberata ait evrak

1896'da Yıldız Sarayı'ndan böyle bir talep gelmesi tesadüf değildir. Çünkü 1890'lar itibariyle Osmanlı merkezindeki ve Anadolu'nun Doğu vilayetlerindeki yöneticiler yükselen Ermeni sorununun etkilerini iyiden iyiye hissetmeye başladılar. 1890 Haziran'ında Erzurum'da Anavatan Müdafileri adlı cemiyet üyelerinin halkı kıskırtması sonucu başlayan çatışmaları, büyüklü küçüklü bir dizi çatışma ve ayaklanma izledi. 1894-1896 yılları arasında başta Erzurum, Van, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Erzincan, Malatya, Sivas ve Maraş olmak üzere imparatorluğun Doğu kentlerinde yirmiyi aşkın büyük çaplı olay yaşandı.²⁸⁸ Bu durum haliyle Osmanlı istihbarat ve muhaberatını Ermeni sorunu üzerine yoğunlaştırmıştır. Nitekim söz konusu dönemde Doğu vilayetleri yöneticileriyle merkez arasındaki istihbarat paylaşımı ve bilgi akışının büyük bölümü Ermenilerin faaliyetleri ve Ermeni saldırıları konularını işlemektedir. Örneğin Erzurum Vilayeti ile mabeyn arasında kabaca 1895 ilkbaharından 1898 Mart sonuna kadar yapılan yüz otuz telgraf muhaberatından yetmiş Ermeni meselesi içeriklidir.²⁸⁹ Bu veriden de anlaşıldığı gibi vilayetin merkezle paylaştığı istihbaratın yarısından fazlası Ermeni meselesine yoğunlaşmakta, Rusya'nın askeri hazırlıkları, Avrupalı konsolosların faaliyetleri, misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı topraklarına silah sevkiyatları ve bazı asayiş olayları merkezle paylaşılan diğer istihbarat konularını oluşturmaktadır.

Örnek olarak büyük ölçüde Erzurum Vilayeti'nin alındığı ve taşradaki istihbarat ağının sadece belirli bir bölümünü yansıtmayı amaçlayan bu bölümün, imparatorluğun bütününe kapsayan istihbarat ağının sadece küçük bir parçasını aydınlatmaya çalıştığını belirtmek gerekir. Merkezin ve özellikle de mabeynin istihbarat kaynakları bakımından konuya yaklaşıldığında, Osmanlı taşrasında görevli mülki yöneticilerden elde edilen istihbaratın, geniş istihbarat ağının sadece bir parçası olduğu ve taşradaki askeri yetkililer, emniyet yetkilileri ve genellikle tahkikat göreviyle taşraya gönderilen müfettişler gibi kaynakların da merkeze istihbarat sağladığı atlanmamalıdır. Aslına bakılırsa burada esas olarak anlaşılması

suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 48], R. 23.06.1312 (M. 04.09.1896).

²⁸⁸ Ali Güler-Suat Güler, *Sorun Olan Ermeniler*, Türkar Yayınları, Ankara, 2003, s. 132-134.

²⁸⁹ BOA, Y.EE.d., mabeyn-i hümayun ile bazıvali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi birinci ve ikinci defterler, No: 1129, R. 9 Mart 1311-R. 24 Şubat 1314 arası.

gereken, Osmanlı yöneticilerinin devreye soktukları tüm bu istihbarat uygulamaları ve bilgi akışıyla neyi amaçladıkları ya da ne elde etmek istedikleridir. Esasında Tanzimat döneminden beri devam eden ve taşrada iyi işleyen bir güvenlik teşkilatı kurmayı amaçlayan reformlar merkezi hükümetin iradesini taşraya hâkim kılmak üzerine yoğunlaşmıştır. Tıpkı asayiş mekanizması, jandarma reformları ve muhabere teknolojisinin taşrada yaygınlaştırılması uygulamalarında olduğu gibi, bilgi paylaşımı ağının daha etkili kullanılmaya çalışılması da bu iradenin bir parçasıdır. Öte yandan etnik, dini ve kültürel zenginliğe dayanan, üstelik Osmanlıların gözünde büyük devletlerce kaşındığına inanılan imparatorluğun bir takım farklılıklarının istihbarat raporlarında izini sürmek mümkündür. Bu farklılıklar anarşi, devrim ve komite gibi olgulara dönüşmediği sürece yöneticiler için sorun olmamış, fakat gerçek ya da varsayımsal tehditlere dönüştüklerinde istihbarat raporlarında sıklıkla yer almışlardır. Bölgelere göre farklılık gösterse de, örneğin Rum milliyetçileri, Ermeni komiteleri ya da Bulgar devrimcileri Abdülhamid dönemi yöneticilerinin zihinlerine damga vuran tehditler arasındadır. Osmanlı taşrasında istihbarat ağına dahil olan çoğu yönetici, tehdit ve tedbir, iğtişaş ve asayiş döngüsünde görevini tamamlamıştır.

SEFİR (BÜYÜKELÇİ) VE ŞEHBENDERLER (KONSOLOSLAR)

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış istihbarat ihtiyacı büyük oranda sefir ve şehbenderler, temelde hariciye nezaretine bağlı olan sefarethane ve şehbenderhaneler aracılığıyla karşılanmıştır. Bilindiği gibi özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Hariciyesi III. Selim'in başlattığı ve II. Mahmud tarafından devam ettirilen reformlarla giderek yetkinleşmiştir. III. Selim 18. yüzyılın sonlarına doğru Londra, Paris, Berlin ve Viyana gibi önemli başkentlere ikamet elçilikleri²⁹⁰ açarak geçici diplomasiden sürekli diplomasiye geçişi gerçekleştirmiş;²⁹¹ bu saye-

290 İkamet elçiliklerinin kuruluşu konusunda bkz. Ercüment Kuran, "Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821," *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 1968.

291 Mahmut Akpınar, "Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895)," *Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, 2015, s. 30.

de Osmanlılar dolaylı kaynaklardan ya da geçici temsilcilerden değil de, daimi ve birincil kaynaklardan haber alma faaliyetlerinde yararlanmaya ve istihbarat elde etmeye başlamışlardır.²⁹² İlk daimi ikamet elçisi Yusuf Ağâh Efendi'nin görevlerine bakıldığında, siyasi, askeri ve ticari alanlardaki dış temsil görevlerinin yanı sıra, istihbarat alanında da elçiden iş çıkarmasının beklendiği görülür.²⁹³ Bununla birlikte Findley Osmanlı diplomatlarının ve özellikle elçilerin Avrupa'da edindikleri izlenimi Osmanlıya aktarma konusuna vurgu yaparak, 1830'ların dış temsilcilerinin "Osmanlıları Batıda temsil etmek yerine Batıyı Osmanlı İmparatorluğu'nda temsil ederek, daha çok Avrupa'da edindikleri tecrübeleri özümsemekte ve yansıtmakta oldukları"nı kaydeder.²⁹⁴ Büyük ikamet elçiliklerinden başka, 19. yüzyıldan itibaren bilhassa İtalyan liman kentlerine şebkenderler tayin edilmesiyle, Osmanlı diplomasi ve enformasyon ağı genişleyerek yeni yüzyılın standartlarına göre biçimlenmeye başlamıştır.²⁹⁵ Osmanlı hariciyesindeki bu profesyonelleşme, başta Mustafa Reşid, Âli, Keçecizade Fuad, Safvet ve Ahmed Vefik Paşalar olmak üzere diplomasi mahfilleri ve dışişleri kalemlerinde yetişmiş²⁹⁶ yetenekli Tanzimat dönemi bürokratlarıyla devam etmiştir. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde, bir anlamda Tanzimat'ın da mirası olarak yetkin, geniş ve temsil düzeyi yüksek bir Osmanlı hariciyesinin varlığından söz edilebilir. Dönemin dış temsilciliklerinden çeşitli konularda merkezi yönetime gönderilen istihbarat raporu mahiyetindeki tahrirat ve telgrafnamelerin haber değeri bakımından niteliklerinden de anlaşılabilirdiği üzere, Abdülhamid dönemi dış haber alma sistemine Tanzimat'tan önemli bir miras kalmıştır.

292 Faik Reşit Unat "Osmanlı Seyirleri ve Sefaretnameleri" adlı eserinde bu noktaya dikkat çekerek Avrupa devletlerinin çok eski tarihlerden itibaren Osmanlı payitahtına daimi elçiler veya maslahatgüzarlar (kapu çuhadarları) atadıkları halde, Osmanlı İmparatorluğu'nun daimi elçilik açmaktan imtina ettiğini belirtir. Unat bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun inkişaf devrinden kalan müstağni infirat ve ihtişam siyasetinden kaynaklanmış olduğunu kaydeder, bkz. Unat, *Osmanlı Seyirleri ve Sefaretnameleri*, s. 14.

293 Gültekin Yıldız, "Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ateşemilleriğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ateşe Raporları," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2012, s. 243.

294 Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babiâli (1789-1922)*, Ercan Ertürk (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2014, s. 160.

295 Akpınar, a.g.m., s. 30.

296 Akpınar'ın tespitine göre Tanzimat'tan itibaren Osmanlı dış temsilcilerinin yaklaşık üçte biri mesleken yetişmiş ve mesleki altyapıya sahip kişilerden oluşmaktadır; bkz. Akpınar, a.g.m., s. 30.

1836'da hariciye nezaretinin kurulması diplomatik faaliyetlerin sistematik ve profesyonel şekilde yürütülmesi için bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Tanzimat dönemi boyunca belki de imparatorluğun en öne çıkan ofisi olan Osmanlı hariciyesi, Berlin Kongresi sonrasında ve bilhassa 1880'lerden itibaren dahiliye nezaretiyle birlikte en iyi teşkilatlanmış iki kurumdan biridir. Osmanlı hariciyesinde, kaybedilen 93 Harbi ve sonrasında imzalanan Berlin Anlaşmasıyla ortaya çıkan en önemli değişim, diplomasinin imparatorluğun birçok bölgesinde büyük devletlerin faaliyetlerine paralel olarak yürütülmek zorunda kalınmasıydı. Berlin Anlaşmasından sonra örneğin Ermenilerin yaşadığı bölgelerde yapılacak ıslahatı ya da Makedonya'daki Hristiyan tebaanın durumunun iyileştirilmesini takip etmek gibi gerekçelerle imparatorluğun birçok bölgesinde yabancı temsilcilikler kurulması, imparatorluğun karşı karşıya kaldığı diplomatik durum ve kabul ettiği yükümlülüklerin bir sonucu olarak dışişlerinde bir değişimi zorunlu kılıyordu. Dış devletlerin gide-rek artan müdahaleleri, Mısır ve Bulgaristan gibi mümtaz eyaletlerden kaynaklanan yeni sorunlar ve imparatorluğun etnik-dini yapısının ortaya çıkardığı birtakım problemler bu zorunluluğun ön plana çıkan diğer boyutlarıydı. Osmanlı yöneticileri bu değişimi güçlü bir sefaret ağı ve bundan da önemlisi Rusya ve Avusturya-Macaristan'ınkine benzeyen geniş bir konsolosluk ağı²⁹⁷ kurarak gerçekleştirmek istemişlerdir. Nitekim 1886'da yapılan düzenlemeyle Osmanlı dış temsilcilikleri önemlerine göre kategorilendirilerek, tahsisat ve personel sayısı gibi veriler üzerinden sınıflara ayrılmıştır. Örneğin Londra, Paris, Berlin ve Viyana gibi Avrupa'nın büyük kentlerindeki büyükelçiliklerin dışında Atina, Bükreş, Belgrad, Vaşington, Madrid, Çetina gibi elçilikler kendi aralarında sınıflandırılarak tahsisatı belirlenmiştir. Bunların dışında, sınır bölgelerinde ve dünyanın önemli liman kentlerinde hariciye nezaretine bağlı şehbender ağı kurmak konusunda Osmanlıların oldukça başarılı oldukları ifade edilmelidir.²⁹⁸ Dağılımları, kuruldukları bölgelerin coğrafi-diplomatik özellikleri ve aşağıda yer verilecek takip edilen konu örneklerinden de

297 Osmanlı konsolosluklarının hangi şehirlerde bulunduğu ve konsolosların isimleri için bkz. Hariciye Sâlnâmesi (1900), s. 235-246.

298 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 4. Baskı, Ankara, 2012, s. 522-523.

anlaşılacağı gibi, haber toplama, bilgi edinme ve iletişim ağına dahil olma, dış temsilciliklerin en az diplomatik temsil kadar önemli misyonlarından bazılarıdır.

II. Abdülhamid dönemi sefaret ve şehbenderlik ağının bir anlamda imparatorluğun diplomatik ilişki yoğunluğu ve istihbarat ihtiyacına göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Örneğin Londra, Paris, Berlin ve Viyana gibi büyük merkezlerle yapılan muhabere hacminin diğer merkezlere göre fazla olması, İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya'nın "Büyük Güç" kategorisine girmesinin yanı sıra, Osmanlıların söz konusu ülkelerle olan ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan haber alma ihtiyacıyla doğrudan alakalıdır. Nitekim Abdülhamid dönemi elçi ve konsoloslarının İstanbul ile yaptıkları yazışmalar incelendiğinde –bazı idari ve bürokratik yazışmaların dışında– bunların büyük bölümünün bilgi ve haber paylaşımı niteliğinde oldukları görülür. Osmanlı sefir ve şehbenderleri genellikle Osmanlı güvenliğini ön plana çıkaran bir anlayışla, bulundukları ülkede Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren gelişmeleri hükümete aktarmaya çalışmışlardır. Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa (1851-1885), Paris Sefiri Salih Münir Paşa (1896-1908), Berlin Sefiri Ahmed Tefvik Paşa (1897-1908), Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşa (1896-1909), St. Petersburg Sefiri Hüseyin Hüsni Paşa (1889-1908) ve Roma Sefiri Mustafa Reşid Paşa (1896-1908) gibi Abdülhamid döneminin önemli sefir/bürokrat tiplerine bakıldığında, Tanzimat'ın diplomasi anlayışının bir bakıma devam ettiği görülmektedir. Fakat belki bundan da önemlisi, bu isimlerin görev süreleri ve yetkinlikleri, Tanzimat'ın diplomasi kalitesinin Osmanlı yönetimince devam ettirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Osmanlı hariciyesindeki bu kalite, dönemin istihbarat ağının niteliğini de doğrudan etkilemiş, örneğin Ermeni cemiyetlerinin faaliyetlerini,²⁹⁹ imparatorluğun uzak topraklarına yönelik büyük devletlerin girişimlerini³⁰⁰ ya da herhangi

299 Örneğin bkz. "Londra'daki Ermeni Cemiyetinin kâtipliğini yapan bir avukatın hanesinde yapılan bir toplantıda bulundurulmuş bir hafiyeye memurunun bu toplantı zabıtnamesini alarak sefarete verdiği ve bunun tercümesinin Londra Sefaret-i Seniyyesi tarafından gönderilip takdim edildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 314/130, H. 10.06.1312 (M. 09.12.1894).

300 Örneğin bkz. "İngiltere ve Fransa arasında Mısır meselesine dair yapılan ittifakta Hıdiv Tefvik Paşa'nın liyakatsizliğinden dolayı yerine bir hıdivin tayin olmasını padişahın talep edecekleri ve Fran-

bir Avrupa ülkesindeki Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren önemli bir gelişmeyi³⁰¹ zamanında haber alabilmeye ve buna göre tedbir almaya olanak tanımıştır.

Abdülhamid dönemi sefir ve şebhenderlerinin istihbari misyonlarına geçmeden önce, klasik bir Abdülhamid dönemi dışişleri bürokratını daha yakından tanımak gerekmektedir. Bu dönemde dışişlerinde görevli bir Osmanlı bürokrati, hariciye geleneğine uygun olarak temelden yetiştirilmiş, yetkin, Fransızca gibi ortalama bir Osmanlı diplomatının bilmesi gereken bir dilin yanında İngilizce, İtalyanca ya da Almanca gibi en az bir Batı dilini daha bilen bir donanıma sahiptir.³⁰² Örneğin Londra Sefiri Musurus Paşa³⁰³ ana dili Rumca ile dönemin diplomasi dili Fransızcanın dışında İngilizce ve İtalyanca bilmektedir.³⁰⁴ Yine önemli bir diplomat olan Paris Sefiri Salih Münir Paşa “bir Fransız gibi güzel ve nükteli konuşabilecek kadar”³⁰⁵ Fransızcaya vakıftır. Bunların dışında örneğin Hüsnü Turhan Paşa, Noradunkyan Efendi, İbrahim Hakkı Paşa ve Ahmed İzzet Paşa gibi Abdülhamid döneminde dışişlerinde görev almış bürokratlar dörder dil bilmekteydiler.³⁰⁶ Dönemin dışişleri bürokratlarının genel bir özelliği de yüksek entelektüel kimliğe sahip olmaları ve bilim/sanatla uğraşmalarıdır. Örneğin devrin önemli bürokratlarından Aleksandr Karatodori Paşa Paris'te okurken çeşitli tezler hazırlamış, Kosmos isimli neşriyatta yazılar yayınlarak Tusi'nin

sa'nın menfaatini muhafaza bakımından Mısır'a asker çıkaracağı hakkında Paris Sefaretince alınan istihbarat-ı hususiye” hakkında, BOA, Y.EE., 127/81, H. 03.10.1301 (M. 27.07.1884).

301 Örneğin bkz. “Rusya hükümeti tarafından Karadağ hükümetine hediye edilen silahların suret-i taksimine ve saireye dair Çetine Sefaret-i Seniyyesi'nden gelen tahrirat” hakkında, BOA, Y.A.H.U.S., 343/68, H. 23.07.1313 (M. 09.01.1896).

302 1870'lere kadar görev yapan diplomatların büyük kısmının muhtelif memuriyetlerden diplomatiğe tayin edildiği, diplomatlık eğitimi alan ilk Osmanlı diplomatına hediye edilen silahların suret-i taksimine ve saireye dair Çetine Sefaret-i Seniyyesi'nden gelen tahrirat” hakkında, BOA, Y.A.H.U.S., 343/68, H. 23.07.1313 (M. 09.01.1896).

303 Aynı aileden Kostaki Antopulo Paşa (1895-1903) ve Musurus Paşa'nın oğlu Stefanaki Musurus Paşa (1903-1908) II. Meşrutiyetin arifesine kadar Londra sefirliği yapmışlardır.

304 Şafak, “Bir Tanzimat Diplomati Kostaki Musurus Paşa (1807-1891),” s. 46.

305 Ali Birinci, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, C. II, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 330-331.

306 Mahmut Akpınar, “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922),” *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 35, 2015, s. 185.

“Keşfü'l-Kina an Esrari's-Şekli'l-Maruf bi'l-Katta” adlı geometri eserini Fransızcaya çevirmişti.³⁰⁷ Geçici görevlerle birçok kez İtalya ve Yunanistan'a gönderilen ve Findley'in deyimiyle “öncü bir uluslararası hukuk ve idari hukuk uzmanı”³⁰⁸ olan Roma Sefiri ve Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa “Medhal-i Hukûk-ı Beyneddüvel,” “Tarih-i Umûmi” ve “Zübde-i Tarih-i Osmanî” gibi hukuk ve tarih alanında eserler vermiş,³⁰⁹ Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın da “Diploması” isimli iki ciltlik önemli bir kitabı yayınlamıştır.³¹⁰ Öte yandan, Abdülhamid dönemi de dahil olmak üzere Tanzimat dönemi boyunca muhtelif başkentlerde görev yapmış yirmi iki sefirin daha sonra hariciye nazırı –ve bunların bir kısmının da sadrazam– olmaları, Abdülhamid dönemi bürokrasi ve diplomasi anlayışı içinde hariciyecilerin önemli bir yere sahip olduklarını göstermektedir.³¹¹ Bu aynı zamanda, Tanzimat döneminin sefir-hariciye nazırı-sadrazam basamaklarını takip eden diplomatlarının (Mustafa Reşid Paşa örneğinde olduğu gibi) Osmanlı bürokrasisine bıraktıkları bir miras olarak da yorumlanabilir. Abdülhamid dönemi boyunca devam eden dışişlerindeki teşkilatlanma çabaları ve yeni temsilciliklerin açılması ya da mevcut temsilciliklerin genişletilmesi, tıpkı vilayetlerle daha sık muhabereye girip imparatorluğu kontrol altında tutma çabalarında olduğu gibi, bürokrasi ağını etkinleştirmenin yanı sıra sıkı bir merkezileşme politikası ve haber alma kaygısıyla yakından ilgilidir.

Roderic H. Davison 19. yüzyıl Osmanlı büyükelçilerinin üç önemli misyonunu sıraladığı yazısında, büyükelçilerin bulundukları ülkelerdeki gelişmelerden Babıâli'yi haberdar etmelerine, yani istihbarat paylaşımında bulunmalarına en başta işaret eder.³¹² Gerçekten de Osmanlı sefir ve şeh-

307 Mahmut Akpınar, “Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa,” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, s. 188-190; ayrıca bkz. Akpınar, “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922),” s. 186.

308 Carter V. Findley, “Osmanlı'nın İdari Mirası ve Modern Ortadoğu,” *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, L. Carl Brown (Der.), Gül Çağalı Güven (Çev.), İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2010, s. 224.

309 Zekeriya Kurşun, “İbrahim Hakkı Paşa,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 313.

310 Birinci, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, s. 332.

311 Akpınar, “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922),” s. 188.

312 Davison büyükelçilerin diğer önemli misyonlarını “İstanbul'a (yürütülecek diplomasiyle ilgili) tavsiyeler göndermek” ve “ padişahın çıkarlarını kollamak için bulundukları ülkelerin yetkilileriyle görüşmeler yapmak” olarak sıralar; Davison, *a.g.m.*, s. 270-271.

benderleriyle hariciye nezareti arasında istihbarat paylaşımı ve bilgi alışverişine dayalı yapılan çeşitli yazışmalar incelendiğinde, Osmanlı dış temsilcilerinin istihbari misyonlarıyla ilgili birkaç noktanın öne çıktığı görülür. Sefir ve şehbenderlerin öne çıkan istihbari misyonlarından biri, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun intizam ve güvenliğini ilgilendiren konularda bulundukları ülkenin siyasi mercilerini ve ülkedeki "zararlı kişilerin (mazarrât ve tehlikesi mütevâtir ve müsellemler olan eşhâsın)" hareketlerini takip etmek ve bu iş için gerekirse hafiye memurları görevlendirmektir. Nitekim New York Şehbender Vekili Asım Bey tarafından Vaşington Sefaretine gönderilen 6 Kasım 1894 (25 Teşrinievvel 1310) tarihli bir tahriratta, "Şehbenderler nizamnâmesinin otuz ikinci maddesinde 'Şehbenderler politika mecâlis-i hafîyyelerinin harekât ve ilkââtını Memâlik-i Şâhâne'nin intizâm ve âsâyişine taalluku derecesinde tahkik ve tecessüs (...) eyleyeceklerdir' deyu muharrerdir"³¹³ ifadesi yer almaktadır. Tahriratın devamında yine aynı nizamnamenin otuz ikinci maddesine atıfla "Umûr-ı me'mûresinin işbu cihet-i nâzikesini ifâ için icâbı takdirinde [Şehbenderler] hafîyye me'mûrları dahi istihdâm edecekler"³¹⁴ denilerek, şehbender ve sefirlerin "tahkik" ve "tecessüs" görevleri için hafiye memurları istihdam etme yükümlülükleri ortaya konmuştur. Asım Bey'in aslında bu nizamnameye atıf yapma sebebi "(...) Ermenilerin bi'l-cümle etvâr u harekâtını yakından ta'kib edebilmek için bâ-husus New York'ta bir hafîyye me'mûru istihdâmına muhtacız"³¹⁵ diyerek bir hafiye memuru istihdamına izin verilmesi ve tahsisatının sağlanmasını talep etmektir. Şehbenderlerin istihbari misyonlarını ortaya koyan bu nizamnameye diğer bazı şehbenderler de zaman zaman atıfta bulunmuşlardır. Örneğin Kars Şehbenderliğinden St. Petersburg Sefaretine 26 Kasım 1895 tarihinde gönderilen tahriratta, Kars şehbenderi, şehbender-

313 "(...) Zâten mer'îyyü'l-icrâ olan Şehbenderler nizamnâmesinin otuz ikinci maddesinde 'Şehbenderler politika mecâlis-i hafîyyelerinin harekât ve ilkââtını Memâlik-i Şâhâne'nin intizâm ve âsâyişine ta'alluku derecesinde tahkik ve tecessüs ve sair cihetlerce mazarrât ve tehlikesi mütevâtir ve müsellemler olan eşhâs bulunduğu takdirde onların dahi ef'âl ve harekâtını tedkik eyleyeceklerdir. Umûr-ı me'mûresinin işbu cihet-i nâzikesini ifâ için icâbı takdirinde hafîyye me'mûrları dahi istihdâm edecekler ise de ruhsat ve mebâlig-i lâzimeyi maiyyetinde bulundukları sefâret-i seniyyeden talep edeceklerdir' deyu muharrerdir (...)." BOA, *Bâb-ı Âlî Dâire-i Hâriciye Mektubî Kalemi*, Aded 2850, R. 15.09.1310 (M. 27.11.1894).

314 BOA, *Bâb-ı Âlî Dâire-i Hâriciye Mektubî Kalemi*, Aded 2850, R. 15.09.1310 (M. 27.11.1894).

315 BOA, *Bâb-ı Âlî Dâire-i Hâriciye Mektubî Kalemi*, Aded 2850, R. 15.09.1310 (M. 27.11.1894).

liğin mali imkânsızlıklarından bahsederek söz konusu nizamnameye atıfla tahsisat talebinde bulunmuştur.³¹⁶ Her ne kadar bu tür talepler çoğunlukla mali zorluklar ekseninde dile getirilse de, esasında Osmanlı temsilcilerinin deyimiyle “makâmât-ı âidine hakikât-i hâli arz edebilmek”³¹⁷ ya da Ermeniler gibi tehdit unsurlarının “ef’âl ve harekâtını teftiş ve tahkik edebilmek”³¹⁸ gibi istihbari faaliyetlerde iş dönüp dolaşıp hafiye istihdamına ve dolayısıyla bunların tahsisatına gelmektedir.

Tabii zaman zaman merkezi yönetime iletilen bu tahsisat taleplerinin yerine getirilmesi karşılığında, diplomatlardan istihbari çalışmalar yapmaları ve imparatorluğun dış istihbarat ihtiyacını karşılamaları beklenmektedir. Nitekim Osmanlı dış temsilcileri takip ettikleri konularla ilgili Babiâli ve Yıldız Sarayı’na ulaştırılmak üzere hariciye nezaretine düzenli aralıklarla ve “vukuat ve istihbarat hülasaları” adıyla raporlar göndermektedirler.³¹⁹ Bu raporlar, dış temsilciliğin bulunduğu ülkedeki Osmanlı İmparatorluğu’nu ilgilendiren meselelere göre farklılık göstermekle birlikte, çoğunlukla, Ermeni komiteleri ve benzeri zararlı grupların faaliyetleri, Osmanlı topraklarına silah ve patlayıcı madde sevkiyatları ve imparatorlukla ilgili ülkede çıkan uygunsuz gazete haberlerinin tezkibi

316 “Şehbenderler nizamname-i dâhiliyesinin otuz ikinci bendinde ‘Şehbenderler politika mecâlis-i hafiyelerinin hareket ve ilkâhını Memâlik-i Şâhâne’nin istirahat-i umûmiyesine taalluk bulunduğu derece tahkik ve tecessüs eyleyeceklerdir ve sair cihetlerce mazarrât ve tehlikesi müevâtir ve müsellem olan eşhâs bulunduğu takdirde onların dahi ef’âl ve harekâtını tedkik eyleyeceklerdir. Umûr-ı me’mûresinin işbu cihet-i nâzikesine ifâ için icâbı takdirinde hafiyeye me’mûrları dahi istihdâm edecekler ise de bu bâbda ruhsat-ı mahsûsına ve lâzımevi evlemlerde mukayyed bulundukları sefâret-i seniyyeden talep edecekler’ ...” BOA, *AMKT.MHM.*, 535/34, H. 08.06.1313 (26.11.1895).

317 Örneğin Kars şehbenderinin “Ermeni Cem’iyyet-i fesâdiyesinin hareket ve müzâkerâtını anlamak (...) ve öteye beriye giderek hareket-i askeriye hakkında ma’lûmât edinilerek makâmât-ı aliye-i âidine hakikât-i hâli arz edebilmek için muhassessâta hiç olmazsa beş yüz kuruş daha ilâve edilerek (...)” şeklindeki ifadesi, BOA, *AMKT.MHM.*, 535/34, H. 08.06.1313 (26.11.1895).

318 Örneğin Vaşington Sefiri Mavroyeni Bey’in “Asım Bey Amerikalı bir hafiyeye me’mûru istihdâm etmeksiz New York’da mukim Ermenilerin ef’âl ve harekâtını teftiş eylemek kendisine kâbil olamayacağını iş’âr ediyor. New York Başşehbenderimiz Baltacı Efendi dahi aynı fikir ve mütâlaada bulunuyor (...)” şeklindeki ifadesi, BOA, *Bâb-ı Âli Dâire-i Hâriciye Mektubî Kalemi*, Aded 2850, R. 15.09.1310 (M. 27.11.1894).

319 Örneğin bkz. “Sefaret ve vilayetlerden vârid olan mühim iş’ârât ve vukû’at hülasalarını muhtevi Hariciye ve dahiliye nezaretleri cedvellerinin takdimi” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.*, 341/110, H. 28.06.1313 (M. 16.12.1895). Ayrıca örneğin Paris Sefareti gibi önemli temsilcilikler Babiâli ve Yıldız Sarayı’na ulaştırılmak üzere bulundukları ülkenin dahili siyasetiyle ilgili haftalık raporlar gönderirler, mesela bkz. “Fransa’nın dahil-i ahvâl-i siyasiyesine dair bir haftalık raporun Paris Sefaretince takdimi” hakkında, BOA, *Y.MTV.*, 139/17, H. 21.10.1313 (M. 05.04.1896).

gibi konulardan oluşmaktadır. Sadrazam Halil Rıfat Paşa tarafından Eylül 1898'de "İran'a müteallik bazı vukuat ve istihbaratın zabtı" adıyla Yıldız Sarayı'na sunulan bir rapor, bu konudaki en net örneklerden birini teşkil etmektedir. Tahran Sefiri Şemseddin Paşa'nın (1897-1908) gönderdiği ve haber özetlerine yer veren raporda, 1898'in Ağustos başlarından takriben Eylül'ün ortalarına kadar (31 Ağustos 1314'e kadar) İran'da yaşanan siyasi gelişmeler, İranlı diplomatların sefareti ziyaretlerinde hangi konuların konuşulduğu, Rusya'nın İran'daki faaliyetleri ve ülkedeki yabancı sefaletlerin (özellikle İngiltere'nin) ülkeleriyle paylaştıkları notlar ayrıntılarıyla bildirilmiştir.³²⁰ Esasında yabancı sefaletlerin faaliyetlerini takip etmek ve bu takip sonucunda ülkelerini ilgilendiren konularda istihbarat elde etmek, tıpkı diğer tüm elçiler gibi Osmanlı sefirlerinin temel uğraşlarından biri olmuştur. Nitekim 1880'de Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Fournier tarafından İran'daki Fransız büyükelçisine yazılan mektubun içeriği Tahran Sefiri Fahri Bey tarafından istihbar edilmiş; Yunan meselesi ve Afganistan'ın sınır kenti Herat'ın İran'a devri gibi konularda Osmanlı İmparatorluğu aleyhine ifadeler bulunan mektuptaki bilgiler Yıldız Sarayı ile paylaşılmıştır.³²¹

Osmanlı dış temsilcilikleri devrin güvenlik anlayışı ve belgelerden de açıkça izlenebilen devletin güvenlik söylemi gereği, coğrafi mobilizasyonun kontrolünü, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat eden yabancıların takibi kapsamında sağlamaya çalışmışlardır. Abdülhamid döneminde coğrafi mobilizasyonu kontrol etme çabası sadece dahiliye nezaretini ya da vilayet valilerini ilgilendiren bir husus değildir; dış temsilciler coğrafi mobilizasyonun kontrolünde en az bunlar kadar önemli olan unsurlardır. Daha önce de ifade edildiği gibi, bu dönemde coğrafi mobilizasyonu kontrol altına alma çabaları büyük oranda devlet elitlerinin kamu düzeni anlayışı ve tehdit algısı ile birlikte şekillenmiştir. Devletin hem sınırları içindeki, hem de sınır dışındaki hareketliliği kontrol etme çabası, modern devlet aygıtına

320 "31 Ağustos 1314 târîhli Tahran Sefâret-i Seniyyesi'nden vârid olan tahrîrâhn sûretidir Geçen aydan Ağustos nihâyetine kadar İran'a müteallik olup şâyân-ı arz görülen vukuât ve istihbârâhn zabt olunan hü'lûsâsı berâ-yı ma'lûmât huzûr-ı âli-i cenâb-ı nezâretlerine takdim olunur emr u fermân" (Tahran Sefaret-i Seniyyesi'nden Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne), BOA, Y.A.HUS., 389/141, H. 09.05.1316 (M. 25.09.1898).

321 BOA, Y.A.HUS., 164/88, H. 08.06.1297 (M. 18.05.1880).

has kurumsal ve idari değişimlerle birlikte düşünölmeli,³²² buna belki tehdidin belirsizleşmesi ve dünyanın her yerinden gelebilecek kadar artması da eklenmelidir. Öyle ki okyanus ötesinde, Amerika Birleşik Devletleri'nde yürütölen bir Ermeni komitesi faaliyeti, o döneme kadar olmadığı ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendirebilmektedir. Abdöhamid döneminde coğrafı mobilizasyonun kontrolü için birtakım kriterler belirlenmiş, bu kontrolün sınır dışındaki ayağında Osmanlı temsilciliklerine önemli vazifeler yüklenmiştir. Örneğin Osmanlı ölkesine gelmek isteyen yabancı ölkö vatandaşlarına pasaportların yanında mürur tezkeresi alma zorunluluğu da getirilmiş, Osmanlı sefarethane ve şehbenderhanelerinden sık sık, gelen kişilerin hüviyetleri, ikametleri ve geliş nedenleri gibi bilgiler talep edilmiştir. Bu gibi kişilerin geliş nedenlerine dair mahalli memurlar, sefaret ve şehbenderlik görevlileri ve zaptiye tarafından araştırma yapılması zamanla prosedürün bir parçası haline gelmiştir.³²³ Eğer gelen kişilerin "ahvâl-i şüpheli" olarak görülürse takip ve kanuni muamele (tezkeresini iptal edip sınır dışı etmek gibi) uygulanır, sefaret ve şehbenderhaneler de bu tür kişilere karşı dikkatli olmaları konusunda hariciye nezareti kanalıyla uyarılırlar.³²⁴ 1890'da Almanya'nın Korfu konsolosunun bir seyahati, sözü edilen duruma oldukça uygun bir örnek teşkil etmektedir. Dahiliye nezaretinden Yanya Vilayeti'ne gönderilen tahrirata göre, Almanya'nın Korfu konsolosu Korfu şehbenderliğinden aldığı tavsiyenameyle (referans, ruhsat) birlikte Serendüz İskelesi'ne gelmiş, bu durum, seyahatten sonradan haberdar edilen Babiâli'de ufak bir krize neden olmuştur. Babiâli bir yandan Alman konsolosun seyahat nedenini şehbenderlik aracılığıyla öğrenmeye çalışırken, bir yandan da tüm vilayet ve temsilciliklere "Memâlik-i Osmâniyye limanlarında vapur işleyen mahallere azîmet arzusunda bulunacak ecne-

322 Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdöhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, s. 177.

323 Örneğin bkz. "Edirne'ye gitmek üzere pasaportunun vize edilmesini talep eden Rahip Klemens Paul Asmolfoski'nin dikkat çeken bir hâli görülmediğinin Roma Sefaretinden bildirilmesi üzerine yapılan tahkikat" hakkında, BOA, *HR.TH.*, 217/77, M. 25.09.1898.

324 Örneğin bkz. "Edirne'deki Katolik rahiplerin Sofya Komitesi mensuplarıyla birlikte hareket ederek halkı isyana teşvik etmekte oldukları istihbaratı üzerine şüpheli rahiplerin pasaportlarının vize edilmesinin sefaretlere tebliğ olunduğu" hakkında, BOA, *HR.TH.*, 217/77, M. 25.09.1898; Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdöhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, s. 196-197.

bilerin (...) Babiâli'den ruhsat isti'mâl eylemeksizin ve vilâyetçe ma'lûmât olmaksızın geşt u güzâr etmelerine" müsaade edilmemesini emretmiştir.³²⁵ Bu örnekten de anlaşıldığı gibi özellikle diplomatik görevleri olan yabancıların Osmanlı ülkesinde yapacakları her seyahatten haberdar olma arzusu, yani coğrafi mobilizasyonu kontrol etme isteği, merkezi hükümetin önem verdiği ve Osmanlı temsilciliklerinin de dikkatle takip etmesi gereken konuların başında yer almaktadır.

Osmanlı yönetiminin bir sefiri ne tür istihbari görevlerde kullandığına dair örnekler, aslında sefirlerin ya da herhangi bir dışişleri görevlisinin istihbari misyonlarını ortaya koymaktadır. Bu konuda en dikkat çekici nokta, sefirlerin olağan diplomatik görevlerinin başlı başına bir haber alma faaliyetine dönüşebilmesidir. II. Abdülhamid'in en güvendiği diplomatlardan biri olan Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın (1896-1908) yazdıkları, bu konudaki net bir örneği bir sefirin kaleminden izleyebilmemize olanak tanır. Salih Münir Paşa'nın 1934'te *Cumhuriyet* gazetesinde³²⁶ yayınlanan yazılarına göre, 1906'da Bulgarların dış borç girişiminde bulundukları ve fazlaca savaş malzemesi siparişine başladıkları istihbaratı alınır; söz konusu istihbarat Salih Münir Paşa'nın deyiimiyle güvenilir addolunan bazı kaynaklardan³²⁷ (mevsuk addolunan bazı menbalardan) ayrıca II. Abdülhamid'e bildirilir. Bu haberi ciddiyeyle değerlendirdiği anlaşılan II. Abdülhamid, Salih Münir Paşa'yı Paris'ten İstanbul'a çağırarak Bulgaristan Prensi Ferdinand ve Bulgar yetkilileriyle görüşmekle görevlendirir. Salih Münir Paşa'nın görevi gerçekten de oldukça hassastır: "Gerek Bulgar nazırlarını ve gerekse Prens Ferdinand'ı

325 "Almanya devletinin Korfu konsolosunun mahdûmu ve refikaları ile berâber Korfu şehbenderhânesi tavsiyânamesini hâmilan Serendüz İskelesi'ne geldiği istihbâr kılınması üzerine esbâb-ı vürûdları şehbenderlikden ledi'-istizâh alınan cevâbda Memâlik-i Osmâniyye limanlarında vapur işleyen mahallere azimet arzusunda bulunacak ecnebilerin süferâ ve şehbenderlerden ruhsat taleb etmeleri nizâm-ı iktisâdan bulunmakda ise de bu misullü ecânibe Bâb-ı Âli'den ruhsat isti'mâl eylemeksizin ve vilâyetçe ma'lûmât olmaksızın şehbenderliklerden gösterilen müsaade üzerine bu sûrele geşt u güzâr etmeleri (...) şehbenderliklerce icâbına göre tavsiyâne verilmesiyle berâber keyfiyetin makâm-ı vilâyete tebliği (...)." BOA, *DH.MKT.*, 1742/116, H. 28.11.1307 (M. 16.07.1890).

326 Bkz. *Cumhuriyet*, Yıl: XI, No: 3624, 3628, 3635, 3638, 3641 (9, 13, 20, 23, 26 Haziran 1934); ayrıca bkz. Ali Birinci-Selma Günaydın, *Salih Münir Paşa, Geçmiş Zamanlar (II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 69-85.

327 Döneme ait kayıtlarda sıkça geçen bu tür sözcük kalıpları (mevsuk addolunan menbalar, mevsukan istihbar etmek gibi) haber kaynağının güvenilirliğini ve gelen haberin doğruluğunun yüksek dereceli olduğunu ifade etmek için kullanılır.

söyletip,³²⁸ Bulgar devlet adamlarının ne düşündüklerini, dostluklarına ve her vesileyle sıklıkla ifade ettikleri sadakatlerine itimat edilip edilemeyeceğini keşfetmek.”³²⁹ Salih Münir Paşa verilen görevi yerine getirerek Prens Ferdinand ve Bulgar yetkilileriyle görüşür; neticede Prens Ferdinand’ın Osmanlı İmparatorluğu’yla bozuşmak istemediği, fakat özellikle komitelere meyilli bulunan birkaç Bulgar nazırına “itimat edilemeyeceği” yönündeki izlenimlerini II. Abdülhamid’e bildirir.³³⁰ Bir yandan da Paris’e döndükten sonra Paris’teki Sırbistan, Romanya ve Yunanistan sefirleriyle görüşerek bu üç devletle ittifak yapılması yönünde İstanbul’a raporlar gönderen Salih Münir Paşa, Mart 1907’de Çit Köşkü’nde yapılan Teftiş-i Askeri Komisyonu toplantısına bilgi vermek için katılır. Salih Münir Paşa’nın mütalaasını alan komisyon üyeleri, toplantı sonunda “Bulgarların askeri hazırlıklarına karşı Sırbistan, Romanya ve Yunanistan ile ittifak akdetmek (...) yegâne çaredir” hükmünü taşıyan bir mazbata kaleme alarak sultana bildirirler.³³¹

Bu karar üzerine II. Abdülhamid Salih Münir Paşa’yı Sırbistan, Romanya ve Yunanistan ile ittifak görüşmeleri yapmak üzere Belgrad, Bükreş ve Atina’ya gönderir.³³² Neticede Osmanlı hükümetiyle Sırbistan arasında

328 Salih Münir Paşa bu ifadeyi kullanmıştır.

329 Ali Birinci-Selma Günaydın, *a.g.e.*, s. 69.

330 “Bulgar nazırlarıyla ve Prens Ferdinand’la Makedonya olayları vesair bazı mevzulara ait aramızda geçen sözlerden bence hâsıl olan intibalara göre Prens Ferdinand’ın II. Abdülhamid’e hürmeti berke-mal olup, devlet-i metbû’u ile bozuşmak ve ahdinde vefasızlık etmek istemediği fakat Bulgar nazırlarına, bilhassa birkaçının aslen Makedonyalı olmalarına ve bazılarının da komitacılara meyilli bulunmaları dolayısıyla pek itimat edilemeyeceği ve yeterli kuvvet hazırlayıp fırsat bulacak olurlarsa bize taarruzdan çekinmeyeceklerine ve o zamanki hudutları içinde çok zaman kalmak istemeyeceklerine inanmaktığımız lazımla geleceği inancında bulunduğumu padişaha arz ettim.” Ali Birinci-Selma Günaydın, *a.g.e.*, s. 69-70.

331 “[Sultan Abdülhamid] Çit Köşkü’nde Teftiş-i Askeri Komisyonunu topladı. Ben de hazır olduğum halde Erkân-ı Harbiye’nin mütalaasını sordu. Komisyon heyeti, ‘Bulgarların bize taarruzu vuku bulacak olursa seferberliğin sekizinci günüyle on beşinci günü arasında bizden ziyade kuvvet cem ile tecavüzi harekete geçecekleri muhakkaktır. Binaenaleyh kuvvetçe onlardan aşağı bulunacağımız bu zaman zarfında ordularımızın bazı kısıtlarının sakatlığa uğraması muhtemeldir. Bu muvaffakiyetsizliklerin gerek o zaman ve gerek seferin ilerideki devrelerinde muzır tesirler hâsıl etmesi tabiidir. Bu sebeple şu sekiz-on günlük tehlikeli iptidai devir esnasında tarafeyn kuvvetçe tam bir muvazenet hâsıl etmek ve düşman kuvvetlerini başka taraflara sevk icbarla ordumuzun yükünü azaltmak vebesisiyle Sırbistan, Romanya ve Yunanistan ile ittifak akdetmek daire-i askeriyece müretteb planın sektesizce tatbikiyle muvaffakiyetimizin temini için yegâne çare hükümdedir’ zemininde bir mazbata yapıp verdiler (16 Şubat 1322/ 1 Mart 1907).” Ali Birinci-Selma Günaydın, *a.g.e.*, s. 71-72.

332 Her ne kadar Yunanistan ile yapılan ittifak görüşmeleri olumlu sonuçlar vermese de Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan ve Romanya ile ittifak anlaşmaları imzalayacak, bu anlaşmalar Abdülhamid dönemi boyunca yürürlükte kalacaktır.

10 Mart 1907 tarihinde çok gizli³³³ kayıtlı bir anlaşma (ittihatname) akdedilir. Bu anlaşmanın en önemli maddesi olan ikinci maddede, “eğer Bulgaristan barışı bozarak Balkanlar’daki statükoyu muhafaza politikasından vazgeçecek olursa, Türkiye hükümeti ile Sırbistan hükümetinin öncelikle barışçıl yollar-
dan Bulgaristan’ın saldırgan politikasına karşı koyacakları; şayet bu, Bulga-
ristan’ı saldırgan politikalarından vazgeçirmezse Türk ve Sırp hükümetleri-
nin aralarındaki anlaşma³³⁴ uyarınca birlikte hareket edecekleri” kaydedilir. Görüldüğü gibi II. Abdülhamid’i 1906’da Bulgarların durumundan endişeye
sevk edip Sırbistan’la karşılıklı bir anlaşma yapmaya zorlayan sebep, güve-
nilir kaynaklardan aldığı istihbarat (mevsuk addolunan menbalardan aldığı
haberler) olmuştur. Dikkat edilirse Sırbistan’la Osmanlı hükümeti arasında
yapılan anlaşma 10 Mart 1907 tarihinde imzalanmıştır; oysa Abdülhamid’e
Bulgarların durumuyla ilgili istihbarat 1906 ortalarında iletilmiştir. Dolayı-
sıyla burada yaklaşık bir senelik bir süreç söz konusudur ve bu süreçte başta
Paris Sefiri Salih Münir Paşa, teftiş-i askeri komisyonu ve erkân-ı harp daire-
si olmak üzere birçok kişi ve kurulun mütalaasına başvurulmuştur. 1906’da
Bulgarların borç para aradıkları ve aşırı askeri harcamalara girdikleri
istihbaratının alınmasıyla başlayan tüm bu süreç, alınan istihbaratın nasıl
değerlendirildiğini ortaya koyduğu gibi, bir sefirin diplomatik görevlerini
ve bundan da önemlisi ne tür istihbari görevlerde kullanıldığını göstermesi
bakımından dikkate değerdir.

333 Metne “gayet hafî ittihatname layihasıdır” kaydı düşülmüştür, bkz. Ali Birinci-Selma Günaydın, *a.g.e.*, s. 75.

334 Anlaşmanın ikinci maddesinin fıkraları şöyledir:

“2. *Madde 1. Fıkra:* Eğer Bulgaristan Emeti Sırbistan’a taarruz edecek olursa Türkiye hükümeti bütün ordusuyla yardıma gelmeye ve Şarki Rumeli ve Bulgaristan’a girmekle ve Sırp ordusuyla müş-
tereken Bulgarların taarruzlarını men ve Şarkı Rumeli ve Bulgaristan’ı sulh akdine mecbur etmeye mükellef olacaktır.

2. *Madde 2. Fıkra:* Eğer Bulgaristan Emeti Makedonya ve Kosova Vilayeti’ne tecavüz edecek olursa Sırbistan bütün askeri kuvvetiyle işbu tecavüzü men ve Bulgarları tenkil ile mükellef olduğu gibi, Türki-
ye de tüm kuvvetiyle Bulgarlara taarruz ederek Sırp ordusu ile müttefik olan Bulgarları geri çekilmeye ve
müttefik olan Bulgarlara akdine mecburiyetle vazifelidir.

2. *Madde 3. Fıkra:* Eğer Bulgaristan Emeti Makedonya ve Kosova’ya hücum etmeyip de yalnız taarruz hareketini Edirne üzerine tevcih edecek olursa, o vakit Sırbistan hükümeti ordusunu teçhiz ve seferber edecek ve Makedonya ve Kosova cihetlerinin muhafazasına nezaret ve yardımla mükellef olacaktır. Bu takdirde Türkiye hükümeti yalnız başına Bulgarlarla çarpışmada bulunarak onları tard ve tenkil eyleyecektir (Bu fıkra, “Bulgarların Edirne’ye taarruzları halinde, Sırbistan Kosova ve Makedon-
ya’yı tarassud altında bulundurmamak ve Pirod taraflarından Bulgaristan’a taarruz etmekle mükelleftir” şeklinde değiştirilmiştir); Ali Birinci-Selma Günaydın, *a.g.e.*, s. 75-76.

Osmanlı temsilcilerinin ve bilhassa sefirlerin önemli görevlerinden biri de, bulundukları ülkede kamuoyunu dikkatle takip etmek³³⁵ ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren konularda mümkünse ilgili ülke kamuoyunu etkileyebilmektir. Bu konuda özellikle Londra, Paris, Berlin, Viyana, St. Petersburg ve Roma gibi büyük merkezlerin sefirleri, çoğu zaman Osmanlı hükümetinin teşvikiyle, yoğun diplomatik ve zaman zaman da istihbari faaliyetlerde bulunurlar.³³⁶ Örneğin Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa (1895-1903) bu sefirlerden biridir. Paşa, bilhassa İngiltere'deki Ermeni cemiyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yürüttükleri faaliyetler, Avrupa'da oldukça etkili olan İngiliz gazetelerinde imparatorluk aleyhine çıkan haberler, Jön Türklerin faaliyetleri ve İngiltere'nin Akdeniz ve Osmanlı politikası gibi konularda yoğun bir diplomatik takip faaliyeti yürütür. Hatta Makedonya meselesinin giderek Avrupa'nın gündemine oturmaya başladığı bir dönemde, 1902'de İngiltere dışişleri nezdinde yürüttüğü bir dizi diplomatik girişim, özellikle Bulgar komitecilik faaliyetlerinin bölgeye zarar verdiği konusunda İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na destek vermeye başlamasını sağlamış; en azından tam anlamıyla bir destek söz konusu olmasa da, o sırada gündemde olan ıslahat konusunda Osmanlı İmparatorluğu'na zaman kazandırmıştır. Antopulo Paşa hariciye nezaretine Eylül 1902'de, İngiltere dışişleri nezdinde yürüttüğü diplomatik faaliyetini özetleyen şu tahriratı iletmıştır:

Hâriciye Nezâreti'ne 22 Ağustos Sene 902 târîhli Londra Sefâret-i Seniyyesi'nden vârid olan tahrîrâtın tercümesidir
Bulgarlar ile Ermeni fesedesinin tahrikât-ı iğtişâşına dâir şehr-i hâlin dokuzu târîhli ve doksan bir numaralı tahrîrât-ı aliyye-i âsafâneleri muhteviyâtını dün İngiltere hariciye nazırına tebliğ eylediğim gibi

335 Nitekim sefirler bulundukları ülkenin "dâhili ahvâlî"ne dair belirli aralıklarla hükümete raporlar göndermişlerdir; örneğin bkz. BOA, Y.A.HUS., 165/26, H. 14.08.1297 (M. 22.07.1880); BOA, Y.A.HUS., 164/40, H. 03.05.1297 (M. 13.04.1880).

336 Örneğin 1895'te Üsküp'teki Bulgar piskoposu ile Bulgar ahalinin ileri gelenleri, Bulgar komitelerinin faaliyetlerinden rahatsız olduklarını ve hükümetin çalışmalarıyla sağlanan asayiş ve adaletten müteşekkir olduklarını bildiren bir varakayı Babiâli'ye takdim etmişler; Babiâli de varakayı Londra Sefâretine göndererek İngiltere'de yayınlanmasını sağlamıştır; BOA, Y.A.HUS., 334/32, H. 21.02.1313 (M. 13.08.1895).

yine vuku'ât-ı mecmû hülâsasını tanzim ve i'tâ etdim nâzır-ı müşârû-nileyh bu bâbda istihsâl-i ma'lûmât-ı müsâraat ve icâbı vechiyle hareket edeceğini bendenize te'mîn etdi ve gerek Anadolu-yu Şâhâne'de ve gerek Makedonya'da cenâb-ı Babîâlî'den dikkat ve zamânıyla tedâbir-i müessire ittihâz buyrulması kendisince mûcib-i memnûniyet olduğu- nu ilâve eyledi emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.³³⁷

Londra'dan hariciye nezaretine gönderilen bu tahrirattan da anlaşıl- dığı üzere Ermeni ve Bulgar komitelerinin faaliyetleri ve bunların Anadolu ve Makedonya'da çıkardıkları karışıklıklara dair derlenen bilgiler, "vukuat hûlasası" adıyla Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa tarafından İngiltere ile paylaşılmıştır. Tahriratın tarihi bu noktada oldukça dikkat çekicidir. Çün- kü tahriratın tarihi (Eylül 1902), Makedonya komitelerinin faaliyetlerini artırdıkları ve 1902'den itibaren muhtariyet kampanyasına hız verdikleri bir döneme rastlamaktadır. Hemen hemen aynı dönemde Rusya ile Avus- turya arasında Makedonya'da uygulanacak ıslahatın esaslarını belirlemeye yönelik görüşmeler yapılmakta, dış müdahaleye karşı çıkan Babîâlî'nin bu konuda hareket alanı iyice daralmaktaydı. Böyle bir dönemde Londra Sefa- retinin İngiltere dışişleri ofisi ile paylaştığı bilgiler, hiç şüphesiz İngiltere nezdinde girişilen bir propaganda ya da daha diplomatik bir dille belirtmek gerekirse "istihbarat paylaşımı" faaliyeti olarak yorumlanabilir. Bu yolla Osmanlı İmparatorluğu hem Ermeni ve Bulgar komitelerinin faaliyetlerin- den haberdar olup sürece hâkim olduğunu ve dış müdahaleye ihtiyaç olma- dığını kanıtlamaya çalışıyor, hem de komitelerin bölgede asayiş ve huzuru bozan saldırılarına yer verdiği raporlarıyla İngiltere'yi yanına çekmeye çalı- şıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra Sefareti aracılığıyla yürüttüğü vukuat ve istihbarat raporları paylaşımına dayalı bu tür diplomatik girişim- lerin İngiltere nezdinde olumlu sonuçlar verdiğini, en azından meselenin diğer müdahilleri Rusya ve Avusturya'ya göre İngiltere'yi daha ılımlı hale getirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim bilhassa Londra, Viyana ve St. Petersburg sefirlerinin Makedonya konusunda yoğun diplomatik girişim- lerde bulundukları bu dönemde, Rusya ve Avusturya İngiltere'ye göre daha

337 BOA. A./MTZ.(04)., 81/12, R. 25.06.1318 (07.09.1902).

aktif hareket edecek³³⁸ ve 1904 Mürzteg ıslahat programıyla bölgeye olan müdahalelerini artıracaklardır.

II. Abdülhamid'in Avrupa'daki sefirlerinin bir misyonu da Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çıkan haberleri tekzip etmek,³³⁹ bunun için gerekirse ilgili gazeteyi ya da diğer gazeteleri kullanarak hükümetin istediği yöndeki "doğru haberi" yayınlamaktır.³⁴⁰ Aslında sefirlerin görev yaptıkları ülkede en önemli haber kaynakları o ülkede yayınlanan gazetelerdir.³⁴¹ Öyle ki sefaretlerin düzenli olarak izleyebilmek için gazetelere abone oldukları, "gazete abonman bedelâtı" adıyla hariciye nezaretine büyük sefaretlerden sık sık tahsisat talebinde bulunulduğu ve bazen "muvazenede karşılığı olmadığı" gibi cevaplarla sefaretlerin mali anlamda zor durumda bırakıldığı belgelerden izlenebilmektedir.³⁴² Öte yandan Osmanlı hükümeti ve sefirleri Avrupa gazetelerinde Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çıkan haberleri tekzip etmek için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Çeşitli yöntemler kullanmışlardır diyoruz, çünkü bu konuda para vermek ya da gazetenin ülkeye girişini yasaklamak gibi sıkça uygulanan yöntemlerin yanında, ilgili

338 21 Şubat 1903 tarihinde Makedonya'da girişilecek ıslahat konusunda Babiâli'ye verilen memorandumda İngiltere yer almadığı gibi, 1904 Mürzteg programının esasları da Rusya ve Avusturya hariciye nazırlarının ortak kararlarıyla belirlenmiştir. İngiltere ancak 1905'ten itibaren Makedonya'da etkili bir politika izlemeye başlayacaktır; bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 156-160.

339 Örneğin bkz. "Central News Telgraf Şirketi tarafından Sason'da vukû' bulan olaylarla ilgili olarak birtakım gazetelere derc ettiği telgrafnamenin Londra Sefâret-i Seniyyesi tarafından tekzip ettirildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 327/113, H. 18.11.1312 (M. 13.05.1895); "Girit'te heyecan mevcut olduğu ve ka- nışıklık çıktığı hakkında *La Tribuna* gazetesinde münteşir havadisın Roma Sefâreti vasıtasıyla tekzip etti- rildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 266/12, H. 02.04.1310 (M. 24.10.1892); "Bir Sırp gazetesinin neşri- yatının Belgrad Sefâretince tekzibi" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 515/97, H. 20.08.1325 (M. 28.09.1907). 340 Bu tür hizmetler için hariciye nezareti bünyesinde "matbuat-ı ecnebiyye-i hafiyeye tertibi" adlı bir fon oluşturulmuştur; Derinçil, *İktidarın Sembolleri ve İdeolojisi*, s. 156.

341 Sefirlerin hükümetle paylaştıkları istihbaratın azımsanmayacak bir kısmı gazetelerden elde edilmiş- tir; örneğin şu kayıtlara bakılabilir: "Rumeli vilâyetlerinde murakaba-i mâliye tesisi hakkında *Times* gazete- si neşriyatına dair Londra Sefâretinin arzı," BOA, Y.A.HUS., 492/43, H. 23.06.1323 (M. 25.08.1905); "Girit hakkında bazı Yunan gazetelerinin neşriyatına dair Atina Sefâreti Maslahatgüzârlığının arzı," BOA, Y.A.HUS., 492/44, H. 29.06.1323 (M. 31.08.1905).

342 Örneğin bkz. "Viyanâ Sefâreti Seniyyesi'nin üç yüz on iki senesi Kânûnevvelî ibtidâlarından Şubatı nihâyetine kadar vukû' bulan mesârifin bâliğ olduğu iki yüz on yedi florinin takriben bedeli olan iki bin yüz yetmiş bir kuruşun tesviyesi hakkında Sefâret-i müşârûn-ileyhden vârid olan tahriât muhâsebe- ye havâle edilmiş mesârif-i mezkûre esâsen şâyân-ı kabûl ise de bunlar meyânında gazete abone bedeli yüz florinin Hâriciye muvâzenesinde karşılığı olmadığı ve bu misûllü gazeteler abonmanları bedelâtının bûdçeye zammîyeten tesviyesi hakkında (...) iki yüz on yedi florinin bedeli olan iki bin yüz yetmiş bir kuruşun üç yüz on yedi senesi muvâzenesinden tesviyesi husûsü (...) " kaydı, BOA, BEO., 966/72426, H. 16.01.1315 (M. 17.06.1897).

gazetenin Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan temsilcilerinin uyarılması ve benzeri yöntemler de devreye sokulmuştur. Örneğin 1892'de Reuter Telgraf Şirketinin aralarında *Morning Post* gazetesinin de bulunduğu bazı gazetelere Sason olayları hakkında yanlış haberler verdiği Londra Sefiri Rüstem Paşa tarafından hariciye nezaretine bildirilmiş, bunun üzerine Osmanlı hükümeti ilgili haberleri tekzip ettirip gazetelerin Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanmasını sefaret ve vilayetlere tebliğ etmiştir. Bunun dışında Reuter Telgraf Şirketinin İstanbul'da bulunan muhbiri "celp olunarak" kendisine Sason olayları hakkında bu haberleri nereden elde ettiği sorulmuş ve muhbir uyarılmıştır.³⁴³ Dikkat edilirse burada "celp olunmak" ifadesi kullanılmıştır; esasında bu ifade bir sertlik belirtisidir ve Reuter muhbiri "davet" değil de celp edilmiştir. Bu ifade, Osmanlı hükümetinin gazete haberi hakkındaki memnuniyetsizliğini ortaya koymaktadır.

Osmanlı hükümetince hakkında bilgi istenen kişilere dair tahkikat yapmak ve tahkikat sonuçlarını ilgililere bildirmek, sefirlerin istihbari anlamda yürüttükleri bir diğer önemli faaliyettir. Bu konuda Osmanlı kayıtlarına yansıyan birçok örnek, Osmanlı otoritelerinin bu tür bilgi taleplerine neden ihtiyaç duyduklarını ortaya koymaktadır. Hükümetin hakkında tahkikat talep ettiği kişilerin profillerine bakıldığında, genellikle, Avrupa'daki Osmanlı sefaretlerine başvurup çeşitli konular hakkında ihbarda bulunanlar, Osmanlı topraklarında yatırım yapmak isteyenler ya da Osmanlı ülkesine seyahat gerçekleştirmek isteyenler gibi kişilere dair sefaretlerden bilgi talebinde bulunulduğu görülmektedir. Örneğin Bağdat demiryolu projesinin gündemde olduğu bir dönemde, bu işi üstlenebileceğini ifade eden Prusyalı bir banker hakkında Berlin Sefaretince yürütülen tahkikat sonucunda, bankerin halk nazarında itibarını yitirmiş bir işadamı olduğu, üstelik daha önce Rusya'da iflas ettiği tespit edilerek hükümete bildirilmiştir.³⁴⁴ Osmanlı hükümetinin bu banker hakkında nasıl bir karar aldığı kayıtlara yansımasa da, kayıtlarda bankerden bir daha behsedilmemesi, hükümetin Berlin Sefaretinin paylaştığı istihbarat doğrultusunda Prusyalı bankerle iş yapmaktan imtina ettiği düşünülebilir. Dolayısıyla merkezi

343 BOA, A./MKT.MHM., 752/48, H. 19.05.1310 (M. 09.12.1892).

344 BOA, Y.A.HUS., 168/53, H. 19.10.1298 (M. 13.10.1881).

hükümetin atacağı kritik adımlarda dahi sefirlerin sağladıkları istihbaratın izlerini görmek mümkündür.

Osmanlı sefirlerinin hassasiyetle takip ettikleri konuların başında Ermeni cemiyet ve komitelerinin ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da yürüttükleri faaliyetler gelir. II. Abdülhamid bilhassa 1890'ların başlarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'daki Ermeni cemiyetlerinin hareketleri hakkında çok iyi haberalmakta ve sefirleri, özellikle de Vaşington'da görevli Rum asıllı Mavroyeni Bey (1886-1896) ve Londra'daki temsilcisi İtalyan asıllı Alfred Rüstem Paşa (1885-1895) aracılığıyla Ermeni komitelerinin faaliyetlerini yakından izlemekteydi.³⁴⁵ Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Osmanlı diplomatları bilhassa Ermeni cemiyetlerinin yoğun olarak faaliyet gösterdiği New York ve Boston çevresini dikkatle takip ediyor ve edindikleri bilgileri düzenli olarak İstanbul ile paylaşıyorlardı.³⁴⁶ Bu konuda New York ve Boston Başşehbenderlikleriyle Vaşington Sefaretinin hariciye nezaretiyle paylaştığı raporlar, Osmanlı dış temsilciliklerinin Amerika'daki haber alma etkinliklerini ortaya koyar niteliktedir. Sadaret ve hariciye nezareti kayıtlarından anlaşıldığına göre Amerika'daki Ermeni cemiyetlerinin faaliyetleriyle ilgili Osmanlı hükümetiyle çok sayıda rapor paylaşılmış, bu raporlarda Ermeni cemiyetlerinin hareket tarzları, cemiyetlerin mali imkânları, üyelerin isimleri ve hafiye memurlarının cemiyetlere yönelik faaliyetleri sonucunda elde ettikleri istihbarat ayrıntılarıyla hariciye nezaretine bildirilmiştir. Hariciye kayıtları arasında yer alan ve Vaşington Sefiri Mavroyeni Bey tarafından gönderilen Şubat/Mart 1894 tarihli bir dizi rapor Ermeni cemiyetleri hakkında önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Amerika'da faaliyet gösteren Hınçak Komitesinin reisi Nişan Karabetyan'la ilgili hafiye memurlarının elde ettikleri istihbarata yer veren söz konusu raporlardan biri, Amerika'daki Osmanlı temsilcilerinin istihbarat kaynaklarını, çalışma yöntemlerini ve Ermenilere yönelik ne tür istihbari bilgiler elde ettiklerini yansıtmaları bakımından kayda değerdir:

345 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 393.

346 Bu konuda rapor örneklerine yer veren bir çalışma için bkz. Selim Deringil, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Sorununu Çalışmak ya da 'Belgenin Gırtlığını Sıkmak,'" *Toplum ve Bilim*, S. 91, İstanbul, 2002, s. 122-141.

Nezârete fi 27 Şubat Sene [18]94 Vaşington Sefâret-i Seniyyesinden husûsî ve mahremâne tahrîrât

Gerek Amerika'da ve gerek Memâlik-i Şâhâne'de bulunan Hınçakist Ermenilerinin tertibât ve ifsâdâtına müte'allik kâffe-i teferruâtâ kesb-i itilâ'a vusûl maksadıyla Boston Başşehbenderimizi polis hafîyyeleri istihdâmına me'mûr ettiğimi şeh-r-i hâlin yirmisi târihli ve elli yedi numaralı tahrîrât-ı acizânemle zât-ı âli-i âsafânelerine arz eylemişdim. Binâenaleyh Mösyö Yazıcı hâl ve mevkii Amerika'nın başlıca zâbita-i hafîyye idârelerinden birine tefhîm ve izâh etmiş ve idâre-i mezkûre derhâl tahkikât icrâsına başlamışdır. Hınçakistlerin tertibât ve tasavvurâtını zâhire ihrâca me'mûr hafîye me'mûrları tarafından Mösyö Yazıcı'ya irsâl edilen bazı raporların Fransızca tercümeleri leffen takdim kılındı. Gerçi bugüne kadar aldığım raporlar ehemmiyet-i azimeyi hâiz malumâtı hâvî değillerse de bir numaralı melfûf varakanın mütâlaasından Ermeni müfsidleri tarafından ta'kib edilen maksad Amerika'daki Hınçakistlerin reisi yani Nişan Karabetyan tarafından bizzat ta'rif olunduğu vechile ma'lûm-ı âli-i nezâret-penâhileri olacaktır.

Hafîyye me'mûrlarından biri sûret-i dostânede Karabetyan'ın nezdine gitmiş ve Karabetyan dahi kendi fırkasının efkâr ve temâ-yûlâtını merkûma ber-vech-i âti nakl ve hikâye etmiştir (...)³⁴⁷

(...) Zâbita tarafından Hınçakistlerin tertibât ve tasavvurâtı hakkında ba'demâ icrâ olunacak tahkikâtın neticesini karîben arz u iş'âr

347 Raporun bu bölümünde Nişan Karabetyan'ın neler söylediğine ve düşüncelerine yer verilir: "Ermeniler ref-i livâ-yı isyân edecekler ve Devlet-i Aliyye'nin Berlin Ahidnâmesi altmış birinci maddesi ahkâmını nakz ve ihlâl ettiği husûsunu ileriye sürerek ahidnâme-i mezkûra vaz'-ı imzâ eden Düvel-i Muazama'ya müracaat eyleyeceklerdir. Ermeniler isyân ettikleri takdirde Rusya'nın işe müdâhale edeceği ve İngiltere'nin dahi Rusya'nın her ne sûrette olursa olsun bir mevkî-i müsâid ihrâz etmesini men' ve Rusya'ya Bahr-i Sefid tarîkını seddetmek istediği cihetle bu yolda hareket eyleyeceği itikâdında bulunuyorlar ve bu iki devletin rekâbetinden bir'istifâde birtakım fevâid ve menâfi' iktisâb ve Ermenilerle meskûn vilâyât-ı şâhânenin yine Devlet-i Aliyye'nin zir-i hâkimiyetinde olarak muhtâriyetini istihâl eyleyeceklerini ümid ediyorlar. Bu muhtâriyetin Devlet-i Aliyye'nin taht-ı hâkimiyetinde olmasını istemeleri Ruslardan korktukları içindir. Maamâfih Rusya'nın muâvenetine mazhar olacaklarından ümidvârdılar. Çünkü Ruslar Ermenilere muâvenet ettikleri hâlde Bahr-i Siyah'da bir liman kazanabilirler. Amerika'da bulunan Ermenilerin ifâ eyleyebilecekleri muâvenete geline; onlardan genç olanları muhârebe etmek üzere Memâlik-i Şâhâne'ye avdet edebilip hizmet-i askeriyye yaramayanları vâridâtlarından yüzde on nisbetinde bir şey i'tâsıyla bize muâvenet eyleyebilirler (...);" BOA, HR.SYS., 2830/9. M. 28.02.1894.

eyleyeceğim. Asıl bendenizce lâzım gelen şey Hınçakistlerin Memâlik-i Şâhâne'deki me'mûrlarının isimlerini ve Memâlik-i Şâhâne'deki cemiyetlerinin serâir ve hafâyâsını öğrenmek olduğundan bu husûsu asla nazar-ı dikkatden dûr tutmamakdayım emr u fermân.³⁴⁸

Vaşington Sefiri Mavroyeni Bey tarafından hariciye nezaretine gönderilen bu rapordan da anlaşıldığı gibi, Amerika'daki Osmanlı temsilcileri tarafından Ermenilere yönelik farklı araçlardan yararlanılarak sürekli bir haber alma faaliyeti yürütülmektedir. Rapordaki ifadeler ışığında özellikle altı çizilmelidir ki, Osmanlı Devleti temsilcileriyle Amerika Birleşik Devletleri arasında, her ne kadar yerel bazlı kalıp ulusal düzeyde olmasa da, istihbarat alanında bir işbirliği söz konusudur. Öyle ki Vaşington Sefiri Mavroyeni Bey tarafından Boston başşehbenderi Ermenilerin faaliyetlerini takip etmek amacıyla hafiye memurları istahdam etmekle görevlendirilmiş, bunun üzerine başşehbender “hâl ve mevkii Amerika'nın başlıca zâbita-i hafiyye idârelerinden birine tefhîm ve izâh” ederek yerel düzeyde ve özel kuruluşlar olsa da Amerika'daki istihbarat birimleriyle işbirliği içine girmiştir.³⁴⁹ Boston başşehbenderinin hafiye memurlarının tahriratına yer verdiği rapor eklerine göre, bu işbirliği kapsamında Ermeni cemiyetlerinin takibinde Amerikalı hafiye memurları görevlendirilmiş ve bu memurlar önemli bilgiler elde etmişlerdir. Örneğin hafiye memurlarından biri kendisini Philadelphia gazetelerinden birinin muhabiri olarak tanıtarak, Hınçak Komitesinin Reisi Nişan Karabetyan'ın yanına kadar sokulmuş ve Karabetyan'ın neler düşündüğü ve nasıl hareket ettiği tarzındaki bilgileri Osmanlı temsilcilerine ulaştırmıştır.³⁵⁰ Karabetyan'ın takibinde görevli başka bir

348 BOA, HR.SYS., 2830/9, M. 28.02.1894.

349 Tercüme edilen hafiye raporlarının başlarında “Pinkerton Hafiyye Me'mûrları İdâresi'nden alınan raporun tercümesidir” kaydı yer alır. Pinkerton Ulusal Dedektiflik Ajansı (Pinkerton National Detective Agency) Amerika Birleşik Devletleri'nde Allan Pinkerton (1819-1884) tarafından kurulmuş ve 1850'lerden itibaren faaliyet gösteren özel bir güvenlik ve dedektiflik ajansıdır. 1890'larda iki bin aktif ajanı bünyesinde barındıran ajans, 1906'ya gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri genelinde yirmi ofise sahipti; bkz. Jay Bonansinga, *Pinkerton's War, The Civil War's Greatest Spy and the Birth of the U.S. Secret Service*, Lyons Press, Guilford, 2012, s. VIII-XVI; ayrıca bkz. <https://www.pinkerton.com/about-us/history/>

350 “Pinkerton Hafiyye Me'mûrları İdâresi'nden alınan fi 21 Şubat Sene [18]94 târihli ve 1 numaralı melfûf raporun tercümesidir.

Aldığım ta'lîmâtâ imtisâlen bugün saat on buçuk râddelerinde be-tekrar Brooklyn Sokağı'ndaki 26 numaralı hâneye gittim. Fakat Nişan Karabetyan'ı göremedim. Saat ikide bir daha gittim, merkûm yazı

hafiye memuru tarafından paylaşılan rapora göre Osmanlı temsilcileri, Karabetyan'ın attığı her adımdan, aldığı gazeteye ve postahaneye bıraktığı mektuplara kadar haberdardırlar.³⁵¹ Bu tür bilgilerin daha sonra hariciye

yazmakta idi. Kısa boylu, esmer renkli, iri kara gözlü, uzun siyah saçlı bir adamdır. Kendimi Philadelphia gazetelerinden birinin muhbir olmak üzere göstererek Ermeni Mes'eleşi hakkında bazı ma'lûmât istihşâli arzusunda bulunduğumu söyledim. Karabetyan İngilizceyi iyi bilmediğini ve fakat ehlibbâsından birinin tercümanlık edebileceğini beyân etdi. Birlikte East Dedham Street'de vâkı altı numaralı hâneye gittik ve orada merkûm dostu Bağdasaryan'ı bulduk. Ermeni Mes'eleşi'ne dâir yazılmış olan gazete parçalarını merkûma gösterdim. O dahi bunları okuyup meâllerini Karabetyan'a izah etdi. Bunun üzerine Karabetyan bendenize dedi ki: 'Makalenizi yazmağa başlayacağınız zaman en evvel Ermenilerin Hristiyan olduklarını ve dünyada mevcûd Hristiyan kiliselerinin en eskisine mensûb olduklarını tahattur etmelisiniz. Memleketimiz vaktiyle müstakil iken şimdi Lehistan gibi Rusya, Devlet-i Aliyye ve İran beyninde taksim edilmiştir. Türklerin taht-ı idâresinde üç milyon, Rusya'da bir ve İran'da yarım milyon Ermeni vardır. Bu Ermeniler mahzâ Hristiyan olduklarından dolayı beş asırdan beri taht-ı idâre-i Osmâniyye'de envâ-i mezâlim ve i'tisâfâta dâ'ir olmaktadır. Ermenilerin Türk, Kürd ve Çerkezler elinden çektikleri mihan u meşâkk hâric ez-tasavvurdur. Zevce ve hemşirelerinin ırz ve nâmusuna tasallut edilmekte ve hâneleri gasb u gâret ve papazları katl u iltâf olunmaktadır. Bu hareketler tebaai Hristiyaniesini himâye edeceğine taahhüd etmiş olan Hükûmet-i Seniyye'nin muvâfakiyle vukû' bulmaktadır' (...)

Karabetyan sözünü bitirince Ermenilerle meskûn vilâyât-ı şâhânenen gelen misyonerlerden bahsettim. Bunun üzerine merkûm: 'Türkler, misyonerlerin Ermenilere va'z etmesine müsaade ediyorlar ise de Türklerle va'z etmelerine müsaade etmiyorlar. Misyonerler pek az Ermeniye Protestan edebilmişlerdir. Fakat bunlar dahi Ermeni Gregoryenleri kadar vatanperver olup memleketlerinin istiklâlini arzû etmededirler. Ez-cümle Amerika'da on bine karib Ermeni mevcûd olduğu hâlde bunlardan ancak iki yüzü Protestandır.' meâlinde idâre-i lisân eyledi. İstihbârâtına nazaran Karabetyan Rusya Ermenilerinden olup Amerikaya geleli altı ay olmuşdur. Bağdasaryan ise kendi kavline anasil İstanbul'da doğmuş ve vaktiyle vergi tahsildârlığında bulunmuşdur. Merkûm sekiz seneden beri Amerika'dadır. İkisi de Ermeni ihtilâl komitelerine mensûbdurlar. Merkûmân Edinburg Street'de 33 numaralı hânede hiçbir cemiyet-i ihtilâliye in'ikâd etmediğini beyân etmişler ve fesâd komitesinin nereden ictimâ edeceğine söylemekden imtinâ' eylemişlerdir. Ben tasavvurlarının pek vâhi olduğunu ve ta'lim görmemiş gayr-ı müsellâh üç milyon Ermeninin mu'allem ve müsellâh milyonlarca Türklerle uğraşamayacaklarını söyledim. Memleketlerini Rusya'ya ilhâk ümidiyle hükûmet-i müşârûni-leyhâdan bir muâvenete intizâr etmekte olup olmadıklarını sordum. Bunun üzerine ikisi birden Rusya Hükûmeti'nden hiçbir şey intizâr etmediklerini ve hükûmet-i mezkûrenin taht-ı idâresine geçmiş mezheb ve komitelerini büsbütün mahvedeceğini söylediler. Bunların maksadı müstakil bir millet teşkil etmedir. Karabetyan'ın ifadesince vâkı'â Rusya Ermenileri Memâlik-i Şâhâne Ermenilerinden biraz daha iyice muamele görmekte olup orada mektebler küşâd etmelerine müsaade olunmakta ve hukûk-ı şahsiyelerine riâyet edilmekte bulunmuş ise de orada dahi vergiler gayet ağır olduğundan Ermenilerce terfih-i hâl edebilmek ümidi yok gibidir. Binâenaleyh Ermeniler Rusya'ya iltihâdan ise taht-ı idâre-i Osmâniyye'de kalmağı tercih ediyorlar. (...) Karabetyan Rusya'nın imdâdda bulunacağı ve tahrikât-ı vâkı'âda Rusya parmağı olduğu rivâyetini külliyyen tekzîb eyledi ve Memâlik-i Şâhâne'deki dostları ile ne yolda muhâbere ettiklerini söylemekden imtinâ' etdi;" BOA, HR.SYS., 2830/9, M. 28.02.1894.

351 "Pinkerton Hafiyeye Me'mûrları İdâresi'nden alınan raporun tercümesidir.

Me'mûrumuz J. B. ber-vech-i âti ma'lûmâtı vermiştir: Aldığım talimâta imtisâlen Nişan Karabetyan'ın ahvâl ve hareketini tedkik ve teftiş için me'mûr M. M. ile birlikte Brooklyn Sokağı'ndaki 26 numaralı hâneye doğru gittik ve merkûma tesâdüf eyledik. Ben Nişan'ı ta'kib etdim ve Vashington Sokağı'ndaki postahâneye birçok mektûb bıraktığını gördüm. Postahânenen çıkdıktan sonra bir gazete almış ve Harri-

nezareti kanalıyla Babîâlî ve Yıldız Sarayı'yla paylaşıldığı dikkate alınır, II. Abdülhamid'in istihbarat sisteminin oldukça gizli hareket eden Amerika'daki bir Ermeni Komitesi reisinin ağzından çıkan ifadelere ulaşacak kadar etkili olduğunu belirtmek, herhalde abartılı olmayacaktır.

Avrupa'da faaliyet gösteren Ermeni cemiyetleri de Osmanlı temsilciliklerinin yakın takibi altındadır. Bu konuda Osmanlı sefirlerinin hariciye nezaretiyle paylaştıkları bazı raporlar, gerçekten de Osmanlı hükümetinin Ermeni cemiyetlerinin faaliyetleri hakkında ne kadar ileri düzeyde bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Yıldız evrakı arasında yer alan ve Londra Sefiri Alfred Rüstem Paşa'nın tahriratıyla, hariciye nezaretinin tezkiresini içeren bir kayıt, Ermeni cemiyetlerinin faaliyetlerine yönelik Osmanlı yetkililerinin ne tür haber alma yöntemleri kullandıklarını ortaya koymaktadır. Aralık 1894 tarihli rapora göre, Londra'daki Ermeni cemiyetinin kâtipliğini yapan bir avukatın evinde gerçekleştirilen toplantıda Osmanlılara çalışan bir hafiye memuru bulundurulmuş ve hafiye memuru toplantının zabıtnamesini alarak Londra Sefaretine iletmıştır. Zabıtnamenin Fransızca tercümesini hariciye nezaretine gönderen Londra Sefiri Rüstem Paşa, toplantıya kaç kişinin katıldığına ve Ermenilerin ileride yapmayı planladıkları mitinglere dair bilgileri hükümetle paylaşmıştır.³⁵² Benzer bir örnek yine Londra Sefaretinin Aralık 1893 tarihli bir raporunda yer almaktadır. Ermeni cemiyetlerinin Londra'da gerçekleştirdikleri bir mitingin "sûret-i cereyânına dâir ma'lûmât i'tâ eylemek" üzere görevlendirilen bir hafiye memurunun

son Sokağı'na doğru ilerlemiştir. Ba'dehû hânesine avdet edip saat altıya kadar orada kaldıktan sonra bir müddet Vaşington Sokağı'nda gezinmiş ve be-tekarr hânesine gelip bir daha sokağa çıkmamıştır.

Perşembe 22 Şubat Sene [18]94 Aldığım talimât mücibince Nişan Karabetyan'ın hareketini teftiş için yine bugün Brooklyn Sokağı'ndaki yirmi altı numaralı hâneye doğru gittim. Merkûm saat dokuzda hânesinden çıkıp Vaşington Sokağı'ndan Knecland nâm mahalle kadar gitmiş ve ba'dehû hânesine avdet etmiştir. Saat on ikide be-tekarr hânesinden çıkıp bir eczahâneye girmiş ve bir müddet sonra hânesine gelmiştir. Tekrar saat ikide çıkıp Vaşington Sokağı'na ve oradan Dover Sokağı'na gitmiş ve yine hânesine avdet etmiştir. Saat beş buçukda yine hânesinden çıkıp Vaşington Sokağı'na gelmiş, orada tahminen otuz beş yaşında orta boylu, kara bıyıklı bir adamla görüşüldükten sonra hânesine avdet etmiştir. Gece bir yere çıkmamıştır;" BOA, *HR.SYS.*, 2830/9, M. 28.02.1894.

352 "Londra'daki İngiliz Ermeni Cem'iyeti'nin kitâbetini ifâ eden bir avukatın hânesinde ictimâ' eden bir mitingde bulundurulmuş hafiye me'mûru tarafından i'tâ olunan mezkûr ictimâ'nın zabıtnâmesinin Fransızca tercümesi gönderildiği ve olbâda bazı ifâdâtı hâvi Londra Sefiri Paşa hazretlerinin tahrirâtıyla bir tercümesi ve Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'nin tezkiresi-manzûr-î âli buyrılmak için arz ve takdim olunmuş (...)" BOA, *Y.A.HUS.*, 314/130, H. 10.06.1312 (M. 09.12.1894).

izlenimlerini içeren rapor, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa tarafından sadarete sunulmuştur.³⁵³ Pire ya da Tiflis gibi dünyanın farklı bölgelerinden de Ermenilerin faaliyetlerine yönelik benzer raporlar³⁵⁴ gelmesi, özellikle Ermeni komiteleri gibi yüksek dereceli tehdit içeren bu tür unsurların faaliyetlerine karşı Osmanlı temsilcilikleri arasında oldukça hassas bir algının oluştuğunu göstermektedir. Üstelik raporlardan anlaşıldığına göre bu algı örneğin Londra Sefaretinde ne kadar etkiliyse, herhangi bir şehbenderlikte de aynı düzeyde etkilidir.

Ermeni komitelerinin dışında, Avrupa'daki Osmanlı sefirlerinin dikkatle takip ettikleri bir diğer konu Jön Türk hareketidir. Abdülhamid yönetiminin bilhassa Paris ve Londra gibi kentlerdeki Jön Türk ileri gelenlerini yakından takip ettirdiği,³⁵⁵ Jön Türk yazarlarının yayınladığı “muzır neşriyat”ın Osmanlı ülkesine girişinin yasaklandığı ve başta Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa olmak üzere çeşitli görevlilerin Jön Türkleri ikna için defalarca Avrupa'ya gittikleri gibi bilgiler artık yeni değildir. Jön Türklerin takibi konusunda yine Osmanlı sefir ve temsilcilerinin raporları üzerinden giderek bu raporların dikkate değer olanlarından bazılarını ortaya koymak, Abdülhamid dönemi dış temsilcilerinin bu konudaki misyonları hakkında bir fikir verebilir. Örneğin Paris Sefiri Salih Münir Paşa ve Paris Sefareti, Paris'in Jön Türk hareketinin Avrupa'daki merkezi olması sebebiyle hareketi yakından takip etmektedir. Jön Türk hareketinden “harekât-ı mefsedetkârâne” adıyla bahseden Paris Sefareti diplomatlarının hariciye nezaretine yazdıkları raporlara göre, Osmanlı yönetimi hareketin ileri gelenlerinin faaliyetlerinden ayrıntılarıyla haberdardır. Mesela 14 Şubat 1903 tarihinde hariciye nezareti-

353 BOA, Y.A.HUS., 287/2, H. 14.06.1311 (M. 23.12.1893).

354 Örneğin bkz. BOA, A./MKT.MHM., 713/20, H. 04.01.1312 (M. 08.07.1894); BOA, HR.TH., 185/101, M. 17.12.1896.

355 Daha 1878 gibi Abdülhamid iktidarının hemen başındaki bir tarihte, Paris'e tedavi olmak için giden ve bir daha ülkeye dönmeyen Odyan Efendi Paris Sefaretinin yakın takibine alınmıştır. Bilhassa Paris Sefiri Mahmud Esad Paşa Odyan Efendi'yi gözetim altında tutmuş, ikna etmek için görüşmeler yapmış ve kendisine nakdi yardımda bulunmuştur. Buna rağmen Odyan Efendi bir daha İstanbul'a dönmeyecek ve ömrünü Paris'te tamamlayacaktır. Osmanlı yönetiminin adı Midhat Paşa'yla anılan Odyan Efendi hakkındaki başlıca düşüncesi, Odyan Efendi'nin Avrupa kamuoyunu Osmanlılar aleyhine yönlendirmeye çalıştığı yönündedir; Akpınar, “Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895),” s. 41-42; BOA, Y.PR.KAZJ., 2/49, H. 29.12.1295 (M. 24.12.1878); BOA, Y.A.HUS., 166/57, H. 18.02.1298 (M. 20.01.1881).

ne gönderilen ve “Paris Sefaret-i Seniyyesi Maslahatgüzarı Mehmed Kâni” imzalı bir raporda, Paris’teki Jön Türk hareketine iştirak eden bazı kişilerin isimlerine yer verilmiştir. Raporda Sabahaddin, Lütfullah, Ahmed Rıza, Halil Ganem ve Zeki Kantar gibi ileri gelen Jön Türklerin isimleri bulunmakta ve isimlerin karşılıklarına da “her türlü harekât-ı mefsedetkârânede bulunmak-tadır,” “neşriyât-ı muzır ve mefsedetkârânede bulunmaktadır,” “Meşveret hezeyannâmesi muharrirlerindendir” şeklinde notlar düşülmüştür.³⁵⁶ Hiç şüphesiz bu raporda istihbari anlamda bir sınıflandırma söz konusudur ve notlardan da anlaşıldığı gibi Osmanlı diplomatları söz konusu kişileri faaliyet ve “tehlikelerine” göre derecelendirmektedir.

Paris Sefaretinin dışında Londra, Berlin, Sofya sefaretleri ile Cenevre Başşehbenderliği ve Mısır Komiserliği Jön Türklerle ilgili hariciye nezaleti ile sık sık bilgi paylaşımında bulunmuştur. Bu temsilciliklerden Londra Sefareti, özellikle Paris’ten Londra’ya gelen ve konferans gibi etkinliklere katılan Jön Türk mensuplarını takip etmekte;³⁵⁷ Berlin, Alman gazetelerinin Jön Türklerle ilgili haberlerini ve Jön Türklerin Almanya’ya yaptıkları

356 “Fransa’da bulunan harekât-ı mefsedetkârâneye ictisâr edenlerin esâmisini mübeyyin cedveldir: Lütfullah Bey (Mahmud Paşazâde)- Dersaadet- Her türlü harekât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Sabahaddin Bey (Mahmud Paşazâde)- Dersaadet- Her türlü harekât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Ahmed Rıza- Dersaadet- Fransızca Meşveret hezeyannâmesini neşretmektedir.

Halil Ganem- Dersaadet- Meşveret hezeyannâmesi muharrirlerindendir.

Zeki Kantar (Matbuat-ı ecnebiye sabık sansür me’mûru)- Dersaadet- Her türlü neşriyât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Abdülhalim Memduh- Neşriyât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

İsmail Kemal (Doktor Kolağası)- Her türlü harekât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

İsmail Hakkı (Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Edebiyat Muallimi, Kaymakam)- Mahmud Paşazâdelerin refakatindedir.

Jan Arosidi (Arosidi Paşazâde)- Dersaadet- Neşriyât-ı muzır ve mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Mehmed Kemal (Yozgat Mutasarrıfı Cemal Paşazâde)- Her türlü harekât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Şekip (Rüfaizâde)- İntibâh nâm hezeyannâmeyi neşretmektedir.

Mehmed Siret- Dersaadet- Harekât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Ammekyan (İstanbul gazetesi muharrirlerinden)- Dersaadet- Neşriyât-ı muzır ve mefsedetkârânede bulunmaktadır.

11 Şubat 318.

Paris Sefâret-i Seniyyesi Maslahatgüzârı Mehmed Kâni; BOA, DH.MKT., 643/15, H. 28.10.1320 (M. 28.01.1903).

357 “Mahmud Paşa-zâde Sabahaddin’in Londra’da yapacağı teşebbüslerin engellenmesi” hakkında, BOA, Y.A.HUS., 520/92, H. 21.03.1326 (M. 23.04.1908).

kongre izni taleplerini izlemekte;³⁵⁸ Mısır Komiserliği ise İngiliz işgalindeki Mısır'da rahat hareket edebilen muhaliflerin yayın ve faaliyetlerini gözlemleyerek³⁵⁹ hariciye nezaretine bildirmektedir. Raporlardan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı sefirleri bu tür hareketleri Fransa ve İngiltere'nin desteklediğinden ciddi anlamda şüphelenmektedirler.³⁶⁰ Jön Türk hareketiyle ilgili sefaret raporları arasında yer alan ve Bulgaristan Komiseri Necip Melhame'ye ait olan bir ifade ise, aslında Necip Melhame gibi Abdülhamid döneminin bazı önemli görevlilerinin neden jurnalcı diye anıldıklarını ortaya koyar niteliktedir. Necip Melhame'nin "Fevkalade ehemmiyet-i siyasiyeyi hâiz ve mahremdir" kaydıyla hazırladığı söz konusu raporda, Rumeli vilayetlerinde demiryolu tesisi için Romanyalı ve Sırlardan oluşan bir sendikanın kurulduğu ve Paris Sefiri Münir Paşa ile İstanbul'da bulunan bazı ortaklarının bu sendikaya dahil olup maddi menfaat teminine çalıştıkları padişaha sunulmak üzere hariciye nezaretine bildirilmiştir. Necip Melhame raporun devamında, Jön Türk ileri gelenlerinden Prens Sabahaddin'in aslında İstanbul'a dönmek arzusunda olduğunu, fakat İstanbul'a dönmesi halinde hayatının tehlikeye gireceğine dair Salih Münir Paşa tarafından korkutulduğu için Avrupa'da kaldığını belirtmektedir. Raporun asıl ilginç kısmıysa resmi bir görevli olan Necip Melhame'nin padişaha hitabıdır: "Uyan ey şevket-penâh uyan, bu iğfâlât ve desâise ihâle-i sem-i i tîbâr edecek vakit değildir."³⁶¹ Her ne kadar zaman zaman sefirlerin birbirlerini

358 BOA, HR.SYS., 41/6, M. 19.03.1901.

359 BOA, Y.PRK.MK., 22/1, H. H.15.05.1324 (M. 07.07.1906).

360 Her ne kadar II. Meşrutiyet dönemine ait olup Prens Sabahaddin'i konu edinse de bazı rapor örnekleri Osmanlıların bu konudaki şüphesini ortaya koymaktadır; örneğin bkz. "Atina Sefâret-i Seniyye'sinden 138 numara ile mevrûd 5 Nisan 915 tarihli telegram halidir: İngilizler Prens Sabahaddin Bey'e külliye'li para verip Makedonya'da Müslüman çeteleri teşkil ettirerek Bulgaristan'a göndermesine ve bu sûretle Türkler Bulgarlara karşı hareket ediyorlar diye Bulgaristan'la aramızın açılmasına çalışıyorlar-mış. Buraca tahkikât-ı lâzime icrâ ediyorum. Netice-i hâsılâyı arz edeceğim. Bu entrikadan Bulgaristan sefiri vasıtasıyla Sofya'yı da haberdar eylediğim ma'rûzdur. Atina Sefiri Galip Kemal," BOA, HR.SYS., 2408/8, M. 05.04.1915. Ayrıca bkz. "Fransa hükûmeti tarafından cem' edildiği evvelce arz olunan Arap Kongresine bir müddetten beri Cenevre'de bulunan Sabahaddin Bey'in de davet olunarak Paris'e azimet eylediği istihbâr edilmiş olmakla berâ-yı ma'ûmât arz olunur. Olbâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir. 24 Temmuz 916 Cenevre Başşehbenderi Bende Yusuf Ziya;" BOA, HR.SYS., 2316/7, M. 19.07.1916.

361 BOA, Y.PRK.HR., 36/56. "Abd-i memlûkleri Necip Melhame" imzasıyla ve jurnal formatında hazırlanmış olan bu raporun tarihine dair belgeye herhangi bir kayıt düşülmüştür. Fakat arşivlere kayıt tarihi olarak 1327 Zilhicce Hicri tarihi girilmiştir. Bu tarih miladi takvimde Ocak 1910'a tekabül etmek-

suçlayıcı tarzda bu tür raporlarına rastlansa da, Avrupa'daki Osmanlı sefirlerinin Jön Türklere yönelik takip, ikna ve engelleme faaliyetlerinin Jön Türklerin hareket alanını daralttığı anlaşılmaktadır.

Başta sefirler olmak üzere Osmanlı temsilcilerinin ön planda olan diplomatik ve arka planda yer alan haber alma/verme misyonları, görevli oldukları ülkenin Osmanlı İmparatorluğu'yla ikili ilişkilerine ve gündemde olan meselelere göre farklılık göstermiştir. Söz gelimi Abdülhamid dönemi Viyana sefirlerinin başlıca gündemi, 93 Harbi-Berlin Anlaşması sonrası Avusturya işgaline terk edilen Bosna-Hersek'tir ve bu meseleyi sefirler yakından takip etmektedirler.³⁶² Roma sefirleri, İtalya'nın yayılmacı emellerini ve Balkanlar'da yaşanan gelişmelere İtalya'nın tepkisini izleyerek, elde ettikleri bilgileri Babıâli'ye aktarırlar.³⁶³ Londra ve Paris sefirleri, –Ermeni komiteleri, Jön Türk hareketi ve ıslahat talepleri gibi– özel olarak takip ettikleri konuların dışında, İngiltere ve Fransa'nın imparatorluğun Mısır, Tunus, Suriye, Basra Körfezi, Arabistan gibi bölgelerine yönelik Abdülhamid dönemi boyunca gündemde olan işgal ve tehditlerine karşı hassas davranırlar.³⁶⁴ Berlin sefirleri, Berlin Kongresi'nde üstlendiği hakem

tedir ve bu tarihte ne Salih Münir Paşa raporda bahsedildiği gibi Paris sefiridir ne de Necip Melhame rapor hazırlayabilecek resmi bir görevi haizdir. Dolayısıyla raporun tarihi Paris Sefiri Salih Münir Paşa ve Bulgaristan Komiseri Necip Melhame Paşa'nın görevde oldukları bir tarihe ait olmalıdır.

362 Örneğin bkz. "Avusturya Mebusan Heyeti'nin nutkuna cevaben Bosna ve Hersek'in işgali hususunda İmparator Franz Joseph'in beyânâtını havi Viyana Sefareti telgrafı" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 159/112, H. 05.12.1295 (M. 30.11.1878); "Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya ilhakı tasavvurunun hükümetçe tedkik edilmekte olduğu haberi üzerine Viyana Sefaretinden gönderilen telgrafname" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 265/26, H. 04.03.1310 (M. 26.09.1892); "Bosna ve Hersek'in ahvâl-i umûmiyesi hakkında Delegasyon Meclisinde cereyan eden müzakereler üzerine Viyana Sefareti Mütercimi tarafından tertip ve tanzim olunan varaka" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 279/174, H. 26.02.1311 (M. 08.09.1893); "Rusya'dan Karadağ'a silah ve mühimmat gönderilmesine Viyana'ca itidalle bakıldığına, fakat Bosna Müslümanlarının bundan şikâyet ettiklerine dair Viyana Sefareti tahrirâtı" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 336/63, H. 25.03.1313 (M. 15.09.1895).

363 Örneğin bkz. "Trablusgarb Kalisi'nde İtalyan ticaret evleri teşkil edileceği ve istihsal olunacak muamelah neşretmek üzere bir cemiyet teşkil olunacağı" hakkında, BOA, Y.PRK.TKM., 5/80, H. 23.05.1300 (M. 01.04.1883); "General Bartieri'nin Habeşlilere Adva'da yaptığı hücumda dıçar olduğu mağlubiyyete dair Roma Sefaretinden gelen tahrirât" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 347/45, H. 22.09.1313 (M. 07.03.1896); "Bulgaristan meselesinde İtalya'nın hareket tarzı hakkında Başvekil Crispi'nin vukubulan ifadelerini havi Roma Sefareti telgrafnamesi" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 212/2, H. 02.07.1305 (M. 15.03.1888); "Arnavutlar hakkında *Le Temps* gazetesinde münderic neşriyattan bahisle bu konuda bazı mütalaayı havi Roma Sefaretinden alınan tahrirât" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 343/42, H. 20.07.1313 (M. 06.01.1896).

364 Örneğin bkz. "İngiliz ve Mısır askerinin Dangola'ya sevki dolayısıyla Londra Sefareti-i Seniyyesi'ne hariciye nezaretinin çektiği telgrafnameye cevaben gönderilen ve Lord Salisbury ile Osmanlı Sefiri

rolünü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarları doğrultusunda sürdürmek isteyen Almanya'nın Avusturya ile birlikte ağırlıklı olarak Balkanlar'a ve Bulgar meselesine yönelik diplomatik girişimlerini rapor etmektedirler.³⁶⁵ St. Petersburg sefirleri, Rusya Ermenilerinin özellikle Osmanlı sınır bölgelerindeki faaliyetlerini, Rusya'nın askeri hazırlık ve tatbikatlarını ve bu ülkenin Balkanlar'a yönelik –silah sevkiyatı gibi– girişimlerini izlemektedirler.³⁶⁶ Ve nihayet Bulgaristan komiserleri ile Atina ve Belgrad sefirleri komitecilik faaliyetleri, şiddet olayları, sınır ihlalleri ve söz konusu ülkele-
rin askeri güçleri ağırlıklı raporlarla istihbarat paylaşımında bulunurlar.³⁶⁷ Bunların dışında başta Viyana, Belgrad, Çetine, Atina, Tahran, Kars ve Batum sefaret ve şebhenderlikleri olmak üzere dış temsilcilikler, Osmanlı ülkesine gerçekleştirilen ve büyük oranda Ermeni, Rum ve Bulgar komite-

Kostaki Antopulo Paşa'nın yaptığı şifahi görüşmeyi havi telgraf" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 348/100, H. 13.10.1313 (M. 28.03.1896); "Fransa'nın Londra Sefiri Waddington'un Mısır meselesi hakkında Gladstone ile görüşmek arzusunda olduğu, ancak Lord Rosebery'nin muhalefeti yüzünden buna imkân olmadığının Londra Sefaretinden bildirildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 268/48, H. 09.06.1310 (M. 10.02.1889); "Trablusgarb'da ileride bir harekâtta bulunmak üzere İtalya hükümetince tedarikat yapıldığı haberine Fransa hükümetinin itimat eder gibi görüldüğünün Paris Sefaretinden bildirildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 239/67, H. 20.02.1308 (M. 05.10.1890).

365 Örneğin bkz. "Bulgaristan meselesi hakkında Kont Bismark'la mülakatında Bulgaristan'a bir prens ya da bir kaymakamın tayini için diğer devletlerin tekliflerinin arz edilmesinin münasip olacağı hususunda Berlin sefirinin telgrafnamesi" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 203/49, H. 17.09.1304 (M. 09.06.1887); "Bulgaristan'ın vaziyetine dair Berlin Sefaretinden gelen telgraf" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 335/1, H. 01.03.1313 (M. 22.08.1895); "Berlin Sefaretinden gelen telgrafnameye göre Alman Hariciye Nezaretinin, Bulgaristan'ın her türlü tecavüzden sakınmasına dair sürekli tavsiyelerde bulunduğu" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 336/24, H. 18.03.1313 (M. 08.09.1895).

366 Örneğin bkz. "Mevsim-i sayfa'da birtakım karışıklıklar çıkarmak üzere Kafkas Ermenilerinin hazırlık yaptıklarının Petersburg Sefaretinden bildirildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 328/71, H. 26.11.1312 (M. 21.05.1895); "Rusya'nın piyade, redif ve istihkâm topçusunun Avrupa ve Kafkasya'da yapacağı askeri manevralara dair Petersburg Sefaretinin tahrirâtı" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 273/130, H. 23.10.1310 (M. 10.05.1893); "Rusya'dan Karadağ'a silah ve harp mühimmatı gönderilmesi ve Bosna-Hersek müte-
neffizanından bazılarının Petersburg'a geleceği rivayet edilmesinin şayan-ı dikkat olduğuna dair Petersburg Sefaretinin tahrirâtı" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 337/65, H. 16.04.1313 (M. 06.10.1895).

367 Örneğin bkz. "Sakız ahalisinden bazılarının fesad hareketlerde bulunduklarına dair Atina Sefareti tahrirâtı" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 242/19, H. 08.05.1308 (M. 17.12.1890); "Patras'ta teşekkül etmek üzere olan Epir ve Makedonya Komitesi dâhili nizamnamesinin bir nüshasının Atina Sefaretinden gönderilmesi" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 269/78, H. 16.07.1310 (M. 03.02.1893); "Bulgaristan'ın mevcut askeri kuvveti ve silahları hakkında Bulgaristan Komiserliği tahrirâtı" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 269/96, H. 19.07.1310 (M. 06.02.1893); "Köstendil ve Dubniçe taraflarında imtiyaz hattı için Makedonya Komitesinin bazı adamlar gönderdiğinin Bulgaristan Komiserliğinden bildirilmesi" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 328/50, H. 25.11.1312 (M. 20.05.1895); "Sırbistan rediflerinin silahaltına daveti rivayeti üzerine Sırbistan Hariciye Nezareti politika müdürünün Belgrad sefirine verdiği cevaba dair Belgrad Sefaretinden alınan tahrirât" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 228/100, H. 30.12.1306 (M. 27.08.1889).

lerine yapılan silah ve mühimmat sevkiyatını tespit edebilmek için yoğun mesai harcamışlardır.³⁶⁸ Bulgaristan gibi tehdit olarak görülen ülkelerin yaptıkları silah siparişlerine,³⁶⁹ ülkeler arasındaki ikili ilişkilere,³⁷⁰ Osmanlı temsilciliklerini ziyaret eden yabancı diplomatların paylaştıkları bilgilere³⁷¹ ve serseri-eşkıya olarak tanımlananların ya da tehdit oluşturduğu düşünülen kişilerin seyahat ve hareketlerine³⁷² dair elde edilen haberler de, Osmanlı sefirlerinin değer verdikleri ve merkezi yönetimle paylaştıkları istihbarat arasında sıklıkla yer almaktadır.

Buraya kadar ele alınan Osmanlı dış temsilcilerinin istihbari misyonları ve paylaştıkları istihbarat örneklerinden de anlaşıldığı gibi, özellikle Tanzimat'ın hariciyedeki mirasını iyi değerlendirdiği anlaşılan ve güçlü bir sefaret ve şebhenderlik ağına sahip olan Hamidiye dönemi Osmanlı yönetimi, Tanzimat'la birlikte oluşan yeni aydın/bürokrat tipini diplomasi ve haber alma/verme faaliyetlerinde başarılı bir şekilde kullanmıştır. Hariciye nezareti ve bağlı yurtdışı birimlerinin yine Tanzimat döneminden kalmış bir miras olarak devletin en prestijli ve aynı zamanda en hassas müessesesi-

368 Örneğin bkz. "İvranya cihetinden külliyyetli bir Sırp çetesinin hudûda tecâvüz ettiği ve eşkıya-yı mezkûrenin hayli mühimmât ve eslihayı imrâr etmiş olduklarına dair Belgrad Sefâret-i Seniyyesinden vârid olan telgraf" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 477/170, H. 29.06.1322 (M. 10.09.1904).

369 Örneğin bkz. "Bulgar zabıtlarından mürekkeb bir komisyon tarafından Almanya ve Avusturya fabrikalarına yapılan muhtelif silah ve mühimmat tesellüm ve siparişine dair Berlin Sefâret-i Seniyyesinin telgrafnamesi" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 456/120, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903); "Bulgaristan Emareti'nce Fransa'dan mübâyaa edilmiş toplara dair Paris Sefaretinin tahriratı" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 475/43, H. 25.04.1322 (M. 09.07.1904); "Bulgaristan Emaretinin Fransa'dan sipariş ettiği torpidolara dair Paris Sefaretinden vârid olan tahrirat" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 489/119, H. 04.05.1323 (M. 08.06.1905).

370 Örneğin bkz. "Novel Hebrid Adaları hakkında İngiltere ve Fransa arasındaki ihtilafa dair Londra Sefaretinden alınan telgraf" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 206/19, H. 04.12.1304 (M. 24.08.1887); "İspanya ile Fas hükûmetleri arasında İspanya'ya ait Melilla mevkiine tayin olunacak vali meselesi yüzünden çıkan bir hadisenin izahına dair Madrid Sefaretinden vârid olan tahrirat" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 238/2, H. 01.01.1308 (M. 17.08.1890); "Fransa hükûmeti ile Papalık makamı arasında mütelhaddis ihtilâfata dair Paris Sefaretinden vârid olan tahrirat" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 477/17, H. 03.06.1322 (M. 15.08.1904).

371 Örneğin bkz. "Resmî sıfatı hâiz bir zâten ifadesine göre Osmanlı hükûmeti Şarkî Rumeli'de asker irsâliyle Prens Ferdinand'a karşı metânethkârâne bir tavır almazsa bir Rus müdahalesinin muhtemel olduğunu Berlin Sefâret-i Seniyyesi'ne bildirdiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 206/25, H. 06.12.1304 (M. 26.08.1887); "Viyanâ Sefâretini ziyaret eden Rusya hariciye nazırının ıslahat-ı adliyyeye dair mülakatı" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 515/129, H. 25.08.1325 (M. 03.10.1907).

372 Örneğin bkz. "Serseri Albert Kığa'nın Bari'ye avdet ettiğine dair Roma Sefâret-i Seniyyesi Mazlahatgüzârlığından telgraf" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 489/67, H. 10.05.1323 (M. 13.07.1905); "Albert Kığa'nın gönderdiği iane bileti ve serseri-i merkûmun hareket-i saâresine dair Bükreş Sefâret-i Seniyyesinden telgraf" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 489/71, H. 11.05.1323 (M. 14.07.1905).

leri olmaları; bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde zirveye tırmanan imparatorluk topraklarına yönelik tehdit/tehlike algısının kendine haslığı, Osmanlı temsilcilerinin istihbari yükümlüklerinin ağırlığını ortaya koyar. Esasında çok sık sadrazam değiştirdiği, merkezi bürokraside de değişikliklere gitmekten çekinmediği bilinen II. Abdülhamid'in, örneğin Londra Sefiri Alfred Rüstem Paşa'yı on bir yıl (1885-1896), Paris Sefiri Salih Münir ve Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşaları on ikişer yıl (1896-1908) ve St. Petersburg Sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa'yı on dokuz yıl (1889-1908) kesintisiz olarak görevde tutması bu kişilere olan güvenini yansıttığı gibi, aynı zamanda imparatorluğun dış temsilcilerini güvenilir dış haber alma kaynakları olarak gördüğünü akla getirmektedir. Bilhassa yetenekli diplomatların yetişmesi, 19. yüzyılın diplomasi dili olan Fransızca'yı bilenlerin sürekli artması ve akıcı Fransızca konuşan Rum ve Ermenilerin hariciye nezaretinde ve dış temsilciliklerde daha sık istihdam edilmeleri,³⁷³ Davison'ın da altını çizdiği gibi "Babıâli'nin Avrupalı büyük devletler dünyasında hareket alanını kolaylaştırmıştır."³⁷⁴ Bununla beraber Osmanlı dış istihbaratının henüz arzu edilen seviyede bölünlenmediği, örneğin askeri istihbarat büyük ölçüde sefaretlerde görevli ateşemillerle marifetiyle üretilse de, Osmanlı temsilcilerinin istihbaratı siyasi-askeri diye bir ayrıma tutmadan ve genellikle buna göre analiz etmeden merkeze ilettikleri görülmektedir. 19. yüzyılda dikkatlerini daha çok imparatorluğun bütünlüğünü korumaya yöneltmiş olan merkezi yöneticiler gibi, Osmanlı dış temsilcileri de tehdit algısının üst seviyede seyrettiği bu dönemde, genel reaksiyona uyarak savunma/güvenlik kaygısı ağırlıklı istihbari faaliyetlerde bulunmuşlardır.

YABANCI TEMSİLCİLİKLER, DEVLET ADAMLARI VE DİPLOMATLAR

Osmanlı hükümeti ile yabancı elçilik ve konsolosluklar arasında zaman zaman istihbarat paylaşımı yapılmıştır ve her iki taraf da bilhassa komitecilik faaliyetleri, eşkıyalık olayları ve devlet adamlarına suikast tasavvurları gibi konularda istihbarat paylaşımında bulunmuşlardır. Fakat tıpkı Osmanlı dış temsilcileri gibi Osmanlı ülkesindeki yabancı misyonlar ve

³⁷³ Bu konuda bkz. Musa Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi'nin Ermeni Elçi ve Maslahatgüzarları," *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 60, 2014, 1-10.

³⁷⁴ Davison, *a.g.m.*, s. 271.

misyon şefleri de, işin doğası gereği, istihbarat paylaşımı dahil olmak üzere her türlü diplomatik faaliyette öncelikle ülkelerinin çıkarlarını ön planda tutmuşlardır. Bu nedenle Osmanlı topraklarındaki yabancı misyonlardan sağlanan istihbarat hem sınırlı kalmış, hem de Osmanlı yetkililerince temkinle karşılanmıştır. Esasında Osmanlı dış politikası söz konusu olduğunda çokça tekrarlanmış bir söylem olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat da dahil olmak üzere stratejik konularda devletlerarası rekabetten yararlanarak büyük devletleri birbirlerine karşı ustalıkla kullandığı iddiasının kabul edilebilirliği, Davison'ın bir çalışmasında ikna edici şekilde ortaya koyduğu gibi tekrar gözden geçirilmelidir. Davison'a göre, Osmanlılar başta Rusya olmak üzere büyük devletlerden ülkelere yönelik herhangi bir tehdit algıladıklarında, bir veya birkaç devletin desteğini elde etmeye çalışmışlardır; Kırım Savaşı örneğinde olduğu gibi bunda genellikle başarılı da olmuşlardır. Fakat bilhassa II. Abdülhamid dönemi için toptancı bir yaklaşımla kabul edilen, Babıâli'nin Avrupa devletlerine oyunlar oynadığına ya da entrikalara başvurarak büyük güçler arasında ihtilaflar çıkardığına yönelik net bir kanıt yoktur. Davison'ın bu konudaki temel tespiti şudur: Babıâli büyük güçler arasındaki rekabetten yararlanmakla birlikte, bu güçler arasındaki ihtilafları ve bölünmeleri ortaya çıkaran ana unsur değildir.³⁷⁵ Kuşkusuz Davison'ın anlatmak istediği, büyük güçler arasındaki ihtilafların sadece 19. yüzyılın bir ürünü olmadığı, bunun tarihi, siyasi, ekonomik, belki kültürel ve dinsel derin bir geçmişi olduğudur. Dolayısıyla Osmanlı yönetimiyle yabancı misyonlar arasındaki istihbarat paylaşımı ve bilgi akışı değerlendirilirken, Davison'ın tespitini göz önünde tutmak ve Babıâli ile yabancı hükümetlerin karşılıklı konumunu bilmek daha sağlıklı bir değerlendirmeye imkân tanıyacaktır.

Osmanlı diplomasisinin, Osmanlı bürokrasisinde modern kurumların kurulması ve özellikle 1830'lardan itibaren hariciye nezareti gibi kurumların oluşturulmasıyla 19. yüzyılda Avrupa diplomasisi sistemine girdiği genel kabuldür.³⁷⁶ Bu değişimin belki de en somut getirisi, Avrupa devletleriyle girilen iletişimin ve bilgi alışverişinin farkedilir derecede artmasıdır. II. Abdülhamid döneminde gerek müttefiklik ilişkileri çerçevesinde ve gerekse

375 Davison, *a.g.m.*, s. 280.

376 Bu konuda bkz. Muhammet Şahin, "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi," *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 46 (2009), s. 823-834.

Mısır'ın işgali gibi karşı karşıya geldikleri meselelerde Osmanlı hükümetiyle en sık diplomatik ilişkiye giren –ve dolayısıyla bilgi alışverişinin sıklıkla yapıldığı– devletlerin başında İngiltere gelir. İngiltere, II. Abdülhamid'in saltanatının hemen başında, büyük Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde ve sırasında üstlendiği diplomatik rolün de etkisiyle ciddi anlamda Osmanlı İmparatorluğu'yla stratejik istihbarat paylaşımında bulunmaya başlayacaktır. Öyle ki İngiltere Sefareti Baştercümanı Alfred Sandison, Tersane Konferansı sonrasında büyükelçisini çekmiş olan İngiltere'nin Henry Layard'ı İstanbul büyükelçisi olarak atadığını bildirirken, Dağıstan'da bir ihtilal çıkacağı istihbaratını da Yıldız Sarayı ile paylaşır.³⁷⁷ Savaş devam ederken (Ekim 1877) paylaşılan bu istihbarat, Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde oldukça gerilen İngiltere-Osmanlı ilişkilerinin düzelmesi için sunulan bir istihbarat desteği olarak, Doğu Anadolu'daki Rus etkisini kırmak isteyen İngiltere'nin Osmanlı'nın yanında yer aldığını göstermesi bakımından iyi bir fırsat olmuştur. Gerçekten de Osmanlı-Rus Savaşının sona ermesinin ardından bölgedeki karışıklıktan faydalanan Dağıstanlılar İmam Şamil'in oğlu Gazi Muhammed liderliğinde Dağıstan ve Çeçenistan'da büyük bir ayaklanma başlatmışlardır. Osmanlı ordusunu Kafkasya'da mağlup etmiş olan Rusya, bu kez Dağıstan İsyanını bastırarak binlerce Dağıstanlı, Çeçen ve Çerkez'i Sibiry'a sürmüştür.³⁷⁸ Osmanlı-Rus Savaşının henüz kızışmaya başladığı Ekim 1877 gibi bir tarihte İngiltere'nin Dağıstan ayaklanmasıyla ilgili böyle bir istihbaratı Yıldız Sarayı'na bildirmesi, birkaç noktayı akla getirmektedir. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu isyanı bir şekilde körükleyip, savaş devam ederken Rusları Kafkas Cephesinde zor durumda bırakabileceği planına sahip olabilir. Her ne kadar Georgeon İngiltere'nin Kıbrıs'a asker çıkarmaya Nisan-Mayıs 1878'de karar verdiğini belirtse de,³⁷⁹ İngiltere'nin henüz savaşın başlarında Kıbrıs'a yerleşme düşüncesine sahip olup, Osmanlı İmparatorluğu'nu el altından desteklemesi de uzak bir ihtimal değildir. Ne olursa olsun II. Abdülhamid'in İngiltere'nin desteğini aradığı bir dönemde İngiltere Sefaretinden Dağıstan'la ilgili ihtilal istihbaratı gelmesi, savaş boyunca Osmanlı-

377 BOA, Y.A.HUS., 159/20, H. 05.10.1294 (M. 13.10.1877).

378 Ziya Musa Buniyatoğlu, "Dağıstan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 405.

379 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 133.

larda İngiltere'nin desteğine olan inancı canlı tutmuş olmalıdır. Nitekim II. Abdülhamid Rus Savaşı boyunca İngiltere'nin desteğini arayacak; İngiltere de her ne kadar Berlin Kongresinde arzu edilen desteği sağlamasa da, sınır düzenlemeleri gibi diplomatik konularda aktif rol alacaktır.³⁸⁰

Osmanlı ülkesindeki yabancı temsilcilikler Osmanlı hükümetine istihbarat sağlamanın yanında, şikâyet, alacaklarını isteme ve vatandaşlarının haklarını koruma gibi amaçlarla da kendi kaynaklarından edindikleri bilgileri Osmanlılarla paylaşmışlardır. Örneğin Temmuz 1903 tarihinde Rusya Sefareti, Kosova ve Selanik vilayetlerinin bazı kazalarında Hristiyan ahalie kötü muamele yapıldığı bilgisine ulaştığını öne sürerek Babıâli'ye şikâyetle bulunmuştur.³⁸¹ İngiltere Sefareti, 1889'da Girit'teki karışıklıklar sebebiyle ve Girit'te bulunan tebaasını korumak bahanesiyle adaya asker çıkaracağını bildirerek, Osmanlı yetkililerini uyarmıştır.³⁸² Fransa Sefareti ise, mabeyn erkânından Fuad ve Ahmed Celaleddin paşaların Fransız tüccarlara olan borçlarını ödemedikleri ve İzmit'te Katolik rahiplere ait teneffüshanenin mahalli hükümetçe yıktırıldığı gibi gelişmeleri haber alarak Osmanlı hükümetiyle bilgi paylaşımında bulunmuştur.³⁸³ Çoğaltılabilecek olan yabancı misyonların paylaştıkları bu tür istihbarat örnekleri genellikle bilgilendirme niteliğindedir ve her ne kadar teknik olarak istihbarat kategorisinde yer alsa da, paylaşılan istihbaratın Osmanlı hükümetinin pek de işine yaradığı söylenemez. Üstelik bu tür bilgilendirmeler, zamanla Osmanlı hükümetini sefaretlerin paylaştıkları bilgilere karşı temkinli olmaya sevk etmiştir. Mesela Diyarbakır Vilayeti'nde Vali Enis Paşa'nın kötü idaresinden dolayı bir ihtilal çıkacağı ve paşanın görevden alınması gerektiği yönünde Fransız Sefaretinden paylaşılan istihbarat, Osmanlı hükümetince Fransa'nın Diyarbakır Konsolosluğu Tercümanı Kasabyan'ın uydurması ve "fesad mahsulü" olarak değerlendirilmiş, sefaretten Kasabyan'ın tebdili talep edilmiştir.³⁸⁴

380 Örneğin bkz. "Lord Salisbury'nin Bulgar hududunun tahdidine dair İngiltere Sefaretine gönderdiği tahriratın takdimi" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 159/37, H. 04.05.1295 (M. 06.05.1878).

381 BOA, Y.A.HUS., 453/49, H. 05.05.1321 (M. 30.07.1903).

382 BOA, Y.A.HUS., 228/15, H. 05.12.1306 (M. 02.08.1889).

383 BOA, Y.A.HUS., 326/23, H. 03.11.1312 (M. 28.04.1895); BOA, Y.A.HUS., 318/84, H. 06.08.1312 (M. 02.02.1895).

384 BOA, Y.A.HUS., 353/65, H. 15.01.1314 (M. 26.06.1896); BOA, Y.A.HUS., 356/79, H. 29.02.1314 (M. 09.08.1896).

Başta büyük devletlerin temsilcilikleri olmak üzere yabancı misyonlarla Osmanlı yöneticileri arasında “şikâyet” ve “temize çıkarma” ikilemi arasında deveren eden istihbarat ve bilgi paylaşımı, zamanla tarafların birbirlerine karşı diplomatik üstünlük kurmak için kullandıkları bir argüman haline gelmiştir. İmparatorluğun örneğin Girit gibi hassasiyet arz eden topraklarındaki gelişmelerin yanında Anadolu’daki Ermenilere, Rumeli’deki ahaliye ya da imparatorluk tebaası olan Hristiyanlara kötü muamele edildiğine yönelik yabancı misyonların elde ettikleri bilgiler ve aldıkları haberler, Osmanlı yönetimi üzerinde diplomatik üstünlük ve baskı kurma aracı olarak kullanılmıştır.³⁸⁵ Buna karşın Osmanlılar da kendi tahkik ve haber alma kaynaklarının etkinliğinden yararlanmaya çalışarak, bu üstünlük ve baskı kurma girişimlerine karşı koymaya çalışmışlardır. Bu konuda arşivde yer alan birkaç örneği karşılaştırmalı olarak değerlendirmek, yabancı temsilciliklerin diplomatik üstünlük kurma girişimlerini ve Osmanlıların buna nasıl karşı koymaya çalıştıklarını ortaya koyacaktır. Örneğin Temmuz 1889 tarihli bir kayda göre, Rusya Sefaretinin kendi kaynaklarından elde ettiği “Hanya’da bazı Müslümanlar tarafından Hristiyan ahali üzerine ateş açıldığı ve Girit ahvalinin endişeyi mucib bir hal aldığı” haberi, adadaki Rus memurlarıyla Rus tebaanın huzur ve emniyetinden Babîâlî’nin mesul olduğu uyarısıyla birlikte Osmanlı hükûmetine bildirilmiştir.³⁸⁶ Aynı günlerde İngiltere temsilciliklerinden de Girit’teki tebaayı korumak gerekçesiyle adaya asker çıkarma da dahil olmak üzere benzer uyarılar gelmesi üzerine, Osmanlı yönetimi Girit’teki gelişmeleri tahkik edeceği ve kontrol altına alacağı sözüyle birlikte ilgili yabancı temsilcilikleri Girit’le ilgili düşünceler

385 Örneğin 1880’de İstanbul’daki İngiltere Büyükelçisi Goschen tarafından İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville’e gönderilen Ermenilerle ilgili bir rapor, Osmanlı yönetimi üzerinde kurulmak istenen baskının izlerini taşıması bakımından dikkat çekicidir: “(...) Ermenilerin daha çok sabır göstermelerini beklemek olanaksızdır. Onlar, maruz kaldıkları kötü yönetim ve zulüm nedeniyle güçlü devletlerden ümitlerini keserlerse isyan edebilir veya isyana hazırlanabilirler. Bunun sonucu olarak Ermenilerle Kürtler arasında, Bulgaristan’da olduğu gibi korkunç olaylar çıkabilir. Osmanlı yönetimini, Kürtleri denetlemesse, bunun sonucu konusunda uyarılmış bulunuyorum;” bkz. Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti’nin Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 77; ayrıca belge kaydı için bkz. FO, 424/104/Conf. 4367, no.194; Goschen’den Granville’e gönderilen rapor, İstanbul, 6.11.1880.

386 BOA, Y.A.HUS., 227/82, H. 29.11.1306 (M. 27.07.1889); BOA, Y.A.HUS., 227/87, H. 30.11.1306 (M. 28.07.1889).

lerinden “sarf-ı nazar ettirmeye” çalışacaktır.³⁸⁷ Bununla beraber Osmanlı yöneticileri, kaynaklarından edindikleri haber ve bilgilerle diplomatik baskı kurmak isteyen –İngiltere ve Rusya gibi– yabancı ülke temsilciliklerinin bilhassa Ermeniler gibi gruplarla kurdukları ilişkilere yönelik istihbarat elde etmeleri halinde, bu temsilciliklere ihtarda bulunmaktan çekinmemişlerdir.³⁸⁸ Böylelikle İngiltere, Rusya ve Fransa gibi ülke temsilciliklerinin diplomatik üstünlük ve baskı kurma girişimlerine karşı koymaya çalışılacak; bu da gerek temsilcilikler, gerekse Osmanlılar için bilgi ve habere doğru ve zamanında ulaşmayı oldukça önemli hale getirecektir.³⁸⁹

Babîâlî ile İngiltere Sefareti arasında bir dizi yazışma ve haber paylaşımına yol açan Fao hadisesi, Osmanlılar ve yabancı misyonların kendi kaynaklarından aldıkları haberleri diplomatik anlamda birbirlerine karşı nasıl kullandıkları konusunda uygun bir örnek teşkil etmektedir. 1890'da İngiltere Sefaretinden Babîâlî'ye yapılan bir ihbarda, Basra Vilayeti'ne bağlı Fao istihkâmlarından bölgedeki İngiliz filosuna ateş açıldığı bildirilir. İhbarı gündemine alan Babîâlî, Fao istihkâmât komisyonu ve Londra Sefaretiyle iletişime geçer ve gelen bilgiler doğrultusunda alınacak tedbirlere yönelik Şûrayıdevlet Reisi Ahmed Ârifî Paşa, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ve Adliye Nazırı Ahmed Cevdet Paşa tarafından bir mazbata hazırlanır.³⁹⁰ Mazbatada, Fao hadisesinden dolayı İngiltere'nin talep ettiği tarziyenin verilmesi gerektiğine; ayrıca İngilizlerin olayı onur meselesi yaparak ağır bir harekette bulunmalarına meydan vermemek üzere, istihkâmlarda görevli Yüzbaşı Hüseyin Ağa

387 BOA, Y.A.HUS., 228/15, H. 05.12.1306 (M. 02.08.1889).

388 Örneğin “Ermeni Fesad Cemiyeti hakkında zabıtaca yapılan tahkikatın sonucunda hep bir Rus çıkmakta ve Rusya Sefareti tarafından bunlar himaye edilmekte olduğundan, Petersburg Sefareti vasıtasıyla yapılan ihtar üzerine, Rusya hariciye hazırların İstanbul Rusya Sefaretine tavsiyede bulunacağı” kaydı, BOA, Y.A.HUS., 239/69, H. 20.02.1308 (M. 05.10.1890).

389 Çeşitli tarihlere Osmanlı vilayetlerinden alınan haberlerin Osmanlı yönetimi ve yabancı temsilcilikler tarafından farklı yorumlanması, diplomatik zıtlasmaya sebebiyet verecek kadar büyüyeblemektedir. Şam'da iki Yahudinin kavgası sonrası yaşananlar bu konuda verilebilecek örneklerden biridir. 1888 tarihinde Şam'da iki Yahudi kavga ederken zaptiyeler tarafından müdahale edilir ve kavga eden Yahudiler adliyeye sevk edilmek üzere gözaltına alınırlar. Kavga eden şahısların sevk sırasında Fransa Konsolosluğu kavaslarıyla zaptiyeler arasında arbede yaşanır ve kavaslar zaptiyelerden birini yaralayarak Yahudileri konsoloshaneye götürürler. Sonrasında Osmanlı zaptiyesinin müdahalesi gerçekleşir; bu müdahaleyi konsoloshaneye baskın telakki eden Fransa Sefareti, Şam valisinin azlini talep eder. Osmanlı yetkilileri ise “evvela Şam konsolosunun azli resmen bildirildikten sonra” valinin azledileceğini Fransa Sefaretine bildirirler; BOA, Y.A.HUS., 211/72, H. 26.06.1305 (M. 10.03.1888).

390 BOA, Y.A.HUS., 234/80, H. 27.07.1307 (M. 19.03.1890).

ile bir çavuşun rütbelerinin alınarak cezalandırılmalarına karar verilir. Bu karar Londra Sefareti aracılığıyla İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ve İngiliz hükûmetine bildirilir.³⁹¹ Fakat İngiltere bu karardan tatmin olmamış olacak ki, Fao hadisesinden birkaç ay sonra Marmaris'teki İngiliz donanmasına ait gemiler “mahalli memurlara ve Babiâli'ye haber vermeksizin” karaya asker çıkartır ve çadırlar kurarlar. Bu haber üzerine İngiltere Sefaretinden konuyla ilgili “izahat verilmesi” talep edilir.³⁹² Her ne kadar sefaretin yatıştırıcı ifadeleri sayesinde daha büyük bir diplomatik kriz başlamasa da, Fao hadisesi ve sonrasında İngilizlerin Marmaris'e asker çıkarmaları, Osmanlılar ve İngilizlerin kendi haber kaynakları üzerinden diplomatik meseleler hakkında bilgi almayı tercih ettiklerini göstermektedir. Osmanlı istihkâmlarından İngiliz filosuna ateş açıldığı ihbarı İngiltere Sefaretinden gelmiş, Osmanlı yetkilileri meseleyi kendi kaynaklarından tahkik ederken, İngiltere Sefareti de kendi kaynaklarından olayı takip etmiştir. Nitekim Londra Sefaretinden İngiliz hükûmetine iletilen tarziye tebliğine Lord Salisbury “Deniz Kuvvetleri ile istisareden sonra” cevap vereceğini bildirecektir.³⁹³

İstanbul'daki yabancı sefaretler çeşitli konularda ve bilhassa vilayetlerde meydana gelen olaylarla ilgili Osmanlı hükûmetinin izni dahilinde tahkikatlarını bizzat yürütüp sonrasında elde ettikleri bilgileri Osmanlı yetkilileriyle paylaşırlar.³⁹⁴ 1884 sonlarında İngiltere Sefaretinden Selanik ve Manastır'a gönderilen Trother adlı bir görevli, yaptığı tahkikat sonucunda söz konusu vilayetlerdeki “şekavet hadiselerinin” büyütülecek derecede olmadığını sefarete ve Osmanlı yöneticilerine bildirir.³⁹⁵ Tabii Osmanlı hükûmeti, vilayetleriyle ilgili yabancı sefaretlerden ulaştırılan istihbarattan

391 BOA, Y.A.HUS., 234/84, H. 29.07.1307 (M. 21.03.1890).

392 BOA, Y.A.HUS., 236/39, H. 13.11.1307 (M. 01.07.1890).

393 BOA, Y.A.HUS., 234/90, H. 01.08.1307 (M. 23.03.1890).

394 Osmanlı İmparatorluğu'nda görevli yabancı misyon mensuplarının, tahkikat gibi resmi görevleri de dahil olmak üzere imparatorluk dahilinde yaptıkları tüm seyahatler yakından takip edilmiştir. Örneğin Nisan 1900 tarihli bir kayda göre, İzmir'e gitmek için mürur tezkeresi alan İngiltere Sefareti mimarlarından Herbert'in İzmir'e vardığında “hafiyen gözetlenmesi” Aydın Vilayeti'ne şifreli telgrafla tebliğ edilmiştir; BOA, Y.EE.KP., 11/1028, H. 29.12.1317 (M. 30.04.1900). Benzer şekilde 1887 tarihli bir kayıta, İnebolu'ya hareket eden Almanya Sefareti başkâtibi ile Alman subay Wilhelm von Covast'ın durumlarının araştırılmasının Bursa ve Ankara vilayetlerine emredildiği görülmektedir; BOA, Y.A.HUS., 207/70, H. 28.01.1305 (M. 16.10.1887).

395 BOA, Y.A.HUS., 180/89, H. 23.03.1302 (M.10.01.1885).

çok daha fazlasını kendi kaynaklarından ve taşra yöneticilerinden ayrıntılarıyla elde etmektedir.³⁹⁶ Çoğu zaman yabancı misyonların tahkikat yürütmelerine ve istihbarat paylaşımlarına müsaade edilse de, paylaşılan istihbarata Osmanlıların temkinli yaklaşıtlarını ve hatta bazen itimat etmediklerini ortaya koyan örnekler mevcuttur. Mesela Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan Prensliği'yle birleşmesinden sonra, 1887 ortalarında İngiltere ve Avusturya sefaretleri baştercümanlarının mabeyne, Rusya Sefareti maslahatgüzarının da hariciye nezaretine "Bulgaristan ahvalı" ile ilgili verdikleri bilgiler "itimada hâiz olmadığı" ifadesiyle kayıtlara geçmiştir.³⁹⁷ Sefaret temsilcilerinin genellikle hariciye nezaretine gelerek yaptıkları bu tür bilgilendirmeler ve paylaştıkları haberler, sonrasında tüm ayrıntılarıyla ve tercüme edilerek Yıldız Sarayı'na sunulmaktadır. Örneğin Prizren, Yakova ve İpek taraflarında yaşanan "uygunsuzluklardan" bahseden İngiltere Sefareti tahrirâtı,³⁹⁸ İtalya Sefareti tarafından ülkelerindeki gazete haberleri konusunda yapılan tebligat³⁹⁹ ya da Fransa Sefareti baştercümanının Ankara'da Müslüman ve Hristiyan ahali arasında sükûnetin hâkim olduğunu bildiren beyanı⁴⁰⁰ Babiâli tarafından Yıldız Sarayı'na sunulmuştur.

Her ne kadar haber alma ve bilgi paylaşımı faaliyetlerinde yabancı misyonlar "kendi kaynaklarını" kullanmayı tercih etseler de, Osmanlıların da bu konuda birinci önceliği kendi kaynakları olacaktır. Nitekim örneğin yabancı bir sefaretten herhangi bir Osmanlı vilayetiyle ilgili önemli bir haber paylaşılması halinde Osmanlı yöneticilerinin yaptıkları ilk iş, vilayet ya da ilgili birimle iletişime geçerek haberin doğruluğunu teyit etmek ve gerekirse tahkikata girişmek olmuştur. Bu konuda arşivde yer alan örneklerin azımsanmayacak bir kısmı, yabancı misyonların ağırlıklı olarak Ermeni meselesi hakkında yaptıkları ihbar ve paylaştıkları istihbaratın Osmanlı

396 Örneğin 1888'de Fransa Sefaretinden Babiâli'ye yapılan bir ihbarda, Beyrut'ta bir Maruni'nin iki Müslüman tarafından katledildiği ve Beyrut'taki Ortodoks Kilisesi'ne ibadet esnasında saldırı yapıldığı bildirilir. Suriye Vilayeti'yle konuyla ilgili muhabere eden Babiâli, bu tür şikâyetlerin Beyrut'taki Fransa ve Rusya konsolosları tarafından ortaya atılmış olduğu ve bu şikâyetlerin gerçeği yansıtmadığı sonucuna varır, konu böylece Yıldız Sarayı'na arz edilir; BOA, Y.A.HUS., 211/17, H. 08.06.1305 (M. 21.02.1888).

397 BOA, Y.A.HUS., 206/13, H. 02.12.1304 (M. 22.08.1887).

398 BOA, Y.A.HUS., 164/98, H. 13.06.1297 (M. 23.05.1880).

399 BOA, Y.A.HUS., 218/25, H. 07.02.1306 (M. 13.10.1888).

400 BOA, Y.A.HUS., 340/9, H. 01.06.1313 (M. 19.11.1895).

yetkililerince yürütülen tahkikat sonucunda asılsız çıkarıldığını göstermektedir. Çeşitli tarihlerde İngiltere Sefaretinden yapılan Bitlis, Muş, Sason ve Talori havalisinde Kürt aşiretlerinin Ermeni köylerine saldırarak katliam ve yağma hareketlerinde bulundukları,⁴⁰¹ Ermenilerin hayvanlarının gasbedildiği,⁴⁰² Silvan ve Palu kazalarında Ermenilere yapılan yardımlara engel olduğu⁴⁰³ ve Harput'ta Ermenilerin ziraatine müdahale edildiği⁴⁰⁴ yönündeki ihbarların tümünün Osmanlı yerel yöneticilerince yapılan tahkikat sonucunda doğru olmadığı anlaşılmıştır. Benzer şekilde Bitlis ve Muş civarındaki Ermeni köylerine Kürtler tarafından saldırı yapılarak çok sayıda Ermeninin öldürüldüğü,⁴⁰⁵ Silvan Kazası'nda cinayet ve yağma hareketleri gerçekleştiren Kürtlerin Süryanilere de saldırdıkları,⁴⁰⁶ Diyarbakır ve çevresinde kıtlık başgösterdiği⁴⁰⁷ ve Islahiye çevresinde asayişin temin edilemediği⁴⁰⁸ şeklindeki Fransa ve Rusya Sefaretleri ihbarlarının gerçeği yansıtmadığı ilgili vilayetlerden merkezi yönetime bildirilmiştir. Sefaretlerin bu tür ihbarları sonrasında yapılan tahkikatın sonucu ayrıntılarıyla sefaretlere tebliğ edilir;⁴⁰⁹ ayrıca bölgedeki büyük çoğunluğunu konsolosların oluşturduğu yabancı misyon şefleri ve istihbarat kaynaklarının hareketleri dikkatle takip edilerek, "Ermenilere telkinâtta bulunmak" gibi uygunsuz hareketlerde bulunanlar uyarılır ya da ilgili sefaretten azilleri istenir.⁴¹⁰ Bununla bera-

401 BOA, A./MKT.MHM., 619/33, H. 29.06.1313 (M. 17.12.1895); BOA, A./MKT.MHM., 625/15, H. 05.05.1323 (M. 08.07.1905).

402 BOA, A./MKT.MHM., 624/17, H. 02.04.1322 (M. 16.06.1904); BOA, A./MKT.MHM., 625/20, H. 24.01.1324 (M. 20.03.1906).

403 BOA, A./MKT.MHM., 637/12, H. 29.09.1313 (M. 14.03.1896).

404 BOA, A./MKT.MHM., 658/33, H. 09.11.1313 (M. 22.04.1896); BOA, A./MKT.MHM., 637/26, H. 09.11.1313 (M. 22.04.1896).

405 BOA, A./MKT.MHM., 624/20, H. 06.04.1322 (M. 20.06.1904).

406 BOA, A./MKT.MHM., 637/17, H. 10.10.1313 (M. 25.03.1896).

407 BOA, A./MKT.MHM., 637/36, H. 29.06.1314 (M. 05.12.1896).

408 BOA, A./MKT.MHM., 651/18, H. 15.12.1313 (M. 28.05.1896).

409 Örneğin "Muş havalisinde Ermeni ahalinin katli ve mallarının gasbedildiği şeklindeki haberlerin aslinin bulunmadığının İngiltere Sefaretine tebliği" kaydı, BOA, A./MKT.MHM., 625/20, H. 24.01.1324 (M. 20.03.1896).

410 Örneğin bkz. "Muş'a gidip Ermenilere telkinâtta bulunan Bitlis İngiliz konsolosuna bu gibi işlere katılmamasının kesinlikle tenbihi hususunda İngiltere Sefaretine yapılan tebliğ üzerine icabına bakılacağı yanıtının alınması" hakkında, BOA, A./MKT.MHM., 625/25, H. 21.06.1324 (M. 12.08.1906); ayrıca bkz. "Muş'un Sason ve Talori cihetlerine geçerek Ermeni köylerini ziyaretle birtakım fesedede bulunan Van Fransa Konsolosu Ruben ve tercümanı hakkında yapılan tahkikat sonrası azillerinin Fransa Sefaretinden talep edilmesi" hakkında, BOA, A./MKT.MHM., 673/25, H. 07.04.1323 (M. 11.06.1905).

ber Osmanlılar açısından Ermeni faaliyetleri hakkında yabancı sefaretlerin ulaştıkları bilgilerden fazlasına ulaşmanın faydası, sadece yapılan ihbarları asılsız çıkarmakla sınırlı kalmamıştır. Başta yerel yöneticiler olmak üzere bölgedeki haber alma kaynaklarından elde edilen bilgiler Osmanlı yöneticilerine diplomatik manevra alanı kazandırmıştır. İngiltere Büyükelçisi William White'ın ıslahat talebine bizzat II. Abdülhamid'in "önce düzen, sonra ıslahat"⁴¹¹ mealindeki cevabı ve bölgedeki karışıklıklardan bahisle paylaştığı bilgiler, söz konusu durum için verilebilecek en uygun örneklerden biridir.

Yabancı misyonlarca "doğru olmayan haberlerin" paylaşımı –ya da Osmanlılarca böyle yorumlanması-, yabancı sefaretlerden paylaşılan istihbarata yönelik bilhassa Yıldız Sarayı'nda zamanla bir güvensizlik oluşturmuştur. Sadrazam Said Paşa'nın anılarında yer verdiği bir örnek bu konuda oldukça dikkat çekicidir. Ocak 1903'te İngiltere'nin Selanik Konsolosu Rum asıllı Beliyoti'nin İngiltere Büyükelçisi Nicholas O'Connor'a gönderdiği, büyükelçinin de Sadrazam Said Paşa'yla paylaştığı bir haberde, Said Paşa'yı öldürmek üzere Arnautluk'tan İstanbul'a üç kişinin gönderildiği ve bunların yakında İstanbul'a varacakları bildirilir. İstihbarata göre, Arnautlar Metroviçe'de Rus Konsoloslugu kurulması ve Arnautluk'ta ıslahat yapılması kararlarından Sadrazam Said Paşa'yı sorumlu tutmakta ve öç almak emeliyle Said Paşa'ya suikast düzenlemek istemektedirler. Vehimli bir yapıda olduğu bilinen Said Paşa'nın hayatından endişe duyarak zaptiye nazırından daha iyi korunmasını talep edip, "olayın içyüzünü öğrenmesi" için Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'yı telgrafa boğduğu sırada, Yıldız Sarayı'nın bu önemli istihbarata verdiği tepki oldukça soğukkanlı ve bir o kadar da ilginçtir: "Gerçi bu konu düşmanların uydurmasından ibaretse de eğer bu fikir ve maksatta İstanbul'a gelen olup yakalanamazsa şiddetli sorumluluğu gerektirecektir."⁴¹² Görüldüğü gibi mabeynden Said Paşa'ya gönderilen bu tezkerede İngiltere Büyükelçiliğinin verdiği istihbarata pek güvenilmediği ifade edilecek ve istihbaratın doğru çıkma ihtimaline karşı ilgisiz bir tavır sergilenerek alınacak herhangi bir tedbirden bahsedilmeyecektir.⁴¹³

411 BOA, Y.PRK.TKM., 18/49, H. 29.12.1307 (M. 16.08.1890).

412 Kutlu, *Sadrazam Said Paşa'nın Anıları*, s. 292-293.

413 Said Paşa'ya yönelik suikast tasavvurlarıyla ilgili arşiv belgelerinde de kayıtlara rastlamak mümkündür. Örneğin Temmuz 1902 tarihli sadaret kayıtlarında, Makedonya komitesinin Said Paşa'ya suikastta

Yalnızca sefaret ve konsolosluk gibi yabancı misyonlar tarafından değil, aslında diplomatik ilişkilerin bir gereği olarak başbakanın emniyet müdürüne⁴⁴ kadar farklı görevlerdeki yabancı devlet adamı ve bürokratlar tarafından istihbarat paylaşımında bulunulmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı hükümetiyle paylaşılan istihbarat, ağırlıklı olarak diplomatik hassasiyet arz eden ya da anarşi kavramının gündemde olması hasebiyle güvenliğe ilişkin konulardan oluşmaktadır. Bu konuda en iyi örneklerden biri, Osmanlı Devleti ile Fransa ve İtalya arasında küçük çaplı bir diplomatik krize neden olan *Correspondance de l'Est* adlı gazetesinin yayınları üzerine gerçekleşmiştir. 1888'de *Correspondance de l'Est* gazetesinde Osmanlı hükümeti hakkında ağır ifadeli haberlere yer verilmiş, haberleri kimlerin yayınladığını tespit etmek üzere Paris Sefaretince yürütülen tahkikat sırasında, Paris Sefiri Mahmud Esad Paşa bizzat Fransa dışişleri bakanına müracaat ederek, bakan-
dan "Papa nezdinde girişimde bulunma" sözünü almıştır.⁴⁵ Benzer ifadeli haberlerin İtalya'da, *İtali* adlı gazetede yayınlanması üzerine bu kez Roma Sefareti diplomatik temaslarda bulunmuş, bu temaslarda İtalya Başbakanı Crispi, gazete haberlerinin Roma'daki Fransa Sefareti görevlilerinden biri tarafından gazetelere naklettirildiğini "sûret-i hafıyyede (gizli şekilde)" Roma Sefiri Yanko Fotiyadis Paşa'ya bildirmiştir.⁴⁶ Konuyu Paris, Viyana⁴⁷ ve Roma sefaretleri aracılığıyla takip eden Babıâli ve Yıldız Sarayı, *Correspondance de l'Est* gazetesi muhabirlerinin Osmanlı Devleti aleyhine yayınladıkları haberleri sefaretlerden aldıkları bilgilerle hazırladıkları sonucuna varacak ve aynı dönemde benzer örneklerin de⁴⁸ görülmesi üzerine bu tür istihbaratın izini sürerek yabancı misyonlara ulaşmaya çalışacaklardır.

bulunmak üzere bazı kişileri İstanbul'a göndereceğinin haber alındığı; ayrıca Boris Sarafof'un "Paşa hazretlerinin güya Bulgarlara pek ziyade zulüm ve şiddet eylemekde bulunduğu için kendisine suikast etmek üzere Edirne'de bir Bulgar cem'iyeti teşkil ettiğinin (..) istihbâr kılındığı (..)" kaydedilmiştir, bkz. BOA, A.MTZ.(04).. 79/62, H. 22.04.1320 (M. 29.07.1902).

414 Örneğin bkz. "Brüksel'de bulunan Ermeni ihtilalcilerin, Sultan Abdülhamid'e yönelik suikast planladıklarına dair ele geçirilen mektupların sahte olduğunun anlaşılması üzerine, Brüksel emniyet müdürünün Brüksel Sefaretine bilgi veren mektubu" hakkında, BOA, HR.SYS., 2745/33, M. 08.06.1896.

415 BOA, Y.A.HUS., 218/37, H. 09.02.1306 (M. 15.10.1888).

416 BOA, Y.A.HUS., 218/70, H. 18.02.1306 (M. 24.10.1888).

417 BOA, Y.A.HUS., 218/49, H. 12.02.1306 (M. 18.10.1888).

418 Bkz. "Bükreşte yayınlanan *Express Orient* gazetesi muhabirlerinin Osmanlı Devleti aleyhinde yazdıkları yazıları Rus Sefaretinden aldıklarına dair istihbarat" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 215/4, H. 03.11.1305 (M. 12.07.1888).

İstanbul ve vilayetlerdeki resmi görevli ve diplomatların yanı sıra, zaman zaman Avrupa'daki Osmanlı temsilcilikleriyle iletişime geçerek çeşitli konularda ihbar, bilgi paylaşımı ya da önerilerde bulunan yabancılara da rastlanmaktadır. Yıldız evrakı arasında bulunan ve "Sefaretlere münasebeti olan Mösyö Lukan tarafından alınan malumattır" başlığıyla Yıldız Sarayı'na ulaştırılan –İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etme planlarına dair– bir kayıt, bu konudaki onlarca örnekten biridir.⁴¹⁹ "Mösyö Lukan" Napoli Limanı'nın İtalya'nın Bahr-i Ahmer (Kızıldeniz) taraflarına sevk edeceği askerin hareket noktası olduğunu ve İtalya'nın Bahr-i Ahmer'e yönelik planlarına dair daha önce Roma Sefareti mazlahatgüzârı ile Napoli'deki Osmanlı şehbenderine bilgi verdiğini belirterek, bu konuda çeşitli önerilerde bulunur. "Mösyö Lukan"ın Yıldız Sarayı'na sıraladığı önerilere yer veren rapor, yabancı bir istihbarat kaynağının ne tür bilgiler paylaştığını ortaya koyması bakımından kayda değerdir:

Sefaretlere münâsebeti olan Mösyö Lukan tarafından alınan ma'lûmâtdır

Napoli Limanı İtalya Devleti'nin hükûmet-i aliyyelerine sevk edeceği askerin nokta-i hareketi olduğundan Bahr-i Ahmer'e olan İtalya Devleti'nin şu şükûkundan Roma'da bulunan Devlet-i Aliyye Maslahatgüzârı ve Napoli'deki Devlet-i Aliyye Şehbenderi taraflarına birkaç mah mukaddem i'tâ-yı ma'lûmât edildi ise de iktisâb-ı ma'lûmât zımında Roma ve Napolice olan temsilât meydanda iken me'mûrîn-i mûmâileyhimin vazîfelerince vâki olan müsâmahaları affolunamaz derecededir. Şu vâkıa Süferâ-yı Devlet-i Aliyye'nin ekseriya nazarlarından kaçırıkları düvel-i ecnebiyye hazırlıklarından Zât-ı Şâhâne'nin politika dâiresini vaktiyle haberdâr etmek üzere Avrupa'da hafî bir iki me'mûr bulundurulmasının derece-i ehemmiyetini bir kat daha takdîr eylemiştir.

419 Benzer örnekler için bkz. "Vaktiyle yüzbaşılık yapmış bir şahsın Roma Sefaretine müracaatla İstanbul'da bir ihtilal çıkartılıp padişahın ve devlet ricalinin hayatına kastedileceğini bildirmesi" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 161/44, H. 20.06.1296 (M. 11.06.1879); "Viyana Sefaretine Çaromovic adında birinin müracaat ederek Yunan kralının tahriirat kalemi mülazımlarından biri ile Atinalı bir bankerin oğlunun fesad cemiyeti tertip ettiklerine dair ihbarı" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 168/16, H. 13.08.1298 (M. 11.07.1881).

Şübheye mahâl kalmamak üzere işbu hafıyye me'mûrlarının gerek hükûmet-i mahâlliyyenin ve gerek süferânın dikkatini celb eylememesi için Devlet-i Aliyye Şehbenderhâneleri Umûm Müfettişî sıfatını hâiz olması iktizâ eder ve bu sûretle pâyitahtlarda ikâmet etmek hakkı olur. İşbu hafıyye me'mûrunun lisâna âşinâ olmasıyla berâber ahvâl-i diplomasi ve politikaya vukûfiyeti olması elzemdir.

Dersaâdet mahâfil-i diplomasiyesi efkârına nazaran Bâbîâlî tedâbir-i lâzıme vaktiyle teşebbüs edecek olur ise İtalya'nın birinci maksadı olan Trablusgarp'ı istilâdan halâs eylemiş olur. İtalya'nın kıyâmına karşılık üzere Girid Limanı'nda iki veya üç zırhlının muvakkaten hazır bulundurulması ittihâz edilecek tedâbirin en başlıcasıdır. Sâniyen bir işâretde hareket edebilmek üzere Trablus'da mevcûd bulunan orduya takviye ve ihtiyât için dahi fazla asker bulundurmalıdır. Sâlisen İtalya'nın Trablusgarp veyâhud Bingâzi'ye karşı bir kıyâmda bulunacağı melhûz bulunduğundan Napoli Limanı'nda cereyân eden muâmelâtı tedkik etmek şu zaman için mülhem olduğu kadar elzemdir.⁴²⁰

Yıldız Sarayı'nın Trablusgarp konusunda "Mösyö Lukan"ın önerilerine ne derece önem verdiği bilinmese de, İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik planları Osmanlı hükûmetinin diplomatik anlamda en hassas olduğu konulardan biridir ve dolayısıyla Trablusgarp'a dair yabancı misyonlardan elde edilen her türlü bilgi hassasiyetle değerlendirilmiştir. Arşivdeki kayıtlara göre Trablusgarp konusunda Osmanlı hükûmetiyle en sık bilgi paylaşımında bulunan ülke Fransa'dır. Fransa 1830'da Cezayir'i işgal etmesi ve 1881'de de Tunus'a yerleşmesiyle –İngiltere'yle birlikte– Osmanlı Kuzey Afrikası ile yakından ilgilenen iki büyük güçten biri haline gelmiştir.⁴²¹ İtalya'nın Trablusgarp üzerinde beslediği emellerin bilincinde olan Avrupa'daki Osmanlı sefaretleri ve bilhassa Paris ve Roma sefirleri, haber alma faaliyeti olarak yorumlanabilecek olan çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır. 1890'da Roma Sefaretinden paylaşılan bir istihbaratta, Fransa Başbakanı

420 BOA, Y.PRK.AZJ., 25/14, H. 29.12.1310 (M. 14.07.1893).

421 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 298, 304.

Charles de Freycinet'in (1828-1923) İtalya'nın Akdeniz'deki statükoyu muhafaza etmek konusunda arzu edilecek "en iyi teminatı" verdiğini ifade ettiği kaydedilir.⁴²² Başbakan düzeyinde bir devlet adamının istihbari değer taşıyan bu ifadesi önemli görülmüş ve sefaret tarafından Osmanlı hükümetiyle paylaşılmıştır. Bununla birlikte Avrupa'daki Osmanlı sefirleri, muhtemelen takip ettikleri diplomatik mahfillerden edindikleri izlenimin ve kullandıkları haber kaynaklarının farklılığından dolayı, İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik planlarını ve bu konuda bilhassa Fransa ile İtalya arasındaki ilişkileri farklı değerlendirmelerle hükümete aktarmışlardır. Mesela 1902'de Avrupa'daki Osmanlı sefaretlerinden Sadrazam Said Paşa'ya ulaştırılan bir dizi tahrirat, bu farklı değerlendirmeleri gözler önüne sermektedir. Sadrazam Said Paşa'ya Berlin Sefaretinden ulaşan tahriratta İtalya ve Fransa hükümetleri arasındaki itilafa vurgu yapılırken,⁴²³ Viyana Sefaretinden gönderilen tahriratta itilaf haberinin zan ve vehimden ibaret olduğu,⁴²⁴ Roma Sefaretinden gönderilende ise "Trablusgarp üzerinde Fransa ile İtalya arasında bir itilafın mevcudiyetinden şüphe edilmediği" kaydedilmiştir.⁴²⁵ Görüldüğü gibi Osmanlı sefirleri Trablusgarp konusunu farklı değerlendirmektedirler ve bu az önce ifade edildiği gibi Batı kamuoyunun konuya bakışı ve ikili diplomatik ilişkilerin farklılığından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim devlet adamları arasındaki bu ikili ilişkilerin bir ürünü olsa gerek, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa 18 Nisan 1887 tarihli bir tahriratıyla, İtalya'nın Tunus ve Trablusgarp'a saldırması halinde Fransız donanmasının Osmanlılara yardım edeceği teminatının Fransa tarafından verildiğini Yıldız Sarayı'na bildirecektir.⁴²⁶

Trablusgarp meselesi gibi önemli konuların dışında, yabancı sefaretler görünüşte Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan doğruya ilgilendirmese de, diplomatik ilişkiler kapsamında dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan gelişmelere dair Osmanlı hükümetiyle bilgi paylaşımında bulunabiliyorlardı.

422 BOA, Y.A.HUS., 239/74, H. 22.02.1308 (M. 07.10.1890).

423 BOA, Y.A.HUS., 424/51, H. 15.10.1319 (M. 25.01.1902).

424 BOA, Y.A.HUS., 424/74, H. 22.10.1319 (M. 01.02.1902).

425 BOA, Y.A.HUS., 424/92, H. 26.10.1319 (M. 05.02.1902). Daha 1885 gibi bir tarihte Roma Sefareti, İtalya hariciye nazırı ile Roma'daki Fransa büyükelçisinin Trablusgarp konusundaki görüşmelerini ve beyanlarını hariciye nezaretine raporluyordu; bkz. BOA, Y.A.HUS., 182/32, H. 03.09.1302 (M. 16.06.1885).

426 BOA, Y.PRK.EŞA., 6/60, H. 24.07.1304 (M. 18.04.1887).

Babıâli örneğin, Madagaskar'a dair İngiltere ile Fransa arasındaki görüşmeleri İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'nin kâtabinin "sûret-i hafıyyede (gizli şekilde)" gönderdiği muhtıradan ya da Siyam ordusunun sınırda bekleyen Fransız müfrezesi ile Fransa'ya ait gemilere saldırması sonrasında Fransa'nın Siyam sahillerini muhasara kararını Fransa Sefaretinin yaptığı tebligattan öğrenebiliyordu.⁴²⁷ Buna mukabil Osmanlı hükûmeti de yabancı misyonlarla zaman zaman istihbarat paylaşımında bulunuyor ve bazı istihbari konularda taleplerini iletliyordu. 1890 başlarında hariciye nezareti, Rusya'nın Karadeniz'deki donanması hakkında Nikolayef Şehbenderliğinden aldığı tahriratı İngiltere dışişleriyle paylaşmak üzere Londra Sefaretine göndermişti.⁴²⁸ Bununla birlikte Osmanlılar kapitülasyonlar nedeniyle postahanelere ve diplomasi bir kuralı olarak sefarethanelere müdahale edemeseler de, "muzır eşya"ların ya da yasaklı gazetelerin ülkeye sokulmasının engellenmesi konularında yabancı misyonlardan taleplerde bulunabiliyorlardı. Örneğin *Hürriyet* gazetesinin "Memalik-i Şahane'ye men-i idhâli" için İngiltere ve Fransa sefaretlerinden başka Fransız Postahanesine de tebligat yapıldığı Nisan 1894 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır.⁴²⁹ Bunun dışında Osmanlı yönetiminin hassasiyet gösterdiği konulardan biri olarak yabancı basının takibinde ve basını mümkün olduğu derecede Osmanlılar lehine çevirme çabalarında, sadece Avrupa'daki Osmanlı sefirlerinin değil, İstanbul'daki yabancı devlet temsilcilerinin de zaman zaman devreye girdiklerini görmek dikkat çekicidir. Nitekim Mahmud Celaleddin Paşa'nın Avrupa'ya firarı sonrasında, bu konuda Fransız *Monde Illustré* gazetesinin "iftira içerikli" çeşitli yayınlar yapması üzerine Fransa Sefiri hariciye nezaretine çağrılacak ve Fransız Sefir "Fransa basınına Osmanlılar lehine çevirmek için bizzat meşgul olacağı" sözünü verecektir.⁴³⁰

Bu tür örnekler görülse de Osmanlılar kendi kaynaklarından edinemedikleri istihbarata çoğunlukla temkinli yaklaşmışlardır ve açıkçası diplomatik ilişkiler haricinde elde edilen yabancı kaynaklı istihbaratın, Osmanlı yöneticilerinin pek de işine yaradığı söylenemez. Georgeon'un "iç koloni-

427 BOA, Y.A.HUS., 362/124, H. 25.06.1314 (M. 01.12.1896); BOA, Y.A.HUS., 278/103, H. 18.01.1311 (M. 01.08.1893).

428 BOA, Y.A.HUS., 234/24, H. 12.07.1307 (M. 04.03.1890).

429 BOA, Y.A.HUS., 295/58, H. 24.10.1311 (M. 30.04.1894).

430 BOA, Y.PRK.HR., 28/39, H. 14.09.1317 (M. 16.01.1900).

zasyon çabaları”⁴³¹ adını verdiği ve bilhassa 1890’lardan itibaren ideolojik, bürokratik ve askeri araçlar kullanılarak girişilecek olan devlet egemenliğini genişletme politikası, zaman zaman karşısında Düvel-i Muazzamayı ve bunların temsilcilerini bulmuştur. Bu gerçeğin farkında olan ve çoğu kere de başta Anadolu’daki Ermeni olayları⁴³² olmak üzere dönemin çetrefilli meselelerinde karşıya karşıya gelen Babîâli ve yabancı misyonlar, bir istihbarat paylaşımından ziyade daha çok bir “istihbarat yarışı”na girmişlerdir. Elbette diplomatik ilişkiler çerçevesinde bir istihbarat veritabanı oluşmuştur; bunun örneklerini zaman zaman hariciye nezareti ve Osmanlı hükümet organlarını ziyaret eden yabancı misyon mensuplarının ifadelerinde ya da en azından değindikleri meselelerde görmek mümkündür. Ancak her temsilciliğin öncelikle kendi ülkesinin çıkarlarını ön planda tutması, üstelik çözümü zor meselelerde Osmanlılarla yabancı misyonların aynı görüşü paylaşmamaları ve olayları farklı şekilde yorumlamaları, istihbari anlamda bilgi paylaşımını sınırlandırıp verimsizleştiren başlıca etkenler arasında gösterilebilir.

AÇIK KAYNAKLAR

II. Abdülhamid döneminde devletin önemli haber kaynaklarından bir diğeri açık kaynaklardı ve başta gazeteler olmak üzere her türlü matbu yayın bu kategoriye girmektedir. Bu konuda son yıllarda yapılan araştırmalar, özellikle de Selim Deringil, Orhan Koloğlu ve Fatmagül Demirel’in dönemin ideolojik perspektifine ve sansür uygulamalarına yoğunlaşan çalışmaları açık kaynakların ve bunları takip etme işinin istihbari boyutunu ortaya koymaktadır.⁴³³ Bu çalışmaların yanı sıra devlet salnamelerinde yapılacak kısa bir inceleme bile imparatorluktaki tüm matbuatın devletin kontrolünde olduğunu ortaya koyar. Sözelimi 1305 (1887/88) tarihli devlet salnamesi İstanbul’da, Galata ve Beyoğlu’nda bulunan matbaalardan imparatorluğın farklı bölgelerinde yayınlanan Rumca ve Ermenice gazetelere kadar tüm yayınların ve yayınevlerinin

431 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 376.

432 Burada sadece Ermenilerin komitecilik faaliyetleri değil, Ermeni ahaliye yapılan saldırılar da kastedilmektedir.

433 Bkz. Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, 2014; Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2006; Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul, 2007.

uzunca bir listesini verir.⁴³⁴ Her ne kadar çeşitli dillerde yayınlanan bu gazetelerin tümü devletin kontrolünde olsa da, bu gazeteler aynı zamanda önemli birer haber kaynağıdır. Nitekim mabeyn-i hümayunun teşkilat yapısını inceleyen dönemin tanıklarından biri, Yıldız Sarayı Başkitalet Dairesinin şubelerinden biri olan tercüme kaleminde, yurtiçi ve yurtdışında yayınlanan gazetelerin tercümanlarca günlük olarak tercüme edilerek II. Abdülhamid'e sunulduğunu yazmaktadır.⁴³⁵ Bununla birlikte Yıldız evrakı gazeteler bölümünde bulunan ve başta Türkçe olmak üzere Almancadan Yunancaya kadar çeşitli dillere ait gazete kütüphaneleri ve mecmualardan oluşan altmış dört dosya arşiv malzemesi, dönemin yöneticilerinin bu işe verdikleri önemi gösteren somut veriler arasındadır.⁴³⁶ Esasında Osmanlı İmparatorluğu'nda dış basını takip etme ve bu sayede basın yoluyla imparatorluğun işine yarayacak bir bilgi elde etme ya da imparatorluğun adının geçtiği bir gazete makalesinden haberdar olma arzusunu, ilk düzenli reform girişimleri dönemine kadar izlemek mümkündür. Bu konuda Findley'in verdiği bir örnek, aynı zamanda 1820'li yıllarda Babıâli Tercüme Odasının kurulmasını müteakip Osmanlıların basını takip etme ve bu yolla bilgi kırıntısı elde etme çabalarını gözler önüne sermektedir. Bir İngiliz gözlemcinin raporuna dayanan örnek, Divan-ı Hümayun Tercümanı Constantine Mourouzi'nin Yunan İhtilaliyle ilişkili olduğu gerekçesiyle 1821 ilkbaharında idam edilmesinden sonra, onun yerine getirilen ve aslen bir Bulgar dönmesi olan Yahya Efendi'nin yabancı basını takip etme çabalarını yansıtmaktadır:

M. Chabert birkaç gün önce kendisini ziyaret ettiğinde onu [Yahya Efendi'yi] (...) bazı Türk gençleriyle etrafı sarılı halde bulmuş. Önlerinde yığılmış çok sayıda Frankfurt gazetesi bulunuyormuş ve içinde Türkiye adı geçen ya da Türkiye'nin ilişkileriyle ilgili konuların bulunduğu tüm yazıları sultanın emriyle ayırım gözetmeksizin çeviriyorlarmış (...)⁴³⁷

434 *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1305, s. 261-263.

435 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, Cilt II, s. 519.

436 Bkz. BOA, Y.PRK.GZT., Katalog No: 496, H. 1266-1340 (M. 1850-1922).

437 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, s. 155-156; rapor kaydı için bkz. FO, 78/107, Strangford's no: 52, 25 Nisan 1822.

Osmanlıların bu konudaki hassasiyetini yansıtan bu İngiliz raporu, Babıâli Tercüme Odasının 1820'lerde çalışmalarına ne derece imkânsızlıklar içinde başladığını da ortaya koymaktadır. Divanı hümayunun son Rum tercümanının görevden alınıp idam edilmesiyle Babıâli'de bir tercüme dairesinin kurulması, devleti Rum tercümanlara bağlı olmaktan tamamen kurtarma ve tercüme işlerinin aksamadan devam etmesini sağlama amacı taşıyordu.⁴³⁸ Aslına bakılırsa Babıâli Tercüme Odasının ilk dönemlerdeki misyonu, tüm devletin en önemli yazışmalarının elden geçirildiği ve tercüme edildiği oldukça ağır bir misyondur ve belki de dış basını takip etme işi Tercüme odasının ikinci planda gelen işlevlerinden biriydi. Fakat tercüme odasının zaman içinde başlı başına bir kalem dairesi görünümünü alarak Tanzimat döneminde yeni bir Müslüman kalemîye memuru tipini ve aynı zamanda imparatorluğun en yetenekli diplomatlarını yetiştiren bir büro haline gelmesi, tıpkı Osmanlı Hariciyesi gibi II. Abdülhamid dönemine Tanzimat döneminden kalan önemli devlet geleneği miraslarından biridir. Her ne kadar Abdülhamid döneminde bilhassa basını takip etme konusunda daha çok sansür işlemi ön plana çıksa da, imparatorluğun çeşitli birimlerinden hariciye nezareti ve sadarete ulaştırılan sayısız gazete tercümesi, Tanzimat'tan kalan bu mirasa bu dönemde ciddiyle sahip çıktığını göstermektedir.

II. Abdülhamid döneminde açık kaynakları takip etme görevi esas itibarıyla iki kurumun yükümlülüğündeydi. Bu kurumlardan biri Tanzimat döneminde oluşturulan hariciye matbuat kaleminin yerini alan ve hariciye nezaretine bağlı olarak çalışan matbuat-ı ecnebiye müdüriyeti; diğeri ise dahiliye nezaretinin alt birimlerinden biri olan matbuat-ı dahiliye müdüriyeti. Her iki birimin de temel görevleri yurtiçi ve yurtdışındaki matbuatı takip ve mümkünse kontrol etmek; ayrıca Osmanlı hükümetini ve padişahı bu konuda bilgilendirmektir. 1306 (1888/89) tarihli Hariciye Salnamesi, bu misyonu açıkça yansıtmaktadır. Salnameye göre matbuat-ı ecnebiye müdüriyetinin görevi, kısaca, Avrupa basınında yer alan zararlı ifadeleri tespit edip tekzip ettirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun müsbet politikaları hakkında yabancı devletlerin bilgilendirilmesini sağlamaktır.⁴³⁹ Matbuat-ı

438 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, s. 155.

439 *Sâlnâme-i Hâriciye*, 1306, s. 248; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, s. 295.

dahiliye müdüriyetinin görevi ise biraz daha içe dönüktü: Dönemin matbuat kanunu çerçevesinde gazetelerin, diğer matbu yayınların, matbaaların ve tiyatroların denetlenmesi. Konuyu ele alan Findley'in deyişiyle her iki müdüriyet de "denetim sisteminin birer parçası olarak sultanın işine oldukça yararmış olmalıdır."⁴⁴⁰ Fatmağül Demirel de Abdülhamid döneminin hemen başında yayınlanan "Matbuat İdaresinin Nizamname-i Dahiliyesi" başlıklı nizamnamenin ayrıntılarına yer verdiği çalışmasında, yabancı gazetelere para yardımından gazetelerin "doğru haber" yayınlamalarını temin etmeye kadar matbuat müdüriyetinin yetkilerini ve çalışma usulünü açıkça yansıtmıştır.⁴⁴¹ Abdülhamid döneminin henüz başlarında, 2 Ocak 1879 tarihine ait matbuat idaresince hazırlanan bir nizamname ise, matbuat idaresinin bir umumi müdür başkanlığında iki şubeden (muayene-i matbuat ve umur-ı adiy-i matbuat) oluşması, yurtiçi ve yurtdışında devletle ilgili bütün yayınları izlemesi, bu amaçla başta elçilikler olmak üzere gerekli kurumlarda dil bilir tercüman ve kâtipler görevlendirilmesi gibi esasları belirlemiştir.⁴⁴² Gerçekten de, Abdülhamid yönetimince hazırlanmaya devam eden bu tür nizamname⁴⁴³-layiha⁴⁴⁴-arızalar,⁴⁴⁵ gazete haberleri üzerine dönemin yoğun yazışmaları ve bilhassa hariciye nezaretine gönderilen sayısız gazete tercümesi, Osmanlı hükümeti ve sultanın bu işe verdikleri önemi ortaya koymaktadır.

Matbuat-ı ecnebiye ve matbuat-ı dahiliye müdüriyetlerinin dışında, başta sefarethaneleler olmak üzere dış temsilcilikler ve bağlı bazı birimler de açık kaynak istihbaratı konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Özellikle

440 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, s. 290-295.

441 Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, s. 45-47.

442 "Matbuat İdaresinin kendisine verilen vazifeleri bihakkın ifa edebilmesi için hazırlanması münasip görülen nizamname ile idarenin buna müteallik tezkiresi," BOA, Y.A.RES., 2/2, H. 08.01.1296 (M. 02.01.1879).

443 Örneğin bkz. "Matbuat-ı Ecnebiyye muhabirlerine dair nizamname," BOA, Y.PRK.DH., 10/101, H. 10.12.1316 (M. 11.05.1899).

444 Örneğin bkz. "Yabancı basının incelenmesi ve içeriden yabancı muhabirler tarafından yazılacak telgrafları kontrole matbuat müdürlüğünün gücü yetmeyeceğinden Müsteşar Artin Efendi'nin gözetimi altında Matbuat-ı Hariciye Kalemî adıyla bir büronun kurulması hakkında layiha," BOA, Y.A.RES., 18/20, H. 05.02.1300 (M. 16.12.1882).

445 Örneğin bkz. "Gazetelerin nasıl yazılması gerektiği ve kendisinin de gazete çıkarmasına müsaade olunması hakkında matbuat-ı ecnebiyye ve dahiliye ile görevli mabeyn mütercimlerinden Hakkı Bey'in arzısı," BOA, Y.EE., 14/83, H. 21.12.1308 (M. 28.07.1891).

1908 II. Meşrutiyet dönemi arifesine ait veriler bu çalışmaları somut şekilde ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi Kanun-ı Esasi'nin ilanını müteakip "sefaret-i seniyye ve şehbenderhanelere hafiye tahsisatı itasına mahal kalmadığı" gerekçesiyle "hafiyelik ve muhassesatının ilgası" kararı verilmiş ve bu karar tüm yerel birim ve dış temsilciliklere bildirilmiştir.⁴⁴⁶ Sadaret ve nezaretlerin konuyla ilgili yazışmalarından anlaşıldığına göre, sefaret ve şehbenderliklerin yanı sıra, örneğin "Berlin Alman Gazeteleri Müfettişliği" gibi basın takip etmekle görevli birimlere ve bazı yabancı gazetelere hafiye tahsisatı ya da başka bir ifadeyle örtülü ödenek benzeri bir meblağ ayrılmıştır. Bu meblağların kaydedildiği listeler arasında yer alan bir veri, Paris'te yayınlanan *L'Orient* adlı gazeteye ayrılan hafiye tahsisatı oldukça dikkat çekicidir. Abdülhamid yönetiminin devlet lehine yayın yapmaları karşılığında bazı gazete ve yayın kuruluşlarına tahsisat bağladığı artık yeni bir bilgi değildir; bu bilgiyi *L'Orient* gazetesinin hafiye tahsisatına yer veren listede de somut olarak görmek mümkündür. Kayıtlara göre, İstanbullu bir Rum olan Nicolas Nicolaides'in imtiyaz sahibi olduğu *L'Orient* gazetesine sadece Kanun-ı Esasi arifesinde 4420 kuruş ödenmiştir ve Bank-i Osmani aracılığıyla gönderilen bu para başta Londra, Belgrad ve Atina olmak üzere birçok sefarethaneye o yıl için ayrılan hafiye tahsisatından fazladır (Londra Sefaretine 4350 kuruş; Atina Sefaretine 3601 kuruş; Belgrad Sefaretine 1472 kuruş ödenmiştir).⁴⁴⁷ Ayrıca aynı kayıtlara göre yukarıda adı geçen Berlin Alman Gazeteleri Müfettişliğine 1192 kuruş ödenmiştir ki bu meblağ da *L'Orient* gazetesine ödenen miktarın hayli gerisindedir.⁴⁴⁸ Abdülhamid saltanatının sonlarına ait bu veriler, yalnız başına, Findley'in "Abdülhamid'in ödemeler politikası" ve kontrol aracı⁴⁴⁹ gibi nitelendirmelerle ifade ettiği dönemin tahsisat sisteminin kendi içindeki uyumsuzluğunu gösterdiği gibi, açık kaynak istihbaratının ve özellikle de çeşitli yöntemlerle açık kaynakları propaganda amaçlı kullanmanın o dönem için sahip olduğu önemi ortaya koymaktadır.

446 "Kânûn-ı Esâsî'nin i'lânı ve hafıyyelik ve muhassesâtının ilgâsı hasebiyle bazı sefâret-i seniyye ve şehbenderliklere i'tâ olunmakta olan hafıyye tahsisâtının i'tâsına mahal kalmadığından (...) iktizâ eden sefâret-i seniyye ve şehbenderliklerle Bulgaristan Komiserliğine ma'lûmât verilmiş olmakla (...);" BOA, BEO., 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).

447 BOA, BEO., 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).

448 BOA, BEO., 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).

449 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babiâli (1789-1922)*, s. 273.

Yabancı gazete ve gazetecilere “hizmetleri” karşılığında ödenecek meblağ, büyük çoğunlukla ilgili sefaretlerin hafiye tertibinden ödenmiştir. Örneğin 1899 tarihli bir kayda göre Avusturyalı gazete yazarı Nolenski'ye Viyana Sefareti hafiye tertibinden dört yüz lira ödenmiştir.⁴⁵⁰ Benzer şekilde, Bulgaristan'da Osmanlı hükümeti lehine çalıştığı anlaşılan “Makedonyalılar Cemiyeti Reisi” ve aynı zamanda gazete müdürü olan Yuva Stoyanovic'e üç yüz frank ödenmesi kararı, Bulgaristan sefiri tarafından hariciye nezareti ve sadarete arz edilmiştir.⁴⁵¹ Abdülhamid dönemine ait bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür ve Mısır'dan Fransa'ya kadar çok geniş bir coğrafyada yönetimin yabancı gazeteleri kontrol altına alma çabalarının izi rahatlıkla sürülebilir.⁴⁵²

Esasında açık kaynak istihbaratı ya da açık kaynakları takip etme çabaları, Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin en belirgin ve en dışa dönük yönüdür. Amerika Birleşik Devletleri'nden Bulgaristan'a kadar Osmanlı İmparatorluğu'yla bir şekilde ilişkiye giren hemen her ülkenin ulusal basını başta olmak üzere tüm önemli yayın kuruluşları, ağırlıklı olarak Osmanlı sefaretleri tarafından takip edilerek elde edilen bilgiler hariciye nezareti kanalıyla hükümete aktarılıyordu. Bu konuda bilhassa Selim Deringil'in bir çalışmasında birçok örneği bir arada görmek mümkündür; nitekim Deringil, Amerikan basınında Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren konularla ilgili yayınlanan haberlerin düzenli aralıklarla Vaşington Sefareti tarafından İstanbul'la paylaşıldığını vurgular.⁴⁵³ Osmanlı hükümetine gönderilen gazete haberleriyle ilgili arşiv kayıtları ise, araştırmacıya belki de diğer birçok konuya göre daha zengin bir inceleme fırsatı sunmaktadır. Bulgaristan Komiserliğinden Ocak 1903 tarihinde hariciye nezaretine gönderilen ve Sofya'da yayın yapan *Tirgovsky Vestnik* adlı gazetenin haberlerine yer veren bir rapor, açık kaynak takibiyle ilgili arşivdeki sayısız örnekten birini oluşturmaktadır:

Sofya'da Almanca ve Bulgarca çıkan *Tirgovsky Vestnik* gazetesinin
dünkü nüshasında bir fıkra derciyle Dersaadet ve bilâd-ı sâire-i

450 BOA, A./MKT.MHM., 499/11, H. 16.06.1306 (M. 17.02.1899).

451 BOA, BEO, 1774/132999, H. 24.09.1319 (M. 04.01.1902).

452 Örneğin bkz. BOA, DH.MKT., 1384/57, H. 16.03.1304 (M. 13.12.1886); BOA, DH.MKT., 1554/43, H. 09.02.1306 (M. 15.10.1888).

453 Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, 140-141.

Osmâniyye'den alınan haberlerin cây-ı endişe vermekde idüğünü ve Edirne ile sair vilâyât-ı şâhânede külli asker tahşid edildiğinin ve Devlet-i Aliyye'nin karîben bir teşebbüsde bulunacağının te'yîd edilmekde idüğünü ifâde eylediği ve *Çernapost* gazetesinin bugünkü nüshasında Harbiye Nâzırı General Yaprikof ve Dahiliye Nâzırı Lutkanof'un istifâ edeceklerine dâir bir fıkra derci bulunduğuş ve Sofya'daki Rus General Konsolosu [...]nın Petersburg'a müteveccihen hareketine müsaade edildiği (...) ma'lûmâtı ma'rûzdur (...) 24 Şevvâl Sene 320/10 Kânûnisânî Sene 318 Bulgaristan Komiseri Necib.⁴⁵⁴

Abdülhamid saltanatı boyunca, bu örneğuş benzer şekilde, Avrupa'daki çeşitli Osmanlı sefaret ve temsilciliklerinden Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren konularla ilgili veya hükümetin ya da padişahın adının geçtiğı çok sayıda tercüme gönderilmiştir. Osmanlı hükümetine ve Yıldız Sarayı'na sunulan padişahın çok sayıda saray hafiyesini tasfiye ettiğuşne dair *Times* gazetesinin,⁴⁵⁵ Rusya Harbiye nazırının Uzakdoğuş topraklarında iki buçuk ay sürecek olan askeri bir teftişuş çıkacağına yönelik *Journal de St. Petersburg* gazetesinin⁴⁵⁶ ya da Bulgaristan Emareti'nin 1905 Ağustos'unda kraliyet ilan edeceğuşne dair *Montags Zeitung* gazetesinin⁴⁵⁷ haberleri, gazete haberlerine dayalı diğuş bazı açık kaynak istihbaratı örneklerini oluşturmaktadır. Dahası, zaman zaman İngiltere gibi Osmanlıların kamuoyuna önem verdiğı ülkelerin kamuoyunu bir şekilde etkileyebilmek, özellikle sefaretlerin yoğun mesai harcadığı konuların başında gelmektedir. Nitekim bir Bulgar istihbarat görevlisinin *Fosbit Zeitung* gazetesinde yayınlanan ve muhtemelen Osmanlılar lehine ifadeler bulunan bir raporu "İngiltere efkâr-ı umûmiyesinin Devlet-i Aliyye lehine celbî" amacıyla İngilizceye çevrilmiş ve İngiliz gazetelerine servis edilmek için Londra Sefaretine otuz bin İngiliz lirası harcama yetkisi verilmiştir.⁴⁵⁸ Netice itibariyle tüm bu örnekler

454 BOA, A./MTZ.(04)., 87/42, R. 10.11.1318 (M. 23.01.1903).

455 BOA, Y.PRK.TKM., 17/35, H. 01.09.1307 (M. 21.04.1890).

456 BOA, Y.A.HUS., 448/34, H. 18.02.1321 (M. 16.05.1903).

457 BOA, A./MTZ.(04)., 130/45, H. 29.06.1321 (M. 12.07.1905).

458 "Bir Bulgar hafiyuş me'mûrunun *Fosbit Zeitung* gazetesinde neşşr olunan gizli raporunun İngiltere efkâr-ı umûmiyesinin Devlet-i Aliyye lehine celbî esbâbının istihşâline medâr olmak üzere İngilizceye tercüme edilerek (...) tab'olunan evrâk irâdelerine tevdi zımında Mâbeyn-i Hümâyûn Başkîtâbetince

aslında açık kaynak istihbaratının iki ayrı boyutunu ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, ülke sınırları içindeki tüm yayınları takip ederek, dönemin denetim mekanizması kapsamında yayınları kontrol altında tutmak; ikincisi ise ülke sınırları dışındaki yayınları takip ederek, bu yayınlardan bilgi derlemek ve gerektiğinde bu bilgiyi kullanmak.

DiĞER UNSURLAR

Abdülhamid dönemi istihbarat faaliyetlerinde aktif rol aldığı bilinen ve hafiye-polis gibi profesyonel grupların ya da açık kaynaklar gibi unsurların dışında kalan haber alma figürlerini de atlamamak gerekmektedir. Bu nedenle bu bölümde kısaca bu unsurlara değineceğiz. Hafiyeler ve polisler kadar önemli istihbari misyonlar üstlenmeseler de, Osmanlı kentlerinde, özellikle de mahallelerin güvenliğinin temininde bekçilerin de önemli rolleri olmuştur. Osmanlı kentlerinde ilk olarak ne zaman ortaya çıktıkları net olarak bilinmese de, Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıldan aktardığı önemli veriler dikkate alındığında bekçilik sisteminin imparatorluğun önceki yüzyıllarına dek uzandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı kentinde bekçi, imamların, muhtarın ve bekçibaşının verdiği emirler doğrultusunda çok çeşitli görevler yerine getirir; yangınların önlenmesi, şüpheli kişilerin haber verilmesi ve en önemlisi de mahallenin güvenliğinin temini bekçinin görevleri arasındadır. Öte yandan bekçinin devletle olan bağları ilgi çekicidir; devletten maaş almayıp mahallelinin bahşişleriyle geçinen bekçiler, mahalleyi karış karış gezip bildikleri, deyim yerindeyse "sokaktaki adamı devletten daha iyi tanıdıkları" için siyasi iktidar tarafından tercih edilmişlerdir.⁴⁵⁹

Osmanlı kentinde bekçinin görevi sadece güvenliği sağlamak değildir. Bekçilerin yerine getirdikleri geleneksel habercilik vazifesi, yani mahallede olan biteni gerektiğinde üst makamlara bildirme görevleri, onları devlet ve mahalle arasında aracı bir role yerleştirmiştir. Devlet açısından bakıldığında, bekçinin mahalleyi çok iyi tanıması ve mahalle sakinlerinin ona duyduğu güven, bu figürün mevcut istihbarat aygıtına dahil edilmesi-

tebliğ olunan irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkânemûcibinceicâbı icrâ olunmak üzere sarf edilen otuz bin İngiliz lirasının tesviyesi hakkında Londra Sefâreti Seniyyesi'nden vârid olan tahrirât (...):" BOA, BEO., 3386/253933, H. 03.08.1326 (M. 31.08.1908).

459 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 319-329.

nin en önemli nedenidir. Nitekim Abdülhamid döneminde, 1896'da yayınlanan talimatnamede bekçiler polise denetim vazifesinde yardım etmek ve gerektiğinde ihbarda bulunmakla görevlendirileceklerdir.⁴⁶⁰ Diğer taraftan zaptiye nezaretinin verdiği talimatlar dikkate alındığında, mahalle ile bütünleşmeleri ve halk ile kurdukları doğrudan ilişkiler nedeniyle bekçiler değerli birer haber kaynağı olarak görülmüşlerdir.⁴⁶¹

Bekçilerin istihbari misyonlarıyla ilgili Abdülhamid dönemine ait elimizdeki en ilginç örnek, Kosova Vilayeti'nin Gone Karyesi'nde görevli "Bekçi Stefan" örneğidir. Bekçi Stefan, görevli olduğu karye civarında "ser-seri" dolaşmakta olan bir şahıstan şüphelenerek şahsı yakalar ve hükümet yetkililerine teslim eder. Yapılan soruşturmada "ser-seri" dolaşan kişinin Sırp askeri olduğu anlaşılır. Üstelik bu, Bekçi Stefan'ın ilk hizmeti de değildir. Daha önce de iki "Karadağlı ser-seri Hristiyanı" yakaladığı gibi, Sırpların ihbar ettiği ve Osmanlı topraklarına giren bir şakiyi yakalayıp hükümet yetkililerine teslim etmiştir.⁴⁶² Tüm bu yararlı hizmetlerinden dolayı Bekçi Stefan Kosova Vilayeti hafiye tahsisatından "münasip miktar akçe" ile mükafatlandırılır.⁴⁶³

Bekçi Stefan örneğinden de anlaşıldığı gibi Abdülhamid sistemi, aracı aktörlerin geleneksel görevlerini tehlikeye atmadan, onları devletin güvenlik aygıtıyla bütünleştirerek meşrulaştırmıştır. Mahalleli açısından bakıldığında bekçi çoğunlukla onların içinden çıkmış ya da en azından onları özümsemiş biri olarak, onlarla bütünleşmiştir. Abdülhamid dönemindeki bekçi ve benzeri figürlerin toplumsal profilleri de onları "sokaktaki adama" yakınlaştıran etkenlerdendir. Stefan Ağa örneğinde olduğu gibi, devlet açısından yerel aktörler çok değerli istihbarat memurları olarak kabul

460 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C. 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 114-116; Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 321-322.

461 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 326.

462 "Seniçe'nin Gone karyesi civârında ser-seri dolaşmakta olduğu hâlde karye-i mezkûre bekçisi Stefan'ın ma'rifetiyle tutulup hükûmete götürülen bir şahsın bilâ-isticvâb asker-i Sırbîye'den olduğu anlaşıldığı ve merkûm Stefan geçen sene dahi iki Karadağlı ser-seri Hristiyanı derdest ettiği gibi ihbâr-ı Sırbîye gelince beri tarafa avdet eden bir şakiyi tutup hükûmete teslim ettiğinden (...) kendisinin münâsib sûretde taltifi (...) / Kosova Vâlisi nâmına Mektûbca;" BOA, *DH.MKT.*, 708/3, H. 16.02.1321 (M. 14.05.1903).

463 "(...) kendisinin vilâyet hafiyye tahsisâtından münâsib mikdâr akçe i'tâsı sûretiyle mükâfâtlandırılması husûsunda (...);" BOA, *DH.MKT.*, 708/3, H. 16.02.1321 (M. 14.05.1903).

edilmekte ve ihbar görevlerinde kullanılmaktadır.⁴⁶⁴ Belki de Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrı bir istihbarat teşkilatının gelişmemesinin nedenlerinden biri, istihbarat konusunda bu “yerel aktörlere” duyulan güven ve bunların yeterlilikleridir. Stefan Ağa gibi bu tür yerel görevlilerin istihbarat ağında üstlendikleri rol ve başarılı olmaları durumunda elde ettikleri mükafat –bu para, taltif, nişan olabilir-, hiç şüphesiz ki istihbarat sistemini canlı tutan öğelerden biridir.

Bunun dışında Osmanlılar istihbarat faaliyetlerinde ve bulundukları bölgenin asayişinin sağlanmasında aşiret reislerinden de faydalanmışlardır; bunun örneklerini özellikle Suriye ve Cebel-i Lübnan bölgesinde görmek mümkündür.⁴⁶⁵ Ayrıca Arabistan ve Trablusgarp gibi merkeze uzaklığı nedeniyle imparatorluğun kontrolünün giderek azalmakta olduğu bölgelere ya da Afganistan gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ve Rusya gibi devletlerle nüfuz mücadelesine girişmek istediği yerlere dair tüccarlar, hacılar, dini liderler ve benzeri unsurların ilettikleri haberlere büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Mesela dahiliye ve zaptiye nezaretleriyle paylaşılan Ekim 1906 tarihli bir sadaret raporu, “o taraflardan [Afganistan'dan] gelmiş olan biri”nden haber alma anlamında faydalandığını göstermektedir:

Afganistan'da bulunan gayr-i sünnilerden mürekkekbir hey'et-i haffiyye tertib edilerek bu sene ifâ-yı hâcc-ı şerif bahânesiyle cânib-i Hicâz'a gönderileceği ve Buhara'da ba'zı makâm-ı siyâsiyenin te'dîbine çalışmak yolunda bulunacağı bu kerre o taraflardan gelmiş olan biriyle icrâ olunan isticvâbdan anlaşıldığı (...)⁴⁶⁶

Bu “isticvâb” ya da “mülakat” sistemi, esasında II. Abdülhamid'in de sıklıkla uyguladığı bir yöntemdir ve çeşitli Osmanlı vilayetlerinin ya da Osmanlıların nüfuz kurmak istediği bölgelerin aşiret reisleri ve dini ileri gelenlerinin birçok kez padişahla görüştükleri bilinmektedir. Bunlardan Cemaleddin Afgani gibi Abdülhamid'in yanında uzunca bir süre misafir edilenler olduğu gibi, Bingazi ulemasından Şeyh Abdurrahim gibi mas-

⁴⁶⁴ Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 329.

⁴⁶⁵ Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 477/72, H. 04.01.1320 (M. 13.04.1902).

⁴⁶⁶ BOA, *BEO.*, 2919/218898, H. 12.08.1324 (M. 01.10.1906).

rafları vilayetin hafiye tahsisatından karşılanıp, İstanbul'a özel olarak davet edilenler de olmuştur. Şeyh Abdurrahim oldukça ilginç bir kişiliktir ve İstanbul'a davet edildiği tarih de oldukça dikkat çekicidir: Şeyh Abdurrahim Osmanlı yönetimini oldukça uğraştıran "Mehdi İsyanı"nın lideri Seyyid Mehmed Mehdi bin Senusi'nin halifesidir ve İstanbul'a tam da Mehdi İsyanının sona ermesinin ertesi yılı davet edilmiştir (1886).⁴⁶⁷ O dönem için hiç de fena sayılamayacak bir rakam olan üç bin sekiz yüz kuruş harcırahla İstanbul'a gelen Abdurrahim Efendi'yle II. Abdülhamid, Mehdi İsyanı sonrası Trablusgarp'ın durumunu ve vilayetin geleceğini konuşmuş olmalıdır. Nitekim sultan, Cemaleddin Afgani'yi de Georgeon'un deyimiyle "İslamın iki dalı (Sünnilik-Şiilik) arasında bir yakınlaşma yaratmak"⁴⁶⁸ için 1892'de Yıldız'da ağırlayacaktır. Bu yakınlaşmanın boyutlarının ne ölçüde gerçekleştirilmek istendiği bilinmese de, Şerif Mardin'in de ifade ettiği gibi Cemaleddin Afgani, 1860'larda Osmanlı topraklarına sığınan İstanbul'daki reformist İranlı Babileri organize ederek, bir kısmını propaganda faaliyetleri için gizlice İran'a yollamıştır.⁴⁶⁹

1879/1880 tarihlerine ait bir dizi hariciye raporu ise, çok daha ilginç bir örnek olarak, Avrupa'daki bazı yabancıların Osmanlı hükümetine istihbarat sağlamak –ve dolayısıyla hizmetleri karşılığında gelir elde etmek– konusunda hayli hevesli olduklarını gösterir. Esasında Abdülhamid'e istihbarat hizmetinde bulunan yabancılar konusunda akla ilk gelen isimlerden biri Paris eski emniyet müdürü ve polisiye roman yazarı Marie-François Goron'dur ve Goron'un istihbari misyonuna ileride değinilecektir. Fakat Osmanlı belgelerinde Goron tek örnek değildir ve Goron benzeri birçok yabancıyla karşılaşmak mümkündür. Viyana Sefaretinden hariciye nezaretine "mahremane olarak" gönderilen bir dizi rapor bu yabancılardan birini konu edinmektedir. Raporda, Osmanlı hükümetine muhbirlik ve istihbarat hizmetinde bulunmak isteyen bir yabancıнын Bosna ve Hersek'in durumu hakkında gönderdiği raporunun "oldukça

467 "Esbâb-ı ma'lûmeye mebnî Dersaadet'e gelmiş olan Bingazi ulemâsından faziletli Şeyh Abdurrahim Efendi'ye harcırah olarak i'tâ olunan üç bin sekiz yüz kuruşun vilâyet hafiyye me'mûrlarına mahsûs olan şehri tahsisâtından icrâ-yı tesviyesine mahsûs vâkı olan iş'âr-ı vâlâları ve olbâbda Şûrâ-yı Devletce verilen karar üzerine (...)" BOA, DH.MKT., 1376/2, H. 07.02.1304 (M. 05.10.1886).

468 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 378.

469 Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, s. 55.

mükemmel görüldüğü” vurgulanır ve muhbirin Osmanlı hükûmetine “mestûr (gizli) hizmette bulunabileceği” belirtilir:

Makâm-ı Nezâret-i Celil-i Hâriciyesine 8 Kânûnısânî Sene 80 târihli Vîyâna Sefâret-i Seniyyesi’nden husûsî ve mahremâne olarak ırsâl olunan tahrîrâtın tercümesidir

Geçen şehri teşrinievvelin on biri târihinde ırsâl buyrulan telgrafnâme-i devletlerine imtisâlen Hersek ve Bosna Komiseri Mirlivâ Hüsnî Paşa’nın Bosna’ya bir muhbir ta’yinine dâir taraf-ı âcizâneme ırsâl buyurduğu tahrîrâtın sûretiyle muhbirlik hizmetini deruhde eyleyecek olan [Koş]nâm kimsenin bu bâbda dermeyân eylediği şerâidi hâvi mektûb ve Bosna ve Hersek’in ahvâl-i umûmiyesi hakkında muhbir mûmâileyhin nâmına olarak tanzim eylediği birinci raport leffen takdim kılındı / Bosna ve Hersek’de bulunan akvâm-ı muhtelifenin gerek yekdiğerlerine ve gerekse Avusturya hükûmetine karşı hâl ve mevki’ni irâe eden mezkûr raport oldukça mükemmel görünmekle muhbirinin ileride Devlet-i Aliyye’ye mestûr hizmette bulunabileceği ve bu husûsda cenâb-ı hükûmet-i seniyyeden i’tâ olunacak karârın icâb edenlere tebliği zîmnında bâ-telgraf taraf-ı âcizâneme cevâb iş’âr buyrulması husûsü (...) / Mûmâileyhin dermeyân eylediği şerâit kabûl buyrulur ise kendisinin hizmeti mukâbilinde taleb eylediği şehri iki bin kuruş maâşının taraf-ı âcizâneme tesviyesi zîmnında bankaya seriân emir verilmelidir / Bu maâş mûmâileyhin zâtına mahsûs olacağından kendisi ileride Bosna’nın diğer şehirlerine dahi muhbirler ta’yinine lüzûm görür ise onlara ayrıca maâş verilmek iktizâ eyleyecektir ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir.⁴⁷⁰

470 BOA, HR.SYS., 255/4, M. 07.03.1880. Aynı konuda diğer bir raporun içeriği şu şekildedir: “Viyana Sefâret-i Seniyyesine 1 Kânûnısânî 80 târihli Bosna Komiseri Mirlivâ Hüsnî Paşa tarafından ırsâl olunan tahrîrâtın sûret-i tercümesidir

Geçen Kânûnievvelin yirmi üç târihli tahrîrât-ı âsafânelerine cevâben Doktor Koş’un birinci raportuyla muhbirlik hizmetini ifâ için dermeyân eylediği şerâidi hâvi mektûbu leffen takdim kılındı Evâmîr-i aliyye-i âsafâneleri mücibince raportlarını ırsâl için en emniyetli gördüğü taraf-ı âcizâneme takdimini ifâde ile birkaç güne kadar diğer sûreti ırsâl eyleyeceğini vaadeyledi / Kânûnievvelin on biri târihli ve şifreli tahrîrâtlarını münderic teâmülâtı kendisine tebliğ eyledim Mûmâileyh ileride lüzûm görülecek muhbirlere dâir olan rey ve sarfiyâtı ve sâireye vâkıf olduğunu beyân etmişdir olbâda,” BOA, HR.SYS., 255/4, M. 07.03.1880.

Görüldüğü gibi Abdülhamid dönemi istihbarat sistemine farklı özellikleri bulunan, farklı misyonlar üstlenen ve belki de “istihbarat ve muhbirlik” hizmetlerinde bulunmaktan başka ortak özellikleri olmayan birbirinden farklı unsurlar dahil olmuştur. Buraya kadar, dönemin istihbarat sistemine dahil olan hafife, polis, muhbir gibi legal figürlerden bahsedilmiştir; fakat illegal figürlerin de sahip oldukları birtakım özelliklerden dolayı zaman zaman sisteme dahil edildikleri görülmektedir. Bu konuda verilebilecek en iyi örnek kabadayılardır. Noémi Lévy’nin “siyasi muhalefete karşı verilen savaşın ve istihbarat sisteminin bir parçası”⁴⁷¹ olarak tanımladığı kabadayılar, her ne kadar varlıkları potansiyel bir asayişsizlik faktörü kabul edilse de, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken güvenlik kuvvetleri için otoriteyi sağlamada yardımcı ve aynı zamanda önemli birer haber kaynağı olmuşlardır. II. Abdülhamid döneminde kabadayılardan bir yandan fukaranın koruyucusu ve toplumsal düzenin bekçisi olarak algılandığını, diğer taraftan kanun tanımazlıkları nedeniyle kamu düzenini tehdit eden figürler olarak görüldüğünü belirten Lévy, bu figürün Osmanlı İmparatorluğu’na has olmadığının altını çizer: Kültürel farklılıklardan dolayı tam anlamıyla olmasa da Cezayir’de dayılar, Yunanistan’da palikaryalar, Fransa’da apaşlar (pègre) Osmanlı’daki kabadayı figürünün diğer ülkelerdeki muadilleridir. Bununla birlikte Abdülhamid döneminde, özellikle devletin kontrol altına almakta zorlandığı birçok kabadayının, rejimin nüfuzlu ve İstanbul’da söz sahibi isimlerinin kontrolündeki gruplara dahil oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin polis, kabadayının mahalle ve şehir hakkındaki geniş bilgisinden ve kabadayılara karşı duyulan korkuyla karışık saygı hissinden faydalanmış; bu figürleri istihbarat sağlamak ve şüpheli kişilerin takibinde kullanmıştır.⁴⁷²

Kabadayılardan Abdülhamid döneminde ne gibi istihbari misyonlarda kullanıldıkları büyük ölçüde muğlak olsa da, dönemin tanıklıkları ve Lévy gibi birçok yazar, başta Serhafiye Fehim Paşa ve Beşiktaş Karakolu Serkomiseri Hasan Paşa olmak üzere Abdülhamid döneminin güvenlik ve istihbarat işlerinden sorumlu elitlerinin, otoriteyi sağlamada kabadayılara ustalıkla kullandıklarını kaydeder. Bu konuda bilinen en net örnek Sarraf

471 Lévy, *Osmanlı İstanbul’unda Asayiş (1879-1909)*, s. 355.

472 Lévy, *Osmanlı İstanbul’unda Asayiş (1879-1909)*, s. 335-355.

Niyazi örneğidir.⁴⁷³ Abdülhamid döneminin bu meşhur kabadayısı 1909 Şubat'ında İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından polisliğe alınarak Büyüka-da Serkomiseri olarak atanmıştır. Görevinin özellikle Büyüka'da hâkim olan Rum kabadayıları sindirmek olduğu anlaşılan Sarraf Niyazi, bu göreviyle, Abdülhamid sisteminin farklı özellikleri olan kişileri devletin güvenlik aygıtıyla ustalıklı bütünleştirdiği tezini bir kez daha doğrulayan bir örneği oluşturmaktadır.⁴⁷⁴ Bununla birlikte Abdülhamid dönemi idarecileri kabadayı gibi unsurları sisteme entegre etmeyi, asayişin temini açısından zaman zaman zaruri görmüşlerdir. Örneğin Beyrut'ta, Müslüman ve Hıristiyan kabadayı gruplarının arasında çıkan çatışmalarda çok sayıda Hıristiyanın ölmesi ve sonrasında Hıristiyan halkın kısa süreli ayaklanması, bir asayiş olayının siyasi bir meseleye dönüşmesi gibi Abdülhamid yönetiminin çok çekindiği bir aşamaya varabilmektedir.⁴⁷⁵ Büyük resme bakıldığında ise, kabadayı gibi figürlerin kullanılarak ülkenin faydacı bir bakış açısıyla kontrol altına alınmasını, devletin ya da sistemin zayıflıklarının düzen karşıtlarının sisteme entegre edilmesi yoluyla aşılması olarak yorumlamak yanıltıcı olmayacaktır.⁴⁷⁶ Aslında legal ve illegal figür ve uygulamalarıyla tüm bu sistem, sonuçta güvenlik ve düzeni sağlama amacının bir aracı ve denetim mekanizmasının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

473 Sarraf Niyazi hakkında arşivde şu belgelere bakılabilir: BOA, ZB., 492/87, R. 29.11.1324 (M. 11.02.1909); BOA, ZB., 384/76, R. 18.04.1325 (M. 01.07.1909).

474 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 355.

475 BOA, DH.ŞFR., 188/56, R. 17.12.1311 (M. 29.02.1896); BOA, DH.ŞFR., 188/57, R. 18.12.1311 (M. 01.03.1896).

476 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 355-356.

İSTİHBARAT AĞININ YAPISI VE İŞLERLİĞİ

İÇ İSTİHBARAT AĞI

II. Abdülhamid Mutlakiyeti ve İç İstihbarat

Abdülhamid camiye gelirken arabasının etrafı ve arkası bir sürü mabeynci, yaver, bendegân, silahşor, hafiye ve hademe ile dolardı. Selamlık alayı merdiven önüne gelip durunca hümkâr iner, şehzadeleri, vükelayı selamlar, sonra en sadık bendegânından birkaçı arkasında olduğu halde merdivenleri çıkar, gözden kaybolurdu. Namaz devam ettiği müddetçe hümkârın kapısının önünde pürsilah iki silahşor beklerdi. Namaz yarım saat kadar devam eder, bu esnada hümkâr çıkışta bir tanesine biner ihtimaline binaen cami avlusuna beş, altı at getirilirdi. Eğer resmigeçit icrası emrolunmazsa selamlığa gelen asker, hümkârın avdetinden evvel kışlalarına dönerlerdi. Çünkü avdet selamlık resminden sayılmazdı. Abdülhamid bu esnada daha hafif bir arabaya binerek dizginleri de kendi kullanırdı. Arabada ne arabacı, ne seyis hiç kimse bulunmazdı. Arkasından vükela, paşalar, yaverler, hizmetkârlar karmakanşık olarak saray kapısına kadar koşarlardı. Evlerinde bir odadan öbür odaya yaya olarak gitmeye üşenen ihtiyar ve şişman paşalar, hümkârın hareketini müteakip arkasından müsabaka eder gibi birbirlerini itip kakarlardı.'

OSMAN NURİ, 1911

Çağdaş bir kaynaktan alınan ve cuma selamlığını betimleyen bu anlatı, II. Abdülhamid'in devletin dizginlerini elinde tutmasının simgesel bir temsili olarak kabul edilebilir. Bu, cuma selamlığı sırasında hükümdarın devlet adamlarından herhangi birine sert bir bakışının "senden hoşlanmıyorum" anlamına geldiği veya hırka-yı saadet alayı sırasında hükümdar geçerken ani bir el hareketi yapmanın ya da daha da kötüsü pencereye çıkmanın suikast girişimi olarak algılanabildiği bir ülkede, hiç de

1 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi*, Cilt II, s. 493-494.

abartılı bir tespit olmaz.² Aslında sıradan bir cuma selamlığı töreninden II. Abdülhamid dönemine dair çok çarpıcı ayrıntılar ortaya çıkarılabilir. Nitekim Selim Deringil, 19. yüzyılda benzerlerine Britanya ve Japonya imparatorluk saraylarında da rastlanan cuma selamlığı gibi bu tür gösterilerin görünürden çok daha farklı anlamlar içerdiğini ve gittikçe artan uluslararası rekabet sürecinin bir parçası olduğunu belirtir. Cuma selamlığı sırasında sarf edilen “Padişahım çok yaşa!” nidaları gücün kime ait olduğuna açık bir gönderme yapmakla birlikte, tıpkı Britanya İmparatorluğu’ndaki “Long live the Queen!” (Kraliçe çok yaşa) ya da Japonya’daki “Tenno heika banzai!” (Çok yaşa imparator) sözlerinde olduğu gibi iktidarın gücünü de (devletin ya da hükümdarın topluma nüfuz etme, kaynak toplama ve düzenleme getirme gücünü) simgelemektedir.³ Bu dönemde iktidar sadrazamda ya da kısa bir dönem açık kalan mecliste değil, II. Abdülhamid’in şahsında toplanmıştır. Jön Türkler gibi bazı muhalif kesimlerin itirazları bir kenara bırakılırsa iktidara dayanan bu gücün meşruluğunda ya da kabul edilebilirliğinde herhangi bir problem yaşandığı söylenemez. II. Abdülhamid ve dönemin “saltanata sadık” devlet adamı için asıl sorun, bu gücün nasıl korunacağı meselesiydi.

Gerçekten de nasıl 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunuyla Babîlî bürokratları ve II. Meşrutiyetten (1908) sonra siyasi bir cemiyet olarak İttihat ve Terakki otoriteyi ele almışsa,⁴ I. Meşrutiyetten, daha doğrusu meşrutiyetin bir kurumu olan meclisin “tatil” edilmesinden (14 Şubat 1878) sonra da Yıldız Sarayı yönetime egemen olmuştur. Bu, sadece tarihçilerin⁵ değil döne-

2 Nitekim Osman Nuri, her yıl ramazan ayının on beşinde Topkapı Sarayı’nda icra edilen hırka-ı saadet ziyareti öncesinde zaptiye nazırı, bendegân ve hafiyelerin bir ay önceden hazırlıklara başladığını belirttikten sonra, “Hünkârın geçmesi muhtemel olan güzergâh üzerindeki evlerde oturan hane halkı hakkında tahkikata giriliş, bir evlerde oturanlara hünkâr geçerken evden çıkmamaları, hele pencerede asla durmamaları sıkı sıkıya tembih edilirdi” demektedir; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, C. II, s. 494.

3 Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 35-36; Özbudun, *a.g.m.*, s. 203.

4 İttihat ve Terakki Ocak 1913’deki Babîlî baskınından sonra otoriteyi tam olarak ele almıştır.

5 Yıldız Sarayı’nın otoritesi konusunda Abdurrahman Şeref Efendi’ye şu tespitte bulunmaktadır: (“...”) Emniyetsizlikten nâşi Babîlî’nin kudret ve nüfuzu kesredilip ikâmetgâh-ı pâdişâhî itihaz olunan Yıldız, herkesin ve her işin merci’i oldu ve her iş Yıldız’da görülüp Yıldız’dan sâdr olan emâvir-i keyfiye hemen icrâ ve infâz edilir idi. Umûr-ı dâhiliyye şöyle dursun mesâil-i hâriciyyenin rû’yetini dahi Yıldız derûhde edip baştercümanlar her gün saraydan çıkmazlar ve sefâretlere me’-mûren gönderilen Yıldız erkânı yekdiğerini düşürmek ve padişaha hoş görünmek için gerek süferâdan aldıkları cevapları gerek padişahın arzu ve irâdelerini tahrîr ile arz ve tebliğ eyleyerek bir taraftan mesâlihî ters kararlar ile neticelenmesine ve hukûk-ı devletin pâymal olmasına ve diğer taraftan süferânın şikâyetâna sebebiyet verir-

min sadrazamlarından (Küçük) Said Paşa⁶ ve Tunuslu Hayreddin Paşa⁷ gibi açık sözlü devlet adamlarının da Abdülhamid dönemiyle ilgili temel tespitlerinden biridir. Hatta padişaha en bağlı sadrazamlardan biri olarak nitelendirilebilecek olan Cevad Paşa dahi 1894'te mabeyne sunduğu bir layihasında, vilayetlerle yapılan tüm muhaberatın ve buralardan gelen tüm bilgilerin dahiliye nezaretinin tetkikinden geçtikten sonra sadaret ve mabeyne sunulması gerektiğini belirtmiş; ayrıca, "kimse kimsenin yaptığından haberdar olmadığından ve kimse merciini tanımadığından bir tezebzüb-i idare mevcud"luğundan şikâyet etmiştir.⁸ Aslına bakılırsa bu egemenlik/güç dengesi meselesinin Babıâli ve diğer devlet aygıtlarının konumlarını belirleyen, tüm devlet işlerini yönlendiren, hatta dolaylı olarak halkı, yani toplumsal yapıyı da etkileyen büyük sonuçları olmuştur. Özellikle belirtilmelidir ki mesela Tanzimat'ın ilk yıllarında olduğu gibi bir saray-Babıâli ilişkisinden, bu dönem için söz edilemez. Bu dönemde saray-Babıâli otorite dengesi birincisinin lehine ve ikincisinin aleyhine olmak üzere bozulmuştur. II. Abdülhamid bu dönemde, kadir-i mutlak bir hükümdar olarak imparatorluğun tarihinde görülmemiş bir biçimde bütün erki elinde toplamış, bunu modern bürokratik aygıtı, ideolojiyi⁹ ve hatta genellikle perde arkasında kalan istihbarat ağını kullanarak yapmıştır. Bir zamanlar Babıâli'nin otoritesini ve Âli ve Fuad Paşalar gibi bazı devlet adamlarının devlet içindeki nüfuzlarını¹⁰ eleştiren Jön Türkler, bu kez benzer bir pozisyonu Abdülhamid yönetimine karşı almışlardır. Zamanında güçlü Babıâli bürokrasisine dayanan yönetimi "istibdat" olarak isimlendiren Osmanlı aydın grubu, II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'nın egemenliğini aynı isimle tanımlamışlardır. Kuşkusuz böyle

lerdi;" Abdurrahman Şeref Efendi, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi-II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, s. 5-6. Rıza Nur ise "Saltanat icrasının 'Makyavel'in' keşfettiği en mahir aleti olan güvensizliğin sevkıyla, Abdülhamid zamanında saray, Babıâli'nin hâkimiyet kudretini tamamiyle yutmuştur" demektedir; Rıza Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, Ahmed Nezih Galitekin (Haz.), Şehir Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25.

6 Bkz. Kutlu, *Sadrazam Said Paşa'nın Anıları*, s. 25.

7 Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 288.

8 Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016, s. 35-36; layiha için bkz. *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi: Ermeni Meselesi*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 137.

9 Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 101.

10 Bu konuda bkz. Butrus Ebu Manneh, "Âli ve Fuad Paşaların Bâb-ı Âli'deki Nüfuzlarının Kökleri (1855-1871)," *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalıcık ve Mehmet Seyitdanioğlu (Editörler), Fatih Yeşil (Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 477-490.

bir isimlendirme yönetimin şubeleri kadar, matbuat gibi fikir ve ideoloji üretken kaynakların da kontrol altına alınmasıyla yakından ilgilidir.

II. Abdülhamid Yıldız Sarayı'nın yüksek duvarlarının ardına çekildikçe halkıyla arasına mesafe koyma süreci hızlanmış; bir yandan da rejim, Osmanlı toplumunun gündelik yaşamına sürekli daha fazla nüfuz etmeye çalışmıştır. Buna bir de güvenlik kaygısı ve bununla bağlantılı olarak hükümdarın sarayın duvarları dışında çok ender olarak görünmesi eklenince, imparatorluk, padişahın her yerde hazır ve nazır oluşunu aralıksız biçimde hatırlatacak bir simgeler sistemi aracılığıyla yönetilmiştir.¹¹ Aslına bakılırsa Deringil'in de işaret ettiği gibi II. Abdülhamid, büyükbabası II. Mahmud'un seleflerinin yönetimlerine dönmüşe benzer. Çünkü II. Abdülhamid, büyükbabası II. Mahmud, babası Abdülmecid ve amcası Abdülaziz gibi halkının arasına karışan ve devletin meşruiyetinin kişisel bir tezahürünü sunan modern halk hükümdarı rolünü oynamak yerine,¹² modernliği elden bırakmayan bir "İslam Halifesi" olarak görülmek istemiş ve bunu isterken de bir anlamda görünmezliği tercih etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarı sarayda yoğunlaştırma eğilimi II. Abdülhamid dönemine has bir durum değildir. 16. yüzyıldan itibaren imparatorlukta bir gerileme yaşandığı teşhisini koyan nasihat yazarları, birçok nedenin yanında, sultanın elinde olması gereken otoriteyi sadrazamlara ve bürokrasiye kaptırmasını Osmanlı gerilemesinin başlıca nedenleri arasında gösterirler ve bu gerilemenin önüne geçme çabasını, otoritenin sarayda toplanmasının başlıca gerekçesi olarak işaret ederler.¹³ Otoritenin sarayda toplanması en açık şekilde, özellikle yeniçeriliğin kaldırılmasından (1826) sonra tam anlamıyla başlayan II. Mahmud'un mutlakıyetçi rejimiyle kendini gösterir. Bu rejimi Tanzimat döneminde yapılan reformlardaki payı dolayısıyla otorite merkezi haline gelen Babıâli bürokrasisi takip eder. Sarayın tekrar güç kazanmaya başlaması ise II. Abdülhamid döneminde değil, daha erken bir tarihte, 1871'den itibaren olmuştur. Bu durum bilhassa Âli Paşa'nın ölümünün ardından, Mahmud Nedim Paşa gibi sarayın oto-

11 Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 31.

12 Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 31.

13 Nasihat yazarları ve yazarların teşhisleri hakkında bkz. Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözümle" ve Geleceği Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.

ritesini savunan devlet adamlarının fikir ve uygulamalarıyla güç kazanmıştır. Aslında Saray ve Babıâli arasında otoritenin defalarca el değiştirmesi, imparatorluk merkezinde iktidarın tam olarak kimde kalacağı konusunda tepede büyük bir mücadele potansiyeli bulunduğunu gösterir.¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Abdülhamid döneminde sadece bir iktidar mücadelesi verilmemiş, aynı zamanda temel bir kaygı haline gelen “imparatorluğu ayakta tutmak” mücadelesi de sürekli hissedilmiştir. Bu kaygı, II. Abdülhamid'in tahta çıktığında yayınladığı ve “hürriyet, asayiş ve adalet”¹⁵ kelimelerine vurgu yapan cülus hatt-ı hümayunundan da anlaşılabilir. Gerçekten de dönemin devlet adamının kafasında “devleti ayakta tutmak” ya da “devleti kurtarmak” ülküsü, saplantı noktasına varan temel meşguliyetlerden biriydi. Nitekim Abdülhamid döneminde, İbn-i Haldun'un dairesel toplum görüşünün (Devletlerin doğup, büyüüp, ihtiyarlayıp sonra yıkılmalarının kaçınılmazlığı) başta Cevdet Paşa olmak üzere geç 19. yüzyıl düşünürlerinin en çok çevirip okudukları kitaplar arasında bulunması ve bu düşünürlerin “Bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusunu açıkça sormaları bir rastlantı değildir.¹⁶ Aslına bakılırsa bu ülküyü (devleti ayakta tutmak ülküsü) yaşatmak, saltanatın selameti açısından II. Abdülhamid ve yakın çevresinin en temel hedeflerinden biri olmalıdır. Bu, patrimonial bir hanedan imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça sıradan bir olguydu. “Devleti ayakta tutmak” ülküsünün, o devirde yeni yeni filizlenmeye başlayan “vatan sevgisi” tarzındaki muğlak duygusal yönünü bir kenara bırakırsak, bu ülkünün iktidar simgesinden öteye pek bir anlam ifade etmeyen “tahtın güvenliği” meselesiyle aynı noktada birleştiğini görürüz. Tabii bu düşünceler, devletin varlığını II. Abdülhamid'in selametine bağlayan, Jön Türk hareketi gibi bazı muhalif hareketlere bulaşmış devlet adamı profilinin perspektifini yansıtmaktadır. Bunun dışında bir de muhalif (mutlakıyete muhalif) devlet adamı/aydın profili vardır ki –aslında onların da derdi devleti kurtarmaktır-, özellikle 1860'lerden sonra canlanan basın ve yayın hayatının ortaya çıkardığı entelektüeller olarak, 1888'deki ölümüne değin başta Namık Kemal olmak üzere Ziya Paşa, Agâh Efendi ve Ali

14 Findley, “Osmanlı'nın İdari Mirası ve Modern Ortadoğu,” *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, s. 223; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 202.

15 Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâp*, s. 230.

16 Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, s. 59.

Suavi devrin aydın profilinin en güçlü simalarındır. Sonuncusunun adı, 1878'de giriştiği ve ölümüyle sonuçlanan V. Murad'ı kaçırma teşebbüsüyle lekelenmiştir. Diğer aydınlardan Ağâh Efendi 1887'de Atina elçiliği sırasındaki ölümüne değin farklı devlet kademelerinde çalışmış; Namık Kemal ve Ziya Paşa ise mutasarrıflıktan valiliğe kadar taşrada çeşitli görevler verilerek İstanbul'dan mümkün olduğunca uzak tutulmuşlardır. Bunun dışında, Luis Sabuncu'nun Londra'da 1876'da yayınlamaya başladığı *Mirat al-Ahval*, 1879-1881 arasında Ali Şefkati'nin Napoli'de çıkardığı *İstikbal* ve Halil Ganem'in Paris'te 1881'de yayınlamaya başladığı *al-Basir* adlı gazeteleri hariç tutulacak olursa, 1889'a değin II. Abdülhamid mutlakıyetine karşı örgütlü bir muhalefet olmamıştır.¹⁷

Esas itibarıyla Meclis-i Mebusanın 14 Şubat 1878'de "tatil" edilmesiyle II. Abdülhamid'in rejimi mutlakıyete çevirdiği kabul edilir. Fakat Abdülhamid mutlakıyetinin ne zaman başladığı ya da başka bir deyimle rejimin mutlakıyete tam olarak hangi tarihte kaydığı konusunda birbirinden farklı tarihler verilse de, mutlakıyet yönetiminin yerleşmesi yavaş ilerleyen bir süreç içinde aşama aşama gerçekleştiği için bu konuda kesin bir tarih bildirmek mümkün değildir.¹⁸ 93 Harbinin ağır bir yenilgiyle sonuçlanacağı sırada Meclis-i Mebusanın süre belirtilmeden tatil edilmesi II. Abdülhamid'in yönetim anlayışındaki derin değişimin bir örneği olmuştur. Ancak bu durum bile meşrutî yönetimin kesin olarak sona ermesi ya da Kanun-ı Esasinin yürürlükten kaldırılması anlamına gelmiyordu. Meclis dağıtıldığında henüz Osmanlı İmparatorluğu tam kapalı rejim dönemine girmediği gibi, hürriyet, müsavat, efkâr-ı umumiye gibi kavramlar hâlâ açıkça tartışılabilirdi. Bu nedenle meclisin dağıtılmasının bir anda söz ve fikir özgürlüğünü ortadan kaldırdığı söylenemez. Bununla birlikte bürokratların önemli bir kısmı ve Babîâlî paşaları sıkıntı veren ve alışık olmadıkları bir kontrolden kurtuldukları için sevinmiyor değillerdi.¹⁹ II. Abdülhamid ise âyan meclisine üye atamaya devam ediyor, meşrutî yönetim tarzını andıracak şekilde sık sık komisyonlar

17 Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri* (1895-1908), s. 31-38.

18 Sina Akşin "Abdülhamid'in mutlakıyet rejimi hangi tarihte kesinleşti?" sorusunu sorduğu bir çalışmada, muvakkat kanun olarak yapılan son düzenlemenin Nisan 1880 tarihli olduğunu ve Kanun-ı Esasiye de bu tarihe kadar çeşitli vesilelerle baş vurulduğunu belirterek, meşrutiyete devam fikrinin 1880 Nisan'ına kadar devam etmiş olabileceğini ileri sürmektedir; bkz. Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 164-167.

19 Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, s. 234-235.

topluyor, hatta meclisin onayına sunulacakmış gibi “geçici yasalar” çıkarıyordu. Kanun-ı Esasi devlet salnamelerinin başında düzenli olarak yayınlanmaya devam ettiği gibi, âyan üyelerinin listeleri de aynı şekilde yayınlanıyordu.²⁰ Nitekim *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde 2 Eylül 1878 tarihinde yayınlanan bir yazıda “Anayasa vardır ve bâkidir; anayasa bâki kaldıkça Heyet-i Mebusan dahi bâkidir” ifadesine yer verilmesi, bir anlamda Yıldız Sarayı’nın konuyla ilgili görüşlerini yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir.²¹

Bu noktada şu tespit yapılabilir: Meclisin tatil edilmesinden mutlakiyete kayılması arasında geçen bu kısa dönemde yönetim her ne kadar meşruti monarşi olarak tanımlanmasa da, ülkenin bir “senatolu monarşi” ile yönetildiği kabul edilebilir. II. Abdülhamid’in bu yönetim anlayışının 1880’e kadar devam ettiği genel olarak kabul görmektedir. Bu kabul genellikle şu gerekçeye dayandırılır: İngiltere’de 1880 Nisan’ında –Osmanlılara düşman olarak bilinen– Liberal Gladstone hükümetinin iktidara gelmesiyle II. Abdülhamid dış politika uygulamalarında –tamamen köprüleri atmamakla birlikte²²– İngiltere’den yüz çevirmiş ve bu durum Abdülhamid’in iç politikalarını da etkilemiştir. Her ne kadar 1880 Nisan’ında Osmanlılar Liberal Partinin iş başına gelmesinin “Devlet-i Aliyye aleyhine bir netice doğurmayacağı”²³ görüşüne sahip olsalar da, II. Abdülhamid’in dış politikadaki bu kararında İngiltere’nin Osmanlı politikalarından ümidini kesmesi etkili olmuştur. 93 Harbi öncesinde ve sırasında İngiltere’nin sürekli desteğini arayan, ama aradığı desteği bir türlü bulamayan, Berlin Kongresi sırasında İngiltere’nin tavrını beğenmeyen ve Çırağan Sarayı’ndan V. Murad’ı kaçırma teşebbüslerinde İngiltere’nin parmağı olduğunu düşünen II. Abdülhamid, tüm bu gelişmelerin etkisiyle böyle bir karar almış olmalıdır. Bu koşullarda

20 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 155.

21 *Tercüman-ı Hakikat*, 2 Eylül 1878 (5 Ramazan 1295).

22 Yıldız Sarayı’nın birçok uygulaması bu durumu ortaya koyar niteliktedir. Yıldız kaynaklarından gözlemlenebildiği üzere İngiltere’nin İstanbul Büyükelçileri ve sefaret memurları ikili diplomatik ilişkiler çerçevesinde birçok kez Yıldız Sarayı ziyaretlerinde ağırlandılar. Bu davet ve ziyaretler çoğu zaman Londra Sefareti ve bazı İngiliz haber ajanslarına da servis edilmiş, böylelikle ikili “iyi” ilişkilerin başına yansımaları amaçlanmıştır. Ayrıca bu tür uygulamalar Abdülhamid rejiminin tamamen dışa kapalı ya da her faaliyetini kamuoyundan gizleyen bir rejim olmadığını kanıtlamaktadır. Örneğin bkz. “Beyoğlu’ndan Londra’da Reuter’a / Sir O’Connor ve Madam O’Connor ve sefaret me’mûrünü bu akşam Yıldız Sarayı Hümayûnu’nda ziyâfettedirler,” BOA, Y.MTV., 189/3, H. 01.12.1316 (M. 12.04.1899).

23 BOA, Y.A.HUS., 164/40, H. 03.05.1297 (M. 13.04.1880).

ne Meclis-i Mebusanın toplanmasına, ne de birkaç gazete haberi dışında Kanun-ı Esasiye sık sık vurgu yapılmasına gerek görülmiştir.

Aynı dönemde sultanın yetkilerinin güçlendirilmesi de rejimin mutlakiyete doğru kaydığını göstermektedir. II. Abdülhamid, en başta, tahta çıkmasına yardım etmiş olan Serasker Redif Paşa, eniştesi Mahmud Celaleddin Paşa, “Şıpkı Kahramanı” Süleyman Paşa ve Mevlevi Şeyhi Osman Selahaddin Dede gibi isimleri mevcut görevlerinden alarak işe başlar. Bu isimlerden Redif Paşa, Hüseyin Avni Paşa’nın Çerkez Hasan tarafından öldürülmesiyle en kıdemli komutan olarak kalmış ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının ardından, imparatorluğu bu savaşa sokmakla suçlanmıştır. Benzer bir suçlamaya –savaşı kötü idare etme suçlamasına– uğrayan Süleyman Paşa da İstanbul’da uzun süre kalamaz. 1879’a gelindiğinde ordunun bu iki kıdemli komutanının ilki Rodos’ta, ikincisiyse Bağdat’ta sürgündedir.²⁴ II. Abdülhamid, kendisine taht sürecinde belki de en çok yardım etmiş devlet adamlarından biri olan eniştesi Mahmud Celaleddin Paşa’dan da, onu 1879’da Trablusgarp’a vali olarak göndererek kurtulur. II. Abdülhamid, ilk sadrazamı Mütercim Rüşdü Paşa’ya ve tahta çıkmasında büyük yardımını gördüğü Yenikapı Mevlevihanesi’nin şeyhi Osman Selahaddin Dede’ye de, çok yaşlı oldukları gerekçesiyle görev vermekten çekinir. Mütercim Rüşdü Paşa 28 Mayıs-4 Haziran 1878 tarihleri arasındaki bir haftalık sadrazamlıktan sonra Manisa’da ikamete mecbur edilir; Osman Selahaddin Dede ise Mevlevi şeyhliğinden alınarak emekliye ayrılır.²⁵ Yani 1881’e gelindiğinde gerek II. Abdülhamid’in tahta çıkmasına yardım etmiş olanların, gerekse meşrutiyetin ilanında önemli rol oynayan devlet adamlarının hiçbirini konumlarını muhafaza edememişlerdir. Bu sürgün/tayinlerle II. Abdülhamid’in kimseye “minnet borcu” kalmadığı gibi, etrafındaki “ağır toprak”dan kurtulan sultan, Said Paşa ve Edhem Paşa gibi kendisine yakın isimleri çevresine toplamıştır. Bu da mutlakiyet rejimine geçişin bir aşamasıdır.

II. Abdülhamid devlet üzerindeki otoritesini tam anlamıyla kurabilmek için imparatorluğun üç önemli topluluğu olan sivil bürokrasiyi, orduyu

24 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlı kumandanlarının orduya nasıl kumanda ettikleri ve savaşın sonra ne gibi suçlamalarla karşılaştıklarını konu alan bir kaynak için bkz. Halil Rüştü, *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Osmanlı Kumandanları*, Ebuzziya Matbaası, İstanbul, 1329 (1913).

25 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 156-157.

ve ulemayı da kontrolü altına almaya çalışır.²⁶ Bunlardan sivil bürokrasi özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra devlet yönetiminde yegane söz sahibi olmuş; Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar gibi yetenekli diplomat ve bürokratlar, son dönem Osmanlı tarihinin en kaliteli bürokrat kadrosunu oluşturmuşlardır. Ordu ve ulema da 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra, o zamana kadar devlet üzerinde oluşturdıkları otoritede bir güç kaybına uğramışlardı. Dolayısıyla tıpkı bir terazinin iki ayrı küfesi gibi, devletin bir veya birkaç birimi güç kaybederken, diğer bir birimi güç kazanıp ağır basabiliyordu. II. Abdülhamid mutlakıyeti ise bu terazi sistemini tamamen ortadan kaldırıyor, gücü tek merkezde toplamaya çalışıyordu. Mesela Yıldız'da sık sık hususi komisyonların toplanması, her ne kadar bürokrasinin zoruna gitse de, bu çabanın bir sonucuydu. Yıldız'da hususi komisyonların yanı sıra, 1880'den itibaren Teftiş-i Askeri Komisyonu, Islahat-ı Maliye Komisyonu ve 1890'ların sonlarından itibaren Hicaz Demiryolu Komisyon-ı Âlisi gibi daimi komisyonlar da toplanıyor, askerler, müşavirler ve mabeyncilerden oluşan bir topluluk bu komisyonlarda görev alıyordu. Ayrıca sivil bürokrasiyi elde tutmak için nişanlar, madalyalar ve gerekirse ikramiyeler hazinenin yeterli olanakları olmasa da mutlaka dağıtılmaya çalışılıyor, İstanbul'daki bürokratların ileri gelenlerine masrafları hazine-i hassadan karşılanan konaklar tahsis ediliyordu. Konunun uzmanı Selim Deringil'in "Hükümdarlık ihsanının kişisel tezahürleri" olarak adlandırdığı bu sistem, yine Deringil'in ifadesiyle "Abdülhamid mutlakıyetinin bir alışkanlığı" haline gelmişti.²⁷

Sivil bürokrasiden başka, ordu da II. Abdülhamid'in kontrol altına almak istediği bir birimdir. Ordunun Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde oynadığı ürkütücü rol bir yana, İstanbul ve çevre vilayetlerdeki garnizonların gücü II. Abdülhamid'i böyle bir düşünceye itmiş olmalıdır. Öyle ki her ne kadar 1826'dan itibaren ordu siyasi bir rol üstlenmese de, 1876 krizinde bu durumun aksi şekilde, başta Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Süleyman Paşa olmak üzere yüksek rütbeli subaylar askeri okul öğrencilerini de kullanarak Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde aktif rol oynamışlardı. Buna rağmen II. Abdülhamid sivil bürokrasinin aksine orduda fazla görev

26 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 209-210.

27 Deringil, *İktidarı Sembolleri ve İdeoloji*, s. 48.

değişikliğine gitmemeye çalışmıştır. Mesela 1891'den 1908'e kadar görevde kalan Serasker Rıza Paşa, Abdülhamid mutlakîyetinin ordudaki en güvenilir adamlarından biri olmuştur. Ayrıca, II. Abdülhamid'in sarayda oluşturduğu ve günümüzün Yüksek Askeri Şûrasına benzetebileceğimiz Teftiş-i Umum-ı Askeri Komisyonu da, bir bölümü saray yaverlerinden olan kırk kadar yüksek rütbeli subaydan oluşmuştur. Bu subayları Georgeon "sultanın ordu içindeki hafiyeleri" olarak adlandırır.²⁸

II. Abdülhamid mutlakîyetinin denetim ağına takılan bir diğer grup da ulema'dır. II. Abdülhamid 1876'da yaşanan iki önemli gelişmede ulemanın etkin olarak rol aldığını görmüştür. Bunlardan ilkinde, iki sultanın (Abdülaziz ve V. Murad) hal' ediliş kararı ulemanın başı olarak kabul edilen Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin fetvalarıyla alınmıştı. Saltanatının hemen başında, 1876'nın son günlerinde *Vakit* gazetesinde bir şeyhülislamın fetvasının sultan değiştirmeye yeterli olduğu hakkında gördüğü yazı ise II. Abdülhamid'in bu konudaki kaygısını son derece artırmış olmalıdır. Dolayısıyla şeyhülislamların elindeki ürkütücü fetva verme yetkisinden her zaman çekinen II. Abdülhamid, saltanatı boyunca toplam üç şeyhülisla'mla (Hasan Hayrullah Efendi/1876-1877; Üryanizade Ahmed Esad Efendi/1878-1889; Mehmed Cemaleddin Efendi/1891-1908) çalıştığı gibi, bu şeyhülislamları sıkı gözetim altında tutmuştur. Yine 1876'da gerçekleşen diğer bir olay, softaların bazı devlet adamlarının aleyhine yaptıkları gösteriler, II. Abdülhamid'de onların siyasete müdahale ettikleri intibahını uyandırmıştır. Gerçekten de o dönemde kitle halinde siyasal eyleme kalkışan tek grup softalardı.²⁹ Bu durumu iyi gözlemleyen II. Abdülhamid saltanatı boyunca ulemanın en üst tabakasından en alt tabakasına kadar her kesimini dikkatle izlemiştir.

Tabii II. Abdülhamid'in mutlakîyet yönetiminden bahsederken, bu yönetimin merkezîyetçi yapısına ve kontrol mekanizmalarına da değinmek gerekir. II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti'nde matbuat, sanat, tiyatro gibi kitleleri etkileyen faaliyetler, dini kurumlar ve hepsinden önce eğitim, devletin bizzat izlediği, müdahale ettiği, yönlendirdiği, gerekli

28 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 212.

29 Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, s. 98, 243.

görüldüğünde mali ve idari destekle elde tuttuğu kurumlar ve faaliyet saha-
larıdır. Özellikle belirtilmelidir ki Osmanlı yönetimi milliyetçi akımların
kuvvetlendiği, dini kompartımanların büyük bir hareketlilik içine girdiği
19. yüzyılın son çeyreğinde, çeşitli ırk ve dinlere mensup tebaasını ve ülkeyi
yönetip kontrol edebilmek için bu gibi merkeziyetçi kontrol ve yönlendirme
mekanizmalarını sıklıkla devreye sokmuştur. Bu dönemde bir “Osmanlı
kimliği” imparatorluğun Araplarla meskûn vilayetleri ağırlıklı olmak üze-
re bütün imparatorlukta yerleştirilmeye çalışılmış ve bu konuda hayli yol
alınmıştır. Bahsettiğimiz Osmanlı kimliği bağlamında sadece Türk unsuru
değil, Hristiyan ve Musevi tebaadan ve klasik devirde olduğu gibi Türk
olmayan Müslüman unsurlardan derlenen bir seçkinler grubu, Osman-
lılık bilinciyle devletin yönetiminde rol alabilmiştir.³⁰ Gerçi bu durum II.
Abdülhamid döneminin ayırt edici bir özelliği değildir, ama merkez bürok-
raside mesela Musurus Paşa, Sava Paşa, Mavroyeni Paşa, Arap İzzet Paşa,
Karatodori Paşa ve Artan Dadyan; vilayetlerdeyse Aleko Paşa ve Gavril Paşa
gibi örnekler çoktur. Aslında bu örnekler, II. Abdülhamid’in yönetim anla-
yışına da birebir uymaktadır. İrkçılıktan nefret eden ve din de dahil olmak
üzere her türlü alanda aşırılıktan uzak bir tutum sergileyen Abdülhamid
mutlakiyeti, tıpkı vilayetlerde (Aleko Paşa, Mekke şerifleri v.b.) olduğu gibi
merkezde de Türk olmayan unsurlarla uyum içinde çalışmayı denemiş, dış
müdahalenin olmadığı çoğu durumda bu konuda başarılı da olmuştur.

II. Abdülhamid mutlakiyetinin en çok muhalefetle karşılaştığı nokta
Babîâlî’nin karar ve yürütme alanındaki tekelinin kırılması ve vilayetlerin,
hatta sefarethanelelerin doğrudan Yıldız Sarayı ile muhaberatla bulunmasıydı.
Nitekim açık sözlülüğüyle bilinen ve 1878-1879 döneminde sadarete bulu-
nan Tunuslu Hayreddin Paşa, valiler ile elçilerin Yıldız Sarayı ile doğrudan
ilişki kurmasına, Babîâlî’nin bilgi akışı dışında bırakılmasına ve bu konuda
hiyerarşiye uyulmamasına defalarca itiraz etmiştir.³¹ Hayreddin Paşa 1878’de
padişaha sunduğu bir layihada da sadrazamın görev ve yetkilerini belirttik-
ten sonra, “Sadrazam, iç ve dışişlerinin nazımı ve müracaat makamıdır (...)
devlet idaresinde her görevlinin sadrazama bağlı bulunması, ona danışması

30 İlber Ortaylı, “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat,” *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ekmeleddin İhsa-
noğlu (Edi.), C. I, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 318.

31 Ortaylı, “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat.” s. 323.

ve onun emirlerini yerine getirmesi gerekir”³² diyerek sadarettteki konumunu güçlendirmek istemiştir. Babiâli’nin içinde bulunduğu duruma en iyi uyum sağlamış devlet adamlarından biri olan (Küçük) Said Paşa da, “Babiâli’nin bilgi akışı dışında bırakılması”na ya da “çok geç bilgilendirilmesi”ne defalarca itiraz ettiğini hatıratında uzun uzun anlatır.³³ Hatta Osman Nuri, Said Paşa’nın zaptiye nazırına sarayda rastladığında dayanamayıp onu azarladığını ve bir daha kendisine (Babiâli’ye) uğramadan saraya jurnal ulaştırmamasını nazıra sıkı sıkıya tembih ettiğini yazar.³⁴ Her ne kadar bu tür örneklerle rastlansa da Yıldız Sarayı’nın yönetimdeki ağırlığı kısa süre sonra itirazsız kabul görecektir ve Ortaylı’nın dediği gibi “Babiâli bu duruma az zamanda uyum sağlamakla kalmayacak, sadrazam ve Babiâli ricali istişari bir organ olarak kalmaktan çok, işleri yürüten, olgunlaştıran ve gerektiğinde kararları etkilemenin yolunu öğrenen kadrolar haline geleceklerdir.”³⁵

Yıldız Sarayı merkezli tüm bu sistemin en önemli kontrol mekanizmalarından biri de şüphesiz, istihbarat ağıdır. Tabii burada, Abdülhamid rejimiyle istihbarat sisteminin neden bu kadar özdeşleştiği sorusu akıllara geliyor. Bu soru farklı şekillerde cevaplandırılabilir; zaten gerek II. Abdülhamid’in çevresindeki devlet adamları, gerekse muhalifleri, birbirinden çok farklı gerekçeler öne sürerek bu soruyu defalarca cevaplandırmaya çalışmışlardır. II. Abdülhamid’in yakın çevresi hatıratlarında istihbarat konusuna sıkça vurgu yaparak, imparatorluğun iç ve dış düşmanlarla çevrili olduğundan bahisle istihbaratın gerekliliğini savunmuş,³⁶ buna karşın özellikle II. Meşrutiyet döneminde Abdülhamid rejimi muhalifleri tarafından çok sayıda risale kaleme alınarak “devr-i sâbık”ta istihbarat konusunda aşırılığa kaçıldığı savunulmuştur.³⁷ Söz konusu soruya sağlıklı ve objektif bir cevap verebilmek için sürekli değişen dış konjonktürün yanında, Osmanlı devlet ve toplum yapısında meydana gelen değişimleri de göz önünde bulundurmak gerekir.

32 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Dergâh Yayınları, C. VII, İstanbul, 1940, s. 946-950.

33 Mesela bkz. Kutlu, *Sadrazam Said Paşa’nın Anıları*, s. 79, 92, 182, 267-268.

34 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, C. II, s. 609-610.

35 Ortaylı, “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat,” s. 323.

36 Mesela bkz. Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, s. 39; Ali Said, *Saray Hatıraları*, s. 100-101.

37 Mesela bkz. *Mebusan’a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul’da Kimler Hafiyelik Etmiş*, İstanbul, 1910 (1326); Yusuf Ziya, *Hafiyeler Melanetleri*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul, 1911 (1327).

Her şeyden önce dikkate alınmalıdır ki özellikle 1860'lardan itibaren basın ve kahvehane kültürüyle birlikte büyük bir gelişim gösteren kamuoyu – Osmanlıların ifadesiyle efkâr-ı umumiye– ordu, sivil bürokrasi ve ulemanın yanında iç dinamik olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde hesaba katılması gereken bir güç haline gelmiştir. Üstelik kamuoyu diğer üç iç dinamiğe nazaran kontrol edilmesi, yönlendirilmesi ve itaat altına alınması çok daha zor bir güç, dolayısıyla kitleleri softaların nümayişlerinden ya da bürokratların efsane haline gelen çıkışlarından (İstanbul Mebusu Ahmed Efendi'nin 1877-78 Savaşı sırasındaki ünlü çıkışı gibi³⁸) daha fazla etkileyen bir olguydu. Tabii bunun farkında olan II. Abdülhamid açısından kamuoyunu hem yönetmek, hem de denetlemek vazgeçilmez hale geliyordu. İşte bu noktada II. Abdülhamid'in güvenlik politikaları (sansür gibi), toplumsal kontrol uygulamaları ve bunların bir aracı olan istihbarat ağı devreye giriyordu.

Kamuoyunu yönetmek ve denetlemek, bir anlamda devletin bütün kurumlarını kontrol etmekle mümkün olabilirdi. Bunun için de o döneme kadar haberlerin toplandığı en büyük merkez olan Babiâli'ye gelen bilgilerin kontrolünü yapmak ve bu bilgilerden fazlasını elde etmek gerekliydi. Sonradan çok eleştirilen bütün haberlerin Yıldız'da toplanması ve Babiâli'nin ikinci plana düşmesi olgusu biraz da bu “bilgi kontrolü” arzusunun tezahürüdür. Zamanla taşradaki valilerden yurtdışındaki sefaretlere kadar tüm üst düzey yöneticilerin doğrudan Yıldız Sarayı'yla muhaberatta bulunmaya başlaması, bu arzunun gerçekleştiğinin işaretidir. Böylelikle Yıldız Sarayı II. Abdülhamid döneminin hemen başında sadece işlek bir telgraf merkezi ya da bürokrasi kadrosu genişlemiş bir saray değil, aynı zamanda başkıtabet ve şifre gibi önemli haberleşme misyonları üstlenmiş daireleri bünyesinde barındıran bir “istihbarat merkezi” haline gelecektir.

Bu dönemde, sadece kurumların ve bunların ulaştığı bilgilerin kontrolü yeterli görülmemiş, insanların bir araya gelip iletişim kurduk-

38 13 Şubat 1878'de İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesinin ortaya çıkardığı durumu tartışmak için Yıldız Sarayı'nda bir meşveret meclisi toplanmıştır. Mecliste İstanbul Mebusu Astarçılar Kethüdası Ahmed Efendi'nin “Bizim mütalaamıza müracaat etmekte geç kalınmıştır” mealindeki ifadesi üzerine, ertesi gün Meclis-i Mebusan padişah iradesiyle “tatil” edilmiştir; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 118-119.

ları her tür “sosyalleşme mekânları” kamu düzeni açısından potansiyel bir risk yuvası olarak algılanmıştır. Sosyalleşme mekânları arasında en bilinen örnek kahvehanelerdir. Özellikle Cengiz Kırılı’nın çalışmaları sayesinde, en azından 19. yüzyılın ortalarında kahvehane kültürünün devlet açısından ne anlama geldiğini ve devletin hangi amaçlarla kahvehaneleri izlediğini biliyoruz. Bu nedenle çok da ayrıntıya girmeden, Kırılı’nın tespitlerini tartışmak konunun özünün anlaşılması için yeterli olacaktır. Kırılı’ya göre yönetim açısından kahvehaneler potansiyel olarak bozguncu nitelik taşıdığına inanılan mekânlardır ve dedikoduların³⁹ çıkış noktasıdır, bu nedenle kahvehaneler yöneticilerin öncelikli hedefi haline gelmiştir. Bilhassa 1840’lar, yetkili makamların bu tür mekânlara karşı tutumunda önemli bir dönüşümün yaşandığı tarihlerdir. Söz konusu dönüşüm de, kahvehanelerin bilginin dolaşımında oynadıkları rolle ilgilidir; zira bu rol yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan kitle denetim sistemini üzerine çekmiştir. Kırılı’nın incelediği jurnallerin yarıya yakınının kaynağının kahvehaneler olması, bu bakımdan tesadüf değildir. Kırılı’ya göre 19. yüzyılın ortalarına doğru denetim sisteminin de önem kazanmasıyla ortaya çıkan bu dönüşüm, tüm Tanzimat dönemi boyunca devam etmiş ve sistematik bir hale geldiği II. Abdülhamid dönemine ulaşmıştır.⁴⁰ Artık önemli olan sadece bilgi toplamak değil, aynı zamanda da halkın düşüncelerini dik-kate almaktır; bu da devlet-toplum ilişkilerinin yeniden tanımlanmakta olduğunun bir işaretidir.⁴¹

Yakın dönem tarihyazımında kahvehaneler kadar ilgi çekmemekle birlikte, Osmanlı kentlerindeki diğer halka açık mekânlar, örneğin dükkânlar, sokaklar, meyhaneler, hamamlar, cami avluları, medreseler, dergâhlar ve esnaf loncaları da bilhassa iç istihbaratın üretiminde önemli birer kaynak niteliğinde olmuşlardır. Tüm bu alanlar kamu düzeni bakımından eşit risk içermese de, 19. yüzyılın sonlarına doğru tehlike tanımının ve denetim ted-

39 Jurnallerde “kil ü kâl” olarak geçer. II. Abdülhamid dönemine ait jurnallerde de bu kelimeye sıkça rastlanır; örneğin bkz. “Nakibüleşraf Tefvik Efendi mu’ayede-i hümayûn resminde tarafından ifâ-yı vekâlet etmek üzere kendisi temâruz edip mahdûmunu irsâl eylesinden mütehasıl vukû’ bulan kil ü kâle dâir arz kaydı,” *Kırımı-zâde...*, a.g.e., 236 nr. j.t.r. 29 Temmuz 1307 (10 Ağustos 1891).

40 Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu, Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri (1840-1844)*, s. 32-60; Lévy, *Osmanlı İstanbul’unda Asayiş (1879-1909)*, s. 84-86.

41 Lévy, *Osmanlı İstanbul’unda Asayiş (1879-1909)*, s. 86.

birlerinin dönüşüme uğramasıyla önemlerini korumuşlardır. Artık tehdit algısının sahip olduğu indetermine yapı nedeniyle, tehdit herkes ve her yerden gelebilir. Saraydaki Dağıstanlılardan gizli bir cemiyet kurarak padişahı devirmeye çalışmak suçlamasıyla sürgüne gönderilen Müşir Fuad Paşa⁴² ya da sarayın harem dairesinde yangın çıkararak sarayı alt üst eden ve sonrasında saraydan çıkarılan Feleksü Kalfa⁴³ örneklerinde olduğu gibi, tehdit algısı sarayın içinden, hatta sarayın kalbi olan harem dairesinden başlar. Tehdit algısının sarayın içinde ne derece yüksek olduğunu ortaya koyan bu tür örnekler, sarayın dışında, sokaklardaki tehdit potansiyelinin nasıl algılandığını anlamamıza yardımcı olur. Bununla birlikte Osmanlı yönetiminin, sosyalleşme mekânları ve bunlara ek olarak yabancı gazetelerden edindiği bilgileri arşivleyip bir bilgi havuzu oluşturma çabası da, kamuoyuna karşı gelişen duyarlılığın en açık göstergelerinden biri olarak dikkat çekicidir.⁴⁴

Diğer taraftan, 1860'lardan itibaren Osmanlı basınının gelişmesi, Gérard Chaliand'ın "enformasyon siyaseti"⁴⁵ olarak adlandırdığı kamuoyunu denetleme ve kontrol uygulamaları konusunda devleti yeni çözümler aramaya itmiştir.⁴⁶ Devletin kontrolünde olan *Takvim-i Vekayi* ve yarı resmi nitelikli *Ceride-i Havadis*'ten sonra, ilk özel gazete niteliğindeki *Tercüman-ı Ahval*'in 1860'ta yayınlanmaya başlaması, Osmanlı basınının gelişimi yolunda atılan ilk adım olarak değerlendirilir.⁴⁷ 1870'lerin ortalarına doğru başkentte kırkı aşkın gazete çıkarılmakta ve bu gazetelerden bazıları 10.000 tiraja ulaşmaktadır.⁴⁸ Basım teknolojisinin gelişmesi ve gazetelerin çoğalmasına ek olarak, basına ilgi duyanların –her ne kadar okuma yazma oranı çok düşük olsa da– artması, Osmanlı kamuoyunun ortaya çıkmasını hızlandıran en belirgin etkenlerden biridir. Yönetim açısından, kamuoyunun takibi sürecinde basının rolü muğlak kalsa da, bilginin dolaşımına gazetelerin

42 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 216.

43 Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Zeynep Berktas (Edi.), Timaş Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2016, s. 106-108.

44 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 86-88.

45 Chaliand, "Enformasyonun Stratejik Analizi," s. 114.

46 Osmanlı basını konusunda bkz. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 2005; Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

47 İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 184-185.

48 Yayınlanan gazetelerin isimleri ve özellikleri hakkında bkz. İnuğur, *a.g.e.*, s. 172-314.

azımsanmayacak derecede etkisi olduğu çok geçmeden farkedilmiştir. Dönemin güvenlik anlayışı ve politikaları gereği, zararlı görülen siyasi fikirler ve bunun sonucunda ortaya çıkan asayiş sorunsalı, her türlü matbu yayının kontrolü sonucunu doğurmuştur.⁴⁹ Nitekim dönemin istihbarat sisteminin çoğu kez sansür uygulamalarıyla birlikte anılması bir rastlantı değildir. Gerek –özellikle başkentteki– istihbarat sistemi ve gerekse sansür uygulamaları, denetim uygulamalarını aktif tutarak devletin güvenliğini temin etmek amacıyla birleşirler.

Basının gelişmesi ve kahvehane kültürünün canlılık kazanması gibi etkenlerle güç kazanan kamuoyu, yukarıda belirtilen uygulamalardan da anlaşıldığı gibi, Osmanlı iç istihbaratında temel takip alanlarından birini teşkil etmektedir. Bu durum, başkentte olduğu kadar imparatorluğun belli başlı vilayetlerinde de aşağı yukarı aynıdır. Nitekim Asaf Tuğay'ın aktardığı jurnaller arasında Selanik ve Manastır gibi kentlerin kahvehanelerine ait anekdotların bulunması, kamuoyu takibi uygulamalarının başkentle sınırlı kalmadığını göstermektedir. İmparatorluğun büyük vilayetleri, bilhassa Selanik, İzmir, Edirne, Manastır, Beyrut ve Şam gibi kentler, farklı derecelerde de olsa nüfus artışı, ticari açılım ve kültürel gelişme süreciyle birlikte, Abdülhamid dönemi güvenlik politikaları ekseninde dikkatle takip edilen kentler olmuşlardır.

II. Abdülhamid dönemi istihbarat sistemi söz konusu olduğunda, bu dönemde devreye sokulan güvenlik politikalarına da değinmek gerekmektedir. Abdülhamid dönemi istihbarat sistemi ve bununla ilgili olarak devreye sokulan güvenlik politikaları, imparatorluğun her türlü “tehdit”e karşı kendini nasıl konumlandığını göstermektedir. 19. yüzyıl dünyasının tüm karmaşasını ve dinamiklerini içinde barındıran bu otuz üç yıllık dönem, Osmanlı İmparatorluğu için bir yandan modern devlet aygıtının oluşturulma çabasının devam ettiği, diğer yandan imparatorluğun merkezileşme politikalarının önem kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde devreye sokulan güvenlik politikaları da bu çabalar çerçevesinde devletin büyük önem verdiği bir olgu haline gelmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik politikalarında iki amaç göze çar-

49 Lévy. *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 114-115.

par: Tüm araç ve imkânları kullanarak içeride imparatorluğu birlik içinde tutmak ve imparatorluğun varlığını Düvel-i Muazzama içinde konumlandırarak diplomatik denge politikalarıyla imparatorluğun “bir bütün olarak” varlığını sürdürmesini sağlamak.⁵⁰ Dünya Savaşı öncesi imparatorluklar devrinin kendine has güç mücadelelerinin fazlasıyla hissedildiği II. Abdülhamid döneminde, iç güvenlik ve bununla ilintili olarak istihbarat meselesi ele alınırken, dönemin idari, siyasi ve hukuki dönüşümlerinin günün dinamikleri ve dünya ve devlet görüşüyle bağlantısını anlamak gerekmektedir. Her şeyden önce altı çizilmelidir ki bu dönemde iç politika ile dış politikanın sınırları belirsizleşmiş, güvenlik pratiklerine konu olan iktidar mücadelelerinin kapsamı genişlemiş ve tehdit algısı imparatorlukta o döneme kadar olmadığı ve herkesi kapsayacak ölçüde artmıştır. Bu durum, ister istemez zamanla elit kesimden alt tabaka memura kadar devletin tüm kademesini etkileyen ve belirli bir sistem içine çeken bir hal almıştır. Joseph Roucek’in 1947’de yayınlanan *Social Control*⁵¹ isimli eseri güvenlik politikaları ve toplumsal kontrol kaygısı çerçevesinde II. Abdülhamid dönemindeki bu etkileşimi anlamamızı sağlayan tespitler içermektedir. Roucek’e göre hızlı toplumsal değişim süreçlerinin yaşandığı toplumlarda toplumsal kontrol, güvenlik politikaları çerçevesinde bireylerin “ortak değerlere uygun davranmalarını” ve zamanla belirli normları kabullenmelerini zorunlu kılar.⁵² Dolayısıyla burada, toplumun ve dönemin değer yargılarının dışında kalmamak için bireyin kendini döneme göre şekillendirmesi söz konusudur ve çok az sayıda insan bu normlara karşı koyabilir.

Özellikle belirtilmelidir ki bu dönemde sultanın güvenliği ile rejimin ve devletin güvenliği arasında bir paralellik kurulmuştur. Her ne kadar politik polislik ve genel asayişle ilgilenen gündelik polislik işi –Rusya örneğinde olduğu gibi– birbiriyle birlikte yürütülse de esas olan, iktidar tekeli elinde tutan padişah/halife ve onunla özdeşleştirilen devletin güvenliğidir. Bu bağlamda, bilhassa Çırağan Vakası ve Cleanthi Scalieri-Aziz Bey Komi-

50 Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, s. 40-41.

51 Bkz. Joseph S. Roucek, *Social Control*, D. Van Nostrand Company, Princeton, 1962.

52 Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, s. 36.

tesinin faaliyetlerinin ortaya çıkarılması sonrası, Abdülhamid'in kendini saraya kapatarak güvenlik meselesini hem kendisi, hem de imparatorluk için en büyük sorunsal haline getirmesi bir paranoya işaretinden fazlasını ifade etmektedir. Esasında II. Abdülhamid döneminde merkezin yaymaya çalıştığı politika, rejimin güvenliği ile devletin güvenliği arasında sağlam bir bağ kurulmasından ibarettir. Bu bağın en önemli araçları da, özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarla iyice anlaşıldığı gibi kamusal yardımlar, meşruiyet politikaları, refah projeleri ve kontrol etme uygulamalarıdır.⁵³

Yukarıda adı geçen ve aslında her ikisi de sabık padişah V. Murad'ı yeniden tahta geçirmeyi amaçlayan Çırağan Vakası ve Scalieri-Aziz Bey Komitesinin faaliyetleri, Abdülhamid dönemi kontrol uygulamalarının devreye girmesinde bir dönüm noktasını teşkil eder. Bunlardan ilki, Çırağan Vakası olarak adlandırılan olay, Ali Suavi'nin V. Murad'ı Çırağan Sarayı'ndan kaçırma girişimi olarak tarihe geçmiştir. Abdülaziz döneminde Avrupa'da bulunan ve V. Murad'ın tahta çıkışıyla İstanbul'a dönen Ali Suavi, II. Abdülhamid tarafından Galatasaray Lisesi müdürlüğüne atanmış; fakat kısa süre sonra görevinden alınması yeni padişahla arasını hızla bozmuştur. V. Murad'ı kaçırma teşebbüsünde bu ara bozukluğunun ne kadar etkili olduğu bilinmese de, Ali Suavi'nin II. Abdülhamid'den hoşlanmadığı ve görüşlerine daha uygun bulduğu V. Murad'ı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Ali Suavi'nin bu dönemde yalnız başına hareket etmediği ve çevresinde belirli bir oluşumun var olduğu görülür. Nitekim Bernard Lewis şu ana kadar kanıtlanmadığının altını çizse de, Ali Suavi ve İngiliz karısının o dönemde Türkiye'de bulunan İngiliz Parlamenter Butler-Johnstone'la ilişkisi olduğunu belirtir.⁵⁴ Ayrıca Ali Suavi'nin karmaşık kişiliği ve ilişkiler ağının, II. Abdülhamid'in Çırağan Vakasının meydana gelmesinde İngiltere'den şüphelenmesinde etkili olmuştur.

Ali Suavi'nin 19 Mayıs 1878'de, harekettten bir gün önce *Basiret* gazetesinde verdiği ilanla yandaşlarına harekete geçmek için işaret vermesi, Çırağan Vakasının tek bir kişinin organize edemeyeceği çok yönlü bir girişim olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Çırağan Vakasıyla ilgili başta İsmail

53 Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, s. 82.

54 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 239.

Hakkı Uzunçarşılı olmak üzere Bernard Lewis ve François Georgeon gibi araştırmacıların verdiği bilgiler, bu girişimin profesyonelce planlanmış bir hareket olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁵ 20 Mayıs sabahı Çırağan Sarayı'nın önünde çoğunluğu muhacir olan beş yüz kişinin toplanmasıyla başlayan teşebbüs, saray görevlilerinin zaptiye haber vermesi üzerine Çırağan'a gelen Beşiktaş Serkomiseri Hasan Paşa'nın Ali Suavi'yi bir sopa darbesiyle öldürmesi ve teşebbüse katılan muhacirleri dağıtmasıyla son bulur. Böylece, Georgeon'un "çalkantılı yılların tarihinde önemli bir yer tutan, fakat aslında bir gün bile sürmemiş önemsiz bir olay"⁵⁶ olarak tanımladığı bu olay, tarihe Çırağan Vakası olarak geçer. Bu olayın tarihin arka planında kalan belki de en önemli yönü, II. Abdülhamid'in başkentten başlayarak kısa sürede tüm imparatorluğa yayılacak olan istihbarat sistemi ve geniş kapsamlı kontrol uygulamaları için bir gerekçeyi, bir dönüm noktasını temsil etmesidir.

Çırağan Vakasının üzerinden iki ay bile geçmeden, Temmuz 1878'de Osmanlı zaptiyesine ulaşan bir ihbar, bu kez Cleanthi Scalieri-Aziz Bey Komitesinin faaliyetlerini ortaya çıkarır.⁵⁷ Osmanlı arşivlerinde yer alan kayıtların⁵⁸ yanı sıra, Paul Dumont'un Fransız arşivlerinde yaptığı araştırmalara dayanan çalışması, bu olayın mahiyetini ortaya koyar niteliktedir.⁵⁹ Buna göre iki ayaklı bir planla, V. Murad'ı Çırağan Sarayı'ndan çıkarıp mümkünse biat etmeyi ya da hiç olmazsa Avrupa'ya kaçırmayı amaçlayan komite, Hüsnü adlı V. Murad'ın eski adamlarından birinin ihbarıyla zaptiyenin baskınına uğrar ve dağıtılır. Komiteye adını veren üyelerden

55 Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası," *Belleten*, C. VIII, S. 29, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1944, s. 71-118; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 238-240; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s.125-130.

56 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s.126.

57 Bu komitenin faaliyetleriyle ilgili bkz. Ahmet Kısa, "Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878)," Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

58 Bu konuda bilhassa şu iki belgeye bakılabilir: BOA, Y.EE., 23/5, H. 13.08.1295 (M. 12.08.1878) "V. Murad'ı tekrar padişah yapmak isteyen Aziz Bey ve Kleanti Skaliyeri Komitesi azalarının istintaknamelelerine dair," BOA, Y.EE., 23/6, H. 24.09.1295 (M. 21.09.1878) "V. Murad'ı tekrar padişah yapmak isteyen Aziz Bey ve Kleanti Skaliyeri Komitesi azalarının ifadelerine ilişkin yazışmalar." Söz konusu belgeleri İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Beşinci Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi" adlı makalesinde kullanmıştır.

59 Bkz. Paul Dumont, *Osmanlılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, Ali Berktaş (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Aziz Bey, evkaf nezaretinde görevli üst düzey bir memurdur. Daha ilginç bir kişiliğe sahip, İstanbul doğumlu bir Rum olan Cleanthi Scalieri⁶⁰ ise İstanbul'da Fransız Obediyansına bağlı olarak Mart 1868'de Rum "Proodos (Terakki)" Mason Locasına dahil olmuş, 1875'te "L'union d'Orient (Şark Birliği)" adlı locada görev almıştır. Scalieri'nin en dikkat çekici faaliyeti, o dönemde veliaht olan Şehzade Murad'ı tekris ederek mason olmasını sağlamasıdır.⁶¹ Scalieri'nin bazı mektuplarına da yer veren Dumont'un çalışması incelendiğinde, Osmanlı hükümetinin bu dönemde Mason localarını mümkün olduğunca göz önünde tutmaya çalıştığı ve bunun loca mensupları arasında rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır. Örneğin Cleanthi Scalieri loca üyelerine hitaben hazırladığı bir mektubunda "(...) Kim bilir kaç kez mabetlerimizin kapılarında hafiyeler dolaştığını gördük ve kaç kez Müslüman biraderleri ihbar edebilmek için tekris olan insanlara nur-ı ziya verdik (...)"⁶² diyerek Mason localarının sıkı sıkıya takip edildiğini ve hatta bu iş için localara kaydolanlar bulunduğunu ifade etmiştir.

Tıpkı Ali Suavi'nin teşebbüsü gibi V. Murad'ı tahta geçirmeye yönelik bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. Zaptiye baskını esnasında komite üyelerinden Scalieri, Ali Şefkati⁶³ ve Nakşibend Kalfa'nın aralarında bulunduğu grup kaçmayı başarıp yurtdışına çıkarken, diğerleri hapis ya da kalebentlik gibi çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.⁶⁴ Aslına bakılırsa Abdülhamid iktidarının henüz ikinci yılında meydana gelen her iki olay da, otuz üç yıllık saltanatın geri kalanının üzerinde derin izler bırakması bakımından önemlidir. Bir defa, tahta yeni geçmiş bir padişah olarak II. Abdülhamid'in ağabeyinin tahta çıkarılmak için kaçırılmak istenmesi, zaten şüpheli bir karaktere sahip olan genç padişahı derinden etkilemiştir. Nitekim Georgeon kapsamlı Abdülhamid biyografisinde, bu

60 Cleanthi Scalieri'nin hayatı ve faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skalieri-Aziz Bey Komitesi," *Belleten*, Cilt-VIII, Sayı: 29-32, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1944, s. 245-328; Florian Riedler, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet Siyasi Kültür ve Komplolar*, Picus Yayınları, İstanbul, 2012, s. 123-144.

61 Dumont, *Osmanlılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, s. 175-177.

62 Dumont, *Osmanlılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, s. 179-181.

63 Ali Şefkati ve faaliyetleriyle ilgili bkz. Ahmet Kısa, "Jön Türk Neşriyatında Öncü Bir Gazete: İstikbal ve Ali Şefkati Bey," *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 2016, s. 3-24.

64 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 241.

girişimlerin sultan üzerinde nasıl olumsuz bir etki yarattığını oldukça net bir şekilde tahlil etmiştir. Georgeon'a göre sultanın Yıldız Sarayı'na "kapanması"nın ve aynı zamanda "Abdülhamid mutlakiyeti"nin başlangıç tarihi 20 Mayıs 1878'dir.⁶⁵ Lewis de benzer bir düşünceyle V. Murad'ı kaçırma girişimlerinin "II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi eğilimlerini" pekiştirdiğini ifade eder.⁶⁶ Mutlakiyet yönetimine geçişin net bir tarihi olmasa da, Çırağan Vakasının ve Scalieri-Aziz Bey Komitesinin faaliyetinin, II. Abdülhamid'i imparatorluğun ve bilhassa başkentin haber alma fonksiyonlarını gözden geçirmeye ittiğine şüphe yoktur. Öyle ki Çırağan teşebbüsünden sonra ilk iş olarak Çırağan Sarayı'nın muhafazasında görevli zaptiye ve hafiye sayısı artırılacak ve güvenlik-istihbarata dönük bu tedbir, Çırağan Sarayı'ndan başlayarak zaman içinde başkent ve imparatorluğun geneline yayılacaktır.

İç istihbarat ve merkezi haber alma faaliyetleri bakımından her iki teşebbüs de dönemin istihbarat sistemine ivme kazandıran olaylar olarak değerlendirilebilir. Esasında Findley'in de vurguladığı gibi Çırağan Vakası ve Scalieri-Aziz Bey Komitesinin faaliyetleri, II. Abdülhamid'in güvenlik ve korunma anlayışının zaman içinde geçirdiği değişim, rejimin mutlakiyete doğru kayması ve nihayet Yıldız Sarayı merkezli bir denetim mekanizması kurulması; bunların tümü birden "devrin şartlarına özgü" bir istihbarat sistemini basamak basamak ortaya çıkaran etmenler arasında gösterilebilir.⁶⁷ Üstelik bilhassa Yıldız Sarayı, sadaret, dahiliye ve hari-ciye nezaretleri gibi kurumlar arasında yapılan yazışmaların niteliği ve bu yazışmalar arasında padişaha suikast tasavvuru,⁶⁸ yabancıların İstanbul'daki bazı faaliyetleri,⁶⁹ Ermeni hareketi benzeri toplumsal-ayrılıkçı hareketlenmeler⁷⁰ ve çeşitleri çoğaltılabilecek çok sayıda "tehdit" içerikli raporun bulunması, bu sistemin Osmanlı İmparatorluğu'nda hangi ihtiyaçları karşılamak için yerleştiğini ortaya koymaktadır. II. Abdülhamid'in patrimonial hanedan sisteminin getirdiği yetkileri sonuna kadar kullana-

65 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s.129.

66 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 241.

67 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, s. 261.

68 Bkz. BOA, Y.PRK.AZJ., 20/57, H. 02.04.1309 (M. 05.11.1891).

69 Bkz. BOA, Y.A.HUS., 171/50, H. 06.10.1299 (M. 22.07.1882).

70 Bkz. BOA, Y.PRK.BŞK., 18/77, H. 11.12.1307 (M. 29.07.1890).

rak “kişisel hâkimiyet”e dönük siyasi bir sistem kurması ve Yıldız Saray’ını da denetim odaklı bu sistem için geniş anlamda bir merkez haline getirmesi, dönemin istihbarat sisteminin dayanaklarından biridir. Diğer taraftan Yıldız Sarayı merkezli bu idare tarzını ya da II. Abdülhamid’in devlet yönetimindeki hâkimiyetini keyfi idare veya devlet kurumlarını misyonsuz bırakan yönetim biçimi olarak görmek, istihbarat sistemi de dahil imparatorluğun 19. yüzyılda sahip olduğu kendine has denetim mekanizmasının yanlış anlaşılmasına sebebiyet verir. Bu dönemde Yıldız Sarayı merkezli bir istihbarat sistemi olduğu kadar, vilayetlerde yerel yöneticilerin, sınırlarda kumandanların ve askeri yetkililerin, merkezde dahiliye ve zaptiye nezaretlerinin, ayrıca İstanbul’da şehremaneti, mutasarrıflıklar ve karakolların dahil olduğu çok boyutlu bir iç istihbarat mekanizması mevcuttur. Bununla birlikte istihbarat sistemine katılan aktörlerin oldukça yetkin ve işini ciddiyetle yapan kişiler oldukları ve sistemin basit bir kurgudan ya da “jurnalcilik” adı altında tek kelimeyle tanımlanabilecek bir mekanizmadan ibaret olmadığı savunulabilir. Dolayısıyla Hamidiye dönemi denetim-kontrol uygulamalarının ve bunun bir parçası olan istihbarat sisteminin doğru anlaşılması, saray istihbaratının ve dönemde önemli bir yer tutan jurnalcilik kadar, ülkenin geneline hâkim olan ve dahiliye-zaptiye nezareti gibi kurumların sıklıkla dahil oldukları istihbarat mekanizmasının anlaşılmasına bağlıdır. Bu amaçla bu bölüme Abdülhamid dönemi iç istihbaratının yapısı ve işlevini değerlendirerek devam etmek gerekecektir.

Devlet Merkezi

Hobsbawn’un “imparatorluklar çağı”⁷¹ adını verdiği ve dönemsel olarak 1789-1914 arasını kapsadığını belirttiği uzun 19. yüzyılın, bir yandan Avrupa emperyalizminin zirveye ulaştığı, büyük devletler arasındaki rekabetlerin şiddetlendiği, milliyetler sorununun ağırlaşp liberal kapitalizmin yarattığı dönüşümlerin hissedilir hale geldiği, diğer taraftan toplumsal sorunların ve toplumsal taleplerle ortaya çıkan ideolojilerin giderek yükseldiği bir dönem olarak günümüz dünyasını şekillendirdiğine şüphe yoktur. Osmanlı

71 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 14.

İmparatorluğu için de “en uzun yüzyıl”⁷² olarak nitelendirilen 19. yüzyılda, yüzyıllardır devam eden yönetim aygıtlarının kurumsal ve işlevsel dönüşümlerinin hız kazanması, modern devlete geçişin en önemli aşamalarından biri olmuştur. 19. yüzyılda “hükmetme” anlayışının değişmesiyle birlikte yönetmenin anlamı, ortaya çıkan yeni teknikler ile bambaşka bir düzleme kaymıştır. Artık devlet, işlev alanı genişlemiş ve yoğunlaşmış, dış tehdit algısı değişmiş, sınırları içindeki nüfusu daha sıkı kontrol etme arzusundan dolayı nüfusun ayrıntılı bilgisine sahip, basın ve kamuoyunu dikkatle izleyen, iktidarını topluma yansıtmaya çalışan ve tüm bunların sonucunda güvenlik algısı gelişmiş bir fonksiyona sahiptir. Farklı coğrafyalarla birtakım benzerlikler ve farklılıklar olsa da, devletin dönüşümü Osmanlı İmparatorluğu açısından da 19. yüzyılın son çeyreğinde bu çerçevede anlamlandırılabilir.⁷³

Güvenlik algısı ne kadar gelişmiş olursa olsun, 19. yüzyıl dünya-sının şartları içinde merkeziyetçi bir bürokratik yapısı ve bu yönetimin bir gereği olarak etkin bir haberleşme ağı bulunan Osmanlı İmparatorluğu’nun “kurumlaşmış” bir istihbarat teşkilatına sahip olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu noktada modern kıstaslarla yapılacak bir karşılaştırmadan çok, devrin şartlarını göz önüne almak gerekir. Her ne kadar 19. yüzyıl sonlarında Britanya, Fransa, Almanya, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya gibi ülkelerde istihbarat servisleri şekillenmeye başlasa da, bunların büyük çoğunluğu ordunun bir parçası olarak askeri istihbarat ağırlıklı faaliyet yürütüyorlardı.⁷⁴ Örneğin Fransa’da, iç güvenlik birimlerinin bünyesinde faaliyet gösteren ve daha çok politik polislik işleriyle uğraşan Sûreté ya da Avusturya-Macaristan’da 1848 devrimleri sonrası askeri istihbarat ağırlıklı faaliyet yürüten Evidenzbureau gibi istihbarat birimleri oluşturulmuş olsa da,⁷⁵ Batıda müstakil istihbarat teşkilatları kurulması, Amerika

72 Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 101; Metin Hülagü, “Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve Demiryolu Politikası,” *Devr-i Hamid*, C. III, Kayseri, 2011, s. 101.

73 Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, s. 257.

74 Douglas L. Wheeler, “A Guide to the History of Intelligence 1800-1918,” *The Intelligence: Journal of U.S. Intelligence Studies*, S. 19, Virginia, 2012, s. 48; Michael Warner, “Sources and Methods for the Study of Intelligence,” *Handbook of Intelligence Studies*, Loch K. Johnson (Edi.), Routledge, New York, 2007, s. 18. 19. yüzyıl sonu Amerikan askeri istihbaratı hakkında bkz. Mark M. Lowenthal, *Intelligence From Secrets to Policy*, CQ Press, Dördüncü Baskı, Washington, 2009, s. 12.

75 Wheeler, “A Guide to the History of Intelligence 1800-1918,” s. 48.

Birleşik Devletleri ve Almanya örneklerinde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında rastlamaktadır.⁷⁶

Tablo 1. Bazı Ülkelerde İlk Daimi İstihbarat Oluşumları⁷⁷

Yıl	Ülke	Servis Adı	Tür
1860	Almanya	Section III b	Askeri İstihbarat
1875	Fransa	Deuxieme Bureau	Askeri İstihbarat
1881	Japonya	Kempei Tai	Askeri Kontrespiyonaj
1881	Rusya	Okhrana	Gizli Politik Polis
1885	ABD	Bureau of Military Infor.	Askeri İstihbarat
1887	Britanya	Department of Naval Intelligence	Donanma İstihbaratı
1909	Britanya	MO-6 (sonra MI-6)	Dış İstihbarat

Tablodaki istihbarat oluşumlarının kuruluş tarihlerinden de anlaşıldığı gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısı dünyadaki çoğu ülkeyi birbiriyle benzeşmeye zorlayan küresel bir homojenleşme durumu ile karşı karşıya bırakır. Osmanlı İmparatorluğu gibi Batıyı takip etmeye yüzyıllar öncesinden başlamış devletlerin siyasi ve askeri doktrinleri de, rakipten farklılaşmaya değil rakibe benzeyerek ona üstün gelme çabasına dayalı hale gelir. Bilhassa 1850'lerden sonra giderek ulus-devletleşmekte olan 19. yüzyılın monarşileri, aralarındaki siyasi, ticari ve askeri rekabetin şiddeti arttıkça birbirleriyle daha çok kaynaşmaya ve birbirlerine daha çok benzemeye başlarlar. Devletler arasında ortak bir “devletlerarası” ya da “uluslararası” hukukun ve ilişkinin ortaya çıkması da bu kaynaşmanın bir sonucu olarak düşünülebilir. Bu noktada söz konusu “kaynaşma süreci”nden diplomatik ilişkiler kadar istihbarat faaliyetlerinin de etkilendiğini ve bu konuda belirli bir standartlaşmanın başladığını özellikle belirtmek gerekir. Bilhassa teknolojik gelişmelerle hız kazanan haberleşme ve ulaşım imkânları, önceki yüzyıllarda “gizli bilgi” konumunda olan teknik ve taktik verilerin daha

⁷⁶ Bkz. Milliot, “Bir Tarih yazım Denemesi: Yeni Bir Polis Tarihine Doğru mu?,” *Jandarma ve Polis (Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar)*, s. 85-116; Chaliand, “Enformasyonun Stratejik Analizi,” s. 114-128.

⁷⁷ Wheeler, “A Guide to the History of Intelligence 1800-1918,” s. 48.

hızlı toplanması ve yayılmasını mümkün kılar. Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere geç 19. yüzyıl devletlerinin istihbaratın paylaşımında sıklıkla kullanmaya başladıkları telgraf teknolojisi, bu konuda bir devrim niteliği taşımaktadır. 19. yüzyıl öncesinde istihbarat faaliyetleri, ağırlıklı olarak bizzat siyasi ve/veya askeri liderin şahsı etrafında kurduğu casus/muhbir ağı ile yürütülürken, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık, istihbarat konusunda uzmanlaşmaya başlamış bürokratlar, askeri ataşeler ve bizzat devletin görevlendirdiği dış temsilcilikler bünyesinde çalışan istihbarat memurları görev almaya başlarlar.⁷⁸ Dolayısıyla 19. yüzyıldaki istihbarat faaliyetlerinin önceki yüzyıllara nazaran formelleşip yetkinleştiği ve daha karmaşık bir yapıya büründüğü söylenebilir.

19. yüzyıl istihbarat dünyasında, yüzyıllardır aktif olarak kullanılan askeri istihbaratın yanında ilk sivil istihbarat organizasyonları oluşmaya başlamış ve bu organizasyonlar daha çok dedektiflik, politik/siyasi polislik ve güvenlik ajansları şeklinde ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Pinkerton Dedektiflik Ajansı bu organizasyonlardan biri olarak örnek gösterilebilir. Resmi adı "Pinkerton Ulusal Dedektiflik Ajansı (Pinkerton National Detective Agency)" olan ajans Allan Pinkerton (1819-1884) tarafından kurulmuş ve özel güvenlik ve dedektiflik ajansı olarak 1850'lerden itibaren faaliyet göstermiştir. Ülkedeki tren ve posta soygunları da dahil olmak üzere her türlü asayiş olayıyla ilgilenen Pinkerton Dedektiflik Ajansı, Amerikan İç Savaşı sırasında (1861-1865) Başkan Abraham Lincoln'a istihbarat hizmeti vererek savaştan sonra yarı resmi bir kuruluş haline gelmiştir. Nitekim CIA yayınları da dahil çoğu kaynakta Pinkerton Dedektiflik Ajansının "Amerikan gizli servislerine öncülük ettiği" kayıtlıdır.⁷⁹ Pinkerton örneğinde olduğu gibi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer Batı ülkelerinde de benzer dedektiflik/politik polislik organizasyonları şekillenmeye başlamıştır.

78 Yıldız, "Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ateşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ateşe Raporları," s. 240-241; Wheeler, "A Guide to the History of Intelligence 1800-1918," s. 47.

79 CIA/The Office of Public Affairs, *Intelligence in the Civil War*, s. 9. Amerika Birleşik Devletleri'nde görevli Osmanlı diplomatlarının İstanbul'a gönderdiği raporlarda "Pinkerton Hafıyye Me'murları İdâresi" adıyla anılan bu organizasyon, daha önce de ifade edildiği gibi özellikle Amerika'daki Ermeni kömetlerine yönelik faaliyetlerde Osmanlı diplomatlarının istihbarat görevlerinde kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise geç 19. yüzyılda devletin sahip olduğu siyasi ve bürokratik yapı, devrin istihbarat ağını şekillendiren en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Abdülhamid dönemi devlet aygıtının geçirdiği siyasi varyasyonun ayrı ve özel bir yeri vardır. Önceki bölümde ifade edildiği gibi II. Abdülhamid dönemi, şüphesiz, Osmanlı imparatorluk tarihinin en koyu mutlakiyetçi ve en kuvvetli merkeziyetçi biçiminin hüküm sürdüğü bir dönem olmuştur. Muhalefetin “istibdat” olarak nitelendirdiği bu yönetim biçimi aslında dönemin istihbarat ağına ivme kazandıran olgulardan biridir. Bu dönemde gerek imparatorluğun dahili yönetimiyle ilgili vilayetlerden telgraf ve mektup gibi araçlarla gönderilen haberlerin, gerekse dışişlerini ilgilendiren diplomatik rapor, istihbarat raporları ve benzeri raporların toplandığı merci –dolayısıyla da istihbarat ağının ana merkezi– Yıldız Sarayı olmuştur. III. Selim'den itibaren padişahların yazları dinlenmek için tercih ettikleri Beşiktaş sırtlarındaki Yıldız mevkii, II. Abdülhamid'in tahta geçişinin ardından tam anlamıyla olmasa da bir “Saray” görünümü almaya başlamıştır. Kabul etmek gerekir ki otuz üç yıllık II. Abdülhamid saltanatında hükümdarın ikametgâhı ve imparatorluğun en önemli kurumu olarak bu saray, merkezi idarenin kalpgâhını oluşturmıştır. Bu dönemde Yıldız Sarayı Babiâli karşısında zaman zaman otoriteyi temsil eden, zaman zaman da Babiâli'ye hükmeden bir idare merkezi görünümü almıştır. Esasen 19. yüzyılda, bilhassa Tanzimat Fermanının ilanından sonra hükümetin yanında arka plana düşmeye ve idareden çok temsili görevler üstlenmeye başlayan Osmanlı Sarayı, II. Abdülhamid döneminde idarede yeniden söz sahibi olacaktır. Özellikle Şubat 1878'de I. Meclis-i Mebusanın “tatil” edilmesinden sonra hissedilmeye başlanan bu durum, ilerleyen yıllarda hilafet makamına ısrarla vurgu yapılmasıyla açıkça görülecek, Babiâli'yi ise büyük kararların alınmasından çok, bürokratik işlerin yürütüldüğü bir idare merkezi haline getirecektir.⁸⁰ Findley'in ifadesiyle “Yıldız Sarayı Abdülhamid döneminde sivil-bürokratik mekanizmanın merkez unsurunu oluşturacak; tüm Babiâli ve sivil bürokrasi ise bu geniş mekanizmanın bir bölümünde yer alacaktır.”⁸¹ Bu yönüyle ve Osmanlı bürokratik

80 Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 488.

81 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babiâli (1789-1922)*, s. 261.

yapısının değişim geçirmesinin de etkisiyle Yıldız Sarayı bu dönemde birbirinden çok farklı ve karmaşıık misyonlar üstlenmiştir.

Dönemin istihbarat ağında Yıldız Sarayı'nın üstlendiği dört önemli misyondan söz edilebilir. Bunlardan ilki, Yıldız Sarayı'nın imparatorluğu en uzak vilayetlere bağlayan işlek bir telgraf merkezi olmasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısı, tıpkı demiryolu, telefon ve fotoğraf teknolojisi gibi Osmanlı ülkesinin telgraf teknolojisiyle tanıştığı dönem olmuştur.⁸² Avrupa'da, İngiltere ve Fransa'da 1840'larda demiryolu hatlarına paralel olarak çekilmeye başlanan ilk telgraf hatları Osmanlı İmparatorluğu'na Kırım Savaşı sırasında gelecektir. Cephedeki birliklerle hızlı iletişim kurmak amacıyla İngilizler tarafından deniz altından Balaklava-Varna-İstanbul arasına ilk hat çekilmiş; 1860'ların sonlarına gelindiğinde ise Rumeli'nin büyük bölümü ile Bursa, Trabzon, Erzurum, Kars gibi Anadolu vilayetleri ve Basra gibi imparatorluğun uzak vilayetleri merkezle telgraf aracılığıyla iletişim kurabilme imkânına kavuşmuştur.⁸³ Abdülhamid dönemine gelindiğinde, son yirmi yılda yapılan çalışmalarla Osmanlı vilayetlerinin büyük bölümüyle telgraf iletişimi kurulabilmektedir. II. Abdülhamid daha çok Girit ve Arabistan gibi imparatorluğun henüz telgrafla buluşmadığı denizaşırı ve uzak bölgelerine hatlar ektirmiştir. Bununla birlikte bu dönemde posta ve telgraf nezaretinin teşkilatlanması devam ettirilerek bu kurumun taşrada da birimler kurması sağlanmış ve her türlü haberleşmede bu kurum yetkili kılınmıştır.⁸⁴ Bunun dışında Yıldız Sarayı'nın mabeyn başkitaibetine bağlı bir hususi şifre dairesi oluşturularak, valiler, vali muavinleri, kumandanlar, sefirler, sefaret müsteşarları, şehbenderler ve özel görevle çeşitli bölgelere gönderilen memurlara şifre anahtarı verilmiş ve bu yetkililerin doğrudan doğruya Yıldız Sarayı ile iletişime geçmeleri sağlanmıştır. Bu konuda en

82 Selim Deringil telgraf teknolojisini zırhlı gemi ve makineli tüfekte birlikte 19. yüzyıl monarşilerinin "var oluş mücadelesi"nde kullandıkları temel araçlar arasında sayar; Deringil, *Simgeden Millete-II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, s. 13.

83 Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye*, C. VI, İstanbul, 1985, s. 1647-1652.

84 Nitekim Osmanlı ülkesindeki ilk telefon hattı da İstanbul'daki posta ve telgraf nazırının odası ile telgraf müdürlüğü arasında 1881'de çekilmiş; fakat Önay'a göre bu hat denetimsiz ve gizli haberleşmede kullanılabileceğı endişesiyle söktürülmüştür; bkz. Aliye Önay, "Türkiye'de İlk Telefon Teşkilâtı'nın Kuruluşu," *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, C. X, No: 56, Mayıs 1972, s. 7.

dikkat çekici tespit, yine sultanın en yakınındaki isimden, Başkâtip Tahsin Paşa'dan gelmiştir. Paşaya göre Yıldız Sarayı'nın telgraf politikası ve özellikle de hususi şifre dairesinin tesisi "Sultan Hamid'in bütün muamelat-ı devleti sarayda toplamak ve her tarafa şamil bir istihbar ve kontrol şebekesi vücuda getirmek hususundaki siyaseti"nin bir sonucudur.⁸⁵

İkinci misyon olarak, Yıldız Sarayı istihbarat raporlarının ulaştırıldığı son merkezdir. Bilhassa, II. Abdülhamid'in kişisel hizmetçilerinin oluşturduğu "Küçük Mabeyn"den ayrı tutulmak için "Büyük Mabeyn" olarak adlandırılan Yıldız Sarayı'nın bir bölümü, bir bakıma kalem dairesi vazifesi görerek bilgi/haber alışverişinde önemli görevler üstlenmekteydi. Yıldız Sarayı'na gelen ve giden tüm yazılar, bunun yanında vilayet ve dış temsilciliklerden ulaştırılan her türlü istihbari rapor mabeyne bağlı başkitâbet dairesinin elinden geçmiş ve bu daire Findley'in deyimiyle "Hamidiye sisteminin en önemli bürokratik dairelerinden biri haline gelmiştir."⁸⁶ Ayrıca mabeyn dairesi mensuplarının sadrazamın dahi her isteğinde görüşemediği sultana doğrudan doğruya ulaşma imkânına sahip olmaları gördükleri vazifenin önemini ortaya koyar niteliktedir. Aslına bakılırsa burada, çok belirgin olan, ama genellikle perde arkasında kalmış Osmanlı bürokrasisinin bir özelliği ortaya çıkmaktadır: Haberin elde edildiği ana kaynaktan, son ulaştırıldığı merkez olan Yıldız Sarayı'na gelinceye değin güvenliğini sağlamak ve bilgiyi hızlı bir şekilde merciine ulaştırmak, Osmanlı bürokrasisinin Yıldız Sarayı'na karşı yüklendiği önemli görevlerden biri ya da başka bir ifadeyle Yıldız Sarayı'nın bürokrasiden önde gelen beklentilerinden biri olmalıdır.

Tüm bu haber alma ağının bir parçası olarak son karar mercii ve imparatorluğu yöneten yazışmaların çıkış noktası olması, Yıldız Sarayı'nın diğer önemli misyonlarıdır. Örneğin başkentte, coğrafi bölgelere göre sınıflandırılan istihbarat ağının üst mercileri zaptiye nezareti, dahiliye nezareti, sadaret makamı ve nihayet Yıldız Sarayı'dır. II. Abdülhamid dönemi boyunca Yıldız Sarayı, istihbarat yazışmalarının son muhatabıdır ve karar alıcı yegane merkezdir. Nitekim daha çok Osmanlı

85 Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, s. 26.

86 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, s. 262.

bürokrasi yapısıyla ilgili olsa da, aylık bin-iki bin kuruşluk hafiye tahsisatı taleplerinin dahi dahiliye nezaretinden sadarete, sadaretten de saraya arz edildiğini ve sarayın izninden⁸⁷ sonra onaylandığını görüyoruz.⁸⁸ Bu noktada özellikle dahiliye nezareti ve sadaret makamı ile Yıldız Sarayı arasında geçen yazışmalar ayrı bir öneme sahiptir ve bu yazışmalar sultanın istihbarata dayalı her türlü habere özel ilgi duyduğunu gözler önüne serer.⁸⁹ Her ne kadar raporlarda devleti doğrudan doğruya tehdit eden ya da siyasi bir hüviyet taşıyan haberler ender olarak yer alsa da, bu raporlar mabeyn tarafından saklanıp sınıflandırılmış,⁹⁰ gerektiğinde ilgili mercilere ek bilgi talebi ya da talimatlarda bulunulmuştur. Talimatlar irade-i seniyye ve raporlarda genellikle “tedâbir-i lâzıme icâbı” ve “vukû’âta meydan verilmemesi”⁹¹ gibi ifadelerle ya da gereğinin yapılmasını emreden “olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir” gibi kalıplarla yer almaktadır.⁹²

Yıldız evrakına göre, resmi olarak Yıldız Sarayı’na ulaştırılan istihbarat raporları üç ana kaynaktan elde edilmektedir:

1. Merkezde, vilayetlerde ve dış temsilciliklerde görevli hafiye memurlarının gönderdikleri istihbarat raporları/jurnaller;⁹³

87 Findley bunu “istizan (izin isteme)” terimiyle açıklar ve bu konuda “Abdülhamid devrinde her şey için izin istenmesi gerekiyordu” tespitinde bulunur; Findley, “Osmanlı’nın İdari Mirası ve Modern Ortadoğu”, *İmparatorluk Mirası, Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*, s. 224.

88 Örneğin bkz. “(...) icrâ-yı tahkikât yolunda sarf olunmak üzere Beyrut vilâyetine şehri bin beş yüz kuruş hafiye tahsisâtı itâsı hakkında (...)”, BOA, *DH.MKT.*, 288/56, H. 27.03.1312 (M. 28.09.1894).

89 Yıldız Sarayı Başkışâbet Dairesi’ne sunulan raporlar arasında “İstinye’de bir değirmende iyi una kalitesiz un karıştırılarak halk sağlığının tehdit edildiğine dair istihbarat”ın yer alması, bu haber çeşitliliğini ortaya koyar; bkz. BOA, *DH.MKT.*, 1685/88, H. 07.05.1307 (M. 30.12.1889).

90 Bunu, bir konuda bilgi talep edildiğinde ya da bir emir verileceğinde sık sık eski yazışmalara atıf yapılmasından anlayabiliyoruz.

91 Örneğin bkz. “Ermenilerin Pazar günü Kumkapı Galata Beyoğlu Makriköy semtlerinin birinde bir uygunsuzluk ibkâ’i fikrinde bulundukları istihbâr kılınmış olduğundan serfân tedâbir-i lâzıme icâbı ve o mahâlde vukû’âta meydan verilmemesi bâ-irâde-i seniyye (...) taraf-ı valâ-yı Seraskeri ile Zabtiye Nezâret-i Cefilesi’ne iş’âr kılınmış (...) ve men’-i vukûât için asker veya jandarma ile tedbir alınması (...)”, BOA, *Y.PRK.ASK.*, 62/55, H. 04.12.1307 (M. 22.07.1890).

92 İrade ve resmi yazışmalardaki bu ifadeler üzerine bir inceleme için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “İrade-i Seniyye,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 1994, s. 391-392.

93 Örneğin bkz. çeşitli jurnal örnekleri; “(...) Bugün saat yedi buçukda Reşad Efendi Zincirlikuyu köşküne gidip akşamüzeri sarayına geldiği me’mûrlarının jurnallerinden; bugün Kemaleddin Efendi saat beş râddelerinde Balmumcu çiftliğine gidip oradan Beyoğlu’na ve Galata’ya uğrayarak sarayına geldiği me’mûrlarının jurnallerinden; bugün Hayreddin Paşa’nın yalisına kimsenin gelmediği me’mûrlarının

2. Vilayet ve dış temsilciliklerden telgraf ve mektup gibi dönemin iletişim araçlarıyla iletilen diplomatik rapor ve istihbarat raporları;⁹⁴
3. Merkezde, Babıâli, seraskerlik, nezaretler ve diğer devlet dairelerinden ulaştırılan tezkireler, vukuat raporları, haber raporları ve arızalar.⁹⁵

jurnallerinden; Mısırlı Halim Paşa'nın, dairesinde bulunanların kâffesine ruhsat verip yalnız üç kişi bırakmış olduğu, muhbirimiz Reşid Bey tarafından vürüd eden jurnalden anlaşılmış olmakla arzına iticisâr kılındı. Ferman efendimiz hazretlerindir," BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 4/6, H. 28.11.1297 (01.11.1880); ayrıca bkz. "Fransa'nın Tunus'u himayesine alma faaliyetlerinin tetkiki için gönderilen hâfeyelerin raporları" hakkında, BOA, *Y.PRK.UM.*, 4/58, H. 30.07.1298 (M. 28.06.1881); "İdamı mahkûm Ermeni çete reisi Tomanyan'ın zevcesinin Bristol'daki adresini bulmak için görevli bir hâfiye memurunun raporları" hakkında, BOA, *Y.PRK.TKM.*, 26/55, H. 10.05.1310 (M. 30.11.1892); "Sirpların Yenipazar civarına asker gönderdiklerine dair bir hâfienin verdiği malumat" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.*, 184/40, H. 03.01.1303 (M. 12.10.1885); "İran'ın sınır tecavüzü ve harp tedariklerini tahkikat için görevlendirilen hâfiyelerden gönderilen malumat" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.*, 185/41, H. 09.02.1303 (M. 17.11.1885); "Bulgaristan ve Şarki Rumeli hakkında hâfiyelerden alınan mektupların takdimi" hakkında, BOA, *Y.PRK.UM.*, 9/53, H. 26.03.1304 (M. 23.12.1886); "Sudan ve Habeşlilerin durumu, İtalyanların hareketi ve saire hakkında Sevakin hâfiye memurlarından gelen raporların takdimi" hakkında, BOA, *Y.MTV.*, 31/26, H. 22.06.1305 (M. 06.03.1888).

94 Örneğin bkz. "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Londra Büyükelçisi Musurus Paşa'nın Balkanlar'da Türk kuvvetlerinin Rus ordusu karşısında takip etmesi gereken savaş planı ve İngiliz donanması hakkında aldığı istihbaratın değerlendirilmesi" hakkında, BOA, *Y.PRK.HR.*, 1/52, H. 24.07.1294 (M. 04.08.1877); "Bulgaristan'ın aldığı harp tedarikleri hakkında Berlin ve Petersburg Sefaretlerinden yapılan istihbarata ve Sırbistan ahvalı hakkında Viyana Sefaretinden alınan tahrirat" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.*, 174/81, H. 23.11.1300 (M. 25.09.1883); "1880 senesinde Fas işleri hakkında Madrid'de akdolunan muahedenamenin yeniden tetkiki için toplanacak konferansa Rusya'nın temsilci göndermesine gayret edildiği istihbaratını içeren Madrid Sefaretinin telgrafının takdimi" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.*, 208/40, 11.03.1305 (M. 27.11.1887); "Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından Mısır'dan Serkurenâlik makamına hitaben gönderilen İstanbul'daki Ermeni fesat komitasının fiil ve harekâtı hakkında istihbarat ve izahatı içeren mektubun takdimi" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.*, 240/108, H. 27.03.1308 (M. 10.11.1890); "Sırbistan'ın taarruzda bulunacağı hakkındaki yanlış istihbarat dolayısıyla Yenipazar ve Yenivaroş kazalarında meydana gelen heyecanın bastırıldığına dair Kosova Vilayeti'nin telgrafları" hakkında, BOA, *Y.MTV.*, 153/14, H. 22.10.1314 (M. 26.03.1897); "Manastır Vilayeti'nde Düvel-i Ecnebiye konsoloslarının Devlet-i Aliyye tebaasından olan Rum ve Bulgarları kendi tabiiyetlerine geçmeğe teşvik ettikleri hususunda Manastır Vilayeti eski tercümanı Makri Yanko'nun gönderdiği layihanın takdimi" hakkında, BOA, *Y.PRK.BŞK.*, 5/48, H. 19.02.1299 (M. 10.01.1882).

95 Örneğin bkz. "İstihkamları keşfetmek üzere Bulgaristan'dan üç hâfiye gönderileceğine dair alınan haberlerin Seraskerliğe arzı" hakkında, BOA, *Y.MTV.*, 130/73, 08.05.1313 (M. 27.10.1895); "Bulgarların Sofya ile Dupniçe (Dupnitsa) arasında askeri tatbikat yapacaklarına dair istihbarat ile mukabil hazırlık hakkında Seraskerlik tahriratı" hakkında, BOA, *Y.MTV.*, 50/26, H. 11.10.1308 (M. 20.05.1891); "Bir Sırp ajanının Babıâli'ye gelerek, Devlet-i Aliyye'nin asrın gereklerine uyarak siyasette ve idarede bir terakkî göstermediği, üç yüz sene evvelki idare tarzını takip eylemekte olduğu ve bunun misalinin Bosna-Hersek'teki idare olduğunu ifade ederek, Devlet-i Aliyye'ye bir yük olan Bosna-Hersek'in münasip bir bedel mukabilinde Sırp Hükümeti'ne verilmesi halinde, Sırbistan'da olduğu gibi asayişin sağlanacağı hakkında ifadelerde bulunduğuna dair Safvet Paşa'nın tezkiresi" hakkında, BOA, *Y.EE.*, 43/117, H. 08.06.1293 (M. 01.07.1876);

Görüldüğü gibi merkezinde Yıldız Sarayı'nın yer aldığı, istihbarat raporlarının Yıldız Sarayı'na ulaştırıldığı ve raporlar doğrultusunda nihai kararların Yıldız Sarayı'ndan verildiği bir haber alma ağı söz konusudur. Aslına bakılırsa ilgili diğer kurumların da dahil olduğu bu istihbarat ağına ivme kazandırmayı amaçlayan tezkire, talimatname ve irade-i seniyye benzeri birçok metinden, Abdülhamid yönetiminin haber alma konusundaki çabalarını izleyebilmek mümkündür. II. Abdülhamid saltanatının henüz ilk dilimi diyebileceğimiz bir tarihte, 18 Temmuz 1889 (Hicri 20 Zilkade 1306) tarihinde Başkâtip Süreyya Paşa tarafından kaleme alınan ve Dahiliye Nazırı Ahmed Münir Paşa'ya tebliğ edilen bir tahriratta, Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin özünü oldukça açık şekilde ortaya koyan ifadelerle karşılaşmaktayız. Tahrirata göre başta zaptiye nezareti ve şehremaneti olmak üzere bağlı daire ve birimlerin, “vesâit-i tahkikiyeleri dahi mükemmel olduğundan” yalnız “vukûât-ı âdiye-i rûz-merreyi (günlük adi olayları) değil cemiyet teşkili ve nümâyişler icrası gibi” önceden haber alınması gereken hususları da “vakti ve zamaniyla” dahiliye nezaretine ihbar etmeleri gerekmektedir.⁹⁶ Tahriratın devamında haber alma sisteminin ve bilgi akışının nasıl işlemesi gerektiği konusunda emirlere yer verilir: Bu konuda (haber alınan gelişmelerin işar ve ihbarı konusunda) gerek şehremaneti ve zaptiye nezareti, gerekse iktiza eden diğer dairelere gerekli tebligat yapılmalı; yetkili olan daireler salâhiyetleri çerçevesinde “muamelât-ı lâzıme”yi derhal icrâ ederek hâiz-i ehemmiyet olan malumâtı” padişahlık makamına arz etmelidir. “Malumat” padişaha arz edildikten sonra çıkacak olan irade-i seniyye ve ilgili dairelere “taraf-ı sâmi-i nezâret-penâhilerinden (padişahın) itâ ve icrâ olunacak” emir ve tenbihlere göre hareket edilmelidir.⁹⁷ Anlaşıldığı gibi

“Bâb-ı Ali'nin Ülgün hakkında devletlere vermiş olduğu notaya ait olarak Londra Maslahatgüzarı ile Viyana Sefaretinden alınan gayr-ı resmi cevapların takdimi” hakkında, BOA, Y.A.HUS., 165/135, H. 23.10.1297 (M. 28.09.1880); “Cevad Paşa'nın Alman sefiriyile yaptığı mülakat esnasında, sefirin, Yunanistan'da Trikopolis'in iktidara geçmesi üzerine Osmanlı sınırında askeri harekâta başlanacağı yolundaki istihbarata ilişkin söylediği sözler ve Avusturya elçisinin bu hususa ait mütalaalarına dair Cevad Paşa'nın başkitaibete sunduğu arıza ile tezkirelerin müsveddeleri” hakkında, BOA, Y.EE., 46/2, H. 19.12.1309 (M. 15.07.1892).

96 “(...) Muhtâc-ı izâh ve beyân olmadığı üzere Şehremânet ve Zabtiye Nezâreti Nezâret-i Celilelerine merbûd devâirden olub vesâit-i tahkikiyeleri dahi mükemmel olduğundan bu dairelerin yalnız vukûât-ı âdiye-i ruz-merreyi değil cem'iyet teşkili ve tefric vesilesiyle bazı nümâyişler icrası gibi vaktinde haber alınması lâzım gelen husûsâtı dahi vakti ve zamânıyla Nezâret-i Celileleri'ne işâr ve ihbâr etmeleri muktezi olduğundan (...)” BOA, DH.MKT., 1639/86, H. 20.11.1306 (M. 18.07.1889).

97 “(...) Bu bâbda gerek emânet ve nezâret-i müşârunileyhiye gerek sâir iktizâ eden devâire tebligât-ı müessire icrâsıyla devâir-i mezkûreden gelen ma'lûmâta göre (...) salâhiyet dâiresinde olan husûsât için

Süreyya Paşa'nın bu tahrirâtı, haber alınması gereken gelişmelerin vaktinde haber alınması, alınan haberlerin hızlı şekilde değerlendirilmesi, alınan habere göre yetki dahilinde gereğinin yerine getirilmesi ve padişahlık makamına arz edilmeye şayan bilgilerin bildirilmesi gibi direktiflere yer vererek, esas itibarıyla bilgi akışının ve haber alma sisteminin işleyişini ortaya koyar niteliktedir.

1889 tarihli böyle bir tahrirat, 1880'ler sona ererken Osmanlı bürokrasisinin henüz istenilen seviyede bir bilgi/haber paylaşım ağına sahip olmadığını ya da başka bir ifadeyle bilgi/haber paylaşım ağının arzu edilen seviyeye ulaşmadığını düşündürmektedir. Esasında Abdülhamid dönemi boyunca belirli aralıklarla talimatname formatında benzer tahrirler yayınlanmaya devam edecek ve Osmanlı bürokratlarının bilgi/haber paylaşım ağına dahil olmaları sıklıkla teşvik edilecektir. Yukarıdaki tahrirattan yaklaşık bir sene sonra yine Süreyya Paşa tarafından, bu kez hususi bir tezkire kaleme alınarak İstanbul'un asayişinde sorumlulukları olan zaptiye nezareti ve seraskerliğe gönderilecektir. Tezkire, Yıldız Sarayı'nın ilgili kurumlardan beklentilerine ve hafiye-polis gibi güvenlik unsurlarının çalışma sistemlerine dair emir ve ifadeler içermesi bakımından kayda değerdir:

Seraskere ve Zaptiye Nezâreti'ne gönderilen tezkire-i husûsiye sûretidir İstanbul'da kesretli Ermeni bulunan mahallerde ictimâ' günleri mekteb ve kiliselerin civârlarında kullar ve polisler ve hafiyye me'mûrları gezdirilerek ve işe fevkalâde ehemmiyet verildiği sezdirilmeyerek gâyet muteberâne davranılıp bir güne uygunsuz hâl ve hareket zuhûruna meydan verilmemesi ve bir de bazı tulumbacı ve misüllü Ermenilerin esliha mübâyaasıyla üzerlerinde silâh taşımak da oldukları haber verilmekte olup büyük şehirlerde silâh taşımak memnû olduğundan o misüllüler derdest edilip silâhları müsâdere edilmekle berâber niçün silâh taşıdıkları kendilerinden suâl olunarak ve verecekleri cevâba göre haklarında nizâmen ifâ-yı muâmele olunmak üzere kendilerinin ale-l-usûl adliyyeye teslimi husûsuna

muâmelât-ı lâzimenin derhâl icrâsıyla bunlardan hâiz-i ehemmiyet olanların hâkiyâ-yı şâhâneye dahi arz ve inbâsi ve olbâbda buyrulacak irâde-i seniyyeye tevfiikân hareket olunması ve devâir-i mezkûrece bu sûretin icrâsi ve (...) taraf-ı sâmi-i nezâret-penâhilerinden itâ ve icrâ olunacak evâmir ve tenbihâtâ tevfiikân muâmele olunur ise de (...)." BOA, DH.MKT., 1639/86, H. 20.11.1306 (M. 18.07.1889).

me'mûrin-i zâbitaca pek ziyâde dikkat olunması muktezâ-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhiden olarak Zabtiye Nezâret-i Aliyyesi'ne dahi tebliğ edilmiş olmakla olbâbda / 11 Zilhicce Sene 307
Mukâbele olunmuşdur
Abd-i Memlûkleri Süreyyâ⁹⁸

İstihbarat ve asayiş sağlama faaliyetlerinde hafiye ve polis memurlarının kullanılmasını teşvik eden bu tür tezkireler, ilginç şekilde, Abdülhamid döneminin son diliminde dahi yayınlanmaya devam edecektir. Üstelik sadece İstanbul'daki kurum ve memurları değil, tüm vilayetleri kapsayacak şekilde irade-i seniyye ve talimatname formatında bu tür emirler yayınlanacak ve çeşitli uyarıları içeren bu yazılar devlet merkezinden vilayetlere dağıtılacaktır. Nitekim 1903 gibi geç bir tarihte, II. Abdülhamid tarafından Başkâtip Tahsin Paşa'ya yayınlattırılan bir irade-i seniyye, sultanın istihbarat faaliyetlerinde "casuslar kullanılması"na ne derece önem verdiğini ortaya koyar:

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu Başkitâbet Dâiresi

Bulgar eşkıyâsının izale-i vücûdu için cihet-i askeriyece taharriyât ve ta'kibâtıdan geri durulmuyor ise de me'mûrin-i hükûmet taraflarından da evvelce icâb eden mu'temed câsuslar istihdâmıyla eşkıyânın tasmimât ve harekâtından ve ihtifâğlarından ma'lûmât alınarak cihet-i askeriyece bildirilmesi ve zuhûru istihbâr olunan eşkıyâdan kıtaât-ı askeriye kumandanlarına ma'lûmât it'âsı hâlinde def'u tenkil-i eşkıyâ maddesinin bir kat daha kesb-i suhûlet edeceği Müşir Edhem ve Ömer Rüşdi Paşalar Hazerâtı tarafından arz ve iş'ar kılınmış ve olvechile ifâ-yı muktezâsı husûsunda irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-müteallik buyrulmuş olmakla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

19 Cumâdelâhire Sene 321/ 29 Ağustos Sene 319

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Tahsin⁹⁹

98 BOA, Y.PRK.BŞK., 18/77, H. 11.12.1307 (M. 29.07.1890).

99 BOA, I.HUS., 109/76, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903).

Her ne kadar Makedonya'daki Bulgar komitelerinin takibine yönelik 1903 gibi Abdülhamid döneminin geç bir tarihine ait olsa da, bu irade-i seniyye hükümet memurlarına casuslar kullanmaları gerektiğini açıkça telkin ve emreden iradelerden biri olması bakımından önemlidir. İrade-i seniyye üzerinde yapılacak kısa bir incelemeden de anlaşılacağı gibi bu iradede, her şeyden önce eşkıyalık faaliyetlerinin¹⁰⁰ takibinde askeri kurumlara yardımcı olunması ve hükümet memurları (sivil yöneticiler kastediliyor) tarafından "mutemed (güvenilir) casuslar" istihdam edilmesi istenmiştir. İradenin devamında eşkıya hareketlerinin takip edilerek elde edilen istihbaratın askeri makamlarla paylaşılması gerektiği ve böylelikle eşkıyalık olaylarının bir kat daha azalacağının öngörüldüğü vurgulanmaktadır. Yıldız Sarayı'ndaki askeri danışmanlardan Müşir Edhem ve Ömer Rüşdi Paşaların tavsiyeleriyle çıkarıldığı anlaşılan, casusluk vurgusunu ön plana çıkaran, takip/istihbarat faaliyetlerini canlandırmayı amaçlayan ve sivil görevlilerle askeri makamların istihbarat paylaşımında bulunmalarını emreden bu irade-i seniyye, Yıldız Sarayı'nın istihbarat önceliklerini ortaya koyması bakımından önemli bir belge niteliğindedir. İrade-i seniyye dahiliye nezareti ve Rumeli Vilâyâtı Müfettişliğine bildirilmiş, bunlardan Rumeli Müfettişliğinden iki gün sonra gelen cevap Sadrazam Ferid Paşa tarafından Yıldız Sarayı'na sunulmuştur. Rumeli Müfettişliğinden iradeye verilen cevapta, gerek Rumeli'deki mahalli yetkililerce ve gerekse Rumeli Müfettişliğince hafiye memurları istihdam edilmekte ve elde edilen istihbaratın askeri makamlarca paylaşılmakta olduğu belirtilmiş; ayrıca irade gereğince bu konuda "bir kat daha gayret ve dikkat olunması için icap edenlere tebligat icra edildiği" ifade edilmiştir.¹⁰¹ Dahiliye nezareti de Pirlepe, Ohri,

100 Daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı belgelerinde eşkıyalık ve komitecilik faaliyetleri sıklıkla birbirinin yerine kullanılmıştır. Burada da Bulgar komitecilik faaliyetleri kastedilmektedir.

101 "Me'mûrin-i hükûmet taraflarından icâb eden mu'temed hafiyeler istihdâmıyla Bulgar eşkıyasının harekâtından ve ihtifâlarından ma'lûmât alınarak cihet-i askeriyyeye bildirilmesi ve zuhûru istihbâr olunan eşkıyâdan kütâat-ı askeriyye kumandanlarına ma'lûmât-ı t'ası hakkında emr u fermân hazret-i cenâb-ı hilâfetpenâhi Dâhiliye Nezâret-i Celilesiyle Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi Müfettişliği'ne ledi'l-tebliğ gerek hükûmât-ı mahalliyyece ve gerek kendisince eşkıyâya dâir istihsâl edilmekte olan ma'lûmât cihet-i askeriyyece dâimâ tebliğ (...) ve tebliğ ve ma'lûmâta bir kat daha gayret ve dikkat olunması için icâb edenlere tebliğât icrâ edildiğini manzûr Müfettiş Paşa Hazretlerinden alınan telgraftâme cevaben arz ve takdim kılindi efendim / 21 Cemâziyelâhîr 321-31 Ağustos 319 / Sadrazam Ferid." BOA, Y.A.HUS., 457/10, H. 21.06.1321 (M. 14.09.1903).

Kırçova ve Filorina kaymakamlıklarıyla Debre Mutasarrıflığına gönderdiği tahriratta irade-i seniyyeye atıfla “cihet-i mülkiyece mutemed casuslar istihdam edilmesi” gerektiğini emretmiştir.¹⁰²

Zaman zaman yayınlanan bu tür emirler sadece Yıldız Sarayı kaynaklı değildir ve Babiâli de benzer talimatlar yayınlarak istihbarat ve asayiş faaliyetlerini düzene koymak istemiştir. Sadaret makamı tarafından 3 Şubat 1897 tarihinde¹⁰³ “Asâkir-i şâhâne kumandanlarına ve me’mûrîn-i zâbitaya ta’limât” başlığıyla yayınlanan dört maddelik bir talimatname¹⁰⁴ bunlardan biridir. Talimatnamede, İstanbul’da asayişin muhafazasıyla görevli askeri birlikler ve polis kuvvetlerinin vazifelerini birbirlerinden yardım alarak yerine getirmeleri emredilmiştir. Söz konusu talimatnamenin “polis kuvvetleri”ni ilgilendiren kısmı, açıkça ifade edilmese de, ülkede asayişin korunmasıyla görevli ve polis karakollarında vazifeli hafiye memurlarını da kapsamaktadır. Talimatnameye göre, bir veya birkaç mahalde emniyet ihlal edildiği takdirde asker, polis ve jandarma sınıfları mensupları birbirlerine derhal yardım edecekler, ilgili emre uymayan görevliler rütbe ve derecesine bakılmaksızın mesul tutulacaklardır. 1897 başlarında Osmanlı hükümetinin böyle bir talimatname yayınlaması, aşağı yukarı aynı dönemde

102 BOA, TFR.I.MN., 17/1640, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903).

103 3 Şubat 1897 tarihi, belgenin kayıt tarihidir. Söz konusu talimatın hangi tarihte ilan edildiğine dair belgeye herhangi bir tarih düşülmemiştir.

104 Talimatnamenin güvenlikle ilgili ilk üç maddesi şu şekildedir:

“Asâkir-i Şâhâne Kumandanlarına ve Me’mûrîn-i Zâbitaya Ta’limâttr

Birinci Madde: Dersaadet’de bulunan ve hıfz-ı âşâyışe me’mûr olan küt’aât-ı askeriye ile polis ve jandarma kuvvetleri emniyet-i memâlik muhâfazasınca vazife-i müsterek ile mükellef ve her türlü ihtimâlâta karşı müteyakkızâne ve muteberâne harekete me’mûr ve mecbûrdurlar. Binâenaleyh bunu erbâb-ı ağrazâne ihlâl eden kasdilerin bâhusus Ramazân-ı Şerif’de bir sûi-hareket ika’ına meydan ve imkân bulamamaları için takayyûdât-ı kâmile icrâ ve vazife-i ihtiyatkârî ifâ olunacaktır.

İkinci Madde: Erbâb-ı mefâsid taraflarından bir veya birkaç mahalde emniyyetin ihlâl edildiği ve harekât-ı şekâvetkârâneye cür’et olduğu takdirde asâkir-i şâhâne ve polis ve jandarma sınıfları efrâdı yetkililerine derhâl ve fiilen muavenet etmeğe mecbûr ve bunun aksi muamelece en küçük zâbitandan en büyük zâbitana kadar şediden mes’ûl tutulacaklardır.

Üçüncü Madde: Madde-i mezkûrda beyân kılındığı gibi bir sûi-hareket i’kâ edenler icrâ olunacak tedâbir-i mania sırasında itâat ve inkiyâd göstermeyecek asâkir ve ahâliye silahlı mukâvemet ettikleri hâlde kuvve-i askeriye ve zâbita taraflarından mukâbele icrâsıyla şediden tenkillerine ve hareket-i fesâdiyelere sirâyet ettirilmeksizin bastırılana kadar ilkâya sarf ve gayret kılınacaktır,” bkz. BOA, A./MKT.MHM., 612/8, H. 01.09.1314 (M. 03.02.1897). Karşılaştırma için bkz. 1896 tarihli “Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse’de âşâyış vazifesiyle mükellef olan nizâmiye ve jandarma asâkir-i şâhânesiyle polis me’mûrlarının sûret-i hareketlerine dâir ta’limât,” Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, C. 1, s. 114-116.

İstanbul'da meydana gelen Ermeni hareketlerinin (Ermenilerin Bâbîâli'ye yürüyüşü 1895, Osmanlı Bankası Baskını 1896 tarihli) bastırılmasına ve asayişle görevli kurumların ve kurum mensuplarının birbirleriyle olan işbirliğini kuvvetlendirmeye yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. Özellikle asayişle ilgili görevlerde çoğu zaman polis ve hafiyeye memurlarının birlikte görev yaptıkları ve hafiyelere görevlerini yerine getirirken yardım edilmesi konusunda zaman zaman emirler verildiği de dikkate alınırsa, söz konusu talimatnameyle ulaşılmak istenen amacın, ülkede güvenliğin sağlanmasında görevli kurumlar arasında işbirliğini geliştirmek olduğu anlaşılmaktadır.

Gerçekten de II. Abdülhamid döneminde sürekli bir güvenlik kaygısı hissedilmektedir ve Deringil'in deyiimiyle "muhyayel cemaat (tasarımlanmış topluluk)"¹⁰⁵ dışında kalan her türlü unsur güvenliğe ilişkin kaygılardan birini oluşturmaktadır. Abdülhamid döneminin temel güvenlik kaygısı, bilhassa dışarıdan gelen "yabancıların" ülke içinde politik eylemlere kalkışma ihtimalidir ve çeşitli tarihlerde verilen talimat ve emirlerle, bu ihtimalin önüne geçmek için iyi işleyen bir haberleşme ağı oluşturulmak istenmiştir.¹⁰⁶ Bununla birlikte devletin oluşturmak istediği bu istihbari ağ, zaman zaman çıkarılan iradeler, nizamnameler, talimatnameler ile mürur tezkereleri, kimlik kartları ve pasaportlar gibi araçlarla görünürlük kazanmaktadır.¹⁰⁷ Başka bir ifadeyle bu tür önlem veya tedbir amaçlı metinler, çoğunlukla perde arkasında kalan istihbarat ağını görünür kılmaktadır. Ağ biçimindeki bu yapı sayesinde devlet, istihbarata ihtiyacı olduğunda ya da bir konuda bilgi edinmek istediğinde depoladığı bilgiyi kullanmaktadır. Bu yöntem –istihbari bilgiyi depolayıp gerektiğinde kullanma eğilimi– güvenlik pratikleri açısından değerlendirildiğinde modern devlete geçiş aşamasının uygulamalarından biri olarak görülebilir.

105 Deringil, *Simgeden Millete-II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, s. 19.

106 Ohannes Avadisyani isimli "müfsid"ın Beşiktaş ve Beyoğlu "fesad cemiyetleri"ne talimat ve levazımat vermek üzere Filibe'den İstanbul'a geleceği istihbaratının alınması ve geldiği zaman yakalanması emri ya da Sofya Bulgar Komitesinin arabacıardan oluşan bir komiteyi İstanbul'a göndererek "fesad" çıkaracağı istihbaratına ulaşılması üzerine gerekli tedbirlerin alınması hakkındaki irade gibi örnekler, söz konusu haberleşme ağının bir parçası olarak değerlendirilebilir; BOA, ZB., 31/83, R. 10.04.1324 (M. 23.04.1908); BOA, ZB., 31/85, R. 15.04.1324 (28.04.1908); BOA, ZB., 31/15, R. 26.06.1322 (M. 08.09.1906); ayrıca bkz. Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otet Kayıtları*, s. 218.

107 Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otet Kayıtları*, s. 217-218.

İstihbarat işlerini ve güvenlik mekanizmasını canlı tutmayı amaçlayan ve düzenli aralıklarla yayınlanan bu tür tezkire, talimatname ve nizamnameler elbette ki istihbarat ağını şekillendirmede yeterli görülmemiştir. Güvenlik mekanizmasının bir şekilde içinde olan ya da bu mekanizmanın şekillendirilmesine kafa yoran Osmanlı yöneticileri, istihbarat ve güvenlik mekanizmasının şekillendirilmesinde zaman zaman yabancı uzmanlardan yararlanmışlardır. Nitekim Osmanlı istihbaratının Jön Türkler ve Ermeni anarşistler gibi siyasi muhaliflere ve terör gruplarına yoğunlaştığı sıralarda, Avrupa'dan çeşitli tarihlerde çağrılan yabancı uzmanlardan destek alınmıştır. Ağırlıklı olarak polis teşkilatını düzenlemesi için davet edilen yabancı uzmanlar arasında istihbarat hizmetlerine eğilenler de olmuştur. Bu konuda bilinen ilk örnek, Paris emniyeti tarafından müfettiş sıfatıyla Osmanlı hükümetinin hizmetine verilen Fransız Bonin'dir.¹⁰⁸ Arşivlerde 1884'ten önceki hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Müfettiş Bonin, 1884'te Osmanlı başkentine vardığında "polis umûru ve nizâmâtı" hakkında bilgi vermek ve gerekli düzenlemeleri yapmakla görevlendirilir¹⁰⁹ ve Beyoğlu polis müdür muavini olarak atanır.¹¹⁰ Her yıl yenilenen bir sözleşme esasına göre çalıştırılan Bonin, İstanbul'da çalışmaya başladığında aylık beş yüz kuruş, 1900'de padişaha verdiği istifası arifesinde iki bin beş yüz kuruş ücret almaktadır.¹¹¹ O dönem için birinci sınıf bir Osmanlı müfettişinin ortalama maaşının hayli üzerinde olan bu ücret, 1889'da *Le cri du peuple* adlı bir Fransız gazetesine de haber olur. "Bonin-Pacha (Bonin Paşa)" başlıklı makalede Müfettiş Bonin'in padişah'tan aldığı ücretle birlikte Paris belediyesi bütçesinden de maaş almaya devam etmesi "Parislilerin vergilerinin Türk polisinin bir çalışanına bakmak için kullanılması kabul edilemez" denerek sert şekilde eleştirilir.¹¹²

Paris gazetelerine haber olacak kadar yüksek bir maaş alan Müfettiş Bonin'in tek görevi Osmanlı polis teşkilatını ıslah etmek değildir. Bonin aynı zamanda biri politik olaylara ve cinayetlere, diğeri ise adli olaylara bakmak üzere zaptiye nezareti bünyesinde oluşturulacak şubelerin vazifelerine

108 Lévy, "Polislikle İlgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi İçin Fransız Modeli mi?", *Jandar-ma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, s. 152.

109 Beyhan, a.g.m., s. 941; BOA, MV., 18/40, H. 27.06.1304 (M. 23.03.1887).

110 BOA, HR.TH., 117/79, M. 10.03.1892.

111 BOA, HR.TH., 70/102, M. 08.02.1887.

112 Lévy, a.g.m., s. 152.

dair layiha hazırlayacak komisyonda yer almaktaydı.¹¹³ Ayrıca Ermenilerin takibi ve İstanbul'daki otellere gelip giden yabancılar hakkında bilgi toplamak gibi istihbari misyonlar da Bonin'in faaliyetleri arasındaydı.¹¹⁴ Arşivlerden tespit edilebildiğine göre, Müfettiş Bonin tarafından 1884'te II. Abdülhamid'e sunulan "polislerin tabi olacağı usul ve kâideleri hâvi polis ıslâhatı" adlı layihada ise hafiyelik sistemine de değiniliyor ve bu sistemin "Zât-ı şevket-simât-ı cenâb-ı pâdişâhînin hukûk-ı mukaddeselerinin muhâfazası ve şân-ı şevket-i saltanat-ı seniyyelerinin vikâyesi ve Devlet-i Aliyyeleriyle tebe'a-i Osmâniyyenin emniyetlerinin ibkâsı" amacıyla olduğu belirtiliyor. Hafiyelik sisteminin üç temel görevinin sıralandığı bu layihada hükümdarın şahsi hukukunun korunması, hükümdarlık kurumunun hukukunun korunması ve devletin ve tebaanın emniyetinin sağlanması, sistemin temel amaç ve görevleri olarak göze çarpmaktadır.¹¹⁵

Osmanlı başkentinin asayiş ve istihbarat işlerini düzenlemeye çalışan ve bu görevleri sırasında yeri geldiğinde nişanlarla taltif edilen,¹¹⁶ yeri geldiğinde ise dayak yiyen¹¹⁷ Müfettiş Bonin, 1900'de sağlık sorunları nedeniyle istifa eder.¹¹⁸ Fakat Müfettiş Bonin o dönemde Osmanlı hükümetinin emrindeki tek yabancı uzman değildir. 1890'ların ortalarında Osmanlı hükümetinin emrine giren Müfettiş Lefoulon önemli emniyet ve istihbarat hizmetlerinde bulunan bir diğer yabancı uzmandır. Osmanlı arşivleri dışında, Noémi Lévy'nin ulaştığı ve Paris Emniyet Müdürlüğü arşivlerinde saklanan belgeler Müfettiş Lefoulon hakkında değerli bilgiler içermektedir. Buna göre Lefoulon 1895'te Paris Emniyet Müdürlüğü Üçüncü Araştırma Şubesinde görevliken emekliliğe ayrılır ve aynı yıl bizzat II. Abdülhamid

113 BOA, *DH.MKT.*, 1941/30, H. 16.09.1309 (M. 14.04.1892).

114 BOA, *MV.*, 18/74, H. 12.07.1304 (M. 06.04.1887); BOA, *Y.EE.*, 5/17, H. 09.08.1307 (M. 31.03.1890).

115 Beyhan, *a.g.m.*, s. 941-942; ayrıca bkz. "Polislerin tâbi olacağı usul ve kâideleri hâvi polis ıslâhatına me'mûr Selestin Bonin tarafından tertib edilen layiha," BOA, *Y.PRK.A.*, 3/89, H. 26.10.1301 (M. 19.08.1884).

116 Bkz. "Polis Müfettişi Bonin Efendi'ye Nişân-ı Osmâni ihsânı," BOA, *İ.TAL.*, 93/21, H. 10.10.1313 (M. 25.03.1896).

117 Bkz. "Polis Müfettişi Bonin Efendi'yi vazife başında darp eden emekli süvari zabitlerinden Nikolas Kirasimof hakkında uygulanacak cezâi işlem," BOA, *HR.TH.*, 82/82, M. 02.09.1888.

118 Yıldız evrakı arasında bulunan tarihsiz bir jurnalda "Beyoğlu Polis Müfettişi Mösyö Bonin'in her gün belli saatler arasında Fransa Sefaretinden biriyle buluşup elde ettiği malumatı aktardığı" yönünde bir ihbar yer almaktadır. Her ne kadar tarihi bilinmese de Bonin'in görevinin sona ermesinde bu ihbarın etkisi olduğu akla gelmektedir; bkz. BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 5/635.

tarafından polis teşkilatının düzenlenmesine yardımcı olması için İstanbul'a davet edilir. Müfettiş Lefoulon'a önerilen görev Müfettiş Bonin'e yardımcı olmak ve başkent İstanbul üzerine yoğunlaşmaktır. Görevi kabul ettiği anlaşılan Müfettiş Lefoulon 1900'de Bonin'in istifasının ardından "Umum Polis ve Zabtiye Nezareti Müfettişi" unvanıyla tamamen Osmanlı polis teşkilatının düzenlenmesine odaklanır. Hatta Lefoulon'un dört oğlu da Osmanlı polis teşkilatına alınacak, oğullarından biri 1909'a kadar teşkilatta çalışmaya devam edecektir.¹¹⁹

Osmanlı polis teşkilatının düzenlenmesinin yanı sıra, Müfettiş Lefoulon'un en dikkat çekici faaliyeti çeşitli istihbari misyonlar üstlenmesidir. Bu noktada Fransız polislerin özellikle istihbarat tecrübelerinin Osmanlı yönetimi tarafından dikkate alındığı söylenebilir. Nitekim Müfettiş Lefoulon'un 1895'te İstanbul'a davet edilmesinde, Paris'te anarşistlere karşı girdiği mücadelelerde ün kazanması etkili olmuştur.¹²⁰ Müfettiş Lefoulon'un başlıca istihbari misyonu siyasi muhalifler hakkında bilgi toplamak olacaktır. 1896'da, bu görevlerden biri için önce Marsilya'ya, daha sonra da Cenevre'ye gitmiştir.¹²¹ Yaklaşık bir ay süren bu Avrupa görevinde, özellikle de Cenevre'deki çalışmalarında "Ermeni anarşistlerin" izini sürmüş ve Yıldız Sarayı'na gönderdiği bir raporunda Cenevre ve Lozan'da Ermenilerin gizli toplantılar yaptıkları, Bern'de ise yakın takibe aldığı iki kişinin Ermeniler adına para topladığı istihbaratını iletmıştır. Kimlik tespiti ve kriminal teknikler konusunda da uzman olan Lefoulon, meşrutiyet arifesine kadar mesleki bilgilerini Osmanlı polisiyle paylaşmıştır.¹²²

Bizzat II. Abdülhamid'e istihbarat hizmetinde bulunduğu anlaşılan Paris eski emniyet müdürü ve polisiye roman yazarı Marie-François Goron'un da Osmanlı arşivlerinden izini sürmek mümkündür. Bonin ve Lefoulon'a göre geçmiş hakkında daha geniş bilgi sahibi olduğumuz Marie-François Goron (1847-1933) 1887'den 1893'e kadar Paris Emniyet Müdürlüğü yapar ve 1895'te emekli olur. 1896'da özel bir güvenlik şirketi

119 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 256-258.

120 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 261.

121 BOA, HR.İD., 475/1, M. 26.09.1896; BOA, HR.İD., 475/2, M. 01.10.1896; BOA, HR.İD., 475/3, M. 05.10.1896; BOA, HR.İD., 475/4, M. 27.10.1896.

122 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 261-262.

kuran Goron, Lévy'nin Fransız basınına inceleyerek ulaştığı belgelere göre ertesi yıl İstanbul'u ziyaret eder. O dönemde Goron'un İstanbul ziyareti Fransız kamuoyunda şüphe uyandırır ve basında eski emniyet müdürünün sultanın hizmetine girdiğine dair haberler yer alır.¹²³ Yıldız evrakı arasında-ki belgelerde ise Marie-François Goron'un 1906'da İstanbul'u ziyaret ettiği ve masraflarının hükümet tarafından karşılandığı kayıtlıdır.¹²⁴ Goron bu ziyareti öncesinde II. Abdülhamid'e hitaben gönderdiği takdimnamesinde, aylık üç bin frank maaş karşılığında "her türlü fesada ve zararlı kişilerin hareketlerine dair gerekli tahkikatı yerine getirmek" üzere sultanın hizmetine girdiğini beyan etmiştir:

Paris Emniyet-i Umûmiye Reis-i Sâbıkı Mösyö Goron kullarının takdimnâmesinin tercümesi

Paris'te Berri Sokağı'nda sekiz numaralı hânedede mukim Paris Emniyet-i Umûmiye Reis-i Sâbıkı Marie Fransuva Goron bervech-i zir imzâ ederek takdîm eder ki:

Fransa ve Avrupa'nın aksâm-ı sâiresinde bulunan her nev' fesda ve eşhâs-ı mazarranın ef'âl ve harekâtına dâir tahkikât-ı lâzimeyi ale-l-devâm bilâ-sıra isti'mâl edeceğim ma'lûmât-ı hâkiyâyı Ârâyı Hazret-i Şehinşâh-ı A'zamîye kurenâ Rızâ Bey kulları vâsıtasıyla arz ve iş'âr edeceğim.

Bu vazîfenin ifâsı zımnında tahsis ve ihsân buyrulmuş olan mâhiyen üç bin frankı kabûl ettim (...) ifâ edeceğim bu vazîfenin müddeti bir sene olacaktır [...].

Dersaâdet / 14 Temmuz 1906 – İmza Goron kulları.¹²⁵

Görüldüğü gibi Osmanlı polis teşkilatında görevlendirilen yabancı uzmanlar hem güvenlik konusunda yapısal reformları gerçekleştirmiş, hem de siyasi ve istihbari nitelikli görevler üstlenmişlerdir. Bununla birlik-

123 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 262.

124 "Paris Eski Emniyet Umûm Müdürü Mösyö Goron ve oğlunun Dersaâdet'deki otel ve diğer masrafları" hakkında, BOA, Y.MTV., 289/87, H. 02.06.1324 (M. 24.07.1906).

125 BOA, Y.PRK.TKM., 49/50, H. 22.05.1324 (M. 14.07.1906). Bu kaynak, Marie-François Goron'un Fransızca takdimnamesinin Türkçeye çevrilmiş halidir.

te, güvenlik olgusunun bir parçası olarak görülen istihbarat faaliyetlerinin ayrı bir çatı altında yürütülmesine yönelik herhangi bir girişimin olmadığını belirtmek gerekir. Bu konuda en dikkat çekici detay, polis teşkilatını düzenlemek amacıyla çağrılan ve çeşitli istihbari misyonlar da üstlenen Avrupalı uzmanların Fransızlardan oluşması ve iç güvenlik konusunda daha çok Fransa'nın model alınmasıdır.¹²⁶ İlk bakışta, bunun birden fazla sebebinin olduğu hemen anlaşılmaktadır. Öncelikle Fransa modeli, bu ülkenin 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı modernleşmesi üzerindeki etkisiyle birlikte düşünülmelidir. Tanzimat döneminde bir hayli hissedilir hale gelen kültürel alışverişlerin artmasıyla birlikte idari ve hukuki dönüşümlerde model olarak alınan Fransa, Abdülhamid döneminde tıpkı askeri reformlarda belirgin bir rol oynayan Almanya örneğinde olduğu gibi, emniyet ve iç güvenlik konularında Osmanlı İmparatorluğu'na model olacaktır. Öte yandan Fransız modeli tercihinde, özellikle Paris'in 18. yüzyıl sonlarından itibaren polis reformları alanında Avrupa'da bir cazibe merkezi haline gelmesinin etkisi olmuştur. Osmanlı Polis Tarihi Uzmanı Noémi Lévy bunu, Paris polis teşkilatının bir bakıma diğer Avrupa teşkilatlarına göre erken gelişim göstermesine ve bunun etkisiyle diğer Avrupa ülkelerine model olmasına bağlamaktadır.¹²⁷ Dolayısıyla Fransa'nın polis ve emniyet teşkilatının model olarak alınması, Osmanlı İmparatorluğu'na özgü değildir. Kısmen özgün bir polis teşkilatına sahip olup, bu konuda Fransa'ya rakip olan İngiltere hariç tutulacak olursa, çoğu ülke Fransa ve bilhassa Paris örneğini kendine özgü siyasi ve toplumsal koşullara göre uyarlayarak model almıştır.

Emniyet/güvenlik konularında Fransız modelinin örnek alınmasının Osmanlı İmparatorluğu'na has başka sebeplerinin olduğu da düşünülebilir. Örneğin Abdülhamid döneminde hayli önem verilen siyasi muhaliflerin takibi konusunda, bilhassa çoğunluğu Fransa'da faaliyet yürüten Jön Türklerin takibinde Fransız uzmanların istihbarat tecrübelerinden

¹²⁶ İlber Ortaylı, polisin ıslahı konusunda ve özellikle de casusluk/siyasi polislik alanında Almanya'dan da yardım alındığını kaydetmektedir. Nitekim 1905'te Alman Dışişleri Osmanlı İmparatorluğu'na Weiss, Schirmen ve Tresckow adlarında üç polis memuru göndermişti. 1900'lerin başlarında da Alman polis şefi Intendanturrat Fleischer sultanın hizmetine girmiştir; bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 89.

¹²⁷ Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 269-270.

faydalanılmak istenmiş olabilir. Nitekim bu konuda elimizdeki en net örnekte, Marie-François Goron'un Abdülhamid'e gönderdiği takdimname-sinde "Fransa ve Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki zararlı şahısların takibi" cümlesine özellikle vurgu yapılmıştır.¹²⁸ Öte yandan Fransız uzmanların istihbari birikimleri, Fransa ve Avrupa'daki bağlantıları ve Osmanlı tebaası olmamaları, kendilerine Ermeni anarşistlerin takibi gibi konularda hareket serbestliği sağlamış olmalıdır. Netice olarak denilebilir ki, Osmanlı polis teşkilatını reforme etmek için görev alan yabancı uzmanların istihbari misyonları münferit düzeyde kalmış, reform konusunda istihbarattan ziyade emniyet ve iç güvenliğe ağırlık verilmiştir.

Yabancı uzmanların çalışmalarından da anlaşıldığı gibi, Osmanlı başkentinde 19. yüzyıl sonlarında asayiş ve istihbarat kavramlarının iç içeliği ve hemen tüm haber akışının güvenlik kaygısı üzerine kurulu olması istihbaratın aslında bir güvenlik meselesi olarak görüldüğünü yansıtır. Bu noktada geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na hâkim olan güvenlik, gözetim, denetim ve müdahale sistemini bir bütün olarak görebilmek için, Abdülhamid dönemi polis sistemini de incelemek gerekmektedir. Lévy'nin Osmanlı polisi üzerine yaptığı çalışmada ortaya koyduğu gibi, şehirlerdeki güvenlik örgütünün temel birimi olarak 10 Nisan 1845'te¹²⁹ kurulan polis teşkilatı, özellikle 1870'lerden başlayarak gerçekleştirilen reformlar neticesinde teşkilatlanmış, fiilen ise ancak Abdülhamid döneminden itibaren şekillenmeye başlamıştır. Her ne kadar Abdülhamid dönemi polis çalışmaları istihbarat çalışmalarının hayli ilerisinde yer alsada, Osmanlı polisine dair bildiklerimiz hâlâ büyük oranda sınırlıdır. Osmanlı polisinin çalışmamız itibarıyla bizi ilgilendiren en dikkat çekici tarafı, polisin, güvenliği sağlama görevlerinin yanı sıra çeşitli istihbari misyonlar üstlenmesidir. Örneğin polisin görevlerine dair 6 Aralık 1896 (11 Receb 1314) tarihinde yayınlanan bir tezkerede polis, mahallelerde gece gündüz devriye gezmekle (madde 1), muhtar ve bekçilerden tüm

128 BOA, Y.PRK.TKM., 49/50, H. 22.05.1324 (M. 14.07.1906).

129 Bu tarih, polis teşkilatının resmî kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Fakat Ali Birinci ve Noël Lévy, bu tarihin Miladi takvime çevrilirken yapılan hatadan dolayı yanlış olduğunu, Türk polis teşkilatının kuruluş tarihinin 20 Mart 1845 (11 Rebiülevvel 1261) olduğunu belirtirler; bkz. Ali Birinci, "Türk Emniyet Teşkilatında İlkler," *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 3, 1996, s. 9-16; Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 169.

şüpheli şahıslara dair istihbarat toplamakla (madde 2) ve bu istihbarata göre gerektiğinde arama yapmak için evlere girmekle (madde 4) görevlidir. Tezkerede ayrıca ciddi tehditler olduğunda müdahale etmek (madde 5-6), şehrin giriş-çıkış noktalarını denetlemek (madde 10-11-12) ve kamuya açık alanlar ile pazar yerleri ve farklı ibadet yerlerinin gözetim altında tutulması da (maddeler 13-14) polisin görevleri arasında belirtilmiştir.¹³⁰

Aslına bakılırsa polis kuvvetinin oluşumu ağır ilerleyen ve ayrıntıları pek de iyi bilinmeyen bir süreç içinde gerçekleşmiştir. 20 Mart 1845 (11 Rebiülevvel 1261) tarihli polis teşkilatının kurulduğunu ilan eden tezkereye göre kolluk kuvveti olarak polis Tophane-i Amire müşirine bağlı çalışacak, İstanbul'da yaşayan halkın güvenliğinden ve asayişin korunmasından sorumlu olacaktır. Atılan bu ilk adımdan sonra 15 Şubat 1846 (18 Safer 1262) tarihli bir nizamname ile bâb-ı seraskeriden bağımsız bir zaptiye müşiriyeti kurulmuş ve bu kurum 1879'da zaptiye nezaretinin kuruluşuna kadar polis ve jandarma gibi kolluk kuvvetlerinden sorumlu olmuştur. 1864 Vilayet Nizamnamesiyle başkent ve vilayetlerde asayişten sorumlu yerel meclisler kurulmuş, 1867'de ise polis memurlarının denetlenmesi ve asayiş sisteminin kalitesinin artırılması için bir teftiş memuru kadrosu oluşturulmuştur. Bu nizamnameyle valilerin emrine verilen polis kuvvetleri askeri düzende örgütlenerek alay, tabur, bölük ve takımlara bölünmüştür. Fakat bu kuvvetlerin askeri hiyerarşiden ziyade mülki hiyerarşiye tabi olduklarını özellikle belirtmek gerekir. 23 Şubat 1870 (21 Zilkâde 1286) tarihinde yayınlanan yeni bir nizamnameyle de İstanbul'da zaptiye müşiriyetinin emri altında meclis-i idare, meclis-i fırka-i zabtiye, teftiş idaresi ve hapishane dairesi kurularak, başkent Suriçi (İstanbul), Beyoğlu, Üsküdar ve Büyükçekmece olmak üzere dört asayiş bölgesine ayrılmıştır.¹³¹

1879'a gelindiğinde, Tanzimat döneminin tüm bu birikiminden faydalanılarak zaptiye müşiriyetinin yerine zaptiye nezareti kurulmuştur (20 Kasım 1879).¹³² Böylece askeri hiyerarşiye tabi olan jandarma ile mülki

130 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 177. Tezkere metni için bkz. Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C.1, s. 114-116.

131 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 171-173.

132 Zaptiye nezaretinin merkezi, Suriçi İstanbul'da Ticarethane Sokak'ta, hapishanelerin yanında yer

makamlara bağlı olan polis kuvveti belirgin şekilde ayrılacaktır. 1881'de yapılan yeni bir düzenlemeyle başkentteki polis teşkilatı son şeklini almıştır: Dört bölgeye ayrılan kentin asayişinden İstanbul Polis Müdüriyeti, Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıkları ile Beşiktaş Polis Müdüriyeti sorumludur.¹³³ Bahsi geçen bu bölgeler de kendi içlerinde asayiş bölgelerine ayrılmış ve serkomiser denilen yetkililerin sorumluluğuna verilmiştir. zaptiye nezaretinin kurulduğu 1879'dan, Abdülhamid döneminin sonuna kadar zaman zaman çıkarılan tezkere ve nizamnamelerle (örneğin 1896 tezkeresi ve 1907 nizamnamesi¹³⁴) polisin görevlerini ve polis teşkilatının yapısını belirleme çalışmaları devam etmiştir.¹³⁵

Polis teşkilatının kurumlaşma süreciyle ilgili tüm bu bildiklerimiz, Abdülhamid dönemi istihbarat sistemini anlamamız konusunda fikir verici niteliktedir. Özellikle belirtmek gerekir ki, polis ya da hafiyeler kim rol alırsa alsın bu dönemde istihbarat da dahil tüm denetim sistemi "güvenlik kaygısı" üzerine kuruludur. Nitekim Abdülhamid dönemi istihbarat sistemi, esas itibarıyla güvenlik istihbaratı ve bir ölçüde de kontrespiyonaj ağırlıklıdır. Merkezle yerel yöneticiler arasında yapılan yazışmalara bakılırsa istihbaratın büyük bölümü güvenlik istihbaratı kategorisindedir: Ermenilerin faaliyetlerinin takibi,¹³⁶ Rumeli'deki komitelerin faaliyetlerinin engellenmesi,¹³⁷ Osmanlı ülkesine silah ve patlayıcı madde ithalinin

almaktaydı; Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 176.

133 Söz konusu kurumların bünyesinde hafiyelerin görev yaptığını gösteren kayıtlar, istihbarat ve asayiş işlerinin iç içeliğini ortaya koymaktadır; örneğin bkz. "(...) İstanbul Polis Müdüriyeti ile Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıkları ve Beşiktaş Karakolu'nda müstahdem hafiyeye me'mûrları (...)", BOA, *DH.MKT.*, 1382/64, H. 06.03.1304 (M. 03.12.1886).

134 19 Nisan 1907 tarihli bu nizamnamayla polisin vazifeleri tekrar ele alınmış ve polisler idari polis, siyasi polis ve adli polis olmak üzere üç gruba ayrılmıştır; bkz. Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 178.

135 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 175-176.

136 Örneğin bkz. "Merzifon'daki fesad komitesinin sûret-i hareketleri ile elde edilmiş olan Ermeni eşkıyasının bulundukları mahalleri ihbâr eden iki kişiye şehri bin kuruşluk hafiyeye tahsisâtından beşer yüz kuruş mükâfât-ı nakdiyye verilmesi (...)", BOA, *DH.MKT.*, 144/46, H. 23.03.1311 (M. 04.10.1893).

137 Örneğin bkz. "Makedonya komitesinin memâlik-i şâhâneye getirecekleri fişenk ve dinamit ve emsâli âlât-ı tahribeyi zeytin ve sardalya fiçı ve kutulanna vaz' ile sakladıkları ve eczâ-yı nâriyenin Ermeni komitesinde buradan biri tarafından Dersaadet'e gönderileceği istihbâr olunmuş (...) gümrük me'mûrlarının bu husûsda nazar-ı dikkâtleri celb edilmek üzere her ihtimâlâta karşı ihtiyâten arzına cür'et kılınmıştır fermân / 6 Mart 1901," BOA, A./*JMTZ.* (04/), 69/30, H. 16.11.1318 (M. 07.03.1901).

önlenmesi,¹³⁸ vilayetlerde asayişin temini.¹³⁹ Bir ölçüde de kontrespiyonaj faaliyetleri yürütülür: Arabi Paşa taraftarlarının faaliyetlerine karşı tedbir alınması,¹⁴⁰ Osmanlı ülkesine gelip gitmekte olan yabancılar ve Avrupalı papazların takibi,¹⁴¹ konsolosların hareketlerinin izlenmesi.¹⁴² Saltanatın ilerleyen yıllarında, istihbarat raporları ve yazışmaların konularındaki çeşitlilik de gözle görülür şekilde artacaktır. Aslına bakılırsa Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin en belirgin özelliği, dönemin siyasi gündemine yoğunlaşmasıdır. Abdülhamid'in saltanatı boyunca gündemde olan Ermeni faaliyetleri, büyük devletlerin müdahale girişimleri ve komitelerin Osmanlı ülkesine silah sevkiyatları gibi kritik konular hariç tutulacak olursa, örneğin 1897 Yunan Savaşı öncesinde, Yunan sınırına ve Girit'e yapılan silah sevkiyatlarıyla¹⁴³ ya da Mehdi İsyanının yatışmasından (1885) sonra, Bingazi ulemasından Şeyh Abdurrahim'in İstanbul'a davet edilmesiyle¹⁴⁴ ilgili raporların ağırlık kazanması, siyasi karar alıcıların istihbarat ihtiyaçlarının bir tezahürü olarak açıklanabilir.

Diğer taraftan iç istihbarat faaliyetleri bakımından devlet merkezine hâkim olan istihbarat konuları İstanbul'a silah ve patlayıcı madde sevkiya-

138 Örneğin bkz. "Prepalas cihetine dört sandık esliha ve eczâ-yı nâriye irsâl edilip birkaç günden beri o taraflarda istihkâmât-ı hafiyeye inşâ edilmekte olduğu ve hudûd-ı hâkâniye mücâvir olan Yabelanic kazâsına tevdi olunan tüfenklerin adedi üç bine bâliğ olduğu mevsûkân istihbâr olunduğu (...)," BOA, BEO., 1927/144506, H. 27.06.1320 (M. 01.10.1902).

139 Örneğin bkz. "(...) Taraf-ı hükûmetden iktizâ eden tedâbir ittihâzıyla âsâyîş ve inzibâtı te'min etmek üzere Havran Kumandanlığının nezâreti altında istihdâm edilen vesâir mahâllerde kullanılan me'mûrin-i hafiyeye verilmekte olan beş on bin kuruşun (...)," BOA, DH.MKT., 1636/37, H. 12.11.1306 (M. 10.07.1889).

140 Bkz. "Arabi Paşa'nın eski taraftarlarından Mısır ve Arabistan'da bulunan fırka-i milliyenin bazı vilâyâtın tevhid-i idâresi maksadıyla beyinlerinde husûl u ittifâka çalışmakta ve bu fikrin neşr ve ta'mimi için birçok hafiyeye me'mûrları dolaşmakta olduğu istihbâr kılındığından (...)," BOA, BEO., 128/9534, H. 05.06.1310 (M. 25.12.1892).

141 Örneğin bkz. "(...) Cebel-i Dürûz'a gidip gelmekte olan ecnebîlerle Avrupalı papazların ahvâline ve meşâyih-i Dürûz beyninde ara sıra vukû'bulmakta olan müzâkerâtın hakikatını öğrenip vilâyete ihbâr etmek ve tahkikâtın istintâk olunacak hâllere göre taraf-ı hükûmetden iktizâ eden tedâbir ittihâzıyla âsâyîş ve inzibâtı te'min etmek üzere (...)," BOA, DH.MKT., 1636/37, H. 12.11.1306 (M. 10.07.1889).

142 Örneğin bkz. "Beyrut Fransa konsolosunun (...) me'mûrin-i hafiyeye ile Bahr-i Ahmer'e gideceği iş'âr olunmuş ve sûret-i iş'âr Hâriciye Nezâreti Celîlesi'ne irsâl kılınmıştır (...)," BOA, A./MKT.MHM., 487/43, H. 11.01.1303 (M. 20.10.1885).

143 BOA, Y.A.HUS., 367/21, H. 17.09.1314 (M. 19.02.1897).

144 BOA, DH.MKT., 1376/2, H. 07.02.1304 (M. 05.10.1886).

tı,¹⁴⁵ yabancı ülkelerden gönderilen her türlü “evrak-ı muzırza,”¹⁴⁶ taşkınlık ve nümâyış haberleri,¹⁴⁷ devlet adamlarına ve padişaha yönelik suikast duyumları¹⁴⁸ ve şüpheli şahısların gözetim altında bulundurulması¹⁴⁹ gibi konulardan oluşmaktadır. Tabii bu tür konularda istihbari çalışmalar yapmak Abdülhamid yönetimine belirli bir personel yükü ve bunun yanında

145 Örneğin bkz. “Run nâm bir İngiliz vapurunun İzmir Limanı'na gelerek oradan Dersaadet'e müteveccehen hareket eylediği ve derûnunda barut olacağı haber verilmiş ise de taharrî etdirilmede bulunmadığı İzmir Vilâyeti'nden bildirilmesi üzerine mezkûr vapurun Boğaz'a vusûlünde kapudânı isticvâb olupun filhakika on beş ton barut var ise de kâmilten İskenderiye'ye kişirdığını ifade etmesi cür'etile mezkûr vapurun derûnuna ihtiyâten iki me'mûr konularak Dersaadet'e azimet etdiğine dâir Biga Mutasarrıflığından alınan telgrafnâme leffen takdim kılındı (...),” BOA, *DH.MKT.*, 1502/35, H. 07.08.1305 (M. 19.04.1888).

146 Örneğin bkz. “Memâlik-i ecnebiyyeden gönderilen evrak-ı muzırzanın zarf derûnunda konsoloslar nâmına gönderildiğinin anlaşılması üzerine bu gibi şüpheli mektûb ve kutuların muayenesi için (...) hafıyye tahsisâtına ihtiyâc görünmekte olduğu (...),” BOA, *DH.MKT.*, 1887/75, H. 06.04.1309 (M. 09.11.1891).

147 Örneğin bkz. “Bu kerre nezdime gelmiş olan Rusya hükûmetinin Sofya'daki hafıyye me'mûru Dersaadet'de mukim ve güyâ zâbıtayı Osmanîye ma'rûf komitenden İskenderyan nâmında birinin kendisi ile Dersaadet'de iken görüştüğü sırada güyâ Ermenilerin şehri-i Mayıs zarfında bir taşkınlıkların olacağından ve bu taşkınlıklar esnâsında Ermeni komiteleri mensûblarının bir nümâyış icrâ etmek fikrinde bulunduklarından bahsettiğini ve mezkûm İskenderyan buldurulabildiği takdirde bu bâbda ma'lûmât-ı hafıyye dest-res olunabileceğini beyân etmiş (...),” BOA, *A.JMTZ.* (04), 93/55, H. 07.02.1321 (M. 05.05.1903). Benzer konularla ilgili ayrıca bkz. BOA, *Y.PRK.ŞH.*, 8/33, H. 18.02.1316 (M.); BOA, *DH.MKT.*, 1645/51, H. 04.12.1306 (M.); BOA, *A.JMKT.MHM.*, 612/8, H. 01.09.1314 (M.).

148 Özellikle suikast konusunda II. Abdülhamid'e birçok rapor takdim edilmiştir ve bu raporlar sunular arasında yabancılar da bulunmaktadırlar. 1891'de bir yabancı tarafından gönderilen ve Eğinli Said Paşa tarafından tercüme edilerek padişaha sunulan bir rapor bunlardan biridir. Raporun bir bölümünde şu ifadeler yer verilmektedir: “(...) istihârât-ı pâdişâh-ı şâhânelerine zerre kadar hâlel gelmemek için vakf-ı hayat ederek sunu nesfeslerine kadar çalışmak kâffe-i sâduka-yı bendegân-ı hümayûnların vazife-i mukaddesidir. Avrupa gazetelerinde görüldüğü üzere Rusya ve Almanya ve Avusturya imparatorlarına bu sene birkaç defa suikast niyet ve teşebbûsâtında bulunulmuş olup bu memleketlerde zâbta-yı siyâsiye uğrunda bunca meblağ sarfedildiği hâlde bu gibi cinayetkârânenin ileri gitmesi veya fiile çıkması bazı kere işe ehemmiyet vermemekden neşet etdiği muhakkaktır. Şu hâlde enzâr-ı teftiş ve tahaffuz hiçbir zaman dâhili ve hârici her noktadan dûr edilmemekle berâber en ufak şüphe, en ehemmiyetsiz görünen emârât ve her türlü ihbârât kimin tarafından olursa olsun sonuna kadar ta'kib edilmek gerekdir (...) 24 Teşrinievvel 307 / Mütercim kulları Said,” BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 20/57, H. 02.04.1309 (M. 07.09.1891).

149 Örneğin bkz. “Karadağ ve Sırbistan hafıyye me'mûrlarından Derviş bin Liyobovic'in Dersaadet'e gelmek için pasaportunu vize ettirdiği ve mumâileyhin Dersaadet'e geldiğinde zâbıtaca nezâret altında alınması (...),” BOA, *DH.MKT.*, 1809/121, H. 07.07.1308 (M. 16.02.1891). Sadece şüpheli şahıslar değil, bazı önemli görevlerde bulunan devlet adamlarına yönelik de ciddi bir takip faaliyeti söz konusudur. Mesela Sadrazam Said Paşa'nın takibiyle ilgili bir rapor şu şekildedir: “Sadrazam Said Paşa kulları bugün saat dört buçukda konağından çıkıp İhlamur tarikiyle Mabeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâne'ye gelerek gece saat birde Maçka tarikiyle konağına avdet etmiş müşârûnileyhin konağına muhtelif saatlerde İzmir Vâlisi Kâmil Paşazâde Şevket ve Abdullah Beyler ve Napoli Şehbender-i Esbâkı Niyapoliyi Efendi gelip gitmiş oldukları Maçka Karakolu Miralaylığından alınan jurnal üzerine ma'rûzdur kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân veli-ni'metimiz pâdişâhımız efendimiz hazretlerindir / 16 Mart 318-Yâver-i Ekrem Hazret-i Şehriyârî Abd-i Memlûkleri,” BOA, *Y.PRK.ASK.*, 180/12, H. 19.12.1319 (M. 29.03.1902).

mali yük getirmektedir. Özellikle hafiye tahsisatı taleplerini içeren kurumlar arası yazışmalardan takip edilebildiği üzere, İstanbul'da, bünyesinde hafiyelerin sürekli olarak görev yaptığı dört önemli kurum bulunmaktadır: Zaptiye nezareti, Beyoğlu Mutasarrıflığı, Üsküdar Mutasarrıflığı ve Beşiktaş Polis Müdüriyeti.¹⁵⁰ Bunlardan Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıkları ile Beşiktaş Karakolu, aynı zamanda coğrafi güvenlik bölgelerini ifade eder. Aslında zaptiye nezareti de güvenlik konusunda bu kurumların üstü konusunda bulunduğu ve İstanbul'da güvenliğin genelinden sorumlu olduğu için bir anlamda coğrafi olarak sorumluluk sahibidir. Beyoğlu Pera, Cadde-i Kebir (bugünkü İstiklal Caddesi) ve Galata gibi cadde ve mahalleleriyle, İstanbul'un en kalabalık ve kozmopolit semti olarak önemlidir. Ayrıca bu semt Galata Köprüsü'yle Karaköy'ü tarihi yarımadaya bağlar. Üsküdar Mutasarrıflığı ise şehrin karşı yakasında büyük bir yerleşim biriminden sorumludur; Üsküdar semti, Beyoğlu kadar kozmopolit bir yapıya sahip olmasa da eski bir yerleşim yeridir. Beşiktaş Karakolu da Yıldız Sarayı'nın bulunduğu mevkide yer almasından dolayı ayrı bir konuma sahiptir. Beşiktaş, Yıldız Sarayı'nın bulunduğu semt olarak önem kazanmış, yönetici elitin tercih ettiği bir yerleşim yeri olmasıyla birlikte sürgünlerin, soruşturma ve kısa süreli hapis cezalarının uygulama merkezi olmuştur.¹⁵¹ Bu üç bölgenin hafiye tahsisatı taleplerini içeren yoğun yazışmalar, bu noktada oldukça önemli kaynaklardır. Söz konusu tahsisat talebi yazışmaları yalnızca mali konulara yönelik değildir; daha doğrusu yazışmalardaki mali verilerden, kurumlara tahsis edilen hafiye tahsisatının hangi alanlarda harcandığı, hafiye memurlarına ne kadar maaş ödendiği ve aylık maaş hesabı üzerinden hangi kurumda kaç hafiye memurunun görev yaptığını tespit etmek mümkün olmaktadır. Örneğin 1886 ve 1891/92 yılları verilerine göre zaptiye nezaretinin 10.000 kuruş,¹⁵² Beyoğlu Mutasarrıflığının 1.200 kuruş,¹⁵³ Üsküdar Mutasarrıflığının 1.000 kuruş¹⁵⁴ ve Beşiktaş Polis Müdüriyetinin

150 BOA, *DH.MKT.*, 1382/64, H. 06.03.1304 (M. 03.12.1886).

151 Beşiktaş'ın Abdülhamid döneminde taşıdığı önemle ilgili bkz. Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 133-138.

152 BOA, *DH.MKT.*, 1867/7, H. 08.02.1309 (M. 13.09.1891); BOA, *DH.MKT.*, 1939/84, H. 08.09.1309 (M. 06.04.1892).

153 BOA, *DH.MKT.*, 1834/43, H. 11.10.1308 (M. 20.05.1891).

154 Bu tahsisatin aylık 400 kuruşu hafiye memurlarına maaş olarak verilmektedir; BOA, *DH.MKT.*, 2001/14, H. 21.02.1310 (M. 14.09.1892).

2.800 kuruş¹⁵⁵ aylık hafiye tahsisatı vardır. Fakat dahiliye nezareti ile zaptiye nezareti arasındaki yazışmalara bakılırsa, zaptiye nezaretinin aylık 10.000 kuruşluk hafiye tahsisatından, İstanbul Polis Müdüriyeti ve Beşiktaş Polis Müdüriyeti ile Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıklarına ödeme yapıldıktan sonra, nezarete ancak bin kuruş hafiye tahsisatı kalmaktadır.¹⁵⁶ Birçok kez şikâyet konusu olan 10.000 kuruşluk bu miktardan, Beşiktaş Polis Müdüriyeti ile Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıklarında istihdam edilen hafiye memurlarına aylık beş bin kuruş ödeme yapılmaktadır (1886 verilerine göre).¹⁵⁷ Dahiliye evrakından anlaşıldığına göre, -1880'lerin sonu ve 1890'ların başında- İstanbul'da ortalama hafiye memuru maaşı 400 ilâ 500 kuruş¹⁵⁸ arasında değişmektedir ve toplam beş bin kuruşluk ödeme yapıldığı takdirde, 10-12 kişiye ödeme yapılmış olur.¹⁵⁹ Bu da Beşiktaş Polis Müdüriyeti ile Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıklarında ortalama dört hafiye memurunun istihdam edildiğini gösterir.

Matematiksel hesaplar üzerinden ulaşılan bu sonuçların pek de sağlıklı olmadığını belirtmek gerekir. Her şeyden önce bu sonuçlara, maaşların hafiye memurlarına eşit olarak dağıtıldığı varsayılarak ulaşılmıştır. Ayrıca sonuçlar, zaptiye nezareti ve mutasarrıflıkların ek hafiye tahsisatını kapsamamaktadır. Öte yandan bu rakamları, başkent ve vilayetlerdeki polis ve jandarma sayılarıyla karşılaştırdığımızda, resmi istihbarat görevlisi sayısının polis ve jandarma mevcuduna göre hayli zayıf kaldığını söyleyebiliriz.

155 BOA, *DH.MKT.*, 1382/64, H. 06.03.1304 (M. 03.12.1886).

156 "Nezâret-i Aliyyelerinin şehri on bin kuruşdan ibâret olan hafiyye tahsisâtından İstanbul Polis Müdüriyetiyle Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıklarına ve Beşiktaş Polis Müdüriyetine ba'de-l-takdim nezârete yalnız bin kuruş kaldığı ve bununla idâre-i maslahat kâbil olamayacağı anlaşıldığı (...)," BOA, *DH.M.KT.*, 1867/7, H. 08.02.1309 (M. 13.09.1891).

157 BOA, *DH.MKT.*, 1382/64, H. 06.03.1304 (M. 03.12.1886).

158 "Üsküdar Mutasarrıflığının bidâyet-i teşkilinde hafiyye tahsisâtı olmak üzere it'â olunan şehri bin kuruşdan dört yüz kuruş mutasarrıflıkça ötedenberi hafiyyelikde istihdâm olunan me'mûrine verilmeğe olup (...) tahsisâtı beş yüz kuruş ilâve yapılması (...)," BOA, *DH.MKT.*, 2001/14, H. 21.02.1310 (M. 14.09.1892); "Küçükçekmece kazası hükûmet merkezi olan Makriköy'de beş yüz kuruş aylıkla bir hafiyye istihdâmı talebinin (...) muvâzene hâricinde mesârif ihtiyârî bâ-irâde-i seniyye mümkün olduğundan (...) tahkikâtın polis efrâdı ma'rifetiyle yapılması gereği (...)," BOA, *DH.MKT.*, 1441/104, H. 03.12.1304 (M. 23.08.1887).

159 Nitekim Cengiz Kırılı da, 1840'lı yıllara ait bir Seraskerlik raporuna dayanarak, söz konusu yıllarda İstanbul'da günlük sohbetleri dinlemekle görevli hafiye memuru sayısını altı olarak tespit etmekte ve bu hafiyele ortalama 600 kuruş maaş ödendiğini belirtmektedir; Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu, Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri (1840-1844)*, s. 8.

Zira 1894 tarihi itibarıyla Osmanlı vilayetlerinde görevli 779 polis memuru, 26.507 jandarma;¹⁶⁰ 1902'de yapılan bir sayıma göre ise başkentte toplam 39 polis birliği ve 2.275 polis memuru mevcuttur.¹⁶¹

Güvenlik mekanizmasının en önemli halkalarını oluşturan polis ve jandarmaya ait bu rakamlar işin diğer bir boyutunu akla getirmektedir: Herhangi bir konuda istihbaratın alınmasından sonra polis ve jandarmasının da dahil olduğu ne gibi güvenlik tedbirleri alınmaktadır? Bu konuda bilhassa Ermeni hareketlerinin yoğunlaştığı 1890'ların İstanbul'una dair birçok somut örnekle karşılaşmak mümkündür. Mesela Yıldız Müfettiş-i Askeri Komisyonuna ait bir kayıt, bu örneklerden birini oluşturmaktadır. 1890 Temmuz'unda Ermenilerin "bir uygunsuzluk" teşebbüsünde bulunacakları istihbaratı ve sonrasında devreye sokulan güvenlik politikası kayda şu şekilde yansımıştır:

Ermenilerin bâzısının Pazar günü Kumkapı Galata Beyoğlu Makriköy semtlerinin birinde bir uygunsuzluk ibkâ'ı fikrinde bulundukları istihbâr kılınmış olduğundan seriân tedâbir-i lâzıme icâbı ve o mahâlde vukû'âta meydan verilmemesi bâ-irâde-i seniyye (...) taraf-ı vâlâ-yı Seraskeri ile Zabtiye Nezâret-i Celilesi'ne iş'âr kılınmış (...) ve men'-i vukûât için asker veya jandarma ile tedbîr alınması (...) ve Ermenilerin icrâ-yı âyin için kilisede ictimâ'ları ve icrâ-yı âyinden sonra müctemiân kiliseden çıkıp dağılmaları men' olunmayıp (...) kilise kapılarında asker ve polis ve jandarma bekletmek icâb etmeyeceği (...)¹⁶²

Müfettiş-i askeri komisyonunun bu raporundan da anlaşıldığı gibi dönemin yöneticileri alınan istihbaratı olabildiğince gizleme ve tedbirleri mümkün olduğunca olaya meydan vermeyecek ölçüde alma çabası içinde olmuşlardır. Bununla birlikte Osmanlı yöneticileri tıpkı iç güvenliğe yönelik iç kaynaklı tehditlerde olduğu gibi, dış kaynaklı espi-

160 Özbek, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)," s. 54-56.

161 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 176.

162 BOA, Y.PRK.ASK., 62/55, H. 04.12.1307 (M. 22.07.1890).

yonaj faaliyetlerinden de oldukça çekinmektedirler. Kontrespiyonaj faaliyetlerini konu edinen dönemin evrakı incelendiğinde yöneticilerin bu tür çekincelerinin asılsız olmadığı görülür. İstihbarî faaliyetlerde haber yaymanın da en az haber toplamak kadar öneminin olması ve bunu Batılı servislerin Osmanlı başkentinde oldukça başarılı bir şekilde uygulamaları, diğer taraftan istihbarat unsurlarının bunu engelleme çabaları, Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin temel uğraşlarından biri olmuştur. Nitekim Koloğlu'nun 1865-1877 yılları arasında yayın yapan İstanbul gazetelerini tahlil ederek ulaştığı sonuçlara göre, 1870'lerin İstanbul'unda bilhassa Beyoğlu (Pera) ve Galata çevresinde başta İngiliz, Fransız ve Ruslar olmak üzere Batılı servislerin gayet etkili haber alma/yayma unsurları ve en azından bundan haberdar olan Osmanlı yetkilileri vardı.¹⁶³ Şimdilik bu unsurların Osmanlı başkentinde oynadıkları rollere dair bildiklerimiz oldukça sınırlı olsa da, padişaha suikast düzenleneceği, padişahın hastalandığı ya da imparatorluğun veraset sisteminin değiştirileceği gibi söylentilerin zaman zaman İstanbul kamuoyunu infiale yol açacak ölçüde etkileyebildiği göz önünde bulundurulursa, Batılı servislerin güdümünde olan bu haber yayma unsurlarının ne derece önemli görevler üstlendiği ve Osmanlı hükümetinin bu unsurlara karşı ne derece dikkatli davranmak zorunda olduğu daha iyi anlaşılabilir. İstanbul'daki yabancı espionaj faaliyetleriyle ilgili kayıtlarda yer alan bir örnek, bahsedilen haber alma unsurlarının Osmanlı başkentindeki etkinliğini ortaya koyar: 1882'de Sadrazam Said Paşa tarafından hazırlanarak Yıldız Sarayı'na sunulan bir raporda, İngilizlerin İstanbul'da –muhtemelen casusluk faaliyetlerinde kullanmak üzere– “asker tahrir etmekte oldukları” istihbaratının alındığı, bu konuda yakalananların sorgularının devam ettiği ve dahiliye ve zaptiye nezaretleriyle şehremaneti-ne gerekli uyarıların yapıldığı belirtilmiştir.¹⁶⁴ Üstelik bu “dış” kaynaklı

163 Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, s. 44.

164 “İstanbul'da İngilizlerin asker tahrir etmekte oldukları hakkındaki istihbarât-ı aliyyeden münbais ve buna bâis olanlar haklarında (...) dört kişi tahrir olunmaları bazı eşhâs tarafından teklif olunduğu hâlde hükümet-i seniyyenin adm-i ruhsatı cür'etiyle kabûlden imtinâ etdikleri ve ma'mâfih kendilerinin Galata merkezinde istintaklarına devam olunduğu (...) bugün Osman Beyefendi Hazretleriyle tebliğ buyrulan irâdât-ı seniyye hazret-i pâdişâhi hükm-i aliyyesine tevfikân böyle asker yazan ve yazılanların haklarında şediden kanûni muâmele icrâ olunacağı umûm gazetelerle ilânı (...) Zabtiye Nâzırı ve Dâ-

unsurların yanında, örneğin Mısır Hıdivi İsmail Paşa veya Ticaret ve Ziraat Nazırı Damat Mahmud Celaleddin Paşa gibi “bol para dağıtan” iç unsurların da İstanbul’da kendilerine göre istihbarat mekanizmalarına sahip olmalarının, 1870/80’lerin İstanbul’unu istihbari faaliyetler açısından karmakarışık bir yer haline getirdiğine şüphe yoktur.

Öte yandan, 19. yüzyıl sonlarında Batılı servislere ve yabancı dış temsilciliklere rahat hareket alanı sağlayan en önemli unsur, kapitülasyonlar ve Avrupa ile ticari ilişkilerin boyutlarıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun geçirdiği iktisadi dönüşümler ve Kırım Savaşı sonrasında düzenli olarak alınan dış borçlar, Avrupa ile ticari ilişkileri kaçınılmaz hale getirmiştir. Dönemin bu bağlamda en belirgin özelliği, bilhassa yüzyıllardır kökleşmiş olan kapitülasyonların ve bunların sağladığı ticari ve siyasi kolaylıkların Osmanlıların aleyhine kullanılmasıdır. Özellikle Osmanlı dış borçlarının tesviyesi amacıyla 1881’de kurulan Düyun-ı Umumiye ve 1883’te büyük ölçüde Fransız sermayesiyle kurulan Reji İdaresi gibi kuruluşların başkentte yerleşmeye başlaması, zaten kapitülasyonlarla büyük ayrıcalık elde etmiş olan Avrupalılara hareket alanı kazandırmıştır. Bununla birlikte Reji İdaresi gibi kuruluşların pek de kendi başlarına bırakılmadıkları ve zaman zaman sıkı denetim ağına takıldıkları görülmektedir. Örneğin 1888’e ait bir kayıt, reji kolcularının geliri Reji İdaresine bırakılan tütünü aramak bahanesiyle uygunsuz baskınlar yaptıklarının haber alındığını ve bu tür kanunsuzluklara kalkışanların cezalandırılmasına dair tüm vilayetlere talimat verildiğini ortaya koymaktadır.¹⁶⁵ Reji ve Düyun-ı Umumiye İdaresi gibi özel kanunlarla kurulan ya da kapitülasyonların ayrıcalıklarından faydalanan kurumların, kendilerine ait kolcular, casuslar ve telgraf parolalarıyla –büyük ölçüde mali kaygılarla da olsa– zaman zaman bir çeşit istihbarat servisi gibi çalıştıkları gözlemlenmektedir.¹⁶⁶ Buna kar-

hiliye Nezâreti ve Şehremâneti’ne harfiyyen tebliğ kılınmış (...)/ 8 Ağustos 98-Said,” BOA, Y.A.H.US., 171/50, H. 06.10.1299 (M. 22.07.1882).

165 “Umûm vilâyât ve müstakil mutasarrıflıklara ve Şehremânet-i Celilesi ve Zabtiye Nezâret-i Aliyyesi-ne umûmî ta’lîmât,” BOA, DH.MKT., 1505/89, H. 20.08.1305 (M. 02.05.1888).

166 Örneğin bkz. “Kemah Kazası’nda dolaşmakta olan ve parolalı telgraf çekmesinden şüphelenilerek hakkında tahkikat yapılan Eğinli Yani oğlu Simon’un Reji hafiye memuru olduğu ve parolanın nezaret tarafından kendisine verildiğinin anlaşılması üzerine memurlara parola verilemeyeceği” hakkında,

şın bu tür oluşumların imparatorluğun “tehdit algısı”na takıldıkları ve faaliyetlerinin mümkün olduğunca göz önünde tutulmaya çalışıldığı da bir gerçektir.

Anlaşıldığı gibi II. Abdülhamid’in imparatorluğun tepesindeki isim olarak istihbarat sisteminin merkezinde bulunması ve Yıldız Sarayı’nın sistem için bir merkez haline getirilmesi, bir anlamda tüm bu iç ve dış istihbari tehditlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde imparatorluğun genelini tehdit eden yabancı okullaşma ve misyonerlik faaliyetleri, mezhepsel tehditler, bilhassa 1880-90’larda zirveye tırmanan Batı emperyalizmi, devlet merkezinde dahi etkileri hissedilen ve yükselmeye devam eden milliyetçilik hareketleri, suikastler, komiteleşmeler, üretilen yeni silahlar, ideolojik çatışmalar, artan anarşizm ve daha sıralanabilecek olan onlarca farklı kaynaklı tehdit, büyük ölçüde istihbarat çalışmalarından yararlanılarak karşılanmaya çalışılmıştır. Yabancı okullaşma ve misyonerlik faaliyetlerine açılan yeni okullar ve dini propagandayla, mezhepsel tehditlere “mezheb-i resmîye” (Sünnî-Hanefî mezhebi) ile, Batı emperyalizmine Hicaz Demiryolu gibi projelerle, suikast, komiteleşme ve anarşizme kendine has güvenlik mekanizmalarıyla karşı koymaya çalışan Hamidiye İmparatorluğu (yani II. Abdülhamid’in mutlakîyet yönetimi), tüm bunları yaparken arka planda istihbarat sisteminden yararlanmıştır. II. Abdülhamid’in halife-sultan konumunun dini boyutunu ustalıkla vurgulaması, atıye-i seniyye, madalya ve rütbe ihsanı gibi simgesel ve fiili uygulamalara dayanan imaj yönetimi, imparatorluğun uluslararası fuarlarda, kongre ve konferanslarda temsil edilme gayreti, imparatorluğun dört bir yanından Yıldız Sarayı’na fotoğraflar gönderilmesi ve nihayet büyük ölçüde telgraf teknolojisine dayanan haberleşme ve istihbarat ağıyla vilayetler ve sınırlar ötesindeki gelişmelerin merkeze çok kısa bir sürede bildirilebilmesi, sarayın duvarları dışına nadiren çıkan merkeziyetçi bir hükümdar için bir zorunluluğun sonucu olarak yorumlanabilir.¹⁶⁷

BOA, *DH.MKT.*, 1785/102, H. 14.04.1308 (M. 27.11.1890).

¹⁶⁷ Benjamin C. Fortna, “Abdülhamid’in Saltanatı,” *Türkiye Tarihi 1839-2010*, C. 4, Reşat Kasaba (Edi.), Zuhâl Bilgin (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 87.

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı yöneticilerinin taşrada iyi işleyen bir iç güvenlik teşkilatı oluşturmak için büyük çaba sarf ettikleri ve bu doğrultuda çeşitli idari reformlara giriştikleri bilinmektedir. Nadir Özbek'in "kolonizatör Tanzimat devletinin idari pratikleri"¹⁶⁸ olarak adlandırdığı bu süreçte, polis ve jandarma örneklerinde olduğu gibi, istihbarat faaliyetleri de, merkezi hükümetin iradesini imparatorluğun Rumeli, Doğu Anadolu, Suriye ve Arabistan gibi çevre bölgelerinde tesis etme çabasıyla birlikte gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa telgraf gibi istihbaratın paylaşımında kullanılan modern yönetim teknolojileriyle donanımı ve yeni idari pratiklerin devreye sokulmasıyla, periferinin etnik, dini ve kültürel olarak farklılıklar arz eden yerleşik ahalisinin merkezi hükümetin kontrolünden çıkması ihtimali de bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda denebilir ki, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra yaşanan toprak kayıpları, göçlerle birlikte ortaya çıkan nüfus değişimleri ve etnik kompozisyonu değiştirmeye yönelik girişimlerle oldukça hassas bir konuma yükselen Osmanlı Rumeli'sinde, istihbarat faaliyetleri bir denetim ve merkezi devletin gereği olarak bir otorite aracı olmanın yanında, yönetici ve askerlerin gerektiğinde elini güçlendiren bir savunma mekanizması olarak yürütülmüştür. Nitekim hemen her haber alma faaliyeti ve bilgi paylaşımında izi görülen bu savunma mekanizması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli topraklarında diğer bölgelere nazaran daha net izlenebilmektedir.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'de yürüttüğü istihbarat faaliyetleri, bölgede Berlin Anlaşmasından (13 Temmuz 1878) sonra ortaya çıkan yeni koşullar çerçevesinde şekillenmiştir. Özellikle "Makedonya Sorunu"nun¹⁶⁹ bu konuda belirleyici olduğunu belirtmek gerekir. Bu sorunun gelişim seyri dikkate alındığında, bunun daha çok dini ve mezhepsel boyutları ile milliyet farklılıklarına ve bu farklılıkların bazı devletlerce kışkırtılmasına¹⁷⁰ dayanan bir arka planı olduğu görülür.

¹⁶⁸ Özbek, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)," s. 68-69.

¹⁶⁹ Makedonya sorunu ve sorunun tarihsel gelişimi hakkında bkz. Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 72-75.

¹⁷⁰ Örneğin Ömer Turan İngiliz konsolosluk raporlarına dayanarak Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Ignatiev ve Filibe'deki Rus Viskonsulu Nayden Gerov'un Nisan 1876'daki Bulgar ayaklanmalarını orga-

Sorunun boyutlarının ve Osmanlı istihbaratının bu sorun karşısında nasıl bir pozisyon aldığına daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki durumuna, daha sonra da Avrupa güç dengelerinin bölgeye müdahalelerinin ne gibi sonuçlar doğurduğuna değinmek gerekecektir. Bilindiği gibi Abdülhamid döneminin hemen başında yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Osmanlı İmparatorluğu ve özellikle de Rumeli toprakları için birçok olumsuz sonuç doğurmuştur. Savaşın sonunda imzalanan ve Rumeli'de sınır değişikliklerine neden olan Berlin Anlaşmasına Balkan devletlerince desteklenen komitecilik faaliyetlerinin eklenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'nın siyasi baskısı altında bıraktı. Bu yönüyle anlaşma, Osmanlıların Balkanlar'dan tasfiye edilmesinde önemli bir aşama oldu. Berlin Anlaşması sonucunda Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını elde ettiler, Bosna-Hersek Avusturya işgaline terk edildi, Bulgaristan ise Rusya'nın uydusu konumuna getirildi. Resmi verilere bakılırsa Osmanlı İmparatorluğu bu anlaşma sonucunda 212.450 kilometre-karelik bir arazi parçası ile burada yaşayan beş buçuk milyon nüfusu kaybetti (Henüz insan gücüne ve tarıma, dolayısıyla da araziye dayalı bir ekonomik bünyeye sahip olan Osmanlı İmparatorluğu için bu önemli bir kayıptı). İngiliz konsolosluk kayıtlarına göre de, savaş sırasında Balkanlar'da çoğu Türk olmak üzere üç yüz bin Müslüman öldürüldü, bir milyonu memleketinden göç etmek zorunda kaldı. Balkanlar'dan büyük çaptaki göçler Anadolu'daki nüfus dengesini bozup yeni sorunlar yarattı, bu arada hinterlandını kaybeden İstanbul, bölgenin ihracat limanı olma özelliğini yitirmeye başladı. Savaştan önce Tuna boyuna kadar uzanan topraklarıyla bir "Balkan İmparatorluğu" görünümünde olan Osmanlı İmparatorluğu, savaş sonunda Balkanlar'daki varlığına son verilen –büyük devletlerden sayılmakla birlikte– bir Ortadoğu devleti görünümüne büründü.¹⁷¹

Berlin Anlaşması imparatorluğu sadece sınır değişiklikleri, nüfus kayıpları ve göç meselesiyle etkilemekle sınırlı kalmadı; anlaşma gerçek-

nize etiklerini kaydetmektedir; Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, s. 47. Paris Sefiri Salih Münir Paşa da notlarında benzer tespitlerde bulunmaktadır; bkz. Birinci-Günaydın, *Salih Münir Paşa, Geçmiş Zamanlar (II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları)*, s. 102-103. Bu konuda ayrıca bkz. Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1986, s. 37-42.

¹⁷¹ Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 44.

ten de Rumeli'nin durumunu oldukça hassas dengeler üzerine oturtuyor, üstelik birçok meseleyi yarım bırakıyordu.¹⁷² Örneğin, üç parçaya bölünerek oluşturulan Bulgaristan 1885'te Doğu Rumeli'yi ilhak edecek,¹⁷³ Osmanlı İmparatorluğu'yla Avusturya arasında Yenipazar Sancağı'nda bulundurulabilecek asker hakkında bir mukavelename akdolanacak, Yanya ve Tırhala'da Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında sınır anlaşmazlığı ortaya çıkacak, Rumeli vilayetlerinin ihtiyacı olan mali ıslahatlar yapılacak ve çıkarılacak nizamnamenin¹⁷⁴ ayrıntılarını belirlemek için Babiâli her vilayette komisyonlar oluşturacaktı.¹⁷⁵ Bu komisyonların çalışmaları sonucunda Osmanlı hükümeti, 1880'de büyük devletlerin Berlin Anlaşması hükümlerinin yerine getirilmesi için yaptıkları başvuru üzerine "Rumeli Vilayetleri Nizamnamesi"ni hazırladı.¹⁷⁶ Bilhassa İngiltere, Fransa ve Rusya'nın başını çektiği büyük güçler, bölgede Babiâli'nin yapacağı ıslahatları takip etmek gerekçesiyle Makedonya'dan el çekmedikleri gibi, 19. yüzyıldan itibaren "Bulgar Rönesansı"¹⁷⁷ olarak adlandırılan Bulgaristan ulusçuluk hareketinin yükselmesi, Yunanistan-Sırbistan'ın bölgeye yönelik ihtirasları ve tüm bunlarla bağlantılı olarak eşkıyalık olaylarının artması Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatinden kaçmıyordu. 1885'e gelindiğinde, özellikle Bulgaristan'ın teşkilatlanıp Rus nüfuzundan kurtulması ve Şarkî Rumeli'yi ilhak etmesinden sonra Makedonya'ya yönelmesi, Makedonya'da milliyet faktörünün en önemli mücadele amili haline gelmesine sebep oldu. 1885'te çıkan Bulgar-Sırp Savaşında Bulgarların galip gelmesi Sırbistan'ı Makedonya mücadelesinde bir müddet saf dışı bıraktı. İlerleyen yıllarda Bulgar komitencilik faaliyetlerinin artması, Yunan ve Sırp'ları da komiteler oluşturup çete faaliyetlerine girişmeye itti.¹⁷⁸ Nitekim 1880'lerin ortalarına

172 Alan Bodger, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent (Edi.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s. 125-126.

173 Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, s. 60, 67-68.

174 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, C. II, s. 612; Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 45.

175 Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 150. Ayrıca 1883'te "Rumeli-i Şarkî Vilayeti Dâhili Nizamnamesi" hazırlanacaktır; Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, s. 65. Nizamnamenin maddeleri hakkında bkz. Oğuz, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, s. 92-114.

176 Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, s. 38.

177 Yunan ve Sırp komiteleri, Makedonya'daki Türk unsurundan çok, Bulgarlara ve Bulgar komitelerine karşı mücadele yürütmüşlerdir. Hatta bu kapsamda Rum komitelerin zaman zaman Bulgar komi-

gelindiğinde Kosova, İşkodra, Üsküp, Manastır, Selanik ve Edirne vilayetlerini kapsayan Osmanlı Rumeli'si ilk komitelerle tanışmaya başlayacaktı.¹⁷⁸ Makedonya Komitesi (1887-Köprülü), Muhibb-i Vatan Cemiyeti (1887-Has-köy), Merkezi Edirne-Makedonya Komitesi (1890-Sofya), Makedonya İhtilal Komitesi (1893) ve Genç Makedonya Cemiyeti (1896-Sofya) kurulan komitelerden bazılarıydı.¹⁷⁹

Bölgedeki bu oluşum ve gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyi dikkatle takip etmesini gerekli kılıyordu. Merkezle Rumeli vilayetlerinin yöneticileri arasında yapılan 1886'ya ait yazışmalara bakılırsa, imparatorluğun aldığı tedbirlerden birinin de "Rumeli-i Şarkî ve Bulgaristan ahvâlini lâiykıyla tahkik etmek için (...) "¹⁸⁰ bölgede hafiyeleri aktif bir biçimde kullanmak, yani istihbarat ağını devreye sokmak olduğu görülmektedir. Nitekim aynı yıl Bulgaristan, Arnavutluk ve Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde toplanarak komite halini almakta olan eşkiya gruplarına karşı gerekli tedbirlerin alınmasının Edirne, Selanik, Yanya, Manastır ve İşkodra Vilayetleri ile Serfice Mutasarrıflığına bildirildiği kayıtlardan

tecillerine karşı Osmanlı yetkililerine istihbarat temin ettikleri ileri sürülmektedir; örneğin bkz. Hasip Saygılı, "Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya'da Yunan Komiteleri ve Osmanlı Devleti," *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: II, S. 21, 2015, s. 162. Bulgar komitelerine karşı Osmanlı-Yunan yakınlaşmasına dikkat çeken Brailsford'a göre ise, Makedonya'daki Yunan Konsoloshaneleri bir tür "Türk gizli polis departmanı" haline gelmiştir; bkz. H. N. Brailsford, *Macedonia Its Races and Their Future*, Methuen & Co., Londra, 1906, s. 210.

178 Esasında Rumeli'de ilk komiteler 1860'lı yıllardan itibaren özellikle Bulgaristan çevresinde boy göstermiştir. 1862-1868 yılları arasında kurulan muhtelif komiteler bu yıllarda dokuz defa isyana teşebbüs etmişler; fakat Midhat Paşa'nın Tuna Valiliği dönemine rastlayan bu teşebbüsler alınan tedbirlerle etkisiz kılınmıştır; bkz. Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 4-5. II. Abdülhamid döneminde ise kurulan ilk yapılardan biri "Kiril ve Metodis Topluluğu" idi. 1884'te görüşünde kültürel amaçlarla kurulan bu örgüt, Makedonya'daki Slavları eğitip onlara Bulgar çıkarlarını korumalarını sağlayacak fikirler aşılamaya başlayacaktı; ayrıntı için bkz. Dilek Gücel, "Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)" Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2014, s. 153-154.

179 Gücel, *a.g.t.*, s. 161. Ömer Turan'ın da belirttiği gibi bu komiteler farklı tarihlerde çeşitli isim değişikliklerine uğramışlardır. Örneğin "Merkezi Makedonya İhtilal Komitesi (Macedonian Central Revolutionary Committee)" daha sonra "Makedonya İhtilal Komitesi (Macedonian Revolutionary Committee)" olarak adlandırılmış; 1896'dan itibaren de "Bulgaristan-Makedonya-Edirne İhtilal Organizasyonu (Bulgaria-Macedonian-Adrianople Revolutionary Organization)" olarak isimlendirilmiştir; Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, s. 73.

180 "Rumeli-i Şarkî ve Bulgaristan ahvâlini lâiykıyla tahkik etmek için hafiyeye polisleri teşkil ve bunların maaş ve sarfıyâları için şehri on beş bin kuruş tahsisî lüzümü (...)," BOA, DH.MKT., 1380/26, H. 28.02.1304 (M. 26.11.1886).

anlaşılmaktadır.¹⁸¹ Bunlardan Selanik Vilayeti'ne bağlı Siroz Mutasarrıflığından gelen cevapta, sınır boylarında gezdirilmek üzere hafiyelere ihtiyaç olduğu bildirilerek, bu ihtiyacın karşılanması için bir miktar sarfiyata izin verilmesi istenmekteydi.¹⁸²

Aynı tarihte, bölgeden İstanbul'a gönderilen hafiye jurnallerinin sayısında dikkate değer bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Fakat ilginç biçimde, Rumeli'nin çeşitli yerlerine gönderilen hafiyelerden, komitecilik ve eşkıyalık olaylarıyla ilgili birbirinden çok farklı istihbarat raporları alınmıştır. Mesela Bulgaristan'a gönderilen bir hafiyenin anlattıklarına göre, Şarkî Rumeli Vilayeti'nde bazı serseri Bulgarların hadise çıkardığı yönünde gelen haberlerin asılsız olduğu anlaşılmıştır.¹⁸³ Benzer şekilde, Palanka ve Köstendil'den gelen hafiyelerin tahriratında, Bulgaristan'da tespit edilen komitelerin amaçlarının karışıklık çıkarmak olmadığı, sadece Rus himayesinin halk arasında tepki doğurduğu ve bu nedenle bazı olayların yaşandığı bildirilmekteydi.¹⁸⁴ Kosova Vilayeti'nden bildirilen istihbaratta ise Osmanlı sınırında faaliyette bulunan eşkıyanın Bulgaristan'daki arbedelerde telef olduğu ve Rusya tarafından verilen silahların toplatıldığı kaydedilmekteydi.¹⁸⁵

Esasında Osmanlı istihbaratının ve hafiyelerinin komitelere yönelik haber alma ve takip çalışmaları, Rumeli'deki istihbarat faaliyetlerinin en aktif olduğu konudur. Osmanlı belgelerinde "çete,"¹⁸⁶ "eşkiya,"¹⁸⁷ "fesad komitesi"¹⁸⁸ gibi isimlerle anılan ve genel olarak "Makedonya Fesadiyesi/

181 BOA, DH.MKT., 1373/103, H. 24.01.1304 (M. 23.10.1886).

182 BOA, DH.MKT., 1373/103, H. 24.01.1304 (M. 23.10.1886).

183 BOA, Y.PRK.ASK., 39/71, H. 01.08.1304 (M. 25.04.1887).

184 BOA, Y.A.HUS., 199/64, H. 21.05.1304 (M. 15.02.1887).

185 BOA, DH.MKT., 1409/2, H. 08.07.1304 (M. 02.05.1887).

186 Örneğin bkz. "Yunan komitelerin çeteler tertib ve sevki hakkındaki ıstılaât zımında bu sene dahi Galos, Yenişehir ve Tırhala Şehbenderliklerine tahsisi lâzım gelen dokuz bin kuruşun emsâli müsüllü muhassasaları olan hafiyeye tertibinden mahsûb ve tesviyesi münâsib olacağı (...)," BOA, BEO., 2841/213020, H. 08.04.1324 (M. 01.06.1906).

187 Örneğin bkz. "Yunan eşkiyâ çetelerinin harekât-ı tecâvûzkâranelerinin devâm ettiği müddete münhasır olmak ve nihâyet altı ayı geçmemek üzere Galos ve Yenişehir ve Tırhala Şehbenderliklerine Hâriciye Nezâreti Hafîyye Tertibi'nden şehîr beşer yüz kuruş i'tâsı (...) olbâbda icâbının icrâsı," BOA, BEO., 2527/189492, H. 08.01.1323 (M. 15.03.1905).

188 Örneğin bkz. "(...) Gird'e şimdîye kadar sekiz bin tüfenk irsâl edilmiş ve fesad komitesi tarafından dahi hafiyen Sakız'a birkaç bin tüfenk gönderildiği gibi (...)," BOA, Y.A.HUS., 367/21, H. 17.09.1314 (M. 19.02.1897).

Makedonya Fesad Hareketi"¹⁸⁹ olarak adlandırılan komitecilik hareketleri, büyük oranda Bulgar komitelerinin faaliyetlerini konu edinmektedir. Bilindiği gibi Bulgaristan ve Rumeli vilayetlerinde kurulan ve çoğunlukla Sofya'dan yönetilen Makedonya Bulgar komiteleri, Vırhovistler ve Santralistler olmak üzere başlıca iki kısma ayrılmışlardı. Sonradan bu gruplara Boris Sarafof yanlılarından oluşan üçüncü bir grup katılacaktır. Bulgar subayları tarafından eğitilen bu komitelerin mensupları bütçelerinin önemli bir kısmını silahlanmaya ayırmışlardır. Komite üyeleri, köy baskınları, gasp, fidye, üye aidatı ve sair yöntemlerle eylemlerini finanse ediyorlardı.¹⁹⁰ Komitelerin bu yöntemlerini yakından takip eden Osmanlı yetkilileri, askeri makamlarla işbirliği içinde, zamanla bunların geçiş güzergâhları, hareket tarzları, adam kaçırma/fidye elde etme girişimleri¹⁹¹ ve patlayıcı madde/silah sevkiyatı çabaları konusunda geniş bilgi sahibi olacak ve komitelerin bu faaliyetlerini engelleyici haber alma çalışmalarında bulunacaklardır.¹⁹² Komitelerin silah sevkiyatıyla ilgili 1901'de Bulgaristan Komiseri Necip Melhame tarafından paylaşılan bir istihbarat raporu bu konudaki örneklerden biri olarak kayda değer niteliktedir:

Bulgaristan Komiserliğinden [sadarete] vârid olan şifre telgrafnâme Makedonya komitesinin memâlik-i şâhâneye getirecekleri fişenk ve dinamit ve emsâli âlât-ı tahrîbeyi zeytin ve sardalya fıçı ve kutularına

¹⁸⁹ "Dersaadet'de veya Edirne ve Selânik taraflarında bir büyük cebehânenin ateşe verileceği istihbâr kılınmakla (...) Selânik havâlisince tedâbir-i inzibâtîyye ve ihtiyâtîyyeye riâyet olunması lüzûmu (...)," BOA, A./MKT.MHM., 486/63, H. 01.06.1298 (M. 01.05.1881); ayrıca BOA, A./MTZ.(04), 69/30, H. 16.11.1318 (M. 07.03.1901).

¹⁹⁰ Gücel, a.g.t., s. 249.

¹⁹¹ Örneğin 1901'de Amerikalı Rahibe Miss Stone, fidye elde etmek ve Osmanlı hükûmetini zor duruma düşürmek için Bulgar komitelerince kaçırılmıştı. Bu tür faaliyetlerin devletin Makedonya'yı kontrol edemez hale geldiği intibahını uyandırmak için yapıldığının farkında olan Osmanlı hükûmeti, Miss Stone olayını haber almasıyla bölgeye ilk iş olarak olayı tahkik etmek üzere çok sayıda hafife gönderdi. Yapılan tahkikat sonucunda, Bulgarların rahibeyi dağa kaldıran olayın Türkler tarafından gerçekleştirildiği izlenimini vermek için bir Bulgar kadınına da beraber kaçırıldıkları anlaşılmıştı. Hafiyelerin sıkı takibi ve Osmanlı hükûmetinin baskılarıyla, neticede 1902 Nisan'ında Rahibe Stone ve diğer Bulgar kadın Ustrumca Kasabası civarında serbest bırakılmışlardı; BOA, DH.MKT., 2555/104, H. 02.08.1319 (M. 14.11.1901); BOA, DH.MKT., 2555/104, H. 02.08.1319 (M. 14.11.1901); BOA, DH.MKT., 2575/81, H. 05.10.1319 (M. 15.01.1902); BOA, DH.MKT., 2585/88, H. 29.10.1319 (M. 08.02.1902).

¹⁹² Örneğin bkz. "Gilan Kazâsı kâimmakâmı Mehmed Efendi'nin Sırbistan'dan mezkûr kazâya gelen Sırb hafîyye komiteleri âzâsından beş kişiyi bi't-ta'kib itlâf muvaffâkiyetinden dolayı (...)," BOA, BEO., 1525/114338, H. 01.04.1318 (M. 29.07.1900).

vaz' ile emdâr etdikleri istihbâr olunmuş ve Ermeni komitesinde buradan biri tarafından Dersaadet'e gönderilen eczâ-yı nâriyenin (...) olmasına binâen gümrük me'mûrlarının bu husûsda nazar-ı dikkâtleri celb edilmek üzere her ihtimâlâta karşı ihtiyâten arzına cür'et kılınmışdır fermân / 6 Mart Sene 901/ Necib.¹⁹³

Bilhassa 1890'lı yıllar Balkanlar'da Osmanlı istihbaratının kont-respiyonaj faaliyetlerinin arttığı bir dönem olacaktır. Özellikle 1890'da Sofya'da "Merkezi Edirne-Makedonya Komitesi"¹⁹⁴ adında yeni bir komitenin kurulduğuna dair istihbarat alınması üzerine¹⁹⁵ Makedonya konusunda oldukça hassas olan Osmanlı idarecileri bir dizi tedbir¹⁹⁶ aldıkları gibi, bir yandan da bölgedeki mülkiye memurlarının ve askerlerin yaşanabilecek karışıklıklara karşı uyanık olmalarını istediler.¹⁹⁷ Görünürde diğer Bulgar komiteleri gibi barışçıl amaçlarla Makedonya'dan Bulgaristan'a göç eden Bulgarlara yardım etmeyi gaye edinen bu oluşum, bir müddet sonra teşkilatını genişleterek siyasi bir karakter kazanmaya başladı. Komitenin başlıca amacı 1885'te Bulgaristan Gizli İhtilal Komitesinin¹⁹⁸ öncülüğünde bir işgal hareketiyle ele geçirilen Şarkî Rumeli Vilayeti örneğinde olduğu gibi Makedonya'nın tamamını Bulgaristan'a ilhak edip, "Ayastefanos Bulgaristan'ı" denilen büyük Bulgaristan hayalini gerçekleştirmektir. Tabii bu durum Osmanlı istihbarat kaynaklarının dikkatinden kaçmamıştı. Aslına bakılırsa Bulgarların "eğitim politikası" adı altında 1886'dan itibaren Makedonya'daki okullara Bulgar öğretmenler göndererek bu öğretmenler vasıtasıyla bölgede Bulgarlarla birleşme fikrini yaymaya çalışması,¹⁹⁹ istihbaratın dikkatini bölgeye çekmek için yeterli bir sebeptir. Nitekim bölgedeki istihbarat çalışmaları çok geçmeden

193 BOA, A./MTZ.(04).. 69/30, H. 16.11.1318 (M. 07.03.1901).

194 Komite hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Altınbaş, "Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VII-2, 2005, s. 75-99.

195 BOA, Y.A.H.US., 234/25, H. 12.07.1307 (M. 04.03.1890).

196 Asker sayısının artırılması, hafife memuru istihdamı gibi.

197 "Bulgarların Makedonya'da karışıklık çıkaracaklarının istihbâr olunması üzerine Bulgaristan ve Sırbistan hudûdlarında mülkiye me'mûrları ve askerlerin hazır bulunması gereği" hakkında, bkz. BOA, Y.PRK.ASK., 58/74, H. 16.03.1307 (M. 10.11.1889).

198 Bkz. Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, s. 67.

199 BOA, Y.PRK.MK., 5/4, H. 09.01.1308 (M. 25.08.1890).

meyvelerini vermeye başladı. Hafiyeler, Pirlepe'de Bulgar hükümetine çalışan bir Bulgar casusu tespit ettiler. Adının Ogüst olduğu belirlenen bu Bulgar casusu, Pirlepe'de dikkat çekmemek için doktorluk yapıyor ve bölgede "Ogüst Efendi" diye tanınıyordu. İhtilal komiteleriyle yakın ilişki içinde olduğunun ortaya çıkarılmasından sonra, bu Bulgar casusu klasik prosedür takip edilerek tutuklandı ve Bulgaristan'a iade edilmek üzere Kosova Vilayeti'ne gönderildi.²⁰⁰

Çok geçmeden, Makedonya'daki yıldırma hareketlerine oldukça ilginç bir yöntem izleyerek hizmet eden bir Bulgar komitesi daha ortaya çıkarıldı. Bu komiteye "yangın komitesi"²⁰¹ adını veren Osmanlılar komiteyi sıkı takibe aldılar. Yapılan tahkikatta komitenin başlıca görevinin Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinde, özellikle ahşap yapıların bulunduğu mahallerde yangınlar çıkarmak olduğu tespit edildi. Ayrıca komitenin tüm mensuplarının Bulgar olduğu belirlendi.²⁰² Komitenin özellikle Selanik Vilayeti'nde çıkardığı yangınların yıkıcı etkileri çok büyük oldu.²⁰³ Yangınlar Londra'da yayın yapan *Temps* gazetesine²⁰⁴ haber olduktan sonra kentte Selanik için bir yardım komisyonu kuruldu.²⁰⁵ Bulgaristan Prensliği de yangını çıkaran Bulgar komiteleriyle herhangi bir ilgisinin bulunmadığını kanıtlamak için olsa gerek, Selanik yangınında zarar görenlere yardım edeceğini açıkladı.²⁰⁶

Bölgenin çok hareketli olmasından ötürü aynı tarihlerde bazı yanlış istihbarat örneklerine de şahit olunmaktadır. Özellikle bölgedeki yabancı devlet görevlilerini zan altında bırakan ve Osmanlı hükümetinin kafasını karıştıran bu tür yanlış istihbarat örneklerinden birinde, Rusya'nın Belgrad Maslahatgüzarı böyle bir duruma düşerek yanlış bir istihbaratın konusu olmuştur. Eylül 1889 tarihli sadaret kayıtlarına göre Babıâli'ye gönderilen bir raporda, Belgrad'ın Rus maslahatgüzarının Metropolit Mihail'e "Bulgarların

200BOA, DH.MKT., 1709/18, H. 26.07.1307 (M. 18.03.1890).

201 Bkz. "Selanik, Kosova ve Manastır'da yangın çıkartan Bulgar milletinden yangın komitelerinin olduğu" hakkında, BOA, Y.PRK.PT., 7/7, H. 05.02.1308 (M. 20.09.1890).

202BOA, Y.PRK.PT., 7/7, H. 05.02.1308 (M. 20.09.1890).

203 BOA, Y.PRK.ASK., 64/2, H. 20.01.1308 (M. 05.09.1890).

204BOA, Y.PRK.PT., 7/7, H. 05.02.1308 (M. 20.09.1890).

205 BOA, Y.A.HUS., 238/107, H. 28.01.1308 (M.13.09.1890).

206BOA, Y.A.HUS., 238/106, 26.01.1308 (M. 11.09.1890).

iki-üç hafta içinde Makedonya’da bir karışıklık çıkaracağını haber aldıklarını” bildirdiği ve metropoliti “siz Kosova’da karışıklık çıkarmaya hazır mısınız?” diyerek uyardığı istihbaratı paylaşılmaktaydı. İlk bakışta oldukça ciddi ve inandırıcı gibi görünen bu istihbarat üzerine Osmanlı hükümeti tedbir olarak Sırbistan ve Bulgaristan sınırlarındaki bütün vilayetleri ve buralarda görev yapan yetkilileri uyarmış, konu hakkında çok yönlü yapılan tahkikattan sonra söz konusu istihbaratın doğru olmadığı anlaşılmıştır.²⁰⁷

Görüldüğü gibi önemli bir istihbarat alınması halinde merkezi yönetimin ilk tepkisi, alınan istihbarat çerçevesinde ilgilileri uyarıp gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak olmuştur. Alınan istihbarata göre tedbir alma konusunda biraz da devlet adamlarının olaylara yaklaşımının etkili olduğu söylenebilir. Bu konuda da soğukkanlılığı ve geniş muhakeme yeteneğiyle tanınan Küçük Said Paşa güzel bir örnek oluşturmaktadır. Mesela, 1895’in Eylül ayı sonlarında Rumeli’de görevli vali ve kumandanlardan Bulgaristan’ın askeri hazırlıklara girdiği yönünde haberler geldiğinde, dönemin Sadrazamı Said Paşa, bölgedeki askeri haber alma kaynaklarının zayıf olduğunu düşündüğü²⁰⁸ için Serasker (sonradan Harbiye Nazırı) Rıza Paşa’ya baş vurmuş ve Bulgaristan’a birkaç kurmay subayın gönderilerek konunun askeri bakımdan inceltirilmesini talep etmiştir. Fakat seraskerlikten verilen cevapta bu tür konuların Babıâli’nin görev alanına girdiği belirtilince, Said Paşa Yıldız Sarayı’nın da iznini alarak birkaç kurmay subayı kâtip sıfatıyla ve Bulgar askeri hazırlıklarını gizlice gözetlemek vazifesiyle Filibe ve Sofya’daki Türk Komiserliklerine yolladı. Bu arada Rumeli’deki kumandanlardan arka arkaya haberler gelmeye devam ediyor, sınıra asker sevk edilmesi gerektiği

207 BOA, *DH.MKT.*, 1655/32, H. 13.01.1307 (M. 09.09.1889). Osmanlı makamlarının bölgedeki dini cemaat önderlerinden şüphelenmesinde, metropolit, piskopos ve diğer din görevlilerinin komitelere olan desteğinin önemli etkisi olmuştur. Nitekim bu önderlerin faaliyetlerine dair alınan çok sayıda istihbarat arasında, söz konusu kişilerin bölgedeki komite ve çetelere olan destekleri önemli bir yer tutmaktadır. Mesela 1908’de Rumeli’deki çetelere destek sağladığı tespit edilen Manastır, Drama ve Grebene piskoposları Osmanlı makamlarınca görevden uzaklaştırılmış; Kozana, Florina ve Manastır Rum piskoposları da aynı gerekçe ile taşra meclisleri toplanmalarına alınmamışlardır; bkz. Saygılı, “Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya’da Yunan Komiteleri ve Osmanlı Devleti,” s. 165.

208 Bu konuda Said Paşa hatıratında şunu belirtmektedir: “(...) Bulgarların askeri hazırlıklarının mübalağa edildiği kanaatindeydim. Bu mübalağanın kaynağı ise Filibe’deki kumandanımız Albay Fethi Bey olmalıydı. Selanik Valisi Zihni Paşa da buna yakın haberler gönderiyordu. Oysa bütün bu haberlerin askeri haber alma kaynaklarına dayandırılması gerekiyordu (...);” Kutlu, *Sadrazam Said Paşa’nın Anıları*, s. 102.

belirtiliyordu. Bölgede görevli valiler de asker yollanması konusunda ısrar ediyor ve istenilen miktarda asker Bulgar sınırına gönderilmezse sorumluluk kabul etmeyeceklerini bildiriyorlardı. Hatıratında bu gelişmelere geniş yer veren Said Paşa gönderdiği subaylardan elde ettiği istihbarata dayanarak, konunun görüşüldüğü Meclis-i Vükela toplantısında “Bulgarlar tehdit ve gösteriş olsun diye bazı askeri hazırlıklar yapsalar bile, fiilen ayaklanmaya kalkışamazlar” diyerek Rumeli’deki yerel yöneticilerin abartılı haberler gönderdiği kanaatine varmıştır.²⁰⁹ Aynı dönemde Zeytun’da (Ekim 1895) ve Van’da (Haziran 1896) Ermeni ayaklanması, İstanbul’da da Osmanlı Bankası Baskını (Ağustos 1896) olayı yaşandığı için devlet adamlarının dikkati Bulgar sınırından İstanbul ve Anadolu’ya kaymış, böylelikle bölgedeki gelişmeler önceden olduğu gibi yerel yöneticilerin gönderdiği haberlerle takip edilmeye devam edilmiştir.

Rumeli’de komitecilik ve karşı Osmanlı faaliyetlerinin önemli bir bölümünü, komitelerin bölgedeki yabancı diplomatlara suikast tasavvurları ve bunu önleyici Osmanlı istihbarat çalışmaları oluşturmaktadır.²¹⁰ Başta Rusya, İngiltere ve Fransa olmak üzere büyük devletlerin bölgedeki temsilcilerine yönelecek suikastler, Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgeyi kontrol edemediği intibahı uyandırarak imparatorluğu devletlerarası alanda güç duruma düşürebilirdi. Komitelerin bu amaçlarının farkında olan Osmanlı yetkilileri, bilhassa Kosova, Manastır ve Selanik valilerine ardı ardına emirler göndererek yabancı diplomatların korunmasına dikkat edilmesi gerektiğini hatırlatacaklardır.²¹¹ Tabii elçi ve konsolos gibi yabancı diplomatlara suikast yapılacağı istihbaratı alındığında, Osmanlı hüküme-

209 Kutlu, *Sadrazam Said Paşa’nın Anıları*, s. 102-103.

210 Nitekim Basil Gounaris’in İngiliz raporlarına dayanarak tespit ettiğine göre, Makedonya’da 1903 ortalarında 1908 Temmuz’una kadar yaklaşık elli altı aylık sürede, aylık ortalama altmış siyasi suikast gerçekleşmiştir; Basil Gounaris, “Preachers of God and Martyrs of Nation-The Politics of Murder in Ottoman Macedonia in the Early 20th Century,” *Balkanologie*, IX (1-2), 2005, s. 33.

211 Örneğin 19 Haziran 1907 tarihinde sadaret makamı tarafından Rumeli Vilayetleri Müfettişliğine “gayet gizli” notuyla gönderilen şifre telgrafnamede, Bulgar komite fedailerinin Osmanlı vilayetlerindeki konsoloslara suikast düzenleyecekleri istihbaratına ulaşıldığı bildirilmekte ve yöneticilerin dikkatli olmaları istenmekteydi; BOA, *BEO.*, 3081/231007, H. 08.05.1325 (M. 19.06.1907). Konsoloslara suikast ihtimaliyle ilgili benzer bir şifre telgrafname örneği için bkz. “Dahiliye Nezâretinden Şifre / Pristine’de mükim Sırp Konsolosunun kasabadan hârice çıktığı ve bazı kesânın önünü keseceğine dair istihbarât üzerine (...)” BOA, *DH.ŞFR.*, 266/5, R. 17.07.1317 (M. 30.09.1901).

tinin aldığı tedbirler istihbaratın güvenilirliğine göre değişmektedir. Bu tedbirlerin, istihbarata konu olan diplomatın sıkı koruma altına alınması, diplomatın nezdine dışarıdan gelecek şahısların gözetim altında tutulması ve nihayet diplomatın görev yerinin değiştirilmesi gibi tedbirler olduğu söylenebilir. Örneğin 1903 Nisan'ında Rusya'nın Üsküp Konsolosu Maçkof'a Bulgar komitelerinin suikast düzenlemek tasavvurunda bulundukları istihbaratının alınması üzerine, konsolosun sıkı koruma altına alınması, dışarıdan kimseyle görüştürülmemesi ve zorunlu görüşmelerin de sıkı tarassud altında gerçekleşmesinin emredildiği, ayrıca diplomatın görev yerinin Üsküp'ten Bitlis'e tahvil edildiği Sadrazam Ferid Paşa'nın raporuyla Yıldız Sarayı'na bildirilmiştir.²¹² Yabancı diplomatların korunmasına dair sıkı emirler alan Rumeli vilayetlerindeki yöneticiler ve polis idareleri, Kosova Polis Müdüriyetinin yaptığı gibi, sadarete başvurarak sık sık hafife tahsisatı taleplerini ileteceklerdir:

Kosova Polis Müdüriyeti'nden alınan şifre telgrafnâmenin sûretidir Akçe sarfından çekinilmeyerek me'mûrîn-i hafıyye istihdâmıyla konsolosların muhafazalarına dikkat olunmasına dâir 11 Mayıs 319 târihli şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî mûcib-i âlisince vilâyetin on yedi bin kuruş hafıyye tahsisâtını kâmilten sarfı ve (...) şimdîye kadar hilâf-ı rızâ-yı âli bir hâl vukû'una meydan verilmemiş ise de sene hitâmına kadar on beş bin kuruş ihtiyâc görünmekte olub (...)»²¹³

Her ne kadar konsolosların korunmasında ve bunun için hafife istihdamında vilayetlerin maddi kaygıları öncelikli olarak göze çarpsa da,

212 "Mösyö Maçkof'a Bulgar komiteleri tarafından suikast tasavvurunda bulunduğu istihbâr kılınması üzerine icâb edenlere tabligât icrâ edildiği hâlde mümâileyhin muhâfazasına dikkat ve i'tinâ olunması Rumeli Vilâyâtı Müfettişliği'ne telgrafla tevdi kılınmışdı. Mümâileyh Maçkof'un me'mûriyeti Üsküp'den Bitlis'e tahvil edilmesinden dolayı Bulgar komiteleri tarafından suikast edilmesi ihtimâli görünmediğine ve Metroviçe'de Bulgar yok ise de komitelerin vesâit-i sâire ile icrâ-yı mefsedet edebilecekleri ihtimâline mebnî muhâfazasına fevkalâde i'tinâ olunması ve hâricden gelecek eşhâsin da tarassudât-ı şedide altında bulundurulması[na] (...) dâir müfettiş-i müşârûn-ileyhden cevâben gelen telgrafnâme leffen takdim kılındı / 18 Muharrem Sene 321 Sadrazam Ferid," BOA, Y.A.HUS., 446/34, H. 18.01.1321 (M. 16.04.1903).

213 BOA, Y.MTV., 252/250, H. 06.08.1321 (M. 28.10.1908).

yukarıdaki raporda görüldüğü gibi “hilâf-ı rızâ-yı âli bir hâl vukû’una meydan verilmemesi,” Rumeli’deki yetkililerin istihbarat faaliyetlerindeki temel anlayışları olacaktır. Bununla birlikte vilayetlerden merkeze yapılan taleplerin büyük kısmı hafiye istihdamı ve benzeri gerekçelerle “hafiye tahsisatı” içeriklidir.²¹⁴ Merkezi yönetimin bu tür hafiye tahsisatı taleplerine karşı işlettiği temel prosedür şudur: Vilayetlerden hafiye istihdamı ve istihbarat çalışmalarıyla ilgili gelen tahsisat talepleri incelenir, vilayetin genel asayiş durumu göz önüne alınarak bu talepler yanıtlanır. Rumeli vilayetlerinden gelen hafiye istihdamı talepleri genellikle –Manastır,²¹⁵ Selanik,²¹⁶ Edirne²¹⁷ gibi– durumu kritik olan vilayetlerden geldiği için, bu talepler –çeşitli tarihlerde yayınlanan iradeler gereğince²¹⁸– çoğunlukla olumlu cevaplandırılmıştır. II. Abdülhamid’in henüz tahta geçmediği Nisan 1876 tarihine ait bir

214 Rumeli vilayetlerinin hafiye tahsisatına ait veriler ve hafiye memurlarının isimlerine yer veren bazı kayıtlar, bölgede önemli oranda “yerel”lerin tercih edildiğini göstermektedir [Örneğin bkz. “Manastır Vilayeti’nde me’murin-i hafiyye istihdamı lâzım geldiği ve hafiyyelikde müstahdem Karayani’ce şehri dört yüz kuruş maaş tahsisi” hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 541/37, H. 08.04.1320 (M. 15.07.1902)]. Bunun yanı sıra özellikle Bulgar komitelerine karşı çeşitli etnik grupların muhbir olarak kullanıldığını gösteren çok sayıda kayıtlarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin Selanik’teki Rum mekteplerinde görevli Jan adlı bir muallim, Bulgar komitelerinin silah ve mühimmahının bulunduğu mahalleri göstermek üzere hükümet yetkililerine başvurmuş, bunun üzerine kendisine kırk lira harcırah verilerek hizmete devam ederse “mazhar-ı mükâfat” olacağı tebliğ edilmiştir [BOA, *BEO.*, 2068/155074, H. 17.02.1321 (M. 15.05.1903)]. Diğer bir örneğe göre, ihbar hizmetinde bulunan Ermeni bir muhbir, Filibe’de komitelerce öldürülmüştür; bkz. “Hükümet-i seniyyeye hizmet-i inhâriyyede bulunduğu Filibe Ermeni komitesince öğrenilmesi üzerine Filibe’de gayet işlek bir caddede itlâf edildiği 7 Mayıs 323 târihi ve 2777/647 numaralı arıza-yı çakerânemle arz olunan Agob Çerçıyan’ın kâtili iki nefer Ermeni genci olmayıp on yedi yaşında Seyanof nâmında Manastırlı bir Bulgar çocuğu idüğü (...) ma’lûmâtı ma’rûzduz olbâdda,” BOA, A.*JMTZ.*(04), 160/93, H. 17.09.1325 (M. 24.10.1907). Tıpkı Osmanlıların yaptığı gibi bilhassa Bulgar komiteleri de, Bulgar ve Sırp mektep muallimlerini çeşitli haberleşme işlerinde kullanmışlar ve bu konuda Osmanlılar çok sayıda istihbarata ulaşmışlardır [Örneğin bkz. “Vilâyât-ı şâhânedeki Sırpların Bulgarlarla ittifak ederek Sırp mektep muallimlerini Bulgar eşkiyasına muhabere vasıtası edindikleri istihbaratı üzerine gerekli tedbirlerin alınması” hakkında, BOA, *BEO.*, 2162/162088, H. 15.06.1321 (M. 08.09.1903)].

215 “Manastır Vilâyeti’nde (...) muhafaza-i emniyet için matlûb derecede hafiyyeler istihdamı zarûri olub (...) hafiyye me’mûrları için sene ahirine kadar (...) dört bin kuruşun sarfına me’zûniyet i’tâsı (...),” BOA, *DH.MKT.*, 2054/65, H. 04.08.1310 (M. 21.02.1893); Ayrıca bkz. BOA, *DH.MKT.*, 541/37, H. 08.04.1320 (M. 15.07.1902).

216 BOA, *DH.MKT.*, 711/16, H. 22.02.1321 (M. 20.05.1903); BOA, *BEO.*, 2097/157237, H. 26.03.1321 (M. 22.06.1903).

217 BOA, *DH.MKT.*, 441/25, H. 05.12.1319 (M. 15.03.1902).

218 Örneğin bkz. “Selânik Vilâyeti’nin inzibât idâresini bir kat daha te’min ve te’yid için vilâyet-i müşârûnileyhin polis ve hafiyye tahsisâtına şehri on beş kuruş zammı şeref-ma’lûm buyrulan emr ü irâde-i seniyye cenâb-ı pâdişâhi iktizâ-yı âlisinden bulunmuş olmakla olbâdda (...),” BOA, *İ.DH.*, 1023/80683, H. 07.05.1304 (M. 01.02.1887).

örnek, bu konuda net ifadeler bulunması bakımından ele alınmaya değerdir. Rumeli’de Bulgar ayaklanmasının devam ettiği 4 Nisan 1876 tarihli Tırnova Mutasarrıflığı, dahiliye-maliye nezaretleri ve sadaret makamı arasında cereyan eden bir dizi yazışmada, Tırnova ve çevresinde “(...) âsâyiş berkemâl ise de erbâb-ı mefâsıdın tahrikde bulunma (...)” teşebbüslerine karşı hafiyeler görevlendirilmesi ve bunun için on bin kuruş tahsisat ayrılması talep edilmiştir.²¹⁹ Ayrıca aynı yazışmalarda geçen bir ifade olarak “(...) vukû’âtı vak-tinde istihbâr ile ona göre tavır alıp hareket etmek (...)”²²⁰ Osmanlı yöneticilerinin istihbarat faaliyetlerindeki temel anlayışını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Aynı şekilde, Edirne Vilayeti’ne ait ve aşağıda yer verilen bir başka örnek, Osmanlı yöneticilerinin yaptıkları istihbarat çalışmalarının mali imkânlarla sıkı sıkıya bağlı olduğunu ortaya koymaktadır:

Bulgar komitelerinin Makedonya’da ikâ’eyledikleri ifsâdâtın men’i hakkında tedâbir ittihâzı (...) için jandarma ve polis neferi mikdârının tezyîdi (...) ve istihbârât için üç aya mahsûs olmak üzere şehri beş bin kuruşun sarfına Edirne Vilâyeti Vekâlet-i Celilesi’ne me’zûniyet i’tâsı lâzım geleceği (...)”²²¹

Rumeli’deki komitelere yönelik istihbaratın üretiminde sivil yöneticiler kadar, askeri makamların ve kumandanlıkların da payı azımsanmayacak ölçüdedir. Özellikle hudut üzerindeki fırka kumandanlıkları ile jandarma birimleri²²² Osmanlı hükümetinin önemli haber kaynakları olmakla birlikte,

219 “(...) Oraca lehülhamd âsâyiş berkemâl ise de erbâb-ı mefâsıdın tahrikde bulunmada teşebbüsen hafiyeler dahi ikâme olunduğundan (...)”, BOA, A./MKT.MHM., 480/27, H. 9.03.1293 (M. 04.04.1876).
220 “(...) Garazkârânın teşebbûsâtına mahal bırakmamak üzere hükümetçe lâzım gelen tedâbir-i ihtiyâtiyyeye medâr olub vukû’âtı vaktinde istihbâr ile ona göre tavır alıp hareket etmek için (...) dâhil-i vilâyette bu aralık istihdâmına lüzûm görünen hafiyeye me’mûrlarına tahsis olunmak üzere buraca taleb olunan on bin kuruşun sarfı husûsunda (...)”, BOA, A./MKT.MHM., 480/27, H. 9.03.1293 (M. 04.04.1876).

221 BOA, DH.MKT., 441/25, H. 05.12.1319 (M. 15.03.1902). Yapılan yazışmalar sonunda Edirne Vilayeti’nin tahsisat talebi olumlu bulunmuştur; “İstihbârât için üç aya mahsûs olmak üzere Edirne Vilâyeti Vekâlet-i Celilesince sarfına lüzûm gösterilen on beş bin kuruşun tahsis olunmak üzere emvâl-i mahal-liyeden tesviyesi ve havâlenâmesinin Dersaadet’e irsâli (...)”, BOA, DH.MKT., 441/25, H. 05.12.1319 (M. 15.03.1902).

222 Örneğin Doğu Rumeli Vilayeti Nizamnamesine göre jandarma, silahlı eşkıya çetelerinin faaliyetleriyle ilgili umumi asayişin tehlikeye düşmesi halinde, ilgili yerlere haber vermek, ahalinin can ve malını

istihbaratın alınmasından sonra devreye sokulan güvenlik önlemlerinde²²³ hükümetin kullandığı öncelikli unsur olmuşlardır. Bu nedenle nasıl ki istihbarat çalışmaları için mülki idare ve yöneticilerden tahsisat talebi geliyorsa, eşkıya ve komitelerin takibi için de askeri makamlardan tahsisat, personel ve silah talebi merkezi yönetime ulaşmaktadır.²²⁴ Bu konuda Sadrazam Said Paşa'nın dahiliye nezaretine gönderdiği bir tahrirde, "hudut mıntıkasındaki kumandanlıklar tarafından istihbarat çalışmaları için bazı kimselerin para ile istihdamına gerek duyulduğu," fakat "bu husus için cihet-i mülkiyece külli mebâliğ tahsis olunduğu halde ekserisi Bulgar unsurundan ibâret olan hatt-ı imtiyaza mücavir kurâda (köylerde) köy bekçilerinden başka memur istihdam edilmediği" belirtilerek, hudut kumandanlıklarından gelen şikâyetler iletilmiştir.²²⁵ Gerçekten de dönemin –sadet ve dahiliye gibi– sivil kaynaklarında dahi, istihbaratın üretiminde önemli oranda askeri makamların izi görülmektedir. Örneğin Edirne'deki İkinci Ordunun Filibe'deki Bulgar komitelerinin hareketleri²²⁶ ya da Yunan Hudud Kumandanlığının Yanya

muhafaza için gereken tedbirleri almak ve mahalli zabıta memurları ile yardımlaşmakla yükümlüdür; bkz. Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, s. 104-105.

223 Örneğin müfreze ve seyyar tabur sevki gibi; bkz. "(...) Dünkü gün Morihova Müdiriyetinden iş'âr olunduğuna göre Rum çeteleri rüesâsından Giridli Yorgi Bolani (...) on yedi kişiden mürekkeb bir çete ile sekenesi Bulgar olan (...) karyesine giderek ahâliyi tehdit ettiği ve (...) bu bâbda jandarma alay kumandanlığına verilen jurnalde bir hareket-i tâkibe icrâ edilmek üzere Florina'dan dahi aynı zamanda ve Şitrân tarikiyle bir müfrezenin dahi sevki hâlinde teşdid-i tâkibâtla çetenin imhâ-yı vücûdu kesb-i şuhûlet edeceği ifade olunmakla tâkibât için müfrezeler sevki ve münâsib mahallerde ikâmesi husûsü Nizâmiye Altıncı Kumandanlığına tebliğ olunduğu ma'rûzdur (...)," BOA, *BEO.*, 3509/263160. H. 19.02.1327 (M. 12.03.1909). Alınan güvenlik önlemleri ile ilgili örnek bir kayıt için ayrıca bkz. "Selânik ve Siroz cihetlerindeki Bulgar ahâlisinin ilkbahar'da umûmen kıyâm edecekleri haklıdaki istihbârât üzerine lâzım gelen mevâki'de kuvâ-yı askerinin tedbir ve işbu cihetlerde bulunan taburların tam tertibde bulundurulmasıyla berâber jandarma kuvveti ile fesâd vukû'u muhtemel olan sair mahallerde kuvâ-yı hafıyye bulundurulması ahvâl-i muhtemeleyle karşı çâre-i müessir olduğuna dâir sudûr buyrulmuş olan irâde-i seniyye hazret-i hilâfet-penâhî ayn-ı hikmet ve isâbet olup bu maksada mebnî en ziyâde Bulgar meskûn olan mevâki'in üç mıntıkaya taksimi ve Rumeli cihetinde bulunan redif ve ilâve taburların Şubat ve Mart ve Nisan ve Mayıs ayları zarfında alay merkezlerinde toplu bulundurulması (...) taraf-ı Seraskeri'ye şifreli telgrafnâmeyle iş'âr buyruldu (...)," BOA, *Y.PRK.ASK.*, 167/82, H. 04.11.1318 (M. 23.02.1901).

224 Örneğin "Manastır Vilâyeti'nin Tırhala cihetlerinde eşkıyanın hâzirlıkta bulunduklarına dair alınan istihbarat üzerine bir tedbir-i ihtiyati olmak üzere seyyar taburu zabitanının tasdik-i me'mûriyetleriyle esliha-yı lâzımene irsâli lüzûm'u" hakkında, BOA, *BEO.*, 906/67881. H. 06.09.1314 (M. 08.02.1897). 225 BOA, *DH.MKT.*, 582/37, H. 19.06.1320 (M. 23.09.1902).

226 "Bulgar komitelerinin Filibe'de millî bayrakları açarak ve mızıkla ile dolaşarak hükümet me'mûrlarından bile iâne toplamakta olduklarına ve Yanıklı vak'asında bulunan komitelerden dört vagon geçen Cuma günü Harmanlı'ya ve mevâki-i sâireye gönderildiği gibi Sofya'daki Bulgar taburları dahi Harmanlı taraflarına sevk edilmekte olup bunlardan bir kısmı gece trenle geçirildiğine ve hudûda tecâvüz

taraflarındaki Ulah çetelerine yönelik yürüttüğü takip faaliyetleri²²⁷ hakkında gönderdikleri ayrıntılı raporlar ve bu raporların çevre kumandanlık ve mülki birimlerle paylaşılması,²²⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'de sahip olduğu istihbarat ağının askeri niteliğini ortaya koymaktadır.

Merkezi Sofya'da bulunan Bulgaristan Komiserliği, 1900'lerin başlarından itibaren Rumeli Vilâyetü Müfettişliği, pasaport muayene memurlukları, tüccar vekâletleri, zabıta-i belediye daireleri ve meşrutiyet arifesinde oluşturulan istihbarat komisyonları, Rumeli'de önemli istihbari misyonlar üstlenen ve haber akışının içinde olan kurumlar arasında sayılabilir. Özellikle Şarkî Rumeli Vilayeti'nin 1885'te Bulgaristan tarafından ilhakından sonra, vilayet ve polis idaresi bakımından Rumeli vilayetlerinde merkezi idare çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır.²²⁹ Osmanlı merkezi idaresi, bilhassa Bulgaristan ve Doğu Rumeli bölgesine yönelik temsil, istihbarat ve haber alma faaliyetlerindeki zorlukları, dahiliye ve hariciye nezaretlerine bağlı şubeler kurarak aşmaya çalışacaktır. Bulgaristan ve çevresini konu edinen ve büyük çoğunluğu bölgedeki komitelerin faaliyetlerinden bahseden telgraf yazışmaları incelendiğinde, özellikle Bulgaristan Komiserliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki haber alma faaliyetlerinde en aktif kurum olduğu görülmektedir. Dahiliye nezaretine bağlı olan ve istihbarat paylaşımını dahiliye nezareti ile yapan Bulgaristan Komiserliği, Berlin Anlaşmasından (1878) sonra, hem Bulgaristan ile Babiâli arasındaki münasebeti kurmak, hem de Bulgaristan'daki Türk ahalinin hukukunu temin ve muhafazaya yardımcı olmak amacıyla

için müterakib bulunduklarına ve ifadât-ı sâireye dâir (...) İkinci Ordu-yu Hümâyûn Müşiriyet-i Celilesi'nden mürûr 17 Ağustos 311 târihli telgrafnâmenin sûreti leffen takdim kılınmış ve keyfiyet Selanik Kosova ve havâlisi umûm kumandanlıklarına berâ-yı ma'lûmât tebliğ olunduğu (...) / 19 Ağustos 311-Serasker Rızâ," BOA, A./MTZ.(04).. 180/44, H. 13.03.1313 (M. 03.09.1895).

227 "Yunanistan'dan Serfice ve havâlisiyle Yanya cihetine tacâvüz ve bu tarafdaki Ulah çetelerinde icrâ-yı şekâvet eden erbâb-ı şekâvetin tākibi için Serfice ve havâlisinde hudûd-ı hākāniye dāhilinde (...) nām mevki-i şehrî üç yüz kuruş maaş ile hafiyeye istihdāmı lüzümü Hudûd-ı Yunaniye Umûm Kumandanlığından iş'âr olup sûret-i iş'âr Serfice Mutasarrıflığına da te'yid edildi ise de bunların maaşları için vilâyette karşılık olmadığından istihzâr-ı muāmeleyi hāvî tahrîrât ile zikrolunan me'mûrin-i hafiyelerin istihdāmı lüzümü görülür ise icrâsı icâbı (...)," BOA, DH.MKT., 1978/91, H. 02.01.1310 (M. 27.07.1892).

228 Örneğin Edirne İkinci Ordu Müşiriyetinin Filibe'deki Bulgar komiteleri hakkında elde ettiği istihbarat merkeze (seraskerlik ve sadarete) arz edilmiş; ayrıca Selanik ve Kosova Umum Kumandanlıklarıyla Bulgaristan Komiserliğine "malumat için" iletilmiştir, BOA, A./MTZ.(04).. 180/44, H. 13.03.1313 (M. 03.09.1895).

229 Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 513.

kurulmuştur. İlk Bulgaristan Komiseri olarak Nihad Paşa'yı Sofya'ya tayin eden Babiâli, Nihad Paşa ve sonrasında atanan Bulgaristan komiserlerine şifreli telgraf muhaberesi için İstanbul'dan şifre anahtarları göndererek,²³⁰ Bulgaristan ve Rumeli vilayetlerinin durumu hakkında komiserlikle sürekli bir haber alışverişi içerisinde olmuştur.²³¹ Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki komitecilik faaliyetleri²³² başta olmak üzere, Bulgaristan ve Balkan devletlerinin askeri/siyasi durumları, vilayetlerin genel asayiş durumu, Bulgaristan içindeki ve çevre vilayetlerdeki hafıye/muhbir/haber alma görevlilerinin sevk ve idaresi, silah sevkıyatları²³³ ve her türlü tahkikat icrası ile bunların neticeleri²³⁴ Bulgaristan Komiserliğinin istihbari anlamda takip ettiği ve Osmanlı hükümetiyle paylaştığı konuların öne çıkanlarıdır. Örnek vermek gerekirse, 4 Haziran 1908 tarihli tahrirata göre, Sofya'ya davet edilen Bulgar komite reisleriyle yapılan görüşmeler Bulgaristan Komiserliğince sadarete bildirilmiş; ayrıca komiserlik, Bulgar çetelerinin her hareketlerini, çetelerin uğradıkları köylerin isimlerine varıncaya değin Osmanlı hükümetine iletmıştır.²³⁵ Anlaşıldığı gibi Bulgaristan Komiserliği Rumeli'de bilhassa Bulgaristan'a ve Bulgar komitelerine dair istihbaratın toplandığı bir merkez konumundadır ve başlıca işlevi, derlenen istihbaratı Osmanlı hükümet yetkililerine ulaştırmaktır.

Bunun dışında Makedonya'da yapılan ıslahatın bir parçası olarak 1902'de oluşturulan "Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi Umûm Müfettişliği,"

230 Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, s. 274.

231 Nitekim Bulgaristan Komiserliği tarafından Babiâli'ye düzenli aralıklarla "asayiş raporları" gönderilmektedir; örneğin bkz. BOA, A. JMTZ.(04).., 76/23, H. 09.01.1320 (M. 18.04.1902).

232 Örneğin bkz. "Makedonya Komitesi'nden müfrez bir de lcrâât-ı Hafıyye Komitesi teşekkül ettiğine dair Bulgaristan Komiserliği'nin tahrirâtı" hakkında, BOA, A. JMTZ.(04).., 46/79, H. 27.02.1315 (M. 28.07.1897).

233 Örneğin bkz. "Bulgaristan Komiserliği'nden Gelen Şifre Telgrafnâme / Şehr-i Ramazan'ın üçünde Sofya'dan gönderilen iki yüz elli dört tüfenk ve on dört sandık fişenk Rilo'dan geçirilip şehr-i Ramazan'ın beşinde hatt-ı imtiyâz civârında Ohrili Aleksî Penayusof'un riyâsetinde yirmi kişiden mürekkeb çeteye teslim olunduğu ve mezkûr çetenin hareket eylediği istihbârât-ı hafıyyeye atfen ma'rûzdur fermân / 7 Mayıs 324-Kâmil," BOA, A. JMTZ.(04).., 166/47, H. 20.04.1326 (M. 22.05.1908).

234 Örneğin bkz. "Bulgar erbâb-ı fesâdiyesinin şu aralık ehemmiyetli bir kongre akdedecekleri hakkındaki istihbârât üzerine tahkikat-ı mahremâne icrası Bulgaristan Komiserliği'ne işâr edilmiş (...) Sofya'da bu rivâyeti te'yid eder bir emâreye dest-res olunmadığı (...) mezkûr komiserlikden bildirilmiş (...) olduğu beyânıyla (...)," BOA, TFR.I.A., 26/2583, H. 04.07.1323 (M. 04.09.1905).

235 "6 Mayıs 324 târihli ve beş yüz on üç ve beş yüz kırk sekiz numaralı telgraf-çâkeleri zımnında Sofya'ya celb edilen komite rüesâsıyla cereyân eden müzâkerât ve Bulgar eşkıyası hakkında vukû'bulan bazı istihbârât-ı hafıyyeye dair Komiserlik Başkâtâbet Muaviniğinden cevâben alınan tahrirâtın sûreti (...)," BOA, A. JMTZ.(04).., 167/13, H. 04.05.1326 (M. 04.06.1908).

vilayetlerin idaresinde bir üst kurul konumunda yer alarak, Rumeli'nin istihbarat ve haber akışını yönetip merkezle bu konuda koordine sağlayacaktır. Bilhassa Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın çete faaliyetlerini önleme ve hükümetle sıkı bir iletişim ağı kurma gibi Babıâli'ce de takdir olunan çalışmalarıyla faaliyet alanı genişleyen Rumeli Müfettişliği,²³⁶ Rumeli vilayetlerindeki yöneticilerin idaredeki temel amaçları olan “temin-i âsâyiş”i sağlama çabalarında, bir denetim ve iletim mekanizması rolü üstlenecektir. Öyle ki Rumeli Müfettişliğine ulaşan, mesela Bulgar komitelerinin tasavvuratına ait istihbaratın dahiliye nezareti, sadaret, seraskerlik ve hariciye nezareti ile paylaşılması örneği,²³⁷ müfettişliğin istihbarat ağında rol alan dönemin en etkin oluşumlarından biri olduğunu yalnız başına ortaya koymaktadır.

Pasaport muayene merkezleri ve tüccar vekâletleri de, yerel düzeyde de olsa istihbari anlamda rol alan kurumlar arasında gösterilebilir. Bilindiği gibi modern pasaport uygulamaları fikri ilk olarak 18. yüzyıl devrim Fransa'sında politik nedenlerle ortaya çıkmıştır. Özellikle stratejik noktalara seyahat eden yabancıların kontrolü, yabancı ülke casuslarının ülkeye girişinin engellenmesi ve zararlı kişilerin girişinin ve bunlarla bağlantılı suçların önüne geçilmesi amacı taşıyan ilk uygulamalar, 19. yüzyıla gelindiğinde devletlerin halklarını ya da ülkeye giriş-çıkış yapanları kontrol etme politikalarının güç kazanmasıyla birlikte yaygınlaşacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da benzer kaygılarla devreye sokulan pasaport uygulamaları, Abdülhamid döneminde mürur tezkeresi düzenlemeleriyle birlikte modern anlamda yapılandırılacaktır. Abdülhamid dönemi özelinde bunun temel nedenlerinden biri, Yılmaz'ın da belirttiği gibi tehdit algısının değişmesi ve seyahat eden ya da hareket halindeki grupların tehdit olarak algılanmalarıdır.²³⁸ Gerçekten de pasaport muayene merkezlerinin misyonunu yansıtan ve mülki idarelerce muayene merkezlerine yüklenen sorumlulukları ortaya koyan yazışmalar incelendiğinde, tehdit algısının düzeyi açıkça

236 Saygılı, “Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya'da Yunan Komitecileri ve Osmanlı Devleti,” s. 149.

237 BOA, BEO., 2241/168033, H. 09.10.1321 (M. 29.12.1903).

238 Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, s. 202-203.

görüldür. Osmanlı topraklarına kimliklerini değiştirerek/gizleyerek sızacak olan komite mensuplarının tespiti,²³⁹ belirlenen liman ve merkezlerin dışında yolcu indirip bindirmenin önlenmesi ve bu konuda polis birimleri ile işbirliği²⁴⁰ ya da ülkeye girenlerin pasaport ve mürur tezkerelerinin kontrol edilmesi²⁴¹ Rumeli'deki pasaport muayene memurluklarının üstlendikleri başlıca misyonlardır. Ayrıca mülki idarelerle temas halinde olan pasaport muayene merkezlerinin, genellikle sınır bölgelerinde konuşlu olmaları sebebiyle, komitelerin geçiş hareketlerine dair edindikleri istihbaratı gerekli birimlere ilettiklerini gösteren örnekler de bulunmaktadır.²⁴² Tıpkı pasaport muayene merkezleri gibi tüccar vekâletleri de yerel düzeyde elde ettikleri istihbaratı Osmanlı makamlarına ileterek istihbarat ağına dahil olmuşlardır.²⁴³ Örneğin 1895'te Varna Tüccar Vekâleti Bulgaristan ordusunun durumuna dair edindiği istihbaratı, Bulgaristan'ın Belçika'dan üç bin maver tüfeği satın aldığı bilgisiyse beraber hükümete bildirerek istihbarat paylaşımında bulunmuştur.²⁴⁴

239 BOA, *DH.MKT.*, 847/58, H. 16.02.1322 (M. 02.05.1904).

240 BOA, *BEÖ.*, 738/55328, H. 19.08.1313 (M. 04.02.1896).

241 BOA, *A./MTZ.CL.*, 6/259, H. 14.01.1307 (M. 10.09.1889); BOA, *DH.ID.*, 124/18, H. 26.11.1326 (M. 20.12.1908).

242 Örneğin bkz. "Manastır Vilâyeti'nden Alınan Şifre Telgrafnâme / Tırhala'da bulunan üç yüz Bulgarın müsellehan hudûdun beri tarafına geçmelerine mümânaat olunmamak üzere Yunan efrâdı-ı askerisine tenbihât-ı lâzime icrâsı için Hâriciye Nezâreti'ne çekdikleri telgraf üzerine leylen mürûrlarına müsâade olunduğu (...) ve bunların bir kısmının elyevm Tırhala'da idüğü Pasaport Muâyene Me'mûrluğunun iş'ârı üzerine tedâbir-i mahalliyeye tevessül edildiği (...) / 8 Mayıs 318/ Vali Edib," BOA, *DH.M.KT.*, 489/3, H. 17.01.1320 (M. 26.04.1902).

243 İstihbarat faaliyetlerinde bulunmaları için tüccar vekâletlerine de hafiye tahsisatı ayrılmıştır; örneğin bkz. "Bazı komitelerin harekât-ı hafiyelerinin tahkik ve ta'kibi için Varna Tüccâr Vekâleti'ne hâsılât-ı mahalliyeye mahsûs olan beş kuruşun maksada kâfi olmadığı beyânıyla tahsisât-ı hafiyye nâmıyla şehri bin beş yüz kuruşun hâsılât-ı mezkûreden sarfı için vekâlet mümâileyhe me'zûniyet i'tâsı ifâdesini hâvi Bulgaristan Komiserliği'nden Huzûr-ı Sâmî-i Hazret-i Sadâret-penâhiye takdim olunup nezâret-i âciziyeye tevdi buyrulan tahrîrât üzerine İntihâb-ı Me'mûrin Hâriciye Komisyonu'na le'di-me'mûl zikrolunan bin beş yüz kuruşa muvâzenede karşılık olmadığı gibi karşılıksız akçe sarfı mümkün olmadığından mezkûr beş yüz kuruş mikdâr ile idâre-i maslahat olunmasının ve ahvâl-i fevkalâdeden dolayı vekâlet-i mezkûreden müracaât vukûunda komiserliğe mahsûs hafiyye tahsisâtından münâsib mikdâr akçenin i'tâsı kâbil olduğunun iş'ârının münâsib olacağını hâvi tanzim olunan mazbata zikrolunan tahrîrâtın iâdesiyle beraber leffen takdim kılındı (...) / 28 Temmuz Sene 1318-Hâriciye Nâzırı Tefvik," BOA, *A./MTZ.(04.)*, 80/27, H. 07.05.1320 (M. 12.08.1902).

244 BOA, *A./MTZ.(04.)*, 29/20, H. 06.02.1313 (M. 30.07.1895); Benzer bir örnek için bkz. "Rusçuk'ta bulunan Ermeni fesad komitesinin sırlarını ve gizlediği humbaraları meydana çıkarıp komite reisi Mıgırdıç Tütüncüyan'ı Hükümet-i Seniyye'ye teslim etmiş olan Rusçuk Tüccar Vekili'nin ihсан ve tayin talebi" hakkında. BOA, *HR.SYS.*, 2819/18, M. 17.06.1893.

Rumeli vilayetlerinde haber akışına dahil olan ve haber alma faaliyetlerinde bulunmakla yükümlü olan kurumlardan bir diğeri “zabıta-i belediye” daireleridir. Bu konuda Doğu Rumeli Vilayeti örnek olarak gösterilebilir. Doğu Rumeli Vilayeti Valisi Aleko Paşa tarafından yayınlanan vilayetin Zabıta-i Belediye Kanununda belirlendiği üzere, kaza kaymakamlarının nezaretinde zabıta-i belediye müdürlerine bağlı olarak çalışan zabıta-i belediye komiserleri “emniyet ve âsâyışın muhafazasını sağlamak”la birlikte “kasaba veya şehre vürûd eden mazanne-i su’i erbâb ile tezkiresiz âdemleri ve serse-rileri müdüre haber vermek”le²⁴⁵ yükümlüdürler. Yine zabıta-i belediye personelinin belediye bekçileri de “esvâk ve pazarda emniyet-i umûmiyenin muhafazasına” ve “sârıkların (hırsızların) takibine ve fâhişelerin ikâmetgâhlarının teftişine ve ahâlinin âsâyışına ve harik (yangın) zuhûrunda hükûmete ve ahâli-i memlekete derhâl haber vermeye”²⁴⁶ memur edilerek, emniyet ve haber alma/verme sistemine dahil edilmişlerdir. Görüldüğü üzere zabıta-i belediye komiserleri, şehre tezkiresiz gelen kişileri zabıta-i belediye müdürüne haber vermek gibi kamu yönetimini yakından ilgilendiren bir vazife üstlenirlerken, bekçiler hırsızların takip edilmesi, fuhuş yapılan yerlerin tef-tişi, yangınların bildirilmesi gibi kamusal alandan ziyade insanların günlük yaşamını ilgilendiren konularda haber alma/verme faaliyetiyle yükümlüdür-ler. Fakat her ne olursa olsun, zabıta-i belediye dairesi personelinin bu tür vazifeleri incelendiğinde, temele kadar inen ve ciddi istihbarat faaliyeti izleri taşıyan bir sistemin yürütülmeye çalışıldığı açıkça anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi arifesine gelindiğinde, Rumeli vilayetlerinin çeşitli bölgelerinde “istihbarat komisyonları” adını taşıyan oluşumlarla karşılaşmaktayız. Bu istihbarat komisyonları, esasında II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin kurumsallaşma izi taşıyan en net örnekleri olarak önemlidir. Kasım 1908 tarihli kayıtlara göre “taharriyat ve istihbarat komisyonları” kurulması çalışmalarına başlanmış, Rumeli Müfettişliğine bağlı çalışacak olan bu komisyonların “erbâb-ı mefsedetın teşebbüsâtı hakkında” tahkikat yürütmesi ve istihbarat toplaması öngörülmüştür.²⁴⁷

245 “Şarki Rumeli zabıta komiserlerinin vazife ve hareketlerine dair vilayet tarafından gönderilen ka-nun layihası,” BOA, *I.MTZ.*(04).. 8/324, H. 02.03.1300 (M. 11.01.1883).

246 BOA, *I.MTZ.*(04).. 8/324, H. 02.03.1300 (M. 11.01.1883).

247 BOA, *BEO.*, 3433/257429, H. 21.10.1326 (M. 16.11.1908).

İlk komisyonlardan biri Yanya Vilayeti'nde oluşturulmuş, vilayette kargaşa çıkaranların tespiti için "istihbarat ve tahkik komisyonu" teşkil edilmiştir.²⁴⁸

Aslında tüm bu mekanizma iç istihbaratla olduğu kadar, komşu ülkelerden yönelecek tehditleri haber almak ve bertaraf etmek kaygısıyla da ilişkilidir. Nitekim Bulgaristan ve Sırbistan başta olmak üzere Balkan ülkelerinin durumunun –bilhassa sınıra yakın yerlerde yaptıkları askeri manevraların– takip edilmesi, Osmanlı haber alma kaynaklarının Rume- li'de temel uğraşlarından bir diğeri olacaktır. Konuyla ilgili Yıldız evrakı ve dahiliye kayıtları, Osmanlı merkezi yönetiminin komşu hükümet- lerin hazırlıklarına dair Rumeli sınırlarından gelen istihbarata kayıtsız kalmadığını göstermektedir.²⁴⁹ Hafiye istihdamı ve alınan haberlerin mahallinden teyit edilmeye çalışılması bu konuda devreye sokulan baş- lıca tedbirler arasındadır. Abdülhamid döneminin çeşitli tarihlerine ait kayıtlar, özellikle Bulgaristan ve Sırbistan'ın redif askerini silah altına almaları, sınıra yakın bölgelerde askeri tatbikatlara girişmeleri ve sınıra yakın bölgeleri silahlandırmaları gibi konularda birçok istihbarat raporu- nun merkeze ulaştırıldığını ortaya koyar. Kosova Vilayeti'nce hazırlanan 1888/89 tarihli bir dizi istihbarat raporu, bu konudaki örneklerden birini oluşturmaktadır. Sırbistan ve Bulgaristan'ın askeri hazırlıklarına dair Kosova Vilayeti'nin dahiliye nezaretine gönderdiği, nezaretin de sadaret makamına sunduğu raporlarda "Sırbli'nin (...) hayli toplanını Meylan ve Koçi kasabasına sevk eylemekte ve sâir levâzım-ı seferiyye nakl eylemek- de olduğu (...)" bildirilmiş;²⁵⁰ Sırbistan'a haber toplamak için gönderilen hafiye memurlarının raporları da Kosova valisinin görüşleriyle birlikte

248 BOA, *BEO.*, 3946/295916, H. 17.10.1329 (M. 11.10.1911). Ayrıca Manastır Vilayeti'nde kurulan istih- barat komisyonu için bkz. BOA, *DH.SYS.*, 46/6, H. 21.06.1329 (M. 19.06.1911).

249 Örneğin bkz. "Bulgaristanca asker-i mevcûdenin mevsim-i sayfi geçirmek için Şıpk'a'ya bir-iki saat mesâfede Büyük ve Küçük Oba Karyeleri arasındaki mahal ordugâh ittihaz olunarak her taraftaki aske- rin peyder pey mahall-i mezkûra gitmekte olduklarına ve asâkir-i redifenin de Haziran'ın on beşinde silâh altına alınacakları havâdisi te'yid eylemekte bulunduğuna (...) ve istihbârât-ı sâireye dâir Edirne Vilâyeti Vekâleti'nden vâsıl tahrîrât (...)," BOA, *BEO.*, 2610/195729, H. 25.04.1323 (M. 29.06.1905).

250 "Sırbli'nin redif-i mukaddem taburlarıyla hayli toplanını Meylan ve Koçi kasabasına sevk eylemekte ve sâir levâzım-ı seferiyye nakl eylemekte olduğu ve harb vukû'bulacağının söylenmekte idüğü Sırbis- tan'a gönderilip avdet eden hafiyeye tarafından bildirildiği (....) leffen arz ve takdim kılındı olbâda," BOA, *DH.MKT.*, 1643/93, H. 01.12.1306 (M. 29.07.1889).

merkeze iletilmiştir.²⁵¹ Sadrazam Cevad Paşa tarafından Yıldız Sarayı'na sunulan Bulgaristan'ın askeri hazırlıkları konulu başka bir rapor ise, Rumeli'den gelen her haberin doğru olmadığını ve merkezi yönetimin gelen haberleri sıkı bir tahlilden geçirmek zorunda olduğunu ortaya koymaktadır. Ekim 1891 tarihli söz konusu raporda, Bulgaristan'ın redif askerini silah altına aldığına dair istihbarat alındığı, fakat yapılan tahkikat neticesinde, bu istihbaratın doğru olmadığı ve yapılan işlemin orduya yeni katılan askerlerin muayenesinden ibaret olduğunun anlaşıldığı kaydedilmiştir.²⁵² 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı devam ederken Üsküp'ten paylaşılan benzer bir istihbarat raporunda, Sırbistan'ın Osmanlı sınırlarına saldıracağı yönünde yanlış haberler dolayısıyla Yenipazar ve Yenivaroş kazalarında ahali arasında rahatsızlığın meydana geldiği, fakat durumun kontrol altına alınarak heyecanın bastırıldığı belirtilmiştir.²⁵³ Bu tür yanlış istihbarat örnekleri görülse de, Sadrazam Said Paşa'nın 9 Nisan 1902 tarihinde yaptığı gibi, Balkan devletlerinin hazırlıklarına dair istihbarat alınması halinde "idame-i âsâyişin temini" ve "esliha-yı memnû'anın memâlik-i şâhâneye girişinin men'i" gibi emirler yerel birimlere iletilecek, Babîâlî'ce çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmıştır.²⁵⁴

Bulgaristan'ın komitelere olan desteğini yakından takip eden Osmanlı hükümeti, Bulgarların komiteler hakkındaki yanlış ve asılsız istihbarat bilgilerine dayanarak sınıra asker yığdığını düşünmekteydi. Nitekim Nisan 1895 tarihinde Osmanlı askerinin hatt-ı imtiyazı geçmek için sevk edildiği ihbarını alan Bulgaristan Emareti, bu ihbarı gerekçe göstererek sınıra asker yığmaya başlayacaktır.²⁵⁵ Bulgarların bu tutumunu oldukça iyi bilen Osmanlı hükümeti, valilerinden ve özellikle sınır bölgelerinden komitelerin hareketlerine dair gelen istihbarata temkinli yaklaşmıştır. Örneğin 15 Temmuz 1895 tarihli Kosova Vilayeti'nin gönderdiği bir raporda, beş yüz kırk "Bulgar şaki"nin Köstendil'den hareketle Osmanlı-Bulgar sınırına yaklaştıkları ve bu istihbaratı Bulgar hükümetinin de doğruladığı bildirilir.

251 BOA, *DH.MKT.*, 1554/23, H. 09.02.1306 (M. 15.10.1888).

252 BOA, *Y.A.HUS.*, 252/17, H. 04.03.1309 (M. 08.10.1891).

253 BOA, *Y.MTV.*, 153/14, H. 22.10.1314 (M. 26.03.1897).

254 BOA, *DH.MKT.*, 485/37, R. 27.01.1318 (M. 09.04.1902).

255 Gücel, *a.g.t.*, s. 102.

Kosova Vilayeti'nin istihbaratında, Bulgaristan hükümetinin söz konusu şakilere karşı tedbir aldığı ve "Köstendil tarafındaki hatt-ı imtiyaza bin kişiden mürekkeb bir alay göndermek tasavvurunda bulunduğu" belirtilir. Sadaret makamı ise Kosova Vilayeti'ne verdiği cevapta –söz konusu haberlere güvenmediğini yansıtır şekilde– "her ne suret ve vasıta ile olursa olsun evvela maksadı sahihan anlamak ve buraya da ona göre bildirmek lazım gelir" diyerek, Bulgar hükümetinin sınırdaki asker sayısını artırmak için yanlış istihbarat ürettiğini üstü kapalı şekilde vurgulayacaktır.²⁵⁶ Bir taraftan Osmanlı-Bulgar ilişkilerine bu şekilde karşılıklı güvensizlik hâkimken, diğer yandan Bulgaristan Prensi Ferdinand Osmanlı-Yunan Harbinden (1897) sonra İstanbul'u ziyaret ederek herhangi bir dış müdahaleye karşı II. Abdülhamid ile gizli bir ittifak yapmıştır.²⁵⁷ Harp sonrasında girilen böyle bir ittifak, Yıldız Sarayı ve Babiâli'nin oldukça tehlikeli addedilen komitelere ve dış müdahalelere karşı meşru hükümetleri muhatap alma politikasının bir sonucu olarak düşünülebilir.

Rumeli'deki Osmanlı yöneticilerini ve haber kaynaklarını meşgul eden önemli faaliyetlerden biri de, vilayetlerdeki silah ve para trafiği olacaktır. Başta Bulgar komiteleri olmak üzere Rumeli'deki komitelerin başlıca silah tedarikçisi kıta Avrupa'sı ve Yakındoğu silah ticaretinin büyük bölümünü kontrol eden Avrupa devletleri olmuştur. Bu konuda, örneğin Bulgar komitelerinin İngiltere,²⁵⁸ Avusturya,²⁵⁹ Belçika,²⁶⁰ Rus-

256 "Palanka kumandanlığından Kosova kumandanına gelen telgrafda beş yüz kırk şâkinin Köstendil'den hareketleri bildirildiği ve Bulgar hükümetinin dahi bu gibi ihbârâtı doğrulamakta olduğu ve hükümet-i mezkûre eşkiyanın men-i mürûru için Köstendil tarafındaki hatt-ı imtiyaza bin kişiden mürekkeb bir alay göndermek tasavvurunda bulunduğu ve dâhilen dahi harekât-ı şekâvetkârâne hareket edenler hakkında tedâbir-i şedide ittihâz eylediği bildirilmiş ise de şâkilerin mikdârında mübâlağa vukû'bulur ise (...) evvelâ maksadı sahihan anlamak ve buraya da ona göre bildirmek lâzım gelir (...)." BOA, A./MTZ.(04).. 177/73, H. 23.01.1313 (M. 16.07.1895).

257 Birinci-Günaydın, *Salih Münir Paşa, Geçmiş Zamanlar (II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları)*, s. 107-108.

258 Örneğin bkz. "Pirlepe'de mukim Stefan Kitarakarifof nâmına Liverpool'dan bir koli postal gönderildiğine ve bu gibi kutular ile memâlik-i şâhâneye eczâ-yı nâriye idhâl edildiği istihbâr kılındığına dâir mahâll-i mezkûr şehbenderliğinden Hâriciye Nezâret-i Celilesi'ne vârid olan tahrîrât sûreti leffen cenâb-ı âlilerine irsâl olunmuş ve Manchester vilâyetine bâ-telgrafnâme ma'lûmât verildiği (...)," BOA, TFR.I.A., 29/2884, H. 06.02.1324 (M. 01.04.1906).

259 BOA, Y.A.HUS., 367/21, H. 17.09.1314 (M. 19.02.1897).

260 BOA, A./MTZ.(04).. 180/33, H. 07.03.1313 (M. 28.08.1895); BOA, A./MTZ.(04).. 152/1, H. 01.12.1324 (M. 16.01.1907).

ya,²⁶¹ Romanya²⁶² ve Almanya'dan²⁶³ devamlı şekilde silah ithal ettikleri çok sayıda Osmanlı belgesine yansımıştır. Osmanlı makamlarınca tespit edilen silah sevkiyatı trafiği, bölgeye dair haber alışverişinin önemli bir bölümünü oluşturur. Şubat 1897 tarihinde Almanya'dan ithal edilen yetmiş beş sandık silahın Girit'e nakledilerek Makedonya'ya ulaştırılacağı bilgisine²⁶⁴ ya da Bulgar komitelerinin Viyana'dan satın aldıkları silah ve mühimmatı, Selanik'teki gümüşçüler aracılığıyla vilayet içlerine sevk ettikleri istihbaratına,²⁶⁵ “memâlik-i şâhâneye idhal edilecek eslihanın ihbarı”²⁶⁶ vazifesiyle görevli mülkiye memurlarının çalışmaları sonucunda ulaşılmıştır. Osmanlı kayıtlarında yer alan ve silah sevkiyatı trafiğinin sadece küçük bir bölümünü ortaya koyan bu örnekler, aynı zamanda merkezi yönetimin silah sevkiyatları konusundaki hassasiyetini yansıtmaktadır. Nitekim dahiliye nezareti ve sadaret tarafından Edirne, Kosova, Selanik ve Manastır vilayetlerine sık sık emirler gönderilerek, “erbâb-ı fesad tarafından Makedonya'ya hafıyyen esliha idhâl teşebbüsâtına meydan verilmemesi gerektiği” hatırlatılacak,²⁶⁷ ayrıca “me'mûrin-i rûsûmiye ve zabıta tarafından dinamit ve sâirenin men'i-dühûlüne itînâ kılınması” emri ilgili vilayet ve sefaretlere ulaştırılacaktır.²⁶⁸ Buna karşın Rumeli vilayetlerinden dahiliye nezaretine silah sevkiyatlarıyla ilgili ihbarlar gönderilmeye devam edilmiş, bu konuda elde edilen istihbarat hükümet merkeziyle sürekli şekilde paylaşılmıştır. Örneğin 1898'de Kosova Vilayeti, vilayet çevresinde tespit edilen silahların “tahkikat memuru marifetiyle toplatılması için hazırlık yapıldığını” vilayetin istihbari bir başarısı olarak nezaretle paylaşmıştır.²⁶⁹

261 BOA, A./MTZ.(04)., 67/68, H. 29.05.1318 (M. 24.09.1900); BOA, A./MTZ.(04)., 71/25, H. 28.04.1319 (M. 14.08.1901).

262 BOA, A./MTZ.(04)., 86/29, H. 16.09.1320 (M. 17.12.1902).

263 BOA, BEO., 1974/148014, H. 11.10.1320 (M. 11.01.1903); BOA, A./MTZ.(04)., 85/13, H. 17.08.1320 (M. 19.11.1902).

264 BOA, BEO., 909/68129, H. 15.09.1314 (M. 17.02.1897).

265 BOA, BEO., 2161/162043, H. 13.06.1321 (M. 06.09.1903).

266 BOA, DH.MKT., 582/37, H. 19.06.1320 (M. 23.09.1902).

267 BOA, BEO., 1011/75812, H. 25.04.1315 (M. 23.09.1897); BOA, BEO., 1084/81232, H. 07.10.1315 (M. 01.03.1898).

268 BOA, BEO., 2267/169990, H. 16.11.1321 (M. 03.02.1904).

269 BOA, DH.ŞFR., 219/109, R. 24.10.1313 (M. 05.01.1898). Bu tür istihbari başarı örnekleri görülse de, dahiliye nezaretinin eşkıya ve komitelere karşı mülki idarelerin çalışmalarından memnun olmadığı za-

Osmanlı topraklarına komiteler tarafından sevk edilen silahlar, tespit edilmeleri halinde müsadere edilmekteydi.²⁷⁰ Nitekim 1903'te, Gümülcine'de Bulgarların oturdukları evlerde yapılan aramalarda²⁷¹ kaçak silahlar ele geçirilmiş, bu silahlar müsadere edilerek Gümülcine redif deposuna kaldırılmış ve silahların hükümete teslim işlemlerine başlanmıştır.²⁷² Ülkeye yasa dışı yollarla sokulan silahlara dair mülki idarelerce paylaşılan istihbaratın yanı sıra, bu konuda alınması gereken önlemlere dair bazı kişilerin Babıâli'ye çeşitli raporlar ilettikleri görülmektedir. Örneğin gümrük memuru Alyapolos Efendi tarafından verilen bir raporda, yasak silah sevkiyatı yapan kişilerin ağır cezalara çarptırılmaları ve şayet bu kişiler yabancı tebaadansa yargılama hükümlerinin buna göre düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁷³ Aslında, Ortaylı'nın da belirttiği gibi çeşitli konularda "ıslahat projeleri sunmak Hamidiye dönemi bürokrasisinin yeni bir vechesidir."²⁷⁴ Öyle ki çoğunlukla resmi görevliler olmamalarına rağmen çeşitli kişilerce Yıldız Sarayı'na ya da Babıâli'ye farklı konularda raporlar sunulmuş; istihbarat ve haber alma faaliyetleri konusunda da zaman zaman öneri mahiyetinde tahrirat kaleme alınmıştır. Burılardan Rumeli vilayetlerinin istihbarat işlerini ilgilendiren bir layiha,²⁷⁵ 1889'da Babıâli'ye sunulmuştur. Apostol Margarit Efendi tarafından sadarete verilen Fransızca layihada, Selanik Vilayeti'nin kazalarında "hafıyye veyâhûd gümrük me'mûrları istihdamı lâzım olduğu" belirtilmiş, vilayetin gönderdiği tahriratta ise "istihdam edilecek hafıyye me'mûrları hakkında kendisiyle [Margarit Efendi ile] istişâre edildiği" bildirilmiştir.²⁷⁶

manlar da olmuştur. Örneğin Dahiliye Nazırı Münir Paşa tarafından sadarete gönderilen bir raporda, aylık yüz seksen lira hafıye tahsisatı olduğu halde Alasonya gibi küçük bir kazada yedi çetenin faaliyet gösterdiği ve bu çetelerin adam kaçırma faaliyetlerine karşı mahalli memurların etkisiz kalarak sınırın muhafazasına itina edilmediği kaydedilecektir; bkz. BOA, *DH.MKT.*, 541/37, R. 05.06.1318 (M. 18.08.1902).

²⁷⁰ Gücel, *a.g.t.*, s. 199.

²⁷¹ Benzer bir arama faaliyeti 1897'de, bu kez Bulgaristan topraklarında kalan Varna'da yapılmış; "mahalli hükümetin müsaadesiyle" İstanbul'dan iki hafıye memuru görevlendirilerek gerçekleştirilen arama faaliyetinde "firari Ermeniler, anarşist ve erbâb-ı fesede"nin izi sürülmüş, fakat olumlu sonuç elde edilememiştir; BOA, *A.JMTZ.*(04)..⁴⁸/39, H. 20.04.1315 (M. 18.09.1897).

²⁷² BOA, *BEO.*, 2223/166679, H. 29.08.1321 (M. 20.11.1903).

²⁷³ Gücel, *a.g.t.*, s. 199.

²⁷⁴ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 515.

²⁷⁵ II. Abdülhamid'e sunulan layihalar konusunda bkz. Mustafa Oğuz, "II. Abdülhamid'e Sunulan Layihalar," *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s. 349-371.

²⁷⁶ "Selânik vilâyetiyle diğer bazı vilâyât ahvâline dâir bazı ma'lûmâtı hâvî Apostol Margarit Efendi

Bu çalışma ve raporlara rağmen Abdülhamid dönemi boyunca Osmanlı ülkesine yapılan silah sevkiyatları Osmanlı istihbarat kaynaklarını meşgul etmeye devam edecektir. Bu konuda Rum çetelerin başlıca araçları, büyük ölçüde Etniki Etarya (Ethniki Hetairia) silahlı/gizli örgütü tarafından organize edilen Rum kayıkçı kaptanları olmuştur. Nitekim Rum kayıkçılar Ege Adaları'nda depolanan silahları, özellikle Selanik üzerinden Makedonya'ya sevk etmeye çalışacaklardır.²⁷⁷ Bunun dışında İngiliz tüccarların komitelere silah temin ettiğine dair kayıtlara rastlanmaktadır. Sadareten bahriye nezaretine gönderilen 30 Mart 1897 tarihli bir raporda, Bulgar komitelerinin Londra'dan büyük miktarda tüfek ve fişek sipariş ettikleri bildirilerek, sahillerde tarassud (gözetim) için vapurların dolaştırılması istenmiştir.²⁷⁸ İngiliz tüccarların yanı sıra, Yahudi tüccarların da Rumeli vilayetlerine yapılan silah sevkiyatında ve vilayetlerin para trafiğinin yönetiminde önemli payları olmuştur. Örneğin 24 Mayıs 1899 tarihli bir kayıta, Selanik Limanı'nda Yahudi kaçakçılar tarafından yasadışı silah ticareti yapıldığı ve komitelere satılan bu silah ve mühimmatın bir kısmının ele geçirilerek hükümet yetkililerine teslim edildiği belirtilmektedir.²⁷⁹ Tabii tüm bu girişimleri dikkatle takip eden Osmanlı hükümeti, silah sevkiyatı trafiğini engellemek için birtakım tedbirler almıştır. Nitekim 21 Haziran 1904 tarihli bir sadaret tezkeresinde, Osmanlı ülkesine her türlü yasak harp malzemesinin sokulmasını engellemek amacıyla karadan ve denizden alınabilecek tedbirlerin esasları belirlenmiştir.²⁸⁰

tarafından sadaret-i uzmâya bi'l-takdim tevdi buyrulan Fransızca layihanın Selânik Vilâyetine âid olan fıkrasında nâhiye merkezi olan (...) kazasında ve merkez kazâ bulunan Vidine ve Karferya ve Tikveş ve Köprülü kazâlarında veyâhüd gümrük me'mûrları istihdâmı lâzım olduğu ve hidemât-ı mezkûrede istihdâm olunacak me'mûrın hakkında kendisiyle istişâre olunduğu ve bu bâbdaki iş'arı Selânik Vilâyet-i Celilesi'ne bildirilmiş ve Vidine, Karaferya ve Köprülü kazâlarında hafıyye me'mûrini istihdâm edilmekte olduğu gibi Tikveş kazâsınca dahi bir me'mûrün istihdâmına lüzûm görüldüğü hâlde icâbı icrâ kılınacağı ve bu kazâlarda gümrük me'mûru istihdâmına mahal olmadığı (...) vilâyet-i müşârûn-ileyhden alınan tahrîrât leffen takdim kılını olbâbda," BOA, *DH.MKT.*, 1583/14, H. 07.05.1306 (M. 07.03.1889).

277 BOA, *BEO.*, 732/54889, H. 05.08.1313 (M. 21.01.1896); BOA, *DH.MKT.*, 1489/16, H. 11.06.1305 (M. 24.02.1888); Gücel, *a.g.t.*, s. 201.

278 BOA, *BEO.*, 927/69483, H. 26.10.1314 (M. 30.03.1897); Gücel, *a.g.t.*, s. 200.

279 BOA, *BEO.*, 1313/98465, H. 13.01.1317 (M. 24.05.1899); Gücel, *a.g.t.*, s. 201.

280 BOA, A./JMTZ.(04), 118 /79, H. 28.04.1322 (M. 12.07.1904); Gücel, *a.g.t.*, s. 203.

Görüldüğü üzere 19. yüzyıl sonlarında imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Rumeli’de de etkin bir istihbarat ağı oluşturulmaya çalışılmıştır. Esasında II. Abdülhamid dönemine kadar imparatorluğun en önemli vilayetleri addedilen ve yatırımların büyük çoğunluğunu çeken Rumeli vilayetleri, Abdülhamid döneminde –özellikle 93 Harbinin sonuçlarının etkisiyle– merkezin denetim problemleri yaşadığı, sık sık asayiş sorununun baş gösterdiği ve büyük güçlerin ve müstakil ya da muhtar Balkan devletlerinin müdahalelerinin arttığı bir bölge olmuştur. Tüm bu sıralananlara ve bunların yansımalarına karşın, reformları hayata geçirmek, asayişi temin etmek, yabancı güçlerin etkisini en alt seviyeye düşürmek ve denetim, haber alma ve iletişim mekanizmasını mümkün olduğunca canlı tutmak, Babıâli’nin Rumeli’yle ilgili temel öncelikleri olmuştur. Bunlardan bilhassa sonuncusunun Rumeli’deki istihbarat faaliyetlerinde izleri rahatlıkla görülebilir. Nitekim Rumeli vilayetleri yöneticilerinin ya da Bulgaristan Komiserliği ve Rumeli Vilayetleri Müfettişliği gibi özel kuruluşların merkezle paylaştıkları istihbarat örnekleri incelendiğinde, paylaşılan haberlerin büyük çoğunluğunun komitecilik faaliyetleri, silah sevkiyatları ve Balkan hükümetlerinin askeri hazırlıkları konularından oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla burada Osmanlı İmparatorluğu’nun devletsel bir refleks olarak otoriteyi koruma ve denetim sistemini canlı tutma arzusu söz konusudur ve bu durum, istihbarat faaliyetlerini de şekillendiren ana faktördür. Kayıtlarda geçen “temin-i âsâyiş,” “emniyet ve âsâyişin muhafazasını sağlamak” ya da “hilâf-ı rızâ-yı âli bir hâl vukû’una meydan vermemek” gibi ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı Rumeli’si II. Abdülhamid döneminde esas itibariyle güvenlik istihbaratı faaliyetlerinin aktif olduğu bir bölgedir.

Anadolu

20. yüzyıl arifesinde Anadolu coğrafyası başta Ermeni meselesinin doğurduğu sorunlar olmak üzere, büyük güçlerin müdahaleleri, Rusya ve İran’dan gelen dış müdahaleler/sınır ihlalleri, bazı aşiretlerin kontrolsüz hareketleri ve özellikle 1880’lerin başında görülen kıtlık gibi siyasi, toplumsal ve ekonomik birtakım problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu problemleri sıkı bir merkezileştirme programı yürüterek ve bunun bir gereği olarak

sağlam bir iletişim ağı kurarak aşmaya çalışan II. Abdülhamid yönetimi, dönemin taşra siyasetinde izleri açıkça görülen istihbarat ağını elindeki en güçlü araçlardan biri olarak kullanacaktır. Öte yandan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Anlaşması imparatorluğun sadece Rumeli vilayetlerini etkilemekle sınırlı kalmamış, Anadolu vilayetleri ve Araplarla meskûn vilayetler de ciddi anlamda savaş sonrasının etkilerini hissetmeye başlamıştır. Her şeyden önce imparatorluğun Doğu Anadolu vilayetleri, 1880'lerden itibaren çoğalan ve her biri bir casusluk merkezi gibi çalışan yabancı konsolosluklar ve büyük ölçüde Bulgar komitecilik faaliyetlerini model alan Ermeni devrimci örgütler gibi yeni tehdit kaynaklarıyla tanışmıştır. Bu tür tehditler ve birtakım asayiş problemleri, Abdülhamid dönemi Anadolu coğrafyasıyla merkezi yönetim arasındaki haberleşme ağına büyük ölçüde hâkim olan konulardır. Nitekim vilayet valilerinden merkeze iletilen istihbarat kayıtları incelendiğinde, bunların büyük bölümünün ya bir Ermeni hareketi,²⁸¹ ya yabancı bir konsolosun faaliyeti²⁸² ya da bir asayiş problemi²⁸³ konu edindiği gözlemlenmektedir.

93 Harbi ve harbin sonuçlarının Abdülhamid döneminde Anadolu coğrafyasına hâkim olan problemlerin çıkış noktası olduğu anlaşılmaktadır. Savaşın Doğu Anadolu coğrafyasında yaşanması bir yana, savaşın getirdiği insani, maddi ve mali bedel imparatorluğu ciddi anlamda zayıf düşürmüştür. Özellikle Anadolu'da binlerce erkeğin silah altına alınması Anadolu vilayetlerindeki üretimi düşürüp vilayetleri kansız bırakmış; savaş sonrasında emniyet yokluğu, kıtlık ve yerel çatışmalar vilayetleri etkisi altına almıştır.²⁸⁴ Başta emniyet ve asayiş problemleri olmak üzere, vilayetlerin bu tür sorunlarını analiz eden Babîâlî, bölgeye yetenekli ve en ufak asayiş olayını merkeze aktaracak yöneticiler atamaya özen göstere-

281 Örneğin bkz. "Muş Ovası karyelerinde birkaç Ermeninin geceleyin dolaşarak halkı ifsâd etmeye çalıştıklarına dair alınan istihbarattan sonra jandarmanın takibiyle Simon ve Kirkor isimli şâkilerin müsademe esnasında öldürüldükleri" hakkında, BOA, *DH.ŞFR.*, 360/45, R. 09.12.1321 (M. 22.02.1906).

282 Örneğin bkz. "Bitlis'in Hizan Kazası'nda bulunan Ermeni eşkiyasının, Muş'tan avdet eden Fransız Konsolosu ile görüşmek üzere Gevaşa gittikleri istihbaratı üzerine sevk olunan jandarmalarla çıkan müsademe- de eşkiyânın firar etmeyi başardığı" hakkında, BOA, *DH.TMIK.M.*, 179/29, H. 28.05.1322 (M. 10.08.1904).

283 Örneğin bkz. "Sivas Vilayeti'nin ehemmiyet arzeden âşâyîş meselelerinin halli ve Merzifon'da teşkil olunduğu haber alınan gizli fesâd cemiyetinin soruşturulması için zabtiyyeye komiser ve efrâd düzeyinde takviye yapılması" hakkında, BOA, *BEO.*, 152/11375, H. 23.07.1310 (M. 10.02.1893).

284 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 147.

cektir. Nitekim ileride de görüleceği gibi Anadolu coğrafyasına dönük bu politika, bölgede devlet otoritesini ve kamu düzenini tesis etmek isteyen Osmanlı yönetiminin güvenlik ve istihbarat uygulamalarını doğrudan etkilemiştir. Bununla birlikte bir diğer problem, savaş sonrasında büyük güçlerin başta Ermenilerin yaşadığı vilayetler olmak üzere Anadolu'ya yönelik ıslahat talepleri olacaktır ve bu sorun Osmanlı hükümetini bir hayli meşgul edecektir. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu 1878 Berlin Anlaşmasında²⁸⁵ Doğu vilayetlerindeki “Hıristiyan ve diğer tebaanın korunmasına ve iyi idare edilmesine” ilişkin gerekli reformları yapacağını taahhüt etmiştir.²⁸⁶ Bu kapsamda, anlaşmanın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra, 20 Ağustos 1878’de İngiltere Büyükelçisi Henry Layard Sadrazam Safvet Paşa’ya ilgili anlaşmanın hükümleri uyarınca İngiltere’nin beklentilerini içeren kapsamlı bir nota vermiştir. Nota, Düvel-i Muazzamanın göndereceği Avrupalı subaylar tarafından eğitilip yönetilecek bir jandarma teşkilatının kurulması, temyiz mahkemelerine Avrupalı yargıçların atanması, vergilerin toplanmasında Avrupalı vergi tahsildarlarının görev alması ve bölge vilayetlerine atanacak valilerin beş yıllıkına göreve getirilmeleri taleplerini içermektedir. Babıâli bu notaya iki ay sonra verdiği cevapta Avrupalıların jandarma ve adliye yapacakları yardımları kabul etmiş; valilerin beş yıllıkına atanması ve vergilerin Avrupalı tahsildarların gözetiminde toplanmasına ise “devletin bağımsızlığına” aykırı olduğu gerekçesiyle sıcak bakmamıştır.²⁸⁷

Babıâli’nin bu yöndeki cevaplarına rağmen İngiliz hükümeti Kıbrıs Konvansiyonunda da (Mayıs 1878) geçen reformların sahada uygulanışını denetlemek amacıyla bölgeye askeri konsoloslar göndermeye başlayacaktır. Bu konsolosların Osmanlı hükümetinin yapacağı ıslahatları denetlemenin dışında en dikkat çekici görevleri, Rusya’nın 93 Harbinde olduğu gibi Anadolu’ya yeniden kuvvet göndermesi durumunda, bölgenin savunmasını hazırlamak ve bu amaçla İngiliz yetkililerin henüz yeterince tanımadıkları

285 Berlin Anlaşmasının Ermenilerle ilgili 61. Maddesi kısaca şu şekildedir: “Bâb-ı Âli Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatları yapmayı, Çerkezlerle ve Kürtlere karşı onların güvenliklerini garanti etmeyi taahhüt eder;” bkz. Fuat Dündar, *Kahir Ekseriyet Ermeni Nüfus Meselesi (1878-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 17.

286 Yasamee, *Ottoman Diplomacy-Abdülhamid II and the Great Powers (1878-1888)*, s. 46.

287 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 150-151.

bu coğrafya hakkında bilgi toplamaktır. Aslı casusluk olan, ancak yardım-sever bir hava içinde yumuşatılmış bu misyon Rusların ve Osmanlıların dikkatinden kaçmamıştır. Ruslar, Anadolu'da İngiliz temsilci ve konsoloslarından oluşan bu "minyatür ordu"nun casusluk faaliyetleri için bölgeye yerleştiklerini düşünüyorlardı.²⁸⁸ 1879 sonbaharına gelindiğinde sekiz İngiliz askeri konsolosun yerleştiği Doğu Anadolu'da, konsolosların, bölgenin hassas grupları olan misyonerler ve Ermenilerle temas kurduklarından şüphelenen –ki ilerleyen yıllarda bu üç grubu birçok kez temas halinde tespit etmişlerdir²⁸⁹– Osmanlı hükümeti ise bunlara özel yetkiler tanımayı reddetmiştir. Osmanlı belgeleri incelendiğinde, hükümetin bölgeden gelen her istihbaratı hassas bir şekilde değerlendirmeye ve bilhassa konsolos ve sair diplomatların hareketlerini izlemeye çalıştığı görülmektedir.

Babîlî'nin bu hassasiyetinin boşuna olmadığı söylenebilir. 1878 sonunda Zeytun'da –Osmanlı yönetiminin İngilizlerin teşviklerinden ciddi anlamda şüphelendiği bir vaka olarak²⁹⁰– II. Abdülhamid döneminin ilk Ermeni Ayaklanması'nın, 1880'de de Hakkâri bölgesinde Şeyh Ubeydullah'ın yönetiminde Kürt İsyanı'nın başlaması,²⁹¹ 93 Harbi sonrasında Anadolu vilayetlerinde ortaya çıkan asayiş problemlerinin ilk örnekleri olacaktır. Devrin geri kalanında bu tür ayaklanmalara, Ermeni isyanları ve komitelerin hareketleri, Kürt-Ermeni çatışması, Anadolu coğrafyasında 19. yüzyıl başlarından itibaren etkin olan misyonerlik faaliyetleri ile Rusya ve İran hudutlarından kaynaklı sınır ve asayiş problemleri gibi başlıklar eklenecek ve 1890'lara gelindiğinde Anadolu vilayetleri için tehdit türleri çeşitlenecektir.²⁹² Aslına bakılırsa bu tür tehditler daha önce birçok kez doğru olarak tanımlanmıştır;

288 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 151-152.

289 Örneğin 1893'e ait bir kayıttan anlaşıldığına göre, Sivas Vilayeti'ndeki Ermeni Protestan bir vâizin Ermeni komiteleriyle, Amerikan misyoner mektebi personeliyle ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Sivas konsolos vekiliyle muhaberesi Osmanlı istihbarat kaynaklarıncı yakından takip edilmiştir; bkz. BOA, A./MKT.MHM., 733/10, H. 27.08.1310 (M. 16.03.1893).

290 Bkz. "Zeytun vukuatında ele geçirilemeyenler ile dağda bulunanların affı, tevkif olanların muhakeratları ve İngilizlerin isyana teşvik mahiyetinde Zeytunlulara verdikleri sözler" hakkında, BOA, DH.Ş-FR., 111/73, R. 14.04.1295 (M. 26.06.1879).

291 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 147-148.

292 Osmanlı yönetimi açısından söz konusu tehditlerin birçok alt dalı vardır. Örneğin Ermeni komitelerinin faaliyetleri kapsamında Anadolu'daki Ermeni neşriyatı, Ermenilerin sahip olduğu "evrak-ı muzır-ı", para/yardım toplama faaliyetleri, mürur tezkeresiz seyahat ve silah sevkiyatları gibi tehditlerle tehdit türleri çeşitlenmektedir.

burada ortaya konulması gereken, bu tehditlere yönelik devreye sokulan karıştı Osmanlı istihbarat mekanizmasının niteliğidir.

Osmanlı kayıtları ve istihbarat raporlarına göre Anadolu coğrafyası için ilk ve en büyük tehdit –ve dolayısıyla Osmanlı istihbaratının en hassas olduğu konu– Ermeni hareketidir. Ermeniler Rusya'nın desteğiyle 1878'de Van'da Kara Haç, 1880'de Van ve çevresinde Araratlılar, 1881'de Erzurum'da Şura-yı Âli, 1882'de yine Erzurum'da Anavatan Müdafileri adlı cemiyetler kurmuş, fakat Osmanlı hükümetinin cemiyetlerin faaliyetlerinden haberdar olup, cemiyetleri dağıtmasıyla 1885'te Armenakan'ın kuruluşuna kadar dağıtım vaziyette kalmışlardır. 1885'te Armenakan, 1887'de Hınçak ve 1889'da Taşnaksutyun adlı Ermeni komiteleri kurulunca, Anadolu'daki Ermeni isyanları büyük ölçüde bu üç örgüt tarafından organize edilecektir.²⁹³ Adı geçen komitelerin dışında Taşnaksıyan ve Hercyan gibi değişik isimler altında, Rusya ve İran topraklarında yaşayan Ermenilerden çok sayıda fedai toplayan çeşitli komiteler de kurulmuştur.²⁹⁴ Bu komitelerin kuruluşuyla eşzamanlı olarak, bilhassa 1890'ların başından itibaren Anadolu vilayetlerinden merkeze iletilen istihbarat raporlarında "Ermeni erbâb-ı fesâdı" ifadesinin ağırlık kazanması, aslında Osmanlı istihbarat mekanizmasının bu konudaki etkinliğini ortaya koymaktadır. Raporlara yansıdığına göre Osmanlı vilayetlerinin ve Babîâli'nin Ermeni komitelerinin hareketleri konusunda başlıca endişesi, bölgede kamu düzeninin bozulması ve bu durumun dış müdahaleye davetiye çıkarmasıdır. 1905 tarihli bir örnek bu tezi desteklemektedir. 1905'te Bitlis Vilayeti'nden dahiliye nezaretine gönderilen şifre telgrafnamede, Kafkasya'daki Rusya destekli Ermeni çetelerinin vilayetlere sınırdan tecavüz edecekleri ve hareketlerini Bitlis'e kadar genişleterek, Doğu Anadolu vilayetlerinde büyük çaplı bir isyana kalkışacakları istihbaratı paylaşılmıştır. Söz konusu istihbaratı önemli kılansa, bölgedeki İngiliz konsoloslu ve bazı Amerikalıların bu durumdan haberdar oldukları ve istihbarata kayıtsız kalarak müdahale niyetinde oldukları bilgisinin raporun sonuna ilâştirilmesidir.²⁹⁵ Bitlis Vilayeti'nin paylaştığı istihbarat doğru olsun ya da olmasın, İngiliz konsolosunun da

293 Güler-Akgül, *Sorun Olan Ermeniler*, s. 161-166; Nurettin Birol, *Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcratı (1827-1901)*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009, s. 221-222.

294 BOA, *DH.ŞFR.*, 396/82, R. 30.01.1324 (M. 12.04.1908).

295 BOA, *DH.ŞFR.*, 347/44, R. 04.04.1321 (M. 17.06.1905).

adının geçtiği 1905 gibi geç bir tarihe ait bu örnek, Abdülhamid yönetiminin Ermeni hareketlerinden kaynaklı dış müdahale riskini tüm dönem boyunca yakından hissettiğini göstermektedir.

II. Abdülhamid döneminde Ermeni meselesinden kaynaklı problemler istisnasız olarak Anadolu'nun her bölgesine yayıldığından, sınır bölgeleri başta olmak üzere Anadolu'nun tüm bölgelerinden Ermenilerin faaliyetlerini rapor eden istihbarat kayıtlarına rastlanmaktadır. Öyle ki başkent İstanbul haricinde bazı Batı/Orta Anadolu vilayet ve kazaları, örneğin Yalova,²⁹⁶ İzmit,²⁹⁷ Bolu,²⁹⁸ Trabzon,²⁹⁹ Samsun,³⁰⁰ Yozgat,³⁰¹ Kayseri³⁰² ve Çorum³⁰³ Ermeni komitelerinin faaliyetleriyle ilgili istihbarata konu olan yerleşim yerleri arasındadır. Bu bölgelerin dışında hemen tüm Doğu vilayetleri Ermeni komitelerinin faaliyet alanıdır.³⁰⁴ Osmanlı hükümetinin ise istihbarat raporlarında "Ermeni cem'iyyet-i fesâdiyesi," "Ermeni eşkiyâ haydutları" ve "Ermeni erbâb-ı fesâdı" gibi isimlerle anılan Ermeni komitelerinin faaliyetlerine karşı kompakt bir istihbarat ağı oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Örneğin 1897'de alınan "Ermeni eşkiyâ

296 "Yalova'nın Ortaköy karyesiyle civârında sâkin Ermenilerin bu yolda çeteler tertib edecekleri haber alındığından eşkiyânın o civâr Ermeni fesedesinden olma ihtimâli olduğu ve bu bâbda yapılan tahkikât ve taharriyâtta bu hususun da nazar-ı dikkate alınarak ittihâz olunan tedâbirin haber verilmesi" hakkında, BOA, *BEO.*, 791/59282, H. 26.12.1313 (M. 08.06.1896).

297 "Ermeni erbâb-ı fesâdının en fazla haberleşdikleri mahallerin İzmit ve Bolu bölgeleri olduğunun istihbâr olunmasıyla buraların devamlı tarassud altında bulundurulması" hakkında, BOA, *BEO.*, 236/17662, H. 27.12.1310 (M. 12.07.1893).

298 BOA, *BEO.*, 236/17662, H. 27.12.1310 (M. 12.07.1893).

299 "Trabzon ve Samsun havâlisine Anadolu Ermenileri tarafından silâh, cephâne ve evrâk-ı muzırta idhâlinin men'i ile mütecâsirlerin derdestleri hakkında gereğinin yapılmasının ilgililere tebliğ olunduğu" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 668/39, H. 18.12.1320 (M. 18.03.1903).

300 "Canik Sancağı'nda Müslümanların kurban bayramı namazı için camide bulundukları sırada komite mensûblarının tahrikleri ile Ermeniler tarafından karışıklık çıkarılacağı istihbârâtı alındığı ve lâzım gelen tedbirlerin alınması gerektiği" hakkında, BOA, *A./MKT.MHM.*, 664/II, H. 21.11.1315 (M. 13.04.1898).

301 "Ankara Vilâyeti'nin Yozgat, Kayseri ve Çorum kazalarında komite mensubu Ermeni talebelerince cami kapılarını yapıştıran muzır yaftalar hakkında tahkikât yapılması ve neticesinin bildirilmesi" hakkında, BOA, *DH.ŞFR.*, 157/22, R. 26.10.1308 (M. 07.01.1893).

302 BOA, *DH.ŞFR.*, 157/22, R. 26.10.1308 (M. 07.01.1893).

303 BOA, *DH.ŞFR.*, 157/22, R. 26.10.1308 (M. 07.01.1893).

304 Bu dönemde komitelerin kıskırtmalarıyla belli başlıları Erzurum (1890), Merzifon (1893), Yozgat (1893), Tokat (1894), Sason (1894) ve Zeytun (1895) olmak üzere Anadolu'nun hemen her bölgesinde Ermeni isyanları çıkmıştır; bu konuda bkz. Güler-Akgül, *Sorun Olan Ermeniler*, s. 161-171; Birol, *Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcraatı* (1827-1901), s. 222-261.

haydutlarının sınırlara tecavüz etmek hazırlığında oldukları” istihbaratı, sınır bölgesindeki Erzurum ve Van vilayetleriyle birlikte Trabzon, Bitlis, Diyarbakır, Mamûretülaziz, Sivas, Ankara, Adana ve Halep vilayetlerine Babîâlî tarafından şifre ile bildirilmiş; “âsâyîş ve emniyetin temini zımında tecavüzlere asla meydan vermeden” gerekli tedbirlerin alınması ilgili vilayetlere emredilmiştir.³⁰⁵ Üstelik Abdülhamid dönemi boyunca çok sayıda benzer rapor sınıra yakın vilayetler ve Rusya ve İran’daki şehbenderliklerden merkezi hükümete iletilmiştir. 1900’de Erzurum Vilayeti’nden gönderilen şifre telgrafnamede Ermenilerin dört koldan Pasinler ve Eleşkirt bölgesine saldıracağı istihbaratı paylaşılmış;³⁰⁶ Nisan 1902 tarihli başka bir raporda da hariciye nezareti “iki yüz kadar Ermeni fesâdiyesinin” sınırın diğer tarafında toplandıkları bilgisini dahiliye nezaretine iletmıştır.³⁰⁷ Bu tür örnekler Ermeni komitelerinin faaliyetlerine karşı Doğu vilayetlerindeki ve sınır ötesindeki Osmanlı istihbarat ağının işlerliğini somut olarak izleyebilmemize olanak vermekle birlikte, isithbarat ağına dahil olan dönemin devlet adamının öncelikli amacının “emniyet ve asayîşi korumak” olduğunu ortaya koymaktadır.

Bitlis Valisi Tahsin Paşa (1891-1895), Osmanlı taşrasındaki “emniyet ve asayîşi korumak” amacı ekseninde istihbarat ağına dahil olan ve Anadolu’daki Ermeni komiteleriyle en etkin mücadele eden valilerden biri olarak öne çıkmaktadır. Tahsin Paşa Şubat 1894’te, Rusya’dan Osmanlı topraklarına geçip bölgedeki Ermenileri kışkırttıkları tespit edilen iki kişinin yakalandığını ve şahısların sorgularının devam ettiğini Babîâlî’ye raporlayarak,³⁰⁸ bölgede Rusya destekli casuslara karşı mücadele yürütmektedir. Hemen hemen aynı tarihlerde Tahsin Paşa’nın dahiliye nezareti ile paylaştığı “Almanya’dan Herman adlı bir şahsın Bitlis Vilayeti’ne gelerek bölgeyi gezdiği” ve “[şahsın] ahvâlinin nazar-ı dikkatte tutulması için zap-tiyeler görevlendirildiği” bilgisi,³⁰⁹ paşanın yabancılara karşı müsamahasız olduğunu göstermektedir. Yabancı casuslara karşı bu kadar hassas olan Tahsin Paşa, Van ve Bitlis bölgesindeki Ermeni komitelerinin hareketlerini

305 BOA, A./MKT.MHM., 612/8, H. 01.09.1314 (M. 03.02.1897).

306 BOA, DH.ŞFR., 246/28, R. 19.01.1316 (M. 01.04.1900).

307 “Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’nden Dâhiliye Nezâreti’ne vârid olan 7 Nisan 318 [20 Nisan 1902] târihli telgraf sûreti.”

308 BOA, BEO., 361/27063, H. 12.08.1311 (M. 18.02.1894).

309 BOA, DH.ŞFR., 168/6, R. 02.06.1310 (M. 14.08.1894).

görevlendirdiği Yezidi bir casusla da takip etmeye çalışacaktır.³¹⁰ Bununla birlikte bölgedeki Ermeniler tarafından Vali Tahsin Paşa hakkında merkeze birçok kez müracaat edilerek, valinin bölgedeki Hristiyanlara oldukça katı davrandığı şikâyeti iletilecektir.³¹¹ Fakat bu tür şikâyetlere rağmen hükümetin Bitlis Valisi Tahsin Paşa hakkındaki genel görüşü, bölgedeki “Ermeni fesedesine karşı müsamaha göstermediği” yönünde olacaktır.³¹² Nitekim paşa, “Dağlara sığınan Talori Ermenilerinin tedibinde ve asayişin temininde emeği geçtiği” için taltif edilecektir.³¹³ Tahsin Paşa Bitlis valiliği sırasında ve sonrasında Ermeniler tarafından sürekli tehdit edilecek ve sabık valiye silahlı Ermenilerin suikast düzenleyeceği yönünde çok sayıda istihbarat dahiliye nezaretine ulaştırılacaktır.³¹⁴ Hatta 1895 başlarında vali paşanın Ermeniler tarafından öldürüldüğüne dair bazı Avrupa gazetelerinde neşredilen haberleri, hariciye nezareti tekzip etmek zorunda kalacaktır.³¹⁵ Abdülhamid döneminde Ermeni komiteleriyle oldukça etkin mücadele yürüten ve Osmanlı taşrasındaki istihbarat ağına başarıyla dahil olan Bitlis Valisi Tahsin Paşa, artan suikast haberlerinden, Hristiyanların şikâyetlerinden ve sefaretlerin taleplerinden dolayı yüksek mazuliyet maaşı bağlanarak azledilecek,³¹⁶ ilerleyen yıllarda II. Abdülhamid tarafından Şûrayıdevlet Mülkiye Dairesi azalığına atanacaktır.³¹⁷

Tahsin Paşa örneği, Abdülhamid döneminde Anadolu coğrafyasında Ermeni komitelerine karşı istihbarat da dahil olmak üzere faaliyet yürüten onlarca vali örneğinden biridir. Esas itibarıyla istihbarat alanında

310 “Dün arz olunan Yezidi câsûs Van dâhilinde esliha nakliyâtının mikdârını kırk dokuz yük radde-sinde beyân ve ta'yin etmiş (...) Van Vilâyeti'nde bulunan Ermenilerce teşebbûsât-ı ihtilâlinin vaktiyle Bulgaristan'ın itihâz ettiği vaz' ve şekilde icrâsı ve bu yolda nüfus başına akçe cem' olunacağını ilâveten beyân etmiştir (...) / Bitlis Vâlisi Hasan Tahsin,” BOA, *BEO.*, 200/14935, H. 27.10.1310 (M. 14.05.1893).

311 BOA, *Y.A.HUS.*, 313/73, H. 26.05.1312 (M. 25.11.1894); BOA, *Y.EE.*, 159/52, H. 07.06.1312 (M. 06.12.1894); BOA, *DH.MKT.*, 321/50, H. 22.06.1312 (M. 21.12.1894).

312 BOA, *DH.ŞFR.*, 168/111, R. 07.07.1310 (M. 19.09.1894).

313 BOA, *Y.MTV.*, 80/28, H. 04.01.1311 (M. 18.07.1893).

314 BOA, *DH.ŞFR.*, 171/81, R. 04.12.1310 (M. 16.02.1895); BOA, *DH.ŞFR.*, 171/82, H. R.05.12.1310 (M. 17.02.1895).

315 BOA, *HR.SYS.*, 218/126, M. 03.01.1895; BOA, *HR.SFR.* 3., 430/15, M. 08.01.1895; BOA, *Y.A.HUS.*, 316/49, H. 08.07.1312 (M. 05.01.1895).

316 BOA, *İ.ML.*, 24/52, H. 17.08.1315 (M. 11.01.1898); BOA, *İ.ML.*, 44/65, H. 26.02.1319 (M. 14.06.1901).

317 BOA, *İ.DH.*, 1385/41, H. 06.04.1319 (M. 23.07.1901).

üstlendiği rol bakımından Abdülhamid dönemi taşra valisi, vilayeti dahi-
linde meydana gelen ya da gelebilecek gelişmeleri merkeze bildiren, buna
karşın mabeyn veya Babîâlî'den gelecek emirleri uygulayan bir pozisyon-
dadır.³¹⁸ Tabii vilayetlerin merkeze ilettikleri istihbarat, merkezde ya da
Babîâlî bünyesindeki tek bir birimde kalmayıp, istihbarat ağına dahil olan
çeşitli devlet birimleriyle paylaşılmaktadır. 1906 tarihli bir sadaret kaydı,
sözü edilen bu istihbarat döngüsünü açık bir şekilde yansıtmaları bakımın-
dan kayda değerdir:

[Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemî'nden] Taraf-ı Vâlâ-yı Seraskeriye
ve Dâhiliye ve Mâliye Nezâret-i Celîlelerine
Ermeni erbâb-ı fesâdiyesinin Van ve Bitlis vilâyetleri dâhilinde
teşebbüsât-ı mefsetedkârâneye cür'et niyetinde bulundukları ve
bunlara şâki-i meşhûr [Enterayan]nâm şahsın riâyset etmeğe hazır-
landığı istihbâr kılınmış ve eşkiyâ-yı merkûmenin men'-i mürûru
için hudûdlarca tedbîr-i teyakkuzât edilmesi (...) Van ve Bitlis vilâ-
yetlerine iş'âr kılınmış olmakla (...)»³¹⁹

Görüldüğü gibi sadarete Ermeni komiteleriyle ilgili ulaşan ve iki
Doğu vilayetini kapsayan istihbarat seraskerlik, dahiliye ve maliye neza-
retleriyle de paylaşılmış, ayrıca söz konusu iki vilayete çeşitli emirler veril-
miştir. Abdülhamid döneminde Anadolu vilayetleriyle merkez arasında
istihbarat paylaşımına dayalı yapılan hemen tüm yazışmalar, yukarıdaki
örneğe benzer formattadır.

Bitlis Valisi Tahsin Paşa örneğinde, bir valinin taşradaki istihbarat
mekanizmasına nasıl ve ne derece dahil olduğunu ortaya koymaya çalışmış-
tık. Merkezde ise, istihbarat mekanizmasının nasıl yönetildiği ve bilhassa
Ermeni meselesi gibi problemlere dair vilayetlerden gelen istihbaratın nasıl
değerlendirildiği konusunda Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın uygulamaları

318 Dahiliye nezaretinden "icab edenlere tebliğ kılınan" bir rapor örneği için bkz. BOA, DH.MKT., 49/40, H. 27.11.1310 (M. 06.06.1893), "Ermenilerin icrâ-yı mefâsıda çalışmakta olduklarına dair haber-
ler vürûd etmekte olduğundan bu bâbda ta'kibât-ı lâzime icrâsı hakkında Mâbeyn-i Hümâyûn Cenâb-ı
Mülûkâne Başkitâbet-i Celîlesinden tebliğ buyrulan emr u fermân-ı hazret-i hilâfet-penâhi icab edenlere
tebliğ kılınmıştır (...)."
319 BOA, A./MKT.MHM., 615/8, H. 27.02.1324 (M. 22.04.1906).

örnek olarak incelenebilir. Halil Rıfat Paşa'nın merkez bürokraside görev aldığı on yıllık dönem, yani dahiliye nazırlığı (1891-1895) ve sadrazamlık görevi (1895-1901) tam da Anadolu'da Ermeni meselesinin zirveye tırmandığı bir döneme denk gelmiştir.³²⁰ Bu nedenle Halil Rıfat Paşa öncelikli olarak Ermeni meselesini ele alacaktır. 10 Kasım 1895 tarihinde Şûrayıdevlet reisi ve hariciye nazırı ile bir araya gelen Halil Rıfat Paşa, Ermeni meselesine dair vilayetlerden dahiliye nezaretine, sefaret ve dış temsilciliklerden hariciye nezaretine ve İstanbul'da zaptiye nezaretine ulaşan tüm bilgilerin sadarete toplanması ve günlük olarak sadarete raporlanması kararını Yıldız Sarayı'na onaylatmıştır.³²¹ Bu itibarla Halil Rıfat Paşa'nın sadaretinde iç ve dış haberlerle ilgili günlük raporların bir nüshası mabeyn-i hümayuna gönderilirken, bir nüshanın da sadarete gönderilmesi uygulamasına gidilmiştir.³²² Nitekim Rıfat Paşa'nın sadaretinin ilk ayında, Rusya'nın Anadolu vilayetlerini işgal edeceği, İngiltere'nin Anadolu'daki Ermenileri desteklemek için bir müdahaleye girişeceği ve Osmanlı askerlerinin Ermenilerle çatışmaların yaşandığı vilayetlerde olaylara seyirci kaldıkları gibi dış basında çıkan önemli haberler hariciye nezareti kanalıyla sadarete bildirilmiştir.³²³ Öte yandan merkezde, vilayetlerden gelen istihbaratın değerlendirildiği bir kurul olarak Encümen-i Mahsus-ı Vükela yine Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın başkanlığında toplanacaktır (20 Kasım 1895). Ayrıca bu dönemde Dahiliye Nazırı Memduh Paşa ile Şûrayıdevlet ve Ahval-i Umumiye Komisyonu azalarının katılımıyla vilayetlerden gelecek bilgileri değerlendirecek bir komisyon oluşturulacaktır.³²⁴ Zaptiye nazırı tarafından

320 Halil Rıfat Paşa'nın görevli olduğu dönemde merkeze Ermeni meselesi hakkında iletilen istihbarat, Ermeni komitelerinin Anadolu'ya silah sevkıyatları (bkz. BOA, A./MKT.MHM., 729/8, H. 23.12.1312 (M. 17.06.1895), Kürt, Arap veya reji kolcusu kıyafetlerine giren komite mensuplarının Müslüman ahalie saldırılar düzenlemeleri (bkz. BOA, HR.SYS., 2805/2, M. 17.03.1894; BOA, BEO., 1006/75436, H. 15.04.1315 (M. 13.09.1897), Düvel-i Muazzaama konsoloslarına suikast tasavvurları (bkz. BOA, BEO., 828/62040, H. 09.03.1314 (M. 18.08.1896), komitelerin para ve yardım toplama faaliyetleri (bkz. BOA, BEO., 241/18063, H. 08.01.1311 (M. 22.07.1893) ve komitelere ait evrak-ı muzırar neşri (bkz. BOA, DH.ŞFR., 157/22, R. 26.10.1308 (M. 07.01.1893) gibi farklı konulardan oluşmaktadır.

321 Birol, *Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcratı (1827-1901)*, s. 275; "Dahiliye, Hâriciye ve Zaptiye Nâzırlarının mühim vukûât hakkında günlük olarak makâm-ı Sadâret'e birer rapor vermelerine dair hazırlanan mazbatanın takdimi," BOA, Y.A.HUS., 339/36, H. 22.05.1313 (M. 10.11.1895).

322 Birol, *Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcratı (1827-1901)*, s. 275.

323 BOA, HR.SYS., 35/46, M. 28.11.1895; BOA, HR.SYS., 36/21, M. 26.12.1895.

324 Örneğin Van'da bulunan Anadolu İslahat Komisyonu müfettişlerinden Ferik Sadeddin Paşa Erme-

Ermenilerle ilgili elde edilen istihbarat da bu komisyonla paylaşılacak ve komisyon çeşitli raporlar hazırlayarak II. Abdülhamid'e sunacaktır.³²⁵ Bu raporlara göre, vilayetlerde, sınır boylarında ve sahillerde devriye kolları gezdirilmesi,³²⁶ komite mensuplarının saldırılarının önlenmesi için seyyar süvari bölükleri tertip edilmesi,³²⁷ komitelere mensup olmayan Ermenilerin saldırılardan korunması³²⁸ ve vilayetlerden gelen hafiye istihdamı/hafiye tahsisatı taleplerinin kabul edilmesi³²⁹ dahiliye nezareti ve Encümen-i Mahsus-ı Vükelanın aldığı tedbirler arasındadır. Tüm bu sistemin başında bulunan Meclis-i Vükela Başkanı ve Sadrazam Halil Rıfat Paşa, istihbaratın ve gerekli tedbirlerin değerlendirildiği bu komisyonlara da başkanlık ederek karar alma mekanizmasını işletecektir.

Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın uğraştığı tek mesele Ermeni meselesi olmadığı gibi, II. Abdülhamid döneminde Anadolu coğrafyasını tehdit eden tek unsur da Ermeni komiteleri değildir. Bu dönemde Anadolu vilayetleri için bir başka tehdit Düvel-i Muazzama konsoloslarıdır. Nitekim 1878 Berlin Anlaşmasından sonra Doğu vilayetlerinde giderek sayıları artan büyük güçlerin konsolosları, vilayetlerde yapılacak ıslahatları denetlemek maskesiyle Osmanlı içişlerine müdahaleden Ermeni komiteleriyle temasa kadar imparatorluğu tedirgin edecek çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Tabii bu tür faaliyetleriyle Osmanlı istihbarat mekanizmasına takılan Düvel-i Muazzama konsolosları, giderek daha sıkı takibata maruz kalacaklardır. Bu dönemde konsolosların gizli ya da diplomatik faaliyetleri hakkında, bilhassa Doğu vilayetlerinden merkeze bir hayli istihbarat raporunun ulaştırıldığı görülmektedir. Bu raporların büyük çoğunluğu İngiltere başta olmak üzere Rusya ve Fransa'nın konsolos/konsolos vekillerinin faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu ülkelerden İngiltere, Osmanlı topraklarındaki en geniş konsolosluk ağına

nilerle aşiretler arasındaki çatışmalara ve misyonerlerle Ermeniler arasındaki ilişkilere dair bu komisyon raporlar yollayacak; ayrıca "hudut boyları iyi tutulursa Ermenilerin Van'da isyan çıkaramayacakları" önerisini komisyona sunacaktır. Bunun üzerine Encümen-i Mahsus-ı Vükela, sınır boylarındaki asker sayısının artırılması kararını alacaktır; bkz. Birol, *Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcratı (1827-1901)*, s. 279.

325 Birol, *Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcratı (1827-1901)*, s. 276-277.

326 BOA, Y.A.RES., 77/79, H. 11.08.1313 (M. 27.01.1896).

327 BOA, DH.ŞFR., 189/101, R. 21.01.1312 (M. 02.04.1896).

328 BOA, DH.TMIK.M., 7/13, H. 03.01.1314 (M. 14.06.1896).

329 BOA, BEO., 379/28355, H. 22.09.1311 (M. 29.03.1894).

sahip ülkedir ve özellikle 93 Harbinden sonra Doğu vilayetlerinin hemen her bölgesine bu ülkenin askeri kökenli “general konsolosları” yerleşmiştir. Bu konsoloslar büyük ölçüde Ermenilerin ve diğer gayrimüslim tebaanın sorunlarıyla ilgilenmişler ve elde ettikleri her türlü haberi bağlı oldukları sefarete rapor etmişlerdir. Ayrıca konsolosluklar sorumlu oldukları Osmanlı vilayetlerindeki Müslüman ve gayrimüslim nüfusun durumu, halkın gelenek ve inançları, ilişkileri, vilayetlerdeki toprakların verimliliği, yol ve geçitlerin durumu, ahalinin geçim kaynakları ve ihtiyaçlarıyla ilgili ayrıntılı raporlar tertip ederek, birer istihbarat merkezi işlevi görmüşlerdir.³³⁰

İstihbarat raporlarına göre konsolosların faaliyetleriyle ilgili Osmanlıları tedirgin eden başlıca mesele, konsolosların Ermenilerle temasa geçmeleri ve bölgede yaşanan çatışmalara dair abartılı ya da yanlış haberleri sefaretlere ve Avrupa kamuoyuna duyurmalarıdır. Bu tedirginlik konsolosların hemen tüm hareketlerinin dikkatle takip edilmesine sebep olmuştur. Nitekim 1898’de Bitlis’teki İngiliz konsolos vekili Şirvan ve Eruh kazalarına giderek Ermeni köylerinde Ermenilerle gizlice görüştüğünde dahiliye nezaretine rapor edilecek;³³¹ 1906’da bu kez Bitlis Rusya konsolos vekili köylere giderek Ermeni ahaliye “akçe dağıttığı” gerekçesiyle uyarılacaktır.³³² Bu şekilde konsolosluk görevlilerinin Osmanlı mahalli idaresinin ve merkezi hükümetin bilgisi dışında izinsiz seyahatler yaparak çeşitli faaliyetlerde bulunmaları, Osmanlı hükümetini birtakım tedbirler almaya itmiştir. Mesela sadarettin dahiliye nezaretine gönderilen emirlerde, konsolosluk çalışanlarının görevli oldukları mahallerin dışında gezmeleri, ahaliyle temas etmeleri ve çeşitli noktaların fotoğraflarını çekmelerinin sakıncalarından bahsedilerek, yapılacak her türlü seyahatin Babıâli’nin iznine bağlı olması kararı alınmıştır.³³³ Diğer taraftan konsolosların Ermeni ileri gelenleriyle “meşru görüşme” talepleri, yanlarında “bir memur bulunmak şartıyla” yerine getirilecektir. 1895’te Muş İngiltere konsolos vekili, süvari kıışlasında gözaltında bulunan Ermeni komite

330 Oktay Bozan, *Dişarbakır Vilayeti’nde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2013, s. 61-62.

331 BOA, *DH.ŞFR.*, 225/16, R. 03.04.1314 (M. 15.06.1898).

332 BOA, *DH.ŞFR.*, 367/25, R. 05.05.1322 (M. 18.07.1906).

333 Bozan, *a.g.e.*, s. 66.

reisi Muratyan Hamparsum ile görüşme talebini hükümete iletteğinde, görüşmeye “yanlarında bir memur olmak şartı ile” müsaade edilecektir.³³⁴ Konsolosların Ermenilerle ilişkileri sağlam delillerle ortaya çıkarılırsa, ilgili sefaretten konsolosun değiştirilmesi talep edilmiştir. Rusya’nın Van konsolos vekili Mihail Şerifof Ermeni tebaayla ilgili “muamelât-ı fesedkârânesinden” dolayı;³³⁵ Erzurum İtalya konsolos vekili Lavini ise, Ermeni komiteleriyle işbirliği yaptığı için sefaretlerinden değiştirilmeleri talep edilecektir.³³⁶ Elinde resmi bir emir olmadan yetkili olduğu bölgenin dışına çıktığı tespit edilen konsoloslar ise görevli oldukları bölgeye geri gönderileceklerdir. 1885 sonlarında Mamûretülaziz Vilayeti’nin Palu ve Çarsancak kazalarına gelerek Ermeni ileri gelenleriyle görüşmeler yaptığı tespit edilen Van Rusya konsolosu, görev yerine döndürülmek üzere Diyarbakır’a gönderilmiştir.³³⁷ Tüm bu takip faaliyetlerinin yanı sıra, Osmanlı yetkilileri, Osmanlı içişlerine müdahale olarak addettikleri konsolosların girişimlerini sonuçsuz bırakmaktan çekinmemişlerdir. Örneğin 1895 Kasım’ında Bitlis vali vekili hükümete gönderdiği raporunda, Muş’taki İngiliz konsolos vekilinin sefaretine bildirmek üzere vilayette yaşanan çatışmalarda Müslüman ve Hıristiyanlardan ölen ve yaralananların miktarını sorduğunu, fakat “Muş’ta İngiliz vatandaşı olmadığı ve bu meselenin içişlerine ait bulunduğu” ifade edilerek konsolosa cevap verilmediğini bildirecektir.³³⁸

Aslında Bitlis vali vekilinin yapmak istediği, “bilgiyi” İngiliz konsolos vekilinden saklamaktır ve düzenli olarak sefaret ve konsoloslukların bilgilendirilmeleri dışında, taraflar mahrem bilgileri olabildiğince birbirlerinden gizlemeye çalışmışlardır. Bu ve benzeri örneklerden anlaşıldığı gibi, Abdülhamid döneminde bilhassa Anadolu’nun Doğu vilayetlerinde Düvel-i Muazzama konsoloslarıyla Osmanlı yetkilileri arasında tam bir istihbarat savaşı yaşanmıştır. Üstelik sadece konsoloslar değil, örneğin misyonerler, bölgede görevli konsolos ve diplomatik temsilcilerin birer

334 BOA, *DH.MKT.*, 434/54, H. 06.04.1313 (M. 26.09.1895).

335 BOA, *DH.MKT.*, 1476/8, H. 26.04.1305 (M. 11.01.1888).

336 BOA, *DH.MKT.*, 1961/27, H. 18.11.1309 (M. 16.05.1892).

337 BOA, *DH.ŞFR.*, 127/106, R. 26.08.1301 (M. 07.11.1885).

338 BOA, *HR.TH.*, 164/96, M. 8.11.1895.

haber toplama elemanı gibi hareket ederek bu savaşa belirli oranda dahil olmuşlardır. Bilindiği gibi Anadolu daha 16. yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa, İsveç ve Almanya gibi ülkelerden çok sayıda misyonerin geldiği bir bölge olmuştur. Nitekim misyonerlikle ilgili eski eserlerde Anadolu, “Bible Land (İncil Ülkesi)” olarak adlandırılmıştır.³³⁹ 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Anadolu’da misyonerlik faaliyetleri gittikçe yoğunlaşacak ve çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’den gelen misyonerler gerekli izinleri alarak Osmanlı topraklarına yerleşmeye başlayacaklardır.³⁴⁰ 1810’da Boston’da kurulan “American Board of Commisioners for Foreign Missions/Amerikan Yurtdışı Misyonerler Komiserliği Masası (BOARD)” ve 1840’ta İngiltere’nin Kudüs’te kurduğu Protestan kilisesi, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’nin Ortadoğu’daki misyonerlerini organize eden misyoner merkezleri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezi Türkiye Misyonu adlarıyla tıpkı Çin’deki gibi “misyon bölgeleri”ne ayrılmış ve bu bölgeler de kendi aralarında istasyon merkezlerine taksim edilmiştir.³⁴¹ Bu merkezlerin çalışmalarıyla 1850’ye gelindiğinde Osmanlı topraklarındaki Protestan kilisesi sayısı ona, Protestanlara ait merkez sayısı ise 50’ye yükselmiştir.³⁴² 1897’de bu sayı tüm mezheplerden ve tamamı gayrimüslimlere ait olmak üzere 624’e ulaşacaktır.³⁴³

Osmanlı İmparatorluğu’nun her yerinde ve ağırlıklı olarak Anadolu’da faaliyet gösteren misyonerler, bilhassa Ermeniler ve diplomatik

339 Gürsoy Şahin, “Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme,” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, Afyon, 2005, s. 185-186.

340 Misyoner Asahel Grant’ın 1841’de Londra’da yayınladığı ve Anadolu’ya seyahatini anlatan “The Nestorians or the Lost Tribes (Nasturiler ya da Kayıp Kabileler)” adlı eseri, 19. yüzyılda misyonerlerin Anadolu ve İran bölgesine yerleşme sürecini ortaya koymaktadır. Grant, “Amerikan Dış Görevler Komiserliği’nin himayesi altında Anadolu’ya geldiğini belirttiği çalışmada, misyonerlerin Anadolu’da hastahaneler kurmalarının mantığını “kalbe ulaşmanın en kesin yolu, vücudun ağırlarını dindirmektir” diyerek açıklamıştır; bkz. Asahel Grant, *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler (Bir Misyonerin Nasturilere Dair İzlenim ve Düşünceleri)*, Hikmet İlhan (Çev.), Avesta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 13.

341 Özgür Yıldız, *Anadolu’da Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s. 24-27.

342 Ömer Turan, “19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri,” *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 3 / III. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s. 1547; Şahin, *a.g.m.*, s. 186; Bozan, *a.g.e.*, s. 46-57.

343 Ayhan Doğan, “Maraş’ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında),” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, Konya, 2004, s. 273.

temsilcilik çalışanları gibi unsurlarla ilişkiye girdiklerinden Osmanlı istihbarat mekanizmasına oldukça sık takılmışlardır. Fakat misyonerlerin Anadolu'daki faaliyetleri üzerinde çokça durulmasına rağmen, Osmanlıların bunların faaliyetlerine karşı yürüttükleri haber alma çalışmaları ve aldıkları tedbirler genellikle geri planda kalmıştır. Oysa Osmanlı yetkililerinin özellikle Anadolu'nun küçük yerleşim birimlerinde zararlı faaliyetlerde bulundukları tespit edilen misyonerlere pek de müsamahalı davrandıkları söylenemez. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki Anadolu'da faaliyet yürüten ya da Anadolu'ya giriş yapacak misyonerler istihbarat kaynakları tarafından sıkı bir soruşturmadan geçirilmişlerdir.³⁴⁴ Ayrıca vilayetlerde faaliyet gösteren misyonerlerin miktarı, meslekleri ve uyrukları gibi bilgiler zaman zaman vilayet yöneticilerince dahiliye nezaretine iletilmiştir.³⁴⁵ Bunların dışında misyonerlerin eğitim ve yardım toplama faaliyetleri,³⁴⁶ kimlerle temas ettikleri,³⁴⁷ düzenledikleri dini toplantılarda neler söyledikleri³⁴⁸ ve hangi yerleşim birimlerine seyahat ettikleri³⁴⁹ gibi bilgiler vilayetlerdeki istihbarat kaynakları tarafından elde edilerek merkeze raporlanmıştır. Hükümetin misyonerlerin bu tür faaliyetlerine karşı aldığı başlıca tedbir, misyonerlerin hal ve hareketlerini gözlemlemek üzere zaptiye, jandarma ya da hafiye memuru görevlendirmek olmuştur.³⁵⁰ Nitekim 1908'de Osmanlı hükümeti, Ermeni komite mensuplarının elbise ve kimlik değiştirerek misyoner görünümünü altında vilayetleri dolaştıkları ihbarı alındığında, Protestan

344 Örneğin bkz. "Mardin'den Diyarbakır'a celbine çalışan Amerikalı misyoner Andros hakkında yapılan tahkikat," BOA, A./MKT.MHM., H. 03.02.1316 (M. 23.06.1898); "Misyonerlik faaliyetleri için Erzurum'a gidecek olan Amerikalı Barnom hakkında yapılan tahkikat," BOA, A./MKT.MHM., 639/18, H. 30.07.1313 (M. 16.01.1896).

345 BOA, DH.ŞFR., 227/140, R. 26.07.1314 (M. 08.10.1898); BOA, DH.ŞFR., 227/149, R. 27.07.1314 (M. 09.10.1898); BOA, DH.ŞFR., 308/104, R. 14.04.1319 (M. 27.06.1903).

346 BOA, DH.ŞFR., 390/28, R. 14.09.1323 (M. 27.11.1907); BOA, DH.TMIK.M., 3/9, H. 29.10.1313 (M. 13.04.1896).

347 BOA, DH.ŞFR., 369/31, R. 07.06.1322 (M. 20.09.1906).

348 BOA, DH.ŞFR., 329/128, R. 16.04.1320 (M. 29.06.1904).

349 BOA, DH.ŞFR., 169/101, R. 29.08.1310 (M. 10.11.1894).

350 Örneğin bkz. "Beraberindeki Amerikalı kadınlarla Hınıs yoluyla Erzurum'a doğru hareket eden Bitlis'te mukim Amerikalı Misyoner Mister Cole'un [Royal Merriman Cole] hal ve hareketlerini gözlemlemek üzere refaketine iki jandarmanın verildiği (Bitlis Vilayeti'nden dahiliye nezaretine şifre)," BOA, DH.ŞFR., 283/24, R. 18.02.1318 (M. 01.05.1902); "Muş yoluyla Erzurum'dan Van'a hareket ettikleri bildirilen misyonerlerin gözetlenmesi isteği (Bitlis Vilayeti'ne)," BOA, DH.TMIK.M., 229/38, H. 17.07.1324 (M. 06.09.1906).

misyoner rahiplerin hal ve hareketlerinin tarassud altında tutulmasına dair vilayetlere emirler gönderecektir.³⁵¹

II. Abdülhamid'in Anadolu'daki misyonerlerin en aktif oldukları konu olan okullaşma faaliyetlerine karşı aldığı başlıca tedbirse, mevcut devlet okullarının ıslah edilmesini ve yüksek kalitede eğitim veren yeni okulların açılmasını teşvik etmek olmuştur.³⁵² Tabii bu teşvik, öğretmenlerin yetiştigi okulları iyileştirme, eğitime bütçe ayırma ve eğitimi misyonerlerin tekeline bırakmamak için imparatorluğun ücra köşelerinde yeni okullar kurma gibi uygulamalarla desteklenecektir. Bunun haricinde II. Abdülhamid döneminde misyonerlerin eğitim ve din faaliyetlerine karşı alınan en radikal tedbir, misyonerlerin okullarını da denetleyecek olan Mekâtib-i Ecnebiyye ve Gayrimüslime Müfettişliğinin ihdas edilmesi olacaktır (1886).³⁵³ Başına Selanik Vali Muavini Kostantinidi Paşa'nın getirildiği bu müfettişlik, Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimlere ait okulların denetimini yürütmekle birlikte, yeni açılacak okulların ruhsatlarını, arazi ve inşaat işlemlerini takip ve okulların zararlı faaliyetleri olup olmadığını teftiş edecektir. Osmanlı yetkililerinin bu işi oldukça ciddiye aldıkları ve okulların faaliyetlerini ciddiyetle takip ettikleri arşivdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Öyle ki ilgili kayıtlar arasında büyük çoğunluğu misyoner okullarına ait olmak üzere ruhsat ve inşaa taleplerinin geri çevrildiğine dair çok sayıda örnekle karşılaşmak mümkündür. Örneğin Sivas'ta BOARD misyonerlerine ait hanelerin mektep ve kiliseye dönüştürülmesine onay verilmemiş (1906),³⁵⁴ İzmir'de de yine BOARD'a ait bina ve kiliselerin misyonerler adına kayıtlarının mümkün olmadığı kararı verilmiştir (1907).³⁵⁵ Bunun dışında, misyoner neşriyatına karşı alınan bir tedbir olarak, misyonerlerin yayınladıkları kitapları incelemek için bir teftiş encümeni kurulmuş ve bu encümene sansür memurları tayin edilmiştir.³⁵⁶

351 BOA, DH.TMIK.M., 265/19, H. 14.02.1316 (M. 04.07.1898).

352 Örneğin bkz. BOA, DH.MKT., 2227/30, H. 22.03.1317 (M. 31.07.1899).

353 Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2000, s. 91.

354 BOA, BEO., 2896/217198, H. 04.07.1324 (M. 24.08.1906).

355 BOA, BEO., 2978/223307, H. 25.11.1324 (M. 10.01.1907).

356 BOA, HR.SYS., 72/38, 13.02.1893.

Anlaşıldığı gibi BOARD'a bağlı Amerikalı misyonerler Anadolu'da en yoğun faaliyet gösteren ve Osmanlıların en sıkı takip ettikleri misyoner grubudur. Nitekim misyonerlerin gizli faaliyetlerinin ortaya çıkarılmasından ve sonrasında devreye sokulan birtakım tedbirlerden bahseden arşiv kayıtlarının büyük bölümü Amerikan BOARD ve İngiliz misyonerlerini konu edinmektedir. Bu konuda iki misyoner, George Cushing Knapp (1823-1895) ve Royal Merriman Cole (1839-1925)³⁵⁷ isimleri öne çıkan misyonerler olarak dikkat çekicidirler. 1800'lerin ortalarında Bitlis'e gelip yerleşen ve ABCFM'in Bitlis bölge sorumluları olan Knapp ve Cole, "Ermeniler üzerinde su-i tesir icra ettikleri" gerekçesiyle Bitlis vilayet idaresince sıkı şekilde takip edilmiş ve her iki misyonerin faaliyetleri şifreyle merkeze iletilmiştir.³⁵⁸ Bu raporların birinde, Bitlis Valisi Ömer Paşa, misyonerlerin "iane tevzii bahanesiyle dağlarda bulunduklarını" ve burada Ermenileri kışkırttıklarını kaydederek Knapp ve Cole'ün faaliyetlerine dikkat çekecektir.³⁵⁹ Royal Merriman Cole'ün Ermenileri kışkırttığını İngiltere Sefaretine bildiren Babiâli, sefaretten Cole'ün bölgeden uzaklaştırılmasını talep edecektir.³⁶⁰ George Cushing Knapp hakkında ise "Ermenileri fesada teşvik ve tahrikinden dolayı" tahkikat yürütülecek; ilk olarak İran'a gitmesine izin verilen Knapp'ın daha sonra İstanbul'da muhakeme edilmesi ve Diyarbakır üzerinden Halep'e gönderilmesine karar verilecektir.³⁶¹ Aynı yıl içinde hayatını kaybeden George Cushing Knapp'ın yerini bu kez oğlu George Perkins Knapp (1863-1915) alacak ve kız kardeşi Grace Higley Knapp'la birlikte George Perkins Knapp, Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki tehcir sırasında Diyarbakır'da hayatını kaybedene kadar bölgedeki faaliyetlerine devam edecektir.³⁶² Knapp ailesinin Cole, Ely ve Burbank'larla birlikte

357 George Cushing Knapp (1823-1895), oğlu George Perkins Knapp (1863-1915) ve Royal Merriman Cole (1839-1925) hakkında bkz. Owen Miller, "Sasun 1894: Mountains, Missionaries and Massacres at the End of the Ottoman Empire," Columbia Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York, 2015, s. 367-397.

358 BOA, *HR.SFR.3.*, 440/82, M. 14.10.1895; BOA, A./MKT.MHM., 694/1, H. 05.12.1312 (M. 30.05.1895).

359 BOA, *HR.TH.*, 172/97, M. 11.04.1896; BOA, A./MKT.MHM., 694/7, H. 21.10.1313 (M. 05.04.1896).

360 BOA, A./MKT.MHM., 752/25, H. 04.05.1313 (M. 23.10.1895).

361 BOA, A./MKT.MHM., 694/2, H. 13.04.1313 (M. 03.10.1895); BOA, A./MKT.MHM., 694/7, H. 21.10.1313 (M. 05.04.1896).

362 Osmanlı kayıtlarında Misyoner George Perkins Knapp'ın Diyarbakır'da tehcir sırasında tifiştten

Times ve *Guardian* gibi dönemin önde gelen gazetelerine Ermeniler ve Sason olayları hakkında haberler gönderdiklerini kaydeden Owen Miller'ın çalışmasından anlaşıldığına göre, misyonerler İngiliz dışişlerine bölgenin popülasyonu ve genel durumu ile ilgili raporlar da iletmişlerdir.³⁶³ Bunun bilincinde olan Babıâli, hiçbir şey yapamazsa, ilgili misyoneri bölgeden uzaklaştırarak önlem almaya çalışacaktır. Çölemerik'te (Hakkâri) aşiretlere ve Nasturilere birtakım telkinlerde bulunduğu tespit edilen Per de Frans;³⁶⁴ yine Çölemerik'te Keldaniler arasında Protestan mezhebini yaymaya çalışarak "İngiliz menfaatine hizmet eden" Keldani rahibi İlyâ³⁶⁵ ve Harput'taki hadiselerle mahalli hükümetin mani olmadığını Amerikan Sefaretine bildiren Barnom³⁶⁶ adlı misyonerler, Osmanlı topraklarından uzaklaştırılan ya da uzaklaştırılması ilgili sefaretten istenen misyonerler arasındadır.

Misyoner ve gayrimüslim cemaat temsilcilerinin her zaman Osmanlıların aleyhine faaliyet yürüttüğünü düşünmek yanıltıcı olacaktır. Zira misyonerler, bölgede kendilerine de saldırmaktan çekinmeyen komiteler hakkında zaman zaman Osmanlı hükümetine ihbarda bulunmuşlardır. Mesela 1896'da, Kozan'ın doğusunda yer alan Haçın Kasabası'nda Protestan cemaatinin reisliğini yürüten Martin adlı bir İngiliz, beş yüz kadar Ermeni eşkıyasının dağa çıktığını ve yakın zamanda hükümet konağına saldırarak ihtilal girişiminde bulunacakları bilgisini mahalli hükümete iletmıştır. Osmanlı hükümetince ihbardaki bilgilerin doğru olduğunun teyit edilmesi üzerine gerekli tedbirlerin alınması ilgili vilayete tebliğ edilmiş ve bölgedeki kumandanlıklara da bilgi verilerek önlem alınması istenmiştir.³⁶⁷ Alınan önlemler sayesinde "Ermeni fesedesinin" bölgeden uzaklaştırıldığı ve Adana ve çevresinde asayişin temini için askeri birimlerin teyakkuz halinde olduğu dahiliye

öldüğü kaydedilir (örneğin bkz. BOA, *HR.İD.*, 1666/64, M. 18.09.1915). Owen Miller'ın Amerikan BO-ARD Misyoneri Dr. Atkinson'a dayanarak verdiği bilgiye göre ise Knapp Diyarbakır'da "doğal nedenlerden ölmüştür;" bkz. Miller, "Sasun 1894: Mountains, Missionaries and Massacres at the End of the Ottoman Empire," s. 400-401.

363 Miller, "Sasun 1894: Mountains, Missionaries and Massacres at the End of the Ottoman Empire," s. 54, 132.

364 BOA, A. *JMKT.MHM.*, 642/2, H. 19.05.1316 (M. 05.10.1898).

365 BOA, *BEO.*, 2343/175684, H. 16.03.1322 (M. 31.05.1904).

366 BOA, A. *JMKT.MHM.*, 657/55, H. 12.07.1313 (M. 29.12.1895); BOA, A. *JMKT.MHM.*, 658/25, H. 07.10.1313 (M. 21.02.1896).

367 BOA, A. *JMKT.MHM.*, 616/53, H. 17.10.1313 (M. 01.04.1896).

nezareti kayıtlarından anlaşılmaktadır.³⁶⁸ Bu tür istisnai örnekler görülse de misyonerlerin faaliyetlerine ait istihbarat kayıtları genellikle misyonerlerin olumsuz faaliyetlerini içermektedir ve kayıtlara yansıdığı kadarıyla Osmanlıların gözünde misyonerler, bulundukları bölgelerdeki halkı kışkırtma misyonu üstlenmişlerdir. Nitekim 1896'da Midyat'ta yaşayan Süryanilerin topluca dağlık bölgelere çekilmeleri, bölgede dolaşan bir İngiliz seyyah ile Anders adlı Amerikalı bir misyonerin "eser-i teşviki" olarak kayıtlara yansiyacak ve her ne kadar Süryaniler ikna edilip evlerine döndürülseler de, dahiliye nezareti misyonerlerin bu tür faaliyetlerine karşı dikkatli olunması emrini verecektir.³⁶⁹

Dahiliye nezaretinin bu şekilde sayısız emir ve talimatnamesi vardır. Esasında Abdülhamid dönemi boyunca Anadolu vilayetlerinde boyutları ve türleri farklılaşan tehditlerle Babîâlî, istihbari anlamda çeşitli uygulamaları devreye sokarak mücadele edecektir. Özellikle belirtmek gerekir ki vilayetlerin merkezle sürekli temas halinde olmaları ve vilayetlerdeki gelişmeleri veya alınan duyumları merkeze zamanında iletmeleri, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda sahip olduğu kendine has muhabere kurallarına uyulması, ilk ve en önemli uygulama olmayı sürdürecektir. Muhabereye oldukça önem veren ve istihbaratın bu yolla paylaşıldığının bilincinde olan Osmanlı yöneticisi, telgraf hizmetinde kullanılan kişileri dikkatle seçmeye özen gösterecektir. Öyle ki 1894'te İzmir'de görevli Kör Diron adlı memurun Ankara Vilayeti'ndeki Ermenilerle usule aykırı olarak muhaberede bulunduğu ihbarı alındığında, "şüpheli şahısların telgraf hizmetinden alınmaları" sadaretin gündemine gelecektir.³⁷⁰ Diğer taraftan hafife istihdamı dışında, vilayetleri ziyaret eden yabancıları izlemek,³⁷¹ Anadolu sahillerine gönderilecek silah ve mühimmatı tespit etmek için "tarassud kaynakları" gezdirmek³⁷² ve mürur tezkeresiz gezdikleri tespit edilen kişileri geldikleri yerlere iade etmek³⁷³ gibi uygulamalar, Abdülhamid döneminde devreye sokulan ve aslında her biri başlı başına istihbarat faaliyeti sayılabilecek uygulamalar olarak kayda değerdir. II. Abdülhamid dönemi taşra siyasetine

368 BOA, *DH.TMİK.*, 2/56, H. 23.10.1313 (M. 07.04.1896).

369 BOA, *DH.ŞFR.*, 194/64, R. 28.04.1312 (M. 10.07.1896).

370 BOA, A./MKT.MHM., 703/26, H. 12.06.1312 (M. 11.12.1894).

371 BOA, *DH.ŞFR.*, 178/112, R. 17.06.1311 (M. 29.08.1895).

372 BOA, A./MKT.MHM., 664/14, H. 18.08.1321 (M. 09.11.1903).

373 BOA, *DH.TMİK.M.*, 65/63, H. 24.09.1316 (M. 05.02.1899).

hâkim olan gözetim ve denetim pratiklerinin bir parçası olarak bu uygulamalar, Anadolu coğrafyasında tehditlerin boyutları ölçüsünde sürekli olarak devrededir. Bu bakımdan Abdülhamid dönemi Anadolu coğrafyası, yükselen tehditlere karşı Osmanlı istihbarat mekanizmasının teyakkuz halinde olduğu bir bölge görünümündedir.

Diğer Vilayetler

19. yüzyıl sonlarında hâlâ üç kıtaya yayılmakta olan Osmanlı vilayetleri, büyük güçlerin tehditleri dışında mali problemlerin, yer yer ulusçu hareketlere dönüşen ayaklanma ve çatışmaların, kolera gibi çeşitli salgın hastalıkların ve asayiş sorunlarının etkisi altındaydı. II. Abdülhamid'in tahta geçtiği ilk yıllardan, özellikle 1880'lerden itibaren etkileri giderek artmaya başlayan bu problemler, merkezi yönetimin vilayetler üzerindeki kontrolünü artırma çabalarında açıkça gözlemlenebilmektedir. Devletin her kademesinde ve imparatorluğun her alanında sıkı bir merkezileştirme politikası yürütülen bu dönemde, imparatorluğun uzak vilayetlerini merkeze bağlamak için çeşitli araç ve yöntemler kullanılıyordu. Osmanlı idari sisteminde görülen teknoloji destekli değişimin en çok uygulandığı alanlardan biri olarak haber alma faaliyetleri ve alınan haberin paylaşılma işlemi bu araçlar arasındaydı. Sözelimi Paris Sefaretinden alınan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren önemli bir haber, imparatorluğun Beyrut, Basra ya da Yemen gibi vilayetlerine aynı gün içinde bildirilebiliyor ve padişahın iradesi ya da ilgili nezaretin emri vilayetlere iletilebiliyordu. Tabii bu durum daha fazla haber akışı, daha fazla istihbarat ve belki de vilayetlerin merkeze iletilen sorunlarının artması sebebiyle yöneticiler için daha fazla iş yükü anlamına da geliyordu. Öyle ki Abdülhamid döneminde, önceki dönemlere göre istihbarata dayalı haber akışında gözlemlenen ciddi artış, imparatorluğun devreye soktuğu devlet merkezini gelişmelerden haberdar etme esası üzerine kurulu idari pratiklerle yakından ilişkiliydi.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı vilayetlerindeki sorunlar bölgeden bölgeye değişmekle birlikte, tarihi arka plan itibarıyla birbirine benzeşti. 1875 mali iflasının ve 93 Harbinin etkilerini tüm saltanatı boyunca hissedilen II. Abdülhamid, 1880'lerin başında kaybedilen Tunus

ve Mısır'da Fransa ve İngiltere'nin tehditleriyle karşı karşıya kalacaktır. 1885'te Habeşistan'ı işgal eden İtalya ise, İngiltere ve Fransa'ya göre yeni bir tehdit olarak imparatorluğun Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarp'a göz dikecektir. İtalyan tehlikesinin bilincinde olan Osmanlılar, bu vilayeti tahkim edecek, İstanbul'dan takviye kuvvet ve gemiler göndererek, bölgedeki şeyh ve aşiretlerle iletişim kuracak ve haberleşme ağını modernleştirmeye çalışacaklardır. Bunların dışında, 1800'lerin ortalarında Sudan ve 80'lerin sonunda Yemen'de baş gösteren isyanlar, Yahudilerin Filistin'de yurt edinme çabaları, İngiltere'nin Basra, Kuveyt ve Katar'da Arap ileri gelenleriyle giriştiği gizli faaliyetler ve Suriye'ye yönelik artan Fransa tehdidi istihbarat raporlarına da yansıyan belli başlı tehdit türleri olacaktır.³⁷⁴ Benzer tüm tehditlerle imparatorluğun sahip olduğu kısıtlı imkânlarla mücadele etmeye çalışacak olan Osmanlı yönetiminin bu mücadelesine, merkezi tüm imparatorluğa bağlayan haberleşme ağının büyük katkısı olmuştur.

Abdülhamid yönetimini 1880'lerin başından itibaren meşgul eden en önemli sorun, Mısır'da ortaya çıkan milliyetçi Arabi Paşa hareketi ve sonrasında vilayete yönelen İngiliz tehdit ve işgalidir.³⁷⁵ Daha 18. yüzyıl sonlarında Napoléon işgali döneminde şekillenmeye başlayan ve 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde oldukça güç kazanan Mısır milliyetçiliği, Muhammed Abduh gibi İslamcı milliyetçilik düşüncesine sahip Mısırlı aydınların başını çektiği bir vatanseverlik hareketine dönüşecektir. Şüphesiz, Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın Avrupa ile ilişkileri, dış borçlanmada aşırıya kaçılması ve Mısır ordusundaki Arap unsurların ordudaki Türk ve Çerkezlere göre ikinci planda kaldıkları inancı Mısır milliyetçiliğine ivme kazandıracaktır. Mısır ordusunda albay rütbesinde görevli bir subay olan Ahmed Arabi hareketi ise, modern anlamda Arap milliyetçiliği hareketinin başlangıcını simgelemesi bakımından ayrı bir yere sahiptir.³⁷⁶ Konumuz açısından Arabi Paşa hareketinin bir başka önemi, bu hareketin üzerinden onlarca yıl geçtikten sonra

374 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 513-514.

375 Arabi Paşa hareketi ve Mısır'ın İngiltere tarafından işgali hakkında bkz. Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

376 Zeynep Güler, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği*, Yeni Hayat Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 54-55.

bile, özellikle Araplarla meskûn Osmanlı vilayetlerinde hareketin izlerinin görülmesi ve Osmanlıların bu yöndeki tehdit algılarının canlı kalmasıdır. Bu durum aynı zamanda söz konusu Osmanlı vilayetlerindeki istihbarat algısını ve haber alma faaliyetlerini de şekillendirecektir.

1879'dan itibaren Mısır ordusunda etkisi giderek artan Albay Ahmed Arabi, İngiltere donanmasının 12 Temmuz 1882'de İskenderiye'yi bombalaması üzerine ayaklanma hareketinin başına geçti ve böylece II. Abdülhamid'i bir hayli endişelendirecek olan Arabi Paşa ayaklanması resmen başlamış oldu. Esasında Arabi Paşa hareketi bir kurum olarak Hıdivliği tamamen ortadan kaldırmayı ya da vilayetteki yabancı etkisini tümüyle kırmayı hedeflemiyordu. Fakat 1881'den beri Mısır'da yer yer görülen ayaklanmalar, Mısır ordusunu Mısırlı olmayan Türk ve Çerkez komutanların etkisinden kurtarma girişimleri ve Albay Arabi etrafında toplanan reformcu Arap subaylar, bu hareketi gittikçe güçlendirmiş ve sonunda İngiliz işgaline zemin hazırlamışlardı.³⁷⁷ II. Abdülhamid bu süreçte hareketi bastırmak ve İngiliz işgaline meydan vermemek için çeşitli politikalar üretmiş, mesela Arabi Paşa'ya nişanlar tevcih etmiş ve paşanın nezdine çeşitli heyetler göndererek paşayı kontrol altına almaya çalışmıştır. Arabi Paşa da bu vesileyle padişaha sadakatini arz etmiş; bu arada Yıldız Sarayı'na Mayıs 1882'de bir arıza yollayarak İngilizlerin maksadının Mısır'ı İngiltere'ye tabi bir ülke haline getirmek olduğunu ve Mısır Hıdivi Tevfik Paşa'nın da İngiltere'nin himayesinde istiklaline kavuşmak arzusunda bulunduğunu bildirmiştir.³⁷⁸ Mısır'daki gelişmeleri takip etmek için vilayete önce Ahmed Esad Efendi'yi, daha sonra da Derviş Paşa başkanlığında bir heyeti gönderen II. Abdülhamid, bir yandan da Arabi Paşa'yı yatıştırmaya devam etmekle ve İngilizlerin Mısır'a Osmanlı ordusunun gönderilmesi yönündeki baskılarına karşı koymakla meşgul olmuştur. Bu heyetin Mısır olaylarını tahkik etmek ve Arabi Paşa'yı ikna etmek gibi görevlerinin yanı sıra, Mısır'daki gelişmeler hakkında padişaha istihbarat sağlamak görevinin de olduğu İstanbul'a gönderilen raporlardan anlaşılmaktadır. Zira Georgeon'un da ifade ettiği gibi II. Abdülhamid'in bu konudaki öncelikli kaygısı Nil kıyılarında neler olup bittiğini öğrenmek ve güvenilir

377 Güler, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği*, s. 56-58.

378 BOA, Y.EE., 121/24, H. 07.07.1299 (M. 25.05.1882).

istihbarat elde etmektir.³⁷⁹ Nitekim Derviş Paşa'nın heyetinde bulunan Kadri ve mabeyn kâtiplerinden Lebib Efendiler, İngiltere donanmasının İskenderiye önündeki hareketleri, İngiliz ordusunun durumu, Arabi Paşa ile Hıdiv Tevfik Paşa arasındaki ilişkiler ve Mısır ahalisinin olaylardan duydukları hoşnutsuzluk gibi konularda elde ettikleri bilgileri Yıldız Sarayı ile paylaşmışlardır.³⁸⁰ Heyetin başkanı Derviş Paşa da, Abdülhamid'i yatıştırmak için olsa gerek, Mısır'da Arabi Paşa'nın harbiye nazırlığına getirilmesiyle asayişin sağlanmış olduğunu padişaha raporlayacaktır.³⁸¹

Bu tür raporlara rağmen, Arabi Paşa'nın Mısır içindeki muhaberatı engellemek için telgraf hatlarını kestirdiği ve Avrupa ile iletişimini Şam üzerinden sağladığı yönünde İstanbul'a ulaşan bilgiler Abdülhamid'i oldukça kızdırmış olacak ki, bu haberin üzerinden çok geçmeden "mugâyir-i rızâ-yı âli" hareket ettiği için Arabi Paşa'ya uyulmaması ve Tevfik Paşa'ya tabi olunması hakkındaki irade-i seniyye Mısır muteberânına bildirilecektir.³⁸² II. Abdülhamid her ne kadar Mısır'ı yabancı güçlerin işgaline bırakmak istemese de, Mısır'a Osmanlı ordusunu göndermek konusunda 1885'te Doğu Rumeli Vilayeti'nde olduğu gibi çekimser kalacaktır.³⁸³ Öte yandan Mısır'a yerleşmek için fırsat kollayan İngiltere, 15 Temmuz 1882'de Amiral Seymour'a bağlı kuvvetlerin İskenderiye'yi işgal etmesiyle fiili olarak Mısır'a yerleşecektir. Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında hayli uzun süren müzakereler sonunda 1884'te Lord Cromer'in idaresine verilen Mısır, sözde "geçici" olarak İngiltere yönetimine geçmiştir.³⁸⁴ 24 Ekim 1885'te yapılan bir anlaşma ile tahliye görüşmelerini başlatan İngiltere, her fırsatta Osmanlı yönetimine padişahın Mısır'daki hükümlerlik hukukuna

379 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 306. II. Abdülhamid'in Mısır'daki gelişmeler ve İngilizlerin hareketleri hakkında farklı haber kaynakları olduğu eklenmelidir. Nitekim II. Abdülhamid Port Said'de görevli Osmanlı memurlarından İngiliz donanmasının durumuna dair raporlar almıştır. Bu raporlardan birinde İngiliz donanmasına ait iki harp gemisinin Port Said ile İskenderiye arasında beklediği ve İngilizlerin buradaki asker sayılarını artırdıkları istihbaratı, Port Said'de kömür memuru olan "Kolağası Mehmed" adlı Osmanlı subayı tarafından Osmanlı yönetimine bildirilmiştir; bkz. BOA, Y.PRK.ASK., 14/21, H. 18.10.1299 (M. 02.09.1882).

380 BOA, Y.PRK.BŞK., 6/42, H. 26.09.1299 (M. 11.08.1882); BOA, Y.EE., 128/127, H. 15.02.1300 (M. 26.12.1882).

381 BOA, Y.A.HUS., 170/131, H. 13.08.1299 (M. 30.06.1882).

382 BOA, Y.A.HUS., 171/46, H. 06.10.1299 (M. 21.08.1882).

383 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 307.

384 Güler, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği*, s. 59.

asla hâlel gelmeyeceği garantisini verecektir. Buna karşın Osmanlı yöneticileri de, 1883 Şubat'ında padişahın özel temsilcisi sıfatıyla İngiltere sefiriyle görüşen Sabit Paşa'nın yaptığı gibi "İskenderiye'nin topa tutulduğu anda bu hukukun çiğnenmiş olduğu"nu ifade edeceklerdir.³⁸⁵ 1881'de bir Fransız protektorası haline gelen Tunus'tan sonra, Mısır da bu şekilde Osmanlı yönetiminin elinden çıkmıştır.

Mısır'ın işgali Osmanlı topraklarının işgali konusunda diğer büyük güçlerin önünü açması bakımından; Arabi Paşa ayaklanması ise Araplarla meskûn Osmanlı vilayetlerine milliyetçilik örneği oluşturması açısından Abdülhamid yönetimini endişelendirmiştir.³⁸⁶ Arabi ayaklanmasından tam on yıl sonra, 1892 sonlarında Babîâlî'nin çeşitli Osmanlı vilayetlerine gönderdiği aşağıdaki şifre telgrafname, bu endişenin izlerini taşımaktadır:

Bağdat, Halep, Suriye, Beyrut, Trablusgarb, Basra, Musul, Diyarbekir, Adana Vilâyetleriyle Bingazi, Kudüs, Cebel-i Lübnan ve Zor Mutasarrıflıklarına şifre

Arabi Paşa'nın eski tarafdarlarından Mısır ve Arabistan'da bulunan fırka-i milliyenin bazı vilâyâtın tevhid-i idâresi maksadıyla beyplerinde husûl u ittifâka çalışmakta ve bu fikrin neşr ve ta'mimi için birçok hafıyye me'mûrları dolaşmakta olduğu istihbâr kılındığından 30 Cemâziyelevvel 310 târihli tahrîrâtta tevcih olunduğu üzere (...) bilhâssa rivâyet-i mezkûre hakkında icrâ-yı teferrûât eylenince iş'âr / 12 Kânûmievvel Sene 308.³⁸⁷

Gerçekten de, daha Arabi Ayaklanması devam ederken Arabistan, Yemen ve Suriye'nin bazı bölgelerinde Arabi Paşa lehine tahriklerde bulunduğu şeklinde Yıldız Sarayı'na ulaşan haberler,³⁸⁸ II. Abdülhamid'in

385 BOA, Y.EE., 128/33, H. 06.04.1300 (M. 14.02.1883).

386 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 307.

387 BOA, BEO., 128/9534, H. 05.06.1310 (M. 25.12.1892).

388 BOA, Y.A. HUS., 168/41, H. 05.10.1298 (M. 31.08.1881). İllerleyen yıllarda Arabistan, Suriye, Yemen ve Sudan'daki ayaklanma hareketlerinde de Arabi Paşa'nın ismi geçmeye devam edecektir. Nitekim Yıldız Sarayı Sudan'daki Mehdi isyanını ciddi anlamda Mısır'daki olaylarla ilişkilendiriyor ve Sudan'da isyana katılanların çoğunun Arabi Paşa'nın taraftarları olduğu yönünde haberler alıyordu; örneğin bkz. BOA, Y.PRK.BŞK., 9/91, H. 29.12.1302 (M. 09.10.1885).

canını bir hayli sıkışmış olmalıdır. Üstelik aynı dönemde Osmanlı yönetiminin uğraştığı tek mesele Mısır meselesi değildir. 1880'lerin ortalarına gelindiğinde İngilizlerin Aden Körfezi'ndeki bazı bölgeleri işgal ettikleri,³⁸⁹ Kudüs'te kurulan Yahudi kolonilerini destekledikleri,³⁹⁰ Sudan'daki Mehdilik hareketine yön verdikleri³⁹¹ ve Katar, Bahreyn ve Yemen'de Arap ileri gelenlerini kışkırttıkları³⁹² yönünde elde edilen istihbarat, II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca etkileri hissedilen İngiltere çekincesinin yersiz olmadığını göstermektedir. Nitekim II. Abdülhamid, hemen hemen saltanatının sonuna kadar İngiltere'nin Mısır'dan çekilmesini sağlamaya ve İngilizleri Arabistan çevresinden uzak tutmaya çalışacaktır. Bu amaçla İngiltere ile sürekli müzakere halinde bulunan sultanın, Haziran 1885'te Salisbury'e gönderdiği bir mesajda kullandığı ifadeyle "tebaası karşısında küçük düşüren" bir işgale son verme çabası, saltanatının sonuna kadar temel uğraşlarından biri olmuştur.³⁹³

1880'lerin ortalarına doğru bu kez İtalya'nın Habeşistan'a yönelik faaliyetleri Osmanlı haber kaynaklarını Nil'in güneyine yoğunlaştıracaktır. İtalya, İngiltere'nin de müsaadesiyle 1884'te Kızıldeniz sahilindeki Assab'da bir koloni kurmuş, 1885'te de Osmanlı bayrağının dalgalandığı Musavva'yı ele geçirerek şehirdeki resmi daire ve depoları işgal etmişti.³⁹⁴ 1888'e gelindiğinde İngiltere Sudan'da, İtalya da Habeşistan'da "geçici" himaye idaresi kurmuşlardı. 1882'de Mısır'a yerleşen ve İtalya'yı Nil'den olabildiğince uzak tutmaya çalışan İngiltere, İtalya'nın Habeşistan'dan başka Somali ve Cibuti bölgelerine yerleşmesine göz yumuyordu. Bu işgaller karşısında Babiâli diplomatik protestolarda bulunmaktan öteye pek de geçememişti.³⁹⁵ Bununla birlikte Osmanlı yönetiminin bölgeden tamamen el çektiğini ya da bölgeye ilgisiz kaldığını söyleyemeyiz. Zira Babiâli'nin bölgeden gelen her haberi dikkatle takip etmeye çalıştığı Hicaz ve Trablusgarp Vilayetleriyle yapılan yazışmalardan anlaşıldığı gibi, hariciye nezareti

389 BOA, *HR.SYS.*, 58/39, M. 23.10.1884.

390 BOA, *HR.SYS.*, 59/16, M. 21.07.1885.

391 BOA, *Y.PRK.BŞK.*, 7/14, H. 29.01.1300 (M. 10.12.1882).

392 BOA, *BEO.*, 197/14714, H. 23.10.1310 (M. 10.05.1893).

393 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 311.

394 BOA, *Y.EE.*, 118/60, H. 08.03.1303 (M. 15.12.1885).

395 Cengiz Orhonlu, "Habeş Eyaleti." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul. 1994, s. 167.

kanalıyla İngiltere ile İtalya arasında yapılan müzakereleri yakından takip ettiği görülmektedir. Esasında bu takip faaliyetleri, Habeşistan'ın işgalinden çok önce başlamıştır. Nitekim İtalya ve Fransa'nın Kızıldeniz sahillerine yönelik işgal planlarına dair daha 1870'lerin başında Osmanlı istihbarat kaynaklarına bilgiler gelmeye başladığı anlaşılmaktadır.³⁹⁶

Habeşistan'ın işgalinden sonra İtalya ile uzun diplomatik müzakerelere girişen Babiâli, bir yandan Habeşistan kralı ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışacak,³⁹⁷ diğer yandan ise hukuk müşavirlerini devreye sokarak hukuki bakımdan İtalyan işgalini etkisiz kılmaya çalışacaktır.³⁹⁸ Fakat Babiâli'nin bu çabalarına rağmen sonuç alınamayınca, bölgedeki gelişmelerden tamamen habersiz kalmamak için, 1912 gibi geç bir tarihte de olsa Habeşistan Başşehbenderliği kurulacak ve başşehbender olarak Necib Efendi tayin edilecektir.³⁹⁹ İttihat ve Terakki döneminde Osmanlı hükümetinin Habeşistan ve çevresinde İtalya ve diğer büyük güçlerle girdiği diplomatik ilişkiler ve haber alışverişleri, büyük oranda Habeşistan Başşehbenderliği aracılığıyla sağlanacaktır.

Yıldız Sarayı'na İngiliz işgalindeki Mısır'dan çevre Osmanlı vilayetlerine ve bilhassa Trablusgarb'a casuslar gönderildiği şeklinde ulaşan haberler, en az işgal hareketleri kadar II. Abdülhamid'i rahatsız etmiştir. Başkâtip Tahsin Paşa tarafından 22 Ocak 1895 tarihinde yayınlanan II. Abdülhamid'in bir irade-i seniyyesi, bu rahatsızlığı yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir:

Yıldız Saray-ı Hümayûnu Başkitâbet Dâiresi -6777-

Araplarla bir şey hazırlamak üzere Mısır'dan Trablusgarb'a birtakım câsuslar gönderildiği gibi bir ecnebî ile Hasan Şerif isminde bir Müslümanın İskenderiye tarîki ve Bass nâm İngiliz gemisi ile Bingâzi'ye gittikleri ve Trablusgarb'daki Kadı vekili tarafından bunlara güyâ seyyâh sıfatıyla tevcihnâme verilmiş ise de her türlü hâl ve hareketlerine müsâade olunması mezkûr tevcihnâmede münderic

396 BOA, HR.SYS., 105/2, M. 14.06.1872.

397 BOA, BEO., 663/49702, H. 10.02.1313 (M. 02.08.1895).

398 BOA, BEO., 683/51195, H. 26.03.1313 (M. 16.09.1895).

399 BOA, BEO., 4009/300629, H. 09.03.1330 (M. 27.02.1912).

bulunduğundan bunların kimler olup ne maksadla oraya gittiklerinin ve ne gibi ahvâl ve harekâtta bulunmakda olduklarının bilâtaraf tahkikiyle arz-ı atebe-i ulyâ kılınması şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî icâb-ı celilinden olmakla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

25 Receb Sene 312/10 Kânunısânî Sene 310

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Tahsin⁴⁰⁰

Aynı dönemde Musul ve Bağdat vilayetlerinden, şehirlerini ziyaret eden ve casus olmalarından şüphelenilen İngilizlerin bölgedeki aşiretleri tahrik edebilecekleri yönünde istihbarat alan Osmanlı hükümeti, bölgeyi ziyaret eden İngiliz ve Fransızları yakından izleyecektir.⁴⁰¹ Osmanlı yöneticilerinin bölgedeki İngiliz etkinliğine yönelik faaliyetlerine karşı, bilhassa Birinci Dünya Savaşından önceki yirmi yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu İngiliz strateji ve siyasi düşüncesinde oldukça önemli bir yer işgal ediyordu. İngiltere Dışişleri ve Savaş bakanlıklarının önceliği Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak, Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca kaygısı ise Arabistan, Basra Körfezi ve Mezopotamya'yı korumaktı. Esasında 19. yüzyıl sonlarında yaklaşık üç yüz milyon Müslümanı yönetimi altında tutan İngiltere, bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük rakibi olduğu gibi, Osmanlı topraklarındaki haber alma faaliyetlerinde de en aktif olan devletti. İngiliz istihbaratını bölgeye çeken başlıca proje, Bağdat Demiryolu projesiydi. İngilizler açısından bu, sadece siyasi bir tehdit değil, aynı zamanda İngiltere'nin İran Körfezi ve Mısır'daki nüfuzuna, Süveyş ve Hindistan'ın savunulması üzerine kurgulanan İngiliz çıkarlarına ve İngiliz ticaret trafiğine meydan okuyan bir projeydi. Dolayısıyla bu proje İngiltere'yi Ortadoğu'ya çeken önemli sebeplerin başında gelmekteydi.⁴⁰²

Bilhassa 1898-1905 yılları arasında İngiliz askeri atâşe ve subaylarının yanı sıra, çok sayıda sivil İngilizin Arabistan, Mezopotamya, Kuveyt ve Basra çevresine yaptıkları seyahatlerin amacı, esas itibarıyla bölgeye yönelik

400BOA, *İ.MTZ.*, 29/1640, H. 25.07.1312 (M. 22.01.1895).

401BOA, *DH.MKT.*, 2055/60, H. 07.08.1310 (M. 24.02.1893).

402Hamm, "British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy and Empire, 1898-1918," s. 32-33.

bilgi toplama faaliyetlerinde bulunmaktı. Bölgeye seyahat eden İngilizler rota araştırmaları yapmış, arazinin krokilerini çizmiş ve geçtikleri araziler hakkında ampirik veriler derlemişlerdi. Tabii bu çalışmaların çoğu İngiltere Savaş Bakanlığının yönetimi ve dışişleri bakanlığının yetkisi altında, örneğin Francis Maunsell gibi birçok subaya resmi diplomatik görevler verilmek suretiyle yürütülüyordu. Geoffrey Hamm'ın ifade ettiği gibi, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun fiziki coğrafyası üzerine yapılan bu veri toplama çalışmaları tamamen sistematik bir şekilde yürütülüyorsa da, özellikle Arabistan, Yemen ve Kuveyt'in siyasi iklimi hakkında İngiltere'ye işe yarar bilgiler sağlıyordu. Diğer taraftan Osmanlıları bir hayli rahatsız eden bu tür faaliyetler, zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında siyasi krizlere neden olabiliyordu. 1890'da bir grup İngiliz subayın "topografik veriler toplamak amacıyla" Aden yakınlarındaki bir köye yaptıkları ziyaret, diplomatik bir kriz doğurmuştu. Osmanlı hükümetinin çağrısıyla Londra Sefiri Rüstem Paşa bizzat Lord Salisbury'e şikâyetle bulunmuş ve "muhtemelen Hindistan ordusuna mensup bu subayların, faaliyetleri için hükümetten izin alınması gerektiği" Salisbury'e ifade edilmişti. Ancak 1903'te yine Hindistan ordusuna mensup bir İngiliz subay, Yüzbaşı Herbert Smyth'in Bağdat Demiryolu hakkında yürüttüğü istihbarat çalışmaları ve sonrasında Arabistan hakkında hazırladığı askeri rapor, bu diplomatik krizlerin İngiltere tarafından pek de ciddiye alınmadığını göstermektedir.⁴⁰³

İngiltere'nin Mısır, Mezopotamya ve Sudan'a yönelik tehditlerinin yanı sıra, Fransa ve İtalya'nın Suriye, Kızıldeniz ve Habeşistan'ı içine alan geniş bir coğrafyaya yönelik faaliyetleri, Trablusgarp ile birlikte Osmanlı yönetiminin bölgede önemli vilayetlerinden biri konumuna yükselen Hicaz'ın durumunu oldukça hassas bir noktaya getiriyordu. 1880'lerin sonlarında bölgede kızışan İngiliz-Osmanlı rekabeti ve gündemde olan Hicaz'ın korunması meselesi, Osmanlı yönetimini bölgeden gelen her istihbaratı dikkate almaya sevk ediyordu. 21 Aralık 1887'de Sadrazam Kâmil Paşa'ya, "Osman Dikna önderliğindeki Sudanlı isyan ordusunun

403 Hamm, "British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy and Empire, 1898-1918," s. 32-57, 306.

Suakin'i alıp, ardından Hicaz'a saldırmaya hazırlandığına" ilişkin haberlerin gelmesi üzerine, söz konusu haberlerin doğru olup olmadığının araştırılması talimatı verildi. Yıldız Sarayı bu hareketin o sıralar çokça gündeme gelen "Hilafeti Araplara geçirmeye yönelik İngiliz komplosu"-nun bir parçası olduğu kanısındaydı ve saraya bu yönde haberler gelmekteydi.⁴⁰⁴ Kâmil Paşa Yıldız Sarayı'nı yatıştırmak için verdiği cevapta, "İngilizlerin Sudanlıların baş düşmanı olduğunu ve bu düşmanlığın sona ermesine ilişkin hiçbir belirti bulunmadığına göre, bu haberlerin gerçek dışı olduğunu" bildirmekteydi. Kâmil Paşa'ya göre Sudanlı asilerin Hicaz halkı arasında destek gördüklerine ilişkin hiçbir belirti olmadığı gibi, asilerin deniz ulaşım araçları yoktu ve olsa bile, Cidde'de konuşlu bulunan Osmanlı savaş gemileri asilerle rahatça başa çıkabilecek nitelikteydi.⁴⁰⁵ Kâmil Paşa'nın tüm bu cevaplarına rağmen, Yıldız Sarayı'nın Kâmil Paşa'nın cevaplarından tatmin olmadığı aradaki yazışmaların uzayıp gitmesinden anlaşılmaktadır.

Babîâlî ile mabeyn başkitâbeti arasında devam eden yazışmalardan Sudan meselesinin yatışmamış olması bir yana, bir süre sonra yeni meselelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Babîâlî'nin Hicaz için başlıca endişesi, Hicaz'a yönelik gerçek bir tehdidin Kızıldeniz tarafından değil, doğudan, Maskat'tan gelebileceğiydi. Nitekim Kâmil Paşa Haziran 1888'de mabeyne gönderdiği bir maruzatta "(...) Bir süreden beri İngilizler bizim ihmal ettiğimiz Maskat emiri ile iyi ilişkiler geliştirmiş durumdalar" demekte ve "Hindistan hükümetinin onlara silah verdiğine ilişkin haberler geldiğine" dikkat çekmekteydi.⁴⁰⁶ Üstelik benzer haberlerin, örneğin İngilizlerin Basra'dan Bağdat ve Kuveyt'e silah sevk ettiklerine dair bilgilerin gelmesi üzerine Osmanlı yönetimi İngiltere'ye başvurmuş ve gelen haberlere dair izahat istemiştir.⁴⁰⁷ Her ne kadar İngiltere'nin yatıştırıcı cevaplar verdiği tahmin edilebilirse de, Osmanlı kaynaklarının bölgeden

404BOA, Y.A.HUS., 209/15, H. 05.04.1305 (M. 21.12.1887).

405 Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 76; BOA, Y.A.HUS., 209/15, H. 05.04.1305 (M. 21.12.1887), "Kâmil Paşa'dan Yıldız Saray-ı Hümayunu Mabeyn Başkitâbeti'ne."

406 Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 76; BOA, Y.A.HUS., 214/46, H. 21.09.1305 (M. 01.06.1888).

407BOA, DH.MKT., 1606/101, H. 17.07.1306 (M. 19.03.1889); BOA, BEO., 284/21296, H. 16.03.1311 (M. 27.09.1893).

paylaştıkları haberler dikkate alındığında, Mısır, Irak ve Hicaz üçgeninde İngilizlerle Osmanlılar arasında amansız bir istihbarat savaşının verildiği söylenebilir.

Hicaz'ın korunmasına yönelik olarak bir yandan İngiltere ile diplomasi yürüten, diğer yandan Süveyş, Suakin, Musavva, Hudeyde, San'a ve Hicce gibi bölgelere belgelerde geçtiği şekliyle "itimada şâyan"⁴⁰⁸ hafiye memurları yerleştiren Babîâlî, bu bölgelerde yabancı diplomatik temsilcilerin ve Arapların durumunu da yakından izlemeye çalışacaktır.⁴⁰⁹ 1885'te Fransa'nın Beyrut konsolosunun Suriye'yi işgal etme planlarına dair devletine verdiği bilgileri içeren bir Osmanlı istihbarat raporu,⁴¹⁰ bölgedeki yabancı diplomatik temsilcilerin pek de serbest hareket edemediklerini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Bahreyn'deki İngiltere konsolosunun birtakım istihbari faaliyetlerinin merkeze raporlanması, Osmanlıları Basra, Katar ve Bahreyn sahillerinin korunması için yeni telgraf hatları inşası ve belirlenen yerlere asker takviyesi yapılması gibi önlemler almaya itmiştir.⁴¹¹ Bunların dışında Dürzi şeyhleri, yerel aşiret ve şeyhler, ecnebi-ler, Avrupalı papazlar ve Çöl Araplarının⁴¹² faaliyetlerinin takip edildiğine

408 BOA, *DH.MKT.*, 1439/92, H. 26.11.1304 (M. 16.08.1887).

409 Nitekim Osmanlı hükûmetine 1903 Nisan'ında hafiye memurları tarafından ulaştırılan haberlerde "İngiltere Hükûmeti'nin Aden'den San'a'ya kadar bir demiryolu inşa etmek istediği; İngilizlerin bu amaçla on iki bin Hintli Müslüman asker sevk edecekleri ve Aden'i doğrudan doğruya İngiliz Müstemleke Nezaretine tâbi bir eyalet haline getirmek istedikleri" bildirilmiş; Osmanlı hükûmeti her ne kadar bu haberleri "abartılı" bulsa da, gerekli askeri tedbirlerin alınması ve bölgedeki aşiretlerle irtibatın kuvvetlendirilmesi gerektiği yönünde karar almıştır. Görüldüğü gibi istihbarat memurlarının ilettikleri haberler zaman zaman abartılı bulunsada da, önemli bir haber alınması halinde Osmanlı hükûmeti askeri tedbir almaktan geri durmamıştır; bkz. BOA, *DH.MKT.*, 688/52, H. 21.01.1321 (M. 19.04.1903).

410 "Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığından vârid olup sûreti leffen takdim kılınan tahrirât-ı mahremâneade ahvâl-i mahalliyenin ne merkezde idüğü ve Fransa konsolatosunca ne sûretle icrâ-yı nüfûza çalışılmakda olduğu, Beyrut Fransa konsolosunun Paris'e da'vet olunması sebebi ve Suriye istihkâmâtı hakkında Fransa devletinin vukû'bulan Suriye'de ne kadar asker ve istihkâmât bulunup ne kadar asker ile istilâsı mümkün olacağı istisfârına Suriye'de istihkâmât olmadığı asker in altı bin neferden ibâret olduğu yirmi bin askerle istilâsı mümkün olacağı yolunda cevâb verildiği ve konsolos mümâileyhin me'mûrin-i hafiiyye ile Bahr-i Ahmer'e gideceği iş'âr olunmuş ve sûret-i iş'âr Hâriciye Nezâret-i Celilesi'ne irsâl kılınmıştır (...)," BOA, *A.JMKT.MHM.*, 487/43, H. 11.01.1303 (M. 20.10.1885).

411 BOA, *DH.MKT.*, 2784/5, H. 12.03.1327 (M. 03.04.1909).

412 Çöl Araplarının takibiyle ilgili bir tahrir için bkz. "Urbânın ahvâl-i hâzirası iktizâsınca Hicâz Vilâyeti'nde istihdâmı muktezâ-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhiden olan hafiiyye me'mûrlarına üç yüz sekiz senesi zarfında verilecek mebâlig'in sene-i mezkûr muvâzenesine dâhil bulunan tertibden tesviye olunmak üzere me'mûrin-i mümâileyhin târih-i istihdâmlarından ittibâren şehri beş bin kuruş tahsisât-ı hafiiyye it'âsi ve lâzım gelen elli bin kuruşun vilâyet-i müşârûn-ileyh emvâlinden tesviyesi hakkında (...),"

dair elde bulunan mevcut raporlar, Osmanlı istihbarat faaliyetlerinin söz konusu bölgelerdeki etkinliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Dahiliye nezaretinden sadarete gönderilen bu raporlardan biri, Dürzi şeyhleri ile temas kuran ecnebilerin ve Avrupalı papazların takip edildiğini ortaya koymaktadır:

(...) Cebel-i Dürûz'a gidip gelmekte olan ecnebilerle Avrupalı papazların ahvâline ve meşâyih-i Dürûz beyrinde ara sıra vukû'bulmakda olan müzâkerâtın hakikatını öğrenip vilâyete ihbâr etmek ve tahkikâtından istintâc olunacak hâllere göre taraf-ı hükûmetden iktizâ eden tedâbir ittihâzıyla âsâyiş ve inzibâtı te'min etmek üzere Havran Kumandanlığının nezâreti altında istihdâm edilen ve sâir mahâllerde kullanılan me'mûrîn-i hafıyyeye verilmekte olan beş on bin kuruşun (...)»⁴¹³

Bilhassa önemli limanlara sahip vilayetleri sıklıkla meşgul eden bir diğer konu, Osmanlı topraklarına silah, mühimmat, “muzır eşya” veya “erbâb-ı mefâsıd” nakli ve bu konuda elde edilen istihbarattır. Özellikle Suriye ve Beyrut vilayetlerinin adı Abdülhamid döneminde bu bölgelere yapılan silah sevkiyatlarıyla birlikte arılacaktır. Bu konuda Osmanlı yönetiminin aldığı başlıca tedbir, limanlarda “tahkikât-ı hafıyye” icra edecek memurlar görevlendirmek⁴¹⁴ ve gerekirse limanlara uğrayan kayık-vapur

BOA, *DH.MKT.*, 2020/93, H. 25.04.1310 (M. 16.11.1892).

413 BOA, *DH.MKT.*, 1636/37, H. 12.11.1306 (M. 10.07.1889). Osmanlı yönetimi tahriklere kapılmayıp sadakat gösteren Dürzi ileri gelenlerini atıyye-i seniyye ile ödüllendirmiştir; bu konuda örnek olarak şu kayıt gösterilebilir: “Cebel-i Dürûz'da mukadderât-ı İslâmiyye tatbikâtında Hükûmet-i Seniyye'ye sadakat vemuâvenet eseri göstermekde olan ba'zı rû'esâ-yı Dürûz'un sadakâtleri görüldüğü mebnî bir mikdâr mükâfât-ı nakdiyye ile râbûta-i sadakâtlerinin te'yidi ve Hükûmet-i Seniyye'ye meyl ve râğbetlerinin tezyidi icâb-ı hâlden ise de bu gibi mesârif-i fevkalâde için bûdçede karşılık olmadığı ve rüesâ-yı merkûmeden ibrâz-ı sadakât edenlere ara sıra atıyye-i seniyye nâmıyla bir mikdâr akçe i'tâ kılınmak ve sâir umûr-ı inzibâtıyyeye sarf edilmek üzere vilâyetin senevî altı bin kuruşdan ibâret olan hafıyye tertibinin yirmi beş bin kuruşa iblağı (...) ve bu meblağa tahsisât-ı dâhiliyede karşılık olmadığından muvâzeneye ilâvesi hakkında (...)” BOA, *DH.MKT.*, 477/72, H. 04.01.1320 (M. 13.04.1902).

414 Örneğin bkz. “Beyrut ve Cebel-i Lübnan sevâhilinden idhâl edildiği beyân olunan esliha-i memnûa hakkında oraca münâsib bir me'mûr i'zâmiyla tahkikât-ı hafıyye icrâsı ve neticesinin iş'ârı (...)” BOA, *BEO.*, 2133/159933, H. 12.05.1321 (M. 06.08.1903).

gibi deniz araçlarını aramak olmuştur.⁴¹⁵ Osmanlılar açısından bu tür şüpheli vapurların Osmanlı limanlarına varmadan istihbar edilebilmesi büyük önem taşıdığından, dahiliye nezareti ile hariciye nezareti arasında koordinasyonun sağlanmasına ve elde edilen istihbaratın paylaşımına özen gösterilmiştir. Örneğin 1899'da bir Amerikalının Suriye'ye "bir hayli silah" sevk edeceğine dair dahiliye nezaretince alınan bir bilgi hariciye nezareti ile paylaşılmış ve bu konuda koordinasyon sağlanarak, silahların Suriye sahillerine varmadan yakalanması için tedbir alınmaya çalışılmıştır.⁴¹⁶ Öte yandan Osmanlı limanlarına yapılan silah sevkıyatları konusunda en büyük diplomatik sorunlardan biri, silah, mühimmat ya da güherçile (potasyum nitrat) benzeri maddeleri taşıdığı istihbaratı alınan yabancı gemilerin konsolosların izni olmadığı için aranamamasıydı. Nitekim 1893'te Beyrut Limanı'na gelen Avusturya vapurunda patlayıcı madde yapımında kullanılan güherçile olduğu istihbar edilmiş; fakat Avusturya Konsolosluğunun izni olmadığı için vapur aranamamıştı. Bu durumun Beyrut Vilayeti tarafından Babıâli'ye bildirilmesi üzerine dahiliye nezareti, "böyle şüpheli vapurlar muayene olunmadıkça, eczâ-yı nâriyenin sokulmaması hakkındaki maksadın hâsıl olamayacağı" ifadesini içeren bir tezkire hazırlayarak, vapurların aranmasına dikkat edilmesini vilayetlere bildirecektir.⁴¹⁷ Abdülhamîd dönemi boyunca silah sevkıyatları konusunda benzer uyarılar rûsûmât emaneti ve bahriye nezaretinden Trablus, Yafa ve Basra gibi imparatorluğun önemli liman kentlerine yapılmaya devam edecektir.⁴¹⁸

1899'da Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti'ne dahiliye nezareti tarafından gönderilen bir emir, Osmanlı yönetiminin silah, patlayıcı madde ve muzır eşya sevkine karşı ne gibi tedbirler aldığını ortaya koyması bakımından dikka-

415 Örneğin bkz. "Şu sırada Beyrut sevâhiline esliha ihrâc edileceği haber alınarak icrâ edilen takibat neticesinde bir kayıktan ihrâcına teşebbüs olunan yirmi beş adet Martini tûfengi ile sâir edevâtın dest-res edildiğine dair Beyrut Vilâyeti-i Celilesi'nden alınan telgraf nâmenin sûreti (...),"BOA, *DH.MKT.*, 998/27, H. 14.06.1323 (M. 16.08.1905).

416 BOA, *DH.MKT.*, 2211/144, H. 08.02.1317 (M. 18.06.1899).

417 BOA, *BEO.*, 216/16192, H. 23.11.1310 (M. 08.06.1893). Dahiliye nezaretinin bu yöndeki emirlerine rağmen benzer diplomatik sorunların yaşanmaya devam ettiği görülmektedir; örneğin bkz. "Beyrut Limanı'na gelen Mesageri vapurundabulunduğu istihbâr olunan güherçilenin konsolato tercümanı marifetiyle ihrâcı teklif olunmuş ise de vapur kaptanı tarafından muvafakat olunmadığına dair Beyrut Vilâyeti'nden vârid olan telgrafnâmenin leftiyle arzı" hakkında, BOA, *BEO.*, 247/18505, H. 16.01.1311 (M. 30.07.1893).

418 BOA, *BEO.*, 364/27279, H. 16.08.1311 (M. 22.02.1894).

te değerlidir. Emirde, Sakız Adası'na Yunanlar tarafından silah ve mızır eşya taşındığı; ayrıca İskenderiye'de Sakız için yardım toplanmakta olduğu istihbaratının alındığı bildirilmiştir. Bu istihbarat üzerine Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın alınacak tedbirlere dair vilayet idaresine verdiği emirler şu şekildedir:

1. Bilumûm cezîrenin sevâhilinde devriye kollarının geşt ü güzâr etdirilmesi;
2. Cezîre-i mezkûre sevâhilinin esliha ve eşyâ-yı memnûa ihrâcına müsâid olan noktalarına tarassud karakolhâneleri inşaası;
3. Zabtiye efrâdı vâsıtasıyla cezîrenin muhâfaza-i inzibâtı;
4. Ve asker-i şâhâne topluca bir halde bulundurularak icâbında mezkûr tarassud karakolhânelerinden verilecek ma'lûmât ve işârât üzerine hareket edilmesi.⁴¹⁹

Yabancı müdahalesi riskine ya da silah sevkiyatı gibi tehditlere karşı Osmanlı yönetiminin yaptığı uyarılar, hemen hemen tüm vilayetlere bu formatta bildirilmiştir. Vilayetlerin yönetiminden sorumlu dahiliye nezareti aciliyet arz eden istihbarat aldığı anda ise, gelişen telgraf teknolojisi sayesinde vilayetlere kısa ve net emirler verebilmiştir. Örneğin 8 Mayıs 1898 tarihinde dahiliye nezaretine ulaşan bir haber, imparatorluğun önemli limanlara sahip vilayetlerine şu şekilde bildirilmiştir:

İşkodra, Yanya, Selanik, Edirne, Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Aydın, Adana, Halep ve Beyrut Vilâyetlerine
Marsilya'dan hareket eden Sirkas nâm Fransız vapurunda on iki Ermeni bulunacağı haber alındığından oraya çıkarlar ise taht-ı taras-sudda bulundurulmaları bâbında / 26 Nisan 314.⁴²⁰

Osmanlı Dahiliye ve hariciye nezaretleri, imparatorluğun Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Suriye ve Trablusgarp gibi önemli limanlara sahip

419 "Yunanın Pandelyon vapurları vâsıtasıyla Sakız'a esliha ve eşyâ-yı mızırta idhâl edilmekde ve İskenderiye'de Sakız için Rumlar tarafına bir maksad-ı mızır ile iâne cem' olunmakta olduğuna dâir vukû'bulan istihbârât üzerine mahallince ittihâzı lâzım gelen tedâbiri hâvi vilâyet-i müşârün-ileyhe takdim olunan tahrirât (...)." BOA, *DH.MKT.*, 2273/80, H. 17.07.1317 (M. 21.11.1899).

420 BOA, *DH.MKT.*, 2089/33, H. 16.12.1315 (M. 08.05.1898).

uzak vilayetlerine yönelik tehditleri sürekli olarak takip etme ihtiyacı duymuştur. Bilhassa Trablusgarp Vilayeti, tehditlerin çeşitliliği ve vilayetin Mısır'ın işgalinden sonra Osmanlı İmparatorluğu ile kara temasının kalmaması gibi nedenlerle Osmanlı yönetiminin özel önem verdiği vilayetlerin başında gelmektedir. Her ne kadar merkeze diğer vilayetlere göre daha zayıf bağlarla bağlı olsalar da Trablusgarp valileri, büyük güçlerin ticari etkinliğinin artması ve vilayetlerini ziyaret eden yabancıların çoğalması üzerine, merkezle daha sık haber paylaşımına gideceklerdir. Örneğin Aralık 1892'de Trablusgarp Valisi Ahmed Rasim Paşa (1880-1896) "geşt-u güzâr etmek üzere hareket eden on nefer Fransız seyyahın" Sudan ve Bruno taraflarına seyahat ettikten sonra Fizan Sancağı'nın merkezi Murzuk'a geldikleri bilgisini Babiâli'ye bildirecektir.⁴²¹ Aslına bakılırsa Trablusgarp'ta imparatorluğun en büyük idari problemi, askerlere düzenli maaş ödemesi yapamamaktır ve çoğunlukla altı ayda bir maaş alabilen Trablusgarp Fırka-i Askeriyesine mensup askerler bir hayli zor durumda kalmışlardır.⁴²² Maaşını düzenli alamayan askerin bu durumu, çeşitli asayiş problemlerini de beraberinde getirmektedir. Nitekim Babiâli Trablusgarp'ın batı sınırında, Tunus'tan gelen aşiret tecavüzlerine, asker sevki gibi önlemlerle değil de bölge halkına tüfek dağıtmak gibi tedbirler alarak karşı koymaya çalışacaktır.⁴²³

Trablusgarp'a gönderilen emirlerden anlaşıldığına göre, Osmanlı merkezi yönetimi sıkı merkezileştirme politikası çerçevesinde Trablusgarp'ı merkeze yakınlıktırarak ve vilayet üzerindeki kontrolünü artırmak istemiştir. Mesela kabileler arasındaki çatışmaların önlenmesi ya da eşkıya takibi gibi nedenlerle vilayet dahilinde bir yere asker sevk edilecekse, bunun vilayet idaresi ve vilayet kumandanlığınca müştereken kararlaştırılması; ayrıca hangi tarafa ne kadar asker sevk edildiği ve bunun sebebinin ne olduğunun merkeze derhal bildirilmesi gerekmektedir.⁴²⁴ Öte yandan merkezi yönetimin gözünde Trablusgarp, imparatorluğun en uzak vilayetlerinden biri olarak istenmeyen kişilerin zorunlu ikamete memur edildiği

421 BOA, BEO., 122/3118, H. 25.05.1310 (M. 15.12.1892).

422 BOA, BEO., 126/9381, H. 01.06.1310 (M. 21.12.1892).

423 BOA, A.)MKT.MHM., 497/14, H. 22.08.1305 (M. 04.05.1888).

424 BOA, BEO., 127/9473, H. 06.06.1310 (M. 26.12.1892).

bir bölgedir. Gerçekten de suikast tasavvuruyla suçlanan Ermenilerden, merkezde kalması sakıncalı görülen devletin çeşitli kademelerindeki memurlara kadar çok geniş bir kesim Abdülhamid döneminde Trablus-garp'a sürgün edilmiştir.

Trablusgarp sürgünlerin toplandığı uzak bir vilayet olmasına rağmen, 1880'lerin başlarında Tunus ve Mısır'ın işgalinden sonra imparatorluğun Kuzey Afrika'da elinde kalan tek toprak parçası statüsündedir. Bilhassa İtalya ve Fransa arasında uzun pazarlıklara sebep olan; buna karşın Osmanlıların, üzerinde pazarlıklar yapıldığından haberdar oldukları ve zaman zaman pazarlıklara müdahale ettikleri⁴²⁵ bu uzak Osmanlı vilayeti, bu yönüyle 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında hayli hassas bir bölge konumuna gelmiştir. Özellikle belirtmek gerekir ki İtalya'nın 1910'lu yıllara kadar Trablusgarp bölgesi için askeri hazırlık yapmayı düşünmediği⁴²⁶ ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük güçlerin Trablusgarp gibi vilayetlere yönelik diplomatik girişim ve planlarından tümüyle habersiz olduğu yönündeki tezlerin pek de doğru olduğu söylenemez. Bilhassa Abdülhamid'in Mısır Yüksek Komiseri Ahmed Muhtar Paşa ve Hicaz-Yemen Valisi Osman Nuri Paşa gibi yetenekli ve sadık temsilcilerinin, –merkeze gönderdikleri raporlardan⁴²⁷ anlaşıldığı kadarıyla– bölgelerindeki gelişmeleri çok kısa sürede İstanbul ile paylaştıkları dikkate alındığında, Osmanlı hükümetinin siyasi-diplomatik gelişmelerin tamamen dışında

425 Örneğin bkz. "İtalya'nın Trablusgarb hakkındaki tasavvuratından dolayı Fransa hükümeti nezdinde icrası lazım gelen teşebbüsata dair Paris Sefâret-i Seniyyesi'ne ne yolda tebliğât icrası lazım geleceği" hakkında, BOA, BEO., 1847/138451, H. 05.02.1320 (M. 14.05.1902).

426 Bu teze yer veren bir çalışma için bkz. Mehmet Yüksel, "Osmanlı Son Döneminde Trablusgarp Vilayetine Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1872-1911)," Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2016.

427 Ahmed Muhtar Paşa'ya ait bir raporun içeriği şu şekildedir: "Ahmed Muhtar Paşa Hazretlerinden bu hafta postasıyla vârid olan tahrirât sirkunenâ-yı hazret-i şehriyârî makâmına leffen irsâl kılınmıştır efendim / 29 Teşrinievvel Sene 306- Sadrazam Kâmil / (...) Hazret-i hilâfetpenâhiye takdim olunmak üzere bir kit'a arıza-i mahsûsa leffen itâ kılınmış olmakla olbâbda / Mısır Fevkalâde Komiseri

Ermeni komitesinin Dersaadet'deki hem-efkârıyla bi'l-tabî iştirâk-ı muâmelât ve münâsebâtından olmak üzere oradan tedricen buraya gelenler (...) iki gün evvel kilisede toplanıp âyin ederek ve millet-i sâdiklarınca da toplanan sekiz yüz lira kadar akçe kendilerine verilerek Basra Körfezi tarihi ile Acemistan toprağından dolaşarak Van Vilâyeti'ne ve civârına duhûl ile icrâ-yı şekâvet etmek üzere hareket ettikleri (...) ve bunlar doğrudan doğruya Karadeniz ya da Bahr-i Sefid tarihiyle oralara gitmeye cesâret edemediklerinden veya Acemistan'daki Ermenilerden daha bunlara daha birçok eşhâs katılacağını tasavvur etmelerinden (...) / Abdi Memlûklüri," BOA, Y.A.HUS., 240/108, H. 27.03.1308 (M. 10.10.1890).

kaldığını düşünmek mümkün değildir. Fakat Trablusgarp'ı savunmak için eldeki imkânların hayli kısıtlı olduğu ve bu konuda geç kalındığı da tarihi bir gerçek olarak ifade edilmelidir.

İtalya, Trablusgarp'ta İtalyan düşmanlığı başladığı ve bundan dolayı İtalyan vatandaşların güvenliğini sağlamak gerektiği gibi bahanelerle bölgeyle gün geçtikçe daha yakından ilgilenecektir. Özellikle İtalyan iktisadi nüfuzunu bölgede artırmak için kurulan ve Trablusgarp'ta büyük araziler satın alan Banco di Roma'nın faaliyetlerinin Osmanlı yöneticileri tarafından engellendiği iddiası, bu konuda İtalya'nın ana argümanlarından biri olacaktır.⁴²⁸ Esasında İtalya'yı Trablusgarp konusunda harekete geçiren sebeplerin başında, Vali Recep Paşa'nın vilayetteki faaliyetleri gelir. Nitekim Recep Paşa, Trablusgarp'taki fırka komutanlığı (1898-1908) ve vali vekilliği (1904-1908) sırasında Trablusgarp limanlarında deniz ticaretini büyük ölçüde elinde bulunduran İtalya'ya müsamaha göstermemiş, İtalyanların gizli faaliyetlerini İstanbul'a raporlamıştır. Fakat Recep Paşa'nın 1902'de girişilen II. Abdülhamid'i tahttan indirme planında⁴²⁹ adının geçmesi, II. Abdülhamid'in Trablusgarp valisine olan güvenini sarsmıştır. Her ne kadar paşanın son anda vazgeçmesiyle plan neticesiz kaldıysa da, Abdülhamid'in hareketlerini yakından takip ettiği Prens Sabahaddin ve İsmail Kemal'in planlarından haberdar olduğu söylenebilir.⁴³⁰ II. Meşrutiyetin ilanıyla Recep Paşa İstanbul'a çağrılınca, Osmanlı İmparatorluğu bölgede İtalyanlarla mücadele konusunda bir hayli tecrübe kazanmış olan bu yöneticisinden mahrum olarak, vilayeti kaybetmeye bir adım daha yaklaşacaktır.

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında geniş topraklara yayılan Osmanlı vilayetleri, Osmanlı İmparatorluğu'na bu dönemde hâkim olan tehdit algısı çerçevesinde, dahiliye nezareti, Babıâli ve Yıldız Sarayı ile sürekli iletişim halinde olmuşlardır. Telgraf teknolojisinin gelişmesi ve

428 Giovanni Giolitti, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık? (Dönemin İtalya Başbakanının Türk-İtalyan Savaşına Dair Hatıraları)*, Tahsin Yıldırım (Haz.), DBY Yayınları, İstanbul 2012, s. 32.

429 Prens Sabahaddin, İsmail Kemal ve Fazlı beyler gibi yurtdışındaki muhaliflerin içinde yer aldığı bu plana göre Recep Paşa, Trablusgarp'tan göndereceği askerlerle harekâta destek olacak, askerler İstanbul'a varınca padişah tahttan indirilecekti; bkz. Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 525-526.

430 Abdulsasir Yiner, "Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)," İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 171-176.

hatta Trablusgarp gibi bazı vilayetlerde 1900'lere kadar gelişmeye devam etmesi dikkate alındığında, Osmanlı iç istihbaratı açısından bunun çok eski bir uygulama olmadığı söylenebilir. Abdülhamid dönemindeki haber alma çabaları ve çalışmaları, Tanzimat ile başlayan ve merkezileştirme politikası çerçevesinde vilayetlerde asayişin sağlanması ve yabancı etkisinin kırılması adına gerçekleştirilen reformların bir devamı olarak görülebilir. Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik tehditlerin ve Osmanlı iç idare yapısının Tanzimat dönemine göre bir hayli değişmesine rağmen, II. Abdülhamid döneminde imparatorluğun Suriye, Irak, Arabistan, Yemen ve Trablusgarp gibi bölgelerine yönelik uygulanan merkezileştirme politikası, haber alma ve alınan haberi zamanında merkeze iletme çabasıyla da ilişkilidir. Bunun yanında, bu dönemde posta sisteminin devletin tamamen tekelinde olması, limanlarda bazı ülkelerin imtiyaz sahibi olmaları (örneğin İzmir ve Beyrut rıhtımlarında Fransızların imtiyazları vardı) ve imparatorluğun Basra gibi limanlarının giderek büyük güçlere ait şirketlerin ticari etkisi⁴³¹ altına girmesi Osmanlı haber alma ve denetim faaliyetlerini zorlaştıran başlıca etmenlerdir.⁴³² Osmanlı vilayetlerinde yabancı haber alma faaliyetleri hakkındaki mevcut bilgilerin sınırlılığından dolayı her ne kadar Osmanlı haber alma çalışmalarının başarı düzeyi konusunda bir karşılaştırma yapılamasa da, bilhassa güvenlik istihbaratı alanında Osmanlı merkezi yönetimi ile vilayet idarelerinin hayli çaba sarf ettikleri ifade edilebilir.

DİŞ İSTİHBARAT AĞI

Dış İstihbarat Unsurları ve Merkezi Dış İstihbarat

Dün pek garip bir hadise karşısında kaldık. Saat onbuçukta, Beyoğlu Caddesi korkuyla koşuşan birtakım halk ile doldu; Taksim tarafına kaçıyorlar ve Galata'da katliam icra edildiğini söylüyorlardı. Piyadelerin sık sıralarını yarmaya çalışan arabalar dörtnala gidiyordu. Polis bu heyecan hareketini Misk Sokağı hizasında durdurabildi. O vakit, bu kalabalığın hiçbir şey görmediği, yalnız rivayet üzerine kaçıştığı

⁴³¹ Örneğin Fırat ve Dicle Nehirlerinin vapur işletmelerinde İngiltere, Fransa ve Hollanda'ya ait şirketlerin imtiyazları vardı.

⁴³² İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, IV, İstanbul, 1984, s. 90-91.

anlaşıldı. İstanbul'un bir sokağında şahsi bir kavga olduğu, softaların bir tarafa toplandıkları, bir aslanın kafesinden kaçtığı söylenildi; bunların hiç biri doğru değildi. Kaçanlar yersiz korkularından dolayı biraz utanıyorlar. Aslına bakılırsa, Beyoğlu'nda katliam olmasından korkmaya mahal yoktur. Avrupai halk kalabalıktır. Kolaylıkla kendini müdafaa edebilir. Yegâne tehlike askerin hücumundadır. Sultanın hayatına suikast olduğu takdirde askerin serbest bırakılarak yağmaya koyulması imkânı vardır. Pek basit muhafaza tedbirleri almakla iktifa ettik. Mühimmatı ile on iki kadar rovelver satın aldık. Bir hadise vukuunda muhafazamızı temin için dört-beş Hırvat peyledik.⁴³³ Louis Rambert, 1895.

İstanbul'da 1895'te Ermenilerin Babiâli'ye yürüyüşlerinin ardından yaşananları betimlemek isteyen ve o sırada Reji İdare Meclisi üyesi olan Louis Rambert, Osmanlı ülkesinde 1890'lı yıllarda devlet eliyle bir yağma hareketine izin verilmeyeceğinin ya da bilinçli olarak böyle bir harekete kalkışılmayacağını herhalde farkında değildi. Esasında Gladstone'un Osmanlıları "Korkunç Türk" olarak nitelendirdiği bir dönemde, bir Avrupalı olarak Rambert'in bu bakış açısı pek de abartılı sayılmaz. 19. yüzyıl sonları, Osmanlı Devleti'nin ilk defa "Hasta Adam" olarak nitelendirildiği 1853'ten beri hâlâ can vermemesinin Düvel-i Muazzama tarafından biraz da nefretle karışık merak saikiyle izlendiği bir dönemdi. Buna karşın aynı dönemde Osmanlı devlet adamları, devletin, 1856 Paris Anlaşmasıyla tanınmış⁴³⁴ meşru var olma hakkına sahip bir "Devlet-i Muazzama" olduğunu kanıtlamak için yoğun bir mücadele vermekteydiler.⁴³⁵ Öyle ki Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğü konusunda ne kadar hassas ve ısrarlı olduğu Avrupalı diplomatlara defalarca ifade edilmişti.⁴³⁶ Ülkenin

433 Louis Rambert, *Abdülhamid Dönemine Ait Gizli Notlar*, Mehmet Gayur Bleda (Çev.), Ömer Hakan Özalp (Haz.), Ark Yayınları, İstanbul, 2011, s. 36-37. Eserin orijinal adı *Notes et impressions de Turquie L'Empire Ottoman sous Abdul-Hamid*'dir.

434 1856 Paris Anlaşmasında "Türkiye'nin toprak bütünlüğüne tecavüz telakki edilecek her hareketin, Avrupa'nın menfaatlerine müteallik bir mesele addolunacağı" özellikle vurgulanarak, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunacağı ilkesi ilan ediliyordu; Hourie, *Türkiye Nasıl Paylaşıldı?*, s. 27.

435 Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 151.

436 Örneğin 1894'te İngiltere'nin Bağdat konsolosunun faaliyetlerinden rahatsız olduğu anlaşılan Babiâli, "Bir devlete ait nehirlerde ecnebi harb gemilerinin seyr ü seyahati hukuk-ı devlete ve muahedât-ı

toprak bütünlüğünün korunması ilkesine Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası mahiyetindeki 1876 Kanun-ı Esasisinde de yer verilmişti.⁴³⁷ Kanun-ı Esasinin daha ilk maddesinde Devlet-i Osmaniye'nin ülkesiyle bölünmez bir bütün olduğu belirtiliyor,⁴³⁸ üçüncü maddede ise saltanat ve hilafet hakkının Osmanlılarına ait olduğunun altı çiziliyordu.⁴³⁹ Gerçi bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün korunması bütün devletlerin dış politikalarında temel bir ilkedir, ancak bu konu Osmanlı İmparatorluğu için özel bir önem taşıyordu. Zira yabancı devletlerin Babiâli'yle müzakere ettiği hemen her sorun Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli bir toprak parçasını ilgilendiriyordu. Davison şu tespitinde belki de çok haklıydı: "Babiâli'nin pek çok potansiyel Alsace-Lorraine'i vardı."⁴⁴⁰ Bundan dolayı, imparatorluğun bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması II. Abdülhamid döneminin dış politikaya dönük temel ilkelerinden biri olacaktır.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, esasen Avrupa kaynaklı problemler olan milliyetçilik hareketleri ve Doğu Sorunu (Eastern Question) ekseninde bir dış politikaya sahip olmuştur. Bu problemler genel itibariyle Batı kaynaklıdır; zira Osmanlılara –en azından imparatorluk yöneticilerine– göre, Osmanlı halklarından kaynaklı bir milliyetçilik sorunu olmadığı gibi, imparatorluk topraklarında Doğu Sorununun özelliklerini taşıyan bir sorun da yoktur. Buna karşın "topraklarını koruma" reaksiyonunun ön planda olduğu Osmanlı diplomatik hamlelerinden de anlaşıldığı gibi, başta İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletler olmak üzere büyük güçlerin Osmanlı toprakları üzerinde çıkarları vardır. Osmanlı dış politikası esasen II. Abdülhamid dönemine gelinceye değin bu algı etrafında şekillenmiştir. Nitekim 1798'de Mısır'ın Fransa tarafından işgali ve hemen hemen aynı

mevcûdeye mugâyir olduğundan İngilizlerin Bağdat başkonsolosunun bundan böyle Bağdat'tan öteye azimetine müsaade olunmayacağı" ifadesini, İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliğine ve Londra'daki Osmanlı Sefaretine tebliğ etmiştir; BOA, BEO., 397/29746, H. 01.11.1311 (M. 06.05.1894).

437 Davison, *a.g.m.*, s. 271-272.

438 "Devlet-i Osmâniye memâlik ve kitaât-ı hâzirayı ve eyâlât-ı mümtâzeyi muhtevi ve yekvücüd olmakla hiçbir zamanda ve hiçbir sebeple tefrik kabul etmez," *Kanun-ı Esasi*, I. Madde, I. Tertip Düstur Cilt 4, 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876), s. 4.

439 "Saltanat-ı Seniyye-i Osmâniye Hilâfet-i Kübrâ-yı İslâmiyeyi hâiz olarak Sülâle-i Âl-i Osmân'dan usulü kadimesi vechile ekebrevlâda âiddir," *Kanun-ı Esasi*, III. Madde, I. Tertip Düstur Cilt 4, 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876), s. 4.

440 Davison, *a.g.m.*, s. 272-273.

dönemde Balkanlar'a yayılan milliyetçilik hareketleri, 19. yüzyılın büyük güçlerin kolonyal girişimleri ve milliyetçilik problemleriyle geçeceğinin ilk işaretleri olmuştur. Yüzyılın devamında Rusya ile girilen savaşlar, imparatorluğun Balkan topraklarında müstakil ya da muhtar yeni devletlerin kurulması ve büyük güçlerin imparatorluğun bilhassa Afrika topraklarında giriştikleri işgal hareketleri, fiili olarak II. Abdülhamid döneminde de devam edecek olan gelişmeler olarak Osmanlı ve Avrupa diplomasisinin ana çerçevesini oluşturur.

1870-1871 Fransa-Prusya Savaşının Prusya lehine sonuçlanması, 19. yüzyılın son çeyreğinde tüm Avrupa diplomasisiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikadaki durumunu da derinden etkilemiştir. Yenik Fransa'da İmparator III. Napoléon'un tahttan feragat etmesiyle Üçüncü Cumhuriyet'in kurulması, özellikle Âli ve Fuad Paşaların dış politikada en iyi anlaştıkları ülkelerden biri olan Fransa'yı Osmanlı işlerini ilgilendiren konularda geri plana itmiştir. Fransa'yı yenen Prusya, Kral I. Wilhelm'i 1872'de Almanya İmparatoru (Kayzer) ilan ederek Alman birliğini kurmuştur. Fransa'nın yenilgisi ve Almanya'nın güçlenmesiyle kara Avrupa'sında güçlü bir rakibin doğduğunu sezen İngiltere, Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştır. Rusya ise Avrupa diplomasi dengesindeki bu değişimden yararlanarak, 1871'de Paris Anlaşmasına aykırı şekilde Karadeniz kıyılarını silahlandırıp, bu denize donanmasını yeniden indireceğini açıklamıştır.⁴⁴¹ Avrupa diplomasi dengesindeki tüm bu değişimlere, Âli Paşa'nın 1871'deki ölümü, Osmanlı maliyesinin 1875'teki iflası ve aynı yıl Balkanlar'da başlayan Slav isyanları da eklenince, II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde Osmanlı dış politikası Tanzimat dönemi dış politikasından hayli farklı bir konjonktüre yönelecektir. İmparatorluğu 1870'ten itibaren hızla değişen bu diplomasi dengeleriyle devralan II. Abdülhamid, tahta geçer geçmez tüm saltanatı üzerinde derin izler bırakacak olan 1876 Balkan isyanları ve 1877'de başlayacak olan Rus Savaşı ile karşı karşıya kalacaktır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve savaştan sonra toplanan Berlin Kongresi, Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan gibi gelenek-

441 Karpas, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 41-45.

sel güçlerin imparatorluğun yağmasına yönelik izledikleri politikaların 19. yüzyılın son çeyreğinde de devam edeceğini gösteren önemli gelişmelerdi. Abdülhamid dönemi dış politikasında derin izler bırakan Rus Savaşı ve Berlin Anlaşması sonrasında, Rusya Balkanlar'dan Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'ı koparmış, Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i kontrolü altına almış, İngiltere ve Fransa ise 1880'lerden itibaren imparatorluğun Kuzey Afrika topraklarında işgal hareketlerine girişmişlerdir. Özellikle 1880'de İngiltere'de Liberal Gladstone hükümetinin kurulması ve 1882'de Mısır'ın işgalinden sonra tüm diplomatik girişimlere rağmen İngiltere'nin Mısır'ı boşaltmaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ülkeden beklentilerini zayıflatmıştır.⁴⁴² Üstelik zamanla dış politikada İngiltere, bilhassa II. Abdülhamid'in gözündeki imparatorluğun en büyük düşmanı haline gelmiştir. 1890'lardan sonra, Kayzer II. Wilhelm döneminde Almanya ile yakınlaşan II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'na ciddi siyasi bir getirisi olmayan, fakat o dönem için manevi bir güç sağlayan Panislamist politikayı da zaman zaman dış politikada bir korunma unsuru olarak devreye sokacaktır. Rusya ile dostluk politikası güden, Fransa ve İtalya'yı Osmanlı topraklarından olabildiğince uzak tutmaya çalışan, Almanya ile yakınlaşmanın bir gereği olarak Avusturya'yı idare eden ve Balkanlar'daki dengeleri her zaman göz önünde bulunduran II. Abdülhamid, nasıl iç idarede "idare-i maslahat" politikasını temel almışsa, dışişlerinde de "statükonun korunması" politikasıyla imparatorluğun dış siyasetine yön verecektir.⁴⁴³

Genel olarak bu temelde şekillenen II. Abdülhamid dönemi Osmanlı dış siyaseti, iç siyasetle bütünleşmiştir.⁴⁴⁴ Davison bu durumu "büyük bir devlet için küçük düşürücü bir durum" olarak ifade eder.⁴⁴⁵ Gerçekten de bu dönemde Osmanlı diplomasisi –dışişleri yazışmalarından da anlaşılabilceği üzere– imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumaya odaklanmıştı. Nitekim dünyanın dört bir yanından Babiâli ve Yıldız Sarayı'na gönderilen sefa-

442 Davison, *a.g.m.*, s. 280.

443 Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. XLVII, 2016, s. 382.

444 Selim Deringil, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İletişim Yayınları, 1985, s. 304.

445 Davison, *a.g.m.*, s. 273.

ret-şehbenderlik raporları incelendiğinde, Osmanlıların bu konudaki temel kaygısının imparatorluğun haklarını savunmak olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda şekillenen dış istihbarat sistemi de Osmanlı topraklarına yönelecek tehdidi önlemek esası üzerine kurulmuştur. Örneğin Fransa'daki Paris Sefareti, genel olarak bu ülkede faaliyet gösteren ve Osmanlıyı tehdit eden unsurlara dair ya da Fransa'nın Osmanlı topraklarına yönelik politikalarıyla ilgili hükümete istihbarat sağlamıştır ki, genel itibarıyla bu istihbarat savunma amaçlıdır. Dolayısıyla her ne kadar siyasi kaygılar ön planda olsa da, bu sistemde de tıpkı iç istihbarat mekanizmasında olduğu gibi "güvenlik" olgusu merkezdedir. Komşu ülkelerin silah sipariş ve sevkiyatlarının takibi,⁴⁴⁶ ülke dışındaki Ermeni komitelerinin ya da Osmanlı "firarileri"nin faaliyetlerinin tespiti,⁴⁴⁷ Avrupa ülkeleri arasında yapılacak ittifakların ve büyük güçlerin askeri hazırlıklarının haber alınması⁴⁴⁸ ve Avrupa ülkelerinin parlamento, kamuoyu ve basınının izlenmesi⁴⁴⁹ Abdülhamid dönemi dış istihbaratının öne çıkan konularından bazılarıdır.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı merkezi dış istihbaratının ana kurumu ya da diğer bir deyimle dış istihbarata dair verilerin toplandığı ana merkez hariciye nezaretidir. Köklü bir geçmişe sahip olan Osmanlı hariciyesi, II. Abdülhamid döneminde değişen konjonktüre ve imparatorluğun politik ihtiyaçlarına göre şekillendirilecektir. 1880 sonrasında, 1877-78 Rus Savaşını ve Berlin Kongresinin etkilerini iyi kötü atlatmayı başaran II. Abdülhamid, hariciyede idari reform yapma ve yeniden yapılanmaya gitme fırsatı yakalamıştır. Bu yeniden yapılanma çabasında en dikkat çeki-

446Örneğin bkz. "Bulgaristan Emareti tarafından Avrupa'ya sipariş edildiği haber alınan mühimmât-ı harbiye hakkında Paris, Londra, Viyana ve Brüksel Sefâret-i Seniyyelerinden vârid olan telgraflar" hakkında, BOA, A./MTZ. (04)., 46/72, H. 25.02.1315 (M. 26.07.1897); "İran'ın askeri hazırlık ve silah sevkiyatı yaptığı haber alındığından Tahran Sefâret-i Seniyyesi vâsıtasıyla İran hükümetinden izâhat istenmesi" hakkında, BOA, A./MKT.MHM., 489/15, H. 26.06.1303 (M. 01.04.1886).

447Örneğin bkz. "Ermeni fesad komitelerinin her hâl ve hareketinin gözetim altında bulundurularak ma'lûmât verilmesi zımınında Atina, Paris, Londra ve Vaşington sefaretleri ile icâb eden şehbenderliklere icrâ-yı tebligât olunması" hakkında, BOA, BEO., 341/25565, H. 04.07.1311 (M. 11.01.1894).

448Örneğin bkz. "İngiltere ile İtalya arasındaki ittifakın mâhiyeti hakkında istihsâl-i ma'lûmât etmeleri hususunun Londra ve Roma Sefâret-i Seniyyelerine tesviyesi" hakkında, BOA, BEO., 549/41141, H. 11.07.1312 (M. 08.01.1895).

449Örneğin bkz. "İtalya Hariciye Nazırı Mark de Rodini'nin, Mebusan Meclisinde politika hakkındaki beyânâtı ve sair bazı ifâdâta dair Roma Sefaretinden gelen tahrirat" hakkında, BOA, Y.A.HUS., 249/16, H. 05.12.1308 (M. 12.07.1891).

ci taraf, Yıldız Sarayı ve Babiâli'nin idari mevzuatı merkezîyetçi kontrolü güçlendirecek şekilde uygulamaya çalışmalarıdır. Bu durumun diploması alanındaki ilk yansımalarından biri, bulundukları ülkelerdeki gelişmeleri takip etmek ve Osmanlı İmparatorluğu'na gelişmeleri bildirmekle yükümlü olan diplomatik temsilciliklerin, haber alma/verme misyonlarının önem kazanması olacaktır. Gerçekten de II. Abdülhamid döneminde imparatorluğun en iyi teşkilatlanmış ve en önem verilen kurumlarından biri olarak hariciye nezaretinin haber alma/verme faaliyetlerinde üstlendiği misyon oldukça ağırdır. Çünkü bu dönemde, merkezle, ülke dışındaki nezaret birimleri arasında bir diplomatik ve istihbarî muhabere ağı oluşturulmaya çalışılmış, daha doğrusu eskiden beri var olan bu ağ önem kazanmıştır. Özellikle 1878 Berlin Kongresi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişen ikinci ofisinin hariciye nezareti olması tabiidir. Nitekim 1880 sonrasında Osmanlı hariciyesi artık diplomasıyı bazı bölgelerde büyük devletlerin faaliyetlerine paralel olarak yürütmek zorunda kalmıştır. Bu ise bir sefaret ağı, fakat daha da önemlisi iyi işleyen bir konsolosluk ağı kurmakla mümkün olacak gibi görünüyordu.⁴⁵⁰ Merkezi teşkilatın diplomatik muhabere ağı, yabancı devletlerin artan müdahale ve diplomatik hamlelerinin yanında, Osmanlı topraklarında giderek yükselen yabancı istihbarat faaliyetlerine de karşı koymak zorundaydı. Özellikle bu tür diplomatik ihtiyaçların ortaya çıkışı, hariciye nezaretinin güçlü bir muhabere ve istihbarat ağına sahip olmasını gerektiriyordu.

Bu doğrultuda 1886'da yapılan bir düzenlemeyle Osmanlı sefaretleri dört kategoriye ayrılmıştır. Londra, Paris, Viyana gibi büyükelçiliklerin dışında Atina ve Bükreş gibi temsilcilikler birinci sınıf elçiliklerden sayılıyordu. Vaşington ve Çetine sefaretleri ikinci sınıf elçilik; Madrid ve Brüksel sefaretleri ise üçüncü sınıf elçilik kategorisinde yer alıyorlardı. Bunların dışında Berlin ve St. Petersburg sefarethaneleri de önemli büyükelçilikler arasındaydı.⁴⁵¹ Ayrıca Lahey, Belgrad, Tahran, Sofya, Tiflis, Cenevre, Manchester, Liverpool, Glasgow, Marsilya, Barselona, New York ve Boston Osmanlı sefaret ve şehbenderliklerinin yer aldığı Abdülhamid döneminin

450 Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 522.

451 Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 523.

önemli temsilcilik merkezleriydi. Osmanlı dış temsilcilerindeki bu tür sınıflandırma, temsilciliğin bulunduğu ülkenin önemi ile birlikte, ilgili ülkenin Osmanlı ile ilişkileri, takip edilen konuların özellikleri ve tahsisat miktarı/personel sayısı ile ilgilidir. Öte yandan dikkat çeken diğer bir detay, sefaret ve şehbenderliklerin bulundukları ülkelerdeki siyasi durum ve şark işlerine dair haftalık haber servisinin ihmal edilmemesi yönünde sık sık uyarılmaları olmuştur. Bilhassa 1890'lardan itibaren hariciye nezareti bu konuda çok sayıda genelge yayınlayarak, Londra, Paris, Viyana, Berlin, Roma, Petersburg, Atina, Vaşington, Belgrad, Lahey, Stockholm ve Tahran gibi önemli temsilciliklere, imparatorluğu ilgilendiren haberlerin nezarete gönderilmesi gerektiğini belirli aralıklarla hatırlatacaktır.⁴⁵² Bununla birlikte "Ermeni fesad komiteleri"nin faaliyetlerinin gözetim altında bulundurulması,⁴⁵³ bulundukları ülkelerden Osmanlı topraklarına gelecek olan "casus" ve "müfsid"lerin kimlik ve eşkâl bilgilerinin araştırılıp, sonuçların hükümetle paylaşılması⁴⁵⁴ ve Avrupa gazeteleri tarafından imparatorluk ile ilgili yapılan uygunsuz neşriyatın takip ve tekzipleri⁴⁵⁵ hariciye nezareti tarafından sefaretlere haber almaya dönük en sık verilen emirler arasında yer almaktadır.

Sefaret-hariciye nezareti-sadaret-Yıldız Sarayı sırasıyla işleyen resmi bürokratik kanalın yanında, tıpkı vilayetlerle Yıldız Sarayı arasında olduğu gibi, sefaretlerle de saray arasında bir muhabere ağı oluşturulmuştur. Özellikle çağın temel iletişim aracı olan telgrafın sağladığı kolaylıkla, Yıldız mabeyni dış politikada Babiâli'ye paralel bir karar alma mekanizması kurmuştur.⁴⁵⁶ Bunun temelde problemler yaratacağı bilinmekle birlikte, zamanla Babiâli'nin bu sisteme uyum sağlaması ülkeyi ciddi diplomatik krizlerden korumuştur. Yıldız Sarayı merkezli işleyen bu mekanizmanın özelliklerini, sefaret yazışmalarında açık şekilde görmek mümkündür. Örneğin Sofya Sefaretinin muhabere kayıtları incelendiğinde, şifre telgrafların hariciye mektubî kalemi ile birlikte Yıldız Başkitâbet Dairesine

452 BOA, HR.SYS., 1818/7, M. 04.12.1898.

453 BOA, BEO., 341/25565, H. 04.07.1311 (M. 11.01.1894).

454 BOA, HR.SYS., 2772/27, M. 22.08.1896; BOA, BEO., 185/13873, H. 05.10.1310 (M. 22.04.1893).

455 BOA, BEO., 2890/216722, H. 22.06.1324 (M. 13.08.1906).

456 Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi," s. 378.

de gönderildiği görülmektedir.⁴⁵⁷ Paris ve Londra gibi önemli sefaretlerin telgrafnameleri de, yazışmalar genellikle Fransızca yapıldığı için, tercüme-leriyle birlikte Yıldız Sarayı'na sunulmuştur.⁴⁵⁸

Avrupa'nın büyük merkezlerindeki Osmanlı sefaretlerinin hariciye ile yaptıkları muhaberatın azımsanmayacak bir bölümü, bazı idari yazışmalar hariç tutulacak olursa, önemli istihbari bilgiler içermektedir. Bu yönüyle Osmanlı dış temsilciliklerinin imparatorluğun dış istihbarat ihtiyacını büyük oranda karşıladıkları söylenebilir. Burada dahiliye nezaretinin ve vilayetlerin iç istihbaratın üretiminde oynadıkları role benzer bir rol karşımıza çıkmaktadır. Nitekim nasıl dahiliye nezareti ile vilayetler ülkenin iç istihbarat ihtiyacını karşılıyorlarsa, dış istihbaratın üretiminde de sefaret/şehbenderlik ağı ve hariciye nezareti benzer bir misyonu üstlenmiştir. Kunalalp'in 19. yüzyıl Osmanlı diplomasisi ve diplomatlarını ele aldığı çalışmasından da anlaşıldığı gibi, aslında sefaretlerin bu misyonu Tanzimat hariciyesinden II. Abdülhamid dönemine devreden birçok mirastan biridir.⁴⁵⁹ Osmanlı sefaretlerinin ne tür istihbari konuları takip ettikleri ve hariciye nezareti ile ne tür konuları paylaştıklarına dair Abdülhamid döneminin en önemli sefaretlerinden biri olan Londra Sefareti örnek olarak incelenebilir. Sefirliğini uzun süre Kostaki Musurus Paşa (1851-1885) ve ardından 1885-1895 yılları arasında Alfred Rüstem Paşa'nın yaptığı Londra Sefareti, esasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da en iyi organize olmuş ve en yaygın konsolosluk ağına sahip sefaretidir. Britanya'nın Belfast, Falmouth, Glasgow, Birmingham, Dublin, Liverpool, Plymouth, Hull, Kingston, Portsmouth, Weymouth, Southampton, Newport, Jersey, Lowestoft, Harwich, Newcastle, Manchester, Cardiff ve Sheffield kentlerine yayılmış olan Osmanlı konsoloslukları, Londra Sefaretine bağlı olarak faaliyetlerini yürütmekteydiler.⁴⁶⁰ Bu geniş konsolosluk ağıyla Londra Sefareti, Avrupa devletleri tarafından

457 Örneğin bkz. "Sofya Sefâret-i Seniyyesi'nden Başkitâbet ve Sadârete giden muharrerât" hakkında, BOA, *HR.SFR*.04., 384/33, M. 28.02.1904; BOA, *HR.SFR*.04., 384/34, M. 28.02.1904; BOA, *HR.SFR*.04., 384/35, M. 29.02.1904.

458 Örneğin bkz. "Bazı İngiliz gazetelerinin neşriyât hülâsalarını hâvi Londra Sefâret-i Seniyyesi tahrîrât tercümelerinin takdimi" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.*, 349/87, H. 28.10.1313 (M. 12.04.1896).

459 Sinan Kunalalp, "Ottoman Diplomacy and the Controversy Over the Interpretation of Article 4 of the Turco-American Treaty of 1830," *The Turkish Yearbook of International Relations*, S. XXXI, 2000, s. 7-20. 460 BOA, *HR.SFR.*, 413/13, M. 23.01.1893.

ağır cezalara mahkûm sürgünlere ne tür muamele yapıldığından,⁴⁶¹ İngiltere'nin Akdeniz, Manş ve Hint denizlerindeki donanmalarının teçhizat ve manevralarına⁴⁶² kadar çok farklı konularda diplomatik yetki çerçevesinde takip ve tahkik faaliyetleri yürütmüştür. Bunun dışında İngiliz Parlamentosundaki müzakereleri takip ederek burada Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren görüşmeleri tespit etmek,⁴⁶³ İngiltere'nin Avrupa devletleriyle giriştiği ittifakları haber alıp hükümete bildirmek⁴⁶⁴ ve Osmanlı topraklarındaki Hristiyanlara kötü muamele yapıldığına dair Londra basınına ulaşan haberleri tektzip edip bu konuda İngiliz kamuoyunu yatıştırmak,⁴⁶⁵ Londra sefirlerinin haber alma faaliyetlerindeki başlıca uğraşlarından bazılarıydı. Bu haber alma faaliyetlerinde Londra sefirleri, Rothschildler, İngiltere'de ikamet eden Yahudiler, Hindistanlı Müslümanlar, gazete imtiyaz sahipleri, Alliance Evangelic gibi önde gelen cemiyetler, ticaret kumpanyaları, dışişleri yetkilileri ve parlamento mensupları gibi İngiliz toplumunun farklı gruplarıyla temas halinde olmuşlardır.

19. yüzyıl Osmanlı diplomasisinin bazı özelliklerinin sefaretlerin istihbarat faaliyetlerine yansıdığını görmek mümkündür. İmparatorluğun egemenlik haklarını savunmak, büyük devletler arasındaki dengelerden yararlanmak ve bunu yaparken saltanatın İslami niteliğini ön plana çıkarmak bu dönemde Osmanlı diplomasisinin özelliklerinden bazılarıydı.⁴⁶⁶ Avrupa'daki Osmanlı diplomatları, büyük devletler arasındaki dengelerden yararlanmaya çalışıyor ve bu dengelere dair gelebilecek haberlerin izini sürüyorlardı. Londra, Paris ve Roma sefirleri başta olmak üzere Avrupa'daki Osmanlı diplomatları için büyük güçler arasında Trablusgarp, Mısır, Tunus, Arabistan ve Kuveyt gibi Osmanlı topraklarıyla ilgili yapılan/yapılacak görüşme ve anlaşmalara dair bilgi edinmek oldukça önemliydi. Bu nedenle söz konusu Osmanlı sefirleri ilgili ülkeler nezdinde sürekli bir takip faaliyeti yürütüyorlardı. Mesela 1895'te İngiltere ile İtalya arasında Afrika için bir

461 BOA, *BEO.*, 1194/89507, H. 28.04.1316 (M. 15.09.1898).

462 BOA, *BEO.*, 703/52666, H. H. 24.05.1313 (M. 12.11.1895); BOA, *BEO.*, 163/12196, H. 13.08.1310 (M. 02.03.1893).

463 BOA, *HR.SFR.*, 409/22, M. 02.02.1893.

464 BOA, *BEO.*, 549/41141, H. 11.07.1312 (M. 08.01.1895).

465 BOA, *Y.A.HUS.*, 325/25, H. 24.10.1312 (M. 20.04.1895).

466 Davison, *a.g.m.*, s. 280-284.

mukavele akdedildiği ve iki ülkenin Sudan, Fas ve Trablusgarp konularında anlaştıkları haber alınmış; fakat Londra Sefiri Alfred Rüstem Paşa'nın İngiltere Dışişleri nezdinde yürüttüğü tahkikat sonucunda, böyle bir anlaşmanın mevcut olmadığı Yıldız Sarayı'na bildirilmiştir.⁴⁶⁷ Bunun dışında, imparatorluğun egemenlik haklarını savunmak, bunun için büyük devletlerin Osmanlı politikalarını ve aynı zamanda askeri hazırlıklarını takip etmek, Osmanlı diplomatlarının diğer bir istihbari faaliyeti olarak öne çıkıyordu. Bilhassa bulundukları ülkelerdeki meclis müzakerelerini yakından takip eden ve bu meclislerde Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren görüşmeleri veya Osmanlıya dair alınan kararları hariciye nezareti ile paylaşan Osmanlı sefaretleri, gizlilik ve önem derecesine göre "Mavi" ya da "Kırmızı Kitap" gibi isimler verilen ve ülke politikalarına dair bilgiler içeren yayınları oldukça önemsiyorlardı. Nitekim Londra Sefaretinin 1898 tarihli bir tahriratından anlaşıldığına göre Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa, İngiliz hükümeti tarafından parlamento üyelerine dağıtılan ve Ermeni hadiselerine dair bilgiler ile sefaret-hariciye nezareti arasındaki gizli yazışmaların yer aldığı "Mavi Kitap"ı ele geçirmeye çalışacağını İstanbul'a raporluyordu.⁴⁶⁸ Ve nihayet saltanatın İslami kimliğinin vurgulanması, sefirlerin diplomatik temaslarında kullandıkları temel argümanlardandı. Deringil'in de çeşitli çalışmalarında bahsettiği üzere, örneğin Avrupa tiyatrolarında İslamla ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili uygunsuz gösterimler ya da "muzır" konferans/miting türü toplantılar Osmanlı denetim mekanizmasına takılabiliyordu.⁴⁶⁹ Tabii denetim mekanizmasının yurtçindeki gibi bir kontrol gücü olmamakla birlikte, Osmanlı sefaretlerinin bu konuda hayli duyarlı olmaları ve diplomatik imkânları sonuna kadar kullanmaları, bu dönemde İslam ve Osmanlı imajına verilen önemi de ortaya koymaktadır.

Osmanlı dış istihbarat kaynaklarının ilgilendiği çoğu konu, aslında Osmanlı topraklarının belirli bir bölümünü konu ediniyordu. Bu aynı zamanda, iç istihbaratla dış istihbaratın ne kadar iç içe geçmiş olduğunu ve imparatorluk yöneticilerinin gelen haberlerin koordinasyonunu sağlamak ve bunu diplomasiye entegre etmek konusunda ne kadar büyük bir çaba sarf

467 BOA, Y.A.HUS., 321/1, H. 01.09.1312 (M. 26.02.1895).

468 BOA, HR.SYS., 2759/12, M. 26.02.1898.

469 Örneğin bkz. BOA, HR.SFR.3., 449/19, M. 14.04.1896; BOA, HR.SYS., 2760/55, M. 26.04.1906.

ettiklerini de yansıtmaktadır. Sözelimi Londra Sefareti mesaisinin önemli bir bölümünü, mesela Yemen ve Arabistan'da İngilizlerle girişilen çatışmalara dair İngiliz diplomatlarla görüşmeye⁴⁷⁰ ya da İngiltere'nin Kuveyt'teki faaliyetlerine yönelik istihbarat elde ederek İngiltere Parlamentosu nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmaya harcıyordu.⁴⁷¹ Londra Sefareti İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri konusunda bir yandan bölgeden gelen haberleri dikkate alıyor, bir yandan hariciye nezaretinden verilen emirleri uyguluyor ve diğer taraftan da İngiltere nezdinde yürüttüğü diplomasiyle, İngilizlerin diplomatik hamlelerine karşı koymaya çalışıyordu. Hemen hemen Avrupa'daki diğer tüm büyük Osmanlı sefaretları, Osmanlı topraklarının güvenliğine yönelik haber alma faaliyetlerinde benzer şekilde çalışıyorlardı. Örneğin Roma Sefaretinin bu konudaki önceliği Trablusgarp olurken, Paris Sefareti bu ülkede etkin olan "ihtilalci" ve "fırariler"i faaliyetlerini, Viyana Sefareti imparatorluğun Balkan vilayetlerine yönelik tehditleri, Petersburg Sefareti Rus askeri hazırlıkları ve ülkedeki Ermenileri ve Vaşington Sefareti ise Osmanlı topraklarına yapılacak silah sevkiyatları ile Ermeni lobilerinin Amerika'daki faaliyetlerini öncelikli olarak takip ediyorlardı.

Osmanlı dış istihbaratının, sefaretların yer aldığı ülkelerin Osmanlı ile ilişkilerine göre yönlendiğini gösteren kayıtlar, istihbaratla siyasi gelişmeler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu konuda iki ülke, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'nın durumu, söz konusu ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri itibarıyla diğer devletlerden ayrılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin bu dönemde Avrupa işlerine karışmama politikası izlemesi ve Osmanlı ile ilişkilerinin daha çok ticari boyutta olması, Vaşington Sefaretinin çalışmalarına da yansımış ve Ermeni komiteleri ya da silah anlaşmaları/sevkiyatları dışında, önemli siyasi/istihbari konular gündeme gelmemiştir. Benzer şekilde, Almanya'nın durumu da farklıdır. Osmanlı hükümetince Almanya'nın dost bir devlet olarak kabul edilmesi, Berlin Sefaretinden gönderilen raporlara yansımıştır. Almanya, büyük güçler arasında Osmanlı topraklarını işgal etmeye yönelik herhangi bir planı Osmanlı sefaretiden Babıâli'ye iletilmeyen tek ülke olarak dikkat çek-

470 BOA, BEO., 1695/127121, H. 12.04.1319 (M. 29.07.1901).

471 BOA, BEO., 1711/128303, H. 17.05.1319 (M. 01.09.1901); BOA, BEO., 1757/131775, H. 26.08.1319 (M. 08.12.1901).

mektedir. Hatta Berlin Sefaretinin 1887 tarihli bir raporunda Almanya'nın Osmanlı vilayetlerinde "hususî menfaatinin bulunmadığı"⁴⁷² ifade edilerek, daha Abdülhamid döneminin başında bir yakınlaşma hasıl olmuştur. Tabii bunda, Ortaylı'nın ifade ettiği gibi Almanya'nın izlediği "ekonomik yatırımlarla ve dost olarak Osmanlı topraklarına yerleşme" politikasının etkisi büyüktür. Bu dönemde Osmanlı-Alman yakınlaşmasının somut bir göstergesi olarak, istihbarat faaliyetleri de bu yakınlaşmaya dönük şekillenmiştir. Nitekim Berlin Sefareti, Londra, Paris ya da Roma sefaretlerinin yaptıkları gibi emperyalist hareketleri değil de, daha çok bilimsel konferansları, muhaliflerin konferans ve benzeri faaliyetlerini ve Alman basınında çıkan haberleri hariciye nezaretine iletmiştir.

Dış istihbarat kaynakları Osmanlı topraklarına yönelen İngiliz, Fransız ve İtalyan kolonyalizmi dışında, 19. yüzyılda Avrupa devletlerinin dünyanın çeşitli yerlerinde yürüttükleri ilhak politikasını da yakından izlemiştir. Bu konuda 1890'larda tüm Avrupa'nın gündemine oturan Belçika'nın Orta Afrika'daki Kongo'yu ilhakı meselesi, Avrupa'daki hemen tüm Osmanlı sefaretlerinin ilgilendiği bir konu olacaktır. Belçika'nın Kongo'yu ilhakı gündeme gelince, II. Abdülhamid hariciye nezaretine verdiği emirle, Osmanlı sefaretlerinin bulundukları ülkelerin bu konudaki görüşlerini öğrenmeleri istemiş ve büyük sefaretlerden tek tek yanıtlar alınmıştır. Örneğin Paris Sefareti Kongo'nun Belçika'ya ilhakı tasavvurunun neticelenmesinin "Fransa hükümeti için memnuniyeti mucib olacağını"⁴⁷³ bildirirken, Roma Sefareti Kongo'nun ilhakına "İtalya kabinesinin muhalefet etmeyeceğini,"⁴⁷⁴ Madrid Sefareti ise "İspanya'nın bitaraf kalacağını"⁴⁷⁵ raporlamıştır. II. Abdülhamid'i hayli rahatsız ettiği anlaşılan Kongo meselesinde en önemli itiraz Almanya'dan gelecektir. Almanya, İngiltere ile Belçika arasında yapılan anlaşmayla Kongo'nun Belçika'ya devrini protesto etmiş ve anlaşmanın tekrar gözden geçirilmesini talep etmiştir.⁴⁷⁶ Fakat Almanya'nın itirazlarına rağmen Avrupa'daki hiçbir ülkenin Belçika'nın

472 BOA, Y.A.HUS., 206/73, H. 27.12.1304 (M. 16.09.1887).

473 BOA, Y.A.HUS., 325/52, H. 26.10.1312 (M. 22.04.1895).

474 BOA, HR.SYS., 911/53, M. 05.02.1895.

475 BOA, Y.A.HUS., 299/73, H. 07.12.1311 (M. 11.06.1894).

476 BOA, HR.SYS., 910/91, M. 13.06.1894; BOA, Y.A.HUS., 299/73, H. 07.12.1311 (M. 11.06.1894).

Kongo'yu ilhakına ses çıkarmaması üzerine Belçika Kongo'ya yerleşecektir. Kongo örneğinde olduğu gibi büyük güçlerin Afrika'nın çeşitli yerlerinde toprak elde etme mücadeleleri Osmanlı Hariciyesi ve sefaretlerin gündemini meşgul etmeye devam edecek ve bu konuda haber alma çalışmaları II. Abdülhamid dönemi boyunca sürecektir.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı dış istihbaratının önemli bir misyonu da, propaganda faaliyetleriyle ülke kamuoylarını etki altına almak, Osmanlı imajını mümkün olduğunca olumlu tutmak ve karşı-propaganda faaliyetlerini engellemektir. Tabii bunun gerçekleşmesi için hem kamuoyunu ve basını yakından takip etmek, hem de çeşitli araçlara sahip olmak gerekiyordu. Osmanlı sefaretlerinin haber alma faaliyetleri büyük oranda gazetelerin takibine odaklanmıştı.⁴⁷⁷ Nitekim Abdülhamid döneminde tüm sefaretlerden hariciye nezaretine, bulundukları ülkelerdeki –bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren– gazete haberlerine dair sayısız rapor gönderildiği gibi, hariciye nezareti de belirli aralıklarla yayınladığı tamimlerle, sefaretlerin gazete yayınlarını takip etmelerini teşvik etmiştir.⁴⁷⁸ Osmanlı ülkesinde gayrimüslimlere kötü muamele yapıldığına yönelik yayınlar,⁴⁷⁹ padişah ve Osmanlı ileri gelenleri hakkında uygunsuz ifadeler⁴⁸⁰ ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürt, Ermeni, Bulgar, Arap gibi unsurlara dair doğru olmayan haberler⁴⁸¹ genel olarak sefaretlerin önem verdiği haberleri oluşturuyordu. Bu tür haberlere Osmanlı sefirleri, hariciye nezaretinin matbuatı ecnebiye kaleminden de destek alarak, ilgili ülkelerdeki gazete ve gazetecileri ikna etmek ya da satın almak suretiyle karşı koymaya çalışmışlardır. Bununla birlikte Londra Sefiri Alfred Rüstem Paşa'nın 1893'te hariciyeye gönderdiği raporundaki ifadesiyle, "Matbuat-ı Ecnebiye İdaresince tanzim ve irsal olunan makalat-ı reddiye ve tezkibiyenin mahalli gazetelerdeki

477 Bu konuda Başkâtip Tahsin Paşa'nın hatıratında geçen şu ifade gerçekten de dikkat çekicidir: " (...) [Avrupa'dan gönderilen] şifreli telgrafnamelerin kısm-ı azamı Türkiye'ye ithali menedilmesi lâzım gelen Avrupa gazetelerinin tarih ve numaralarını veya 'erbâbı fesâd' denilen firâirilerin ahvâl ve hareketına müteallik istihbaratı muhtevi bulunuyordu. Bunlara baktıkça sefirlerimizin birer mümessil-i siyasî mi, yoksa İstanbul zâbitasının memâlik-i ecnebiyede birer ajanı mı olduklarını tayinde insan mütehayyir kalırdı." Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, s. 41.

478 BOA, *HR.SFR.* 3., 284/26, M. 02.02.1882.

479 BOA, *DH.MKT.*, 617/1, H. 23.08.1320 (M. 25.11.1902).

480 BOA, *Y.A.HUS.*, 230/77, H. 26.03.1307 (M. 20.11.1889).

481 BOA, *Y.A.HUS.*, 325/15, H. 23.10.1312 (M. 19.04.1895).

neşrinde müşkilatla karşılaşılması"⁴⁸² ya da ödenek yetersizliği, Osmanlı sefirlerinin en büyük şikâyetleriydi. Ayrıca Avrupa'da basın özgürlüğü olduğu ifade edilerek, sefirlerin uygun olmayan yayınları engelleme faaliyetlerinin neticesiz bırakıldığı da vakiydi.⁴⁸³ Fakat ünlü Fransız Yazar Françoise Mons'un bir başvurusundan da⁴⁸⁴ anlaşıldığı gibi, Osmanlı sefaretları yeterli para olduğu takdirde imparatorluk lehine yazı yazacak gazeteci/yazar bulmakta pek zorlanmamışlardır. *Petit Journal*, *Petit Parisien*, *Echo de Paris*, *Monde Illustré*, *Eclair*, *Daily Chronicle*, *Oesterreich*, *Tribuna* gibi gazetelerin Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanmasına yönelik çeşitli tarihlerde alınan kararlar,⁴⁸⁵ bu konuda atılan başlıca adımın ise söz konusu gazeteleri ülkeye sokmamak olduğunu göstermektedir.

Buraya kadar yer verilen sefaretların istihbari faaliyetlerinden ve sefaretlar ile merkezi yönetim arasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre, genel olarak Abdülhamid dönemi dış istihbaratı tıpkı iç istihbarat faaliyetlerinde olduğu gibi Osmanlı topraklarını savunmaya odaklanmıştır. Bunda, II. Abdülhamid döneminin siyasi ve diplomatik şartlarının etkisi olmakla birlikte, Osmanlıların 19. yüzyıl sonlarında sahip oldukları tehdit algısının payı azımsanmayacak ölçüdedir. Bununla birlikte bu dönemde Osmanlı dış kaynaklarının yürüttüğü haber alma faaliyetlerinin tamamen savunma odaklı ya da sadece belirli konulara yönelik olduğu söylenemez. Örneğin İngiliz Avam Kamarasının Uganda'ya dair kararları,⁴⁸⁶ Nijer'e dair İngiltere ile Fransa arasındaki 1899 anlaşması⁴⁸⁷ ya da Avrupa'yı 19. yüzyıl sonlarında derinden etkileyen Dreyfus Olayı⁴⁸⁸ –her ne kadar Osmanlı yönetimini pek ilgilendir-

482 BOA, *BEÖ.*, 334/25026, H. 19.06.1311 (M. 28.12.1893).

483 BOA, *HR.SYS.*, 1828/47, M. 18.07.1892.

484 "Francoise Mons adlı Fransız yazar ve gazetecisinin New York'ta bu nevi yazılan yayınlıyacak *Le Voix de Panama* adlı bir gazete neşredeceği ve bununla ilgili olarak bir mektup gönderdiği; bunun nazarı dikkate alınmasının uygun olacağı" hakkında, BOA, *HR.SYS.*, 59/4, M. 19.02.1885.

485 BOA, *DH.MKT.*, 475/2, H. 01.01.1320 (M. 10.04.1902); BOA, *DH.MKT.*, 765/22, H. 24.06.1321 (M. 17.09.1903); BOA, *DH.MKT.*, 1032/55, H. 17.10.1323 (M. 15.12.1905).

486 BOA, *HR.SFR.* 3., 409/22, M. 02.02.1893.

487 BOA, *Y.A.HUS.*, 396/114, H. 23.01.1317 (M. 03.06.1899).

488 Fransa ordusunda yüzbaşı rütbesinde görevli bir asker olan Alfred Dreyfus, Fransa'nın bazı gizli askeri bilgilerini Almanya'ya verdiği gerekçesiyle tutuklanır. 1894'te başlayan "Dreyfus Davası," tüm Avrupa tarafından olduğu gibi Paris Sefareti aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu tarafından da yakından takip edilir (örneğin Paris Sefaretinin bu konudaki bir raporu için bkz. "Dreyfus Davası'nın Divân-ı Temyiz'e nakli hakkındaki kanun layihasına dair Paris Sefareti-i Seniyyesi'nin iş'ârı, BOA, *Y.A.HUS.*, 393/107, H. 18.10.1316

miyor gibi görünse de– sefaretlerin raporlarına konu olabilmektedir. Sefaret raporları arasında yer alan bu tür konular, geniş yelpazeli bir haber alma sistemini karşımıza çıkarmaktadır. Nitekim Chaliand'ın “devrimci dalgalarla sarılan bir sorgulama yüzü” olarak isimlendirdiği 19. yüzyılın bazı özellikleri, geniş yelpazeli bir haber alma sistemine sahip olmayı gerektirmiştir. Bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında patlayıcı tekniğinde gerçekleştirilen ilerlemeler ve günümüzde kullanılan manasıyla terörist hareketlerin doğması, dünyayı önceki yüzyıllardan farklı bir politik konjonktüre kaydırmıştır.⁴⁸⁹ Üstelik Fransa ve Batı Avrupa'da anarşist hareketlerin baş göstermesi ve Osmanlı yönetiminin de yakından takip ettiği Nihilistlerin Rusya'daki faaliyetleri, siyasal amaçlarla şiddetin bütünleşmeye başladığını gösteriyordu. Temelde, tüm ülkeleri tehdit eden bu tür hareketler, 1870'lerden itibaren politik istihbaratın (political intelligence) önem kazanmasını sağlayacak ve istihbarat literatüründe çokça geçen bir ifade olarak karar alıcıları (decision makers) istihbarat/ haber alma işlemine önem vermeye yönlendirecektir. 19. yüzyıl sonlarında/ II. Abdülhamid döneminde Osmanlıların sahip olduğu dış istihbarat ağı; bu çerçeveden bakıldığında daha anlamlı bir şekilde değerlendirilebilir.

İstihbarat Ağı'nın Avrupa, Amerika ve Asya Ayağı

Osmanlı İmparatorluğu, II. Abdülhamid döneminin başında meydana gelen 1877-78 Rusya Savaşı sonunda ağır bir yenilgiye uğramış, savaş sonrasında imzalanan Berlin Anlaşması imparatorluğun dış politikasını Tanzimat dönemi dış politikasından hayli farklı bir yöne kaydırmıştı. Öyle ki Berlin Anlaşmasının imparatorluk için ortaya çıkardığı ağır sonuçlar ve bu anlaşmanın nihai çözümünü sonraya bıraktığı birçok sorun, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletlerinin karşılıklı diplomasi ve dış politika anlayışlarını derinden etkilemiştir. Aşağı yukarı Gladstone'un iktidara geldiği 1880 Nisan'ına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen bir çizgide yer alan İngiltere, bu tarihten ve özellikle Mısır'ın 1882'deki işga-

(M. 30.01.1899). Dreyfus Davası, Alfred Dreyfus'un 1906'da aklanmasına kadar askeri istihbarat, yurtseverlik ve vatana ihanet kavramlarını Avrupa'nın gündeminde tutmuştur; Yıldız, *Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ataşe Raporları*, s. 242.

489Gérard Chaliand-Arnaud Blin, *Modern Terörün İcadı, Terörizmin Tarihi*, Bülent Tanatar (Çev.), Nora Kitap, İstanbul, 2016, s. 116.

linden sonra Osmanlı dış politikasında farklı bir konuma yerleşecektir. Gladstone iktidara gelmeden önce, örneğin Dışişleri Bakanı Lord Salisbury gibi devlet adamları Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunda çökeceği, ancak hiç olmazsa imparatorluğun sınırlı bir şekilde desteklenmesi gerektiği düşüncesine sahiptiler.⁴⁹⁰ Gladstone iktidarında İngiliz devlet adamlarındaki bu düşünce de yavaş yavaş yok olmaya başlayacaktır. Diğer taraftan 1881'de Tunus'un Fransa tarafından işgali ve İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmeye hazırlandığı yönünde Osmanlı yönetimine devamlı şekilde ulaşan haberler; aynı zamanda büyük güçlerin imparatorluğun zayıflığından da faydalananarak –Ülgün Limanı örneğinde (1880) olduğu gibi– donanma göndermek suretiyle çeşitli güç gösterilerinde bulunmaları, Abdülhamid dönemi dış politikası üzerinde derin izler bırakacaktır. Avusturya'nın 1878'in son aylarında Bosna-Hersek'i işgal etmesi, Rus askerlerinin 93 Harbinde yerleştikleri Bulgaristan başta olmak üzere Osmanlı topraklarını boşaltmak konusunda ayak diretmeleri, Karadağ ve Yunanistan sınırlarının belirlenmesine yönelik ortaya çıkan sorunlar ile Ermenilerle meskün vilayetlerde girilecek ıslahatlar konusunda büyük devletlerin Babiâli üzerindeki baskıları, Abdülhamid yönetimini henüz saltanatın başlarında “yabancı işgali”nin kötü sonuçlarıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu olayların her biri Osmanlı içişlerini ilgilendiriyor gibi görünse de, temel itibarıyla dış kaynaklı tehditler ya da problemler oldukları için, aynı zamanda Abdülhamid dönemi Osmanlı dış politikasını şekillendiren gelişmelerdir. Dolayısıyla Abdülhamid dönemi dış istihbaratının özellikle işgal ve tehdit konularına yoğunlaşması, tehdidin devam etmesinin de etkisiyle, saltanatın hemen başında birtakım işgallerle karşı karşıya kalan Osmanlı yönetiminin bu işgalleri bir daha yaşamamak kaygısıyla ilişkilidir.

II. Abdülhamid döneminde tüm merkeziyetçiliğe rağmen tıpkı imparatorluğun içişlerinde dahiliye nezaretinin ve valilerin etkisinin artması⁴⁹¹ gibi, dışişlerinde de hariciye nezareti ve sefaretlerin Osmanlı diplomasisinin oluşumunda etkili oldukları bilinmektedir. Merkezi yönetimde

490 Yasamee, *Ottoman Diplomacy, Abdulhamid II and the Great Powers (1878-1888)*, s. 56-57.

491 Bu konuda net tespitler için bkz. Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, 2016.

Babıâli'nin yetkilerini kısıtlayan ya da her ne kadar resmi olarak böyle bir uygulama olmasa da, fiili olarak yetkileri Yıldız'da toplayan II. Abdülhamid, hariciyenin ve sefaretlerin bilhassa haber toplama ve paylaşma faaliyetlerinde en büyük teşvikçisi olmuştur.⁴⁹² Bu dönemde sefaretlerin bulundukları ülkelerdeki gelişmeleri ve siyasi gazete haberlerini merkezle paylaşmaları hususunda teşvik edici mahiyette çıkan çok sayıda padişah iradesi veya hariciye genelgesi, Osmanlı yönetiminin bu konuya verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında Avrupa'daki Osmanlı sefaretleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu diplomatik temsilin yanında, haberleşmenin büyük oranda telgrafla yapıldığı bir çağda Osmanlı merkezi yönetiminin en başta gelen haber sağlayıcıları olmuşlardır. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi sefaretlerin birtakım idari yazışmaları hariç tutulacak olursa, yapılan yazışmaların azımsanmayacak bir bölümü istihbari bilgi paylaşımı niteliğindedir. Her ne kadar otuz üç yıl gibi uzun ve neredeyse her günü önemli olaylarla geçen bir dönemin tüm sefaret yazışmalarını ortaya koymak mümkün değilse de, dış istihbarat kaynaklarının takip ettikleri konular ağırlıklı olmak üzere, dış istihbarata ait bulunan önemli yazışmaların incelenmesi bu dönemde Osmanlı dış istihbaratının mahiyetini anlamak bakımından elzemdir.

Önceki bölümde de ifade edildiği gibi bu dönemde özellikle sefaretler aracılığı ile üretilen dış kaynaklı istihbaratın çok büyük bir bölümü Osmanlı topraklarını koruma esası üzerine kuruludur. Nitekim Osmanlı hükümeti dış ilişkilere dair önemli bir haber aldığı anda, bu haberi ilk olarak ilgili sefaretlerden teyit etme ve çoğunlukla sefaretlerden gelen bilgilere göre diplomatik adım atma yöntemini izlemiştir. Bu yöntemin izlerini özel-

492 Nitekim Yıldız Sarayı'na sefaret haricinde farklı kaynaklardan herhangi bir konuda önemli bir haber ulaştığında, ilgili sefaretin "bu haber doğrusu neden haber vermediniz?" şeklinde telgraflarla haber karşıya kaldığını gösteren kayıtlara rastlanmaktadır. Örneğin Roma Sefareti 1887 Temmuz'unda böyle bir telgraf almıştır: "(...) İtalya Harbiye nazırının Heyet-i Ayân'da kürsüye çıkarak Bahri-i Ahmer sevâhiline tarassud altında tutulmak üzere İngiltere ile İtalya devletleri arasında ve yalnız Mısırlılardan başka bir devletle sözleşme imzalanmış olduğundan bahisle adı geçen sevâhile hiçbir devletin hükmedemeyeceği yolunda söylediği nutka dair, Roma Sefareti-i Seniyyesi tarafından Bâb-ı Âli'ye bir ma'lûmât verilip verilmediğinin ve verilmemiş ise bu nutkun ehemmiyeti âşikâr olduğundan sefir tarafından böyle mühim şeylerin ne için haber verilmediği hakkında vâki olacak mütalaanın derhâl adı geçen sefareten öğrenilerek cevabının arz olunması (...)", BOA, *İ.MTZ*, (05), 26/1297, H. 19.10.1304 (M. 11.07.1887).

likle büyük güçlerin Kuzey Afrika'ya yönelik tehditlerine karşı verilen reaksiyonda görmek mümkündür. Örneğin 1881'de Fransa'nın Trablusgarp'a savaş gemileri göndereceği haberleri üzerine, Osmanlı diplomatlarının ilk adımı konu ile ilgili bilgi edinmeleri için Paris, Londra ve Roma sefaretlerine tebligat yapmak olacaktır.⁴⁹³ Yine Musavva'daki İtalyan askerlerinin bir kısmının Süveyş'e gönderileceği haberi Londra ve Roma sefaretlerinden teyit edildiği takdirde "icabının arz ve istizan edileceği" ilgili kayıttan anlaşılmaktadır.⁴⁹⁴ Diğer taraftan II. Abdülhamid'in Avrupa'daki sefirleri bilgi edinme faaliyetlerinde ve atacakları diplomatik adımlarda, bulundukları ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu ile karşılıklı ilişkilerine ve dönem dönem değişen hassas dengelere büyük önem vermişlerdir. Mesela 1904'ün son aylarında yaşanan "Arjantin'den savaş gemisi satın alma meselesi" buna örnek gösterilebilir. 1904'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Arjantin'den savaş gemileri satın alacağı ve sonrasında bu gemileri Rusya'ya devredeceği yönünde İngiliz kamuoyunu etki altına alan haberler Osmanlı hariciyesini ve sefaretleri hayli meşgul etmiştir.⁴⁹⁵ Çünkü o dönemde imparatorluğun İngiltere'den gemi satın alma işlemleri gündemdedir ve İngiliz kamuoyunu çıkan haberler konusunda yatıştırmak Osmanlı dışişleri için önemlidir. Dolayısıyla Londra Sefaretinin misyonu oldukça kritiktir ve sefaret bir yandan İngiliz kamuoyunu takip ederken, diğer yandan da haberlerle ilgili tahkikat yapmak ve hariciyenin emirlerini yerine getirmek zorundadır. Abdülhamid döneminde buna benzer birçok diplomatik olay sefirlerin çabuk ve doğru haber alma faaliyetleriyle aşılmış ya da bunun tam tersi yaşanarak çeşitli diplomatik zorluklar doğabilmiştir.⁴⁹⁶

Özellikle 1890'lardan itibaren Osmanlı dış istihbarat kaynaklarının odaklandığı meselelerin başında Ermeni komitelerinin Londra ve Paris

493 BOA, Y.A.HUS., 168/15, H. 13.08.1298 (M. 11.07.1881).

494 BOA, Y.A.HUS., 212/87, H. 30.07.1305 (M. 12.04.1888).

495 BOA, BEO., 2458/184327, H. 23.09.1322 (M. 01.12.1904); BOA, Y.A.HUS., 482/1, H. 01.10.1322 (M. 09.12.1904).

496 Örneğin 1902'de İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal ettiği ve İngiltere'nin de buna müsaade ettiğine dair çıkan "şayialar" üzerine Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa İngiltere Dışişleri'ne başvurmuş; İngiltere Dışişleri Bakanı Henry Charles Lansdowne'un "böyle bir işgal ve müsaadenin olmadığını beyan ettiği" Osmanlı yönetimine bildirilmiştir; BOA, BEO., 1842/138097, H. 28.01.1320 (M. 07.05.1902); BOA, BEO., 1846/138449, H. 06.02.1320 (M. 15.12.1902).

başta olmak üzere Avrupa başkentlerindeki faaliyetleri gelir. Hariciye nezaretinin Ermeni komitelerinin takibine yönelik sefaretlere verdiği çeşitli emirleri ihtiva eden raporlar, bu noktada Osmanlı sefaretlerinin Ermeni komitelerine yönelik takip ve istihbarat faaliyetlerinin niteliğini ortaya koymaktadır. 1896'da Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın sefaretlerle paylaştığı, Londra'da bulunan Hınçak Merkez Komitesinin Türkiye'deki Ermeni komite mensupları için yardım toplamak üzere Avrupa ve ABD'nin çeşitli bölgelerine temsilciler gönderdiği istihbaratı ve sonrasında sefaretlerin giriştiği bir dizi tahkikat, örnek olarak incelenebilir. hariciye nezaretinin paylaştığı istihbaratın ardından sefaretlerin yaptığı tahkikat sonuçlarına bakılırsa, Paris ve Londra'daki Hınçak Ermeni komiteleri mensuplarının büyük bölümü Türkiye'den kaçan Ermenilerden oluşmaktadır.⁴⁹⁷ Paris ve Londra sefaretleri bu süreçte, Avedis Nazar gibi Avrupa'da yaşayan çok sayıda Ermeni komitesi mensubunu sıkı şekilde takip etmiş; ayrıca Londra'da Ermeni ileri gelenleriyle Rus Nihilistlerin ilişkileri olduğu Londra Sefaretince hariciye nezaretine bildirilmiştir.⁴⁹⁸ İlgili raporların en dikkat çekici kısmıysa, Ermenilerin faaliyetleri konusunda İngiltere'nin suçlandığı bölümdür. Londra Sefaretinin tespitine göre, yabancı ülkelere İngiltere'ye gelenlere "devlet takibatı" yapılmamaktadır.⁴⁹⁹ Aslında bu tespit Abdülhamid yönetiminin sahip olduğu, Osmanlı muhaliflerin ya da Ermenilerin Avrupa'da serbest hareket ettikleri fikrini doğrulamaktadır. Nitekim Osmanlı yönetiminin, örneğin İsmail Kemal gibi muhaliflerin yabancı devlet ve örgütlerle ilişkili olduğundan şüphelendiği çoğu kez istihbarat yazışmalarına da yansımıştır. Örneğin 1909 tarihinde Korfü'da bulunan İsmail Kemal Bey'in Etniki Etarya örgütü ile münasebeti olduğu ve Arnavutlara silah dağıtmak için çeşitli teşebbüslerde bulunduğu istihbaratı sadarete ulaştırılmıştır. Bu istihbarat üzerine Osmanlı hükümeti Yunanistan nezdinde girişimlerde bulunmuş ve Atina Sefareti, ülkenin doğu sahillerinden Osmanlı vilayetlerine ve yabancı ülkelere silah ihraç edilmemesi konusunda Yunan hükümetini uyarmıştır.⁵⁰⁰

497 BOA, HR.SYS., 2789/2, M. 15.01.1896.

498 BOA, HR.SYS., 2789/2, M. 15.01.1896.

499 BOA, HR.SYS., 2789/2, M. 15.01.1896.

500 BOA, BEO., 3543/265693, H. 16.04.1327 (M. 07.05.1909).

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da Londra Sefareti ile birlikte en önemli temsilciliği, sefirliğini Aralık 1895-Eylül 1908 tarihleri arasında Salih Münir Paşa'nın yürüttüğü Paris Sefareti'dir. Paris Sefaretinin Osmanlı hükûmetiyle paylaştığı istihbarat arasında Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren stratejik ve diplomatik bazı konular; ağırlıklı olarak ise Jön Türklerin ya da Ermeni komitesi gibi unsurların faaliyetleri bulunmaktadır. Paris Sefareti Fransa'daki haber toplama faaliyetlerinde Fransız kabinesi ve Quai d'Orsay ile yakın temas halindedir ve bunlarla girişilen temaslar sonucunda elde edilen bilgiler hükûmete raporlanır. Fransız makamlarıyla girişilen temaslar genel olarak ülkedeki Osmanlı tebaası firarilerin sınırdışı edilmesi,⁵⁰¹ Fransa'dan Osmanlı topraklarına doğru yola çıkan "ihtilalci" ya da "serseri"lerin kimlik ve eşkâl bilgileri⁵⁰² ile Trablusgarp gibi Osmanlı vilayetlerini⁵⁰³ konu edinmektedir. Bunların dışında, Paris Sefaretinin en yoğun çalışmaları Ahmed Rıza gibi Jön Türklerin ve Mahmud Celaleddin Paşa gibi firarilerin takibi üzerine olacaktır. Nitekim kayıtlardaki ifadelerle belirtecek olursak, Paris sefaret görevlileri "erbâb-ı mefsedet" in peşindedirler ve "tahkikât ve takibât" görevleriyle sadece Fransa içinde değil, İsviçre, Belçika ve İtalya gibi çevre ülkelere de seyahat ederler. Mesela 1896'da Paris Başşehbenderi Veli Bey "erbâb-ı mefsedet'in tahrik ve harekâtı hakkında tahkikât ve takibâtta bulunmak üzere" Paris'in komşu şehirlerine seyahat ettikten sonra İsviçre'ye gidecektir.⁵⁰⁴ Tabii bu takip ve ikna girişimleri sadece Paris Sefareti görevlileriyle sınırlı değildir. Bilindiği gibi Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa da II. Abdülhamid tarafından çeşitli defalar Avrupa'ya gönderilerek, Jön Türk ileri gelenleriyle padişah adına görüşmeler yapmış ve bu görüşmelerin birinde Mizancı Murad Bey'i İstanbul'a dönme konusunda ikna etmiştir. Öte yandan Jön Türklerle gerçekleştirilen bu görüşmelerin Avrupa basınının da yakın takibinde olduğu, aslında gizli kalması gereken birtakım bilgilerin dönemin Fransız gazetelerinde yayınlandığı mabeyne verilen gazete tercümelerinden anlaşılmaktadır. 1897 yazına ait bu

501 BOA, *BEÖ.*, 1803/135173, H. 25.11.1319 (M. 05.03.1902).

502 BOA, *BEÖ.*, 332/24839, H. 15.06.1311 (M. 24.12.1893); BOA, *BEÖ.*, 338/25336, H. 26.06.1311 (M. 04.01.1894).

503 BOA, *I.HR.*, 337/21816, H. 02.09.1302 (M. 15.06.1885); BOA, *Y.PRK.EŞA.*, 6/60, H. 24.07.1304 (M. 18.04.1887).

504 BOA, *I.HUS.*, 46/117, H. 20.11.1313 (M. 03.05.1896).

haberlerden birinde, Ahmed Celeleddin Paşa'nın Jön Türklerle görüşmek için Paris'e geldiği, misyonunun ne olduğu ve görüşme sonrasında nereye gideceği gibi paşanın "me'mûriyet-i mahremânesi"ne dair bilgilerin açıkça yazılması hayli dikkat çekicidir:

Paris'de çıkan *Le Parti* gazetesi 3 Temmuz 1897 tarihli nüshasında havâdis-i âtiyeyi neşretmiştir

Paris Sefâret-i Seniyyesince Genç Türkiye Fırkası hakkında gösterilen masraflı muâmelât nezd-i aliyede mûcib-i nâhoşnudî olmuş gibi görünüyor. Paris'e muvâsalatını haber verdiğimiz Ahmed Celâleddin Paşa fırka-i mezkûrenin aksâm-ı muhtelifesiyle doğrudan doğruya müzâkere etmek üzere gelmiştir. Bilhassa beyân-ı muktezî ahvâlde olmak üzere bu zât Mâbeyn-i Hümayûn Zâbita-yı Hafîyyesi Müdürü yani Serhafiyye'dir. İsmi mektûm tutulan bir mültecinin ikâmetgâhında şimdiye değin birkaç defa toplanılmışdır (...) Ahmed Celâleddin Paşa me'mûriyet-i mahremânesini ta'kiben Londra'ya dahi gidecektir.⁵⁰⁵

Paris gazetelerinin faaliyetlerini haber verdiği Ahmed Celeleddin Paşa, esasında oldukça ilginç bir kişiliktir. II. Abdülhamid tarafından daha önce birçok kez sürgüne gönderilip affedilen⁵⁰⁶ ve Paris'te vazifeli bulunduğu sürece attığı her adımı mabeyne raporlayan ⁵⁰⁷ Serhafiye Ahmed Celeleddin

505 BOA, Y.PRK.TKM., 39/33, H. 14.02.1315 (M. 15.07.1897). Ahmed Celeleddin Paşa'nın Avrupa'daki faaliyetleriyle ilgili benzer bir haber *Times* gazetesinde şu şekilde yayınlanmıştır: "*Times* gazetesinin Dersaadet muhbiri bugünkü nüshasında münderic telgraflarında Jön Türklerle Ermenilerin ahvâl ve hareketini Paris'de mütemâdiyen tarassud eylemek üzere Ahmed Celâleddin Paşa'nın Pazar ertesi günü şehir-i mezkûre müteveccihen hareket edeceğini ve Ahmed Rızâ ile elyevm Lahey'de bulunanların endişe-i ulyâyı müteelzem olmakda idüğünü ve bunların men-i mazarrâtları me'mûrluğuyla Diran Kelekyan nâmında birisinin Lahey'e igrâm buyrulmuş olduğunu ihbâr etmiş (...) / Abdi Memlûkleri," BOA, Y.PRKEŞA., 33/16, H. 11.01.1317 (M. 22.05.1899).

506 Ahmed Celeleddin Paşa "uygunsuz hal ve hareketinden" dolayı 1891'de Hindistan'a sürgün edilmiştir. Hindistan'da yaklaşık iki yıl kaldıktan sonra dönüşünde Yemen'e gönderilmiş, fakat Yemen'de maaşının azlığından şikâyet ederek geçinemediğini, mümkünse İzmir veya Beyrut gibi bir kentte yaşamasına müsaade edilmesini istemişti. Fakat bu talebin geri çevrildiği, Osmanlı idaresince verilen "tard ve teb'id" kararından anlaşılmaktadır; bkz. BOA, Y.A.HUS., 245/341, H. 11.08.1308 (M. 22.03.1891).

507 Bu raporlardan biri şu şekildedir: "Paris'de bulunan Ahmed Celâleddin Paşa kullarından şifre / On dört ve on beş Mayıs târihli telgrafnâmeleri alındı Sâlih Bey geçen Çarşamba günü sür'at katarına yetişemeyip diğer katar iler hareket etmiş olduğundan Paris'e ancak Pazar ertesi sabahı muvâsalat edebilmesi tabiidir

Paşa, bir dönem ülkeye dönmeleri için ikna girişimlerinde bulunduğu Jön Türklerle benzer bir kaderi paylaşacaktır. 1905'te Fransa Sefaretinin maiyet vapuru olan *Vautour* adlı gemiyle önce Pire Limanı'na kaçan Ahmed Celâleddin Paşa, daha sonra Mısır'a ve Avrupa'nın çeşitli kentlerine geçmiştir. Paşa 1906'da Paris'e geldiğinde, bu kez bir zamanlar birlikte çalıştığı Paris Sefiri Salih Münir Paşa tarafından takip edilecektir. Sefir Münir Paşa'nın Yıldız Sarayı'na çektiği bir şifre telgraf, eski serhafiyenin Avrupa'da sıkı bir takibata maruz kaldığını ortaya koyar:

Paris'den gelen şifre telgrafnâme sûretidir

Ahmed Celâleddin Paris'e geldi. Rivâyete göre burada birkaç gün kalıp Amerika'ya gidecekmiş. Taht-ı nezârete aldırđım. Bir fenâlıkda bulunmaması için ittihâz-ı tedâbir olunmuşdur / 28 Haziran Sene 906 / Münir.⁵⁰⁸

Ahmed Celâleddin Paşa'nın firarının, daha önce Avrupa'ya firar eden Mabeynci Arif Bey örneğinde olduğu gibi II. Abdülhamid üzerinde derin etki yaptığı tahmin edilebilir. Ancak tek tek firarilerle uğraşmak yerine Abdülhamid'in önceliği Jön Türklerin faaliyetlerini engellemek ve Avrupa'dan Jön Türk mensuplarının tebidini sağlamak olacaktır. Bu amaçla yoğun bir diplomasi trafiği içinde olan sultan birçok kez Fransa'ya başvurduğu⁵⁰⁹ gibi, Stockholm Sefareti vasıtasıyla İsveç ve Norveç hükümetlerine de başvurarak, Ahmed Rıza'nın olası bir konferans talebinin kabul edilmesini ilgili ülkelerden isteyecektir.⁵¹⁰ Bunun dışında sefaret raporlarından anlaşıldığına göre, Jön Türklerin konferans benzeri toplantılarını önceden

Mümi-ileyhi me'mûriyetinde kâmilten muhtâr bırakarak irâde-i seniyye cenâb-ı mülûkâneye tevfiân netice-i müzâkerâta intizâr etmek üzere bugün Paris civârında kâin Sen Cernmain'e azîmet ediyorum / 3 Mayıs Sene 316 ve 16 Mayıs 1900 Ahmed Celâleddin," BOA, Y.PRKAZJ., 40/47, H. 16.01.1318 (M. 16.05.1900). 508 BOA, Y.PRK.EŞA., 49/48, H. 10.05.1324 (M. 02.07.1906). 509 Örneğin 1895'te Mizancı Murad Bey'in İstanbul'a dönmesi için Paris Sefaretince "bîlümle vasıtalar" kullanılarak yapılan ikna girişimleri sonuç vermemiş, bunun üzerine sefaret firarilerin sınır dışı edilmesi için Fransa Dışişleri bakanına başvurmuştur. Fakat Fransa Dışişleri Bakanlığı firarilerin tebidini için Osmanlı hükûmetine müsbet bir cevap vermeyecektir, BOA, Y.A.HUS., 342/3, H. 01.07.1313 (M. 18.12.1895). Mahmud Celâleddin Paşa ve oğullarının Fransa'dan çıkarılmaları için de Paris Sefareti 1902'de Fransa hükûmeti nezdinde girişimlerde bulunacaktır; bkz. BOA, BEO., 1803/135173, H. 25.11.1319 (M. 05.03.1902). 510 BOA, İ.HUS., 76/64, H. 28.03.1317 (M. 06.08.1899).

istihbar etmek ve bu tür toplantıları engellemek için diplomatik girişimlerde bulunmak, Avrupa'daki bilhassa Paris ve Londra sefaretlerinin başlıca uğraşları arasında yer almaktadır.

Abdülhamid döneminde Osmanlı ile ilişkileri Tanzimat döneminden farklı bir statüde bulunan İngiltere ve Fransa, dış politikada her konuda önemlerini korumakla birlikte tehdit olarak görülmeye devam edilmiştir. Kont Cavour ve Garibaldi'nin çabalarıyla birliğini tamamladıktan sonra Avrupa diplomasisinde önemli bir yer işgal etmeye başlayan İtalya ise, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı toprakları üzerinde tehdit olarak görülen bir başka ülkedir. Nitekim bu dönemde Roma sefirlerinin Osmanlı hükümetiyle paylaştığı haber raporlarının büyük bölümü, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etme ihtimali ya da bu yönde yaptığı hazırlıklarla ilgilidir. Hatta denebilir ki Avrupa'daki Osmanlı sefaretleri arasında Roma Sefareti kadar böyle özel bir konuya (Trablusgarp konusuna) yoğunlaşan başka bir sefareyet yoktur. Özellikle Mahmud Nedim (1891-1896) ve Mustafa Reşid (1896-1908) paşalar, İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik plan ve hazırlıkları konusunda İtalyanların şifreli telgraf yazışmalarını takip edecek kadar ciddi çalışmışlardır. İmparatorluğun Roma sefirleri, Osmanlı ülkesindeki İtalyan temsilciliklerinin İtalya Dışişleri ile yaptıkları yazışmaların miktarını⁵¹¹ (miktarı takip ederek, yazışmalar olağandışı arttığı takdirde bu konuda bir hazırlık olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır), İtalyan devlet adamlarının diplomatik temaslarını,⁵¹² Akdeniz'deki İtalyan donanmasının "süret-i tertibi"⁵¹³ ve İtalyan gazetelerinin yayınlarını⁵¹⁴ takip ederek istihbarat derlemeye çalışmışlardır. Bunun dışında İtalyan diplomatların Trablusgarp üzerinde siyasi bir emelleri olmadığını birçok kez beyan etmelerine rağmen Roma sefirleri, İtalya'nın Trablusgarp ve Afrika'daki ticari faaliyetleri ile bu bölgelerde kurulan ticaret acentelerini izlemeye çalışarak, bu konularda merkeze raporlar göndermişlerdir.⁵¹⁵ Nitekim İtalya'nın

511 BOA, *BEO.*, 1349/101138, H. 25.03.1317 (M. 03.08.1899).

512 BOA, *Y.A.HUS.*, 207/45, H. 21.01.1305 (M. 09.10.1887).

513 BOA, *HR.SYS.*, 993/80, M. 21.02.1885; BOA, *Y.A.HUS.*, 244/23, H. 09.07.1308 (M. 18.02.1891); BOA, *BEO.*, 305/22826, H. 22.04.1311 (M. 02.11.1893).

514 BOA, *BEO.*, 1869/140146, H. 13.03.1320 (M. 20.06.1902).

515 BOA, *Y.A.HUS.*, 310/59, H. 13.04.1312 (M. 14.10.1894).

1884 Assab işğali öncesinde Roma Sefaretinden gönderilen ilk raporlar, İtalya'nın bu bölgedeki iktisadi tasavvurlarına yönelik olmuştur.⁵¹⁶

Esasında Osmanlı İmparatorluğu'nun en eski diplomatik temsilciliklerinden biri olan Viyana Sefareti ise, Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na dönük politikalarını izlemekle birlikte, 93 Harbinden sonra Rumeli'de ortaya çıkan yeni tehditlerin başlıca takip makamı olmuştur. Viyana Sefaretinin Osmanlı topraklarına Avrupa'dan yapılan silah sevkiyatları konusunda Osmanlı hükümetinin başlıca müracaat mercii olduğu görülmektedir. Nitekim Viyana Sefareti, Balkanlar'da komitelerle yoğun bir mücadele içinde olan Babıâli'ye, Osmanlı topraklarına yapılan silah sipariş ve sevkiyatları hakkında en fazla bilgi sağlayan sefaret olmuştur. Büyük ölçüde Viyana Sefareti bünyesinde çalışan hafife memurlarının elde edip sefarete ilettikleri istihbarata dayanarak hazırlanan "esliha irsâlâtı cedvelleri,"⁵¹⁷ Babıâli'nin bu konuda düzenli olarak bilgilendirildiğini ortaya koymaktadır. Avusturya'nın Balkan ülkeleri ile ilişkileri, Rusya ve Avrupa ülkeleri ile giriştiği diplomatik temaslar ve Avusturya-Macaristan Meclisinde Osmanlı toprakları ile ilgili yapılan görüşmeler Viyana Sefaretinin ağırlıklı olarak takip ettiği ve hariciye nezareti ile paylaştığı diğer konuları oluşturmaktadır.

İmparatorluğun Sırbistan ve Karadağ'daki gelişmelere dair başlıca istihbarat kaynakları olarak Belgrad ve Çetine sefaretleri de, Abdülhamid dönemi boyunca hariciye nezareti ile önemli bilgiler paylaşmışlardır. Çetine sefiri ve müstakbel Sadrazam Ahmed Cevad Paşa bu konuda örnek olarak incelenebilecek bir kişidir. Ahmed Cevad Paşa'nın sefirliği döneminde (1884-1886) Çetine Sefareti, bilhassa Karadağ'ın Rusya ile ilişkileri, iki ülke arasındaki askeri işbirliği ve Karadağ'ın silah tedariki gibi konularda istihbarat derlemeye çalışmıştır. Ahmed Cevad Paşa bu görevi sırasında Karadağ Prensi Nikola ile sık sık görüşmüş ve prensin mütalaalarını İstanbul'a raporlamıştır.⁵¹⁸ Esasında Ahmed Cevad Paşa'nın Çetine Sefa-

516 Örneğin bkz. BOA, *HR.SYS.*, 1621/63, M. 23.10.1883.

517 Bu konuda örneğin bkz. "[Mektûbî-i Sadr-ı Âli Kalemî'nden Dâhiliye Nezâreti ve Rûsûmât Emâneti Celileleri'ne] Memâlik-i Şâhâneye vukû'bulan esliha irsâlâtına dâir hafıyye me'mûru tarafından i'tâ ve Viyana Sefareti Seniyyesi'nden iş'âr kılınıp Hâriciye Nezâret-i Celilesi'nden gönderilen iki kıt'a cedvel ve tercümesi sûreti leffile tahkîkât ve takayyüdât-ı lâzıme ifâsıyla bunların esliha-i memnûadan olduğu takdîrde zabt u müsâderesi için icâb eden vilâyâta vesâyâ-yı serîa gönderilmesi," BOA, *BEO.*, 386/28941, H. 11.10.1311 (M. 17.04.1894).

518 BOA, *Y.PRK.HR.*, 7/56, H. 20.06.1301 (M. 17.04.1884).

retindeki en önemli görevi, Osmanlı İmparatorluğu ile Karadağ arasında Berlin Kongresinden sonra ortaya çıkan sınır meselelerini halletmek ve bu amaçla kurulan hudut tahdid komisyonuna nezaret etmektir.⁵¹⁹ Hudut tahdidi konusunda her ne kadar kesin bir başarı elde edemese de Ahmed Cevad Paşa'nın Çetine Sefaretindeki diplomatik temsil ve haber paylaşma kabiliyetinin, daha sonra getirileceği Girit valiliği ve sadrazamlık görevleri için önemli bir referans olduğu kesindir. Müstakbel sadrazamın dışında, haber paylaşma kabiliyetiyle öne çıkan bir diğer sefir Belgrad Sefiri Yusuf Ziya Paşa'dır (1885-1889). Yusuf Ziya Paşa aşağıda yer verilen telgrafname örneğinde görüldüğü gibi, görevli olduğu dönemde başta Sırbistan'ın askeri durumu, sınırdaki "müfsidler" in faaliyetleri ve Sırp basının yayınları olmak üzere birçok konuda hariciye nezaretini bilgilendirmiştir:

Hâriciye Nezâretine 24 Haziran Sene 89 tarihli Belgrad Sefâret-i Seniyyesinden vârid olan 267 numaralı telgrafnâmenin tercümesidir Aldığım ma'lûmâta göre Sırbli müfsidler ikâ'-ı fesad için Yenipazar'ı daha müsâid addediyorlar Bu havâdisi aldığım menbâ' pek de bitaraf değilse de bu bâbda lâzım gelecek tedâbir-i ihtiyâtiyyenin ittihâz buyrulması için keyfiyeti nazar-ı dikkate alıp asafânelerine arz etmeği vazîfeden addederim.⁵²⁰

Abdülhamid döneminin önemli temsilciliklerinden biri olan Atina Sefareti de haber paylaşımı konusunda oldukça aktif bir sefaretir. Yunan hükûmetinin 1897'de bir savaşa dönüşecek olan askeri hazırlıkları ve sınır tecavüzleri,⁵²¹ Osmanlı ülkesine Yunan limanları üzerinden yapılan silah sevkیاتları,⁵²² Yunan gazetelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu konu eden haberleri,⁵²³ Yunanistan Meclisinde yapılan müzakereler⁵²⁴ ile Yuna-

519 BOA, Y.PRK.EŞA., 4/112, H. 08.06.1303 (M. 14.03.1886).

520 BOA, Y.A.HUS., 226/73, H. 26.10.1306 (M. 25.06.1889).

521 BOA, Y.A.HUS., 184/11, H. 03.01.1303 (M. 12.10.1885); BOA, I.MTZ.(01), 19/812, H. 08.06.1313 (M. 26.11.1895).

522 BOA, A./MKT.MHM., 487/51, H. 26.01.1303 (M. 04.11.1885); BOA, Y.A.HUS., 367/21, H. 17.09.1314 (M. 19.02.1897).

523 BOA, HR.TH., 139/5, M. 01.03.1894; BOA, HR.SYS., 1704/24, M. 13.03.1895; BOA, HR.SYS., 1704/29, M. 23.03.1895; BOA, HR.SYS., 1707/16, M. 01.05.1902.

524 BOA, Y.A.HUS., 405/84, H. 24.12.1317 (M. 25.04.1900).

nistan'daki "müfsid"lerin, Ermenilerin ve Rum komitelerin faaliyetleri"⁵²⁵ Atina Sefaretinin hariciye nezaretiyle paylaştığı başlıca haber konularını oluşturmaktadır. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşının ilk günlerinde Atina Sefaretinden hariciyeye gönderilen aşağıdaki telgrafname haber paylaşımı konusuna verilebilecek uygun bir örneği oluşturmaktadır:

Hâriciye Nezâreti'ne 18 Şubat Sene 97 târîhli Atina Sefâret-i Seniyesi'nden vârid olan 109 numaralı telgrafnâmenin tercümesidir İstilaâta göre Specia nâm zırhlı sefineye Girid'e gitmesi için emir verildiği gibi beş kıt'a torpido istimbotu dahi cezîreye gidecektir Girid'e şimdiye kadar sekiz bin tüfenk irsâl edilmiş ve fesad komitesi tarafından dahi hafıyyen Sakız'a birkaç bin tüfenk gönderildiği gibi mezkûr komiteye Viyana'dan on bin tüfenk vürûdu için bu tüfenkler hafıyyen Makedonya ve Arnavutluk'a irsâl kılınacaktır.⁵²⁶

Avrupa'daki Osmanlı istihbarat kaynakları arasında misyonu diğerlerinden dikkat çekici şekilde ayrılan sefaret, Berlin Sefaretidir. Her ne kadar Almanya'nın bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan doğruya tehdit eden bir hamlesi olmasa da, özellikle Mısır ve Trablusgarp gibi Osmanlı vilayetlerine dair çıkan haberler hakkında bilgi elde etmek için Berlin Sefaretince Alman basını yakından takip edilmiştir. Berlin Sefaretinin bilgi toplama misyonunun, örneğin Londra, Paris ve Roma gibi diğer büyük sefaretler kadar ağır olmadığı; bu konuda hükümetin tebliğ ettiği bazı diplomatik temasların dışında, basın ve kamuoyunu takip etmenin Berlin Sefaretinin en önemli uğraşısı olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki 1905 tarihinde Berlin Sefaretinden hariciye nezaretine gönderilen bir raporda, bu ülkede Osmanlı tebaasından takip edilecek firari hiç kimsenin olmadığı ve tahsil için gelenlerinse isimlerinin belli olduğu iletilmiştir.⁵²⁷ Bununla birlikte Abdülhamid döneminin başlarında Almanya'nın Berlin Anlaşmasının uygulanması ve takibine yönelik üstlendiği

525 BOA, Y.A.HUS., 296/21, H. 02.11.1311 (M. 07.05.1894); BOA, Y.A.HUS., 309/97, H. 29.03.1312 (M. 30.09.1894); BOA, Y.A.HUS., 314/32, H. 04.06.1312 (M. 03.12.1894).

526 BOA, Y.A.HUS., 367/21, H. 17.09.1314 (M. 19.02.1897).

527 BOA, HR.SYS., 1814/17, M. 25.08.1905.

rol dolayısıyla, Berlin sefirleri başta Bismarck olmak üzere çok sayıda devlet adamı ve kamuoyu temsilcisiyle yakın temas halinde olmuşlardır. Bu tür temaslar sonrasında, yapılan görüşmelerin Osmanlı hükümetiyle de paylaşılması, sefaretlerin sadece diplomatik değil, istihbari anlamda da Osmanlı hükümeti için önemli kurumlar olduklarını göstermektedir. Bu bakımdan sefirler aynı zamanda alınan haberin başlıca teyit makamlarıdır. Nitekim 1887'de Rusya'nın Bulgaristan'a, Avusturya'nın da Selanik'e gireceği yönünde Yıldız Sarayı'na ulaşan haberlerin doğru olmadığı, Bismarck ile görüşen Berlin Sefiri Tevfik Paşa'nın bu bilgileri yalanlamasından sonra ortaya çıkacaktır.⁵²⁸ Bunun dışında Berlin Sefareti basın ve kamuoyunu takip etmek yoluyla Almanya'nın Venezüella limanlarını ablukaya aldığı,⁵²⁹ Afrika'ya ait meselelerin Berlin'de toplanacak bir konferansta ele alınacağı⁵³⁰ ya da Londra'da toplanan Siyonist kongresinde Musevilerin Filistin'de bir hükümet teşkil etme kararı aldıkları⁵³¹ gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu ve dünya düzenini ilgilendiren önemli haberleri devamlı olarak hariciye nezaretine raporlamıştır.

II. Abdülhamid'in önem verdiği ve sefirliğini uzun süre Hüseyin Hüsni Paşa'nın (1889-1908) yaptığı Petersburg Sefareti de bu dönemin önemli sefaretlerinden biridir. Rusya'dan Osmanlı topraklarına geçerek "casusluk faaliyetlerinde" bulunacakları istihbar edilen Ermeniler,⁵³² Rus ordusunun sınıra yakın yerlerdeki hazırlık ve tatbikatları,⁵³³ Karadeniz, Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nda seyr u sefer eden Rus donanmasının "sûret-i tertibi"⁵³⁴ ve Rusya'nın hâkimiyeti altındaki Kafkas Müslümanlarının durumu⁵³⁵ Petersburg Sefaretinin gönderdiği haber raporlarında yer verilen başlıca konuları oluşturmaktadır. Bunun dışında örneğin Tahran Sefareti, Osmanlı ve İran aşiretleri arasındaki çatışmalar ile Yıldız Sarayı'n-

528 BOA, Y.PRK.EŞA., 6/37, H. 19.05.1304 (M. 13.02.1887).

529 BOA, Y.A.HUS., 439/96, H. 15.10.1320 (M. 15.01.1903).

530 BOA, Y.A.RES., 26/14, H. 23.01.1302 (M. 12.11.1884).

531 BOA, Y.MTV., 207/38, H. 09.06.1318 (M. 04.10.1900).

532 BOA, BEO., 185/13813, H. 05.10.1310 (M.22.04.1893).

533 BOA, BEO., 693/51952, H. 27.04.1313 (M. 17.10.1895); BOA, BEO., 1311/98273, H. 09.01.1317 (M. 20.05.1899).

534 BOA, BEO., 361/27075, H. 13.08.1311 (M. 19.02.1894).

535 BOA, HR.ID., 8/59, M. 28.05.1901; BOA, HR.SYS., 1379/55, M. 10.03.1906.

da ağırlanan Cemaleddin Afgani'nin teslimi,⁵³⁶ Vaşington Sefareti Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermeni komitelerinin faaliyetleri,⁵³⁷ Madrid Sefareti İspanya'nın Fas başta olmak üzere Kuzey Afrika sahillerine yönelik girişimleri⁵³⁸ ve Sofya Sefareti Bulgaristan ve Makedonya'da meydana gelen gelişmeler⁵³⁹ gibi konularda yoğun haber alma faaliyetleri ve diplomatik temaslarda bulunmuşlardır. Tüm bu örneklerin en dikkat çekici yanı, sefaretlerin istihbari anlamda takip ettikleri konuların ve büyük ölçüde dış temsilcilikler aracılığıyla yürütülen istihbari faaliyetlerin, ilgili ülkeyle girilen ikili ilişkilere, tehditlere ve gündemde olan siyasi meselelere göre şekillenmiş olduğunu ortaya koymasındır.

Belki spesifik bir konu gibi görünebilir ancak, Avrupa'daki Osmanlı istihbarat kaynaklarının 19. yüzyılda dünyaya hâkim olan suikast gibi global tehditlere kayıtsız kalmadığını ve bu tür tehditlerin Osmanlı haber alma faaliyetlerinde hayli önemli bir yer işgal ettiğini atlamamak gerekir. Çünkü bilhassa 19. yüzyılın sonları, anarşist akımın ve siyasi suikastlerin arttığı bir dönemdir. Fransa Cumhurbaşkanı Carnot, İspanya Başbakanı Antonio Canovas, İtalya Kralı Umberto ve Amerikan Başkanı Mc Kinley'in de aralarında bulunduğu çok sayıda devlet başkanı, siyasi amaçlarına ulaşmak için şiddeti meşru gören anarşistlerin saldırılarında hayatlarını kaybetmişlerdi.⁵⁴⁰ Bilindiği gibi II. Abdülhamid'e yönelik de Ermeniler tarafından 1905'te bir bombalı saldırı düzenlenmiş, II. Abdülhamid yirmi üç kişinin öldüğü bu saldırıdan zarar görmemişti. Saldırı öncesinde o sıralar firari olarak Mısır'da bulunan eski Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa, Alman sosyalistleri, Rus ve İngiliz elçilikleri mensupları gibi çeşitli unsurlar tarafından, Ermenilerin sultana suikast girişiminde bulunabilecekleri yönünde İstanbul'a çok sayıda bilgi ulaştığı bilinmektedir.⁵⁴¹ Bu konuda yapılan uzun yazışmalar ve

536 BOA, BEO., 74/5540, H. 29.02.1310 (M. 22.09.1892); BOA, BEO., 382/28579, H. 30.09.1311 (M. 06.04.1894); BOA, Y.MTV., 142/51, H. 22.12.1313 (M. 04.06.1896).

537 BOA, BEO., 341/25565, H. 04.07.1311 (M. 11.01.1894); BOA, Y.A.HUS., 323/113, H. 12.10.1312 (M. 08.04.1895); BOA, A.JMKT.MHM., 746/33, H. 28.07.1313 (M. 14.01.1896).

538 BOA, HR.SYS., 1000/55, M. 06.05.1887; BOA, HR.SYS., 1000/61, M. 17.05.1887; BOA, HR.SYS., 1000/63, M. 20.05.1887.

539 BOA, HR.SFR.04., 379/3, M. 07.02.1902; BOA, HR.SFR.04., 379/7, M. 14.02.1902; BOA, HR.SFR.04., 379/8, M. 16.02.1902.

540 Turan Akıncı, *Suikast-Osmanlı'da Son Dönem Suikastlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 10-11.

541 Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, s. 258.

suikast sonrasında girifilen derinlemesine soruşturmalar olayın mahiyetini büyük ölçüde aydınlatmıştır;⁵⁴² burada suikastın ayrıntılarına değinmek bizi konumuzdan uzaklaştırabilir. Fakat şu bir gerçektir ki Abdülhamid'in haber alma sistemi suikast konusunda oldukça hassastır ve II. Abdülhamid'in tüm saltanatı boyunca öneri ya da istihbari bilgi mahiyetinde, belgelerde geçtiği şekliyle “resmi sıfatı hâiz” ya da “sefaretlerle münasebeti olan” birçok kişi tarafından Yıldız Sarayı'na raporlar sunulmuştur. Bu raporların dış istihbaratı ilgilendiren kısmı, bu tür raporların önemli bir bölümünün Avrupa'daki Osmanlı sefaretlerine ulaştırılması ve sefaretlerin de raporları İstanbul ile paylaşmalarıdır. Mütercim Eğinli Said Paşa'nın tercüme ederek Yıldız Sarayı'na sunduğu ve yazarının isminin gizlendiği 1891 tarihli bu tür raporlardan biri dikkate değerdır. Rapor, Avrupa'daki hükümdarlara yapılan suikastlerden behsederek, sultanın tetikte olması ve bu konuda hangi yolun izlenmesi gerektiğini II. Abdülhamid'e kısa ifadelerle öğütleyecektir:

(...) istirâhât-ı pâdişâh-ı şâhânelerine zerre kadar hâlel gelmemek için vakf-ı hayat ederek son nefeslerine kadar çalışmak kaffe-i sadıka-yı bendegân-ı hümayûnlarının vazife-i mukaddesidir. Avrupa gazetelerinde görüldüğu üzere Rusya ve Almanya ve Avusturya İmparatorlarına bu sene birkaç defa suikast niyet ve teşebbüsâtında bulunulmuş olup bu memleketlerde zâbıta-yı siyâsiye uğrunda bunca meblağ sarfedildiği hâlde bu gibi cinayetkârânenin ileri gitmesi veya fiile çıkması bazı kere işe ehemmiyet vermemekden neş'et etdiği muhakkaktır. şu hâlde enzâr-ı teftiş ve tahaffuz hiçbir zaman dahili ve hârici her noktadan dûr edilmemekle berâber en ufak şübhe, en ehemmiyetsiz görünen emârât ve her türlü ihbârât kimin tarafından olursa olsun sonuna kadar ta'kib edilmek gerekdir (...) 24 Teşrinievvel Sene 307 / Mütercim kulları Said.⁵⁴³

19. yüzyılda sadece devlet başkanları değil, ülkelerinin haber alma işlerini organize edenler ya da gizli polis şefleri de anarşistlerin çeşitli saldırı

⁵⁴² Bu konuda bkz. Raşit Gündoğu, *Sultan İkinci Abdülhamid Han'a Yapılan Suikastın Tahkikât Raporu*, Çamlıca Basım-Yayın, İstanbul, 2007.

⁵⁴³ BOA, Y.PRK.AZJ., 20/57, H. 02.04.1309 (M. 07.09.1891).

rlarına uğramışlardır. Örneğin Bürüksel'de 1897'de Ajan Tonoir bir anarşist tarafından açılan ateşle ciddi şekilde yaralanmıştır. Yedi yıl sonra bu kez Liege'de Süreté şefine yapılan bombalı saldırıda bir asker ölmüş, 1909'da ise iki polis Gent'te bir Rus anarşist tarafından ağır yaralanmışlardır.⁵⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda haber alma yöneticilerine ya da polis şeflerine yönelik bu tür suikast girişimleri pek gerçekleştirilmemiş ise de, bunun bilinen istisnası 1906'da Serhafiye Fehim Paşa'ya Beyoğlu'nda yapılan bombalı saldırı olmuştur. Öte yandan her ülkenin iç tehditleri farklı olsa da, genel olarak Avrupa'da 1880-90'larda etkili olan anarşist faaliyetler ve suikast girişimleri, anarşistlere karşı Fransız, İngiliz ve Alman polis ve haber alma organizasyonları arasında işbirliğine yol açmıştır.⁵⁴⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri arasında adli alanda girilen bu işbirliğine iştiraki olmamışsa da, alınan istihbaratın fiili olarak Avrupa temsilcilikleriyle de paylaşıldığı ilgili raporlardan anlaşılmaktadır. Özellikle devlet başkanlarına yönelik suikast haberleri ya da tehdit bilgileri mümkün olduğunca ilgili ülkelere iletilmiştir. Bu konuda hariciye nezaretinden dahiliye nezaretine gönderilen 1888 tarihli bir rapor tehdidin mahiyetini ve nasıl paylaşıldığını ortaya koymaktadır:

Dâire-i Hâriciye Mektubî Kalemî'nden Dâhiliye Nezâret-i Celilesi'ne
Teşrinisâninin yirmisinde Felemenk hânedân Kralı'nı ziyâret edecek olan haşmetlü Almanya İmparator ve İmparatoriçesi Hazerâtı haklarında bir güna fenâlık ikâ' edebilecek şübheli eşhâsın Felemenk memâlikine azîmetleri haber alındığı hâlde keyfiyetin doğrudan doğruya Amsterdam Başmüdde-i Umûmiliği'ne ihbârî ricâsını hâvî Felemenk Sefâreti'nden ahzolunan takrîrin sûreti leffen takdim kılındı / Mündericâtına nazaran ifâ-yı icâbı (...)⁵⁴⁶

Görüldüğü gibi 1888'de Hollanda kralını ziyaret edecek olan Almanya İmparatoru II. Wilhelm'e suikast yapabilecek kişilerin Hollanda'ya geçtikleri Osmanlı kaynaklarınca haber alınmış ve haber İstanbul'da-

544 Luc Keunings, "The Secret Police in Nineteenth-Century Brussels," *Intelligence and National Security*, 4:1, 2011, s. 69.

545 Keunings, "The Secret Police in Nineteenth-Century Brussels," s. 74.

546 BOA, DH.MKT., 1209/52, H. 07.10.1305 (M. 17.06.1888).

ki Hollanda Büyükelçiliğine bildirilmiştir. Alman imparatorunun Kudüs ziyareti sırasında (1898) korunması için hafiyeler görevlendirildiğine yer veren yazışmalarla⁵⁴⁷ yukarıdaki rapor birlikte düşünüldüğünde, Osmanlı-Alman yakınlaşmasının adli ve istihbari alanlarda da gerçekleştiği kabul edilebilir. Bununla birlikte Avrupa'da devlet başkanlarına yönelik suikastlerin artması, çok eski bir meslek olan muhbirliğin önem kazanmasına, daha doğrusu bu işi yapanların çoğalmasına sebep olmuştur. Nitekim 19. yüzyıl sonlarında, tertip edilen suikastlere yönelik "malumat vermek" üzere Avrupa başkentlerini dolaşan muhbirlere rastlanmaktadır. 1899'da Paris, Londra ve Stocholm seferatleriyle Yıldız Sarayı arasında yapılan bir dizi yazışmaya göre, Krapotkin adlı bir muhbir bu şekilde çeşitli Avrupa kentlerine uğrayarak Osmanlı sefaretleriyle de iletişime geçmiştir. Muhbirin güvenilirliği konusunda sefaretler aracılığıyla tahkikat yürüten Yıldız Sarayı, şahsın eşkâli hakkında sefaretlerden bilgi istemiştir.⁵⁴⁸ Paris, Londra ve Stocholm sefaretlerinden gönderilen raporlarda, söz konusu muhbirin sıkı tarassud altında tutulduğu, şüpheli bir şahıs olduğu ve Avrupa polis idarelerince tanınmadığı bildirilmiştir.⁵⁴⁹ Bu örnekte görüldüğü gibi, sefaretlerin önemli istihbari misyonlarından biri de "ahvâli meçhûl eşhâs" hakkında tahkikat yürütmek ve Osmanlı misyonlarını ya da Osmanlı topraklarını zararlı şahısların faaliyetlerinden koruyacak bilgileri elde etmektir.

Avrupa ülkeleri ile girilen diplomatik ilişkiler kadar yoğun olmasa da, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya ülkeleriyle de ilişkileri oldukça gelişmiştir. İslam birliği siyasetinin etkisiyle Asya ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmaya çalışan Abdülhamid, özellikle Hindistan, Endonezya (Açe Sultanlığı) ve Singapur ile, barındırdıkları yoğun Müslüman nüfus sebebiyle yakından ilgilenmiştir. Bombay ve Batavya (Cakarta) başta olmak üzere diplomatik ilişkileri üst seviyede tutmaya çalışan bu ülkeler-

547 "Kudüs Sancağınca senevi sarfına irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhiden şeref-sâdir olan on bin kuruş hafiyeye tahsisâtına Alman İmparatoru Hazretleri orada bulunduğu müddetçe kifâyet eylemediği takdirde on bir kuruş daha ilâve edilmek üzere sarfı hakkında mezkûr mutasarrıflığa me'zûniyet i'tâsı (...) / 10 Teşrinievvel Sene 314," BOA, *DH.MKT.*, 2122/41, H. 07.06.1316 (M. 23.10.1898).

548 BOA, *Y.PRK.HR.*, 27/21, H. 08.12.1316 (M. 19.04.1899); BOA, *Y.PRK.HR.*, 27/18, H. 08.12.1316 (M. 19.04.1899).

549 BOA, *Y.PRK.HR.*, 27/16, H. 07.12.1316 (M. 18.04.1899); BOA, *Y.PRK.HR.*, 27/22, H. 09.12.1316 (M. 20.04.1899).

deki Osmanlı şebbenderlikleri, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca haber kaynaklarıdır. Nitekim bu şebbenderliklerin İngiliz yönetimi altındaki Hindistan ile 1873'ten beri Hollandalılarla savaş halinde olan Endonezya'daki gelişmeleri İstanbul'a bildirdiklerini gösteren çok sayıda rapor vardır. Bunlardan Hindistan'daki Bombay Başşebbenderliği, istihbari anlamda özellikle Hindistan üzerinden Basra'ya İngiliz gemileriyle yapılan silah sevkiyatları⁵⁵⁰ ile keza Basra sahillerine yapılan kaçak para, mühimmat, muzır eşya ve insan ticaretine yoğunlaşmıştır.⁵⁵¹ Basra sahillerine gönderilen bu silah ve cephaneler daha sonra Yemen, Necid ve Kuveyt'e nakledilerek aşiretler ya da isyancılara ulaştırıldığı⁵⁵² için, bu konuları Osmanlı hükümetine raporlayan Bombay Şebbenderliğinin misyonunun oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Diğer önemli bir haber merkezi olan Batavya'daki Osmanlı Başşebbenderliği ise, Açe'deki Hollandalıların işgal faaliyetleri hakkında İstanbul'a bilgiler göndermiştir.⁵⁵³ Yıldız evrakı arasında bulunan Batavya Başşebbenderlik raporları, Hollandalıların Açe Müslüman halkına yaptıkları baskıları,⁵⁵⁴ Müslüman köylerinin boşalttırıldığı ve büyük askeri kuvvetlerle Açe'ye saldırı hazırlığı yapıldığı⁵⁵⁵ gibi konuları işlemektedir ve bu raporlar, Açe'deki Hollanda faaliyetlerinden İstanbul'un sürekli haberdar edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan, II. Abdülhamid'in bu şekilde Asya'ya uzanmasından rahatsız olan İngiliz ve Hollandalılar, bölgedeki Osmanlı faaliyetlerini engellemek için hayli çaba göstermişlerdir. Mesela İngilizler sık sık gazeteler aracılığıyla Osmanlı topraklarından Hindistan'a casuslar gönderildiğine ve bunların konsolosluk ajanları (agent consul) olduğuna yönelik haberler yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nu zor duruma düşürmeye çalışmışlardır.⁵⁵⁶ Batavya'daki Osmanlı şebbenderlerinin faaliyetlerine her

550 BOA, BEO., 297/22237, H. 09.04.1311 (M. 20.10.1893); BOA, BEO., 298/22289, H. 09.04.1311 (M. 20.10.1893).

551 BOA, BEO., 695/52089, H. 03.05.1313 (M. 22.10.1895).

552 BOA, BEO., 1021/76519, H. 16.05.1315 (M. 13.10.1897); BOA, DH.MKT., 662/2, H. 24.11.1320 (M. 22.02.1903).

553 İsmail Hakkı Göksoy, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Bölgesi ile ilişkileri," *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s. 29-31.

554 Örneğin bkz. BOA, Y.PRKEŞA., 28/66, H. 13.08.1315 (M. 07.01.1898); BOA, Y.A.HUS., 385/2, H. 01.01.1316 (M. 22.05.1898).

555 Bkz. BOA, Y.PRK.BŞK., 55/41, H. 13.08.1315 (M. 07.01.1898).

556 BOA, HR.SFR.3., 274/49, M. 02.08.1880; BOA, HR.TH., 205/17, M. 18.12.1897.

zaman şüphe ile bakan Hollandalılar ise, Osmanlı halifesinin bölgedeki Müslüman halk üzerindeki manevi nüfuzundan endişelenmekte ve bunu bölgeye bir müdahale olarak görmekteydiler. Nitekim 1904'te Batavya'daki Türk konsolosluğunun kaldırılması gerektiğini dile getiren Hollanda sömürge hükümetinin İslam işleri danışmanı Snouck Hurgronje, Türk konsoloslarını "Panislamizm siyasetinin birer temsilcisi" olarak görmekteydi.⁵⁵⁷ Çok daha ilginç, Osmanlı İmparatorluğu ile dostluk politikası güden Almanya dahi, 1900 Haziran'ında Çin'de Avrupalılara karşı başlayan Boxer İsyanı sırasında II. Abdülhamid'den Müslümanların bu ayaklanmaya katılmalarını engellemesini istemiş; sultanın yanıtı olumsuz olunca Çin'e gönderilen Osmanlı heyetine Almanlar soğuk davranmışlardır.⁵⁵⁸ Bölgede çıkarları bulunan Avrupalıların bu tür engelleme girişimleri ve olumsuz bakış açılarına rağmen Osmanlı hükümetinin, Bombay, Batavya, Rangoon ve Kalküta gibi şehbenderliklerle Asya kıtasında belirgin bir haber alma ağına sahip olduğu söylenebilir.

Tüm bu istihbarat kaynaklarının dışında, 19. yüzyılda bilhassa askeri istihbaratın üretiminde sefaretlerde görevli ataşemiliterlerin önemli rolleri vardı. Örneğin 1904 Rus-Japon Savaşı öncesinde Japon ataşemiliterleri Rusya'da çeşitli haber alma gezilerine çıkmışlardı. Fukushima Yasumasa (1852-1919) adlı bir ataşemiliter 1893'te tüm Sibiryayı dolaşmış; Kaptan Hirose Takeo (1868-1904) ise daha 1897'de Sibiryaya geziler düzenleyerek bölgenin iletişim hatları ve yerel kuvvetleri hakkında istihbarat çalışmaları yapmıştı.⁵⁵⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda ise ataşemiliter profilini, Vaşington Sefareti Ataşemiliteri Binbaşı Aziz Bey'in bir görevinden izleyebiliyoruz. Binbaşı Aziz Bey, 1900'de İngiltere'nin Güney Afrika'daki Transvaal Savaşını izlemek üzere önce Paris'e, daha sonra Londra'ya gitmiştir. Aziz Bey Londra'ya vardığında Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa, Binbaşı Aziz Bey'in "işinin kolaylaştırılması" ricasını içeren bir mektup hazırlayarak Lord Salisbury'e göndermiştir. Ataşemiliterin misyonu konusunda

557 Göksoy, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Bölgesi ile İlişkileri," s. 37.

558 Kadir Sancak, "II. Abdülhamid'in Çin'deki Faaliyetlerinin Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Bağlamında Analizi," *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu, İç ve Dış Siyaset, Bildiriler*, Selanik, 2014, s. 301.

559 Alex Marshall, "Russian Intelligence during the Russo-Japanese War, 1904-1905," *Intelligence and National Security*, 22:5, Routledge, Londra, s. 683.

Foreign Office, Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa ve Paris Sefiri Münir Paşa arasında cereyan eden bir dizi yazışmanın ardından, gerekli harcırah ve “eşya-yı seferiye”yi alan Aziz Bey’in Transvaal’daki İngiliz ordugâhına ulaşması sağlanmıştır.⁵⁶⁰ Her ne kadar Aziz Bey’in misyonunun nasıl sonuçlandığına dair raporlar mevcut olmasa da, Osmanlı yönetiminin giriştiği bu kadar masraf ve diplomatik ilişkinin, savaş sahasından bilgi alma çabasının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Dış istihbarat konusunda değinilmesi gereken bir diğer konu, istihbaratın üretiminde sefaretlerin başlıca haber kaynaklarından biri olan hafıye memurlarının tayini meselesidir. Abdulhamit Kırmızı’nın da belirttiği gibi, II. Abdülhamid döneminde çeşitli devlet organlarında memurların tayin ve terfi gibi işlemlerini gerçekleştirmek üzere “İntihâb-ı Me’mûrîn Komisyonları” oluşturulmuştur.⁵⁶¹ Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tarafından sadarete arz edilen 1902 tarihli bir rapordan anlaşıldığına göre, yurtdışında görevlendirilecek hafıye memurlarının seçim ve tahsisat işlemleriyle de hariciye nezareti bünyesindeki “İntihâb-ı Me’mûrîn Hariciye Komisyonu” ilgilenmektedir. Raporda, Bulgaristan’ın Varna Kenti’ndeki komitelerin “harekât-ı hafıyyelerinin tahkik ve ta’kibi için” görevlendirilen hafıyelere ödenmesi gereken ücretlerin muvazenede karşılığı olmadığı ve işlemin İntihâb-ı Me’mûrîn Hariciye Komisyonuna tevdi edildiği kaydedilmiş; ayrıca “beş yüz kuruşla idare-i maslahat olunması” gerektiği Bulgaristan Komiserliğine bildirilmiştir.⁵⁶² Paris Sefiri Münir Paşa’nın Yıldız Sarayı’na arz edilen 1899 tarihli şu telgrafnamesi ise, sefirlerin hafıyeleri ne tür konularda kullandıkları ve istihbarat faaliyetleriyle tahsisat işlemleri arasındaki ilişki hakkında bir fikir verebilir:

Paris Sefâret-i Seniyyelerinden Şifre

Önümüzdeki Cuma günü İsviçre’de Cenevre şehrinde ‘Truşak’ nâm Ermeni fesâdiyesinden birtakım kesânın ictimâ’ıyla bazı tedârikât ve mukarrerâtına mümkün mertebe kesb-i itlâ’ olunmak

⁵⁶⁰ BOA, *BEO.*, 1443/108207, H. 18.10.1317 (M. 19.02.1900); BOA, *HR.SFR.*3., 486/18, M. 19.02.1900; BOA, *HR.SFR.*3., 492/21, M. 20.02.1900.

⁵⁶¹ Kırmızı, *Abdülhamid’in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, s. 3.

⁵⁶² BOA, A./MTZ.(04).. 80/27, H. 07.05.1320 (M. 12.08.1902).

üzere on beş lira kadar cüz'i bir meblâğ ihtiyârıyla burada elde bulunan mâhir hafıyye me'mûrlarından birinin oraya iğrâmı tensib ve fermân buyrulur ise derhâl icâbı icrâ kılınacağı arz olunur
26 Haziran 99 ve 14 Haziran 1315 / Münir⁵⁶³

Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın talebine benzer şekilde Vaşington Sefiri Mavroyeni Bey de (1886-1896), özellikle Amerika'daki Hınçak Ermeni komitelerinin faaliyetlerini takip için sık sık hariciye nezaretinden tahsisat isteyecektir:

Amerika'daki Hınçakistlerin reisi Karabetyan'ın muhârebâtına dest-res olunmak üzere sarf olunacak bin yüz iki küsur doların ve istihdâm edilecek bir hafıyye me'mûrunun masraf-ı şehrisi olan yüz yirmi bir doların tesviyesi husûsunda (...) ⁵⁶⁴

Örneklemlerden de görüldüğü üzere, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı dış istihbaratı imparatorluğun sefaret ve şehbenderlik ağı üzerine kurulmuştur. 19. yüzyıl siyasetinin doğası, nasıl iç idarede belirli bir merkezileşmeyi ve devlet idaresine merkezin daha açık müdahalesini getirmişse, aynı siyaset dış politikanın üretiminde de benzer bir sonucu doğurmuştur. Artık devlet, herhangi bir Avrupa ülkesinin parlamentosunda yapılan görüşmeleri ya da o gün kamuoyuna hâkim olan bir meseleyi büyük ölçüde sefaret ağı ve telgraf teknolojisi sayesinde aynı gün içinde öğrenebilmekte; gelen bilgiler doğrultusunda o ülkedeki sefir ya da temsilcisine nasıl adım atması gerektiği konusunda direktif verebilmektedir. Bu, 19. yüzyıl dünyasına ait bir yeniliktir ve haber alma kavramını, insanoğlu ve devletler için önceki yüzyıllardan daha pragmatik bir konuma yükseltmiştir. Nitekim Ortaylı'nın, "gazete ve süreli yayınların insanoğlunun hayatına girmesi"-ni⁵⁶⁵ 19. yüzyılın en önemli olayı olarak göstermesinin arka planında, haber ve bilgiye verilen öneme vurgu vardır. Diğer taraftan 1894'e ait bir örnek,

⁵⁶³ BOA, Y.PRK.EŞA., 32/66, M. 26.06.1899.

⁵⁶⁴ BOA, A.JMKT.MHM., 533/20, H. 08.04.1312 (M. 09.10.1894).

⁵⁶⁵ İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri Basını Üzerine Notlar," *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserler III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 290.

Paris Sefaretinin Fransa'nın sömürgelerindeki askerlerini daha süratli taşımak amacıyla imal ettiği araba, ambulans ve savaş gemisi benzeri araçlar hakkında bilgi elde etme çabası, bu alanda bir nevi teknoloji ve sınai istihbaratının gelişmeye başladığını göstermektedir.⁵⁶⁶ Bu ve verilebilecek benzer örnekler 19. yüzyılın sonlarında değişmeye devam eden dünya konjonktürü ile birlikte istihbarat türlerinde meydana gelen değişimi ortaya koymaktadır. Netice itibariyle II. Abdülhamid idaresindeki Osmanlı İmparatorluğu, dış politikada birçok sorunun yaşandığı ve imparatorluğun giderek Avrupa müdahalesine açık hale geldiği bir dönemde değişmekte olan dünyaya ayak uydurmaya çabalarken, Yasamee'nin eserinde birçok kez vurgu yaptığı bir kavram olarak topraklarını savunma refleksinin de (defence reflex) etkisiyle, diplomasi ve istihbaratı entegre etmeyi deneyerek ayakta kalmaya çalışacaktır.

⁵⁶⁶ BOA, BEO., 503/37654, H. 25.04.1312 (M. 26.10.1894).

İSTİHBARAT AĞININ “YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ”

“DÖNÜŞÜMÜ” ÖNCELEYEN GELİŞMELER VE II. MEŞRUTİYETİN İLANI

Umûr-ı siyâsiye ve adliyede hafiyelik hizmetinde istihdâm olunan kesânın birçok efâl-i nâ-maraziyyeye cür'etleri sevgili pâdisahımız efendimiz hazretlerince nazar-ı dikkate alınarak ba'dezin Kânûn-ı Esâsi mücibince Osmanlıların kâffesi hürriyet-i şahsiyelerine mâlik ve âharın hukûk-ı hürriyetine tecâvüz etmemekle mükellef olduklarından ve hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masûn bulunduğundan hafiyeliğin ilgâsı ve hafiye tahsisâtının kat'ını, polislerin kânûn ve nizâm dâiresinde ifâ-yı vazife etmeleri husûsunu emr-i fermân buyurmak gibi zât-ı akdes-i şâhânelerine hâs bir büyüklük eseri daha ibraz buyurmuşlardır. Tab'a-i sâdıkaları hakkında yeni bir lûtf-ı âlî olan bu emr-i hûmâyun makâm-ı âidinden bil'umûm vilâyet ve elviye-i gayr-ı mülhakaya bâ-telgraf tebliğ edilmiştir.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde etkili olan ve çoğunlukla Abdülhamid yönetiminin mutlakîyet araçları arasında sayılan, fakat geniş cepheden bakıldığında devlet idaresinin parçalarından biri haline geldiği anlaşılan istihbarat sistemi, Abdülhamid döneminin sonuna yaklaşıldığında siyasi gelişmelerin etkisiyle ve rejime paralel olarak dönüşüme uğrayacaktır. Findley'in “Hamidiye Sistemi”² olarak adlandırdığı düzenin bir parçası olan ve istihbarat da dahil olmak üzere mutlakîyet yönetimi ekseninde kullanılan araçlar, II. Meşrutîyet ari-fesine gelindiğinde tıpkı bu araçları kullanan insanlar gibi yaşlanmış/eskimişti. Takriben 1880'lerden itibaren oluşmaya başlayan ve Georgeon'un

1 Karabekir, “Hafiyeliğin lağvı hakkında 26 Temmuz Pazar tarihli gazetelerin haberleri,” *İttihat ve Terakki Cemiyeti* 1896-1909, s. 337-338.

2 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli* (1789-1922), s. 340.

1890'ların ortalarında tamamen oturduğunu belirttiği Yıldız Sarayı merkezli bu sistemi ayakta tutan kişilerin görev sürelerine bakıldığında, sistemin artık yavaş yavaş bir dönüşüme doğru ilerleyeceği sezilebilir.³ Öyle ki 1908 arifesine gelindiğinde, Abdülhamid dönemi boyunca Osmanlı iç haber akışını yöneten/organize eden dahiliye nezareti, 1895'ten beri Mehmed Memduh Paşa'nın yönetimindedir. Aynı şekilde, istihbarat sisteminde hayli etkin rol aldıkları anlaşılan Zaptiye Nazırı Ahmed Şefik Paşa 1896'dan, Serasker Rıza Paşa 1890'dan, Posta ve Telgraf Nazırı Hüseyin Hasib Efendi de 1895'ten beri görevdedirler.⁴ Bu yöneticilere, Yıldız Sarayı'nın haber alma/verme işlerini yöneten başmabeynci (Hacı Ali Paşa/1891-1908) ya da başkâtip (Tahsin Paşa/1894-1908) gibi görevliler de eklenince, II. Abdülhamid'in kabine ve kurenâsının hayli uzun zamandır görevde oldukları görülmektedir. Öte yandan Lévy'nin açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi 1908 arifesine gelindiğinde, emniyet hizmetleri ve asayiş yapılarının yeni bir teşkilatlanmaya ihtiyaç duyduğu görülmüyordu.⁵ Bununla birlikte Lévy'nin de savunduğu Abdülhamid döneminin sonlarında kolluk kuvvetlerinin ve genel olarak "hafiyelik" adı verilen istihbarat sisteminin pek sevilmediği tezinin doğruluğu göz önünde bulundurulursa, sistemin neden bir dönüşüme doğru ilerlediği daha iyi anlaşılabilir. Esasında Abdülhamid döneminin sonunda Osmanlı insanına hâkim olan düşünce, devrin mutlakîyet yönetimiyle hafiyelik sistemi arasında sıkı bir bağın olduğuydu. Bu düşünceyi, birçok kayıttan izleyebilmek mümkündür. Örneğin II. Meşrutiyetin ilk günlerinde, II. Abdülhamid'in zaptiye nazırlığına Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey'i ataması üzerine, *Servet-i Fünun*'da Operatör Cemil [Topuzlu] Paşa'nın kaleme aldığı şu pasaj söz konusu düşüncenin izlerini taşır:

(...) İrâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi ile hafiyelerin dağıldığı ve hafiyeliğin ortadan kaldırıldığı ilan olunduğu hâlde en mez-mûm hafiyelerden ve en namussuz memurlardan olmak üzere tanınmış olan Beyoğlu mutasarrıfının Zabtiye Nezaretine tayini

3 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 426.

4 Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, s. 11-12.

5 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 218-219.

esbâbını bir türlü anlayamadım. Cerideniz vasıtasıyla istizah ediyorum.⁶

Tıpkı Cemil Paşa gibi çok sayıda Osmanlı aydınının kafasında Abdülhamid mutlakıyetiyle, “devr-i sâbık”ın hafiyelik sistemi birbirinin tamamlayıcısıydı. Fakat bu aydınların Abdülhamid dönemi devlet sisteminin bir parçası olan istihbarat ve haber alma mekanizmasından çok, ihbar ve jüenalçılık üzerine inşa edilen “kontrolsüz istihbarat sistemi”ni eleştirdikleri özellikle belirtilmelidir. Nitekim meşrutiyetin ilanının ardından 1908’in ilk meclis oturumlarında istihbarat, polis ve denetim sistemi öncelikli tartışılan konular arasında yer almıştır.⁷ Emniyet ve adaletin temin edilmesi, asayişin tüm Osmanlı vilayetlerinde tesisi ve resmen dile getirilmese de “Abdülhamid sistemi”nde köklü reforma gidilmesi, meşrutiyet idaresinin gündemindedir. Hatta Ağustos 1908’de padişah tarafından Sadrazam Said Paşa’ya hitaben yayınlanan bir hatt-ı hümayun, aslında denetim sistemini düzene koymak amacıyla maddeleştirildiği anlaşılan polislerce ve mahkemelerce uygulanması gereken prosedürlere, memurların resmi emir komuta zincirine bağlı kalmalarının gerekliliğine ve bireylerin güvenliğine ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Hafiyelik ve muhbir sisteminin kaldırıldığını ilan eden irade-i seniyyenin dışında, sonraki aylarda da devam eden düzenlemeler esas itibarıyla Findley’in ifade ettiği gibi “Hamidiye rejiminin bir mekanizmasını [istihbarat mekanizmasını] işlemez hale” getiriyordu.⁸

Abdülhamid döneminin sıkı sansürünün ardından, bu konuları tartışma imkânı veren ve istihbarat sistemini dönüşüme uğratan meşrutiyet idaresinin tesisine giden süreç burada kısaca ele alınmalıdır. Bilindiği gibi Abdülhamid mutlakıyetinin sonunu getirecek olan olaylar iki aşamada gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Temmuz 1908’de meşrutiyetin ilan edilmesi ve 1876 anayasasının yeniden uygulanarak yönetim şeklinin meşrutî monarşîye dönüşmesidir. Bu aşamada imparatorlukta hafiyelik faaliyetleri

6 *Operatör Cemil Paşa Hatıraları, Canlı Tarihler VIII*, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul, 1945, s. 56; Yücel Aktar, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, Gündoğan Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 119-120.

7 Lévy, *Osmanlı İstanbulu’nda Asayiş (1879-1909)*, s. 219.

8 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, s. 340-341-342.

yasaklanmış ve Abdülhamid mutlakîyetinin sansür gibi birçok aracı uygulamadan kaldırılmıştır. İkinci aşama ise Nisan 1909'da gerçekleşen 31 Mart Vakası sonrası Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Yıldız Sarayı'nın yağmalanarak "Abdülhamid sistemi"nin izlerinin silinmesidir.⁹ Tüm bu sürecin fitilini, Resneli Niyazi Bey'in Temmuz 1908'de iki yüz kişilik bir kuvvetle başlattığı hareket ateşleyecektir. Meşrutîyetin ilanı için tetikleyici bir olay olarak yorumlanan Resneli Niyazi Bey'in bu hareketi de, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1908 başlarında dış politikadaki durumuyla ilişkilendirilir.¹⁰ Nitekim Feroz Ahmad ve Sina Akşin gibi birçok tarihçi, 1908 İhtilali'ne giden sürecin başlamasında, Reval mülakatının bir dönüm noktası teşkil ettiğini kaydetmektedirler.¹¹

1908'in ilk aylarında başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri imparatorluk üzerindeki baskılarını artırmışlardır. Avusturya-Macaristan Osmanlı hükûmetine bir adalet reformu tararısı sunmuş, İngiltere ise Vilayet-i Selase'de uluslararası jandarma kuvvetinin yetkilerini genişletecek tedbirler geliştirmiştir. Tabii Makedonya'da yıllardır komitecilerle çatışma halinde olan çoğunluğu İttihat ve Terakkiye bağlı subaylar, özellikle yabancı jandarmanın güçlenmesiyle sonuçlanacak bu süreçten bir hayli rahatsız olmuşlardır. Georgeon'un tespitlerine bakılırsa II. Abdülhamid, Makedonya'da komiteci ve İttihat Terakki mensupları arasında kıpırdanmalar olduğunu, bu unsurların Selanik'teki mason localarından da yardım alarak bir devrim hareketine girişeceklerini 1908'in Haziran başlarında Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa aracılığıyla haber almıştır. Bu süreçte Abdülhamid yönetiminin bölgedeki haber kaynaklarına suikast girişimlerinde bulunulması hayli dikkat çekicidir. Örneğin Yıldız Sarayı'na sürekli şekilde istihbarat sağlayan Selanik garnizon komutanı Nazım Bey, 11 Haziran 1908'de bir suikast girişimiyle yaralanmıştır. Bu ilk suikast girişimi sonrasında İttihat ve Terakki bölgede Abdülhamid'in yönetici/subaylarını hedef alarak Georgeon'un deyimiyle "rejimi devirme stratejisinin yeni bir evresine"

9 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babiâli (1789-1922)*, s. 340-341.

10 Genel olarak 1908 II. Meşrutîyete giden süreci değerlendiren bir çalışma için bkz. Cenk Reyhan, "Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve," *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C. 1, S. 2, 2008, s. 134.

11 Bkz. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Nuran Yavuz (Çev.), Kaynak Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2013, s. 10-17.

geçmiştir.¹² Diğer taraftan Reval'de (günümüzde Estonya başkenti Talinn) İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikolay arasında gerçekleştirilen görüşme, Osmanlı kamuoyunca iki devletin Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını aralarında paylaşıp Makedonya sorununu çözme kararı aldıkları şeklinde yorumlanmıştır. Makedonya'daki İttihat ve Terakki mensupları da aynı düşünceye sahip olunca, bu gelişmelerden Abdülhamid mutlakiyetini sorumlu tutan bazı subaylar arasında hareketlilik başlayacaktır.

11 Haziran suikasti sonucunda yaralanan Nazım Bey, İstanbul'a ulaştığında bölgedeki gelişmeler hakkında padişahı bilgilendirir. Osmanlı yönetimi sonraki günlerde, sözde Üçüncü Ordunun teçhizat depolarını teftiş etmek, aslında ise cemiyetlerin faaliyetleri konusunda bilgi edinmek amacıyla Selanik'e Mahir Paşa'nın başkanlığında, bir heyet yollar. Bu tür resmi heyetlerin dışında, Osmanlı yönetimine çalışan hafiyeler Niyazi Bey grubuna sızmayı başarırlar: Manastır'daki ordu birliklerinin alay müftüsü bir hafiyedir ve Niyazi Bey'in liderliğinde gizli çalışmalar yapan gruba katılmayı başarmıştır. Fakat tıpkı Nazım Bey gibi, yönetime bilgi sağlayan alay müftüsü de İstanbul'a gitmek üzereyken vurularak ağır yaralanır. Alay müftüsünün aralarına karıştığını farketmesi üzerine, zaten Abdülhamid'in haber alma sisteminin Makedonya'daki etkinliğini bilen Niyazi Bey bir an önce harekete geçme kararı alır.¹³

3 Temmuz 1908 Cuma günü Resne Tabur Komutanı Kolağası Niyazi Bey'in kentin cephaneliğini basıp silah ve mühimmat aldıktan sonra Ohri'de dağa çıktığı haberi alınır. Ertesi gün Manastır Vilayeti'nden İstanbul'a çekilen şifrede, Resneli Niyazi Bey'in ahaliden bazılarını silahlandırıp polis komiseri ve belediye reisini darp ettikten sonra firar ettiği, yakalanması için peşinden müfrezeler sevk edildiği dahiliye nezaretine iletilir.¹⁴ Daha sonra hükümete gönderilen raporlarda ise Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, Maliye Müfettişi Tahsin Efendi ve Polis Komiseri Tahir Bey'in Niyazi Bey ile birlikte firar ettikleri bildirilir.¹⁵ Niyazi Bey sonraki günlerde Yıldız Sarayı'na çektiği telgrafla Kanun-ı Esasinin tekrar yürürlüğe girmesini ve

12 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 546-547.

13 Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, s. 18-19.

14 BOA, *DH.ŞFR.*, 401/105, R. 21.04.1324 (M. 04.07.1908).

15 Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, s. 20.

meşrutî sistemin ilan edilmesini isteyecektir.¹⁶ Niyazi Bey'in dağa çıktığı haberi İstanbul'a ulaşınca, II. Abdülhamid ilk olarak bölgede neler olup bittiği konusunda istihbarat almaya çalışır. Bu amaçla sultan, mülki idareciler, fırka kumandanlıkları ve bölgede görevli hafiye memurlarından aldığı telgraflar dışında, bölgeye soruşturma komisyonları gönderir. Diğer taraftan Yıldız Sarayı, Metroviçe'de bulunan Şemsi Paşa'ya hareket hakkında bilgi vererek, Makedonya'daki son gelişmeleri tahkik etmek ve isyan hareketini derhal bastırmak üzere Manastır'a hareket etmesini emreder. Fakat hareketi sonlandırmak için 7 Temmuz 1908'de Manastır'a ulaşan Şemsi Paşa, burada İttihat ve Terakki mensubu Teğmen Atıf Bey tarafından öldürülür ve yaşanan diğer çatışmalardan sonra Manastır Valisi Hıfzı Paşa Rumeli'deki olumsuz gelişmeleri Osmanlı hükûmetine bildirmek zorunda kalır. Hıfzı Paşa'nın 18 Temmuz tarihli telgrafından bir gün sonra, bu kez Debre Mutasarrıfı Hüsnü Bey suikasta uğrayarak yaşamını yitirir. Rumeli'deki bu olaylardan sonra II. Abdülhamid 22 Temmuz'da Sadrazam Ferid Paşa ile Serasker Rıza Paşa'nın istifalarını kabul ederek, kabinenin değişeceği mesajını verir. Ertesi gün (23 Temmuz 1908) Manastır'da meşrutiyet idaresine geçildiği İstanbul'a bildirilir; 24 Temmuz 1908'de de İstanbul'da ve tüm Osmanlı vilayetlerinde Kanun-ı Esasinin yürürlüğe konduğu ilan edilir.¹⁷

Meşrutiyetin ilanının ardından tüm ülkede kutlamalar devam ederken, 25 Temmuz 1908 günü umum vilayet, komiserlik, müfettişlik ve temsilciliklere hafiyelik faaliyetlerinin yasaklandığı, hafiyeliğin ilga edildiği, hafiyelik muhassasatının kesildiği ve bundan sonra Babiâli ile muhabere edilmesi gerektiği yönünde emir gönderilir.¹⁸ Bu emri havi tahrirat vilayet ve kaza merkezlerinde ahaliye okunur ve hafiyelik faaliyetlerinin yasaklandığı bütün halka duyurulur.¹⁹ 25 Temmuz 1908 tarihi bu bakımdan, aşağıda ele alınacağı üzere "Yıldız merkezîyet idaresi"nin sonu olarak yorumlanır. Ağustos başında bazı vilayetlerdeki vali değişikliklerinden sonra, II. Abdülhamid'in uzun yıllar birlikte çalıştığı Babiâli ricali tebdil edilmeye başlanır, araların-

16 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 548.

17 Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, s. 10-11; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 548-549.

18 BOA, *BEO.*, 3362/252132, H. 25.06.1326 (M. 25.07.1908).

19 Örneğin BOA, *BEO.*, 193/19201, 25.06.1326 (M. 25.07.1908).

da Serasker Rıza Paşa, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa ve Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın da bulunduğu bazı devlet adanları harbiye nezaretinde tevkif edilir.²⁰ 5 Ağustos'ta Kâmil Paşa kabinesi kurularak meşrutiyet hükümeti şekillenmeye başlar; aralarında Talat ve Cavid beylerin de bulunduğu İttihat ve Terakki heyeti ise ağustos ayının ilk günlerinde Selanik'ten ayrılarak İstanbul'a ulaşır. Georgeon'un deymiyle artık II. Abdülhamid'in mutlakiyet devri sona ermiş ve "Jön Türklerle bir arada yaşama" devri başlamıştır.²¹

HAFİYELİĞİN LAĞVI YA DA "YILDIZ MERKEZİYET İDARESİ" NİN SONU

Osmanlı tahtına geçtiği andan itibaren birçok sorunla boğuşmaya başlayan, iktidarı boyunca da savaş, ayaklanma, işgal, tehdit, suikast ve daha sıralanabilecek birçok tehlikeyle karşı karşıya kalmış olan II. Abdülhamid, 1908'e geldiğinde Avrupa'daki bazı çağdaşları gibi yaşlı bir imparatorluğun başındadır. Abdülhamid bu bakımdan Avusturya-Macaristan İmparatoru François Joseph (1848-1916) ve İngiltere Kraliçesi Victoria (1837-1901) ile birlikte, 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda Avrupa'nın en uzun saltanat sürmüş hükümdarları arasındadır. Bununla birlikte 1908'deki meşrutiyet deneyimi Osmanlı İmparatorluğu için bir ilk olmadığı gibi, dünyada da hemen hemen aynı dönemde yönetim biçimi olarak meşrutiyeti kabul eden ülkeler olmuştur. 1905'te Rusya,²² 1906'da da İran²³ meşrutiyet konusunda Osmanlı İmparatorluğu ile benzer süreçlerden geçmiştir. Hükümdarlarının taht süreleri ve yönetim biçimlerinden ziyade, bu ülkelerin belki de en önemli ortak özellikleri denetim mekanizmasını ve istihbarat sistemini yönetim biçimlerine entegre edebilme başarılarıdır. Nitekim söz konusu dönemde kendine özgü haber alma sistemlerine sahip olan ülkelerin, bu entegrasyon sürecini başarma ölçüsünde "merkeziyet idaresi"ni korudukları vakıadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyetin ilanıyla birlikte yeni bir siyasi süreç başlamıştır. Bu siyasi süreç sadece yönetim biçiminde meydana gelen değişimle ilgili değildir; arka planda otuz üç yıllık bir iktidar ve bu

20 Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, s. 11; Karabekir, *a.g.e.*, s. 407.

21 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 552-559.

22 Bu konuda bkz. Hasip Saygılı, 1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

23 Bkz. Kaan Dilek, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri," *Akademik Ortadoğu*, C. 2, S. 1, İstanbul, 2006, s. 46-68.

iktidarın izlerini tüm gücüyle silmeye çalışan bir otorite vardır. Nitekim II. Meşrutiyetin ilk günlerinden itibaren, mutlakiyet dönemi istihbarat sisteminin izlerinin silinmesi için yoğun bir çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde hazırlanan mazbatalar, vilayet, sefaret ve komiserliklere çekilen duyuru niteliğindeki telgrafnameler ve tüm bunları onaylayan irade-i seniyyeler incelendiğinde, özellikle “hafiyeliğin kaldırıldığı” vurgusunun hemen her muhabere kaydında yer aldığı görülmektedir. Mesela 29 Temmuz tarihli Meclis-i Vükela toplantısı sonrası Sadrazam Said Paşa tarafından dahiliye nezaretine ve diğer devlet dairelerine gönderilen tahriratta, Kanun-ı Esasinin ilanıya hafiyeliğin ve sansürün lağvı üzerine vilayetlerin hafiye tahsisatının ilga olunduğu, boğazlara gelecek gemilerde sıhhiye muayenesi için görevli istimbotlardaki rüsûmât ve zaptiye nezareti memurlarına gerek kalmadığı ve limanların hafiye ve iskele komisyonları tahsisatının kesildiği bildirilecektir.²⁴ Aslında daha Meclis-i Vükela toplantısı yapılmadan evvel, Kanun-ı Esasinin ilanının hemen ertesi günü (25 Temmuz 1908), Rumeli Vilayetleri Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa’ya çekilen bir telgrafname, Meclis-i Vükela’da alınacak kararları az çok ortaya koyacaktır. Bu telgrafname, Abdülhamid yönetiminin Rumeli’de İttihat ve Terakkinin başlattığı hareket sonrası ortaya çıkan “asayişsizlik”ten duyduğu kaygıyı yansıtır şekilde, “hafiyeliğin kaldırıldığı”nı ilan eden ilk kayıt niteliğindedir:

Rûmeli Vilâyât-ı Selâsesi Müfettişliğine

Meclis-i Meb’usân’ın ictimâa da’veti makrûn-ı müsâade-i seniyye-i hazret-i pâdişahî olmasından dolayı Atabe-i Ulyâ-i Şehriyârî[ye] vâsîta-i Sadâret’le takdîm kılınmak üzere Selânik’deki Cemiyet nâmına gelen arıza-i telgrafiyede mücrîmîn-i siyâsiye hakkında i’lân-ı afv-ı umûmî buyrulması ve hafiyeye me’mûrlarının kaldırılması temennî ve istid’â kılınmış olup min-ba’d harekât-ı muzırrada bulunmamak şartıyla ve erbâb-ı cinâyâtın istisnâsıyla politika mücrîmini haklarında afv-ı umûmî i’lânına ve vesâit-i tahkîkât-ı hafiyeye ahîren yapılmış olan nizâmnâmede ta’yîn olunmasıyla onun hâricinde ahvâl vukûa gelmemesi emr-i tabîi bulunduğundan burasının dahî taraf-ı düs-

24 Örneğin bkz. BOA, *DH.MKT.*, 1273/59, H. 03.07.1326 (M. 01.08.1908).

türilerine iş'arına bi'l-istizân irâde-i ma'delet-i ifâde-i hazret-i Hilâfet-penâhi şeref-müteallik buyrulmuş ve Dâhiliye Nezâreti'ne de ma'lûmât verilmiş olmakla hükm-i celil-i irâde-i seniyye-i mülûkâneye tevfiân i'lân-ı keyfiyet olunması tebliğ kılınır.²⁵

Rumeli Vilayetleri Müfettişliğine çekilen bu telgrafnamede de görüldüğü gibi, Selanik'ten İstanbul'a İttihat ve Terakki Cemiyeti adına çekilen telgrafnamelere atfen, hafiyeliğin kaldırılacağı ve siyasi suçlular (mücrim-in siyasiye) hakkında genel af ilan edileceği Rumeli vilayetlerine tebliğ edilmiştir. Sonraki günlerde yayınlanacak Meclis-i Vükela mazbatasında hafiyeliğin kaldırıldığı tescil edilmekle birlikte, sadece 'mücrim-in siyasiye'nin aff-ı umumi kapsamında olduğu ve bu affın örneğin cinayet suçları işlemiş mahkûmları kapsamadığı ilan edilmiştir.²⁶ 29 Temmuz 1908 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası, hafiyeliğin kaldırıldığını ilan eden ve yeni dönemde, Abdülhamid'in iktidar araçları olarak görülen unsurları devre dışı bırakarak Meclis-i Umuminin yönetimde etkin olacağını bildiren önemli bir belgedir. Mazbataya göre hafiyelik ilga olunacak, hafiyelerin yerine zorunlu istihbarat hizmetleri için "serâir-i zâbıtaya vâsıta olacak memurlar" istihdam edilecek ve ayrıca gözetleme işleri namusa dokunulmayacak şekilde, kimseye hissettirmeden ve diğer devletlerdeki usul dairesinde memurlar atanarak yerine getirilecektir. Özellikle bu tespitleriyle Meclis-i Vükela mazbatası, II. Abdülhamid'in istihbarat sisteminin dönüşümünü ortaya koyan en önemli belge olarak kayda değerdir:

Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ mazbatası sûreti

Te'kiden ihsân buyrulan Kânûn-ı Esâsi ve afv-ı umûmî ve intihâb-ı meb'usân kararı muvaffâkıyet-i bâhire-i cenâb-ı Hilâfet-penâhileri eser-i mahzî olmak üzere ale'l-husûs Rûmel-i Vilâyât-ı Selâsesi'nde hüsn-i tesîr hâsıl ederek sükûn-u âsâyîş başlamış ve (...) Rûmeli kıt'âsının her tarafından gelen telgraflara nazaran sunûf-ı askeriye

25 BOA, BEO., 3362/252132, H. 25.06.1326 (M. 25.07.1908).

26 BOA, İ.HUS., 168/1326/c-78, H. 29.06.1326 (M. 29.07.1908). Ağustos başında çıkan yeni irade-i seniyyelerle genel affın kapsamı genişletilmiş ve cezasının üçte birini çekmiş olanların ya da on beş yılını tamamlamış mahkûmların tahliye edilmesi kabul edilmiştir; Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş* (1879-1909), s. 220.

ve her sınıf tebaa müttehid olup bu dahi saltanat-ı seniyye ile millet beyninde ilkâ-yı sû'-i tefehhüme sebep olan hafıyyelerin kaldırılması ibâresiyle ta'rif edilmekde olduğu ve vâkıâ her devletde serâir-i umûr-ı tefahhûz için me'mûrin-i mahsûsa var ise de bunların sıfât-ı tâmmе-i istikâmetle ittisâfları mültezem olmakla beraber lede'l-icâb bir şahıs hakkında vazife-i tarassud nâmusâ dokunulmayacak ve hiçbir kimseye ma'lûm olmayacak ve hattâ ta'kib olunan kimseye hiss-i muakkabiyet verilmeyecek sûrette cereyân eylemekde bulunduğuna binâen sâir devletlerde mer'i usûl dâiresinde serâir-i zâbitaya vâsita olacak me'mûrlar istihdâm olunmak ve kânûnen salâhiyeti olmayan hiçbir dâire ve şahıs buna tavassut etmemek üzere hafıyyeliğin ilgâ olunduğu matbûâtın 'Tebligât-ı Resmiye kısmında i'lân ile vilâyâta ve Şehremânetine ve kâffe-i devâire ona göre tebligât icrâsı müttehiden tezekkür ve tensib kılınmakla muvâfık-ı irâde-i seniyye-i mülûkâneleri olduğu hâlde ol vechile icâbı icrâ kılınacağı muhât-ı ilm-i âlî buyruldukda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir. ı Receb Sene 1326 / 16 Temmuz Sene 1324.²⁷

27 BOA, BEO., 3366/252448, H. 29.06.1326 (M. 29.07.1908); Mazbatanın tam metni şu şekildedir: "Meclis-i Mahsûs-ı Vükela mazbatası sûreti / Te'kidin ihşân buyrulan Kânûn-ı Esâsî ve afv-ı umûmî ve intihâb-ı mebl'usân kararı muvaffakiyet-i bâhire-i cenâb-ı Hilâfet-penâhileri eser-i mahzû olmak üzere ale'l-husûs Rûmel-i Vilâyât-ı Selâsesi'nde hüsn-i tesir hâsıl ederek sükûn-u âşâyış başlanmış ve çetelerin mahalleri hükûmetlerine teslim-i silâh ile takım takım memleketlerine avdetleri dahi dâhilen hâricen nazar-ı memnûniyetle görülecek ahvâlden bulunmuş olup ba'demâ yapılacak şey metâlib-i meşrûa-i tebaanın is'âfiyla saltanat-ı seniyyenin ve Devlet-i Aliyyelerinin saâdet-i hâl-i memleket esbâbına çalışmak azm-i kat'isinde olduğunu isbâta masrûf olmak lâzım gelir ve bunu Vilâyât-ı Selâse Müfettişî Hüseyin Hilmi Paşa'dan bugün alınıp manzûr-ı hakâyık-mevfûr-ı hazret-i Hilâfet-penâhi olmak için leffen takdim kılınan telgraftâmenin muhteviyâtı dahi te'yid eder. Erkân-ı Cemiyet'den münâsiblerinin Dersâadet'e i'zâmyla arzû olunacak izâhâtın onlardan dahi ahzı hakkında Müfettiş-i müşârûn-ileyhin vâkı' olan ihtârına müsâadede mahzûr olmayıp bilâkis bunda te'yid-i esbâb-ı emniyet kâidesi melhûz olmakla münâsib gördüğü dört beş kişi irsâl eylemesi için müşârûn-ileyhe cevâb yazılması ve bir de İttihâd Terakkî Cemiyeti nâmina taraf-ı Meşâih'den bugünkü meclis-i âcizânemize irâe olunan telgraftâmenin hâvî olduğu matlabda Rûmeli kıt'âsının her tarafından gelen telgraflara nazarın sunûf-ı askeriye ve her sınıf tebaa müttehid olup bu dahi saltanat-ı seniyye ile millet beyninde ilkâ-yı sû'-i tefehhüme sebep olan hafıyyelerin kaldırılması ibâresiyle ta'rif edilmekde olduğu ve vâkıâ her devletde serâir-i umûr-ı tefahhûz için me'mûrin-i mahsûsa var ise de bunların sıfât-ı tâmmе-i istikâmetle ittisâfları mültezem olmakla beraber lede'l-icâb bir şahıs hakkında vazife-i tarassud nâmusâ dokunulmayacak ve hiçbir kimseye ma'lûm olmayacak ve hattâ ta'kib olunan kimseye hiss-i muakkabiyet verilmeyecek sûrette cereyân eylemekde bulunduğuna binâen sâir devletlerde mer'i usûl dâiresinde serâir-i zâbitaya vâsita olacak me'mûrlar istihdâm olunmak ve kânûnen salâhiyeti olmayan

Hafiyeliğin kaldırıldığı ve tahsisatının sonlandırıldığı, tıpkı vilayetlere bildirildiği gibi dış temsilciliklere de hariciye nezareti kanalıyla iletilir. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa bu amaçla hazırladığı tahriratta, hafiyeliğin kaldırılması sebebiyle “bazı sefârât-ı seniyye ve şehbenderliklere i'tâ olunmakda olan hafiyeye tahsisâtının i'tâsına mahal kalmamış” olduğunu ve rûsûmât emaneti, Bank-ı Osmani ve tüm sefaretlere bu durumun haber verildiğini sadarete bildirir.²⁸ Önemli işler takip ettikleri bilinen sefaretlerin hafiyeye tahsisatının kesilmesinin, bilhassa sonraki yıllarda imparatorluk için birçok problem ortaya çıkaracağı meşrutiyet havasının iyimserliğiyle pek anlaşılmamış gibi görünmektedir. Birden bire alınan bu karar sonrası, imparatorluğun dış haber alma ihtiyacının önemli oranda arttığı ve haber almakta zorlandığı kayıtlara da yansımıştır. Nitekim II. Meşrutiyetin ilanın hemen ertesinde, 5 Ekim 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Girit'in Yunanistan'a katılması ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı ile bu gelişmelerin haber alınamaması, Osmanlı kamuoyunda eleştirilen konuların başında gelmiştir.²⁹ Bunun dışında, örneğin Sofya Komiserliğinde görevli “Almanof Biraderler” örneğinde olduğu gibi, yurtdışında görevli ve istihbarat işlerinde istihdam edilen çok sayıda görevli açıkta kalmış, bu görevlilerin bir kısmı yeni sisteme dahil edilseler bile bulundukları ülkelerde istenmeyen adam (persona non grata) ilan edilmişlerdir.³⁰ Bu da,

hiçbir dâire ve şahıs buna tavassut etmemek üzere hafiyeliğin ilgâ olunduğu matbûâtın ‘Tebligât-ı Resmîye kısmında i'lân ile vilâyâta ve Şehremânetine ve kâffe-i devâire ona göre tebligât icrâsı müttehid tezekkür ve tensib kılınmakla muvâfık-ı irâde-i seniyye-i mülûkâneleri olduğu hâlide ol vechile icâbı icrâ kılınacağı, muhât-ı ilm-i âli buyruldukda ve kâtib-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir. 1 Receb Sene 1326 / 16 Temmuz Sene 1324.”

28 “Huzûr-ı Sâmi-i Hazret-i Sadâret-penâhiye

Ma'rûz-ı çâker-i kemineridir

Kânûn-ı Esâsî'nin i'lânı ve hafiyeliğin ve muhassasâtının ilgâsı hasebiyle bazı sefârât-ı seniyye ve şehbenderliklere i'tâ olunmakda olan hafiyeye tahsisâtının i'tâsına mahal kalmamış olduğundan lef-fen takdim kılınan iki kit'a pusulada muharrer muhassasâhın Temmûz'un on birinden itibaren kat'î Rûsûmât Emânet-i Celilesi'yle Bank-ı Osmani İdâresi'ne tebliğ kılınmış ve iktizâ eden sefârât-ı seniyye ve şehbenderliklerle Bulgaristan Komiserliği'ne ma'lûmât verilmiş olmakla arz-ı ma'lûmâta ibtidâ olundu emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir 12 Receb Sene 326 ve 27 Temmûz Sene 324 / Hâriciye Nâzır Tevfik;” BOA, BEO., 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).

29 Lévy, *Osmanlı İstanbul'unda Asayiş (1879-1909)*, s. 234; BOA, Y.PRK.TKM., 51/54, H. 22.12.1326 (M. 15.01.1909).

30 “Dâhiliye Nezâreti Celilesi'ne

Hülâsa: İstihbârât işlerinde müstahdem iken açıkta kalan Almanof Birâderlere bin beşer yüz kuruş mükâfât-ı nakdiyye i'tâsına dâir.

sefaret ve komiserliklerin hafife tahsisatının kesilmesi sonrası imparatorluğun karşılaştığı bir başka zorluk olarak göze çarpmaktadır.

Eski rejimin uygulamalarını ortadan kaldırmak ve başta hafiyelik/polislik olmak üzere, Abdülhamid'in mutlakiyet araçlarını etkisiz kılmak için, sadece hafiyeliğin kaldırılması ve tahsisatının kesilmesi yeterli görülmemiştir. Bu dönemde, istihbaratın dönüşümü bakımından değinilmesi gereken gelişmelerinden biri de tensikat uygulamasıdır. Özellikle üst bürokrasiyi hedef alan ve en uygun ifadeyle “yeniden yapılanma (tensikat)” adı verilerek girilen bir dizi tedbir devreye sokulmuştur. Findley'in ifadesi bu anlamda oldukça açıklayıcıdır; nitekim ona göre tensikat politikasının asıl amacı, “hafiyelerin ve saray bendelerinin saf dışı bırakılması”dır.³¹ Gerçekten de Kanun-ı Esasinin ilanıyla birlikte Abdülhamid dönemi üst bürokrasisinden işe başlanarak bir tasfiye sürecine girilir. Başkâtîp Tahsin Paşa, Başmabeynci Ragıp Paşa, Şeyh Ebulhüda, Serasker Rıza Paşa, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, Tophane Müşiri Zeki Paşa ve Şehremini Reşid Paşa gibi isimler harbiye nezaretinde tevkif olunan bendegân ve üst düzey bürokratlar arasındadır.³² II. Abdülhamid döneminde muhaliflerin hapsedildiği bir hapishane olarak ünlenen Bekir Ağa Bölüğü, bu kez meşrutiyet yönetimini elinde tutan İttihat ve Terakki muhaliflerinin ve Abdülhamid dönemi devlet adamlarının hapsedildiği bir yer haline gelecektir. Bununla birlikte Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Holo Paşa gibi yurtdışına kaçmayı başaran ya da Serhafiye Fehim Paşa gibi sürgündeyken öldürülen bendegân da vardır. Bunlardan Serhafiye Fehim Paşa'nın ölüm haberi, meşrutiyetle birlikte ortaya çıkan Abdülhamid'in hafiyelik sistemi-

Mukaddemâ Sefâret-i Seniyye'nin Sofya Komiserliği refâkatinde istihdâm olunarak menâfi-i Os-mâniyye'ye hizmet ettikleri için Bulgaristan'da hapse mahkûm edildiklerinden nâşi hükûmet-i seniyye-nin istihbârât dâiresindeki hizmetlerine me'zûniyet verilmediği için sefil kaldıkları beyânıyla Almanof Birâderler tarafından takdim olup irsâl buyrulan 7 Temmuz 326 târihli arzuhâl üzerine İstihbârât Mü-diriyetinden yazılan derkenarda Sofya Sefâret-i Seniyyesi'nden vukû'bulan tavsiye üzerine istihbârât me'mûrluklarına ta'yin olunabilecekleri (...) fakat mûmâileyhin adem-i vukûfları hasebiyle faâliyet ve gayretlerine rağmen hizmetlerinden istifade mümkün olmadığı için (...) ve sefil ve perişân kalmaları da muvâfık-ı adâlet olmayacağı için münâsib mikdâr mukâfât-ı nakdiyye ile tesdidleri lüzûmu dermeyân olunmuştur (...) 2 Ağustos Sene 326/Emniyet-i Umûmiye Müdürü,” BOA, *DH.MUİ.*, 124/19, H. 17.08.1328 (M. 24.08.1910).

31 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babîlî (1789-1922)*, s. 340-343.

32 Karabekir, *a.g.e.* s. 407.

ne duyulan kinin de bir yansıması gibidir; haber Bursa'dan şu ifadelerle Yıldız Sarayı'na bildirilir:

Bursa Fırkası Kumandanlığından mevrûd 23 Temmuz Sene 324 târihli telgrafnâmenin sûretidir

21 Temmuz 324 târihli telgrafnâme-i âcizleriyle arz edilen Ferik Fehim Paşa'nın Yenişehir'den Eskişehir'e gitmek üzere bulunduğu otelden arabasına bineceği sırada etrafına toplanan birtakım gafır³³ tarafından darb neticesi olarak vefât ettiği bu gece Hüdâvendigâr Vilâyeti'ne vârid olan telgrafnâmeye atfen arz olunur.³⁴

Abdülhamid dönemi üst düzey bürokratlarının tasfiyesine 1908 yazında başlanmasına rağmen, 1909'a kadar bu konuda kesin bir kanun belirlenmemiştir. 1909'da çıkarılan kanun ve oluşturulan özel bir komisyon, kanun çerçevesinde tüm memurların hizmet ve sabıka kayıtlarını incelemeye başlamış, gereksinim duyulan memur sayısını belirleyerek belirli oranda kadroları boşaltmış ya da boş kadrolara atama yapmıştır.³⁵ Bu uygulamanın esası, komisyonun çalışma usulünden de anlaşıldığı gibi istenmeyen kişileri tasfiye etmek ve Abdülhamid döneminin izlerini bürokrasi ve kamudan silmektir. Öte yandan tensikat komisyonunun çalışmaları devam ederken, hafiyeliğin kaldırılması ve tensikat süreci sonrasında hafiyelik yapmak suçuyla sürgüne gönderilen ya da açığa alınan birçok kişiden İstanbul'a arzu haller gönderilmeye başlanmıştır. İdareten Midilli'ye sürülmüş olan Erkân-ı Harbiye Binbaşlılarından Saffet Kâmil,³⁶ açığa alınan Rüsûmât Emani İstatistik Kalemi Müdür Muavini Mehmed Tefvîk³⁷ ve Sivil Polis İkinci Komiseri Abdurrahman Nafiz³⁸ beyler gibi hafiyelik isnadıyla kadro dışı bırakılıp sürgün edilen yüzlerce kişi vardır ve söz konusu bu kişiler suçsuz oldukları beyanıyla af talebinde bulunmuşlardır. Bu kişilerin ne kadarının

33 Etrafını çeviren kalabalık.

34 BOA, Y.MTV., 312/221, H. 08.07.1326 (M. 06.08.1908).

35 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, s. 343-344.

36 BOA, BEO., 3848/288599, H. 22.01.1329 (M. 23.01.1911).

37 BOA, BEO., 3396/254682, H. 18.08.1326 (M. 15.09.1908).

38 BOA, DH.EUM.MH., 244/127, H. 11.03.1330 (M. 29.02.1912).

affedildiğine dair elimizde bir istatistik ya da veri henüz bulunmasa da, Findley'in ortaya koyduğu İngiliz Büyükelçiliği raporlarına göre, 1908-1909 yıllarında çeşitli hizmet kollarında 27.000 kişi mazuliyet maaşı bağlanarak ya da bağlanmadan maaş cetvellerinden çıkarılmıştır.³⁹

Hafiyeliğin kaldırılması sonrası başlayan tensikat süreci sivil bürokrasiyle sınırlı kalmamış ve ilerleyen yıllarda tasfiye süreci orduya da uzanmıştır. 31 Mart Vakası üzerine 23 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'a girerek kontrolü ele geçiren Hareket Ordusu Kumandanlığı, sonraki aylarda Abdülhamid döneminde orduda "hafiyelik ve casusluk yaptığı" ve bu sebeple "askerlik arkadaşlarının sürülmesine sebep olduğu" gerekçesiyle dahiliye nezaretine çok sayıda isim vermiştir. Kumandanlığın girişimleri sonucu bu konuda çıkan iradede "Zabtiye Nezaretince gereğinin icrası" kararı alınır ve çok sayıda asker, "sıfat-ı askeriye hâiz oldukları halde hafiyelik ve casusluk yaptıkları" gerekçesiyle "silk-i askeri"den çıkarılarak sürgüne gönderilir.⁴⁰ Örneğin "hafiyelik yaptığı tahakkuk eden" Tophane Yüzbaşlarından Şevket Efendi silk-i askeriden çıkarılır; askerlik mesleğinden "hafiyelik ve mezaliminden dolayı" çıkarılan Cerrah Binbaşı Cemal Efendi ise Bodrum'a sürgün edilir.⁴¹ Hemen hemen aynı günlerde dahiliye nezaretine bağlı mülkiye tekaüd sandığı, "hafiyelikleri katıyyet derecesinde malum olan" ve bu nedenle maaşları kesilen kişilerin ailelerine ödenecek nafaka ve ianelere dair işlemleri başlatarak mağduriyetleri gidermeye çalışacaktır.⁴²

Hafiyeliğin lağvı ve sonrasında başlatılan açığa alma, sürgün ve tensikat süreçlerinde Osmanlı kamuoyu ve basınının İttihat ve Terakki Cemiyetinin yanında yer aldığını gösteren pek çok kayıtlarla karşılaşmak mümkündür. Bu biraz da, Osmanlı kamuoyundaki "eski rejime" tepkinin bir göstergesidir ve özellikle "hürriyet" ifadesiyle dillendirilen meşrutiyet yönetimine duyulan güveni yansıtmaktadır. Söz konusu duruma bir örnek olarak, *Millet* ve *Tanin* gazetelerinin haberlerine atıf yapılarak hazırlanan 24 Temmuz 1324 (6 Ağustos 1908) tarihli Şûrayıdevlet mazbatası, hafi-

39 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Bâbîlî (1789-1922)*, s. 344.

40 BOA, İ.A.S., 88/19, H. 03.07.1327 (M. 21.07.1909); BOA, BEO., 3605/270301, H. 05.07.1327 (M. 23.07.1909); BOA, DH.MKT., 2885/31, H. 09.07.1327 (M. 27.07.1909).

41 BOA, İ.A.S., 91/20, H. 11.09.1327 (M. 26.09.1909); BOA, DH.MUL., 110/24, H. 26.06.1328 (M. 05.07.19010).

42 BOA, BEO., 3611/270760, H. 17.07.1327 (M. 04.08.1909).

yeliğin kaldırılması, bürokratların takibi ve tensikat sürecinde gazetelerin devlet daireleri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır:

Huzûr-ı Sâmi-i Hazret-i Sadâret-penâhiye

Millet Gazetesi'nin 2 numaralı ve 24 Temmûz 324 târîhli nüshasında sâbık Tophâne-i Âmire Nâzırı Zeki Paşa ile Serhafıyye Zülüflü İsmâil Paşa'nın eniştesi Babiâli Tercüme Odası Serhalifesi Mazhar'ın eşyâlarını satarak firâr edecekleri haber verilmiş olduğundan ve *Tanin* gazetesinin 5 numaralı ve 23 Temmûz 324 târîhli nüshasında Başkâtîp Tahsin Paşa ile Ebûlhüdâ Efendi'nin ve Bahriye Nâzır-ı sâbıkı Râmi Paşa'nın berâber firâr edecekleri haber alındığından emvâl-i devlet ve milleti sirkat ve irtikâb maddesinden dolayı merkûmânın taht-ı tevkife aldırılması mezkûr gazetelerde beyân olunduğuna nazaran haklarında muktezâyât-ı kanûnenin sür'atle icrâsı lüzûmuna makâm-ı celil-i sadâret-i uzmâ taraflarından âcilen emir buyrulması husûslarında (...) 9 Receb Sene 326 / 24 Temmûz Sene 324.⁴³

Tüm bu süreç sonucunda II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin kamudan izleri büyük ölçüde silinmiştir. Bu sürecin genellikle hafiyeliğin ilgası ve hafiyelik faaliyetlerinin yasaklanması gibi gelişmelerine vurgu yapılır; oysa istihbarat sisteminin tam anlamıyla dönüşümü için özellikle 1908-1909 yıllarında birçok uygulama devreye sokulmuştur. Sefaret ve vilayetlerin hafiye tahsisatının kesilmesi, muhaberatın Babiâli ile yapılmasının tüm vilayet ve dış temsilciliklere tebliği ve zaptiye nezaretinin kaldırılarak yerine Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin kurulması bir anlamda Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin izlerinin silinmesine yönelik uygulamalar olarak görülebilir. Bu süreç, tam anlamıyla Nisan 1909'da Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra tamamlanacaktır. Bununla beraber izlerin silinmesi her ne kadar kolaylıkla yapılsa da, Osmanlı İmparatorluğu için asıl mesele yeni sistemin oturtulmasıdır. 'Dönüşüm' ile birlikte idaredeki boşlukların doldurulması ve özellikle emniyet ve haber alma sisteminde ortaya çıkan ihtiyacın giderilmesi, Emniyet-i Umumiye

43 BOA, BEO., 3372/252870, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).

Müdüriyeti ve bu müdüriyete bağlı olarak istihbarat şubesinin kuruluşu ile karşılanmaya çalışılmıştır. Meclis-i Mebusan tutanaklarında yer alan ve Dahiliye Nazırı Halil [Menteşe] Bey'in Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ile ilgili görüşleri ve 'yeni dönem'in istihbarat sistemi ile ilgili öngörüler, bu anlamda oldukça dikkat çekicidir. Dahiliye Nazırı Halil Bey 30 Mayıs 1911 tarihli Meclis-i Mebusan toplantısında sarf ettiği şu sözlerle, Abdülhamid'in hafiyelik sisteminin ardından, 1911 gibi geç bir tarihte dahi henüz Osmanlı İmparatorluğu'nun istenilen seviyede bir istihbarat sistemine ve bu konuda yetişmiş insan gücüne sahip olmadığını ifade etmektedir:

Bugün Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, bir defa polisin teşkilatı ve polisin sicillâtı ile meşgul olmak ve bir de Avrupalıların 'Hot Polis' dedikleri ki, devletin emniyet-i dâhiliyesine taalluk eden hususâtla iştigâl etmektedir, bu kısım için Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin maiyyetinde sivil polis bulunmak lazımdır. Nitekim Fransa'da sırf anarşistleri, hariçten gelecek adamları tarassud etmek, takip etmek, sırf devletin asayişine taalluk etmek üzere, böyle bir polis heyeti teşekkül etmiştir. Fakat şimdiki halde bizde maateessüf o vazifeyi, o yüksek vazifeyi ifa edecek adam yetişmemiştir. Bu suretle dahiliye nezaretine rabt edilerek şu tayin edilen vazifesi hasredilirse, dahiliye nezaretine birtakım şeyler veriyorsunuz, o vasıta ile belki böyle istihbarat ve istidlâlâta memur adamları da yavaş yavaş yetiştiririz. Yani Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti yetiştirir. Fakat o işi şimdiki halde görececek adam yoktur (...)⁴⁴

Aynı toplantıda söz alan Emniyet-i Umumiye Müdür Muavini Şakir Bey'in ifadeleri de, dönemin devlet adamlarının "devr-i sâbık" hafiyeliğine bakışı ve dönüşüm sonrası istihbarat sisteminin düzenlenmesine duyulan ihtiyaç konusunda tamamlayıcı bir fikir sunmaktadır:

(...) Şimdi polis (...) istitlâ ve istihbara çalışıyor diye muaheze oluyor. Hâlbuki vezâif-i esasiyesinden en mühimi bu vazifedir. Asıl

44 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, 17 Mayıs 1327 (30 Mayıs 1911), s. 341.

memnû olan hafiyelik, Kanun-ı Esasi ahkâmınca ve bilhassa meşrutiyete münâfî olan ve istibdâdın bekâsına mâni olan hafiyeliktir. Memnû olan bu hafiyelik idi. Hâlbuki meşrutiyetin icâbâtını teyit için, ahkâm-ı kanuniyeyi tatbik için böyle hafiiyen istihbaratta, istidlâatta bulunmak ve bu yüzden memleketi hasar ve mazarrâtta kurtarmak kat'iyen memnû bir fiil olmasa gerektir. Memnû olduktan maada bu gibi hizmet erbâbı her memlekette, her millette takdir olundukları da vâkidir.⁴⁵

EMNİYET-İ UMUMİYE MÜDÜRİYETİ İSTİHBARAT ŞUBESİNİN KURULUŞU

II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında hafiyeliğin lağvı, tensikat süreci ve Nisan 1909'daki 31 Mart Vakası ile ilişkilendirilen II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Abdülhamid dönemi Osmanlı yönetiminin izlerinin diplomasi, bürokrasi ve kamudan silinmesinin başlıca aşamaları olmuştur. Bu süreçte, emniyet ve istihbarat sisteminin düzenlenmesi 1908 sonlarından itibaren toplanan Meclis-i Mebusan toplantılarında gündeme gelmiş ve büyük ölçüde Fransız Polis Teşkilatı örnek alınarak, Osmanlı Polis Teşkilatının ve bu teşkilatla bağlantılı olarak istihbarat işlerinin organize edilmesi kararları alınmıştır. Öte yandan aynı dönemde zaptiye nezaretinin kaldırılması eski rejimin ya da dönemin ifadesiyle belirtirsek 'devr-i sâbık'ın izlerinin Osmanlı polis teşkilatı ve istihbaratından silinmesinin önemli aşamalarından biri olmuştur. Bu aşamada 4 Ağustos 1909 tarihi dönüm noktasını oluşturur. 4 Ağustos 1909 (22 Temmuz 1326) tarihinde kabul edilen "İstanbul Vilayeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Teşkilatına Dair Kanun"⁴⁶ ile Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin kurulduğu ilan edilerek polis teşkilatında derinlemesine bir reforma gidilir. Aynı kanunla Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine bağlı olarak bir istihbarat şubesi oluşturulduğu ilan edilir. Bu şube, her ne kadar bir kurumun bünyesinde oluşturulmuş olsa da, istihbarat işlerinin ilk defa ayrı bir daireden yürütülmesi bakımından önemlidir. 4 Ağustos 1909 tarihli kanuna göre istihbarat şubesinin görevi 'Kanun-ı Esasinin korunması ve güçlendirilmesi ve

45 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 2, 17 Mayıs 1327 (30 Mayıs 1911), s. 346.

46 Kanun metni için bkz. Tertib-i Sani Düstur, C. 1, s. 410-411.

mürtecilerin takibi için gerekli önlemleri almak'tır. Görüldüğü gibi genelde iç istihbarata, özelde de "Kanun-ı Esasinin korunması ve mürtecilerin takibi"ne yönelik bir yapı söz konusudur ve ana görev, meşrutiyetin kazanımlarının korunması ve "mürteci" olarak adlandırılan eski rejim mensuplarının takibidir. Bir geçiş döneminin istihbarat ihtiyaçlarını karşılamak için kurulduğu anlaşılan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti bünyesindeki istihbarat şubesinin çalışanları, çoğunlukla sivil polislerdir. 1912 Şubat'ında heyet-i istihbâriyenin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı polisinin ayrıcalıklı birimlerinden biri haline gelen bu şube genişleyecektir.⁴⁷ Bununla birlikte dahiliye nezareti bünyesinde yer alan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti evrakı incelendiğinde, istihbarat çalışmalarının sadece İstanbul ile sınırlı kalmadığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm bölgelerinden ve sınır ötesinden elde edilen istihbaratın da ilgili mercilerle paylaşıldığı görülmektedir.⁴⁸

Ağustos 1909 kanunu sadece Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin kurulduğunu ilan etmekle kalmaz, aynı zamanda kanunun dördüncü maddesi 1879'da kurulan ve bu tarihten beri özellikle başkentin asayiş ve istihbarat işlerinden sorumlu olan zaptiye nezaretinin feshedilişini yasalaştırır. Kanunda ayrıca polis teşkilatı için yeni kurumsal ilkeler getirilir ve dahiliye nezaretine bağlanan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, emniyet şubesi, me'mûrin ve levazım şubesi, muhasebe şubesi ve tahrirat şubesi olmak üzere dört bölüme ayrılır. İlk Emniyet-i Umumiye Müdürü Hareket Ordusu subaylarından olan Galib Bey'dir⁴⁹ ve öyle anlaşılmaktadır ki Galib Bey'in en önemli görevlerinden biri yönetime istihbarat sağlamaktır. Nitekim Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine ait tasnifi tamamlanan evraklar arasında Galib Bey'e ait çok sayıda istihbarat raporu bulunmaktadır.⁵⁰

47 Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. 230-231.

48 Rapor örnekleri için bkz. BOA, *DH.EUM.THR.*, 33/27, H. 06.05.1328 (M. 16.05.1910); BOA, *DH.EUM.THR.*, 37/4, H. 07.06.1328 (M. 16.06.1910); BOA, *DH.EUM.THR.*, 43/1, H. 13.07.1328 (M. 21.07.1910).

49 1909 Ağustos'undan 1911 Haziran'ına kadar Emniyet-i Umumiye Müdürü olarak görev yapmıştır; Lévy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, s. S. 233-235.

50 Örneğin Galib Bey 23 Nisan 1910 tarihli bir raporunda, Bulgaristan Kralı Ferdinand'ın İstanbul ziyaretinin Bulgaristan'da nasıl karşılandığına dair istihbaratı "Bulgaristan Kralı Ferdinand Hazretlerinin Dersaadet'i ziyaretinin Bulgaristanca sûret-i telkibâtına ve saîreye dâir vukû'bulan istihbârât hakkında" hülasasıyla dahiliye nezaretine sunmuştur; BOA, *DH.MUI.*, 87/31, H. 12.04.1328 (M.23.04.1910).

Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin kurulması yalnızca Abdülhamid döneminden kopuşun keskin bir işareti değil, aynı zamanda istihbarat şubesinin kuruluşuyla istihbaratın kurumlaşma sürecinin en önemli adımlarından biridir. Bununla birlikte Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin 31 Mart Ayaklanması bastıran ve İstanbul'da kontrolü sağlayan Hareket Ordusu subaylarının kontrolünde olduğu dikkate alınırsa, emniyet ve istihbarat işlerinin ağırlıklı olarak Hareket Ordusu mensuplarının yönetimine geçtiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan altını çizmek gerekir ki eğer II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin II. Meşrutiyet dönemine yansıyan izleri aranacaksa, bu konuda Teşkilat-ı Mahsusaya değil de Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine bakmak gerekecektir. Zira Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin bünyesinde kurulan istihbarat şubesinin gerek çalışma biçimi ve gerekse takip ettiği konular Abdülhamid devri istihbaratının izlerini taşır. Bu noktada Teşkilat-ı Mahsusanın, Hamidiye devri hafiyelik sisteminin bir devamı değil de, İttihat ve Terakkinin kendine özgü izlerini taşıyan, askeri istihbarat ağırlıklı faaliyet yürüten ve son yıllarda yapılan çalışmaların⁵¹ ortaya koyduğu gibi operasyonel faaliyetlerde küçümsenmeyecek başarılar elde etmiş olan bir haber alma servisi olarak düşünülmesi daha doğru olacaktır.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Birinci Dünya Savaşı arifesine gelindiğinde teşkilat yapısıyla geniş bir müdüriyet görünümünü alacaktır. 9 Aralık 1913 tarihinde çıkarılan Dahiliye Nezareti Teşkilat Nizamnamesine göre Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti genel olarak asayiş ve emniyeti temin etmek; ayrıca polis teşkilatı ile polis mekteplerinin idaresini sağlamakla görevlidir.⁵² Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin tüm bu kurumlaşma süreci dikkate alındığında, II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin, II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte diğer birçok kurum ve sistem gibi dönüşüme uğradığını, dönüşüme uğrayan emniyet ve istihbarat işlerinin yeni dönemde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından yürütüldüğünü söylemek mümkündür.

51 Teşkilat-ı Mahsusanın operasyonel faaliyetlerini ön plana çıkaran bir çalışma için bkz. Polat Safi, "The Ottoman Special Organization - Teşkilat-ı Mahsusa: An inquiry into its operational and administrative characteristics," Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

52 Şafak Başa, "Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne Geçiş (1920-1923)," Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 185-186.

SONUÇ

Son yıllarda yapılan akademik çalışmalarla iyice anlaşıldığı gibi, II. Abdülhamid dönemi dahili yönetimde Osmanlı İmparatorluğu tarihinde –sansür, jurnal gibi araçlarla– baskı ve –ihisan, taltif gibi araçlarla– rıza politikalarının en çok ön plana çıktığı dönem olmuştur. Bu dönem aynı zamanda imparatorluğun dış siyasi durum bakımından tüm imparatorluk tarihinde en güç durumda olduğu dönemlerden biridir. Bu iki temel tespit çerçevesinde bu çalışmada, dönemin iç ve dış politikalarının belirlenmesinde aktif olarak kullanıldığı gözlemlenen istihbarat ağının yapısal ve işlevsel yönü üzerinde durulmuştur.

II. Abdülhamid döneminde dahiliye nezareti ile vilayet idareleri gibi bağlarının imparatorluğun iç istihbaratının yönetiminde önemli misyonlar üstlendikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde vilayet valileri 19. yüzyılda imparatorluğun sahip olduğu merkeziyetçilik anlayışı çerçevesinde, –dönemin telgraf yazışmaları ve Abdulhamit Kırmızı gibi araştırmacıların çalışmalarından da anlaşıldığı gibi– vilayetlerinde meydana gelen en küçük gelişmeleri dahi merkeze raporlayan bir yönetim anlayışına sahiptirler. Benzer bir anlayış sefaretlerde görevli yöneticiler için de söz konusudur ve açıkçası sistemin bu şekilde yerleşmesi merkezi yönetim tarafından da teşvik edilmiştir. Dahiliye nezaretinin dışında zaptiye nezareti üstlendiği misyonlar itibarıyla bir diğer önemli kurumdur. Zaptiye nezareti, –Aydın Vilayeti örneğinde olduğu gibi– her ne kadar İstanbul dışındaki hafiye memuru ve benzeri istihbarat elemanlarının idari işlemlerine pek karışmasa da, başkentte üstlendiği emniyet ve asayiş sağlama misyonlarından dolayı bir şekilde istihbarat ağının içinde olmuştur. Daha çok askeri istihbarat işlerine odaklansa da seraskerlik, sınır boylarındaki ve imparatorluğun dört bir köşesindeki kumandanlıklardan gelen haberleri sadaret ve mabeyne ileterek sisteme dahil olmuştur. İstihbarat raporu mahiyetindeki birtakım yazışmalarda posta ve telgraf nezaretinin adının geçmesi, bu nezaretin de Abdülhamid döneminin haber alma/verme işlerinde devreye girdiğini göstermektedir. Bunların dışında Bulgaristan ve Mısır Komiserlikleri gibi

1 Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 362/33, H. 16.10.1312 (M. 12.04.1895).

özel temsilcilikler ile bilhassa Rumeli’de yer alan tüccar vekâletlerinin, söz konusu bölgelerdeki gelişmeler hakkında Osmanlı merkezi yönetiminin haber alma ihtiyacını önemli oranda karşıladıklarını söylemek mümkündür. Ve nihayet başkitâbet, şifre ve serhafiye gibi önemli haberleşme misyonları üstlenen daireleriyle Yıldız Sarayı ve yönetimde üstlendiği rol itibariyle sadaret makamı, haber akışını yönetip, haberleri verecekleri direktiflere teşmil ederek istihbarat piramidinin tepesine yerleşmiş bir pozisyonadılar. Tüm bu istihbarat piramidi göz önüne alındığında, Osmanlı İmparatorluğu’nda ayrı bir istihbarat teşkilatının gelişmemesi, aslında adı geçen kuruluşların istihbarat sistemine düzenli olarak veya gerektiğinde dahil olmalarıyla da ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte hafiye ve muhbir gibi istihbaratın üretiminde kullanılan figürleri haber alma siteminde etkinlikle kullanmak, Abdülhamid dönemi haber alma işlerine dahil olanların öne çıkan bir özelliği olarak dikkat çekmektedir.

Bu dönemde imparatorluğun dış istihbaratının ise büyük ölçüde sefaretler tarafından üretildiği söylenebilir. Geç 19. ve erken 20. yüzyılın ulaşım/haberleşme imkânları ve haber dolaşım hızı dikkate alındığında, Osmanlıların yabancı ülkelerdeki en önemli haber sağlayıcılarının kendi temsilcileri olduğu görülmektedir. Bu dönemde sefir ve şehbender gibi dış temsilciler bulundukları ülkenin kamuoyunu ve basınına dikkatle takip ederler, devlet adamlarıyla diplomatik temaslarda bulunurlar ve merkezi yönetimin direktiflerini yerine getirerek tüm bu faaliyetler sonucunda elde ettikleri bilgileri hariciye nezaretine raporlardı. Nitekim Osmanlı arşivlerinde bulunan ve merkeze raporlanan gazete haberleri, siyasi gelişme hülasaları ve diplomatik temas raporları incelendiğinde, bu haber aktarma işinin oldukça ciddiyle yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu bakımdan, dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmış olan Osmanlı sefarethane ve şehbenderhanelerinin birer haber ajansı gibi çalıştıklarını belirtmek doğru olur. Öte yandan dünyadaki politik gelişmeleri ve buna paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nu ilgilendiren meseleleri takip etmek üzere Yıldız Sarayı’nda bir çeşit bilgi merkezi kurulmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi 19. yüzyılın telgraf teknolojisi sayesinde, sadaret ya da Yıldız Sarayı örneğin Paris Sefaretinden aldığı bir haberi aynı gün içinde Beyrut Vilayeti’ne bil-

direbilmekte ve gelen haberleri vereceği emirlere entegre edebilmektedir. Haber almayı o döneme kadar olmadığı ölçüde önemli kılan bilgi dolaşımının ulaştığı bu hız, aynı zamanda insanoğlunun o zamana kadar gördüğü en yüksek haber paylaşım hızıdır.

Genel olarak bu yapıda olan Abdülhamid dönemi haber alma/istihbarat ağı o dönem içinde daha anlamlı bir yere oturabilmek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumu göz önüne almakla birlikte, 19. yüzyıl dünyasının tarihsel arka planını iyi okumak gerekmektedir. II. Abdülhamid dönemi, büyük ölçüde Ermeni faaliyetleri ve Jön Türkler gibi muhalif hareketlerin etkisiyle modern anlamda "iç düşman" kategorisinin inşa edildiği bir dönem olmuştur. Hafiyelik örgütü ve jurnal sistemi gibi denetleme ve gözetleme mekanizmalarının bu temel üzerine şekillenmesi, bu anlamda bir rastlantı değildir. Ayrıca döneme hâkim olan tehlike ve tehdit algısının devletin her kademesinden, toplumun çok büyük bir bölümünü kapsayacak kadar genişlemesi bu durumun bir tezahürüdür. Dış baskıların arttığı, işgal ve askeri tehditlerin çoğaldığı, savaş riskinin sürekli olarak hissedildiği, yani kısaca "güvenlik kaygısı"nın gündemde olduğu bu dönem, dış tehditler bağlamında imparatorluğu her türlü gelişmeden zamanında haberdar olmaya da itmiştir. Diğer taraftan bu dönem bilhassa Avrupa'da anarşist eylemlerin neden olduğu korkunun etkisiyle gözetleme, zapt etme, sansür ve pasaport gibi denetim ve güvenlik mekanizmalarının tüm dünyada canlanmaya başladığı bir dönemdir. Abdülhamid dönemi istihbarat sistemini bu bakımdan dünya ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmek, bu konuda daha net analizlere ulaşmaya imkân tanıyacaktır. İstihbarat tarihi araştırmalarının ulaştığı seviye bakımından şimdilik bu tür karşılaştırmalara olanak sağlayacak verilere pek sahip değiliz; fakat ileride yapılacak yeni çalışmalarla hem II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin dönemin tarihsel arka plandaki yeri netleşecek, hem de dünyadaki benzer sistemlerle karşılaştırılması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Evrakı

2/56, 3/9, 3/102, 7/13, 32/4, 33/27, 37/4, 43/1, 46/6, 46/37, 49/40, 65/63, 81/81, 82/6, 87/31, 100/43, 110/24, 111/73, 124/18, 124/19, 127/106, 135/62, 144/46, 152/38, 157/22, 159/97, 164/88, 168/6, 168/111, 169/101, 171/81, 171/82, 178/112, 179/29, 188/56, 188/57, 189/101, 194/64, 200/45, 219/109, 223/60, 225/16, 227/140, 227/149, 229/38, 244/127, 246/28, 247/73, 252/26, 252/54, 265/19, 266/5, 283/24, 288/24, 288/56, 308/104, 321/50, 329/128, 347/44, 360/45, 362/33, 367/25, 369/31, 390/28, 396/82, 401/105, 405/63, 434/54, 441/25, 455/32, 467/31, 475/2, 477/72, 485/37, 489/3, 515/38, 536/69, 541/37, 582/37, 584/57, 617/1, 639/41, 643/15, 658/18, 662/2, 668/6, 668/39, 688/52, 708/3, 711/16, 765/22, 847/58, 863/69, 961/22, 997/21, 998/27, 1032/55, 1037/37, 1209/52, 1273/59, 1343/9, 1348/13, 1356/100, 1357/14, 1373/103, 1376/2, 1380/26, 1382/64, 1384/57, 1408/17, 1409/2, 1421/16, 1423/6, 1428/81, 1439/92, 1441/104, 1452/8, 1454/24, 1470/15, 1470/76, 1476/8, 1484/20, 1488/104, 1489/16, 1502/35, 1505/89, 1509/18, 1512/43, 1518/40, 1522/99, 1541/75, 1553/84, 1554/23, 1554/43, 1583/14, 1606/101, 1612/89, 1634/30, 1636/37, 1639/86, 1643/93, 1645/51, 1655/32, 1685/88, 1699/12, 1709/18, 1714/103, 1734/15, 1742/116, 1747/20, 1785/102, 1799/84, 1803/115, 1809/121, 1867/7, 1867/50, 1887/75, 1909/69, 1915/61, 1925/19, 1926/63, 1939/84, 1941/30, 1961/27, 1978/91, 2001/14, 2020/93, 2023/42, 2054/65, 2055/60, 2059/13, 2064/103, 2089/33, 2122/41, 2147/82, 2192/75, 2211/144, 2227/30, 2273/80, 2289/15, 2462/17, 2555/104, 2575/81, 2585/88, 2784/5, 2885/31.

Hariciye Nezareti Evrakı

25/51, 35/46, 36/21, 41/6, 58/39, 59/4, 59/16, 72/38, 105/2, 139/5, 151/6, 164/96, 172/97, 185/101, 186/82, 205/17, 217/77, 218/11, 218/12, 218/13, 218/126, 242/62, 242/71, 242/108, 255/4, 274/49, 277/57, 284/26, 379/3, 379/7, 379/8, 384/33, 384/34, 384/35, 409/22, 413/13, 430/15, 440/82, 449/19, 486/18, 492/21, 536/19, 628/65, 628/68, 628/94, 826/57, 910/91, 911/53, 993/80, 1000/55, 1000/61, 1000/63, 1379/55, 1621/63, 1666/64, 1704/24, 1704/29, 1707/16, 1814/17, 1818/7, 1828/47, 2316/7, 2408/8, 2739/23, 2745/33, 2754/26, 2759/12, 2760/55, 2772/27, 2789/2, 2805/2, 2819/18, 2830/9, 2866/16.

İradeler

8/324, 19/812, 26/1297, 29/1640, 42/1715, 46/117, 76/64, 83/77, 88/19, 91/20, 93/21, 103/78, 109/76, 168/1326, 337/21816, 905/71971, 1023/80683, 1295/101871, 1311/59, 1314 (H. 06.01.1312), 1321/22, 1333/45, 96607, 96609, 1023/80683, 1385/41, 337/21816.

Rumeli Müfettişliği Evrakı

16/1585, 17/1640, 21/2055, 26/2583, 29/2884, 33/3255, 34/3348, 51/5007, 61/6055, 80/7980, 90/8994, 110/10929, 121/12065, 148/14723.

Sadaret ve Babıâli Evrakı

1/25, 6/259, 29/20, 33/67, 34/26, 33/67, 46/72, 46/79, 48/39, 61/16, 67/68, 69/30, 71/25, 74/5540, 76/23, 79/62, 80/27, 85/13, 86/29, 87/42, 93/55, 102/71, 118/60, 118/79, 122/51, 122/3118, 126/9381, 127/9473, 128/9534, 130/45, 134/97, 141/11, 143/10, 143/39, 152/1, 152/11375, 160/93, 163/12196, 164/40, 166/47, 166/12439, 170/33, 180/44, 182/13629, 185/1381, 185/13873, 197/14714, 200/14935, 216/16192, 217/24, 236/17662, 241/18063, 247/18505, 287/2, 297/22237, 298/22289, 301/22505, 332/24839, 334/25026, 338/25336, 341/25565, 361/27063, 364/27279, 379/28355, 382/28579, 386/28941, 396/29696, 397/29746, 437/32763, 439/32887, 448/33574, 470/35219, 480/27, 486/63, 487/43, 487/51, 489/15, 497/14, 499/11, 503/37654, 533/20, 535/34, 537/11, 549/41141, 595/44553, 612/8, 615/8, 616/53, 619/33, 620/28, 624/17, 624/20, 625/15, 625/20, 625/25, 637/12, 637/17, 637/26, 637/36, 639/18, 642/2, 651/18, 657/55, 658/25, 658/33, 663/49902, 664/11, 664/14, 673/25, 683/51195, 693/51952, 694/1, 694/2, 694/7, 695/52089, 703/26, 703/52666, 713/20, 725/6, 729/8, 732/54889, 733/10, 738/55328, 743/14, 746/33, 752/25, 752/48, 757/56759, 791/59282, 828/62040, 906/67881, 909/68129, 927/69483, 966/72426, 1006/75436, 1011/75812, 1021/76519, 1071/80258, 1084/81232, 1085/81347, 1133/84959, 1194/89507, 1311/98273, 1313/98465, 1349/101138, 1423/106666, 1443/108207, 1525/114338, 1624/121757, 1695/127121, 1711/128303, 1757/131775, 1774/132999, 1803/135173, 1842/138097, 1847/138451, 1846/138449, 1869/140146, 1927/144506, 1974/148014, 2020/151452, 2068/155074, 2097/157237, 2133/159933, 2161/162043, 2162/162088, 2223/166679, 2241/168033, 2267/169990, 2343/175684, 2458/184327, 2527/189492, 2610/195729, 2645/198331, 2841/213020, 2890/216722, 2896/217198, 2919/218898, 2978/223307, 3021/226548, 3081/231007, 3310/248210, 3362/252132, 3366/252448, 3372/252854, 3372/252870, 3386/253933, 3396/254682, 3433/257429, 3488/261542, 3509/263160, 3543/265693, 3605/270301, 3611/270760, 3848/288599, 3946/295916, 4009/300629.

Yıldız Tasnifi

1/52, 2/2, 2/13, 2/49, 3/89, 4/58, 4/59, 4/112, 5/4, 5/17, 5/48, 5/80, 6/37, 6/42, 6/60, 6/572, 7/7, 7/14, 7/56, 8/12, 8/33, 9/22, 9/53, 9/91, 10/101, 11/1028, 12/59, 14/21, 14/83, 15/72, 16/8, 17/35, 18/20, 18/49, 18/61, 18/77, 19/81, 20/57, 21/72, 22/1, 23/5, 23/6, 25/14, 26/14, 26/55, 27/16, 27/18, 27/21, 27/22, 28/39, 28/66, 29/55, 30/26, 31/26, 32/66, 33/16, 34/84, 35/9, 36/40, 36/56, 39/33, 39/71, 40/47, 43/93, 43/117, 43/159, 46/2, 46/71, 49/48, 49/50, 50/26, 51/54, 55/41, 56/35, 58/74, 62/55, 64/2, 77/79, 78/32, 80/28, 81/12, 95/29, 103/19, 121/24, 127/81, 128/127, 130/73, 139/17, 142/51, 153/14, 153/33, 159/20, 159/37, 159/52, 159/112, 161/44, 164/40, 164/88, 164/98, 165/26, 165/135, 166/57, 167/82, 168/15, 168/16, 168/41, 168/53, 170/131, 171/46, 171/50, 172/48, 174/81, 177/73, 128/33, 180/12, 180/89, 182/32, 184/10, 184/11, 185/41, 189/3, 195/78, 199/64, 203/49, 206/13, 206/19, 206/25, 206/73, 207/38, 207/45, 207/70, 208/40, 209/15, 211/17, 211/72, 212/2, 212/87, 214/46, 215/4, 218/25, 218/37, 218/49, 218/70, 222/47, 226/73, 227/82, 227/87, 228/15, 228/100, 230/77, 234/24, 234/25, 234/42, 234/80, 234/84, 234/90, 236/39, 238/2, 238/106, 238/107, 339/36, 239/67,

239/69, 239/74, 240/99, 240/108, 242/19, 244/23, 245/341, 249/16, 252/17, 252/250, 265/26, 266/12, 268/48, 269/78, 269/96, 273/130, 278/103, 279/174, 284/21296, 289/87, 292/145, 295/58, 296/21, 299/73, 300/20, 305/22826, 309/97, 310/59, 312/221, 313/121, 313/73, 314/32, 314/130, 316/49, 318/84, 321/1, 323/113, 325/15, 325/25, 325/52, 326/23, 327/113, 328/50, 328/71, 334/32, 335/1, 336/24, 336/63, 337/65, 340/9, 341/110, 342/3, 343/42, 343/68, 347/45, 348/100, 349/87, 353/65, 356/79, 362/124, 367/21, 385/2, 386/28941, 389/141, 393/107, 396/114, 405/84, 424/51, 424/74, 424/92, 439/96, 446/34, 448/34, 453/49, 456/120, 457/10, 475/43, 477/17, 477/170, 482/1, 483/76, 489/19, 489/67, 489/71, 492/43, 492/44, 515/97, 515/129, 520/92, 1129 (Y.EE.d.).

Zaptiye Evrakı

17/97, 31/15, 31/83, 31/85, 72/93, 384/76, 492/87.

HATIRAT VE KRONİKLER

Abdurrahman Şeref Efendi, *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi-II. Meşrutiyet Olayları* (1908-1909), Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal (Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Ahmed Mithad Efendi, *Üss-i İnkılâp (II. Abdülhamid Han'ın Cülusundan Birinci Seneye Kadar)*, Tahir Galip Seratlı (Haz.), Selis Kitaplar, İstanbul, 2004.

Ali Said, *Saray Hatıraları*, Ahmet Neziha Galitekin (Haz.), Nehir Yayınları, İstanbul, 1994.

Defterdar Sanı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, H. Ragıp Uğural (Haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Halil Rüşti, *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Osmanlı Kumandanları*, Ebuzziya Matbaası, İstanbul, 1329 (1913).

GIOLITTI, Giovanni, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık? (Dönemin İtalya Başbakanının Türk-İtalyan Savaşı'na Dair Hatıraları)*, Tahsin Yıldırım (Haz.), DBY Yayınları, İstanbul 2012.

HOURLIE, Paul, *Türkiye Nasıl Paylaşıldı? (Kaynarca Muahedesi'nden Son Felaketimize Kadar Şark Meselesi)*, Tüccarzaade İbrahim Hilmi (Neşr.), Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul, 1329 (1913).

Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım*, Tahsin Yıldırım (Haz.), Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.

Kırkork Faik Efendi, *Bir Komiserin Hatıratı*, Asır Matbaası, İstanbul, 1317 (1900).

Mebusan'a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul'da Kimler Hafiyelik Etmis, İstanbul, 1326 (1910).
Meclis-i Mebusan Zabı Ceridesi, C. 1/2, 17 Mayıs 1327 (30 Mayıs 1911), s. 341-346.

Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, Mehmet Altay Köymen (Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1990.

Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi*, Cilt II, Kitabhâne-i İslâm ve Askeri, İstanbul, 1327 (1911).

OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Zeynep Berktaş (Edi.), Timaş Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2016.

Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999.

MAKALELER VE ARAŞTIRMA ESERLER

AGOSTON, Gábor, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, Fatih Çalışır (Çev.), Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Nuran Yavuz (Çev.), Kaynak Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2013.

- , “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu,” *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent (Edi.), Ahmet Fethi (Çev.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.
- AKARLI, Engin Deniz, “Abdülhamid Döneminde Altyapı Yatırımları,” *Derin Tarih*, S. 3, Temmuz 2015, s. 92-98.
- , *The Problems of External Pressures, Power Struggles and Solutions*, Princeton Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, New Jersey, 1976.
- AKINCI, Turan, *Suikast-Osmanlı’da Son Dönem Suikastlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.
- AKPINAR, Mahmut, “Bir Tanzimat Bürokratu ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa,” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2010.
- , “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922),” *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 35, 2015, s. 173-205.
- , “Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895),” *Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, 2015, s. 29-51.
- AKŞİN, Sina, *Türkiye Tarihi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- AKTAR, Yücel, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, Gündoğan Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999.
- ALKAN, Necmettin, *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2006.
- ALTINTAŞ, Ahmet, “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri,” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VII-2, 2005, s. 75-99.
- ALTUNAN, Sema, “XVIII. Yüzyılda Silistre Eyaleti’nde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri,” *OTAM Dergisi*, S. 18, Ankara, 2015, s. 1-20.
- AYDIN, Mithat, “19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya’nın Casusluk Faaliyetleri,” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, Mart 2013, s. 17-54.
- AYDIN, Mahir, *Abdülhamid’in Seraskeri Rıza Paşa’nın Anıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.
- , *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, 1992, Ankara.
- BAGHERİ, Saeed, “Devlet Akli’nin Bir Yansıması Olarak Osmanlı Gizli Polis Teşkilatı,” *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVI, 2012, s. 87-106.
- BAILEY, Frank Edgar, “Palmerston ve Osmanlı Reformu (1834-1839),” *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalıc ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Editörler), Yasemin Avcı (Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 305-351.
- BAŞA, Şafak, “Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti’nden Dâhiliye Vekâleti’ne Geçiş (1920-1923),” *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2012.
- BATMAZ, Şakir, *Abdülhamid Donanmasında Bir Bahriyeli, Donanma Zabiti Emin Yüce’nin Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- BAUER, Susan Wise, *Dünya Tarihi, Yakınçağ: Victoria Çağı’ndan SSCB’nin Dağılışına*, Mührüban Doğan (Çev.), Say Yayınları, İstanbul, 2015 (Inkwell Management LLC, Charles City, Virginia, 2005).
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- BERLİÈRE, Jean-Marc, “Polis Tarihi Fransız Tarih yazımı Üzerine Düşünceler,” *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Özgür Türesay (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

- BEYHAN, Mehmet Ali, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiye Teşkilâtı ve Jurnaller," *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 939-950.
- BIEGMAN, Nicolas H., "Ragusan Spying for the Ottoman Empire (Some 16th-Century Documents From The State Archive at Dubrovnik)," *Belleten*, C.XXVII, S. 106, 1963, s. 237-249.
- BİRİNCİ, Ali, "Türk Emniyet Teşkilatında İlkler," *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 3, 1996, s. 9-16.
- , *Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, C. II, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
- BİRİNCİ-GÜNAYDIN, Ali-Selma, *Salih Münir Paşa, Geçmiş Zamanlar (II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- BİROL, Nurettin, *Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1901)*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009.
- BODGER, Alan, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent (Edi.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.
- BONANSINGA, Jay, *Pinkerton's War, The Civil War's Greatest Spy and the Birth of the U.S. Secret Service*, Lyons Press, Guilford, 2012.
- BOZAN, Oktay, *Dişarbakır Vilayeti'nde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2013.
- BOZKURT, Celil, *Yahudilik ve Masonluğa Karşı Cevat Rifat Atilhan*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- BRILSFORD, H. N., *Macedonia Its Races and Their Future*, Methuen&Co., Londra, 1906.
- BRUDEL, Fernand, *Uygurlukların Grameri*, M. Ali Kılıçbay (Çev.), İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 1996.
- BUNİYATOF, Ziya Musa, "Dağıstan," *DİA*, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 404-406.
- CHALIAND, Gérard, "Enformasyonun Stratejik Analizi," *Belgelerle Türk Tarihi*, Can Kapyalı (Haz.), S. 13, İstanbul, 1998.
- CHALIAND-BLIN, Gérard-Arnaud, *Modern Terörün İcadı, Terörizmin Tarihi*, Bülent Tanatar (Çev.), Nora Kitap, İstanbul, 2016.
- CIA/The Office of Public Affairs, *Intelligence in the Civil War*, 2011.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, "Abdülhamid'i Anlamak: 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış," *Sosyal Bilimleri Yeni-den Düşünmek: Sempozyum Bildirileri*, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 137-146.
- , "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. XLVII, 2016, s. 353-409.
- , "Çıban Başı Koparmamak: II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakış," *Türkiye Günlüğü*, S. 58, 1999, s. 54-64.
- DAVISON, Roderic H., "Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras," *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, L. Carl Brown (Der.), Gül Çağalı Güven (Çev.), İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2010.
- , *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Gordian Press, New York, 1973.
- DEDİJER, Stevan, "Ragusa Intelligence and Security (1301-1806): A Model for the Twenty-First Century?," *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, S. 15, Routledge, Londra, 2000.
- DEMİREL, Fatmagül, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul, 2007.
- DERİNGİL, Selim, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

- , "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Sorununu Çalışmak ya da 'Belgenin Gırtlığını Sıkmak,'" *Toplum ve Bilim*, S. 91, İstanbul, 2002, s. 122-141.
- , *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Gül Çağalı Güven (Çev.), Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
- , "New Approaches to the Study of the Ottoman Nineteenth Century," *Abdullah Kuran İçin Yazılar*, Çiğdem Kafescioğlu ve Luciene Thys-Şenocak (Der.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- , *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- DE WIEL, Jérôme Aan, "French Military Intelligence and Ireland, 1900-1923," *Intelligence and National Security*, S. 26, No: 1, Routledge, Londra, Şubat 2011.
- DİKMEN, Mehmet, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Cihan Yayınları, İstanbul, 2003.
- DİLEK, Kaan, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri," *Akademik Ortadoğu*, C. 2, S. 1, İstanbul, 2006, s. 46-68.
- DOĞAN, Ayhan, "Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında)," *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, Konya, 2004, s. 271-285.
- DUMONT, Paul, *Osmanlılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, Ali Berkay (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- DÜNDAR, Fuat, *Kahir Ekseriyet Ermeni Nüfus Meselesi (1878-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- ERASLAN, Cezmi, "II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur?," *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu, Iç ve Dış Siyaset, Bildiriler*, Selanik, 2014, s. 19-30.
- ERCAN, Yavuz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C. 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- ERGUT, Ferdan, *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyete Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- , "Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve," *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Noëlmi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 38-63.
- EROĞLU, Haldun, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri," *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/34, Ankara, 2003, s. 11-33.
- EYİCİL, Ahmet, "1895 Maraş ve Zeytin İsyanı," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, S. 11, 2000, s. 157-210.
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Ayşe Berkay (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.
- FINDLEY, Carter Vaughn, "Osmanlı'nın İdari Mirası ve Modern Ortadoğu," *İmparatorluk Mirası, Bal-kanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, L. Carl Brown (Der.), Gül Çağalı Güven (Çev.), İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2010.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, Ercan Ertürk (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2014.

- , "Tanzimat," *Türkiye Tarihi 1839-2010*, C. 4, Reşat Kasaba (Edi.), Zuhail Bilgin (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- FLEET, Kate, "Turks, Italians and Intelligence in the Fourteenth and Fifteenth Centuries," Çiğdem Balım-Harding ve Colin Imber (Edi.), *The Balance of Truth, Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis*, The Isis Press, İstanbul, 2000, s. 99-112.
- FORTNA, Benjamin C., "Abdülhamid'in Saltanatı," *Türkiye Tarihi 1839-2010*, C. 4, Reşat Kasaba (Edi.), Zuhail Bilgin (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- FOUCAULT, Michel, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Işık Ergüden-Osman Akinhay-Ferda Keskin (Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- , *Hapishane'nin Doğuşu*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2017.
- GEORGEON, François, "Son Canlanış (1878-1908)," *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II-Duraklamadan Yıkılışa*, Robert Mantran (Haz.), Server Tanilli (Çev.), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.
- , *Sultan Abdülhamid*, Ali Berktaş (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- GOUNARIS, Basil, "Preachers of God and Martyrs of Nation-The Politics of Murder in Ottoman Macedonia in the Early 20th Century," *Balkanologie*, IX (1-2), 2005, s. 31-43.
- GÖÇ, Eray, "Türk İstihbaratının Tarihîsel Gelişimi," *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/2, Çankırı, 2013, s. 85-111.
- GÖÇGÜN, Önder, *İstiklal Savaşı İstihbarat Subaylarından Fahri Akçakoca Akça'nın Hatıraları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- GÖKAY, Bülent, "British Intelligence in the Final Phase of the Ottoman Empire," *The Skilliter Centre for Ottoman Studies*, Newnham College, Cambridge, 1995, s. 89-99.
- GÖKSOY, İsmail Hakkı, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Bölgesi ile İlişkileri," *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s. 29-55.
- GÖR, Emre, "Jurnaller Üzerine Bir Tarih yazımı Denemesi: Kırımı-zâde Neşet Efendi Örneği," *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 2017, s. 46-75.
- GRANT, Asahel, *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler (Bir Misyonerin Nasturilere Dair İzlenim ve Düşünceleri)*, Hikmet İlhan (Çev.), Avesta Yayınları, İstanbul, 2015.
- GÜCEL, Dilek, "Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)" Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2014.
- GÜLER, Ali-AKGÜL, Suat, *Sorun Olan Ermeniler*, Türkay Yayınları, Ankara, 2003.
- GÜLER, Zeynep, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği*, Yeni Hayat Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- GÜRKAN, Emrah Safa, "Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean go-betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry," Georgetown Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Washington, 2012.
- , "The Efficacy of Ottoman Counterintelligence in the 16th Century," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, C. 65/1, 2012, s. 1-38.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2007.

- HAMM, Geoffrey, "British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy and Empire, 1898-1918," University of Toronto Department of History (Toronto Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Toronto, 2012.
- HARMAN, Chris, *Halkların Dünya Tarihi, Taş Devri'nden Yeni Binyıla*, Uygur Kocabaşoğlu (Çev.), Yordam Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2015.
- HARRIS, William, *Lebanon A History 600-2011*, Oxford University Press, New York, 2012.
- HINDLEY, Meredith, "First Annual List of Dissertations on Intelligence," *Intelligence and National Security*, 13:4, Routledge, Londra, 1998, s. 208-230.
- HUGHES, Gerald, "The British Secret Intelligence Service, 1909-1949," *Intelligence and National Security*, 26:5, Routledge, Londra, 2011.
- HÜLAGÜ, Metin, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve Demiryolu Politikası," *Devr-i Hamid*, C. III, Kayseri, 2011.
- İLTER, Erdal, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar)," *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 2, Ankara, 2002, s. 233-253.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, Dergâh Yayınları, C. VII, İstanbul, 1940.
- İNALCIK, Halil, *Adalet Kitabı*, Bülent Arı-Selim Aslantaş (Editörler), Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2015.
- , *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- , *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- İNUĞUR, Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 2005.
- İRTEM, Süleyman Kâni, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), Temel Yayınları, İstanbul, 1999.
- KAHRAMAN, Seyit Ali-DAĞLI, Yücel, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, III. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- KALLEK, Cengiz, "Casus," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 163-166.
- KARABEKİR, Kazım, *Gizli Harp İstihbarat*, Emrullah Tekin (Haz.), Berikan Yayınevi, Ankara, 2001.
- , *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)*, Faruk Özerengin (Haz.), Emre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2000.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim, *Eski Zamanlar Eski İnsanlar, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Yazılar (1876-1926)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015.
- , "Sultan II. Abdülhamid'in İstibdat Dönemi'nde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik-1," *Toplumsal Tarih*, C. XIX, No. 119, Kasım 2003, s. 12-21.
- , "Sultan II. Abdülhamid'in İstibdat Dönemi'nde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik-II," *Toplumsal Tarih*, C. XIX, No. 120, Aralık 2003, s. 24-29.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VI, Ankara, 1954.
- , *Osmanlı Tarihi-Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VIII, Ankara, 1983.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- KILIÇ, Musa, "Osmanlı Hariciyesi'nin Ermeni Elçi ve Maslahatgüzarları," *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 60, 2014, s. 1-10.

- Kırımı-zâde Mehmed Neşet Efendi, *Jurnallerin Tahkik Raporları*, Raşit Gündoğdu-Kemal Erkan-Ahmet Temiz (Haz.), Çamlıca Basın-Yayın, İstanbul, 2008.
- KIRLI, Cengiz, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol," *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanhoğlu (Edi.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 603-624.
- , *Sultan ve Kamuoyu, Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- KIRMIZI, Abdulhamit, *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016.
- , "Sultan II. Abdülhamid'in Kişiliğinde Süreklilik ve Kopuş," *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Coşkun Çakır (Edi.), Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 18-29.
- KISA, Ahmet, "Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878)," *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2012.
- , "Jön Türk Neşriyatında Öncü Bir Gazete: İstikbal ve Ali Şefkati Bey," *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 2016, s. 3-24.
- KLEIN, Janet, *Hamidiye Alayları-İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Renan Akman (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2000.
- KOÇ, Ümit, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, Elazığ, 2002, s. 395-412.
- KOLOĞLU, Orhan, *Abdülhamit Gerçeği*, Eylül Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2002.
- KÖREMEZLİ, İbrahim, "Shpion vs. Casus: Ottoman and Russian Intelligence in the Balkans during the Crimean War," *Middle Eastern Studies*, C. 50, S. 2, 2014, s. 192-207.
- KUNERALP, Sinan, "Ottoman Diplomacy and the Controversy Over the Interpretation of Article 4 of the Turco-American Treaty of 1830," *The Turkish Yearbook of International Relations*, S. XXXI, 2000, s. 7-20.
- KURAN, Ercüment, "Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821," *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 1968.
- KURŞUN, Zekeriya, "İbrahim Hakkı Paşa," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 312-314.
- KUTLU, Şemsettin, *Sadrazam Said Paşa'nın Anıları*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "İrâde-i Seniyye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 1994, s. 391-392.
- LÉVY, Noémi, "19. Yüzyılda Osmanlı'da Kamu Düzeni Konusunda Çalışmak: Bibliyografya Üzerine Bir Değerlendirme," *Osmanlı'da Suç ve Ceza*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Tournakine (Derleyenler), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 55-67.
- , *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, Serra Akyüz (Çev.), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017.
- , "Polislikle İlgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi İçin Fransız Modeli mi?," *Jandarma ve*

- Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Deniz Öztürk (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 146-170.
- , "Yakından Korunan Düzen: II. Abdülhamid Devrinden II. Meşrutiyet Dönemine Bekçi Örneği," *Osmanlı'da Suç ve Ceza*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 135-145.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Boğaç Babür Turna (Çev.), Arkadaş Yayınları, Beşinci Baskı, Ankara, 2011.
- , *Müslümanların Avrupa'yı Kefş*, İhsan Duru (Çev.), Ayışığı Kitabevi, İstanbul, 2000.
- LOWENTHAL, Mark M., *Intelligence From Secrets to Policy*, CQ Press, Dördüncü Baskı, Washington, 2009.
- LUC, Jean-Noël, "Fransız Jandarma Teşkilatının Tarihi Hakkındaki Araştırmaların Gelişimi," *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Emre Öktem (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- MANNEH, Butrus Ebu, "Ali ve Fuad Paşaların Bâb-ı Âli'deki Nüfuzlarının Kökleri (1855-1871)," *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanhoğlu (Editörler), Fatih Yeşil (Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 477-490.
- MANTRAN, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1983.
- , "Sivil Toplum, Siyasal Kültür ve Sosyal Yapı," *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARSHALL, Alex, "Russian Intelligence during the Russo-Japanese War, 1904-1905," *Intelligence and National Security*, 22:5, Routledge, Londra, 2007.
- MAYAKON, İsmail Müştak, *Yıldız'da Neler Gördüm?*, Ali Yılmaz (Haz.), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2010.
- MCCULLAGH, Francis, *Abdülhamid'in Düşüşü-Osmanlı'nın Son Günleri*, Nihal Önel (Çev.), Epsilon Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2005.
- MCNEILL, William H., "Dünya Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu," *Osmanlı ve Dünya*, Kemal H. Karpat (Edi.), Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- MILLER, Owen, "Sasun 1894: Mountains, Missionaries and Massacres at the End of the Ottoman Empire," Columbia Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York, 2015.
- MILLIOT, Vincent, "Bir Tarihyazım Denemesi: Yeni Bir Polis Tarihine Doğru mu?," *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Burak Onaran (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- MUMCU, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007.
- MÜMTAZ, Ahmet Semih, *Sultan II. Abdülhamid ve Zamanı*, İsmail Dervişoğlu (Haz.), Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.
- NUR, Rıza, *Cemiyet-i Hafîye*, Ahmed Nezih Galitekin (Haz.), Şehir Yayınları, İstanbul, 2005.
- ODAMS, H.J. Rachel, "British Perceptions of the Ottoman Empire (1876-1908)," Oxford Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oxford, 1996.
- OĞUZ, Süleyman, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1986.

- ONGUNSU, A. Hamid, "Abdülhamid II," *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1940, s. 76-80.
- ORHONLU, Cengiz, "Habeş Eyaleti," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul, 1994, s. 363-367.
- ORTAYLI, İlber, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, IV, İstanbul, 1984, s. 89-113.
- , *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2008.
- , "Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid," *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Ali Birinci ve Hasan Celal Güzel (Edi.), C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 317-332.
- , "Tanzimat Devri Basını Üzerine Notlar," *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserler III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 289-298.
- , *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 4. Baskı, Ankara, 2012.
- ÖNAY, Aliye, "Türkiye'de İlk Telefon Teşkilatı'nın Kuruluşu," *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, C. X, No: 56, 1972, s. 7-12.
- ÖNDEŞ, Osman, *II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa ve Hattıralı*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖZBEK, Nadir, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 1, 2004, s. 71-90.
- , "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet (1876-1909)," *Türkçülük Araştırmaları Dergisi*, nr. 1, 2004, s. 59-95.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- , "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları," *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Editörler), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012.
- , "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)," *Tarihsel Perspektiften Türkiye'de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet*, Evren Balta-İsmet Akça (Edi.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 47-78.
- ÖZBUDUN, Ergün, "Etkisi Bugüne Uzanan Osmanlı Mirası ve Ortadoğu'da Devlet Geleneği," *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, Derleyen: L. Carl Brown, Çev: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2010.
- ÖZDAĞ, Ümit, *İstihbarat Teorisi*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2010.
- ÖZTÜRK, Necdet, *Çadırdan Saraya 14-15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2012.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- PEHLİVANLI, Hamit, "Osmanlılarda İstihbaratçılık," *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara, 1999, s. 653-667.
- PRICE, Clair, *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu*, Bilal Çölgeçen (Çev.), İkarus Yayınları, İstanbul, 2008.

- RAMBERT, Louis, *Abdülhamid Dönemine Ait Gizli Notlar*, Mehmet Gayur Bleda (Çev.), Ömer Hakan Özalp (Haz.), Ark Yayınları, İstanbul, 2011.
- RAMSOUR, Ernest Edmondson, *Genç Türkler ve İttihat Terakki (1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi)*, Hacasan Yüncü (Çev.), Etkin Kitaplar, İstanbul, 2013.
- RÉGLA, Paul de, *Hafiyeler Ülkesi Türkiye*, Teoman Tunçdoğan (Çev.), Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005.
- REYHAN, Cenk, "Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve," *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C. 1, S. 2, 2008, s. 121-138.
- RIEDLER, Florian, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet Siyasi Kültür ve Komplolar*, Azize Çakır (Çev.), Picus Yayınları, İstanbul, 2012.
- ROUCEK, Joseph S., *Social Control*, D. Van Nostrand Company, Princeton, 1962.
- RUDNER, Martin, "Intelligence Studies in Higher Education: Capacity-Building the Meet Societal Demand," *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, 22:1, Routledge, Londra.
- SAFİ, Polat, "The Ottoman Special Organization - Teşkilat-ı Mahsusa: An inquiry into its operational and administrative characteristics," Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.
- SALMONE, H. Anthony, *Türkiye'nin Düşüşü ve Yeniden Doğuşu*, Murat Arıkan (Çev.), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- SANCAK, Kadir, "II. Abdülhamid'in Çin'deki Faaliyetlerinin Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Bağlamında Analizi," *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu, İç ve Dış Siyaset, Bildiriler*, Selanik, 2014, s. 295-306.
- SAUNDERS, Frances Stonor, *Parayı Verdi Düdüğü Çaldı, Sanat ve Edebiyat Dünyasında CIA Parmağı*, Ülker İnce (Çev.), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.
- SAYGILI, Hasip, "Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya'da Yunan Komitçileri ve Osmanlı Devleti," *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 11, S. 21, 2015, s. 147-185.
- SEMA, Sadri, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994 (ilk baskı 1956).
- SHAW, Stanford, "Sultan Abdülhamid II: Last Man of the Tanzimat," *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Ankara, 1991, s. 179-197.
- SONYEL, Salahi R., *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- STODDARD, Philip H., "The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa," *Princeton University Department of Oriental Studies*, Princeton, 1963.
- , *Teşkilat-ı Mahsusa*, Hediye Lale Birsaygılı (Çev.), Yarın Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2015.
- STORRS, Christopher, "Intelligence and the Formulation of Policy and Strategy in Early Modern Europe: The Spanish Monarchy in the Reign of Charles II (1665-1700)," *Intelligence and National Security*, 21:4, 2006, s. 493-519.
- ŞAFAK, Nurdan, "Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)," *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Doktora Tezi*, İstanbul, 2006.
- ŞAHİN, Gürsoy, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, Afyon, 2005, s. 184-207.
- ŞAKİR, Ziya, *İkinci Sultan Abdülhamid: Şahsiyeti ve Hususiyetleri*, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul, 1943.

- Şemseddin Sami, "Hafıyye," *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1900 (1317), s. 585.
- ŞENTÜRK, M. Hüdayi, "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış," *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Ali Birinci ve Hasan Celal Güzel (Edi.), C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- TEKİN, Emrullah, "Hafıyye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul, 1994, s. 115-116.
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, *Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1964.
- TETİK, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, C. I: 1914-1916, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- TİMUR, Taner, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," *Tarih ve Toplum*, S. 6, Haziran, 1984, s. 414-419.
- TOKSÖZ, Meltem, "Toplumsal Çatışma, Hukuk ve Asayiş İlişkisi Üzerine," *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine (Derleyenler), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- TUĞAY, Asaf, *İbret-Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, Okat Yayınevi, İstanbul, 1935.
- TURAN, Ömer, "19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri," *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 3 / III. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s. 1547-1564.
- , *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Seyirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası," *Belleten*, C. VIII, S. 29, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1944, s. 71-118.
- , *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- , *Osmanlı Tarihi*, C. III, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1983.
- VASIĆ, Milan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Martoloslar," Kemal Beydilli (Çev.), *Tarih Dergisi*, S. 31, 1977.
- YASAMEE, Feroze Abdullah Khan, "Abdülhamid II and the Ottoman Defence Problem," *Diplomacy & Statecraft*, C. 4, Nr. 1, Londra, 1993, s. 20-36.
- , *Ottoman Diplomacy, Abdülhamid II and the Great Powers (1878-1888)*, Isis Press, İstanbul, 1996.
- YAZICI, Nesimi, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye*, C. VI, İstanbul, 1985, s. 1636-1652.
- YAZICI, Serkan, "Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)," Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2011.
- , "Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihîsel Algılamının Değişimi," *Journal of History Studies*, S. 5, Eylül 2014, s. 233-247.
- YILDIZ, Gültekin, "Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ateşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ateş Raporları," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2012, s. 239-266.
- YILDIZ, Murat, *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 2012.
- YILDIZ, Özgür, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.
- YILMAZ, İlkey, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Eksekinde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

- YIĞIT, Yaşar, "İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası," *Diyanet İlmî Dergi*, C. 35, S. 3, Ankara, 1999.
- YİNER, Abdulnasır, "Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasî Hayatı," İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- YÜKSEL, Ahmet, *II. Mahmud Devri'nde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.
- ZEGART, Amy, "Origins of the Central Intelligence Agency: 'Those Spooky Boys'," *Intelligence and National Security Strategist: Enduring Issues and Challenges*, Rowman&Littlefield Publishers, New York-Oxford, 2006.
- WARNER, Michael, "Sources and Methods for the Study of Intelligence," *Handbook of Intelligence Studies*, Loch K. Johnson (Edi.), Routledge, New York, 2007.
- WEST, Nigel, *Historical Dictionary of British Intelligence*, The Scarecrow Press, Oxford-Toronto, 2005.
- WHEELER, Douglas L., "A Guide to the History of Intelligence 1800-1918," *The Intelligencer: Journal of U.S. Intelligence Studies*, S. 19, Virginia, 2012, s. 47-50.
- , "In the Service of Order: The Portuguese Political Police and the British, German and Spanish Intelligence, 1932-1945," *Journal of Contemporary History*, S. 18, Londra, 1983, s. 1-25.
- , "Intelligence Between the World Wars, 1919-1939," *The Intelligencer: Journal of U.S. Intelligence Studies*, S. 20, Virginia, 2013, s. 73-77.

Je soussigné Marie François Goron,
 ancien chef de la Sureté à Paris, devenu
 -ant à Paris, 8 rue de Berri (19⁰⁶)
 M'engage à fournir les renseignements
 à Son Excellence Riza Bey, Chevalier
 -on de La Majesté Impériale, le
 Sultan, représentant de La Majesté,
 à Paris de, en qualité de, au regard des
 moyens d'un certain nombre d'indien
 -des habitant la France et d'autres
 parties de l'Europe.
 J'accepte pour cette mission la
 -ment de trois mille francs par mois
 Cette mission qui est à l'été d'arriver
 me d'une durée d'une année.
 Constantinople le 14 juillet
 1906
 Y. PANTHEM 49/50

Y.PRK.TKM.00049.00050.001

Paris eski emniyet müdürü Marie-François Goron'un 1906'da II. Abdülhamid'e gönderdiği ve istihbarat hizmetinde bulunacağını beyan ettiği Fransızca takdimnamesi.

بند و درجہ

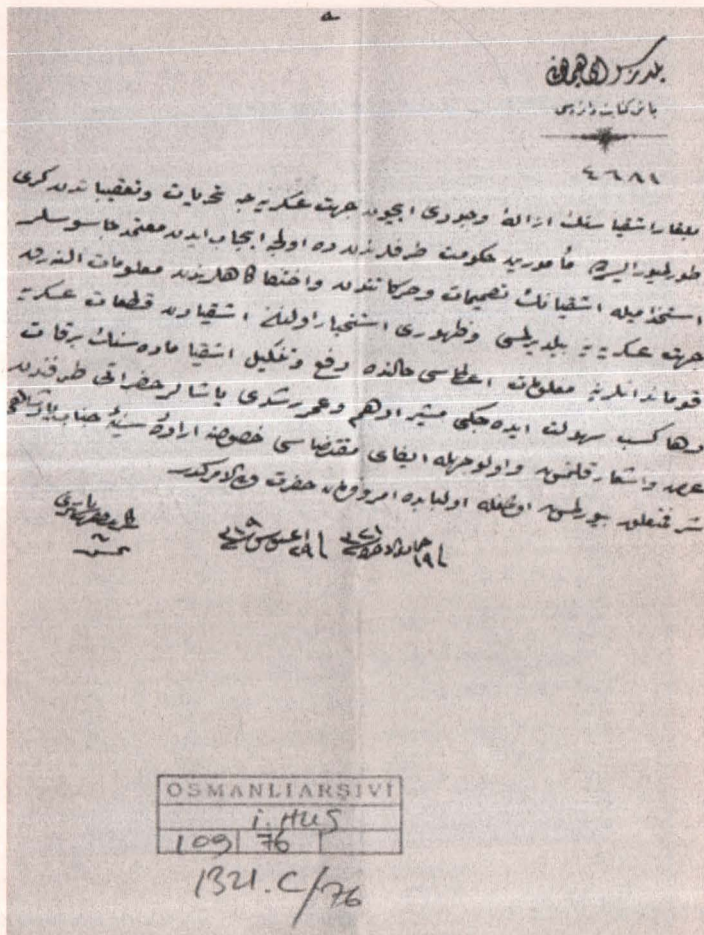
[illegible]

مقابلة اوله
اوله اوله
اوله اوله
اوله اوله

YPRX.BSK 18/77

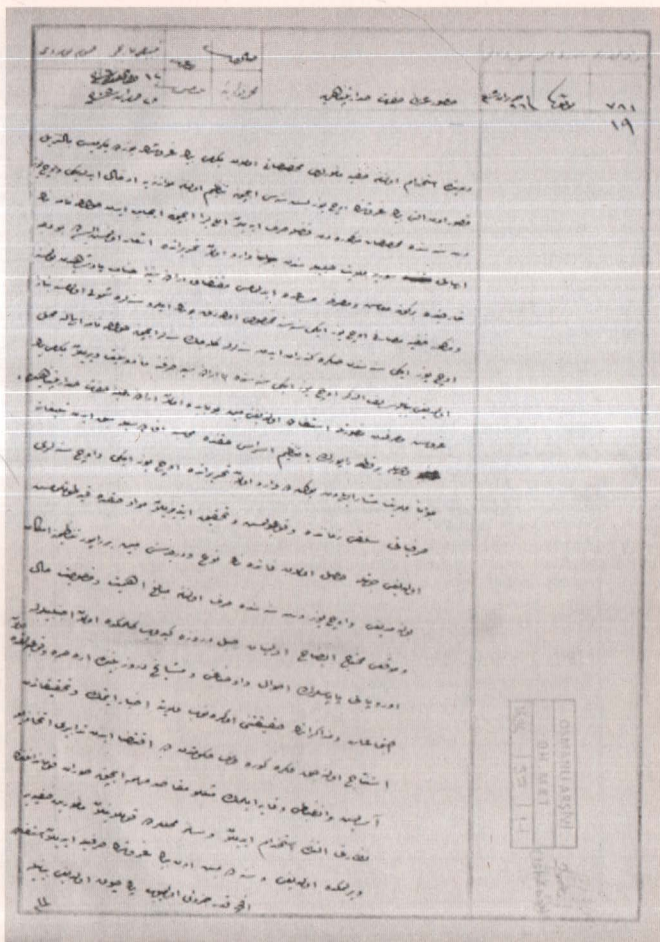
Y.PRK.BSK.00018.00077.001

İstanbul'da Ermenilerin çoğunlukta bulunduğu mahallerde hafiye memurları gezdirilmesini emreden ve seraskerlik ile zaptiye nezaretine gönderilen Başkâtip Süreyya Paşa'nın bir tezkiresi (1890).

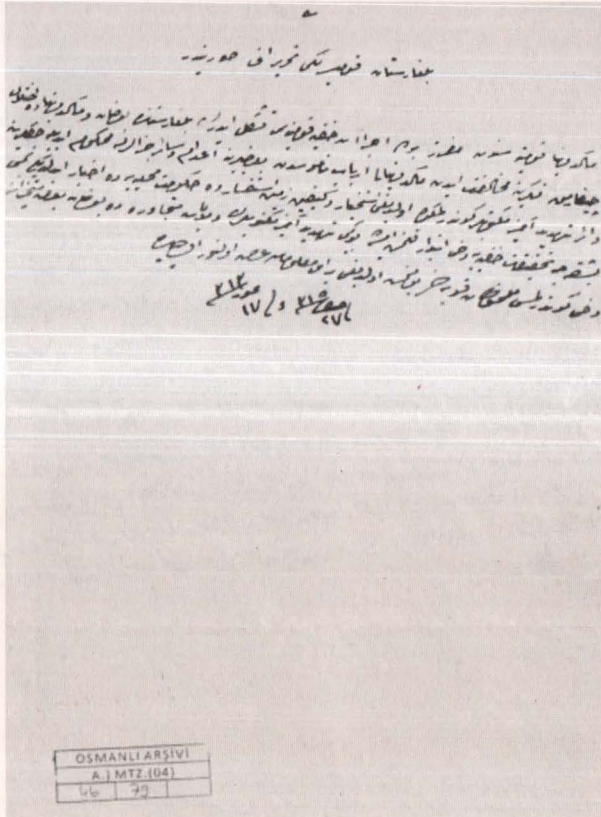
I.HUS.00109.00076.001

Bulgar komitelerinin takibi için "mu'temed casûslar istihdâmı"nı emreden bir irade-i seniyye (1903).

DH.MKT.01636.00037.001

Cebel-i Dürüz'a gidip gelmekte olan ecneblerle Avrupalı papazlar ve Dürzi şeyhleri hakkında istihbarat toplamakla görevli hafiye memurlarına ödenecek maaşlarla ilgili dahiliye nezaretinden sadarete arz (1889).

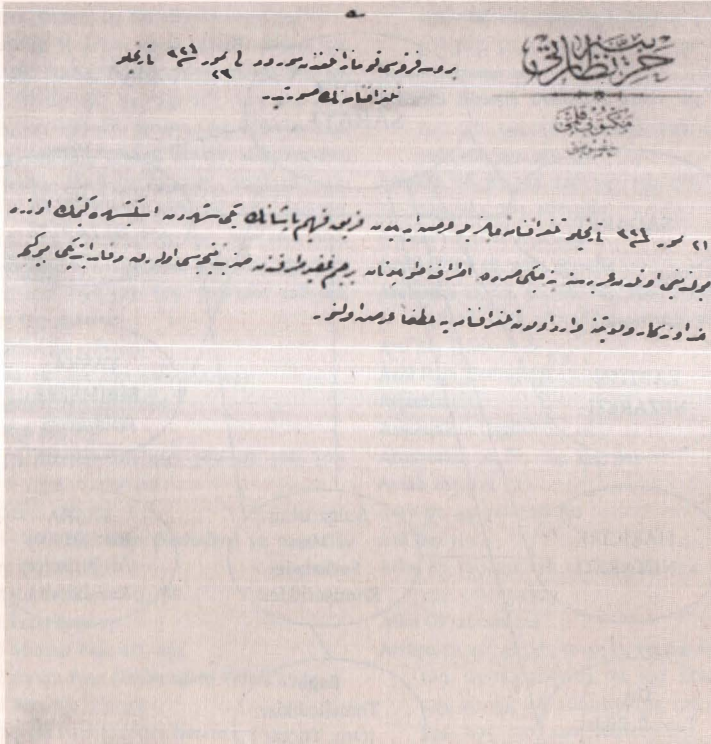

A.J.MTZ. (04).00046.00079.001

Makedonya'da "İcraat-ı hafıyye" komitesi kurulduğuna ve komitenin faaliyetlerine dair Bulgaristan Komiserliği istihbarat raporu (1897).

باب سده بولسا نه احمد عبداللہ به باب ساقولان نه

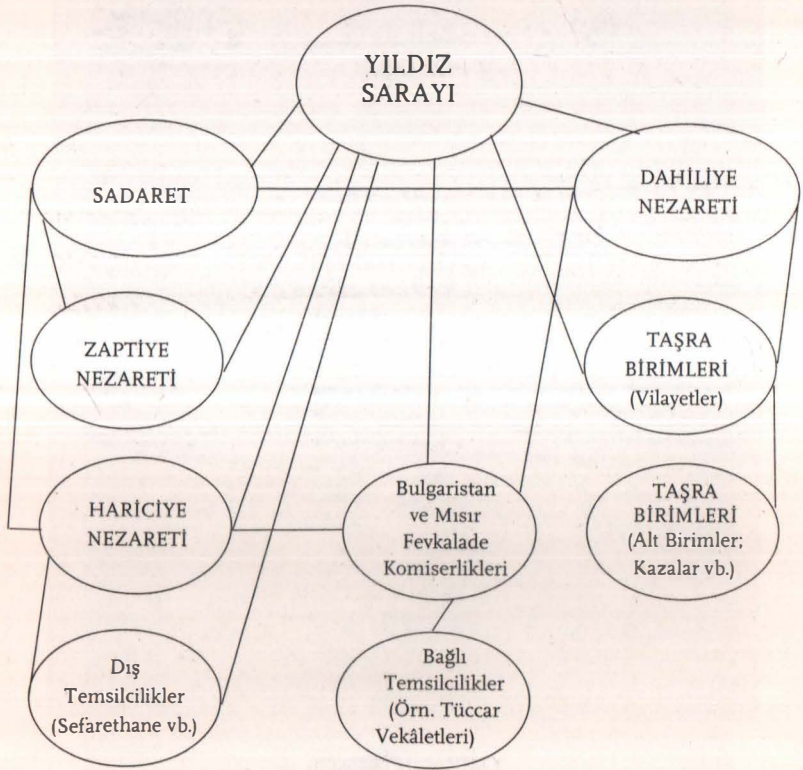
اور دہ دلوں پر مہ مایہ تاج تجو تم قاضی ارشد الہی صالحی کے پیچھے کوی سرفراز
نیسے جو یہ دیکر قطار ایلہ حرکت کجہ اولدینے لے۔۔۔ اچھے بازار پریش صاحبی حاصلت
ایہ مایہ لمبیہ۔۔۔ ہر مولیٰ ہر نامور نیندہ کسا عاقل فقار برادر ارادہ سب حساب
مکاناتہ یوقفاً تجو مذکر از اطفال ایلہ اور دیکھو یہ بڑس ہوا دکانہ سہ ریزہ
عزیز ایجو بزم ایس کمال ایس تہ

Y.MTV.00312.00221.001

Bursa'da sürgünde bulunan eski Serhafiye Fehim Paşa'nın Yenişehir'de linç edilerek öldürüldüğünü Yıldız Sarayı'na bildiren Bursa Fırkası Kumandanlığı telgrafnamesi (1908).

İSTİHBARAT VE BİLGİ PAYLAŞIM AĞI

DİZİN

Ab

- Abdurrahman Şeref Efendi** 31, 185
Abdülaziz (Sultan) 19, 66, 187, 192-193, 201
Abdülhamid II 11-19, 22-23, 25-26, 28-40, 50, 52-58, 60-64, 66-67, 71-73, 76-78, 80, 83-85, 88-89, 91, 94, 99, 103, 105, 108-109, 112, 121, 127-128, 130-132, 135, 136-139, 142, 144, 148-149, 151-152, 155-157, 164, 170-175, 177-180, 182-197, 199-205, 209-212, 214-217, 219, 221-225, 227-229, 233, 235-237, 239, 247, 252, 254-255, 257, 260-262, 264, 266-269, 271, 273, 276, 279-286, 291-292, 295-297, 299-303, 305, 309-326, 328-342, 345-350, 352-355
Açe (Sultanlığı) 328-329
Adana 82, 90, 101 267, 278, 284, 293
Aden Körfezi 285, 288, 290
Afganistan 135, 179
Afrika 59, 86, 167, 281, 295, 300-301, 306, 309-310, 315, 320, 324-325
Agâh Efendi 188-189
Ahmed Celalettin Paşa (Serhafiye) 55, 149, 158, 317-319, 325, 377
Ahmed Cevdet Paşa 160, 188
Ahmed İzzet Paşa 131
Ahmed Muhtar Paşa 213, 295
Ahmed Rasim Paşa (Trablusgarp Valisi) 294
Ahmed Rıza 150, 317-319
Ahmed Şefik Paşa (Zaptiye Nazırı) 335
Ahmed Tevfik Paşa (Berlin Sefiri) 130
Ahmed Vefik Paşa 128
Akdeniz 140, 168, 306, 320, 374
Alasonya 74-75, 259
Aleko Paşa 194, 254
Aleksandr Karatodori Paşa 131, 194
Alfred Rüstem Paşa (Londra Sefiri) 144, 148, 155, 305, 307, 310
Âli Paşa 187, 300
Ali Suavi 201-203
Ali Şefkati 189, 203

- Alman(lar)** 17-18, 83, 136, 161, 214, 224, 323, 325, 327-328
Almanya 17, 23, 130, 136-137, 150, 153-154, 161, 206-207, 224, 229, 258, 267, 274, 300-301, 308-309, 311, 323-324, 326-327, 330
Alsace-Lorraine 299
Amerika Birleşik Devletleri 20-21, 23, 102-103, 105, 136, 144-148, 175, 206, 208, 264, 274, 308, 312, 319, 325, 332
Anadolu 66, 81, 122, 126, 141, 159, 170, 210, 237, 245, 261, 263, 266-280
Ankara 161-162, 267, 279
Arabi (Paşa) 58, 228, 281-284
Arabistan 21, 24, 30, 88, 114, 152, 179, 210, 228, 236, 284-285, 287-288, 297, 306, 308
Arif Bey (Mabeynci) 319
Ârifi Paşa (Sadrazam) 17, 160
Arjantin 315
Armenakan Örgütü 80, 265
Arnavutluk 30, 87, 164, 239, 323
Assab 285, 321
Asya 40, 44, 312, 328-330
Atif Bey 339
Atina 87, 129, 131, 138, 142, 151, 153, 174, 189, 302-304, 316, 322-323
Atlas Okyanusu 324
Avrupa 32, 40, 42, 48, 50-51, 55, 59, 62, 87-88, 105, 109, 119-122, 128-129, 131, 140, 142-144, 148-149, 151-153, 156, 166-169, 172, 176, 180, 201-202, 205, 210, 220, 222-225, 234, 237, 257, 272, 281, 283, 298-300, 302, 305-306, 308-312, 314-321, 323, 325-328, 332-333, 337, 340, 355
Avusturya 49, 77, 87, 129-130, 141-142, 152-154, 162, 181, 206, 229, 237-238, 257, 300-301, 313, 321, 324, 326, 337, 344
Ayastefanos (Anlaşması) 80
Aziz Bey (Binbaşı) 203, 330-331
Babîâlî 13, 18, 35-37, 49, 55-56, 67-70, 85, 108-109, 111, 118, 122, 132, 134, 136-137, 140-142, 148, 152, 155-156, 158-162, 165, 167, 169-172, 185-

Ba

186-189, 194-196, 209, 213, 218-219, 238, 243-244, 250-252, 256-257, 259, 261-265, 267, 269, 272, 277-279, 284-286, 289-290, 292, 294, 296, 298-299, 301, 303-304, 308, 313-314, 321, 339, 348

Bağdat 191, 284, 287, 289, 299

Bahreyn 285, 290

Banco di Roma 296

Barselona 303

Basra 152, 160, 210, 280-281, 284, 287, 289-290, 292, 295, 297, 329

Batavya 328-330

Batum 117, 125, 153

Bayezid Sancağı 69, 75, 114-115

Bekir Ağa Bölüğü 345

Belçika 253, 257, 309-310, 317

Belfast 105

Belgrad 93, 129, 138, 153, 174, 243, 303-304, 321

Berlin 127, 129-130, 140, 143, 150, 304, 308-309, 323-324

Berlin Anlaşması 16, 55, 80, 129, 145, 152, 168, 236-238, 250, 262-263, 271, 301, 312, 323

Berlin Kongresi 16, 129, 152, 158, 190, 300, 302-303, 322

Bern 222

Beşiktaş 209, 219, 230

Beyoğlu 30, 77, 83, 110, 170, 212, 219, 226-227, 230-233, 297, 289, 327

Beyrut 84, 87-88, 91, 98, 162, 183, 199, 212, 228, 280, 284, 291-293, 297, 318, 354

Bingazi 84, 91, 93, 167, 179-180, 228, 284, 286

Birinci Dünya Savaşı 24, 26, 31, 55, 277, 287, 352

Birmingham 305

Bitlis 67, 74, 82, 111, 115-116, 126, 163, 246, 262, 265, 267-269, 272, 275, 277

Bizans 31, 47

BOARD 274, 276-278

Boğdan 46, 49

Bolu 266

Bombay 328-330

Bonin (Müfettiş) 220-222

Bosna-Hersek 55, 152-153, 213, 237, 301, 313, 344

Boston 102-103, 144, 274, 303

Boxer İsyanı 330

Britanya 43, 62, 185, 206-207, 305

Brüksel 165, 303

Bulgar(lar) 69, 86, 98-99, 116, 127, 137-140, 141, 151, 165, 171, 216-217, 219, 236, 238-239, 241-243, 245-249, 253, 258-260, 262, 310

Bulgaristan 55, 69, 73-74, 85-87, 93, 96, 98, 104, 112, 129, 139, 151-154, 159, 162, 175-176, 213, 237-240, 242-245, 250-251, 253, 255-257, 261, 268, 301, 313, 324-325, 331, 344-345, 351, 353

Bursa 77, 161, 210, 346, 379

Bükreş 129, 138, 303

Canovas, Antonio 325

Cardiff 305

Carnot (Fransa Cumhurbaşkanı) 325

Cavid Bey 340

Cebel-i Lübnan 87, 179, 284, 290-291

Cemaleddin Afgani 179-180, 325

Cemaleddin Efendi (Şeyhülislam) 193

Cemil Paşa (Topuzlu) 336

Cenevre 150-151, 222, 303, 331

Ceride-i Havadis 198

Cevad Paşa (Sadrazam) 186, 214, 256, 321-322, 376

Cezayir 167, 182

Cezâyir-i Bahr-i Sefid 292-293

Chicago 103

Chikurel, Rafael (İzmir pasaport polisi sorumlusu) 74

CIA 105, 208

Cibuti 285

Cidde 289

Cleanthi Scalieri-Aziz Bey Komitesi 200-202, 204

Cole, Royal Merriman 275, 277

Crispi, Francesco (İtalya Başbakanı) 152, 165

Cromer, Evelyn Baring (Lord) 283

Çarsancak 273

Çerkez Hasan 191

Çerkez(ler) 76, 121, 147, 157, 263, 281-282

Ca

Çetine 129, 153, 303, 321-322
Çırağan 77, 190, 200-202, 204
Çorum 266

Da

Dadyan, Artan 194
Dağıstan 157
Dağıstanlı Murad 120
dahiliye nezareti 12, 21, 34, 37, 69, 81-84, 86, 89-91, 96-98, 100-101, 103-104, 107, 118, 123, 125, 129, 135-136, 172, 186, 211-212, 214, 217, 231, 245, 249-250, 252, 255, 258, 265, 267-268, 270-272, 275, 279, 291-293, 296, 305, 313, 321, 327, 335, 338, 341-342, 344, 347, 349, 351-353
Derviş Paşa 282-283
Deuxieme Bureau (Fransız istihbarat teşkilatı) 22, 207
Diyarbakır 82, 91, 126, 158, 163, 267, 273, 277-278
Doğu Anadolu 76, 157, 236, 262, 264-265
Doğu Rumeli 16, 55, 162, 238, 248, 250-251, 254, 283
Dreyfus Olayı 311-312
Dublin 305
Dubrovnik 46, 49
Düyun-ı Umumiye İdaresi 16, 55, 234

Eb

Ebulhüda (Şeyh) 345, 348
Edhem Paşa 191
Edirne 91, 139, 165, 176, 199, 239, 241, 247-249, 258, 293
Edward (İngiltere Kralı) 338
Eflak 46, 49
Eleşkirt 113, 267
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 41, 348-352
Enderun 65
Enis Paşa (Diyarbakır Vilayeti Valisi) 158
Epir 79
Erdel 46, 49
Ermeni(ler) 37, 55, 68-69, 72, 74, 78, 80-82, 97-100, 102-104, 110-111, 113-116, 118, 120-123, 125-127, 129-130, 133-134, 136, 140-141, 144-

149, 152-153, 155, 159-160, 162-164, 170, 204, 208, 212-213, 215, 219-222, 225, 227-229, 232, 242, 245, 247, 253, 259, 261-275, 277-279, 293, 295, 298, 302, 304, 307-308, 310, 313, 315-318, 323-325, 331-332, 355

Eruh 272

Erzincan 126

Erzurum 30, 80, 82, 115, 117-120, 122, 124-126, 210, 265-267, 273, 275

Eskişehir 77, 346

Etniki Etarya 260, 316

Evidenzbureau (Fransa askeri istihbarat örgütü) 206

Fahri Bey (Tahran Sefiri) 135

Falmouth Kenti 305

Fao 160-161

Fas 154, 213, 307, 325

Fehim Paşa (Serhafiye) 76-77, 182, 327, 345-346, 379

Feleksüs Kalfa 198

Fener Rumları 45, 49

Ferdinand (Bulgaristan Prensi) 137-138, 154, 257, 351

Ferid Paşa (Avlonyalı-Sadrazam) 217, 246, 339

Filiba 73, 96-97, 99, 104, 112, 219, 236, 244, 247, 249-250

Filistin 26, 281, 324

Filorina 218

Fizan 294

Fournier, Hugues (Fransa Büyükelçisi) 135

Fransa 17, 22, 43, 95-96, 105, 130, 135, 150-152, 158, 160, 163, 165, 167-169, 175, 182, 206-207, 210, 223-225, 238, 245, 252, 271, 274, 281, 286, 288, 290, 295, 297, 299-302, 309, 311-313, 315, 317, 319-320, 333, 349

Fransız(lar) 51, 61, 72, 88, 96, 109, 131, 135, 158, 168-169, 202-203, 220, 222-225, 233-234, 284, 287, 293-294, 297, 309, 311, 317, 327, 350

Fuad Paşa (Keçecizade) 16, 186, 192, 300

Fuad Paşa (Müşir) 30, 198

Fa

Ga

Galata 30, 83, 110, 170, 212, 230, 232-233, 297
 Galib Bey (Emniyet-i Umumiye Müdürü) 351
 Garibaldi 320
 Gavrıl Paşa 194
 Gazi Muhammed 157
 Genç Makedonya Cemiyeti 239
 Gent 327
 Girîr 87-88, 158-159, 210, 228, 258, 322, 344
 Gladstone, W. Ewart 190, 298, 301, 312-313
 Glasgow 303, 305
 Goron, Marie-François 13, 180, 222-223, 225, 370
Guardian 278
 Gülhane Hatt-ı Hümayunu 185
 Gümülline 259
 Güney Afrika 21, 330

Ha

Habeşistan 281, 285-286, 288
 Habsburg(lar) 43, 49
 Haçatıryan 103
 hafiye(ler) 14-15, 18-19, 22, 25, 27, 30-41, 52-56, 61, 63-98, 102, 106, 108, 112-113, 116-118, 122, 125, 130, 133-134, 144-148, 174-178, 180, 182, 184-185, 193, 203-204, 212-213, 215-219, 221, 227, 230-231, 234, 239-243, 246-248, 251, 253, 255, 259, 271, 275, 279, 290, 319, 321, 328, 331, 334-336, 338-342, 344-350, 352-355
 Hakkârî 264, 278
 Halep 81, 103, 116, 124, 267, 277, 284, 293
 Halil Ganem 150, 189
 Halil Rıfat Paşa (Sadrazam) 135, 269-271
 Hamidiye Alayları 114, 121
 Hamparsum, Muratyan 273
 Hanya 159
 Hareket Ordusu 347, 351-352
 hariciye nezareti 12, 68, 83-84, 87-88, 98, 102, 117-118, 127, 129, 133-136, 140-144, 146, 148-156, 162, 168-170, 172-173, 175, 180, 204, 228, 240, 250, 252-253, 257, 267-268, 270, 285, 290, 292-293, 302-305, 307-310, 313, 316, 321-324, 327, 331-332, 344, 354

Harput 163, 278
 Hartoğyan, Serkis 74
 Harwich Kenti 305
 Hasan Hayrullah Efendi (Şeyhülislam) 193
 Hasan Paşa (Yedisekiz) 68, 76-77, 182, 202
 Hasan Rami Paşa (Bahriye Nazırı) 105
 Hayreddin Paşa (Tunuslu) 114, 186, 194, 212
 Herat 135
 Hıfzı Paşa (Manastır Valisi) 339
 Hınçak 80, 103, 144-146, 265, 316, 332
 Hicaz 179, 285, 288-290
 Hicaz Demiryolu 101, 192, 235
 Hicce 290
 Hindistan 21, 59, 287-289, 318, 328-329
 Hollanda 43, 61, 297, 327-330
 Hudeyde 68, 79, 84, 101, 116, 290
 Hüseyin Avni Paşa 191-192
 Hüseyin Hasib Efendi (Telgraf Nazırı) 335
 Hüseyin Hilmi Paşa (Rumeli Müfettişi/Sadrazam) 164, 252, 337, 341, 343
 Hüseyin Hüsni Paşa (Petersburg Sefiri) 130, 324
 Hüseyin Nazım Paşa (Zaptiye Nazırı) 37
 Hüsnü Turhan Paşa 131

İslahiye 163
 İbrahim Hakkı Paşa 131-132
 İkinci Dünya Savaşı 22, 207
 İmam Şamil 157
 İnegöl 46, 100, 102
 İngiliz(ler) 18, 21, 31, 61, 88-89, 103, 119, 121-125, 140, 148, 151-152, 160-161, 163, 171-172, 176-177, 190, 196, 201, 210, 229, 233, 236-237, 245, 260, 263-265, 272-273, 277-279, 281-283, 285-290, 299, 306-309, 311, 313, 315, 325, 327, 329, 331, 347
 İngiltere 17, 20-21, 23-24, 51, 57, 61-63, 70, 121-122, 124, 130, 135, 140-142, 145, 151-152, 157-164, 167, 169, 176, 179, 190, 201, 210, 224, 238, 245, 257, 263, 270-272, 274, 277, 281-290, 297-301, 306-309, 311-312, 314-316, 320, 330, 337-338, 340

Is

İran 59, 74, 94, 120, 121, 135, 147, 180, 261, 264-265, 267, 274, 277, 287, 324, 340

İrlanda 21

İsmail Kemal 150, 296, 316

İsmail Paşa (Mısır Hidivi) 234, 281

İspanya 49, 154, 309, 325

İsrail 23

İstanbul 18-19, 22, 27, 30-31, 33, 38, 41, 45, 49, 61, 63, 65, 68-69, 75, 77, 81, 90, 96, 102-103, 108, 130, 132, 135, 137-138, 143-144, 147, 149-151, 157, 159-161, 164-166, 169-170, 175, 180, 182-183, 189-192, 201, 203-205, 208, 210, 213, 215-216, 218-223, 226-228, 230-234, 236-237, 240, 245, 251, 257, 259, 266, 270, 277, 281-283, 295-296, 298-299, 307, 310, 317, 319, 321, 325-327, 329, 338-340, 342, 346-347, 350-353, 371

İsveç 274, 319

İşkodra 69, 88, 239, 293

İtalya 49, 61, 77, 83-84, 124, 128, 132, 152-153, 162, 165-168, 281, 285-286, 288, 295-296, 301-302, 306, 309, 313-315, 317, 320-321, 325

İttihat ve Terakki 14-15, 26, 40-41, 99, 102, 185, 286, 337, 339-342, 345, 347, 352

İzmir 74, 161, 199, 229, 276, 279, 297, 318

İzmit 90, 100-101, 158, 266

İzzet Paşa (Mabeyn İkinci Kâtibi) 194, 345

Ja **Japonya** 185, 206-207

Jersey 305

Joseph, François (Avusturya-Macaristan İmparatoru) 340

Jön Türk(ler) 12, 35, 55, 72, 103, 105, 111, 120, 140, 149-152, 185-186, 188, 220, 224, 317-319, 340, 355, 377

jurnal(ler) 15, 18-19, 22, 25, 29-35, 37, 52-54, 64, 66-68, 70-72, 76, 80, 100, 151, 195, 197, 199, 205, 212-213, 221, 229, 240, 249, 336, 353, 355

Ka **Kafkasya** 76, 86, 93, 122, 157, 265
Kalküta 330

Kâmil Paşa (Sadrazam) 26, 38, 288-289, 340

Kanada 23

Kanun-ı Esasi 30, 41, 174, 189-191, 299, 334, 338-339, 341-345, 350-351, 378

Karabetyan, Nişan 144-148, 332

Karadağ 63, 131, 152-153, 178, 229, 237, 313, 321-322

Karadeniz 30, 169, 295, 300, 324

Karakilise 113

Kars 76, 113, 122-124, 133-134, 153, 210

Katar 281, 285, 290

Kayseri 266

Kempei Tai (Japon askeri karşı casusluk teşkilatı) 207

Kıbrıs 81-82, 157, 263

Kırçova 218

Kırım Savaşı 60, 156, 210, 234

Kızıldeniz 166, 285-286, 288-289

Kingston Kenti 305

Kirkor Faik Efendi 64

Knapp, George Cushing 277

Knapp, George Perkins 277-278

Knapp, Grace Higley 277

Kongo 309-310

Konya 91

Kopenhag 102

Korfu 136-137, 316

Kosova 69, 75, 79, 86-87, 96, 100, 106, 139, 158, 178, 213, 239-240, 243-246, 250, 255-258

Kostaki Antopulo Paşa (Londra Sefiri) 140-140, 153, 307, 315, 330

Köstendil 86, 153, 240, 256-257

Kudüs 84, 91, 100, 114, 274, 284-285, 328

Kuveyt 24, 281, 287-289, 306, 308, 329

Kürt(ler) 26, 81-82, 121, 159, 163, 263-264, 270, 310

Kütahya 100

Lahey 303-304, 318

Layard, Henry (İngiltere'nin İstanbul Sefiri) 157, 263

Lebib Efendi (Mabeyn Kâtibi) 283

Lefoulon (Müfettiş) 221-222

La

Liege 327
 Lincoln, Abraham (ABD Başkanı) 208
 Liverpool 257, 303, 305
 Londra 67, 103, 122, 127, 129-131, 140-144, 148-150, 152-155, 160-161, 169, 174, 176, 189-190, 243, 260, 274, 299, 302-309, 315-318, 320, 323-324, 328, 330
 Lowestoft Kenti 305
 Lozan 222
 Lütfullah (Prens) 55, 105, 150
Ma
 Macaristan 129, 206, 300-301, 321, 337, 340
 Madrid 129, 213, 303, 309, 325
 Mahir Paşa 388
 Mahmud Celaleddin Paşa 55, 105, 169, 191, 234, 317, 319
 Mahmud Esad Paşa (Paris Sefiri) 131, 149, 165
 Mahmud II 16-17, 24, 52, 65-67, 109, 127, 187
 Mahmud Nedim Paşa 17, 130, 155, 187, 320
 Makedonya 40, 87, 129, 138-142, 151, 217, 236, 238-239, 241-245, 248, 251, 258, 260, 323, 325, 337-339
 Makedonya İhtilal Komitesi 239
 Makedonya Komitesi 108, 141, 153, 164, 227, 239, 241-242, 251
 Malatya 126
 Mamûretülaziz 74, 82, 90, 267, 273
 Manastır 69, 87, 91, 101, 104, 106, 161, 199, 213, 239, 243-245, 247, 249, 253, 258, 338-339
 Manchester 69, 257, 303, 305
 Maraş 81, 103, 126
 Marmaris 161
 Marsilya 222, 293, 303
 Martolos(lar) 47-49
 Maskat 289
 Maunsell, Francis 288
 Mavroyeni Bey (Vaşington Sefiri) 134, 144, 146, 332
 Mavroyeni Paşa 32, 194
 Mayakon, İsmail Müştak (Mabeyn Kâtibi) 30, 38
 Mc Kinley (ABD Başkanı) 325
 McCullagh, Francis 18-19, 31, 89

Meclis-i Mebusan 17, 56, 189, 191, 196, 209, 349-350
 Meclis-i Vükela 31, 41, 245, 271, 341-342
 Mehdi isyanı 55, 58, 180, 228, 284-285
 Mehmed II (Fatih) 108
 Mehmed Ziya Efendi 69, 74-75
 Memduh Paşa (Dahiliye Nazırı) 270, 293, 335, 340, 345, 373
 Merkezi Edirne-Makedonya Komitesi 239, 242
 Meşrutiyet 14-15, 18-20, 25, 36, 38, 40-41, 54, 63, 72-73, 76-77, 131, 151, 174, 185, 189, 191, 195, 222, 250, 254, 296, 334-337, 339-341, 344-345, 347, 350-352
 Meşveret Cemiyeti 119-120, 150, 196
 Metroviçe 164, 246, 339
 Mezopotamya 287-288
 MI-6 (Britanya istihbarat örgütü) 207
 Mısır 16, 21, 55, 58, 67, 85, 87, 125, 129-131, 150-153, 157, 175, 213, 228, 281-288, 290, 294-295, 299, 301, 306, 312, 314, 319, 323, 325, 353, 380
 Midhat Paşa 17, 56, 149, 239
 Midyat 279
 Mizancı Murad 317, 319
 Muhammed Abduh 281
 Muhibb-i Vatan Cemiyeti 239
 Murad V 189-190, 193, 201-204
 Musavva 84, 285, 290, 315
 Mustafa Reşid Paşa (Roma Sefiri) 130, 320
 Mustafa Reşid Paşa (Sadrazam) 16, 51, 128, 132, 192
 Musul 84, 92, 98, 284, 287
 Musurus Paşa 130-131, 194, 213, 305
 Muş 126, 163, 262, 272-273, 275
 Münzteg ıslahat programı 142
 Mütercim Rüşdü Paşa (Sadrazam) 191
Na
 Nakşibend Kalfa 203
 Namık Kemal 188-189
 Napoléon 281, 300
 Napoli 166-167, 189, 229

Nazım Bey 337-338
Necip Melhame 151-152, 241
Neşet Efendi (Kırımı-zâde) 70, 76, 89, 197
New York 103, 133-135, 144, 303, 311
Newcastle 305
Newport 305
Nicholas O'Connor (İngiltere'nin İstanbul Sefiri) 164
Nicolas Nicolaides (*L'Orient* gazetesi sahibi) 174
Nihad Paşa (Bulgaristan Komiseri) 251
Nijer 311
Nikolay II (Rus Çarı) 338
Nil 282, 285
NİLİ (Yahudi İstihbarat Örgütü) 26
Niyazi Bey (Resneli) 337-338
Nizâmü'l-mülk 44
Noradunkyan Efendi 131
Norveç 319

Oh

Ohri 100, 217, 251, 338
Okhrana (Rus gizli polisi) 207
Oltu 117
Osman Nuri 19, 38, 184-185, 195
Osman Nuri Paşa (Hicaz Valisi) 295
Osman Selahaddin Dede 191
Osmanlı (Devleti/İmparatorluğu) 12, 15-18, 20-21, 24-25, 33, 35-36, 40-41, 43-45, 50-62, 67, 72, 80-81, 84-85, 89, 92, 96, 98, 105, 109, 123, 127-128, 130-131, 133-136, 138, 140-143, 146, 152-153, 156-157, 161, 165, 168, 171-172, 175-176, 179, 182, 187-189, 193, 195, 199, 204, 206-210, 224-225, 234, 236-239, 245, 250, 252, 261, 263, 274, 279-280, 283, 287-288, 294-301, 303, 305-308, 310-315, 317, 321-324, 327-330, 333-334, 337, 340, 348-349, 351, 353-355
Osmanlı Bankası Baskını 219, 245
Osmanlı-Rus Savaşı 55, 157, 191, 213, 236-237, 262, 300
Osmanlılar 11, 31, 35, 41-43, 45-51, 59, 63, 80, 85, 88, 92, 104, 122, 127-130, 148-149, 151, 156, 158-162, 164, 168-172, 176, 179, 190, 194,

196, 234, 237, 243, 247, 264, 272, 275, 277-279, 281-282, 288, 290, 292, 295, 298-299, 302, 311-312, 334, 354
Ömer Rüşdi Paşa (Müşir) 216-217

Palanka 240, 257
Palmerston, Henry John Temple (Britanya Babakanı) 62
Palu 163, 273
Paris 51, 64, 105, 120, 127, 129-131, 134, 137-138, 140, 149-152, 165, 167, 174, 180, 189, 220-224, 280, 290, 295, 302-306, 308-309, 311, 315-320, 323, 328, 330-331, 333, 354
Paris Anlaşması 62, 298, 300
Pera 230, 233
Pinkerton Dedektiflik Ajansı 20, 146-147, 208
Pire 149, 319
Pirlepe 217, 243, 257
Plymouth 305
Portekiz 43
Portsmouth 305
Prizren 162
Prusya 300

Pa

Ragıp Paşa (Başmabeynci) 345
Ragusa 45
Rakka 100
Rambert, Louis 38, 298
Ramsour, Ernest Edmondson 31
Rangoon 330
Rauf Paşa (Vali) 74, 113-115, 119-121, 123
Recep Paşa (Trablusgarp Valisi) 296
Redif Paşa (Serasker) 191
Reuter Telgraf Şirketi 143
Reval (günümüzde Tallinn) 337-338
Revan (günümüzde Erivan) 117
Rıza Paşa (Serasker) 19, 105, 193, 244, 335, 339-340, 345
Rodos 191
Roma 61, 130, 132, 136, 140, 152, 165-168, 296, 304, 306, 308-309, 314-315, 320-321, 323

Ra

Romanya 69, 138, 237, 258, 301
Rothschild(ler) 306
Rumeli 16, 41, 47, 55, 66, 69, 72, 76, 79, 86, 88, 93-94, 98, 101, 103-104, 111, 116, 142, 151, 159, 162, 210, 217, 227, 236-237, 239, 241, 244-249, 251-253, 255-262, 283, 321, 339, 341, 343, 354
Rumeli Müfettişliği 88, 96, 101, 164, 217, 245-246, 250-252, 254, 261, 337, 341-342
Rusya 62, 74, 76, 87, 93, 114, 116-117, 120-124, 126, 129, 131, 135, 141-143, 145, 147, 152-154, 156-160, 162-163, 169, 176, 170, 200, 206-207, 229, 236-238, 240, 243, 245-246, 261, 263-265, 267, 270-273, 299-301, 312, 315, 321, 324, 326, 330, 340

Sa

Sabahaddin (Prens) 55, 105, 150-151, 296
Sabit Paşa 284
Sadaret 12, 17, 30, 34, 37, 51, 68, 83, 88, 100, 112, 114, 117-118, 144, 149, 164, 172, 174-175, 179, 186, 194-195, 204, 211-212, 218, 241, 243, 245-246, 248-253, 255, 257-260, 269-270, 272, 279, 291, 304, 316, 331, 341, 344, 348, 353-354, 380
Safvet Paşa (Sadrazam) 263
Said Paşa (Hariciye Nazırı) 149, 160
Said Paşa (Küçük Said Paşa/Sadrazam) 17, 18, 26, 30, 37, 61, 164, 168, 186, 191, 195, 229, 233, 244, 245, 249, 256, 336, 341, 378
Sakız 87-88, 153, 240, 293, 323
Salih Münir Paşa (Paris Sefiri) 130-132, 137-139, 149, 151-152, 155, 237, 317, 319, 332
Salisbury, Robert Gascoyne-Cecil (Lord) 152, 161, 169, 285, 288, 313, 330
Samsun 266
San'a 290
Sandison, Alfred (İngiltere Sefareti Tercümanı) 157
Santralistler 241
Saraf, Boris 104, 165, 241
Sarraf Niyazi 183
Sason 142-143, 163, 266, 278

Secret Intelligence Service (SIS) 20
Sefels Soldenhof Efendi 51
Selanik 69, 79, 87, 97, 106-107, 116, 158, 161, 199, 239-241, 243-245, 247, 249-250, 258-260, 293, 324, 337-338, 340-342
Selçuklu(lar) 43-44
Selim III 16, 127, 209
Serfice Mutasarrıfı
Sevakin 84, 213
Seymour, Edward (Amiral) 283
Sheffield 305
Sırbistan 74, 86-88, 93, 96, 138-139, 153, 213, 229, 237-238, 241-242, 244, 255-256, 301, 321-322
Sibirya 157, 330
Silivri 69, 81
Silvan 163
Singapur 328
Siroz (Mutasarrıfı) 100, 107, 240, 249
Sivas 84, 90, 93, 98, 126, 262, 264, 267, 276
Smyth, Herbert 288
Sofya 75, 85-86, 98, 124, 150-151, 175-176, 213, 219, 229, 239, 241-242, 244, 249-251, 303-304, 325, 344-345
Somali 285
Southampton 305
St. Petersburg 130, 133, 140-141, 153, 155, 176, 303
Stockholm 304, 319
Sudan 55, 58, 213, 281, 284-285, 288-289, 294, 307
Sûretî 206, 327
Suriye 26, 88, 125, 152, 162, 179, 236, 281, 284, 288, 290-293, 297
Süleyman Paşa 191-192
Süreyya Paşa (Başkâtip) 214-215, 371
Süryani(ler) 163, 279
Süveyş 287, 290, 315
Şam 31, 70, 101, 160, 199, 283
Şarkî Rumeli 73, 96, 139, 154, 238, 240, 242, 250, 254
Şemseddin Paşa (Tahrir Sefiri) 135
Şemseddin Sami 64
Şemsi Paşa 339

Ta

- Şirvan** 272
Şişmanyar, Murat 103
- Tahrân** 135, 153, 303-304, 324
Tahsin Paşa (Başkâtip) 15, 19, 30, 37, 67, 68, 69, 71, 195, 211, 216, 286, 287, 310, 325, 331, 335, 345, 348
Tahsin Paşa (Bitlis Valisi) 267, 268, 269
Takeo, Hirose 330
Takvim-i Vekayi 198
Talat Paşa 340
Talori 163, 268
Tanzimat 16-18, 22, 50-53, 56-57, 66, 108, 127-132, 154, 172, 186-187, 192, 197, 224, 226, 236, 297, 300, 305, 312, 320
Tanzimat Fermanı 209
Taşnaksutyun 80, 265
Teftiş-i Askeri Komisyonu 138, 192
Temps 152, 243
Tercüman-ı Ahval 198
Tersane Konferansı 16, 157
Teşkilat-ı Mahsusa 23-24, 33, 352
Tırhala 238, 240, 249, 253
Tırnova 68, 93, 95, 248
Tiflis 93, 149, 303
Topkapı Sarayı 60, 185
Trablusgarp 13, 61, 85-86, 166-168, 179-180, 191, 281, 285-286, 288, 293-297, 306-308, 313, 315, 317, 320, 323
Trabzon 74-75, 117-118, 124, 210, 266-267
Tuna 49, 237
Tunus 16, 55, 152, 167-168, 280, 284, 294-295, 306, 313
Türk(ler) 23-26, 32, 44, 56, 76, 121, 139, 147, 151, 171, 194, 213, 220, 225, 237-239, 241, 244, 250, 281-282, 298, 330
Türkiye 22-23, 54, 57, 89, 139, 171, 201, 274, 298, 310, 316

Ub

- Ubeydullah Efendi (Şayh)** 264
Uganda 311

- Umberto (İtalya Kralı)** 325
Umûr-ı Şarkıyye Dairesi 24
Urfa 91
Ülgün Limanı 313
Üryanizade Ahmed Esad Efendi (Şeyhülislam) 193
Üsküdar 33, 226-227, 230-231
Üsküp 140, 239, 246, 256

- Van** 82, 84, 91, 111, 115, 121-122, 124, 126, 245, 265, 267-271, 273, 275, 295
Vanson, Emile 22
Vardar 104
Vaşington 68, 129, 133-134, 144-146, 175, 303-304, 308, 325, 330, 332
Venedik 43, 49
Venezüella 324
Virhivistler 241
Victoria (İngiltere Kraliçesi) 340
Viyana 68, 87, 112, 127, 129-130, 140-142, 152-153, 155, 165-166, 168, 175, 180-181, 258, 303-304, 308, 321, 323
Voynuk(lar) 46-49

- Weymouth** 305
Wilhelm I (Alman İmparatoru) 300
Wilhelm II 301, 327

- Yakova** 162
Yalova 266
Yanya 79, 136, 238-239, 249-250, 255, 293
Yasumasa, Fukushima (Ateşemiliter) 330
Yemen 24, 79, 91-92, 99, 116, 280-281, 284-285, 288, 295, 297, 308, 318, 329
Yenipazar Sancağı 213, 238, 256, 322
Yenişehir 77, 240, 346, 379
Yıldız Sarayı 12, 14, 17-19, 30-32, 34-37, 56, 63, 68-71, 73, 76-78, 98, 111, 126, 134-135, 148, 157, 162, 164-168, 171, 176, 185-187, 190, 194-196, 204-205, 209-212, 214-218, 222, 230, 233, 235, 244, 246, 256-257, 259, 270, 282-284, 286, 289, 296, 301, 303-305, 307, 314, 319,

Va

We

Ya

324, 326, 328, 331, 335, 337-339, 346, 354, 376-
377, 379-380

Yorgiyef, Vangel 98-99

Yozgat 266

Yunan Savaşı 228, 256-257, 323

Yunan(lar) 55, 75, 135, 142, 171, 238-240, 249, 253,
316, 322

Yunanistan 74-75, 87, 132, 138, 182, 214, 238, 250,
313, 316, 322, 344

Yusuf Ağâh Efendi 128

Yusuf Ziya Paşa (Belgrad Sefiri) 322

Za

zaptiye nezareti 12, 78, 205, 211, 214-215, 220,
226, 230-231, 341, 353, 380

Zeki Kantar 150

Zeki Paşa (Tophane Miişiri) 345, 348

Zeytun (isyani) 103-104, 245, 264, 266

Ziya Paşa 188-189

Zürih 102

Sultan Abdülhamid ve dönemi söz konusu olduğunda istihbarat, hafiyelik ve jurnalcılık gibi kavramlar mutlaka gündeme gelir. Osmanlı tarihinin doğru anlaşılması için istihbarat konusunu basit bir ispiyon ya da jurnalcılık sistemi olarak değil, daha geniş bir bakış açısıyla, devlet sisteminin bir bileşeni olarak ele almak yerinde olur. Abdülhamid dönemi haber alma/istihbarat ağını incelemek hem imparatorluğun içinde bulunduğu durumu, hem de 19. yüzyıl dünyasının tarihsel arka planını iyi okumayı gerektirir. Avrupa devletlerinin birbirine girdiği büyük savaşa adım adım yaklaşılırken, imparatorluğun en zorlu ve kritik bir döneminde 33 yıl tahtta kalan II. Abdülhamid ülkesini ayakta tutmak için, diğer mutlak hükümdarlar gibi bütün olanaklardan yararlanmış. Dış baskıların arttığı, askeri tehditlerin ve savaş riskinin sürekli hissedildiği, yani kısaca "güvenlik kaygısının" gündemin zirvesinde bulunduğu bu dönem imparatorluğu her gelişmeden zamanında haberdar olmaya zorlamıştır. Öte yandan bu zorlu yıllar, Avrupa'da anarşist faaliyetlerin neden olduğu korkunun etkisiyle gözetleme, zapt etme, sansür ve pasaport gibi denetim ve güvenlik mekanizmalarının tüm dünyada canlanmaya başladığı bir döneme denk gelir. Başta Osmanlı Balkanlar'ında olmak üzere çeşitli milliyetçiliklerin gelişmesi ise haber

almanın önemini daha da artırır. Dolayısıyla Abdülhamid dönemi istihbaratı dediğimizde, diplomasi, teknoloji ve insan kaynağıyla desteklenen; denetim, kontrol ve zapt etme uygulamalarına dayanan çok ayaklı bir sistemden söz ediyoruz demektir. Araştırmacı-yazar Dr. Emre Gör'ün yüzlerce kaynağı tarayarak hazırladığı bu çalışması, çok tartışılan ve güncelliğini koruyan Abdülhamid dönemi istihbaratı konusunun daha iyi anlaşılmasına önemli bir katkı sağlıyor.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitapyayınevi

ISBN 978-605-105-190-1

